İLETİŞİM
Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi

ÇİN

İletişim Yayınları

İLETİŞİM
Atlaslı Büyük Uygarlıklar
Ansiklopedisi

VII. CİLT

ÇİN

CAROLINE BLUNDEN
ve
MARK ELVIN

Türkçeye Çevirenler:
Selçuk Esenbel
Levent Köker

İletişim Yayınları
Equinox / Phaidon (Oxford)

İstanbul 1989

İLETİŞİM
Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi

ÇİN

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Adına Sahibi ve Genel Yönetmen
Murat Belge

Yayın Yönetmeni
Mete Tunçay

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Ahmet Ziya Bayman

Teknik Sekreter
Berrin Sözer

Pikaj
Fazilet Keçeci

Harita Pikaj
İbrahim Özyıldırım

Compugraphic Dizgi
Hüsnü Abbas—İsmail Abbas
Hamit Balaban—Zuhal Yolgun

Düzelti
Fatih M. Öztan—Kubilây Yıldırım

Siyah-Beyaz Filmler
Murat Hardal—Cemal Törün

Montaj
Ümit Ayar—Vahit Mahmatlı
Turgay Tekatar

Baskı
Adsan A.Ş. / Merter

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 516 22 60-61

Bu cildin İngilizce özgün adı
Cultural Atlas of China

İngilizce aslının yayın yönetmeni
Graham Speake

Sanat yönetmeni
Andrew Lawson

Harita yönetmenleri
Nicholas Harris, Zoë Goodwin

Metin yönetmenleri
Jennifer Drake—Brockman,
Robert Peberdy

Resim araştırıcısı
Diana Morris, Mel Cooper

Tasarım
Adrian Hodgkins

Üretim
Clive Sparling

Dizin
Jennifer Drake—Brockman

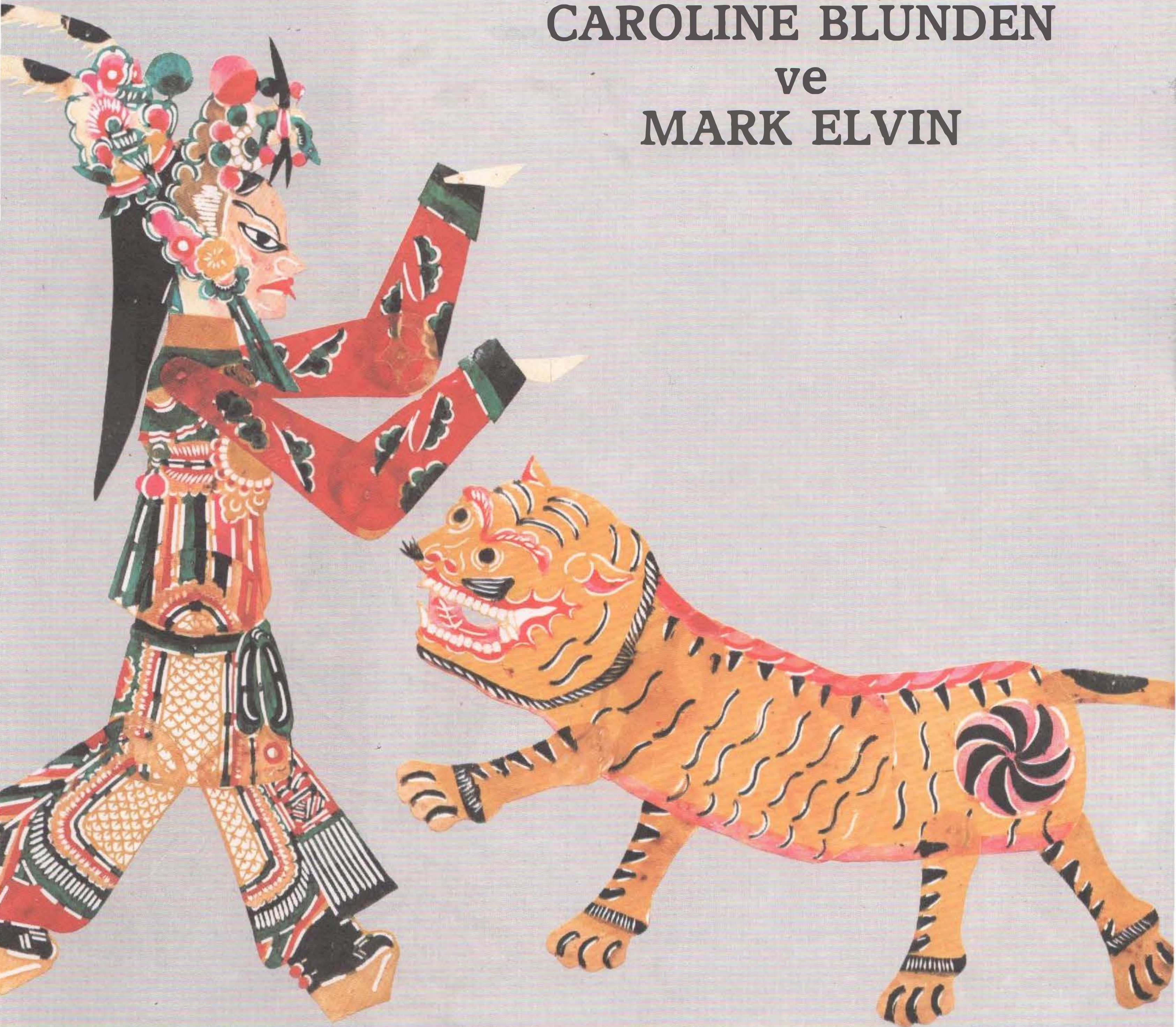

ÇİN

CAROLINE BLUNDEN
ve
MARK ELVIN

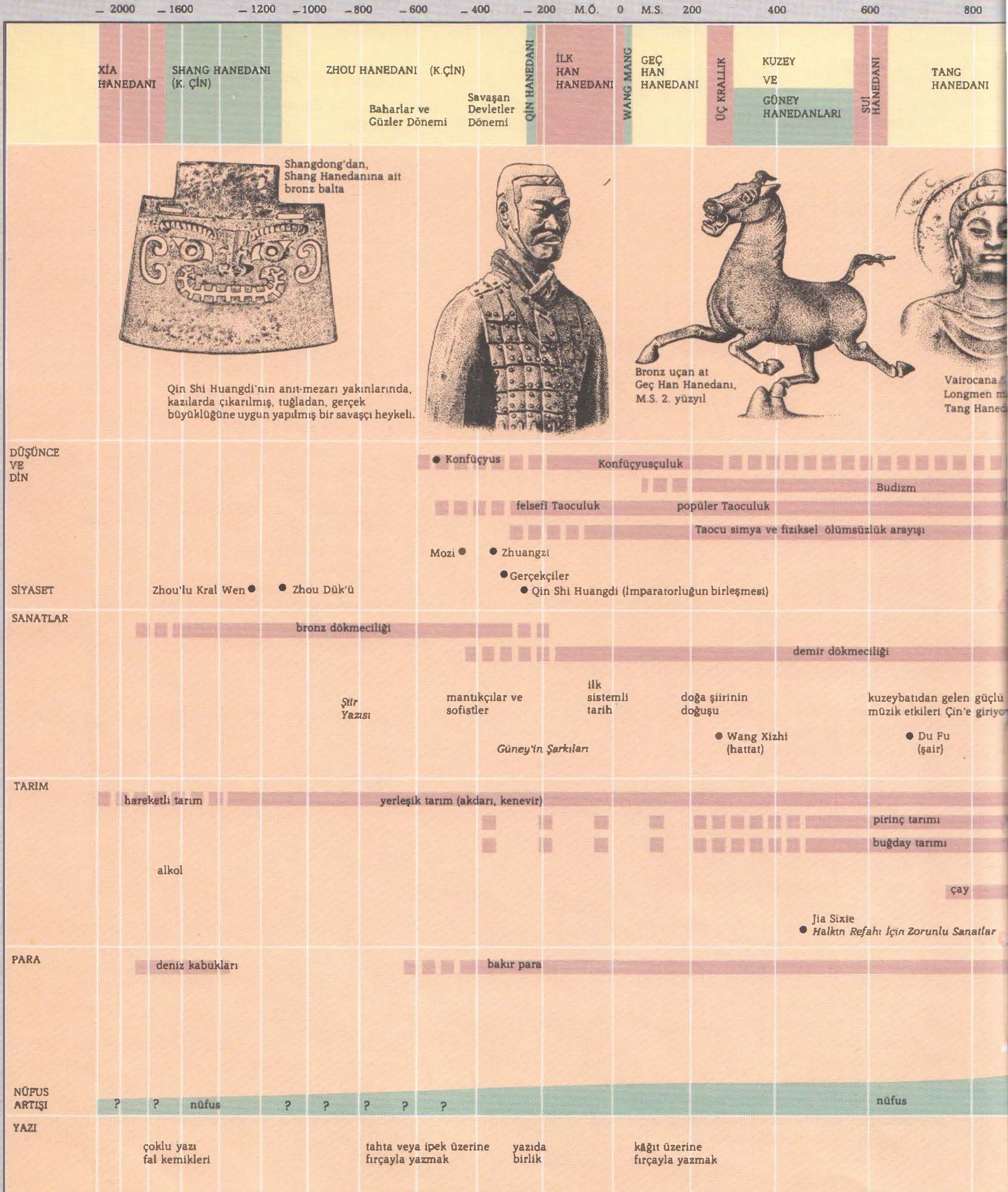
İÇİNDEKİLER

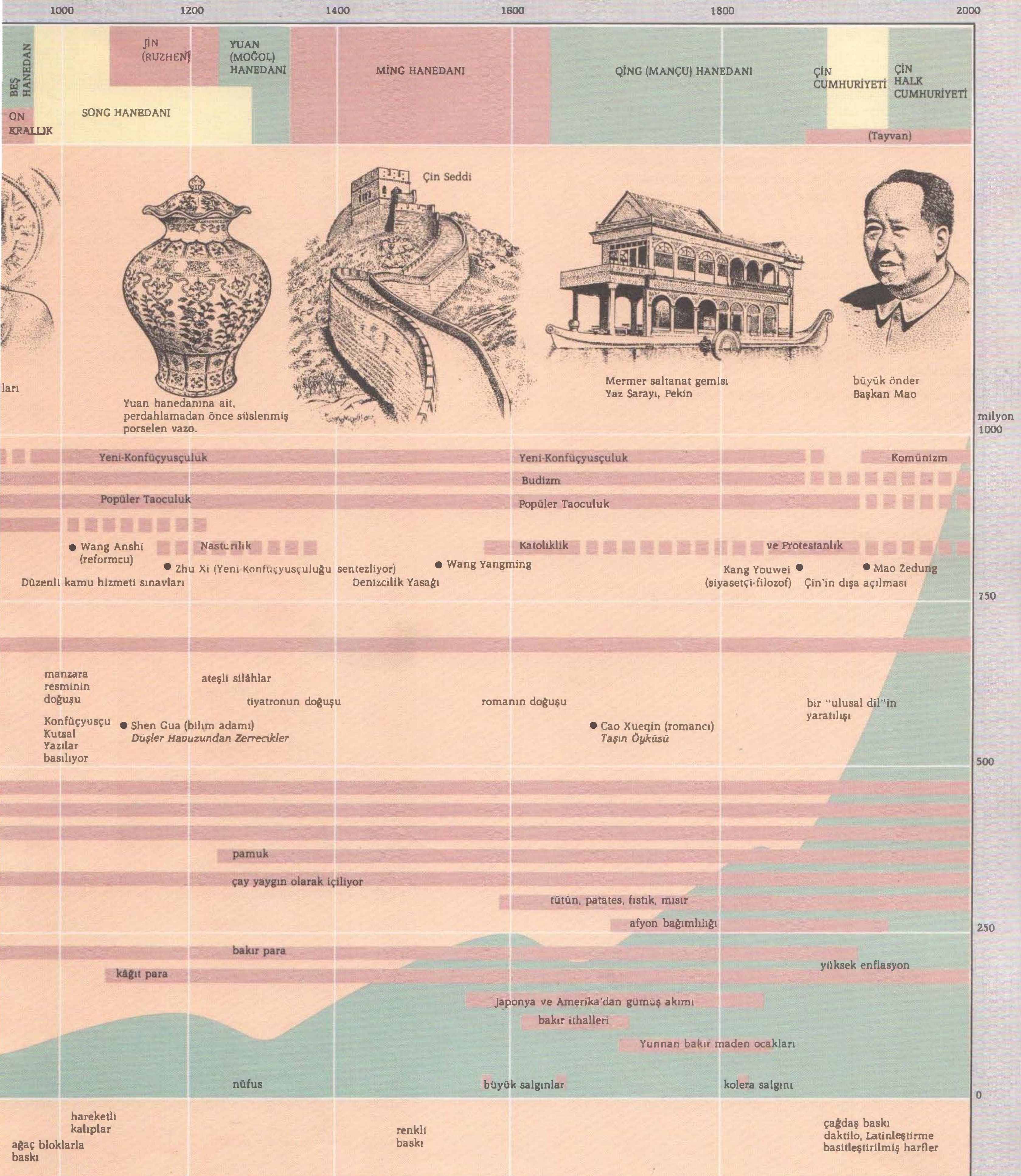

Haritaların Listesi

Tabloların Listesi

Zamandizim Tablosu

1000
1200
1400
1600
1800
2000
BEŞ HANEDAN
ON KRALLIK
SONG HANEDANI
JİN (RUZHEN)
YUAN (MOĞOL) HANEDANI
MİNG HANEDANI
QİNG (MANÇU) HANEDANI
ÇİN CUMHURİYETİ
ÇİN HALK CUMHURİYETİ
(Tayvan)
Çin Seddi
ları
Yuan hanedanına ait, perdahlamadan önce süslenmiş porselen vazo.
Mermer saltanat gemisi
Yaz Sarayı, Pekin
büyük önder
Başkan Mao
milyon
1000
Yeni-Konfüçyusçuluk
Yeni-Konfüçyusçuluk
Komünizm
Budizm
Popüler Taoculuk
Popüler Taoculuk
Wang Anshi (reformcu)
Nasturilik
Katoliklik
ve Protestanlık
Zhu Xi (Yeni Konfüçyusçuluğu sentezliyor)
Wang Yangming
Kang Youwei (siyasetçi-filozof)
Mao Zedung
Düzenli kamu hizmeti sınavları
Denizcilik Yasağı
Çin'in dışa açılması
750
manzara resminin doğuşu
ateşli silâhlar
tiyatronun doğuşu
romanın doğuşu
bir "ulusal dil"in yaratılışı
Konfüçyusçu Kutsal Yazılar basılıyor
Shen Gua (bilim adamı)
Düşler Havuzundan Zerrecikler
Cao Xueqin (romancı)
Taşın Öykusü
500
pamuk
çay yaygın olarak içiliyor
tütün, patates, fıstık, mısır
afyon bağımlılığı
250
bakır para
yüksek enflasyon
kâğıt para
Japonya ve Amerika'dan gümüş akımı
bakır ithalleri
Yunnan bakır maden ocakları
nüfus
büyük salgınlar
kolera salgını
0
hareketli kalıplar
ağaç bloklarla baskı
renkli baskı
çağdaş baskı
daktilo, Latinleştirme
basitleştirilmiş harfler

Yazı çevrimi ve okunuş hakkında not:

Bu ciltte Çinceyi Latin alfabesine çevirmek için yeni *pinyin* sistemi kullanılmıştır. *Pinyin*, artık uluslararası bir standart haline geliyor. Yazı çevriminde eskiden kulanılan Wade-Giles sistemine göre yeradlarını da başka kitaptakilerle karşılaştırmayı kolaylaştırmak için Yeradları Dizini'nde ikinci olarak gösterdik. Örneğin:

Beijing/Pei-ching/İngilizce gündelik dilde
Peking (Türkçe'de Pekin)
Guangzhou/İngilizce gündelik dilde Canton/Kanton
Shanghai/Shang-hai (Türkçe'de Şangay)
Zhuang Zhou/Chuang Chou

Latin alfabesine çevrimi yapılmış Çince sözcüklerin, tonlama dışında, seslendirilmesi şu kurallara dayanmaktadır:

Sessiz harflerin İngilizce'deki olağan okunuşlarının istisnaları

c = ts
q = ç
x = ş
z = dz
zh = c

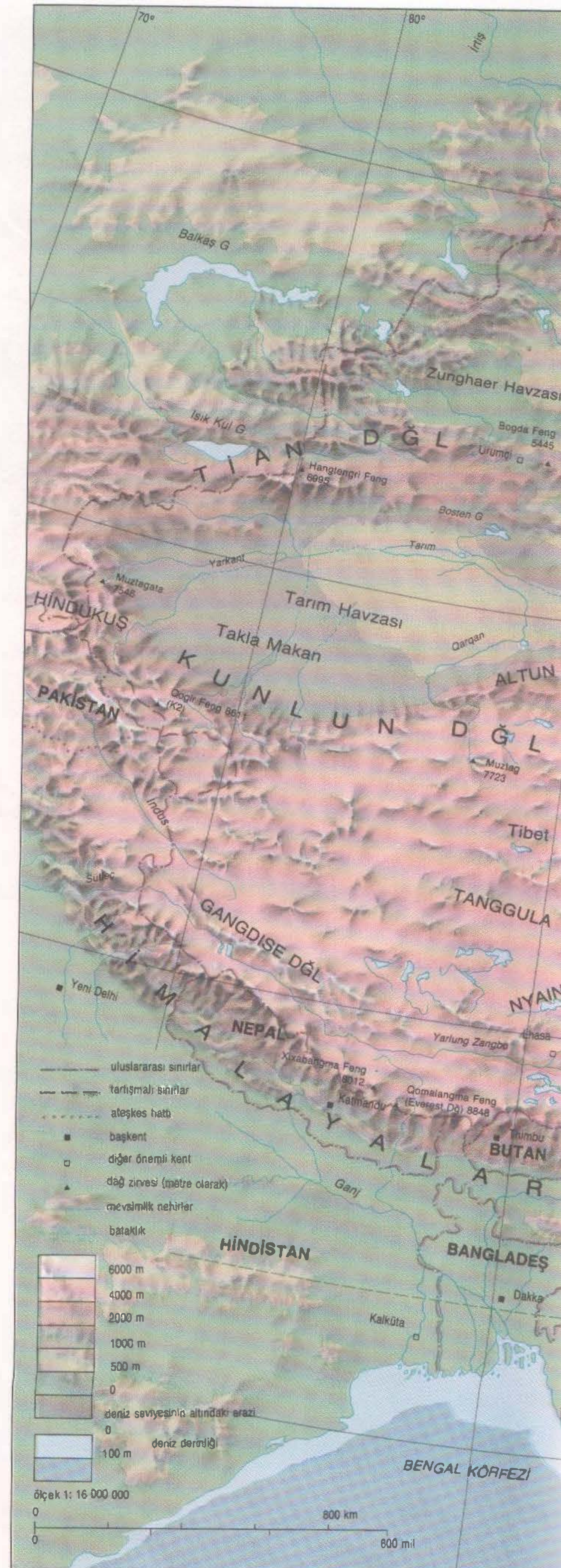
Sesli harflerin bazı bileşimlerinin özel okunuşu:

ian ve *yan* = yen
ui = uey

Mandarin lehçesinde tonlama, gerektiği yerlerde aksanlarla gösterilmiştir. Örneğin:

mā, *má*, *mǎ*, *mà*

Sırayla, düz, yükselen, batıp çıkan ve inen tonları belirtmektedir.

90°
100°
110°
120°
130°
50°
40°
30°
20°

SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ
Baykal G
YABLONOVY DĞL
Ergun
Heilong (Amur)
XIAO XING'AN DĞL
Ob
Uvs G
Hövsgöl G
Selenge
Orchon
Hulun G
DA XING'AN MTS
Nen
Qiqihaer
Songhua (Sungari)
Wusuli
Xingkai G
HANGAYN DĞL
ALTAY DĞL
Ulan-Bator
Kerulen
Haerbin
Mudanjiang
MOĞOLİSTAN
Gobi
Changchun
CHANGBAI DĞL
Turfan Çukuru
Shenyang
Yalu
Qieleng
Jinzhou
Liao
KUZEY KORE
Luan
Pyongyang
Lop G
İç Moğolistan Yaylası
Baotou
Huhehaote
Datong
BEIJING (Pekin)
Yongding
BO HAI (CHİHLİ KÖRFEZİ)
Lüda
Seul
GÜNEY KORE
DĞL
QILIAN DĞL
Tianjin
Hutuo
Qaidam Havzası
Yinchuan
Huang
LÜLANG DĞL
TAIHANG DĞL
Taiyuan
Shijiazhuang
Yantai
Fen
Da Yunhe (Büyük Kanal)
Ji'nan
Qinghai G
Xining
Yan'an
Jing
SARI DENİZ
Lanzhou
Huang (Sarı)
Lianyungang
Yaylası
BAYAN HAR DĞL
ÇİN HALK CUMHURİYETİ
Zhengzhou
Xuzhou
Wei
Xi'an
Hongze G
QIN DĞL
Ying
Huai
Bengbu
DĞL
DABA DĞL
Hefei
Nanjing
Şangay
QENTANGLHA DĞL
Xiangfan
Han
Yangzi (Chang)
Tai G
DAXUE DĞL
Hangzhou
DOĞU ÇİN DENİZİ
Chengdu
Jialing
Yangzi
Yichang
Wuhan
Sichuan Havzası
Nu
Dongting G
Yusyang
Poyang G
HENGDUAN DĞL
Gongga Shan 7556
Chongqing
Nanchang
Wenzhou
Yibin
Yuan
Yalong
Changsha
Gan
DALOU DĞL
WUYI DĞL
Brahmaputra
Jinsha
Wu
Min
Xiang
FORMOZA BOĞAZI
Fuzhou
Taibei
Guiyang
Ganzhou
TAYVAN
Guilin
Yengeç Dönencesi
Lancang
NAN DAĞL.
Shaoguan
Xiamen
Bei
Kunming
Nanpan
Hongshui
Liu
Dong
Shantou
Wuzhou
Guangzhou (Kanton)
WULIANG DĞL
BURMA
Yuan
Nanning
Zuo
MAKAO (Portekiz)
HONG KONG (İngiltere)
BASHİ KANALI
Mandalay
Salween
VİETNAM
Zhanjiang
Hanoi
Haikou
Irrawaddy
LAOS
TONGKING KÖRFEZİ
GÜNEY ÇİN DENİZİ
FİLİPİNLER
TAYLAND
Mekong
Hainan
Vientiane

ÖNSÖZ

Çinlilerin bile, Çin'in geçmişinin ne olduğu hakkında pek bir fikri var mı? Kültürünün sürekliliği açısından dünyanın yaşayan en eski uygarlığı olmasına rağmen, Çin'in geçmişi, aslında korunmamış, daha ziyade, sürekli olarak yeniden yazılmıştır. Akdeniz dünyası ile karşılaştırıldığında, yeryüzünde ayakta kalabilmiş çok eski Çin anıtlarının ve yapılarının sayıları son derecede azdır. Batı dünyasının yapı malzemesi olan taş ile karşılaştırıldığında, Çin'in ahşap ve tuğlaları çabucak yok olmuştur.

Çok sayıda özgün Çince tarihî belgelerin olduğu da söylenemez. Çoğu, aslının kopyalarının kopyalarıdır. (Ayrıca, bu durum bazen eski resimler için de geçerlidir.) Çin arşivleri, ancak idarî açıdan gerekli olduğu sürece korunmuşa benzerler; kayıtların gerekli olanları arşivlerden çıkartılarak aktarılıp özetlendikten sonra, kalanları imha edilirdi. Üstelik, Çinlilerin 2000 yılı aşkın bir süredir yazı malzemesi olarak kullandıkları kâğıt ise, parşömen veya papirüs kadar dayanıklı olmamıştır.

En eski çağlara gelince, bu konuda son iki kuşak olağanüstü gelişmelere tanık oldular. Şimdiye kadar elimizdeki tek gerçek tarihî kayıtlar, ancak birkaç tane tunç üzerine yazılmış yazılardı. Artık, bu kayıtlara, kemik ve kabuklar üzerinde kazınmış fal çizikleri, birkaç tomar ipekli üstüne elyazması belgeler, en eski Çince kitaplar olan ince tahta şeritlere kadar çoğu kez göz kamaştıran eşyalar dahil olmuştur. Gene de, klâsik çağ öncesi Ortadoğu tarihinin yeniden "kurulması" için dayanılan temel bilgi zenginliğinin yanında Çin hakkındaki bulgular son derece azdır. Fakat eski çağdaki Çin'in ne olduğu, bugün bir nesil öncesinde tasavvur edilemeyecek ölçüde, aydınlığa kavuşmuş, belirginleşmiştir. İşte, eserimizin amaçlarından biri, genel okuyucunun bu yeni keşfolunan acaip dünyaya erişebilmesini sağlamaktır.

Çin tarihinin bu sürekliliğinin Çinliler için kendi geçmişlerinin gizli ve karanlık kalmasına neden olması, mantıksız bir çelişki gibi gözükebilir. Aslında, eski çağ Çin metinlerinin sürekli olarak tektar tekrar yorumlanmaları, bu metinlerin o günün kavramlarıyla anlaşılmalarını fazlasıyla kolaylaştırmıştır. Örneğin, son 20 küsür yıla kadar, M.Ö. birinci bin yılın ilk yarısının ürünü olan *Şiir Kitabı*'nın içindeki aşk şarkıları, Çinli âlimler tarafından hükümdar ile bakanı arasında olması gereken ahlâkî ilişkiyi allegorik bir şekilde ifade eden simgesel mısralar olarak yorumlanırlardı. (Bunların aşk şiirleri oldukları, ancak şimdi ortaya çıkmıştır).

Genel olarak, Batı'ya nazaran, Çin'den, eski dönemlerin değişik ve farklı bir yapısı olduğunun bilinci çok daha zayıf kalmıştır. Çin halkının tarih anlayışına göre, Çin'in eski tarihinde ancak birkaç tane kesin bölünme olmuştur. Bin senedir başka bir dünyanın farklı olabilen değerlerini, düşüncelerini sonraki kuşaklara görsel olarak hatırlatabilen Mısır hiyerogliflerinin anlamlarının tümüyle unutulması, örneğin büyük bir kesintidir. Veyahut, Roma gibi imparatorlukların gelip gitmeleri, her yanı kaplayan bir Hıristiyanlık ya da İslâmın doğuşu gibi olaylarla karşılaştırıldığında, Çin halkının belleğinde bu tür büyük kesintilerin pek azı yaşamaktadır.

Bu durumda, belki de, bir Batılı bilim adamı yararlı rol oynayabilir. Bir Batılı, Çinli meslekdaşları kadar bazı ince anlam farklarına vâkıf olmadığından, Çin'de bugün geçerli olan yasaklar, çekingenlikler ve varsayımlardan daha özgür olabilme imkânına sahiptir. Böylece, bir Batılının Çin'in geçmişinin ayrı bir dünya olması olgusuna duyarlı bir tepki gösterebilmesi, psikolojik açıdan daha kolay olmaktadır. Çünkü tarihsel süreklilik -ufak ufak olayların üstüste yığılmasıyla- büyük değişikliklerin olmadığı anlamına gelmez. Bu tür büyük değişiklikler her zaman olmuştur. İşte, bu kültür atlasının temel amaçlarından biri, bu tür değişiklikleri okuyucunun bilincine en canlı bir şekilde getirmek olacaktır.

Çin'in bugününün karmaşıklığını anlamak için, Çin'in geçmişinin dikkatle ele alınıp, anlaşılması gerekir. Bizler, bu ülke hakkında günümüzde yazılanların çoğunda bulunan (her çeşit) ideolojik ve duygusal önyargıların yarattığı saptırmalardan uzak kalabilmek için çaba sarfettik. Örneğin, Çin'e, gerçekçi bir yaklaşımla bakıldığında, son derecede başarılı bir *kolonyalist* ve *emperyalist* siyasal güç olabildiğini kabul etmek gerekir. Çin uygarlığının yüceliğine duyulan hayranlık veya bu ülkenin 1840-1950 yılları arasında marûz kaldığı çeşitli aşağılamalar ya da bugün içinde bulunduğu zor ekonomik, kültürel ve politik durumlardan dolayı, gösterilen duygudaşlığın, bu gerçeği gözardı etmemesi gerekir. Umudumuz, her zaman bizimle hemfikir olmayacak Çinli arkadaşlarımızın, bu yazdıklarımızı yanlış anlamamalarıdır. Amacımız, konumuzun genişliği nedeniyle fazla genel yorumlar yapma durumunda olmamıza rağmen, mümkün olduğu kadar gerçeği yansıtmaktır.

Bir de, iki yazarlı bir eser olan bu çalışmadaki işbölümü hakkında açıklama yapmamız gerekiyor. Genel olarak, Caroline Blunden arkeoloji dahil olmak üzere, sanat ile ilgili herşeyden sorumludur. Kendisi resimler vb. gibi görüntü malzemesinden de sorumludur. Mark Elvin ise, tarihî metnin yazımı ve haritaların çiziminden sorumludur. Brisbane Griffith Üniversitesi'nden, Profesör Colin Mackerras'a da "Toplumda Müzik" adlı özel bölümü verdiği için teşekkür borçluyuz. Aslında bu kitabın çok daha geniş bir ortak çalışmanın ürünü olduğunu da önemle belirtmek isteriz. İkinci sayfada isimleri belirtilen Equinox grubunun metin düzenleme, araştırma, haritacılık yetenekleri olmaksızın, bu eseri yaratmamız imkânsız olurdu. Onlara şükran borçlu olup, derinden minnettarız. Diğer teşekkür borçlu olduğumuz kimselerin teker teker belirtilemeyecek kadar fazla olmaları, bizim onlara olan borcumuzu elbette azaltmamaktadır. Ancak, iki özel durumu zikretmeden geçemeyiz. Bodleian ve University of London'un Oriental Institute Kütüphaneleri ve kütüphaneci Bay David Helliwell ve Bay Anthony Hyden'ın şaşmayan yardımları olmasaydı, bu eser hem çok yavaş, hem de çok daha zor hazırlanacaktı. Onlara içtenlikle teşekkür ederiz. Bu büyüklükte bir eser için daha birçok şeyin söylenmesi kaçınılmaz. Bu arada şiir, resim ve felsefe gibi konulara nispeten kısaca değinilmesinden ötürü iştihası kabaran, ama tatmin olamayan ilgili okuyucularımızın, hazırladığımız kapsamlı uzun yazılarımız ayrı bir ciltte kısa zaman zarfında okuyabileceklerini umut ediyoruz. Uzmanlar içinse, bir Çince coğrafî yer adları sözlüğü hazırlanmakta. Buna ihtiyacı olan okuyucular, öncelikle Oxford University, Oriental Institute'ünden Mark Elvin'e yazmalıdırlar.

Şu anda, insanlığın dörtte birinin düşünce ve faaliyetlerini içeren bir alan olan Sinoloji çalışmaları, bizim en iyi Üniversitelerimizde dahi ihmal edilmektedir. Antik dünyanın ve orta çağın en büyük uygarlıklarından biri olup, ayrıca, bugün uluslararası bir güç haline gelmiş olan Çin'in anlaşılması, herkes için, gerek sanatsal ve tarihsel bir kişisel kültür edinebilmek veya daha pratik anlamda gerçekçi bir siyasal görüş elde etmek için de gereklidir. Biz, bu gerçeği şu sayfalarda biraz olsun anlatabilirsek, kendimizi son derece ödüllendirilmiş hissedeceğiz.

SUNUŞ

Sizlere sunduğumuz **İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi** bilgiyi basmakalıp vermeyen; canlı, tartışan, eleştiren ve düşünmeye yönelten bir niteliğe sahip. İslâm Dünyası, Eski Mısır, Yahudi Dünyası, Çin, Eski Yunan, Roma ve Ortaçağ Avrupası ciltlerinden oluşan bu ansiklopedinin bugüne kadar yayımlanmış olanlardan farklı özellikleri taşıdığı kanısındayız.

Her biri kendi alanında önde gelen uzmanlarca yazılmış olan bu yapıtlar, sadece yığma bilgi aktarmakla kalmıyorlar; belli sorunsallar çevresinde örgütlendikleri için, okuyucunun geçmişi öğrenirken bugünü daha iyi anlamasına, geleceği de doğru düşünebilmenin doğru yöntemini bulmasına yardım ediyorlar. Üstelik birçokları çağdaş sorunlarla eklemlenmekte; özellikle İslâm ve Yahudi Dünyası ve Çin ciltleri bugüne kadar geliyor. Milad'la biten Eski Mısır ve Eski Yunan ya da Ortaçağ'a geçişle sona eren Roma yahut, adı üstünde, Yeniçağ öncesinde kalan Ortaçağ Avrupası ciltleri bile bu kalıtların 20. yüzyıla aktarılma sürecini de gösteriyor.

İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi ciltlerinin her birinde onlarca harita, yüzlerce resim ve çizim bulunmakta. Bu ciltlere bakmak da okumak kadar güzel. Çünkü bunlar, öncelikle kültür ve sanat tarihleri. Hepsi ele aldığı uygarlıkların tarihsel coğrafyasıyla başlıyor, bu alandaki arkeolojik ve başka çalışmaları özetliyor, genel tarihini anlatırken ekonomik ve toplumsal tarihini de önemle vurguluyor. Ayrıca, her birinde özel konuların işlendiği çerçeveler var.

Bütün dünyada kaliteli ürünleriyle tanınan Oxford'daki Equinox-Phaidon Yayınevi'nin, sizlere görüntü malzemeleri ve metinleriyle aynen Türkçesini sunduğumuz bu yapıtları çok yeni. Hepsi 1980'li yıllarda çıktı.

Ciltlerin yazarları, günümüz bilginliğinin kendi alanlarında ortaya koyduğu en son bulgu ve yargıları anlatıyorlar. Kaynakçalar incelenince, bunların hazırlanmasında yararlanılan yapıtların geniş kapsamı görülecektir. Okuyucularımız Türkiye'de şimdiye değin bu kadar üstün bir düzeyde tarih yayını yapılmadığını teslim edeceklerdir.

Mete Tunçay'ın denetiminde titiz çevirilerle dilimize kazandırılan **İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi** yayınevimiz için haklı bir övünç kaynağıdır. □

İLETİŞİM YAYINLARI

AYRIM BİR

MEKÂN

ÜLKE VE HALKLARI

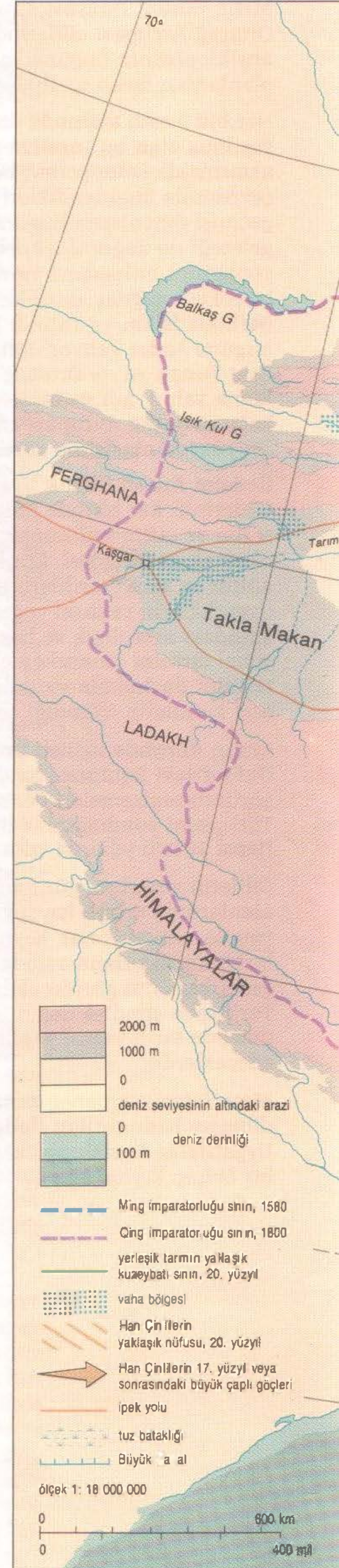
Genelinde "Çin" olarak düşündüğümüz mekânı, çeşitli şekillerde bölmek mümkündür. Çin'i Jeolojisi (Yerbilim), Jeomorfolojisi (Yerbiçimbilimi) veya insan nüfusu, hayvanları ve bitkilerinin dağılımı açısından ya da ticaret ve iletişim bağlarıyla örülü "işlevsel" bölgeler olarak, çeşitli birimlere bölebiliriz. Ancak, bu mekân örtülerini ele aldığımızda, doğa ve insan manzaralarının sürekli değişim içinde olduğunu gözönünde bulundurulmamız gerekir. Sarı Irmak, kayıt edilebilmiş tarihi boyunca, sadece bir değil, birçok yataklardan akmıştır. Bir zamanlar, Güney Çin ve kuzey Çin'in çoğu ormanlarla kaplıydıysa da, insanoğlunun faaliyetlerinden ötürü şimdi çıplaklaşmıştır. Ülkenin ısı düzeyi asırlar boyunca azalıp çoğalmaktadır. Bugün Shanghai'in 1000 yıl önce Yangzi ırmağının biriktirdiği alüvyon üzerinde kurulduğu yer, eskiden denizin altındaydı. Ayrıca, nice Büyük Kanallar ve Çin Sedleri, değişik yolları takip etmiştir. Çin kültürü, yerleşimleri ve Çin'in siyasal egemenliğinin ilk kurulduğu yerler, 4.000 yıl boyunca Sarı Irmak'ın orta kısmındaki doğum yerinden dışarıya, çok geniş bir alana yayılmıştır. Üstelik, Çin'den çıkan bu yayılmaların en büyüklerinden bazıları, şaşılacak kadar yakın zamanlarda gerçekleşmiştir. Bugün Çin olarak düşündüğümüz yer, aslında, nispeten kısa bir süredir mevcut.

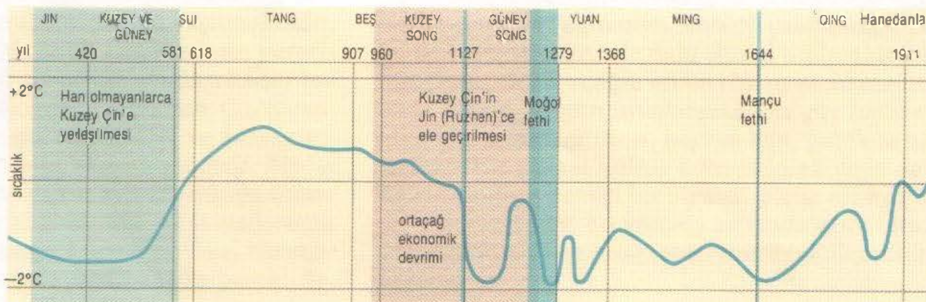
İç ve Dış Çin

En temel olarak, Çin, İç ve Dış Çin diye adlandırabileceğimiz iki bölgeye ayrılır: Bu iki bölge arasındaki sınır, bir yanda yerleşik düzenin, sık sulamalı emek yoğun tarımıyla, öbür yanda buna karşıt olan bazen kuru tarım ya da kuzeybatı çöllerinin vahalarında bulunabilen tarım havzalarının yan desteği ile beraber olan göçebe hayvancılık arasındaki ayrım olarak tanımlanmaktadır. Tarih boyunca, çoğu zaman istikrarsız olan bu sınır, Bohai Körfezinden batıya doğru şimdiki Çin Seddinin sınırını kabaca takip eder, Tibet platosunun aşağı eteklerinin oluşturduğu duvara kadar uzanır, burada güneye doğru keskin bir dönüş yapardı. Mançurya'yı, Liao Irmağının aşağı kısımlarının boyunca bulunan ufak bir mıntıka dışında, Dış Çin'in bir parçası olarak düşünmek daha doğru olur. Bugün tarımın gelişmesi Han Çinlilerinin (Han, asıl Çinlilerin kendilerini diğer halklardan ayırmak için kullandıkları addır) buraya büyük çapta göçmeleriyle, Mançurya artık kesinlikle İç Çin'in bir parçası olmuştur. Şu anda, İç ve Dış Çin arasındaki sınır, Daxing'an dağlarının (başka adıyla, Büyük Khingan dağları) doğu etekleri boyunca uzanmaktadır. Bu değişimi, Çinlilerin, tarihsel açıdan daha uygun olan Mançurya adı yerine, bu bölge için şimdi "Üç Kuzey-Doğu Vilâyeti" adını tercih etmelerinden fark etmek mümkün. Ayrıca, Çin kıtasının güneybatı köşesinde hâkim olmuş olan vahşi ormanların açılıp, temizlenmesiyle, Çin tipi tarımın bu taraflarda geniş çapta tatbik edilebilmesi ise, ancak 18'inci yüzyıldan itibaren başlamıştır. Bundan dolayı, buralarda İç ve Dış Çin bölgelerini ayırt eden sınır çizgisinin en uzaktaki güneybatı ucu da tam belirli değildir.

Bu iki temel bölge aşağı yukarı eşit büyüklüktedir, ama, nüfusun ancak yüzde beşinden biraz fazlası Dış Çin'de oturmaktadır. Dış Çin'in bazı kısımları da kesinlikle iskân edilmemiştir, çoğu kısmında da nüfus bir kilometre kareye bir kişiden fazla yoğun değildir. İç Çin kalabalık olduğu kadar, Dış Çin boştur. İki bölgenin arasındaki fizikî farklılıklar da kayda değer. Çoğu kez, Dış Çin insanoğlunun barınamadığı ama çarpıcı nitelikte manzaralarla doludur. Bu bölgeye, denizden 8848 metre yükseklikte olan dünyanın en yüksek dağı, Qumolangma (Zhumulangma) yani Everest Dağı ile denizden 154 metre alçakta olan dünyanın en alçak yeri Turfan Çukuru dahildir. Bunun yanısıra, dünyanın en korkunç vahşi çöllerinden olan Gobi ve Taklamakan'ın yanında, Qaidam çanağı gibi devasa bataklıklar, insan eli değmemiş ormanlar, uçsuz bucaksız yeşil ot kaplı steplerin, hepsi, Dış Çin'e dahildir. İç Çin ise, buna tezat teşkil etmektedir; alüvyon ovalarının, nehir vadilerinin, inişli çıkışlı tepelerin oluşturduğu nispeten yumuşak görünüşlü bir yerdir. Ancak, İç Çin, insanların asırlar boyunca burada oturmasından çıplaklaşmıştır ve burada kahverengi, yeşil, grinin monoton renklerinin hâkimiyeti o derecedir ki, insan bir müddet sonra ister istemez daha parlak renkler görmeyi özler.

Dış Çin'i meydana getiren tali yerlerde "iç drenaj" diye adlandırılan, suyun denize değil karada akıp kaybolması koşulları hâkimdir. Aslında, bu durum, 15 milyon yıl önce Hindistan'ı taşıyan yeryüzü kabuğunun tabakasının, Tibet ile çarpışmasından dolayı Orta Asya'nın yukarı fırlamasından meydana gelmiştir. Çin'in en uç sınırlarında nehirler Çin'den uzağa doğru akarlar. Böylece, Heilongjiang (Kara Ejderha Nehri veya Amur), Arktik bölgenin alt kısmındaki Pasifik yönü doğrultusunda kuzeye keskin bir dönüş yapar. Yarlung Zangbo Nehri (Yaluzangbujiang) ise, batıdan doğuya doğru akar, sonra hasa'ya yakın bir yerden, artık ulaşımın imkânsızlaştığı boğazlardan geçer; güneye doğru yerin dibine batar, sonunda Hindistan'da Brahmaputra olarak tekrar ortaya çıkar. İşte, bu nedenlerden dolayı, Dış Çin, İç Çin'de mümkün olabilmiş ileri düzeydeki çağdaş-öncesi (pre-modern) geleneksel ekonominin bütünleşmesinin temel desteği olan denizden uzak geniş iç su yolları şebekesinden yoksun kalmıştır. Dış Çin'i bir uçtan öbürüne ke-

Yıllık ortalama sıcaklıktaki değişmeler
Zhu Kezhen'in fenolojik incelemeleri (bir diğer deyişle kuzey ve güney bölgelerindeki çeşitli bitki türlerinin farklı zamanlarda karşılaştırılması), ortaçağ ekonomik devriminin görece yüksek bir ortalama sıcaklıkla, kuzey barbarlarının en fazla etkin oldukları döneminse görece soğuk bir ortalama ile birarada olduğunu ortaya koymaktadır.

İç ve Dış Çin

Bugünkü Çin iki ana bölgeye ayrılmaktadır. İç Çin, Han Çinlilerinin yerleştiği, nüfus yoğunluğu yüksek, irtifaı görece alçak bir tarım bölgesidir. Sınırları aşağıdaki haritada gösterildiği üzere, burası tarihsel Çin imparatorluğunun Ming hanedanına kadar, bu hanedanlık dönemi de dahil olmak üzere (1368-1644) çekirdeğini oluşturmaktadır. Dış Çin ise, seyrek nüfuslu ve yüksek bir bölgedir ve burasının halkı etnik olarak Çinli Moğol, Türk, Tibetli veya başka tür bir soydan gelmektedir. Ekonomisi büyük ölçüde kalabalık hayvan sürülerine dayanmaktadır ve tarım, kuzey batıdaki vaha kentler hariç, ikinci plândadır. Buradaki nehirler, kıyılardaki deniz yolları ile birlikte, karmaşık bir su taşımacılığı şebekesi işlevini gören İç Çin'dekilerin aksine, ya Çin'in dışına çıkacak biçimde akmakta ya da ülke içindeki havzalarda toplanmaktadırlar. İmparatorluk himayesinin kısa ömürlü birkaç genişlemesi dışında, Dış ve İç Çin, siyasal olarak, büyük bir bölümü 18. yüzyıl içinde gerçekleşmek üzere, ancak Mançu (veya Qing) hanedanı döneminde birleştirilebilmiştir. Bu oluşum, bugünkü Halk Cumhuriyeti'nın büyük ölçekliliğini açıklamaktadır. Son iki yüzyıl içinde gerçekleşen Han göçmenlerinin hareketleri, Mançurya'yı ormanlık ve meralardan tarım arazisine dönüştürerek İç Çin'i önemli ölçüde genişletmiştir.

sen en büyük yol, tabiî ki, bir zamanlar Roma İmparatorluğu'na Çin ipekleri götüren ünlü "İpek Yolu"ydu. Bu yol, Gansu koridoru boyunca, kuzeybatı yönünde gider ve Çin folkloruna göre Bahar'ın hiçbir zaman ileriye geçemediği "Yeşim Kapılar"ından geçerdi. "Yeşim Kapılar"ından sonra, yolun iki ana kolu tarım havzasının kuzey ve güney eteklerinden geçer, böylece dağların üstünden, ya (bugün Sovyetler Birliği'nde bulunan) Kuzeye, Fergana'ya veyahut güneye (bugün Afganistan'da bulunan) Baktria'ya girerdi. 9. yüzyıla kadar, İpek Yolu üzerindeki vahalarda yaşayan halklar Hint-Avrupa dillerini konuşur ve Çin'le Hint-Avrupa dünyası arasındaki tek doğrudan bağlantıyı sağlarlardı.*

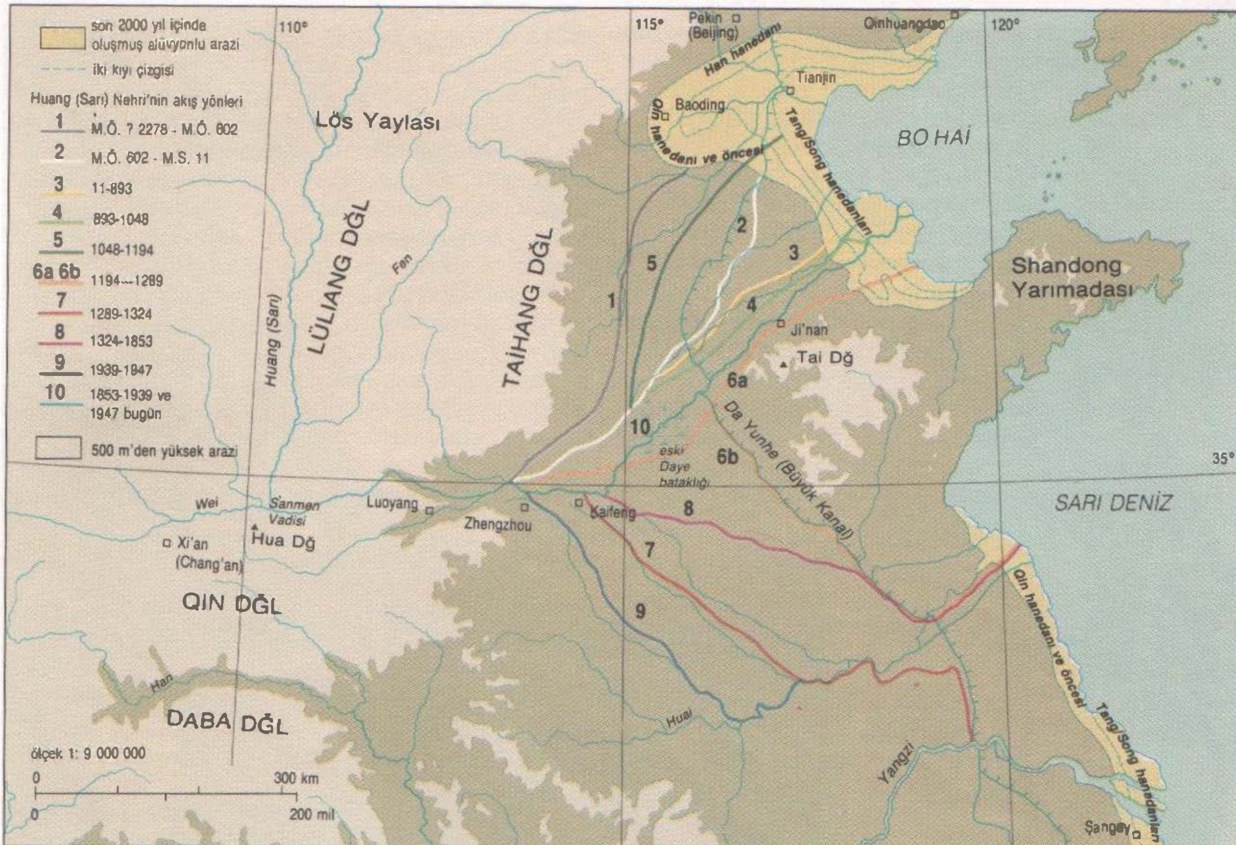
Aşağı yukarı bin yıl önce, İç Çin'in kuzey kısımlarında, oldukça geniş otlaklar hâlâ varlıklarını sürdürüyorlardı. Ancak, büyük ölçekli hayvancılık, o tarihten beri Dış Çin'e özgü bir faaliyet olmuştu. Bu iki dünyanın mutfakları arasında, orta çağın başlarında, Han Çinlilerinin mutfağında büyük yer tutan sütten yapılmış yiyeceklerin İç Çin'de rağbet görmemeye başlamasıyla ortaya çıkan belirgin farklılık da bu tarihlere dek uzanır. Yakın zamanlara kadar koyun, keçi, inek, at, deve ve yak sürüleri, Mançurya, Moğolistan, Doğu Türkistan ve Tibet'in büyük bölümünün ekonomik temeliydi. Bunu karşılık İç Çin'de, eskiden beri hayvan gücü ve gübre yetersizliği mevcuttu. İç Çin'in en tipik ehlileştirilmiş hayvanları ördek, domuz ve tavuk gibi çöp yiyen türlerinden oluşmuştur. Ulaşım, makine kullanımı ve gübre ise, başka koşullarda hayvanlardan daha kolay ve ucuza mal edilebilecekken, İç Çin'de bunlar, çoğu kez insanlarca sağlanagelmiştir.

Genel olarak, ele alınırsa, İç Çin'in nüfusu büyük çoğunlukla Han, yani etnik olarak Çinli olanlardan oluşmaktadır. Dış Çin nüfusundaysa, en azından yakın zamanlarda Mançurya ve uzaktaki kuzey-batı bölgelerine yapılan göçlere kadar, Han olmayan halklar hâkimdi. Bu iki halk grubu arasındaki farkın çoğu, muhtemel olarak kültüreldi, zira, kuzey Çin'in kuzeyli ve batılı "barbarlar"ın ardarda tarihî istilâları ve işgalleri altında kalması bu halkların epey karışmasına neden olmuştur. Gerçekte, bu tür fizikî ve ırksal özellikleri tatmin edici bir şekilde anlatmak zor olsa da, İç ve Dış Çin'de ikâmet eden kişilerin büyük çoğunluğunu 'Mogolidler-Sarı ırk'ından olarak gruplandırmak mümkündür. Sarı ırktan olmayan ırklar ile karşılaştırıldığında, sarı ırka mensup olanlarda çok az miktarda vücut ve yüz kıllanması, sarı ilâ sarımsı kahverengi cilt rengi, koyu kahverengi göz rengi, gözün üstündeki kapak kıvrımının bulunması eğilimi ve kol altında koku yapan bezlerin neredeyse hiç bulunmaması gibi ayırt edici özellikler bulunur. "Han"larla "Han-olmayan"lar arasında gözetilen bu daha ince ayrım, bazen güneyli 'Sinidler' ve daha kuzeyli 'Tungidler' ve 'Moğollar' alt grupları arasında yapılan ayrım ile örtüşmektedir. Tungid ve Moğolların yüzleri daha düz, gözleri kısık olup, gövdeleri tıknaz ve kısa, göz kapakları üzerindeki kıvrım ise daha belirgindir. Tibetliler ve artık saf olarak mevcut olmayan güneş sahil bölgeleri halkları, bu genellemelere tek istisnaları teşkil edip, Moğol ırkından değildirler.

İç ve Dış Çin'in siyasal birleşmesi, ancak 18'inci yüzyılda mümkün olmuştur. Bu gelişme, yarı Çinli yarı "barbar" "çift nitelikli" Manchu-Qing (Mançu-Çing) hanedanının eseridir. Ancak bu birleşme sonucu, iki bin yıldır İç Çin'de kullanılan bürokratik sistem Dış Çin'e genişletilmemiş, Dış Çin çeşitli ayrı idarî usûllerle yönetilmiştir. Bunların bazısı feodal-derebeylik veya askerî yönetimler olup, bazısı ise Tibet'te olduğu gibi saymaca bir gözetimi geçmeyen yetki alanlarıydı. İç Çin'in dışındaki tüm yönetimler, Sınır Bölge İdaresi makamına tâbiydiler. Böylece, Çin bürokrasisinin aslî altı geleneksel bakanlığının yetkisine dahil değildiler. Örneğin, Doğu Türkistan'ın Xinjiang (Sinkiang) (Yeni Bölge demektir) adıyla vilâyet yapılması

* *Bazı Orta Asya tarihçileri ve Türkologlar, Havza halklarının bir bölümünün eskiçağlardan beri Ural-Altay dilleri konuştuğunu savunmaktadırlar. Bkz. Zeki Velidi Togan,* Umumi Türk Tarihine Giriş. - Çev.

Sağda: Özerk Bölgeler ve Özerk Yöreler
Çin Halk Cumhuriyeti hükümeti, nüfusun çoğunluğunun Han olmadığı bölgelerde "Özerk Bölgeler" ve daha küçük çaplı "Özerk Yöreler" adı verilen birimler oluşturmuştur. Han olmayanlara (tek çocuklu aile politikasının zorlanmaması gibi) bir takım imtiyazlar tanınmışsa da, anlamlı bir özerklik söz konusu değildir. Çeşitli dönemlerde, Çinli olmayan kültürlerin tahrip edilmesi için şiddete başvurulduğu olmuştur. Bunlardan en kayda değer olanı, Budist manastırlarının yıkıldığı ve keşişlerin sıradan bir yaşam tarzına döndükleri Kültür Devrimi sırasında Tibet'te olup bitenlerdir. Kazaklar arasında da, (kartal gibi) eğitilmiş kuşlarla yapılan ve büyük beceri gerektiren hayvan avlama sanatı, muhtemelen kollektivist ekonomik denetime tabi kılınamadığı için yasadışı ilan edilmiştir. Daha yakın yıllarda, Pekin hükûmeti tarafından, daha yumuşak fakat, herhalde daha uzun dönemli etkileri olan bir silah olarak eğitim, Çinli ve Komünist değerleri yaymak için kullanılmıştır. Çin aleyhtarı kurtuluş hareketleri zaman zaman patlak vermişlerdir (örneğin, doğu Tibet'te, 1959'daki Kham ayaklanması gibi), ancak bunların günümüzde yeniden ortaya çıkmaları pek mümkün görünmemektedir.

Solda: Sarı Nehir'in yatağındaki değişmeler
Sarı Nehir'in yukarı yatağı farklı dönemlerde, özellikle de, bugünkü Ningxia yakınlarında çok sayıda kollara ayrıldığı yerde ve keskin bir biçimde meydana getirdiği kıvrımın kuzeybatı köşesinde birazcık farklı çizgiler izlemiş, ancak özünde istikrarlı kalmıştır. Nehrin Hua Dağı'nın doğusunda ve Sanmen (ya da "Üç Kapı") geçidindeki aşağı yatağı ise tarihsel dönemlerde önemli değişiklikler geçirmiştir. M.Ö. ikinci bin yılda nehrin aşağı yatağı, bugünkü Shanxi bölgesindeki dağların hemen altından kuzeye doğru akmaktaydı. Sonraki iki bin yılda, yavaş yavaş, 1289 ile 1324 arasında, aşağı Yangzi'ye boşalan Huai Nehri'nin orta yörelerine doğru güneydoğu yönünde akmaya başlayıncaya kadar, bir saatin akrep ve yelkovanı gibi dönmüştür. 1324'ten beri de, düzensiz bir biçimde ileri geri hareket etmiş ve bugün, yeniden Shandong yarımadasının kuzeyine açılmıştır.
Bu hızlı değişikliklerin ilk nedeni, elbette, Sarı Nehir'in taşıdığı milin görülmemiş ağırlıkta bir yük oluşturmasıydı. Nehrin akışı denize yaklaştığında yavaşladığından, bu milin büyük bir bölümü yeniden nehirde tutulmakta ve böylece nehir yatağını doldurarak suyu başka bir yere akmaya zorlamaktadır. Bugün varolan birden fazla çıkış sistemi, zaman zaman kullanım dışı bırakılan kanalların diplerini düzenli olarak tarayarak bu oluşumu engellemeye çalışmaktadır.

ancak 1884'de gerçekleşmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin siyasal haritası hâlâ bu ikili karakteri yansıtır.

Tarihî Dış Çin'in neredeyse hepsi, 'Özerk Bölgeler' olarak nitelendirilen birimlere ayrılmıştır. Bunlar sırasıyla, NeiMenggu Zizhigu (İç Moğolistan Özerk Bölgesi); Ningxia Huizu Zizhigu (Müslüman Özerk Bölgesi); Xinjiang Weiwuen Zizhigu (Sinkiang Uygur Halkı Özerk Bölgesi); Guangxi Zhuangzu Zizhigu (Zhuang Halkı Özerk Bölgesi); ve Xiang Zizhigu (Tibet Özerk Bölgesi)'dir. Ayrıca, bu bölgelere, Tibet Bölgesi'nin bir parçası olan ve büyük bir kısmı özerk bölgeler yönetiminde bulunan, Kokonar gölünden dolayı da Quinhai veya 'Mavi Deniz' adını taşıyan vilâyet de dahildir. Bu özerk bölgelerden daha küçük olan İç Çin'in bazı bölgelerinde ise, azınlık milletler oturmakta, buraları özerk bölgelerden farklı olup, yerel yönetimlerin altındadır.

Qing (Çing) topraklarının hepsi Çin Halk Cumhuriyeti'ne miras kalmamıştır. 19'uncu yüzyılın yarısında Çing topraklarının kuzey kısımları Çarlık Rusya'-sına kayıp edilmiştir. Dış Moğolistan 1912 yılında fiilen özgürlüğüne kavuşmuş, 1924'de ise bir Halk Cumhuriyeti olup Sovyetler Birliği'nin uydusu haline gelmiştir.

Sonuç olarak, İç ve Dış Çin, tarihî olarak hep ayrı bölgelere sahiptiler. İç Çin'in geleneksel inançları, Konfüçyusculuk, Taoizm, Mahayana Budizmi ile yerel itikatların çeşitli karışımlarından oluşmuştur. Dış Çin'-de ise, halk, Lama Budizmi, İslâm veya Tibet'in Bon inancı gibi yöreye özgü birtakım törelerin kalıntılarına bağlı kalmıştır.

Kuzey ve Güney

Tibet'in Kuzey yamacından uzanan Kunlun Dağları, İç Çin'e Quinling ve Daba dağlarının oluşturduğu iki kıskaç gibi uzanır. Bunlar, 35 derece kuzey enleminde İç Çin'i, ikiye ayıran bir engel teşkil eder. Quinling ve Daba'nın güneyinde yıllık yağış miktarı kuzeye nazaran 1295 mm. daha fazladır. İç Çin'in iki kısmında da yağış şartları yer yer çok değişiktir. Özellikle kuzey kısımda, bölgenin aldığı ortalama yağış miktarından yüzde 30 dolayında farklılaşma mevcuttur. Kuzey İç Çin'de ise kuraklık ve sel daha olağandır. Güney İç Çin'in göreceli olarak daha dengeli bir doğaya sahip olmasında, her iki bölgeye ayrı ayrı hâkim olan iki büyük nehrin doğalarının farklı olması kısmen de olsa, neden olarak gösterilebilir. Bunlar, kuzeyde akan Huanghe (Huang-ho veya Sarı Nehir) ve güneyde Chanjiang (veya 'uzun nehir'), Batı'da bilinen adıyla Yangzi nehirleridir. Sarı Nehir'in yukarı kısmı los veya 'Sarı Topraklar" bölgesinden rüzgârların getirdiği ince toprağın içinden akar ve dünyanın en büyük nehirleri arasında en çok çamur taşıyanı halini alır. Bu çamurun çoğu nehrin daha yavaş akan bölümlerinde yığıldığından ve nehir yatağının yükselmesine neden olduğundan, nehrin akışını dengesizleştirir. Birçok yerde, nehrin kenarlarındaki bentler gittikçe daha yüksek inşaa edildiğinden, nehir her zaman için bir tehlike yaratabilecek şekilde, çevredeki kırsal alandan yüksekte akmaktadır. Yangzi ise daha fazla miktarda su taşımasına rağmen, Sarı Nehir'e nazaran daha istikrarlı akmaktadır. Bu duruma nehrin ortasında bulunan iki büyük göl Dongting ve Poyang kısmen neden olmaktadır. Çünkü, bu iki göl, sel zamanlarında taşan suların birikmesi için bir havuz niteliğini taşımakta, suyun az olduğu zamanlarda ise suyun salıverilmesini sağlamaktadırlar.

Kuzey Çin, tarihî olarak, buğday ve darı kuru tarımının egemen olduğu bir yerdir. Güney Çin ise, sulaktarlalı çeltik tarımı beldesidir. İki bölgenin toprağının doğası da farklıdır. Kuzeyin toprağı daha alkalinli, güneyinki ise asitlidir. Güney Çin'in çoğu ulaşıma elverişli nehirler ve kanallarla çaprazlama bezenmiştir. Burada, bin seneyi aşkın bir süredir, tekne kullanımı ulaşım ve taşımacılıkta çok yaygındır. Çok erken dönemlerden itibaren, muson rüzgârlarının elverişli değişimlerini kullanan kıyı gemiciliği ulaşımı yoğun bir şekilde geliştirilmiştir. Kuzey Çin'de ise, imparatorluk yıllarında, âcil durumlarda at sırtında gidilirdiyse de, normal zamanlarda ulaşım iki tekerlekli arabalar veya yürüyerek sağlanırdı. Los toprağı, iyi yol yapımına elverişli olmayıp, ıslandığı zamanda geçilmesi neredeyse imkânsızlaşan bir çamur halini almaktadır. 19'uncu yüzyılın sonundan itibaren gelişen tren yollarının yapımı güney Çin'in üzerinde son derecede az bir etki yapmış olmasına karşın, kuzey Çin üzerinde ise dramatik boyutlara ulaşan bir etkisi olmuştur. Bu etki, eskiden en iyi yolların sadece kışın buzlanan nehirlerden oluştuğu Mançurya'da, özellikle, belirgin olmuştur.

Güney Çin, Han halkının iç göçünün meydana getirdiği bir yerdir. Ancak, göçmenler bir kere bu bölgeye gelince, burada hakim olan tepelik ve vadili doğanın içinde çevre ile fazla karışmamış, böylece bu havalide çok çeşitli alt kültürlerin ve farklı lehçelerin korunması mümkün olmuştur. Buna karşın, kuzeyin dili genelde homojen olup, imparatorluk dönemi yüksek memurlarının eskiden kullandığı ortak dilden esinlenerek, pek doğru olmasa da, 'Mandarin' diye adlandırılan lehçenin bir çeşidini neredeyse herkes konuşmaktadır. Kuzey ve Güneylilerin fizikî görünüşleri de farklıdır. Kuzeyliler genelde güneylilerden ortalama 5 santimetreden fazla uzun olup, daha sağlam ve ağır yapılıdırlar. Argo lisanında, kuzeyliler güneylileri küçümseyerek onlara 'maymun' derler. Güneyliler de kuzeylilere 'buğulanmış ekmek'

Güney ve Kuzey Çin 1
Bu harita, köylülerin kendi topraklarını işledikleri, kuzeyin kuru tarımı ile, çiftçilerin önemli bir bölümünün toprağı derebeylerinden kiraladıkları güneyin sulu arazi tarımı arasındaki, geleneksel dönemin sonlarında varolan karşıtlığı çarpıcı bir biçimde gözler önüne sermektedir. Halk Cumhuriyeti tarafından empoze edilen kollektivist sistem bu örgütsel farkları ortadan kaldırmış ve sulamanın yakın zamanlarda kuzey bölgelerine doğru yayılması, sınırlı bir ölçüde de olsa, teknik karşıtlığı değiştirmiştir.

Güney ve Kuzey Çin 2
Tarihsel olarak Kuzey Çin lös arazisinden oluşmaktadır. Rüzgârların yarattığı bu iyi kaliteli sarı toprağın kolayca işlenebilir bir üst tabakası bulunmaktadır ki bu, tarımın buradaki erken ortaya çıkışını hazırlamıştır. Ming döneminde 14. ve 16. yüzyıllar arasında inşa edilmiş olan Büyük Seddin, Çin'i Çin olmayandan ayırmak üzere bu lös tabakalarının kuzey sınırına ne denli yakın bir çizgide yer almaları çarpıcıdır. Ancak, sonradan inşa edilmiş olan Büyük Kanal dışında, kuzeyde, yeterli bir iç su taşımacılığı sistemi bulunmamaktadır ve bu bölge kıyılarının ötesinde uzanan denizler genelde zorlu ve tehlikelidir.
Bunun aksine güney, uzun bir zamandan beri birbirine bağlanan iç su yolları şebekesine ve muson rüzgârlarının mevsimlere göre değişmelerine olduğu kadar çok sayıda elverişli limanlara da dayanan kolay bir kıyı taşımacılığına sahip olmuştur. Kuzeyle güvenlikli ve düzenli deniz bağlantısı ancak 18. yüzyılın sonlarına doğru kurulabilmiştir. Hem Moğollar hem de Ming dönemlerinde, çeşitli zamanlarda, Yangzı deltasından bugünkü Tianjin'e resmî hububat taşımacılığı deniz yoluyla yapılmışsa da, bu o günlerde hâlâ rizikolu bir işti.

ğu Jin hanedanınca yönetildikten sonra, Moğollar tarafından 1234'den, güneyi istilâ ettikleri 1270'ler tarihleri arasında yönetildi.

M.S. 3'üncü yüzyılda Üç Krallık döneminde üç boyutlu bir bölünme görülebilir. Çin, Sarı Nehir'in vadisine hâkim olan Wei, Yangzi ile daha güneyde bazı yerleri kontrol eden Chu ve Yangzi nehrinin dar boğazlarının üst kısmında kara ile çevrilmiş Shu arasında bölünmüştü.

Bu üçlü siyasal bölünmenin ekonomik karşılığı, 7-9. yüzyıllarda Tang hanedanının Çin'i birleştiren yönetimi ile, daha sonra 10'uncu ve 11'inci yüzyıllarda Kuzey Song'un yönetimi sırasında ortaya çıktı. Sayfa 98'deki haritada görüldüğü gibi, Çin'de birbirleriyle kesin bağlantı yolları kurulmuş üç ana bölgesel pazar yeri vardı. Bu bağlantı yolları kısmen insan eliyle yapılmıştı. Dağların içine doğru uzanan ahşap yürüyüş patikalarından ismini alan Galeri Yol'u, batı ve kuzeyi birbirine bağlardı. Batı ve güney ise, Yangzi'nin dar boğazlarıyla bağlanıyordu. Boğazlardan yukarıya tekneler ancak kıyı boyunca tepelerin içinden kazılmış, tehlikeli tekne kaydırma patikalarından, rehberler tarafından çekilerek götürülebiliyordu. Güney ve Kuzey, Büyük Kanal tarafından birleştirilmişti.

Bazı dönemlerde, Çin daha da fazla bölünmüştür. Hâlâ ilgi çeken bu alt bölünme eğilimlerinden en eskisi M.Ö.4-3. yüzyıl sırasındaki, Savaşan Devletler dönemidir. Resmî haritalardan uzun süredir yok olmalarına rağmen, bu devletlerin adları daha sonraki dönemlerde edebî bağlamlar içinde kullanılageldi. (Sayfa 71'deki) Haritada gösterilen kesin hudutların fazla önemsenmemesi gerekir. Bir tek istisna dışında 4. yüzyılın devletleri, önceden mevcut olan daha küçük boyutta devletlerin birleşmelerinden oluşmuş olup, birbirleriyle savaşmalarından ötürü sınırları durmadan değişiyor ve belirsizlik içindeydi.

Bu tek istisna, Zhao, Wei ve Han'ın oluşturduğu esas çekirdek gruptu. Bunlar, 5'inci yüzyılda Jin devletinin parçalanmasından kalan ve Kuzey Çin ovasının ortasında, yanyana oturan parçalardı. Bu esas çekirdek grubun etrafında daha büyük devletlerin oluşturduğu bir halka vardı. Wei nehri vadisinde kurulan, iki kere güneybatı fetihleriyle zenginleşmiş Quin (Çin) batıda bulunuyordu. Bu fetihler, Çin'de büyük ölçekli sulama tarımın memleketi Min nehrinin ovasında bulunan Shu devleti ve Yangzi boğazlarının yukarısında bugünkü Chongging kentinde mevzileşen Ba devletiydi. Hemen güneydeki Chu devleti Han nehri vadisi ve orta Yangzi bölgesinde yerleşmişti. Bu bölgenin büyük bir bölümü o zamanlar ehlileştirilmemiş göller bölgesi ve ünlü "Bulut Rüyası Bataklığı" idi. Doğu'da bulunan en kentleşmiş ve uygarlaşmış Qi devleti asırlar önce Konfüçyus'un doğduğu küçük Lu devletini de içermekteydi. Bu halkanın dışında, uzak kuzey doğuda bulunan Yan ve aşağı Yangzi vadisi ile güney doğu sahillerinin bir kısmındaki Yue devletleri, dış sınır çizgisindeki devletlerdi. M.S.5. yüzyılda eski rakibi Wu'yu içine alan Yue, öbür devletlerin karaya yönelik halklarından farklı olarak, Çin denizciliğinin esas memleketiydi.

Siyasal parçalanmanın kesintisiz devam ettiği son tarihî dönem olan 5 Hanedanlar ve 10 Kuraklıklar devrinin geçtiği M.S.10. yüzyılda, biraz değişik bir siyasal bölünme şekli ortaya çıktı. (s.25 haritaya bkz). Zhao, Wei ve Han (Jin'in parçaları)'ndan oluşan çekirdeğe şimdi katılan Quin ve Qi ile bu siyasal grup, kuzey Çin'de egemen olan nispeten büyük bir devleti teşkil etmekteydi. Bunun etrafını daha küçük devletlerden oluşan bir halka çevreliyordu; bunların bazıları Şavaşan Devletler döneminin devamları olup, öbürleriyse yeni kurulmuşlardı. Eskiden olduğu gibi, kuzey doğuda bir Yan, batıda bir Shu, daha önceki Shu ve Ba'nın yerini almış bulunuyorlardı. Orta Yangzi'de bulunan Chu ve Wu (Güney Tang) eski Chu mülkünün çoğunu paylaşmışlardı. Wu-Yue, isminin de imâ ettiği gibi, geçmişin Wu ve Yue'sinin coğrafî kalıtçısıydı. Ayrıca, iki yeni devlet vardı. Yakın dönemde Çinli göçmenler tarafından iskân edilmiş olan, seyyahların açık denizden görebildiği altın-damlı Budist mabedleriyle ünlü Min devleti, güney doğu sahilinin alt kısmında yer almaktaydı. Güney Han ise, bugünkü Canton (Kanton) havzasını işgal ediyordu. Bu sırada, bu tür Çin devletleri, büyüklükleri ve paylaştıkları ortak bir kültüre dayalı uluslararası ilişkilerinin mevcudiyeti yanısıra, askerî ve ticarî rekabetle sürekli çatışma içinde bulunmaları dolayısıyla, birçok bakımlardan erken yeni çağ Avrupa'sına benziyorlardı.

İmparatorluk parçalandığı zaman ortaya çıkan özgür devletler, ilk bakışta, yerel idarenin bölge vilayetlerine tekabül etmektedir. Ancak, vilâyet hudutlarının büyük bir kısmı tarih boyunca son derecede istikrarsız olduğundan, Çin'i bu vilâyetler açısından düşünmek genellikle şaşırtıcı olmaktadır.

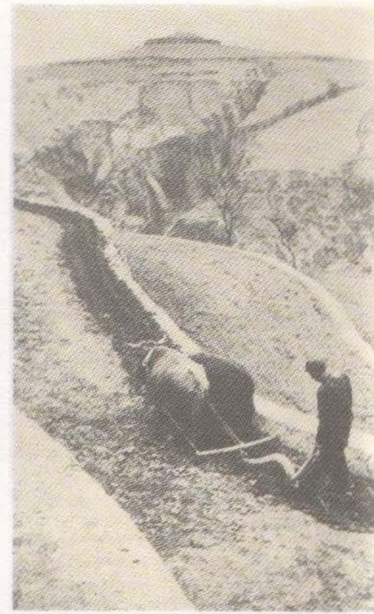
Merkezî idarenin küçük çapta parçaları olabilen, gerçek vilâyetler ise 13. yüzyıla kadar ortaya çıkmadı. Bu dönemde, vilâyetler (xingsheng) veya sadece sheng (idare kançılaryaları) diye adlandırıldılar. Ancak, Tang tarafından "daire" (dao) olarak adlandırılmış olup, askerî ve stratejik amaçlarla kurulmuş olan bölge-vilâyetlerinin idari yapısı, Sheng sistemine öncelik teşkil etmiştir. Erken Tang dairelerinin haritası (sayfa 26) Çin bürokratik geleneğinin tipik tavrıyla bu dairelere açıklayıcı adlar verildiğini göstermektedir. Ancak, Tang hanedanının son yıllarında ülkenin kuzey bölümü, dairelerden daha küçük yerlerin sorumluluğunu almış olan askerî komiserlerin eline geçince, bu basit ve mantıklı düzen karmaşık bir hâl alıp bozulmuştur.

Kuzey Song eyaletleri "yol"(lu) diye biliniyorlardı. Tang tipi yerleşim adlarının dışında, Song eyaletlerinin, bir çoğu, içerdikleri önemli illerin adlarıyla tanımlanmışlardı.* Moğol Yuan hanedanının vilâyetleri ise, hepsinden basitti. Ancak, Song vilâyetlerinden şaşırtıcı bir şekilde değişik bir sistemleri vardı. Adlandırma sisteminin bu yeni ve karışık özelliğine göre, yeni adların üç tanesi geçmiş vilâyetlerin adlarına kısaltılmış bir şekilde gönderme yapmakta, böylece bu adların coğrafî anlamları ilk bakışta artık belli olmamaktadır. Sonunda, ancak, Ming hanedanının vilâyetleriyle, bugünkü sisteme benzeyen bir yapı belirgin olmaya başlamıştır.

1645 yılında iktidara gelen Mançu (Quing-Çing) hanedanıyla fazla bir değişiklik yapılmadı. Sayfa 26-27'deki haritalar karşılaştırılınca görüleceği gibi, Doğrudan Yönetim -Güney Bölgesi An-Hui (yani, Anging ve Huizhou illeri) ve Jiang-Su (yani, Suzhou ilini içeren, Yangzi'nin-Güney Bölgesi'nin bir kısmı) vilâyetlerine dönüştürüldü. Gansu kuzey batıda tekrar ortaya çıktı ve hanedanın en son döneminde Xingiang ("Yeni Bölge"-Sinkiang) ve Taiwan adası ("Kule Körfezi"), vilâyet statüsünü aldı.

Haritalarda gösterilen "çiçek dürbünü" gibi içiçe geçmiş renklerden belli olduğu üzere, Çin'in idarî vilâyetlerinin çoğu, kökleri derin olan doğal bölgelere dayanmamıştır. Hatta, birkaç çağdaş bilim adamı Çin hükümetlerinin, bazı durumlarda, doğal ekonomik ve sosyal bölgeleri siyasal açıdan bilhassa ikiye bölerek,

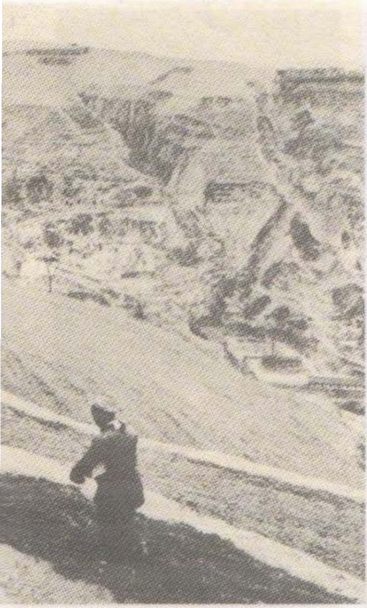
* Sheng, *Osmanlı yerel idaresindeki büyük eyaletlere benzemektedir. Bir alt birim olan chou ise, Cumhuriyet Türkiye'sinin il idari birimine benzemektedir. -Çev.*

En üstte Set yapımı, dağlık arazilerde topraktan en iyi biçimde yararlanmayı sağlamıştır. Bugün setler, mümkün olan yerlerde makinalı tarıma elverişli hale gelecek biçimde yeniden düzenlenmiştir

Üstte Guilin'deki (karst) kireç tepeleri, geleneksel Çin resmindeki dağ manzaralarını andırır bir biçimde yükselmektedir.

bunların yerel kimlik bilincinin zayıf kalmasını, böylece bölgesel siyasal güçlerin fazla gelişmesini önlemek istediğini öne sürmüşlerdir.

Genel olarak, tarihî vilâyetler Çin'in mekânsal olarak ele alınması için pek uygun birimler olmamaktadırlar. Bir kere, bunlar çok fazla sayıda olup, sosyal yaşamla ilgileri de pek kısıtlıdır. Ancak, şimdiki komünist rejimin ekonomik yönetimde vilâyetlere hatırı sayılır ölçüde yetki tanımaları ve 1950'lerden itibaren ekonominin "hücreleşmesi" eğilimi, bu vilâyetlerin geçmişe nazaran daha gerçek birimler olmalarını teşvik etmektedir de denilebilir.

Çin'i anlamak için, vilâyetleri kullanmaktansa, işlevsel bölgelere dayalı bir yaklaşımın gerekli olduğu bellidir. Bu tür bir bölge tanımında, bir bölgenin başkalarına oranla bölgelerarası bir ortalamadan daha aşırı yoğunlukta bir nüfusa sahip olması ve kendi içindeki iletişim ağlarının, karşılıklı ekonomik bağımlılık düzeyinin yüksek olmasından ötürü diğer bölgelerden kesin olarak ayırt edilebilmesiyle tarif edilebilir. 19. ve 20. yüzyılları Çin'inin bölgesel yapısını gösteren harita (s.24) mümkün olabilecek bu iki tür bölgesel alt bölünmeyi göstermektedir. Birisi, eski imparatorluk idaresinin hükümet tekeli altındaki tuzun satışı için kullandığı pratik bir çözümdür. Öbürü ise, son zamanlarda G.W. Skinner'in geliştirdiği teorik bir çözümdür. İki durumda da ayrımlar, sıra dağlardan ve nüfusun nehir vadilerinde yoğunlaşmasının yarattığı doğal bölünmelerden kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan iki sistem de aslında çok benzeşmekte, aynı eğilimleri ortaya koymaktadır.

İki yaklaşım arasındaki farklılıkların bazıları ilk bakışta gözüktüğünden çok daha önemsizdir. Doğu kıyısı boyunca Nuainan satış bölgesine uzanan tuz sistemi koridoru, aslında, belli bir şekilde, tuzun tuz yataklarından iç kısımlara ulaştırılmasını kolaylaştırmak için düşünülen bir idarî çözümdür. Kuzey Çin Bölgesi'nin üç tuz satış bölgesine bölünmesi de pek önemli bir fark değildir, zira, bunların dış hudutları Skinner'in bölgesel hudutlarıyla örtüşmektedir. Ayrıca, Heding tuz satış bölgesinin kuzeybatı sınırının neden Sarı Nehir boyunca uzandığını da açıklamak mümkündür. Kuzeybatı'nın iç kısımlarında başta tuzlu göller olmak üzere, o kadar çok doğal tuz kaynakları mevcuttu ki, bu nehrin batısında bir devlet tekeli idâme ettirmek için uğraşmaya değmezdi.

Genel olarak, Çin tarihini ulusal veya bölgesel ölçütlerdense, bu 10 büyük bölge açısından düşünmekte yarar vardır. Asırlar boyunca, bu bölgelerin kaderleri birbirlerinden ayrı olarak yükselişler ve çöküşler yaşamış, bugün dahi bir ölçüde, kendilerine özgü özellikleri olan farklı dünyalar halinde yaşamaktadırlar. Ancak, öte yandan, Çin ülkesinin bazen siyasal kaderinin karmaşıklığı ve kaprislerinden ötürü, bölgesel hudutlarının hiç gözününe alınmadan bölündüğünü de unutmamak gerekir. Sayfa 25'deki harita bu tür bir duruma örnek olarak, 1926'nın başında, belli başlı savaş-derebeyleri ve müttefiklerinin yönettiği toprakların yaklaşık uç sınırlarını göstermektedir. Bu harita bize bölgesel çözümlemenin kesinlikle, her zaman yanılmaz bir araç olmadığını göstermektedir.

İşlevsel bölgelere karşın, bölgeleri ortak olarak paylaştıkları özelliklerinden ötürü tanımladığımız zaman, başka tip bir alt bölümleme ortaya çıkmaktadır. Bunların en âşikar olanı iklim farklarına göre ayırt edilen bölgelerdir. (s.28, haritaya bkz.) Genel eğilimler, güneydoğunun sıcak yazları ve ılık kışlarıyla tropik ve ılımlı iklimlerinin, daha soğuk bir orta kemer bölgesinden, kuzey batının kurak ve yüksek dağlık bölge iklimine geçişini göstermektedir. Önemli iki diğer unsur da, don yapmama süresinin yılda 200 ilâ 300 gün olabilmesi beklenilen bölgeyi uç kuzey sınırlarını belirleyen çizgilerdir. Birinci çizgi, çeşitli tahıllarla iki hasatın elde edilebileceği bölgeyi sınırlandırmaktadır. İkincisi ise, ancak pirinç ile iki hasat alınabilen mıntıkanın sınırıdır. Haritanın üzerindeki sayılardan da belli olduğu gibi, güneyin aşağı kısımlarında ekim mevsimi, Mançurya'ya nazaran iki kat daha uzundur.

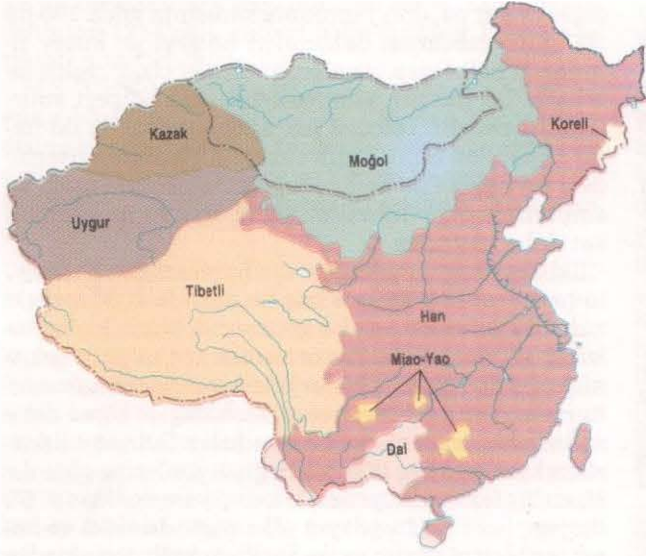
İlkbaharın güneyden kuzeye hareketi Zhu Kezhen'in haritasında (s.29) çok hoş bir şekilde açıklanmaktadır. Bu yatay katmanlar görünümü Çin'in kış iklimleri için çok tipiktir. Yaz ortasında İç Çin'in orta kısmı kuzeyden güneye kadar biteviye sıcak olmaktadır. Burada, deniz sahilleri ve yüksek dağlar biraz daha serince bir çevre oluşturmaktadırlar. İklim özelliklerinin karmaşıklığı, ülkenin değişik yönlerine göre değişen bir tarım faaliyetleri takvimi yaratmaktadır. Bu durum, (s.28'de) buğdayın ülke çapında ekim ve hasat tarihlerini gösteren iki haritada belli olmaktadır. Burada başlıca ayrımın Çin Seddi'nin yaklaşık olarak kuzeyi olan ilkbahar buğdayı alanıyla, daha güneyindeki kış buğdayı alanları arasında olduğu gözükmektedir. Güney kış buğdayının olgunlaşması 8 aydan fazla bir süre istemekte, halbuki, kuzey ilkbahar buğdayının olgunlaşması ise üç aydan biraz fazla bir sürede mümkün olmaktadır. Yangzi'nin güneyinde ise buğday, aslında, ancak ikincil bir tahıl durumundadır.

Son zamanlarda, 1920'ler ve 1930'ların başında Çin çiftlik ekonomisinin büyük çapta bir yerinde-tetkikini örgütleyen, Tarım İktisatçısı J.L. Buck, Mançurya ve Taiwan'ı dışarda bırakarak, İç Çin için sekiz temel tarım bölgesi tanımlamıştır. Buck'ın bu tanımlamadaki temel kıstası bölgeye özgü yiyecek bitkileri gruplarının kümeleşmesiyse de, tipik köy ağaçları gibi grupları da diğer belirleyiciler olarak kullandı. Sayfa 29'daki dört haritada bu çiftlik bölgeleri gösterilmektedir. Bu haritalar, işçi başına verimlilik, tüm bölgesel tarım nüfusu, ekilebilir tahıl arazisine oranla tarım nüfusunun yoğunluğu gibi ölçüleri birarada vermektedir. Bu haritaların açıkladığı eğilimlerin bugün de geçerli olduğu söylenebilir. Ancak, Buck'ın çalışmalarını yaptığı zamana göre, tarım nüfusunun iki misli artmış olmasının yanısıra bazı başka değişikliklerin olduğu da kesindir. Kış buğdayı ve Gaoliang bölgesiyle Sichuan pirinç bölgesinin "çekirdek" merkezi, en çok tarımda ekilip biçilen bölgelerdir. Güney batı pirinç bölgesinin çiftlik tarım iş gücü, ilkbahar buğdayı bölgesine nazaran iki kat daha fazla verimlidir. Güney batıda 1 kilometre^2 tarım arazisi, kuzeybatıya nazaran üç mislinden fazla köylüyü geçindirebilmektedir. Kuzey ve Güney Çin'in haritasında (bkz. sayfa 22) belirtildiği gibi, bu bölgeler, aynı zamanda, komünizm-öncesi dönemdeki tarım ortakçılığının değişen oranlarda mevcudiyetini açıklamak için de kullanılabilir. Toprak ağalığı, Sichuan pirinç bölgesi, Yangzi pirinç ve buğday yöresi, pirinç ve çay bölgesi ve iki hasat alınan pirinç bölgelerinde en fazlaydı.

Bu durum, toprak ağalığının oluşmasında teşvik unsurunun, iş gücünün verimliliğinden ziyade, toprağın verimliliğinden ileri geldiğinin olası olduğunu göstermektedir. Bu duruma tek istisna olan güneybatıda ise, toprağın çok verimli olmasına rağmen, ortakçılığın düşük oranda olması bölgenin henüz yeni iskân edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Han Çin'inin Zaman İçinde Gelişmesi

Bugünkü Han Çinlilerinin Dış ve İç Çin'deki etnik azınlıklar üzerinde egemenlik kurmaları, 3000 yıldan fazla süregelen, hatta, hâlâ süren bir kolonyal, bazen

Etnik Çinliler (Han), Çin nüfusunun yaklaşık yüzde 94'ünü meydana getirmektedirler. Geri kalan bölümde, ana türleri Japon-Koreli, Altaylı, Hint-Avrupalı, Tibet-Burma'lı, Austro-Asyalı, Dai, Miao-yao ve Malayo-Polinezyalı olan 50'nin üzerinde etnik gruptan oluşmaktadır. Fiziksel olarak çoğunluk Han ile birlikte, Moğol ırk-tipinin değişik özelliklerini paylaşmaktadır. En belirgin farklılıklar, Kafkasyalılarla orta Asyalıların Moğol hatlarına sahip sarışın çocuklar ortaya çıkaracak biçimde karıştıkları Xinjiang'da görülmektedir. Tipik Moğol hatları, kalın, düz siyah saçlar, düşük bir burun kökü ile belirginleşmiş düz bir yüz ve göz çukurunun içerideki ucunda, üst göz kapağının bir kısmını örten bir deri kıvrımını içermektedir.

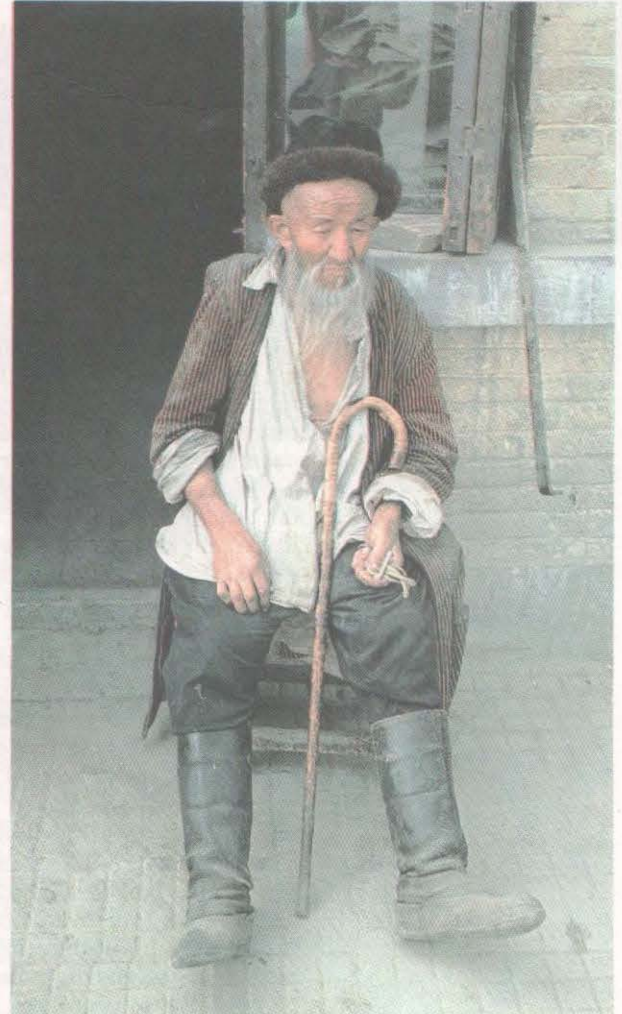

Tepede Han ve seçilmiş Han olmayan grupların yerleşimi.

Haritanın altı Mavi gözlü, uzun sakallı, Hint-Avrupa kökenli bir Rus; Xinjiang'da yaşayan yaklaşık 600 Rus'tan biri.

Üstte Kökleri esas olarak Çin'in Vietnam sınırı yakınındaki güney Guangxi'den gelen Miao azınlığı.

Ortada, sağda Bu Hani kadın ve çocukları, Tibet-Burma'lı ailesinin bir kısmını oluşturan, Yunnan'daki küçük bir azınlık grubuna aittirler.

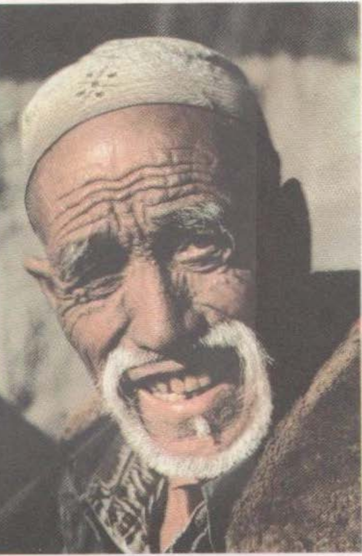
Sağda Lhasa'da bir Tibetli aile.

Ortada, solda Orta Çin'deki Shanxi bölgesinden Han yüzleri. Yüzdeki tipik yassılaşmaya, göz kapaklarına ve düşük kemerli burunlara dikkat edin

Solda Burma sınırı yakınlarındaki güney Yunnan'da bulunan Dai etnik grubundan bir kız.

Altta Ulusal giysileri içinde genç bir Moğol çift.

Üstte Hem Uygurlar, hem de Kazaklar Müslümandır Xinjiang'lı bu at çobanı Kazak, Türkçe konuşan yoldaşları gibi, bir göçebedir.

Solda İslam inançlı bu Uygur, Xinjiang'lı (Sincan) olup Türk kökenlidir

(mantou)* diyerek karşılık verirler. Gerçekte, zaman içinde oluşan çeşitli değişiklikler ve yerel farklılıklar gözönünde bulundurulursa, böyle geniş kültür tezatları genellemelerine varmak sakıncalıdır. Ancak, güneylilerin eskiden beri çevrelerindeki doğa manzaralarındaki değişkenlik özelliğine, güçlü bir duyarlılık gösterdikleri söylenebilir. Onlar, yeryüzünün şekillerine dayalı "yeryüzü büyücülüğü' veya geomancy ile Çin geleneğinin ilk, saf-manzara konulu şiirinin yaratıcılarıdırlar. Güney ekonomisi de asırlar boyunca kuzeyden her zaman daha zengin olmuştur. Üstelik, güney, özellikle, Yangzi vadisi israf, gösteriş ve duyumsallığa çok daha fazla düşkün olmuştur. Komünistlerin kırsal bölgede gerçekleştirdiği ekonomik ve sosyal devrimden önce, güney Çin, yakın dönemlere kadar son derecede güçlü soylar ile kandaş kavimler, aşiretlerin yanısıra, ayrıca, tarım ortakçılığının mevcudiyetinin özellikleriyle tanımlanan bir yerdi. Buna karşın, kuzey Çin ise, küçük toprak sahibi veya yöneticisinin memleketi olup, burada güçlü soylar pek az göze çarpmaktadır.

Kuzey ve güney Çin arasındaki tarihî bağları çeşitli kanallar sağlamıştır. Bunlardan ilki, Sui hanedanı tarafından 7'inci yüzyılın ilk başında çok sayıda kadınların da dahil olduğu zorunlu çalıştırma (angarya) işçilerine yaptırılmıştır. Kanalların iki ana kolu, 105'inci sayfadaki haritada görüldüğü gibi, Sarı Nehir'in değişik zamanlarda kullandığı, toprak düzeyine epey yakın akan güzergâhlarını takip etmekteydi. Kanalın en temel amacı güneyin bereketli bol miktardaki pirincini kuzey batıdaki Sui'nin başkenti Daxingcheng (bugünkü X'ian) ve kuzey doğuda yerleştirilen Moğol ordularına getirmek içindi. Moğolların Yuan hanedanı, başkentini bugünkü Beijing (Peking)'in yerinde bulunan Dadu'da kurunca, daha kısa bir kanal güzergâhı tekrar inşa edilip, Shandong tepelerinin çıkıntısını takip eder bir şekil aldı. Ancak, bu durum çeşitli mühendislik sorunlarına yol açtı. Bu güzergâhta, hem bir deniz yolu, hem de deniz yoluyla beraber Shandong yarımadasının tam ortasından kazılan Jialo-Lai adlı kanalın oluşturduğu iki ayrı yol kullanılageldi.

Kanalın yukarı kısımlarında yeterli su bulundurmak sorunu, ancak 15'inci yüzyılda Ming hanedanı döneminde çözümlendi. Çinliler, daha 11'inci yüzyılda kanal kapıları için gerekli çift-kilidi icât etmişlerdi. Ancak, su yolunun bu kısmında nedense kilit kullanmayıp, yerine, suyu muhafaza edebilen sabit engeller kullanmayı tercih ediyorlardı. Nitekim, tekneler rampalardan çekilerek, bu engellerin etrafında dolaştırılırdı. Bu durum, tabiî ki kanallarda kullanılabilen tekne büyüklüğünü kısıtlamaktaydı. Devlet-tahıl ambarları ulaşım sisteminin en son halinde, (bkz. sayfa 104) ulaştırma gemileri donanmasından bazen 150.000 bin kişilik asker bulundurulur, üstelik bir o kadardan daha fazla sayıda sivil halk kanalları hem boşaltmak hem de muhafaza etmek için zorunlu içgücü olarak kullanılırdı. Avam halka ait tekneler de Büyük Kanal'ı kullanabilirdi. Böylece, kanal, güney ve kuzeyi birleştiren bir ticarî ulaşım bağı işlevini görüyordu. Büyük Kanal, Orta Çağ için inanılmaz büyük ölçeklerde olup, 1000 kilometreden uzundu. Bu ölçekler de kanallar Avrupa'da özellikle, Fransa'da, ancak 18'inci yüzyılda kazılmaya başlanmıştı.

Bu şekilde, tarih boyunca güney ve kuzey arasında birbirini tamamlayıcı bir ilişki gelişti. Ekonominin ağırlık merkezi güneydeydi, ancak, siyasal merkez neredeyse her zaman için, kuzeyde bulunmaktaydı. Gerçi imparatorluğun başlangıç döneminde bu ikilem yoktu. En eski imparatorluk başkenti, Milâttan önce 3'üncü yüzyılda Quin (Ch'in, Çin) hanedanının Xian'a yakın Guannei 'Geçitler arası' denilen yerde kurulan Xianyang başkentiydi. Burası, bugünkü haline nazaran daha mümbitti ve bir yerel sulama ve ulaştırma kanalları sistemi mevcutu. Han ve Tang hanedanlarının başlıca başkentleri, adı 'Edebî Barış' anlamına gelen Changan'da bulunmakta olup, ilk başkentle aşağı yukarı aynı yerdeydi. Guanni, stratejik açıdan iyi korunabilen bir yerdi, ancak, ücra ve uzak olması dolayısıyla, buraya dışarıdan erzak getirilmesi çok zor oluyordu. Nitekim, yerel ekonominin, büyük bir olasılıkla iklimin kuraklaşmasından dolayı, bozulması ve başkentin büyümesinden ötürü, *Han* ve Tang hanedanlarının ikisi de kuzey Çin ovasında, ikinci başkentleri Luoyang'ı kurdular.

Güneyin kuzeye ekonomik açıdan meydan okumaya başlaması ile yukarıda değinilen ikilemin ortaya çıkması, Tang hanedanıyladır. Geç dönem 10'uncu yüzyıldan, erken dönem 12'nci yüzyıla kadar, Kuzey Song'un boşkenti, tarih boyunca, Sarı Nehir'in güzergâhını kuzey ve güneye kaydırdığı noktaya yakın olan, yüksek ve emniyetli bir yerde bulunan, Kaifeng'-deydi. Ayrıca Kaifeng, güneyin tahıl ambarlarına en yakında bulunabilecek bir kuzey başkentiydi. Böylece, Kaifeng, kuzey başkentlerinin içinde su yollarıyla kolayca erzak taşınabilenlerindendi. Kaifeng'in en görkemli döneminde, şehre yılda 6 milyon Çin çuvalı pirinç gelirdi. Bu miktar bir milyon tonun dörtte biri kadardı. (Çin çuvalının karşılığının tam hesaplanması mümkün olmamaktadır).*

13'üncü yüzyılda, Moğol Yuan hanedanı başkentini mahsus modern Beijing (Peking)'in bulunduğu yerde kurdu. Böylece, İç ve Dış Çin arasındaki ayrılığa hâkim olmayı amaçlayan Moğollar, İç ve Dış Çin'i beraber yöneten ilk hanedandı. Ming hanedanının ise, esas başkenti Nanjing'deydi. ('Güney Başkenti'). Ancak, onlarda kısa bir müddet sonra 'iki başkentli' bir sisteme başvurdular. Beijing, esas yönetim merkezinin bulunduğu kuzey başkenti, Güneydeki ise daha çok törenler için kullanılan bir başkentti. Büyük bir olasılıkla, bu nakil, stratejik nedenlerden ötürü olmuştu. Yeniden inşâ edilen Çin Seddi'yle beraber, başkenti Moğolistan veya Mançurya'dan gelebilecek istilâlara karşı muhkem bir hale getirmek, başlıca stratejik bir nedendi. Mançu (Quing-Çing) hanedanı ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin ikisinin de başkentlerini Beijing'de tutmaları, herhalde, kısmen bu geleneğe saygı duymalarından, kısmen de bu yerin Han olan ve Han olmayan bölgelerin buluştuğu noktaya en yakın olmasından dolayıdır.

Çin'in bütününde söz sahibi olma iddiasında bulunabilmiş sadece iki rejimde, başka iki güney başkenti bulunmaktadır. Bunlar 12'inci ve 13'üncü yüzyıllardaki Güney Song metropolü ve tarihte başkent olmuş tek liman kenti, Hangzhou'dur. İkincisi ise, 1927 ile 1937 tarihleri arasında Milliyetçilerin merkezi olan Nanjing'dir. Ulusal başkent olabilmiş tek batı kenti ise, doğu Çin'in çoğunun Japonlar tarafından işgal edildiği 1937-1945 döneminde yukarı Yangze'nin üzerinde bulunan Milliyetçi Hükümetin savaş karargâhı Chongging'dir.

Birleşme ve Parçalanma Örüntüleri

Kuzey ve Güney Çin arasındaki ikiye bölünme, siyasal ifadesini 12 ve 13'üncü yüzyıllar sırasında buldu. Yangzi vadisinin güneyindeki Çin, Güney Song tarafından yönetilirken, kuzey Çin ovası ise, Mançuların ataları olan Ruzhen (veya Jurjen) halkının kurdu-

* Mantou= *Kuzeylilerin yediği buğulanmış (buharda pişirilmiş) pide tipi bir ekmektir. Türkiye'de yaygın "mantı"nın da kökeni, budur. Manto kelimesi ayrıca "yabanî-barbar" anlamına gelen "Man" sözcüğünü çağrıştırmaktadır.*

* *Çin Çuvalı= 26 litre veya 6 galon kuru tahıl. -Çev.*

MANÇURYA BÖLGESİ
Anshan
Liao
Yalu
Luan
CHANGLU
Pekin (Beijing)
Tangshan
Tianjin
Lüda
BO HAİ
HEDONG
Tuz Gölleri
Taiyuan
Huang
KUZEY BATI BÖLGESİ
Lanzhou
Fen
Anyang
Dezhou
SHANDONG
Linqing
Ji'nan
Weifang
Qingdao
SARI DENİZ
Huang (Sarı)
Da Yunhe (Büyük Kanal)
Jixian
Quinyang
Xie Tuz Gölü
Dali
SANMEN VADİSİ
Zhengzhou
Kaifeng
Qianxian
Wei
Xi'an
Shangxian
Xuzhou
KUZEY ÇİN BÖLGESİ
Huaiyang
Qingjiang
Huaian
Hongze G.
HUAIBEI
Huai
Nanyang
Runan
Jialing
Zhenjiang
Nanjing
Wuxi
Hefei
Hexian
Wuhu
Tai G.
Suzhou
Şangay
YUKARI YANGZİ BÖLGESİ
Chengdu
Wanxian
Enshi
YANGZI VADİSİ
Han
Yichang
Hefeng
Wuhan
Yangzi
Anqing
AŞAĞI YANGZİ BÖLGESİ
Guangde
Jiaxing
Hangzhou
Ningbo
Shexian
LIANG-ZHE
Jinhua
Chongqing
Luzhou
Yueyang
Jiujiang
Poyang G.
Boyang
Linhai
DOĞU ÇİN DENİZİ
Changde
Dongting G.
Nanchang
Shangrao
SICHUAN
Yuan
HUAİNAN
Changsha
Fuzhou
Wenzhou
Gan
ORTA YANGZİ BÖLGESİ
Min
Hengyang
Xiang
GÜNEYDOĞU KIYI BÖLGESİ
Nanping
Fuzhou
Guiyang
Duyun
Dongchuan
Liping
GÜNEY BATI BÖLGESİ
Guiyang
Chenxian
Ganzhou
FUJIAN
Gulin
Nan'an
Taibei
YUNNAN
Quanzhou
Taizhong
Xiamen
UZAK GÜNEY BÖLGESİ
Hongshui
TAYVAN BÖLGESİ
Chaozhou
Wuzhou
Guiping
Xi
Guangzhou
Nanning
Zuo
Tainan
LİANG-GUANG
Macao (Portekiz)
Hong Kong (İngiltere)
Maoming
Hanoi
LAOS
VİETNAM
Quiongshan
GÜNEY ÇİN DENİZİ
G.W. Skinner'in belirttiğine göre işlevsel bölge sınırı
Mançu (Qing) hanedanı döneminde tuz tekeli satış bölgesinin sınır
Liang-Huai tuzlası
Sichuan tuzlusu kuyusu
nüfusu 500 000'den fazla olan kentler, 1950 dolayları
diğer önemli kent
nüfus yoğunluğunun km²'ye 200 kişiden yüksek olması
500 m
0
ölçek 1: 9 000 000
0
400 km
0
300 mil

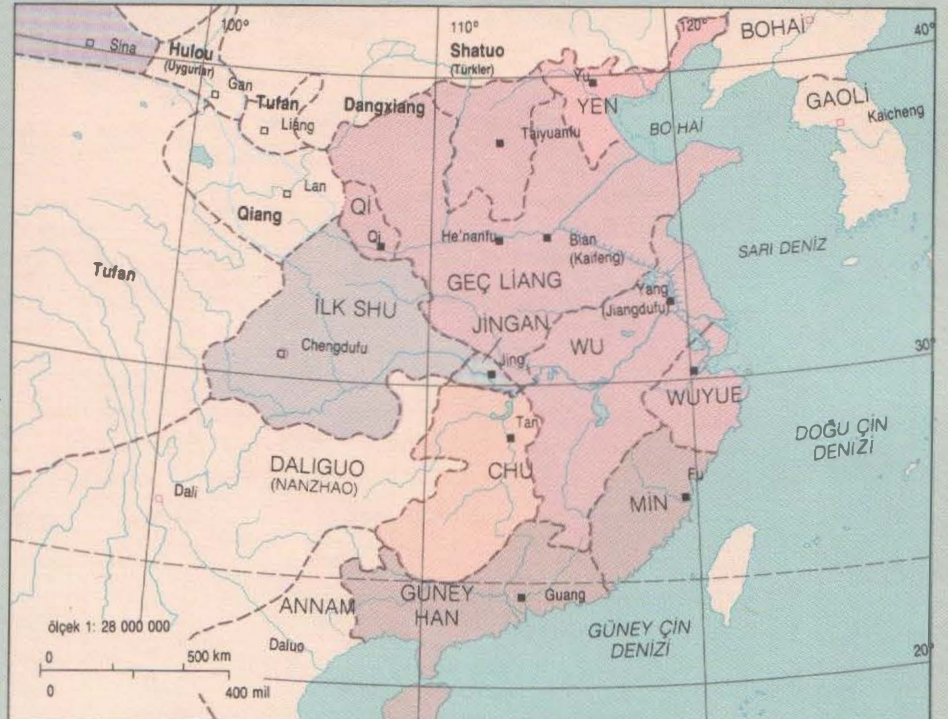
En solda: 19.-20. yüzyılda Çin'in bölgesel yapısı
Topografya ve nüfus yoğunluğu biraraya gelerek, geleneksel dönemin sonlarıyla modern çağın başlarında Çin'in makul bir biçimde işlevsel bölgelere ayrılmasının genel göstergelerini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, herhangi bir şekilin ayrıntıları, hangi özelliklerin vurgulandığına bağlıdır ve bunun da tek bir çözümü yoktur. Harita, bir edimsel bölgeler kümesini (devlet tuz tekeli için geçerli olan Qin hanedanı pazar alanlarını) ve bir kuramsal kümeyi (G.W. Skinner tarafından geliştirildiği gibi) göstermektedir. Şekiller arasında, Skinner'in Kuzey Çin'i, Shandong, Changlu ve Huaibei olarak üç tuz alanına ayırması ihmal edilirse, büyük ölçüde bir uyuşma vardır. Önemli tek çatışma konusu, bir tuz sınır çizgisiyle ikiye bölünmüş bulunan ve herhalde, başka esaslara göre "artık" bir alan olması kuşkulu görünen Skinner'ın Güneybatı bölgesine ilişkindir. Doğu kıyısındaki Liang-Huai tuzlalarından içerdeki Huainan tuz alanına kadar uzanan tuz sistemi koridoru, açıkça, gözetimi kolaylaştırmak için geliştirilmiş idarî bir mekanizmaydı ve sadece bölgesel bir sınır oluşturuyormuş gibi anlaşılmamalıdır. Belirli ara bölgeler arasındaki bağlantıların çoğulluğu, özellikle, tuz alanlarıyla Skinner bölgelerinin farklı ayrım çizgilerine göre birbirinden ayrıldığı güneydoğu kıyısı üzerindeki yerlerde açıkça bellidir. Bu bölgelerin kısmen, toplumsal ve ekonomik gelişme bakımından kendine yeten oluşum bölgeleri niteliğinde bulundukları açıktır ancak, özerklikleri abartılmamalıdır.

Altta: "Beş Hanedan ve On Krallık" diye bilinen dönemin başlarında (M.S. 920) Çin
M.S.10. yüzyılın ilk 60 yılı içinde, Çin'in siyasal haritası, modern çağ başlarında Avrupa'nınkine oldukça benzer bir görünüm almıştı. Burada birbirleriyle sürekli çatışma halinde olan ama, aynı temel kültürel değerleri paylaşan ve çok kolay bir biçimde ulus-devletlere dönüşebilmiş olan önce on, sonra sekiz krallık vardı. Bu alanlardan herbiri kendi para birimine sahip bulunuyordu ve yöneticileri, genelde -merkantilist bir tarzda- parasal bakımdan temel maden niteliğinde olan bakır kaynaklarını artırmak amacıyla devletlerarası ticareti yönlendirmeye çalışmışlardı. Bu 60 yıl boyunca, merkezi ovalık bölgede, Shauto Türk hükümdarlık sarayı (Geç Tang) da dahil olmak üzere, beş hanedan, hızlı bir biçimde birbirlerini izlemişlerdi. Güney devletlerinin sınırları oldukça istikrarlı olmuştu ama, Min, sonuçta Wuyue ve Güney Tang (eski adıyla Wu) tarafından alınmıştı.

Üstte: Savaşbeyleri 1926
Savaşbeyi egemenlik bölgelerinin dama tahtasındaki karelere benzeyen dağılımları, Shanxi'ye, sadece kısa bir kesinti dışında, 1912'den 1949'a kadar egemen olmuş bulunan Yan Kishan gibi varlığını sürdürebilen birkaç uzun-dönemli ustanın bölgeleri dışında, sürekli değişiyordu. Toprakların 1926'daki dağılımını gösteren yukarıdaki harita, Çin tarihinin ulusal düzeyin altından harekete geçtiği egemen mücadele alanları olarak işlevsel bölgelere duyulan aşırı inancın panzehiri olması niyetiyle verilmiştir. Savaşbeylerinin yönetimi altında, bir bölge, Sichuan örneğinde olduğu gibi, parçalanabilirdi. Buna karşılık olarak, bir bölge içindeki yöreler, o tarihte Mançuryalı savaşbeyi Zhang Zuolin'in denetiminde bulunan Kuzey Çin bölgesinin bir parçasında görüldüğü gibi, diğer bölgelerin bir ya da birkaçının egemenliği altına girebilirdi.

devletlerin sınırı
Guiyijun'da, 851 tarihinde, ilk Zhang Yichao bölgesinin sınırı
Çinli başkentler
Çinli olmayan başkentler
10. yy.'da özel kâğıt para bölgesi, devlet destekli ilk kâğıt paranın çıkarılması, 1124 dolayları

10. yy.'da Çin egemenliğindeki bölgelerde nakit zonları.
- bakır
- tahminen bakır
- bakır ve toprak yapısı
- bakır ve demir
- bakır ve kurşun
- bakır, demir, kurşun ve kâğıt senetler
- bilinmiyor

İlk Han (üstte, solda), Tang (altta, solda) ve Kuzey Song (sağda) hanedanları altında nüfusun dağılışı

Kuzey Çin ovasındaki büyük yoğunlaşmanın dışında, etnik Han Çinli nüfus, erken imparatorluk döneminde, nehir vadileri boyunca dağılmış bulunuyordu. Daha yüksek olan yerler, çoğunlukla, Han-olmayan halklara ve Han-olmayan devletlere bırakılmıştı ki, bunların birçoğu Çin üstünlüğünü bir biçimde tanımıştı ve hatta bazıları da, "yerlileşmiş" Çinli mülteciler tarafından yönetilmekteydi.

Haritalar, resmi olarak kaydedilmiş nüfusu göstermektedir ve her ne kadar büyük çoğunluk etnik Çinlilerden oluşuyorsa da, bunun, özellikle bugün Vietnam ile Kuzey Kore'nin bölgeleri haline gelen yöreler olmak üzere, her zaman böyle olduğu sanılmamalıdır.

Tang hanedanı döneminde güney, insanlarla dolmaya başlamıştı ve aşağı Yangzi, ekonomik önem bakımından kuzeye rakip duruma gelme yoluna giriyordu.

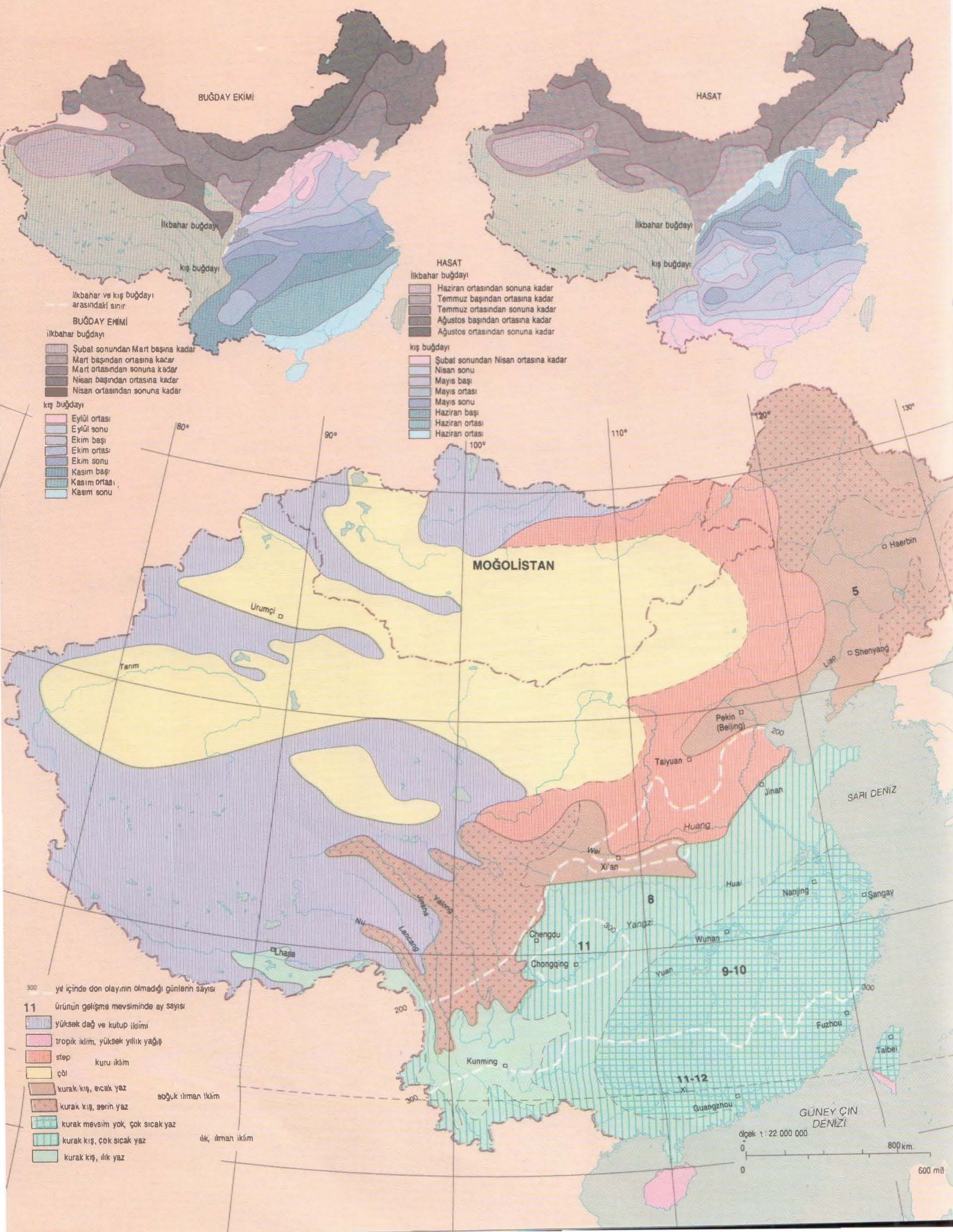
Kuzey Song hanedanına ilişkin olan harita, bu sürecin devamının yarattığı sonuçları göstermektedir ve demografik yoğunlukta ve kentleşmede meydana gelen olağanüstü artış açıkça ortadadır.

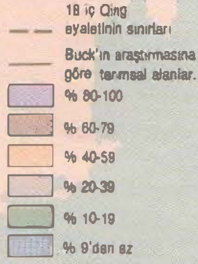
Haritaların tümü yerleşim kalıplarını vurgulamaktadır ve ulusal sınırlar, bu amaç doğrultusunda, bilinçli olarak dışlanmıştır. "Gerçek" Çin'in, bu üç dönem içinde, siyasal sınırları esas alan alışılagelmiş tarihsel haritalarda işlenenden ne denli çarpıcı bir biçimde farklılaşmış olduğu açıktır.

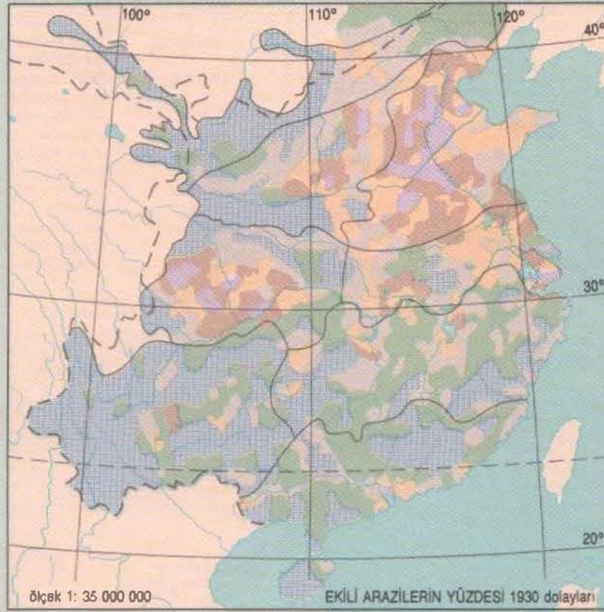
nüfus yoğunluğu yüksek
nüfus yoğunluğu orta
edinilebilir bilgi bulunmamaktadır
önemli yol
başkent
Çinli olmayan başkent
diğer önemli kent
Sui barbar kabile

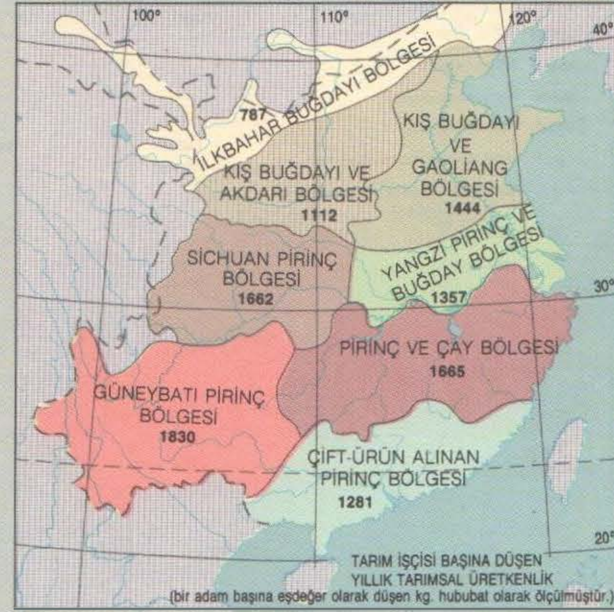

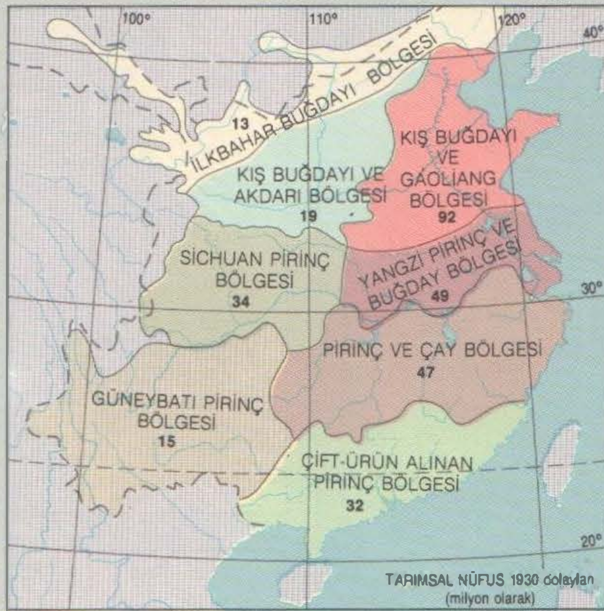
105°
Huang
LIAO
(Qidan)
XIXIA
(Tangut)
BO HAİ
SARI
DENİZ
Tufan
(Tibetliler)
DALİ
(eskiden Nanzhao)
DAYUE
(Annam)
GÜNEY ÇİN DENİZİ
Feng
Huoshan
Dai
Pekin
(Beijing)
Ansu
Xin'an
Ba
Bao
Shun
Lin
Helan
Ninghua
Qi
Mo
Qianning
Ding
Dingning
Fu
Lan
Xian
Xin
Ying
Cang
Jinning
Yin
Taiyuan
Zhending
Pingding
Shen
Yongjing
Zhao
Baoshun
Deng
Zhenwu
Suide
Shi
Ji
De
Di
Bin
Lai
Xining
Le
Hui
Xi'an
Huan
(Tongyuan)
Bao'an
Yan
(Yan'an)
Xi
Liao
Xing
Weisheng
En
(Bei)
Ming
Bo
Qi
(Ji nan)
Zi
Wei
Qing
(Yidu)
Banqiaozhen
Kuo
Lan
Zhenrong
Yuan
Qing
Fu
Dan
Ci
Jin
(Pingyang)
Lü
(Longde)
Xiang
Ci
Daming
Shan
Yun
(Dongping)
Mi
He
Xi
(Zhentao)
Dexun
Wei
Ning
Fang
Jiang
Ze
Jun
Yan
Wei
Ji
Tongyuan
(Gong)
Jing
Pu
Yi
Tao
Meng
Huai
Min
Qin
Long
Bin
Yao
Tong
Xie
Hezhong
Shan
He'nan
Zheng
Kaifeng
Dan
Hai
Huaiyang
Yingtian
Fengxiang
Li
Hua
Jingchao
(Xi'an)
Guo
Ru
Xu
(Yingchang)
Xu
Cheng
Feng
Qingping
Shang
Bo
Chen
Su
Qinghe
Chu
(Huaian)
Jie
Xing
Xingyuan
Yang
Zai
Ying
(Shunchang)
Si
Gaoyou
Wen
Da'an
Jun
Deng
Tang
Huaiyuan
Shou
(Shouchun)
Chu
Zhen
Yang
Tai
Tong
Jin
Shiquan
Li
Guanghua
Jiangning
(Jiankang)
Run
(Zhenjiang)
Chang
Jian
Guang
Xinyang
Mao
Wei
Fang
Lu
He
Taiping
Yongkang
Lang
Ba
Xiang
(Xiangyang)
Sui
Wuwei
Tai G.
Su
(Pingjiang)
Mian
Zi
(Tongchuan)
Peng
Da
Daningjian
An
(Dean, Anlu)
Xuan
(Ningguo)
Hu
Xiu
Shu
Peng
Han
Kai
Ying
Guangde
Yun'an
Kui
Gui
Jingmen
Yangzi
Shu
(Anqing)
Chi
Qiongjing
Huaian
Guo
Wan
Xia
Hanyang
Huang
Qiong
Chengdu
Sui
(Suining)
Qu
Guangan
(Xi'ning)
Liangshan
E
(Shouchang)
Hang
Yue
Ming
Jiling
Ya
Mei
Lingjing
Pu
He
Zhong
(Xianchun)
Jiangling
Xingguo
Qi
Li
Jia
(Jiading)
Zi
Yong
Chang
Yu
(Gong,
Chongqing)
Fou
Li
Jiang
Poyang G.
Mu
(Jiande)
Fushun
Yue
(Yo)
Nankang
Rao
Wu
Tai
Xu
Lu
Qian
(Shaoqing)
Nanping
Ding
(Changde)
Dongting G.
Hong
(Longxing)
Qu
Chu
Rui
Xin
Chen
Zhen
Si
Tan
Linjiang
Fu
Wen
(Rui'an)
Bo
Yuan
Yuan
Jianchang
Shao
(Baoqing)
Heng
Chaling
Ji
Shaowu
Jian
Nanjian
Jing
Wugang
Fu
Yong
Quan
Gan
(Qian)
Ting
Xinghua
Dao
Guiyang
Chen
Nan'an
Nanxiong
Gui
Shao
Rong
Quan
Yi
(Qingyuan)
Liu
Lian
He
Ying
Mei
Zhang
Xun
Chao
Xiang
Wu
Feng
Bin
Gui
Xun
Deqing
Guang
Hui
Yong
Heng
Rong
Zhaoqing
Xin
Yulin
Qin
Lian
Gao
Nan'en
Hua
Lei
Shengjiong
Zhuyai
ölçek 1: 9 000 000
0
300 km
0
200 mil

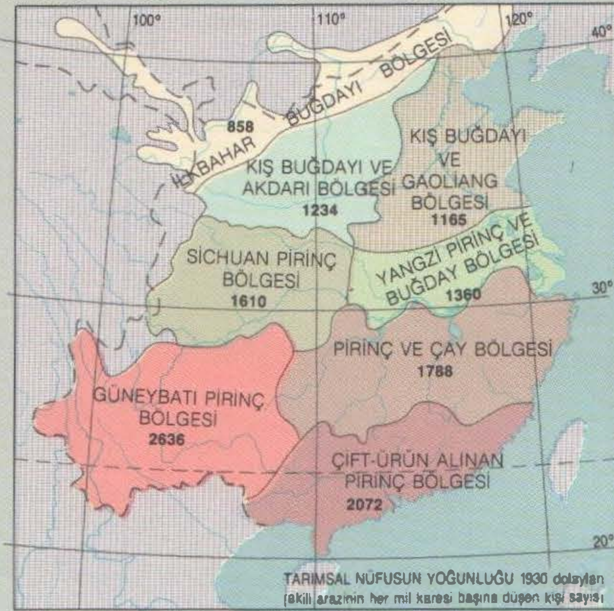

BUĞDAY EKİMİ
İlkbahar buğdayı
kış buğdayı
HASAT
İlkbahar buğdayı
kış buğdayı
İlkbahar ve kış buğdayı arasındaki sınır
BUĞDAY EKİMİ
İlkbahar buğdayı
Şubat sonundan Mart başına kadar
Mart başından ortasına kadar
Mart ortasından sonuna kadar
Nisan başından ortasına kadar
Nisan ortasından sonuna kadar
kış buğdayı
Eylül ortası
Eylül sonu
Ekim başı
Ekim ortası
Ekim sonu
Kasım başı
Kasım ortası
Kasım sonu
HASAT
İlkbahar buğdayı
Haziran ortasından sonuna kadar
Temmuz başından ortasına kadar
Temmuz ortasından sonuna kadar
Ağustos başından ortasına kadar
Ağustos ortasından sonuna kadar
kış buğdayı
Şubat sonundan Nisan ortasına kadar
Nisan sonu
Mayıs başı
Mayıs ortası
Mayıs sonu
Haziran başı
Haziran ortası
Haziran ortası
80°
90°
100°
110°
120°
130°
MOĞOLİSTAN
Urumçi
Tarım
Haerbin
5
Shenyang
Liao
Pekin (Beijing)
200
Taiyuan
Jinan
SARI DENİZ
Huang
Wei
Xi'an
Huai
Nanjing
Şangay
8
Yalong
Jinsha
Nu
Lancang
300
Yangzi
Chengdu
11
Chongqing
Wuhan
Lhasa
Yuan
9-10
300
200
Fuzhou
Taibei
Kunming
11-12
Xi
Guangzhou
300
GÜNEY ÇİN DENİZİ
ölçek 1 : 22 000 000
0
800 km.
0
600 mil
300 yıl içinde don olayının olmadığı günlerin sayısı
11 ürünün gelişme mevsiminde ay sayısı
yüksek dağ ve kutup iklimi
tropik iklim, yüksek yıllık yağış
step
kuru iklim
çöl
kurak kış, sıcak yaz
soğuk ılıman iklim
kurak kış, serin yaz
kurak mevsim yok, çok sıcak yaz
kurak kış, çok sıcak yaz
ılık, ılıman iklim
kurak kış, ılık yaz

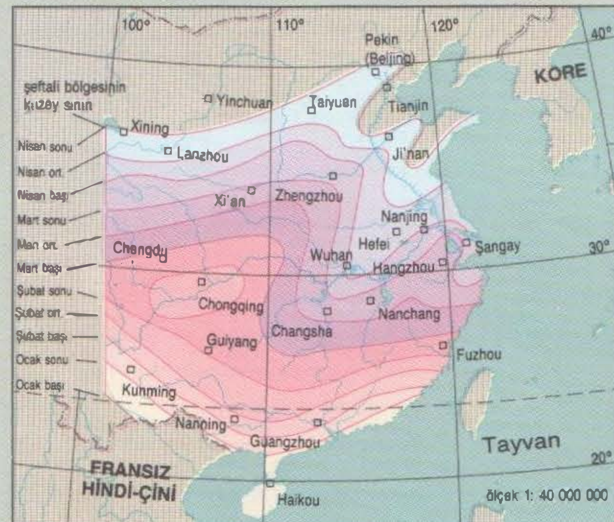

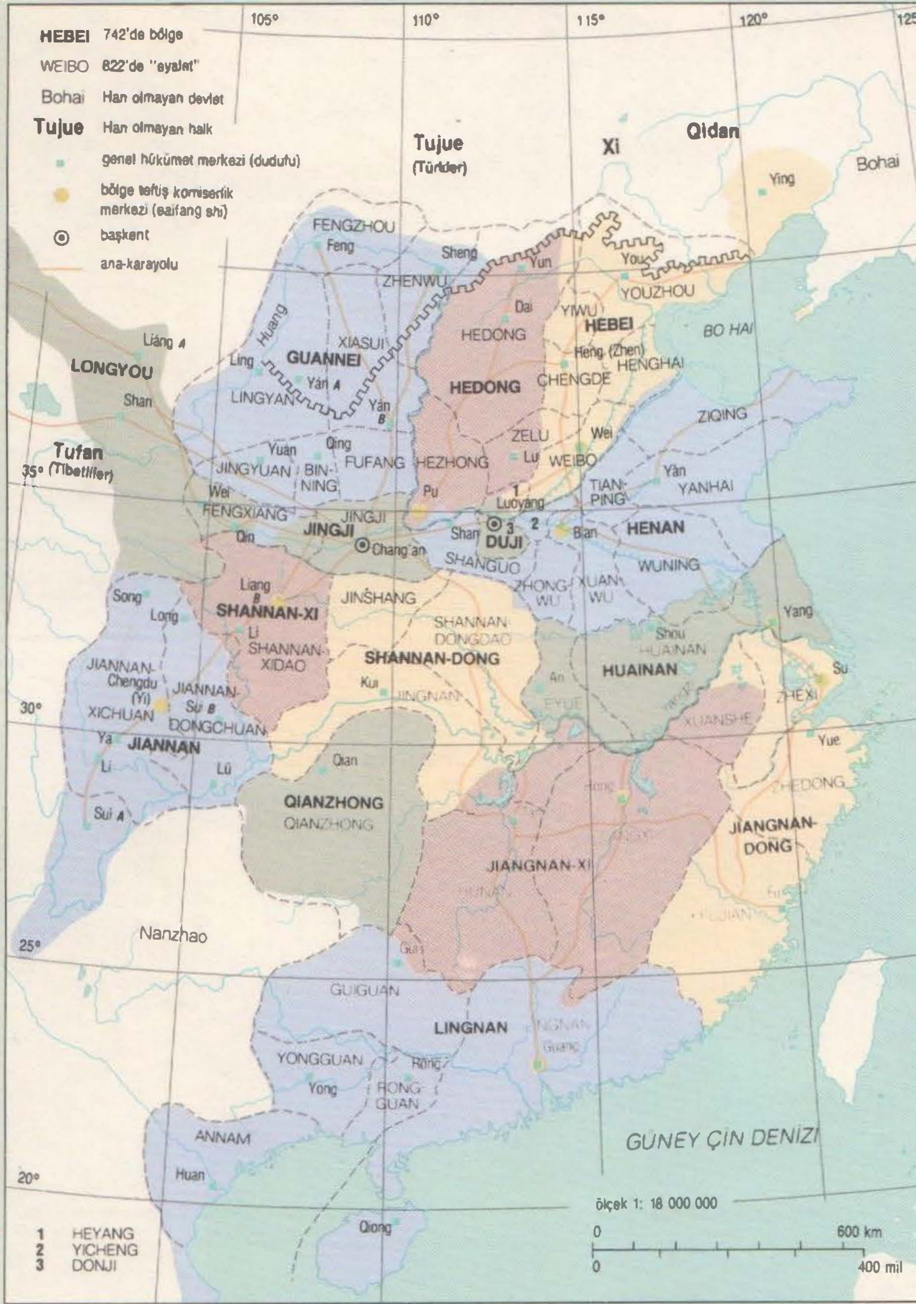
Solda: Buğday ekimi ve hasadı
Bu haritalar, aslında iki farklı ürün olan ilkbahar buğdayı ile kış buğdayının ekim ve hasat düzenlerini göstermektedir. İkisi arasındaki sınır, hemen hemen Çin Seddi ile aynı çizgi üzerinde yer almaktadır. Elbette buğday, Güney Çin'de tamamlayıcı bir tahıl ürünüydü.
Görülebileceği gibi, ilkbahar buğdayı, Şubat ortasında, Tarım havzasının kenarlarında ama, kuzey Mançurya'da ancak Nisan ortasında ekilmekte ve Haziran ortası ile Ağustos sonu arasında biçilmektedir. Kış buğdayının ekim zamanları ise, Shanxi'de Eylül ortasından Guangzhou (Canton) bölgesinde Kasım sonuna dek değişebilmektedir. Uzak güneyde hasat, izleyen yılın ilkbahar başlarında gerçekleşmektedir, ama kuzeyde Haziran sonundan önce mümkün olmamaktadır.

Solda: İklim Bölgeleri
Çin'in iklim bölgeleri, güneydoğudan kuzeybatıya doğru, derece derece değişen bir çizgi üzerinde yer alıyormuş gibi düşünülebilir. Tüm yıl boyunca yağışlı tropikal iklimler, oldukça hızlı bir biçimde, iki tür ılıman iklimin oluşmasına neden olmaktadırlar: ilki, uzun, sıcak yazlar ve ılık kışlar, ikincisi ise kısa yazlar ve sert kışlar. Bu bölgelerde, genel olarak, yağmurlu veya en azından çiselemeli geçen yaz, yağışsız kışla bir karşıtlık oluşturur. Diğer iklim bölgesi ise, step topraklarını ve çölleri de kapsayan, kuru ve kurak iklimlerdir. Son olarak, batı ve kuzeybatı kıyılarında, yüksek dağlar ve kutup iklimi bulunmaktadır. Ürünlerin büyüme mevsimi, Mançurya'nın en kuzeyindeki üç ay kadar kısa bir süreden, uzak güneydeki tüm yıl ekim yapabilmeye kadar değişmektedir.

Üstte: J.L. Buck'ın yürüttüğü araştırmaya göre, 1930'larda tarım bölgeleri
Bu haritadaki kesin rakamlar, ihtiyatlı bir biçimde ele alınmalıdır. Nitekim, İç Çin'in 1930'lardaki toplam tarım nüfusu, üçüncü haritada gösterilen 301 milyonun oldukça üzerindeydi. Ama bu haritaların, Çin tarımının aile çiftçiliği sistemi altındaki son barış dönemindeki bölgesel farklara ilişkin olarak çizdikleri bütünsel tablo yeterince kesindir. Biraz hayal gücü kullanılarak, bu haritalar, Cumhuriyet'in değişik yörelerindeki zenginlik ve yerleşim bakımından varolan büyük farkları zihinlerde somutlaştırabilir.

Altta: Şeftali çiçeklerinin açış zamanları
Zhu Kezhen'in çalışmasına dayanan bu çarpıcı harita, ilkbaharın güneyden başlayarak kuzeye doğru ilerleyişini, şeftali baharlarının açılış tarihlerine göre göstermektedir. Özellikle güney, bölgesel ısı derecelerinin kış mevsimindeki tipik katmanlaşmış düzenini sergilemektedir.

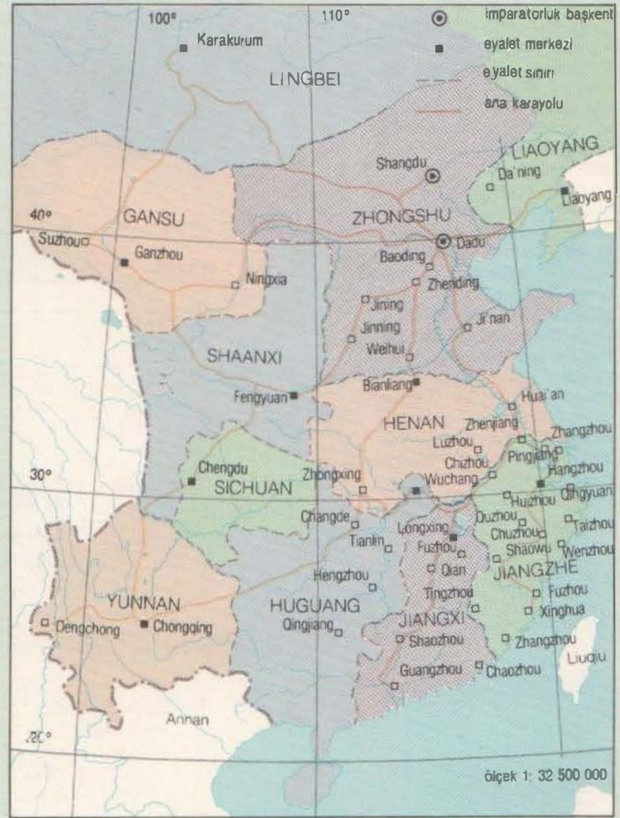
Üstte: Tang Çin'inde, 742'de bölgeler ve 822 yılının "eyaletler"i
Erken Tang dönemindeki bölgeler *(dao)*, herhangi yönetsel bir anlam taşımıyordu. Bunlar, sadece, il yönetimlerini gözetim altında tutan teftiş komisyonlarının bölgeleriydi. 755'deki An Lushan ayaklanmasından sonra imparatorluk, çoğu gerçekten bağımsız olan askeri valilerce yönetilen yaklaşık 40 bölgeye ayrılmıştı. Sonuç olarak imparatorluğun bu çarpıcı parçalanışı haritada açıkça görülmektedir. Saray, imparatorluk denetiminin yeniden kurulmasına yönelik bir kampanya başlatmış ve bunda da, 820 dolaylarında, görece başarılı olmuştu. Ancak, Huang Chao (874-84) ayaklanmasından sonra, "eyaletler"deki merkezi otorite, hemen tümüyle çökmüştü.

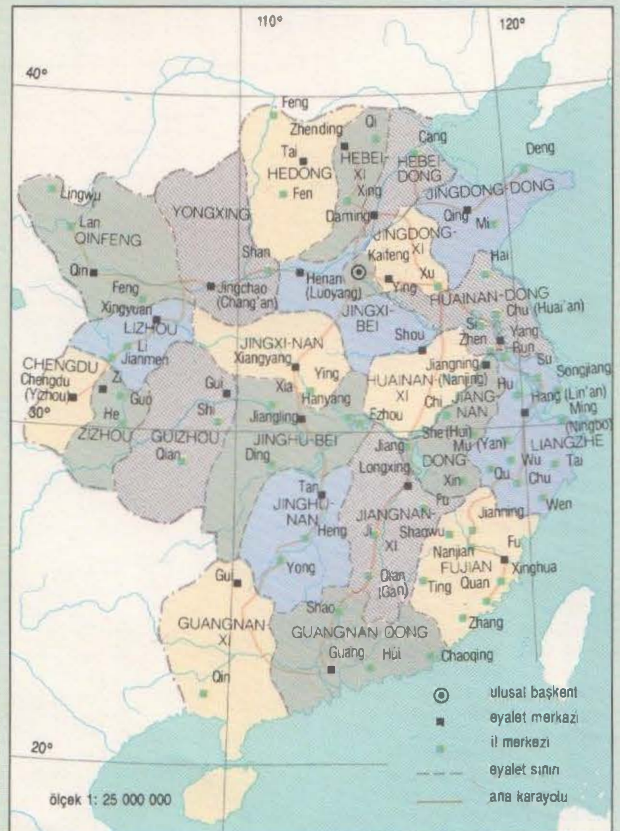
Jingji	[Chang'an] Metropol Alanı
Duji	[Luoyang] Metropol Alanı
Guannei	Geçitler Arasında
Hedong	Sarı Nehir'in Doğusu
Hebei	Sarı Nehir'in Kuzeyi
Henan	Sarı Nehir'in Güneyi
Longyou	Long Dağı'nın Batısı
Jiannan	Jianmen Geçidi'nden geçen Galeri Yol'un Güneyi
Qianzhong	[Savaşan Devletler dönemindeki bir krallığın adı]
Shannan	[Qinling] Dağlarının Güneyi
Huainan	Huai Nehri'nin Güneyi
Jiangnan	Yangzi Nehri'nin Güneyi
Lingnan	[Güney] Sahalarının Güneyi

Shannan ve Jiangnan'ın ikisi de, batı ve doğu olarak alt bölgelere bölünmüşlerdir.

Zhongshu	Merkezi Kançılarya [yani, Dadu veya Hanbalık'taki başkentin eyaleti]
Liaoyang	[Aynı zamanda eyalet başkentinin de adı olan] Liao Nehri'nin Kuzey Kıyısı
Gan-Su	Ganzhou ve Suzhou [iller]
Shaanxi	[Zhou hanedanının eski imparatorluk bölgesi olan] Shaan'ın Batısı
Henan	Sarı Nehir'in Güneyi
Sichuan	Dört Nehir [yani, Min, Luo, Lu ve Ba]
Yunnan	Bulutların Güneyi
Hu-Gang	Göl Bölgesi ve Kanton Bölgesi
Jiangxi	Yangzi [nin Güneyinin] Batısı
Jiang-Zhe	Yangzi [nin Güneyinin] [iki] Zhe Kesimi

Moğol eyaletleri 1300 dolayları.

Solda: 742 dolaylarında Tang bölgeleri

Sağda: Ming Hanedanı döneminde, 1500 dolaylarında Eyalet Sınırları, Qing Döneminde yapılan temel değişikliklerle birlikte
Eyalet içi bölünmelerde Ming'in getirdiği düzenleme, Qing tarafından, görece bir, iki değişiklikle devralınmıştı. Güney Metropol bölgesi (Nanzhili), Anhui ve Jiangsu'yu oluşturmak üzere ikiye bölünmüştü; Huguang ise Hubei ve Hunan'a ayrılmıştı; Shaanxi de, batı yarısını Gansu eyaletine vermişti. Bu değişikliklerden ayrı olarak, İç Çin'e birkaç kesin ekleme yapılmıştı: Qing döneminin büyük kısmında komşu Fujian'ın bir ili durumunda olan Tayvan adası, kuzey, kuzeybatı ve batıda gerçekleştirilen toprak genişlemeleri. Harita ayrıca, hanedanın kuzey sınırına verdiği büyük öneme işaret edecek biçimde, Ming askerî yönetimlerinin dağılımını da göstermektedir. Çoğu durumda, birden fazla eyaleti gözetimleri altında bulunduran Qing genel valilerinin merkezleri de ayrıca işaretlenmiştir.

Solda: Moğol Bölgeleri, 1300 dolayları
Merkezî yönetimin yukarıdan aşağıya doğru derecelendirilmiş kopyaları anlamında ilk gerçek eyalet *(sheng)* Moğollar döneminde ortaya çıkmıştı. Yeni eyalet birimleri, bugünkü ölçülere göre geniş ölçekliydi ve birçok durumda, çağdaşlarına hiç de benzemeyen bir biçime sahipti.

Altta solda: Kuzey Song Yolları, 1100 dolayları
Kuzey Song'un "yollar"ı *(lu)*, esaslı yönetsel önemleri olmayan gözetim birimleriydi. Bu alt bölümlenmenin düzeni, birkaç bakımdan, İç Çin'in bugünkü eyaletlerinden çarpıcı biçimde farklıydı. Özellikle, Jiangsu ve Zheijang'ın güney yöresindeki sonraki yapay bölünmeye göre, organik bir bölgesel birim olmaya çok daha yakın olan Ling-Zhe'nin kapsadığı alana dikkat ediniz.

Solda: Kuzey Song Yolları, 1100 dolayları

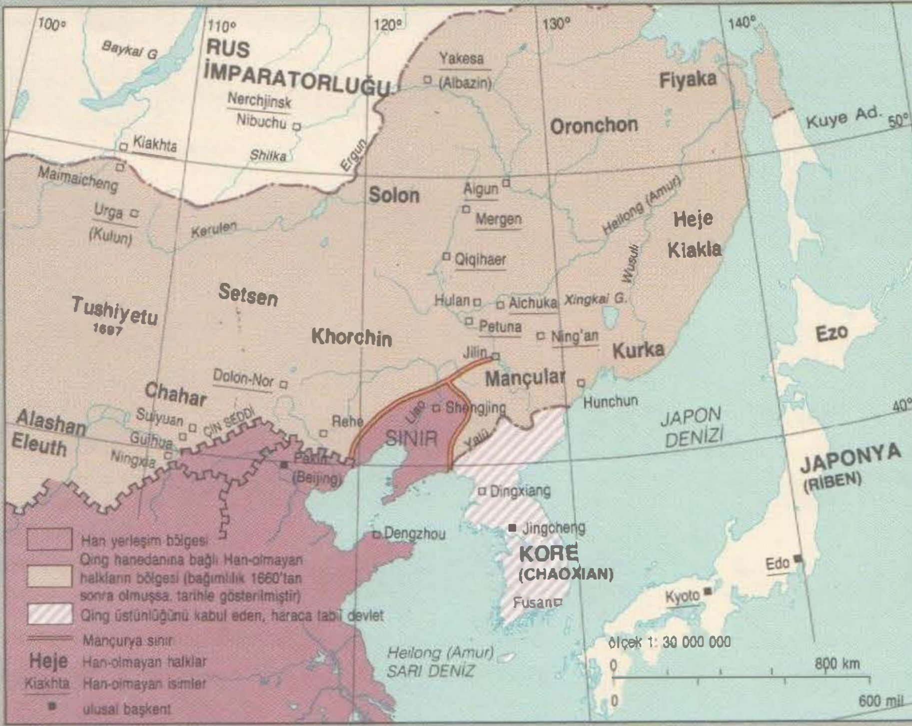
Jingdong-xi	Başkentin Doğusunun Batısı
Jingdong-dong	Başkentin Doğusunun Doğusu
Jingxi-bei	Başkentin Kuzey Batısı
Jinxi-nan	Başkentin Güney Batısı
Hebei-Dong	Sarı Nehir'in Doğusunun Kuzeyi
Hebei-xi	Sarı Nehir'in Batısının Kuzeyi
Yongxing-Jun	Yongxing Askeri Yolu
Qin-Feng	Qinzhou ve Fengxiang [iller]
Lizhou	Lizhou [il]
Chengdu	Chengdu [il]
Zizhou	Zizhou [il]
Guizhou	Guizhou [il]
Jinghu-bei	Jing Gölü'nün Kuzeyi [eski çağda bir devlet]
Liang-zhe	İki Zhe [Zigzag] Nehri bölgeleri. [Bunlar, Qiantang Nehri'ne göre, sırasıyla, Batı ve Doğu, kuzey ve güneydi.]
Jiangnan-dong	Yangzi'nin doğusunun güneyi
Jiangnan-xi	Yangzi'nin batısının güneyi
Fu-Jian	Fuzhou ve Jianzhou [iller]
Fuangnan-dong	Doğu Kanton'un Güney Bölgesi [Kanton, Gunangzbou idi]
Guangnan-xi	Batı Kanton'un Güney Bölgesi

Ming Eyaletleri, 1600 dolayları

Jingshi veya Bei Zhili	Doğrudan Yönetimin Başkenti veya Kuzey Alanı
Nanjing veya Nanzhili	Doğrudan Yönetimin Güney Başkenti veya Güney Alanı
Shandodng	Dağlık Doğu
Shanxi	Dağlık Batı
Shaanxi	Shaan'ın Batısı
Henan	Sarı Nehir'in Güneyi
Sichuan	Dört Nehir
Yunnan	Bulutların Güneyi
Guizhou	[muhtemelen aynı adlı Moğol-Yuan ilinin adını almıştır.]
Hu-Guang	Göl ve Kanton Bölgesi [ama, aslında, bu ikincisi artık ayrılmış bulunmaktadır ve dolayısıyla bu bir yanlış isimdir]
Jiangxi	Yangzi [nin Güneyinin] Batısı
Zhe-Jiang	Yangzi [nin Güneyinin] İki Zhe Yöresi
Guanxi	Batı Kanton Alanı
Guangdong	Doğu Kanton Alanı
Fu-Jian	Fuzhou ve Jianzhou illeri

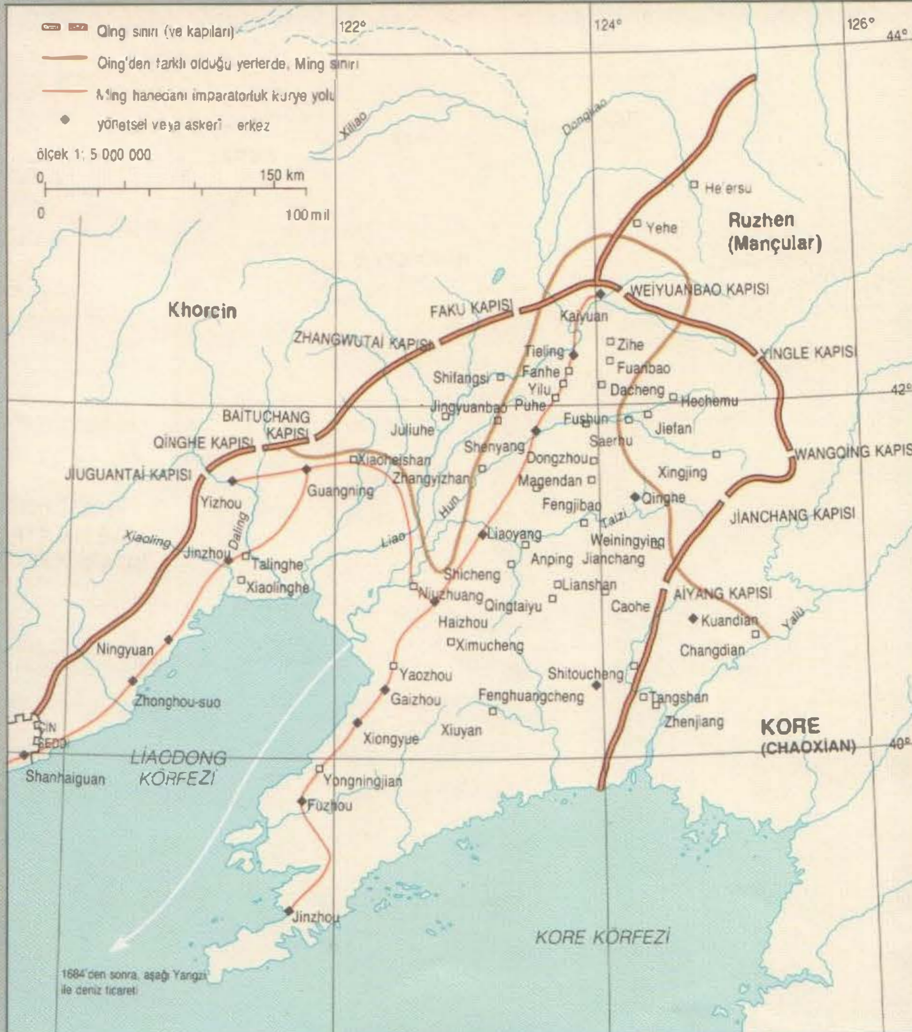

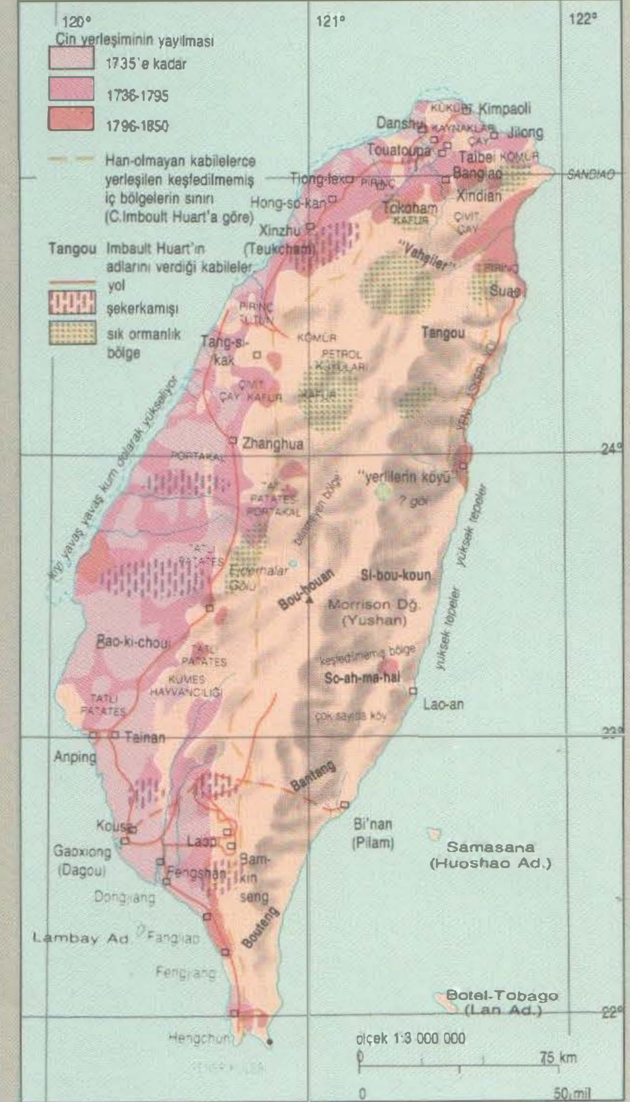
Mançurya'nın 20. yüzyıldaki gelişimi
Demiryolları, ülke içine göçmenleri getirerek ve tarımsal ürünleri dışarı taşıyarak, Mançurya'yı dışarıya açmıştı. Harita, bu yeni hatların, özellikle de Ruslar tarafından inşa edilmiş olan Doğu Çin Demiryolu ile Japonların yaptığı Giiney Mançurya Demiryolu'nun, yeni tarım alanlarının tam ortasından geçtiğini göstermektedir. Buharlı gemiler de, Shandong'dan, gerek mevsimlik, gerekse sürekli burada kalacak olan işçileri taşıyarak ve Sungari ile Amur Nehirleri boyunca faaliyette bulunarak, önemli bir rol oynamışlardı.
Mançurya, 20. yüzyılın başlarında, Asya'nın ele geçirilmeyi bekleyen en zengin jeopolitik ödülüydü. Çar'ın maliye bakanlarının en büyüğü olan Sergei Witte, buraya Rusları yerleştirme konusunda bir plan yapmıştı ve Rus güçleri, Sibirya demiryolunun henüz tamamlanmamış olması yüzünden, Witte'ye göre erken bir tarihte, 1900'de burayı işgal ettiler. Ruslar, 1904'te, güneydeki Kanto yarımadasını ve Güney Mançurya Demiryolu çevresindeki bir bölgeyi ellerine geçirmiş olan Japonlar tarafından buradan atıldılar. Japonlar, 1931'den 1945'e kadar Mançurya'nın tamamını işgal altında tuttular ve altyapıda, sanayide ve kentsel büyümede, o dönem için eşi görülmedik ölçüde hızlı devrimleri başlattılar. Ancak ödül, sonuçta Çinlilerde kaldı. Bunun yakın nedeni Japonya'nın Birleşik Devletler tarafından yenilgiye uğratılmış olmasıydı ama sorunu asıl belirleyen şey, yaşadığımız yüzyılın ilk otuz yılı içinde buraya son derece kalabalık sayılarda akın eden Han göçmenleriydi.

Solda: Mançurya'daki Çin sınırının durumu, 1600 dolayları Seddin ötesinde bir duvar daha vardı. Liao Nehri vadisindeki Çinli göçmenler, Ming döneminde, kuleli kapıları bulunan ve Shanhaiguan'ın biraz kuzeyinden Kore sınırı üzerindeki Yalü Nehri'nin kıyılarına doğru bir kıvrım biçiminde uzanan aralıksız bir tahta çitle korunuyordu.

Altta: 1859'dan önce Mançurya sınırı
Mançu hanedanı, sınırı, biraz değişik bir çizgi üzerinde ama Çinlilerin ülkeye girişlerini önlemek için farklılaşmış bir amaç için elinde tutuyordu. Irksal olarak saf bir Mançu anavatanını korumaya yönelik bir politika hiçbir zaman tam anlamıyla başarılı olmadı ve Çin yerleşimleri üzerindeki yasak, kuzeyden gelebilecek Rus akınlarına karşı engel oluşturabileceği düşünülen yeni yerleşimlere izin vermek üzere 1859'da kaldırıldı.

19. yüzyılda Tayvan
Çinlilerin Tayvan'ı kolonileştirmeleri yavaş ve zorlu bir süreçti. Harita, Fujian eyaletinden boğazı geçerek buraya gelen Çinli göçmenlerin, 17. yüzyılın ortalarından 19. yüzyıl ortalarına kadar, buradaki yerli halkı, nasıl batı kıyılarındaki düzlüklerden attıklarını ve onları adanın dağlık doğu yarısına sıkıştırdıklarını göstermektedir. 19. yüzyılın sonlarında bile, o tarihlerde Fransız başkonsolosu tarafından yapılmış olan bir haritadan buraya aktarılan açıklamaların da canlı bir biçimde gösterdiği gibi, iç ülkenin büyük bölümleri keşfedilmemiş bir haldeydi. İçinde bulunduğumuz yüzyılın ilk yarısında, Japon yönetimi altında, Çinliler, yüzyıllar boyu gemilere mezar olmuş vahşi bir kıyı bölgesi olan doğu kıyılarında yerleşmeye başladılar. Sadece burada değil, batıda da derin suları olan, iyi nitelikli doğal limanların yokluğu, geçmiş dönemlerde, adanın ekonomik kalkınmasının yavaşlığının temel nedenlerinden biriydi.

Helsinki
Arkhangelsk
St. Petersburg
SİBİRYA
Varşova
Moskova
Smolensk
Nizhniy Novgorod
Perm
Tyumen
Angora
Tomsk
Viyana
Budapeşte
1721
Kiev
Belgrad
1878
Kharkov
Odessa
Omsk
Ural
ÇARLIK RUS İMPARATORLUĞU
Tsaritsyn
Rostov
Volga
Semipalatinsk
İstanbul
KARADENİZ
Astrahan
KIRGIZİSTAN
KAZAKİSTAN
Atina
Ankara
GÜRCİSTAN
Tiflis
ERMENİSTAN
Erivan
HAZAR DENİZİ
ARAL GÖLÜ
TÜRKİSTAN
Balkaş G.
Sir Derya
Alma Ata
Urumçi
Hami
Khiva
Taşkent
Aksu
XINJIANG (SİNCAN)
(DOĞU TÜRKİSTAN)
Lop G.
AKDENİZ
Kıbrıs
OSMANLI
KÜRDİSTAN
Tebriz
TÜRKMENİSTAN
Buhara
Semerkant
Amu Derya
Kaşgar
Şam
Kudüs
Amman
Kahire
Bağdat
Dicle
Fırat
Tahran
Hotan
İMPARATORLUĞU
İRAN
AFGANİSTAN
Kabil
İslamabad
TİBET
1912-50
Lahor
Lhasa
KIZIL DENİZ
Riyat
PAKİSTAN
1947
Delhi
NEPAL
Katmandu
Thimbu
BUTAN
Mekke
ARABİSTAN
Karaçi
BANGLADEŞ
1971
HİNDİSTAN
1947
Dakka
UMMAN DENİZİ
Kalküta
BENGAL KÖRFEZİ
Bombay
Haydarabad
Aden
1524 Portekiz, 1839 İngiliz, 1937 İngiliz kraliyet kolonisi
Socotra
1507-11 Portekiz
1886 İngiliz
1967 Yemen'e
Goa
1510-1961 Portekiz
İNGİLİZ HİNT VE MALAYA İMPARATORLUĞU
Madras
Pondicherry
1674-1954 Fransız
Karikal
1738-1954 Fransız
Andaman Ad.
1789-1947 İngiliz
Laccadive Ad.
1956'da Hindistan'a, daha önce İngiliz
Calicut
Kandy
Colombo
Seylan
1948
Nicobar Ad.
1756 Flaman
1869 İngiliz
1947 Hindistan'a
HİNT OKYANUSU
Maldive Ad.
1815-1965 İngiliz
Seyşel Ad.
1794-1976 İngiliz
ölçek 1:28 000 000
1000 km
800 mil

Avrasya'da yarışan emperyalizmler
Mançu-Çin imparatorluğu, 17. yüzyılla 20. yüzyıl arasında Asya'da toprak sahibi olmak için yarışan birçok imparatorluk gücünden sadece biriydi. Çizgilerle taranmış alanların genişliği, ne kadar fazla sayıda ülkenin farklı dönemlerde farklı egemenliklere tâbi olduğunu belirtmektedir. Bu geçici fetihlerin aksine örnekler ise Çarlarla Mançu imparatorlarının ele geçirdikleri Sibirya ve Orta Asya'nın geniş düzlükleriydi ki bu sonuncu edinimler, kalıcı olmakla birlikte, Türkistan'da yaşayanların çoğu için, bu ülkenin kurtarılmamış tutsaklığını oluşturuyordu. İç Çin, Hindistan'dan farklı olarak, II. Dünya Savaşı sırasındaki kısa ve kısmî Japon istilası dışında, hiçbir zaman bir dış gücün egemenliği altına girmemişti. Bununla birlikte, Batı baskısı altında, kıyı bölgeleri boyunca ve içerdeki bazı önemli kentlerde, "anlaşma limanları" denilen yerlerin kurulmasına katlanmak durumunda kalmıştı. Bunlar, dış ticaret ve yatırım bölgeleri olarak işlev gören ayrıcalıklı özel bölgelerdi ve başta Şangay olmak üzere, birkaçı, 1949'dan önce, çağdaş bir ekonominin büyümesinde önderlik eden merkezler haline gelmişlerdi.

eyalet sınırları
ana ticaret yolu
ulaşım olanağı veren nehir
kereste taşımacılığı için kullanılan nehir
eyalet merkezi
ana ticaret merkezi
maden kaynağı bölgesi
orman
1500 m.'den yüksek arazi
Yao belli başlı Han-olmayan halklar
ölçek 1:6 000 000

1662-1711 arasındaki ayaklanmalar
1730'lardaki ayaklanmalar
Miao ayaklanması 1795-1806
Miao ayaklanması 1850-72
eyalet merkezi
ölçek 1:6 000 000

Solda: 18. yüzyılda Guizhou Guizhou, Han Çinli sömürge nüfuzunun ve yerleşiminin klasik bölgelerinden biriydi. Bölgede yaşayan Miao, Yi ve diğer Han-olmayan halkların düşmanlığına rağmen, karşı konulamayacak ölçüde çekici olduğunu kanıtlamış bulunan kereste ve maddi kaynaklar bakımından zengindi.

Solda, altta: Guizhou'da, Qing hanedanı döneminde Çin aleyhtarı direniş hareketleri Miao üzerindeki Çinli baskısı ve bunların kültürünü bozma veya yoketme girişimleri, bir dizi direniş hareketinin patlak vermesine neden oldu. Bunların en büyüğü, 19. yüzyıl ortalarında çıkan ve yaklaşık 20 yıl süren hareketti.

Sağda: Kuzey ve Güney arasındaki nüfus kaymaları, MS.2-1953
Erken imparatorluk dönemindeki Çin nüfusu hemen tümüyle kuzeyde yoğunlaşmıştı. Güneye doğru göç etme ve yerleşme, izleyen bin yıl içinde bu oranın hızla düşmesine neden oldu ve 13. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, resmî olarak kayıtlanmış Çinlilerin onda dokuzu güneyde yaşıyordu ancak Moğollar döneminde, kuzey Çin hakkındaki edinilebilir nüfus istatistiklerinin elverişsizliği bu dengesizliğin abartılmasına neden olmuş olabilir. Ming, Qing ve iki Cumhuriyet dönemlerinde, bugünkü yaklaşık eşitliğin oluşmasına yol açan ters yönde bir akım vardı.

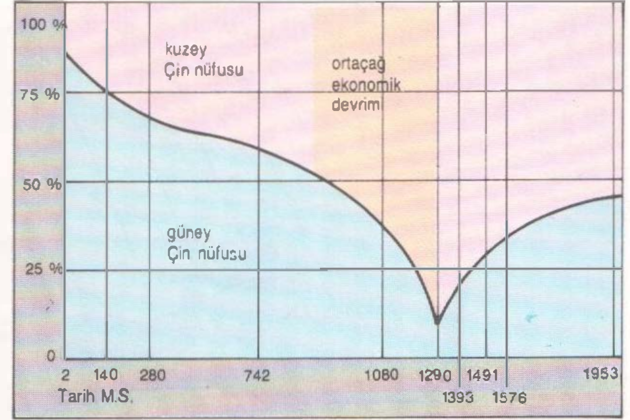
de emperyalist yayılmanın ürünüdür. (Bkz. s.15). Burada kolonyalizm boş olan veya başka halkların oturduğu toprakları iskân etmek, göçmen getirmek anlamında kullanılmaktadır. Emperyalizm terimi ise yöneticilerden farklı kültüre sahip olan halkların üzerinde siyasal denetim kurmak anlamında kullanılmaktadır.

Han hanedanı altında kütüklere kayıtlı nüfusun dağılımını gösteren haritaya bakıldığında (s.30), 2000 yıl öncesinin gerçek Çin'inin, kuzey ovasının dışındaki yerlerde, nehir vadileri boylarında bulunan dar yerleşim şeritlerinden ibaret olduğu görülür. Güneydeki geri kalan yüksek kısımlar ise Han olmayan halkların yerleşim bölgesi olup, bunların nispeten gelişmiş olanları basit-ilkel birtakım devletlerce örgütlenmişti. Ancak, bu haritanın gösterdiği durum biraz da yanıltıcı olmaktadır. Çünkü, kütüklere kayıtlı nüfusun gösterildiği yerlerin bir kısmı Han Çinlilerinin çoğunlukta olmadığı yerlerdi. Bu durum, bugün Kuzey Kore ve Kuzey Vietnam olarak bilinen yerler için özellikle gözönüne alınmalıdır.

Han hanedanının ve vârisi Batı Jin'in çöküşlerini takip eden dönemde, M.S.4. yüzyılın başında, Çin'in daha kuzey kısımlarının Han Çinli nüfusunda mutlak ve göreceli olarak da bir azalma olmuştur. Kuzey Ovası Xiongnu (genellikle Hunlar olarak tanımlanırlar) ve Xianbi (Tunguz soyundandırlar) tarafından ele geçirilmiştir ve sonuçta, burada büyük miktarda karışımın meydana geldiği bellidir. Aynı zamanda, Han Çinlilerinin nüfusu, giderek güneydoğu ve güneye doğru inerek, Yue (Viet), Thai (Zhuang) ve başka boyları ya dışarıya itmiş veya özümlemişlerdir. O zaman, daha sonraları da olacağı gibi, güneyde ve güneybatıda ortaya çıkan çeşitli "Çinli olmayan" devletlerin, birçoğu, aslında, "yerlileşen" Çinli göçmenlerin önderliğinde kurulmuştur. M.S.742 yılında, Tang hanedanı altındaki nüfusun dağılımını gösteren haritada, ortaya çıkan bu yeni eğilimi görmek mümkündür. (Bkz. s.30). Artık, aşağı Yangzi yoğun nüfus yerleşiminin yeni bir merkezi olmuş ve bugün Fujian vilâyeti olan bölgenin Çinlileşmesiyse yeni başlamıştır. Ancak, Çinli göçmen yerleşimlerinin ve kültürel özümlenmelerinin yayılmasının ne kadar uzun zaman içinde mümkün olmuş olduğu da aynı haritada belli olmaktadır.

Sayfa 30'daki harita bize, bu hareketin Kuzey Song hanedanı döneminde daha da ilerlediğini gösterir. Mançurya ve güneybatı dışında, İç Çin bugünkü genel özelliklerini epey yansıtan yerleşim eğilimlerini elde etmişti. 11'inci yüzyılda, tüm nüfus Han ve Tang döneminde erişilen en fazla nüfus miktarının, en az iki katı olmuştu. En yeni tahminlere göre, 11'inci yüzyılda nüfus, belki de 140 milyona kadar ulaşmıştı. Bu miktar, daha önceki iki hanedanın en büyük oldukları zaman eriştikleri 65 milyon nüfusla, karşılaştırıldığında, bu çarpıcı artış ortaya çıkmaktadır. Bu devirde kentleşme de eskisine nazaran çok daha yoğunlaşmıştı. Changan'daki Tang başkentinin 1 milyon kişiden fazla sâkini olduğu tahmin ediliyor. Song'un altında ise, bu miktara erişen birçok kent mevcuttu. Ayrıca, bu dönemde, birçok küçük kentlerin nüfusunun artık surlarının dışına taştığını anlatan kayıtlar da yaygındır.

Moğol hanedalığının egemenliği altında demografik merkezin güneye kayması devam ettiyse de, kesin verilerin azlığından bu dönemi bir haritada göstermek mümkün olmamaktadır. Bu dönemde, Huai Vadisi, Jin (Ruzhen) ve güney Song arasındaki sınır savaşlarından ötürü nüfus azalışına uğramıştı. Üstelik, kuzeyin Moğollarca işgalinin de bu nüfus azalmasını daha da arttırdığı bellidir. Ancak, bu dönemin nü-

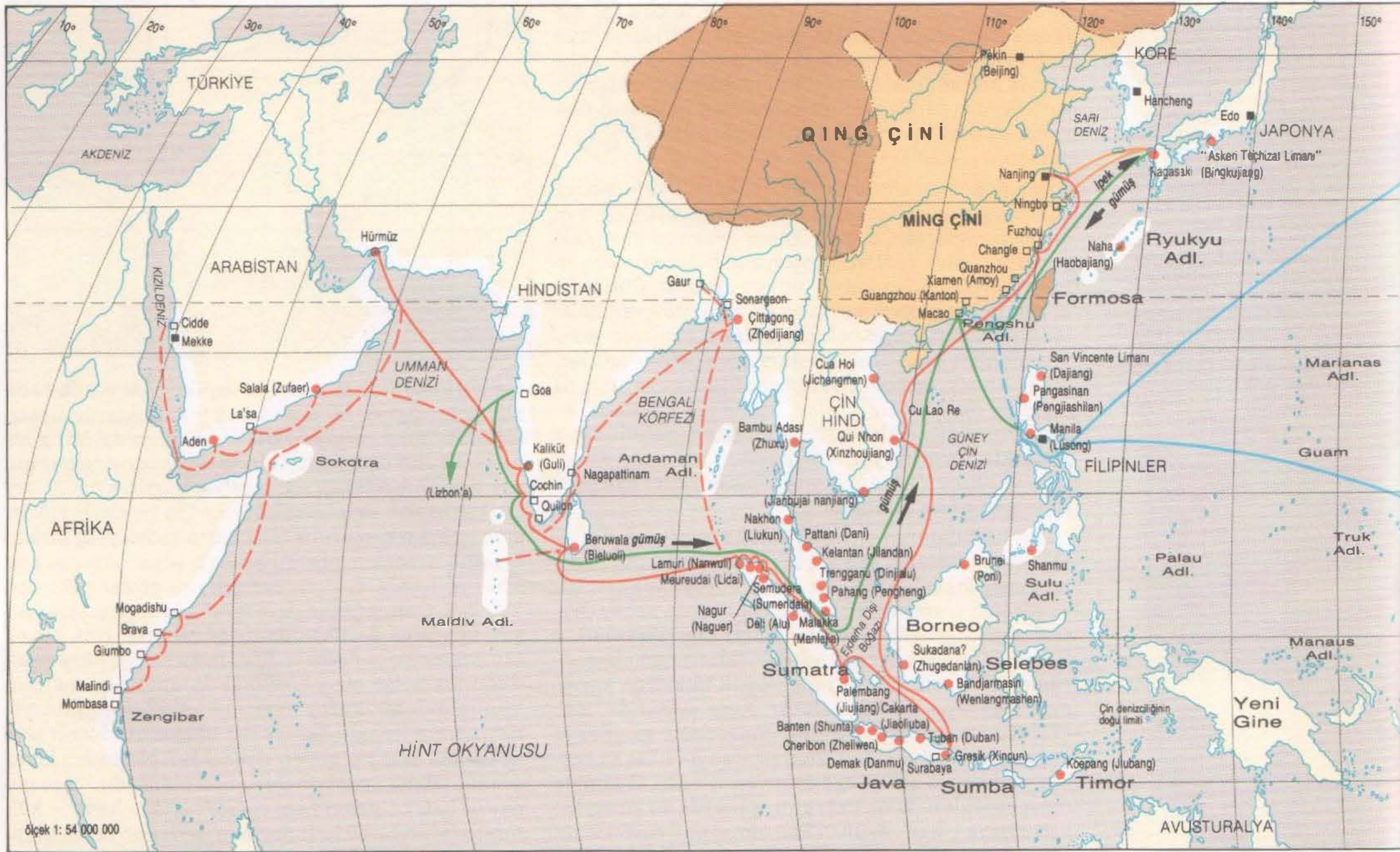

fus kütüklerinde eksik kayıt yapıldığı da gözönünde bulundurulursa, bu azalmanın tam miktarını hesap etmek mümkün olmamaktadır. 14. yüzyılda, Ming hanedanlığının egemenliği altındaki kuzeyin tekrar güney tarafından iskân edilmesiyle bugün artık Kuzey Çin nüfusunu sayı olarak güney Çin ile aşağı yukarı aynı miktara ulaştırmış olan, uzun vadeli yeni bir nüfus eğilimi başlamıştır. Yukarıdaki şema nüfusun son 2000 yıl içinde değişen dengelerini göstermektedir.

Ancak, Güney Çin'in demografik yükselmesine karşın, üç nüfus haritasında da görüldüğü gibi, Kuzey Çin ovasının, her zaman için, nüfusun en yüksek olduğu tek bölge olarak kaldığı da unutulmamalıdır. Bunun anlamı, kuzey ovasını kontrol edenlerin güneyin veya batının sadece bir bölgesinin kısıtlı kaynaklarına sahip olabilen siyasal rakiplerinden (ister istemez) daha avantajlı durumda olmasıdır. Tüm güney ve batı bölgeleri hem coğrafî açıdan hem de kültürel açıdan birbirlerinden son derecede farklı olup, bunların kuzeye meydan okuyabilecek güçte bir siyasal birlikte kaynaştırılmaları pek kolay değildi. Çeşitli parçalanma ve bölünme dönemlerine rağmen, Çin İmparatorluğunun bir arada kalabilmiş olması biraz da bu nedendendir. Buna karşın, Roma İmparatorluğu, benzeri bir pekiştirilmiş egemen bölgeden bâriz bir şekilde yoksundu. Çin İmparatorluğunun dışarıdan işgal çabalarına karşı kendisini etkin bir şekilde savunabilmesi veya bu tür saldırılara karşı koyamaması gibi durumlar elbette, Jeopolitik faktörlerin dışında bazı faktörleri de içermektedir. Özellikle, Çin'in yarı-barbar düşmanlarına askerî veya örgütleyici teknolojinin aktarılması ve imparatorluğun değişen şartlara uygun olarak kendi kaynaklarını yönetme ve savaş için seferber edebilme esnekliği gibi faktörler, bu cildin II. ayrımında açıklandığı gibi, ülkenin savunma kapasitesinde etkin bir rol oynamaktadır. Ancak, Kuzey Çin bölgesinin demografik çoğunluğu, imparatorluğun kalıcı bir şekilde çözülmesine kesin bir engel teşkil etmiştir.

Han Çinlilerinin Ming döneminden beri gerçekleştirdikleri üç büyük kolonizasyon atılımı şunlardır: 1. Güneybatının vahşi orman topraklarına yayılma, 2. Güney ve güneydoğu Çin'den Taiwan, Nanyang veya "Güney Denizleri" bölgesi ve Eski ve Yeni Dünya'ların çeşitli yerlerine yapılan denizaşırı göçler. 3. 19. yüzyılın başından itibaren Mançurya'nın iskânı. Birinci ve üçüncü atılımlar bu toprakların Çin tipi emek-yoğun tarıma açılmasını içermektedir. İkinci atılım ise daha ziyade bir karışım olup, Taiwan'da tarımsallaşma, başka yerlerdeyse ticarî gelişmeyle bağlantılıdır.

Çoğu kez, bu kolonyal yayılma kanlı savaşlarla beraber olmuştur. Aşağıdaki tablo, 7'inci yüzyıldan 17'inci yüzyıla kadarki dönemde güneybatıdaki Han Çinlilere karşı aşiretlerin çıkardıkları isyanları göster-

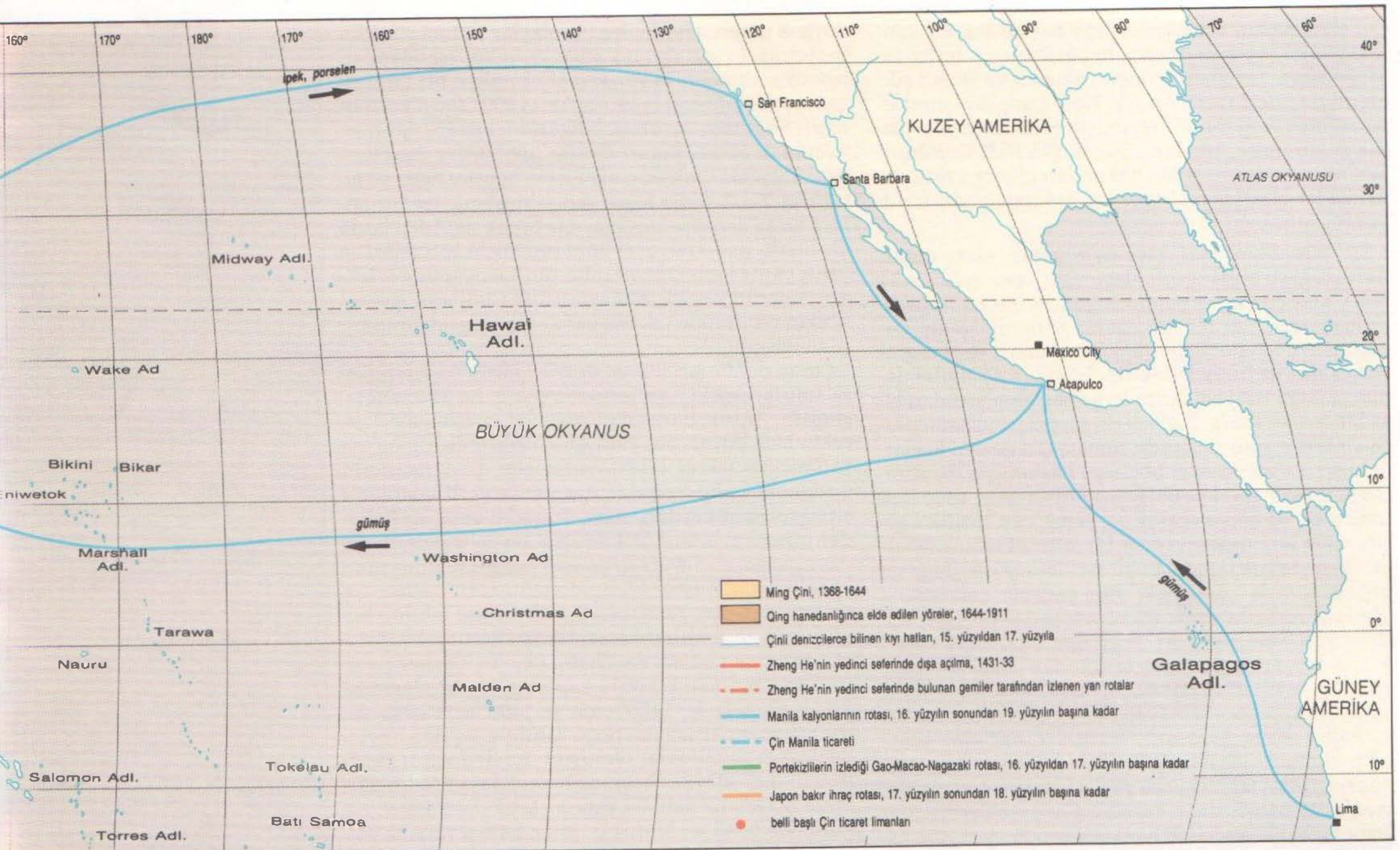
mektedir. Han işgaline karşı bu direnişin gittikçe artması Tang yönetimi altında dört senede bir taneye düşen isyan sayısının, Ming'in altındaki dönemde yılda bir isyandan fazla olmasıyla belli olmaktadır. Mançu (Çing) hanedanı sırasında Han kolonizasyonuna tepki ve siyasal egemenliğine karşı direnme, kabullenmemeler devam etmiş, bazı durumlarda korkunç gaddarca katliamlarla bastırılmıştır.

Han Çinlilerinin güneybatıya doğru inmelerinin bir amacı, buradaki kullanılabilir doğal kaynakları sömürmekti. Örneğin, Guizhou, (sayfa 36'daki haritaya bkz.). Nehirlerden yüzdürülerek elde edilen keresteler ve kurşun, bakır, demir, gümüş, zincifre (cıva yapılan madde) altın madenlerine sahipti. Çing hanedanı tarafından bu zengin ve azgelişmiş bölgeyi elde etmek için başvurulan yöntemler arasında, adaletsizce yargılamak, Çinli olmayanların hareket özgürlüğünü kısıtlamak, surla çevrilmiş kasabalar kurmak, askerî yerleşimler iskân etmek, aşiret topraklarını gasp etmek ve bunları Çinlilere vermek, ayrıca aşiret kültürlerini bilinçli bir şekilde ezmek ve mahvetmek gibi politikalar vardı. Böylece, Miao halkının dinî merasimleri yasaklanmış, erkekler geleneksel giysileri ve saç biçimlerini bırakmaya mecbur edilmiş, özellikle işbirlikçilerin çocukları için Çince eğitim teşvik edilmiştir. Bu dönemde, Miao'ların özgürlük için üç kere büyük çapta mücadeleleri olmuştur. Bu isyanların ikisi 18. yüzyıl içinde, birisiyse 19'uncu yüzyılda meydana gelmişse de, hiçbiri başarılı olamamıştır. Yunnan'ın Müslümanları da kendilerini kurtarmak için birçok defa çaba göstermişlerdir. Bu çabaların en olağanüstü olanı, Du Wenxiu veya "Sultan Süleyman" tarafından Yunnan'da 1855 ile 1872 yılları arasında kurulan Dali Krallığı'dır. İki tarafça yıllarca süren öldürmelerden sonra, Cen Yuying'in askerleri tarafından belki de, 30.000 civarında Müslümanın katliamı ile bu krallık sona erdi. 17. ve 18'inci yüzyıllarda Taiwan'ın kolonizasyonu benzeri bir süreci göstermektedir. (s.33 harita bkz.). Kargaşa içinde, kanunsuz bir sınır topluluğunu oluştaran Çinli göçmenlerin arasında Kejia (veya Hakka) diye adlandırılan bir altkültür grubu, yerel nüfusun sürekli devam eden aralıksız saldırılarını karşılayıp, zamanla Malay-Polinez kökenli yerlileri verimli batı ovalarından, doğudaki yaşanması zor dağlara ittiler.

Mançurya'nın Liao nehri vadisindeki "çit"den daha yukarıların Çinlilerce iskân edilmesi ise, mukayese edildiğinde daha barışçıl olmuştur (s.32-33 haritalara bkz.) Bu "çit" tahta kazıklardan yapılma bir duvardı, duvarın en güney ucu Shanhaiguan'dan denize inen Çin Seddi'yle birleşirdi. Bu çit, Ming'in orta ve son dönemlerine kadar Han Çinlilerini korumaya hizmet ediyordu. Mançu (Çing)larca biraz değişik bir yönde tekrar inşa edilen çit, Çinlileri içeride tutmak için kullanılıyordu. Çing hanedanı boyunca, Mançu yet-

Altta: 7. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Han Çinli yönetimine karşı kabile ayaklanmaları.

Eyalet	*M.S. 618-959*	*M.S. 960-1279*	*M.S. 1280-1367*	*M.S. 1368-1644*
Yunnan	53	0	7	2
Guanxi	14	51	5	218
Hunan	10	112	6	16
Sichuan	0	46	0	3
Guangdong	5	23	17	52
Guizhou	0	0	0	91
Toplam	82	232	35	382

Üstte: Çin'in denizaşırı dünyayla ilişkileri
Çin, genel olarak, ekonomik ve psikolojik bakımdan o denli kendi içine kapanmış bir ülke olarak görülmüştür ki, denizaşırı dünya ile olan ilişkilerinin önemi kolayca gözardı edilmiştir. Bugüne kalmış olan Çin haritaları ve denizci rehberleri, 15. ve 17. yüzyıllar arasında Çinli denizcilerin, Doğu Afrika kıyı şeridinden Timora, Hürmüz boğazından Kobe limanına kadar, Asya denizlerini bildiklerini göstermektedir. Çinli tacirler, özellikle güneydoğu Asya'da (ister istemez, yerel köle ticaretini de kapsar bir biçimde) etkindiler. Ming amirali Zheng He'nin 15. yüzyıl başlarındaki ünlü batı seferleri, çoğu kez, Denizcilik Yasağı'ndan önceki yıllarda kendi yurttaşları tarafından uzun süredir bilinen yollar üzerinde gerçekleşmişti. Güneydoğu Asya ve hatta Japonya ile olan ticaret, Çin anakara ekonomisi bakımından az bir öneme sahipken, İspanyol kalyonlarının Acapulco'dan başlayan Pasifik ötesi seferleri, (Çin ipekleri ile porselenlerinin karşılığında) Ming dönemindeki ekonomik canlanmaya destek olan bol miktarda Yeni Dünya gümüşünü buraya getirmişti. Bu gümüş ve Macao'daki Portekizlilerden ve Japonya'dan gelen daha az ama önemsiz olmayan miktarlar olmasaydı, zorla uygulanmak istenen kâğıt para bakımından derin bir güvensizlik içinde bulunan Çin ticaret sistemi ciddi bir nakit bunalımı yaşayacaktı.

kilileri Han teb'alarının az nüfuslu yerlerde yerleşim kurabilme yeteneklerini gayet iyi bildiklerinden, bilinçli bir şekilde Mançurya'yı Çinli göçmenlere yasaklamışlardı. Bu önlemin amacı, eğer Mançular bir gün imparatorluğun kontrolünü kaybederlerse, Mançurya'yı geri dönebilecekleri bir "üs" olarak koruyabilmekti. Ancak, Rusların 19'uncu yüzyılın ortalarında Amur Nehri vadisi boyunca yayılmaları, Mançulara bu politikayı değiştirtti. Aslında, ilk önceleri, 19'uncu yüzyılın sonu ile 20'inci yüzyılın başında demiryollarının yapımına kadar olan dönemde, Mançurya'ya gayet az miktarda göçmen yerleşimi sızıyordu. Bu göçmen yerleşimleri önce Ruslarla başlayıp, sonra Japonlar ve Çinlilerle devam etti. Demiryolları boyunca yolculuk yapan ve Shandong yarımadasından buharlı gemilerle gelen göçmenler, ilk zamanlardaki sızıntıyı bir "sel" haline getirdiler. 1920'lerin ortasında, birkaç sene zarfında, yılda neredeyse bir milyon yeni sâkin Mançurya'ya geldi. 1905 ile 1940 yılları arasında bu bölgenin nüfusu iki kat arttı. Harita, yeni tarım mıntıkalarının ortasından yeni çizgilerin geçtiğini göstermektedir. Bu yeni tarım mıntıkalarından, özellikle soya fasulyesi gibi, büyük miktarda tarım ürünleri ihracatı yapılmaktaydı. Mançurya'yı 1931'de işgal eden Japonlar, Çinlilerin göç etmesine çok katı sınırlamalar koydular. Ancak, bu kısıtlamalarla, artık mevcut olan nüfus dönüşümünü değiştirmek mümkün değildi.

Çin devletinin, Han olmayan ırkları siyasi denetimi anlamındaki emperyalist boyutu, eski ve orta çağlarda nispeten sınırlıydı. İmparatorluk güçlü olduğunda, çoğu zaman, imparatorluğun uzak dış sınırlarında, Çinli olmayan bir ufak grup halkı yönetirdi. Han hanedanı, bu dönemin nüfus haritasında (sayfa 30'a bkz.) görüleceği gibi, bugün Kore ve Vietnam olan bölgelerin önemli bir bölümünü yönetiyordu. İmparatorluk zayıf düştüğünde veya Çin'in merkez bölgeleri siyasi açıdan bölündüğünde, çoğu zaman tam tersi olup, barbar devletleri ise, epey fazla miktarda Çinliyi yönetirlerdi. M.S. 11. yüzyılın başındaki kuzey Song hanedanı döneminde, Çin'in otoritesi Han halklarının oturduğu bölgelerden fazla ileriye gitmiyordu. Kendilerine ait güçlü devletleri vardı: Qidan veya Liao güney Mançurya'daydı, Xixia ise kuzeybatıda, Tufan (Tibetliler) batıda olup ayrıca güneybatı aşiretlerinin Dali devleti ve Vietnamlıların Dayue'si mevcuttu. Bu çok-devletli dünyada, Çinliler, öbür devletlerin kendilerine eşit olduğunu üstü kapalı bir şekilde kabul eden, pragmatik bir diplomasi güdüyorlardı. Bütün bir kültür ve siyaset dünyasında hükümran olduğu gizemiyle, kendinden emin bir şekilde ün salan Çin imparatorluğu hakkındaki bu görüş, o zamanda ve sonradan olduğu gibi, sadece işe yaradığı vakit ortaya çıkartılan bir "silâh"tı; aslında, derinden inanılan bir kuram değildi.

Bu durumdaki önemli dönüşüm 17'inci yüzyılda geldi. 2000 yılı aşkın bir süredir, İç ve Dış Çin, özellikle kuzey sınır bölgesinde savaş halindeydi. Aralarındaki ayrımı belirleyen ana hat, birbirini izleyen Çin Sedleri'ydi. (s.26, 27, 71, 123'teki haritalara bkz.). Bunlar, Çinlilerin, Qin (Çin) ve Han altındaki ilk imparatorluk zamanlarından itibaren nasıl güneye doğru geri çekildiklerini göstermektedir. (Bugün ziyaretçilerin gördükleri Çin Seddi, Ming devrinden kalmadır ve 14'üncü yüzyılın son döneminden, 16'ıncı yüzyılın ortalarına kadarki zaman zarfında birçok defada yapılmıştır.) 17'inci yüzyılda Mançular Çin'i ele geçirince -ki, dönek Çinli generallerden sınırda elde ettikleri kapsamlı yardım gözönünde bulundurulursa, Çin'i pek "fethettikleri" söylenemez- bu süregelen İç ve Dış

Çin çatışmasını sona erdirmeye başladılar. Bir sonraki yüz yıl boyunca, Mançu imparatorları seferleriyle Moğolistan, Zungharia, Doğu Tükistan ve Tibet'i etki alanları içine aldılar. Ancak, Tibet Çin'e tâbi olmasına rağmen iç işlerinde tamamiyle özerk bir devlet olarak kalabilmişti. Nitekim, bugün Çin Halk Cumhuriyeti'nin batı sınırı, tarihî bakımdan görece yakın denebilecek bir dönemi kapsayan Mançu imparatorluğunun mirasıdır.

17. yüzyıldan beri birbiriyle rakip olan çeşitli Avrupa-Asya imparatorluklarını gösteren harita (s.34 bkz.), Mançu-Çin imparatorluğunun birçok imparatorluklardan biri olduğu savını göstermektedir. Osmanlıların hâkimiyetlerini doğu Akdeniz ve Mezopotamya'nın üstünde kurabilmelerinden ve Hollandalıların Doğu Hint adalarını fethe başlamalarından kısa bir zaman sonra, İngilizlerin Moğol Hindistanı parçalamasıyla aynı zamanda, Mançu-Çin devleti Ruslarla birlikte Orta Asya'yı bölmeye başlamıştı. Bu sürecin sonunda, merkez bölgeleri birbirinden 4800 km. uzak olan iki imparatorluk da, Pamir'den Pasifik'e geçen 4800 km. uzanan ortak bir sınır oluşturmuşlardı. Haritada çok sayıda renkli şeritlerle gösterildiği gibi, bu sınırda çeşitli güçlerin çatıştığı çok sayıda "çatlak" bölgeler vardı. Bu tür bir çatlak bölgeye klâsik örnek Mançurya'dır. Bu bölge 1900-1904 yılları arasında Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilmiş, 1931-1945 yılları arasında Japonya tarafından işgal edilip, Çinlilerin eline 1946'da, gene kısa bir Rus işgalinden sonra geçmiştir. Mançu (Çing)'lara "biat" edip "haraç" ödeyen devletlerin bir çoğu Avrupalı güçlerin veya Japonya'nın geçici sömürgeleri olmuşlardır. Annam, Burma, Kore bu gibi örneklerdir. Biat eden bu devletler kendi konumlarını ne dereceye kadar ciddiye alıyorlardı? Bunun kolayca yanıtlanamayacak bir soru olduğu bellidir. Sulu gibi bazıları için, "biat" ticaret için elverişli bir kılıftı, o kadar. Vietnamlılar gibi başkaları içinse, büyük ve güçlü bir komşuyu hoşnut kılmaktan başka pek bir anlamı yoktu.

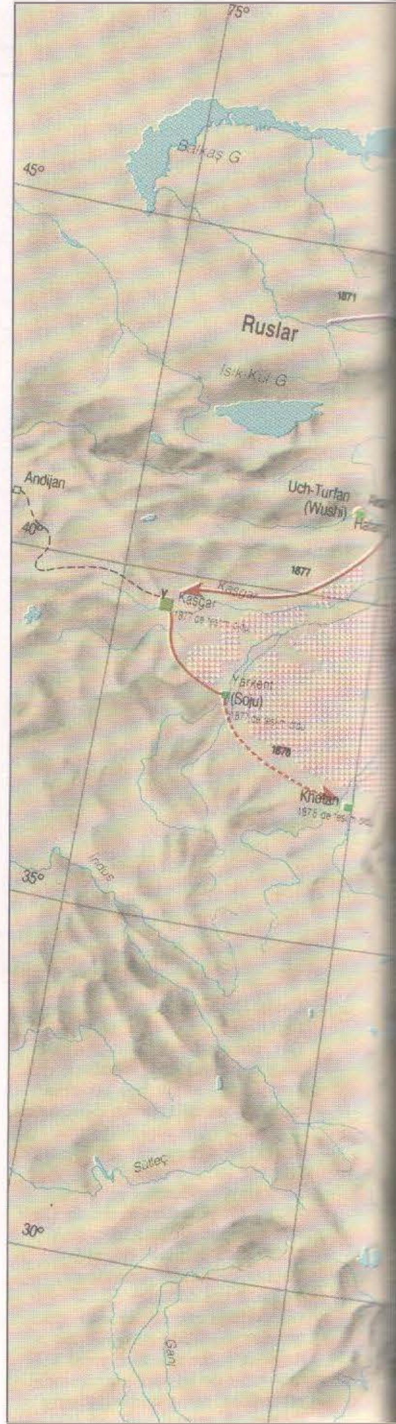
Çin'in, 19'uncu yüzyılda Batılı güçlerin daha sonraları, 1930'lar ve 1940'larda da Japonların elinde mâruz kaldıkları geçici aşağılanmalar (haritanın üzerinde zorla ticarete açtırılan "antlaşma limanları" ile simgelenmektedir), Çin'in imparatorluk topraklarının çoğunu elinde tutmaya muvaffak olduğu gerçeğini gözardı ettirmemelidir. Bu duruma başlıca tek istisna Moğolistan olmaktadır. Moğolistan 1912'de bir miktar bağımsızlığına kavuşmuşsa da, 1924 yılında Sovyetler Birliği'nin tam bir mandası oldu. Tibet 1912 ile 1947 arasında İngiliz denetiminde etkin bir iç yönetime sahipti, ancak 1950 yılında Çin'in kontrolü altına tekrar girdi.

Genel olarak, Batı'nın en geniş yayılması sırasında Çin'in tutumunun ikili bir karakteri vardı: Gittikçe çağdaşlaşan ve sanayileşen bu ulusların elinde, silâh zoruyla ödünler vermeye mecbur edildiği zamanlarda dahi, Çin, onların silâhlarını satın alıyor, taklit ediyor ve bunları iç bölgelerdeki Han olmayan halkları bastırmak için kullanıyordu. Ayrıca, çok sayıda Çinli, güney limanlarından İspanyol, Fransız, İngiliz ve Hollanda müstemleke topraklarına göç ediyorlardı. Buralardaki, ticaret ve müteşebbislik becerileri onlara zamanla "ikinci sınıf emperyalistler" gibi yerici adlar kazandırıyordu. Filipinler'de ise, Çinli tüccarlara "Sangley"ler, yani Xiamen lehçesinde "iş yapan"lar adı verilmiştir. Çinlilerin bulundukları bölgelerde, esnek ve olgun görüşlü Taylandlılar dışında, yerel toplumla bütünleşmeleri zor olmuştur. Birçok bölgede Çinli göçmenler rakip veya evsahibi cemaatlerin kaygılı veya vehimli tavırları sonucu, birçok cânice saldırılara uğramışlardır. Bu tür olaylar 17'inci yüzyılın başlarına kadar devam eder. O vakit, İspanyollar, İspanyol tümeninin yarısını ölü bırakan bir Çinli isyan teşebbüsüne karşılık olarak 23.000 Çinliyi kesmişlerdi. Bugünün Sarawak bölgesindeki 1857 Çinli isyanından sonra, James Brooke (ilk "Beyaz Raca"lardan) ülkedeki Çinlilerin neredeyse hepsini dışarıya attırmıştı. Tabiî, sonra hepsi geri gelmişlerdi. Bu durumlara biraz benzeyen çağdaş bir örnek de, 1960'larda Çinlilerin Endonezya'da kötü muamele görmeleri ve geniş çapta katledilmeleridir. Çinli Singapur devletinin mevcudiyeti de, Malayların ve Çinlilerin siyasal açıdan geçinmelerinin ne kadar zor olageldiğinin bir göstergesidir.

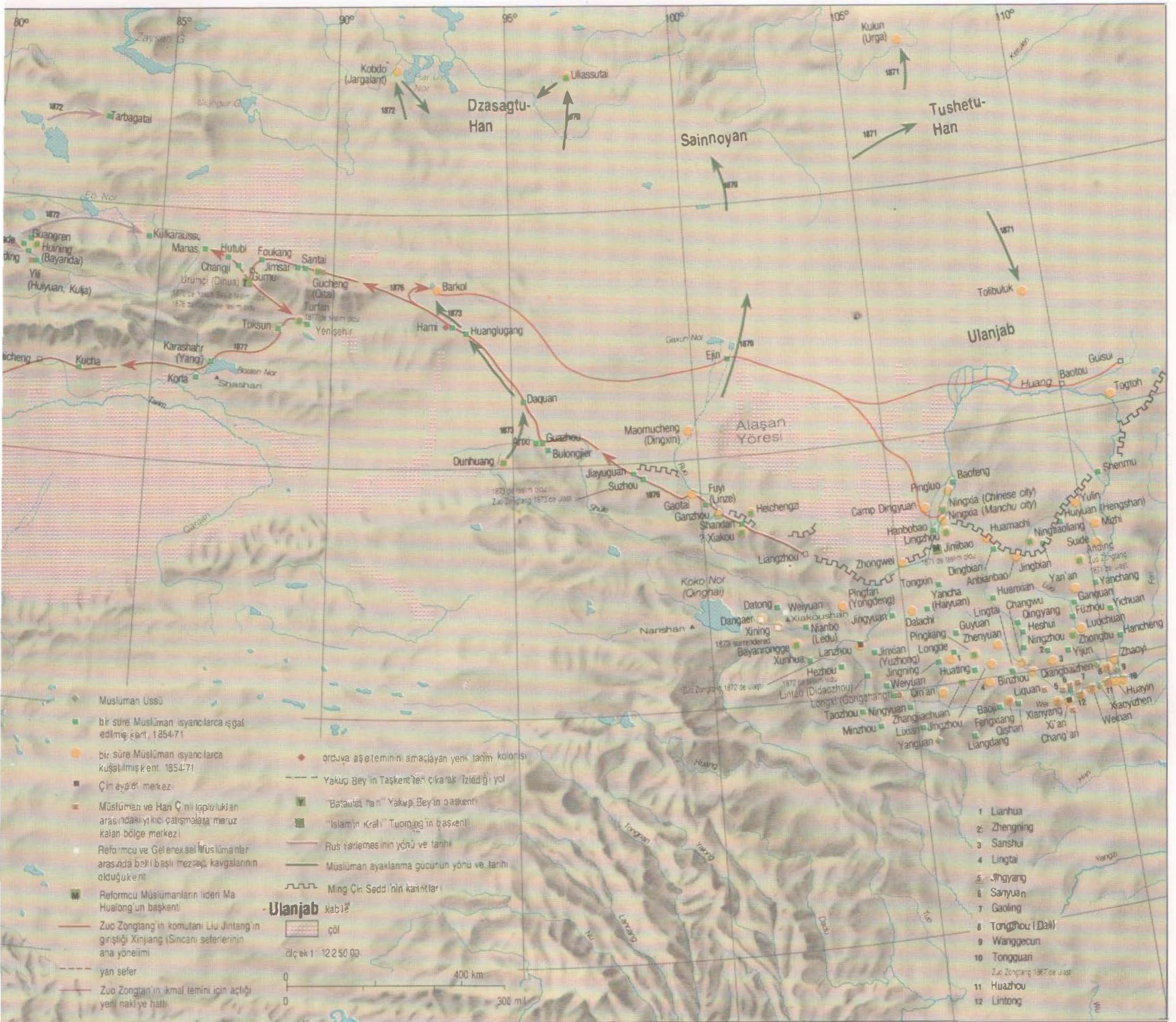
Çin'in denizaşırı dünya ile olan tarihî ilişkileri, kara sınırlarındaki ilişkilerinden çok daha az önem taşımıştır. Ancak, bundan dolayı küçümsenmemesi gerekir. M.S. birinci bin yılın sonu civarında, Çin tekne yapımcılığı tekniğindeki ilerlemeler, Çinli tacirlerin o zamana kadar İranlılar, Araplar ve yerli sâkinlerin elinde olan güneydoğu Asya ticaretini onların ellerinden almasını mümkün kılmıştır. Bu gelişmelerin doruk noktası, güçlü, erken dönem Ming donanmasının kurulması olmuştur ki, bu donanmanın başlıca görevlerinden biri, Yangzi vadisinden vergi tahılını kuzeye taşıyan gemileri korsanlardan korumaktı. Ayrıca bir doruk noktası da, Zheng He, "Üç-Cevher Hadımı" diye tanınan bu ünlü kaptanın kumandasındaki donanmalarla, 1420'lerde ve 1430'ların başında, Hindistan ve Afrika'nın doğu sahiline yapılan büyük denizaşırı yolculuklar olmuştur. Bu denizaşırı yayılma, 15'inci yüzyılın başında hemen kısa kesilmiştir. Etkin bir Büyük Kanalın yapımı, artık donanmayı çoğunlukla gereksiz kılmıştır; zaten batıya yönelik yolculuklar çok az ticarî veya stratejik fayda getirmekteydi. Ming, böylece denizlerden geri çekildi, hatta, Çin kıyı gemiciliğini bile 150 yıldan fazla bir dönem tamamıyle yasakladı. Belki de, dinç ve etkin bazı çevre toplumlarının biraz da dış etkilerin altında kalarak, fazla güçlenip siyasal istikrarsızlığa yol açabileceklerinden korkmuşlardı. Çin denizciliği, tabiî, kanuna aykırı olarak devam etti. Çoğu zaman, genellikle (ancak çoğunlukla yanlış olarak) Japonlara atfedilen korsanlık şeklini almaktaydı. 16'ncı yüzyılın ikinci yarısında bu yasakların çoğu kaldırıldı ve uluslararası okyanus ticaret dünyası ile Çinlilerin bağlantıları tekrar canlandı. En önemli ve olağanüstü nitelikteki ticarî bağ, Manila ile olandı. Yelkenli Çin gemileri Xiamen (Amoy), Ningbo ve diğer limanlardan ipek ve porselen alarak, bunları Acapulco'dan Pasifik aşırı kalyonlardan getirilen Yeni Dünya gümüşüyle değiştirmeye giderlerdi. 16'ncı yüzyılın son dönemlerinde, bazı yıllar, Çin'e akan gümüşün net miktarı 1 milyon Çin ons'undan fazlaydı.* Bu kıymetli madenlerin son dönem Ming ve Çing'in genişleyen ekonomisine olan etkisi, İspanyol hazinelerinin Batı Avrupa'ya yaptığı etkiyle karşılaştırılabilir ölçüdedir. Sonraki asırda, Japonya'dan da büyük miktarda bakır ithal edilmiştir. Bu zamanlarda Çinli korsanlar doğu sularının belâsıydılar. Nitekim, eğer Ming imparatoruna sadık Zheng Chenggong (veya "Kokinga")'nın kaçakçı vârisleri, onun Taiwan'da 1661'de kurduğu bağımsız krallığını (1683'de düştü) ayakta tutmayı başarabilselerdi, belki de, denizci bir Çin devleti ortaya çıkmış olurdu.

Bugün, Çinlilerin neredeyse hepsi, Halk Cumhuriyeti'nin Han olmayan bölgelerinin, "Çin"in bölünmez parçaları olduğu düşüncesini sarsılmaz bir kararlılıkla taşımaktadırlar. Bu bakımdan, ancak son derece-

* Ounce= *30 gr. dolaylarında bir ağırlık ölçüsü. -Çev.*

19. yüzyıl Müslüman bağımsızlık hareketleri
Kuzeybatı Çin'deki Müslümanlar, birçoğu Çin tipi bir siyasal düzenin genel öncüllerini benimseyerek ve bu bakımdan da imparatorluğun ana kesimindeki Han Çinli ayaklanmalardan farklılaşarak, Çin yönetimi altında rahatsız bir durumdaydılar. 1860'lar, Shaanxi ve Gansu eyaletlerinde, Müslümanlarla Müslüman-olmayanlar arasında, yaygın cemaat çekişmelerine ve bazı durumlarda da geleneksel Müslümanlarla muhtemelen Vahabîliğin bir türü olan ve "Yeni İman" diye adlandırılan inancın yandaşları arasındaki kavgalara tanık oldu. Ma Hualong'un önderliğindeki Yeni İman'ın merkezi, Ningxia bölgesindeki Jinjibao'ydu. Burası, yaklaşık bir on yıl boyunca, çevresindeki kırsal bölgede kurulmuş yüzlerce kale tarafından savunulan küçük bir teokratik devlet haline geldi.
Kısmen bununla yarışan bir Müslü-

man isyan hareketi, hemen hemen aynı tarihlerde, "İslâm'ın Hükümdarı" imasını taşıyan "Saf ve Doğru Kral" ünvanını almış bulunan Tuolonga'nın önderliğinde, Urumqi'de ortaya çıktı. Bundan biraz sonra ise, uzak batıda, esas olarak Hoca ailesinden bir önderin askerlerine başkomutanlık etmiş Taşkentli bir asker maceraperest olan Yakup Bey'in önderliğinde üçüncü bir isyan rejimi kuruldu. Yakup, hem İngiltere'den, hem de Rusya'dan diplomatik destek elde etmek için manevralar çevirerek, egemenlik alanını, Tarım havzasındaki vaha kentlerine ve sonra da Urumqi bölgesine dek yaygınlaştırdı. Ayaklanmaların Çin İmparatorluk güçleri tarafından bastırılması, Zuo Zongtang adlı strateji uzmanının sağladığı bir başarıydı ve Xinjiang'ı Çin siyasal denetiminin içinde tutarak, Halk Cumhuriyeti'nin bugünkü haritası üzerinde belirleyici bir etkide bulunmuştu.

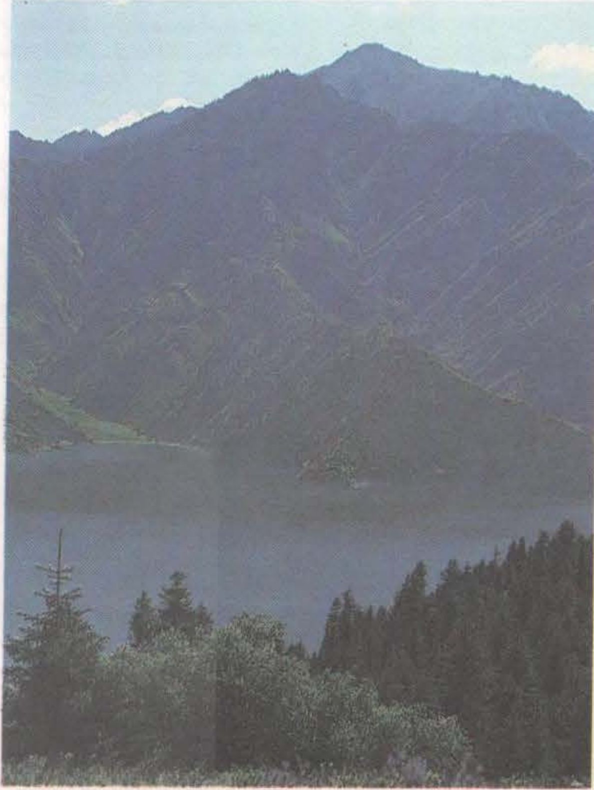
de esnek görüşlü birkaç Çinli dışında, Çinlilerin çoğuna başka benzeri durumlarda açıkça öngörülebilecek ayraçları tatbik etmek hem çok zor olmakta, hem de büyük çapta menfî tepki uyandırabilmektedir. Ancak, öte yandan, bu güçlü inanış, her zaman bu kadar sağlam değildi. Çing tarafından, korkunç boyutlarda hayat kaybına neden olarak, bastırılan 1860'ların geniş çapta Shaanxi ve Gansu Müslüman bağımsızlık hareketlerinden sonra, bugünkü Xinjiang'da yeni isyanlar ortaya çıkmıştı. Bu isyanlar, kendisine "Bahtlı Han" (Good Luck Khan)'da diyen Yakup Bey'in kısa ömürlü devletine yol açmıştı.* Sarayın birçok yorgun ve bitkin düşmüş yüksek düzeyde memuru, Xinjiang'ın elde tutulmasının çok dert olduğu düşüncesiyle, birakılmasını dahi savunmuşlardı. Bu öneri, eğer Zuo Zongtang'in muhalefeti olmasaydı, belki de kabul edilebilip, gerçekleşebilirdi. Ancak, Zuo Zongtang, bunun üzerine Lanzhou'da yapılan kuyruktan-dolma Batı tipi tüfekleri kullanarak sistematik bir muharebe gütmüş adım, adım ilerleyerek Yakup Bey'in iktidarını 1878 yılında sona erdirmişti. Gerek Milliyetçiler gerekse Komünistler olsun, iktidara gelmeden önce, başlıca Han olmayan halklara bağımsızlıklarını vermeyi bir ara düşünmüşseler de, kendileri galip geldikten sonra bu tür düşünceleri hemen kenara atmışlardır.

Bugün, "Bir Çinli Kimdir?" sorusunun kesin bir yanıtı hâlâ verilememektedir. Bir Çinli, Halk Cumhuriyeti'nde yaşayan bir kişi midir? Yoksa, Han ırkı ve kültürüne mensup bir kişi midir? Bu iki tanım da örtüşmemektedir. Üstelik, 1959'da doğu Tibet'te patlak veren Kham ayaklanması ve 1978'den sonra Çinlilerin Vietnam'dan kovulmalarının gösterdiği gibi, bu sorunun cevabının içerdiği belirsizlikler gelecekte de çatışmalar çıkabileceğini ortaya koymaktadır.

* *Yakup Bey isyanına Abdülaziz'in yardımı için bkz. Rıza Bekin, "Sultan Abdülhamid'e sunulan Doğu Türkistan ile ilgili bir raporu" A.Ü.DTCF. Doğu Dilleri cilt 3 sayı 4 1983, Ankara.* -*Çev.*

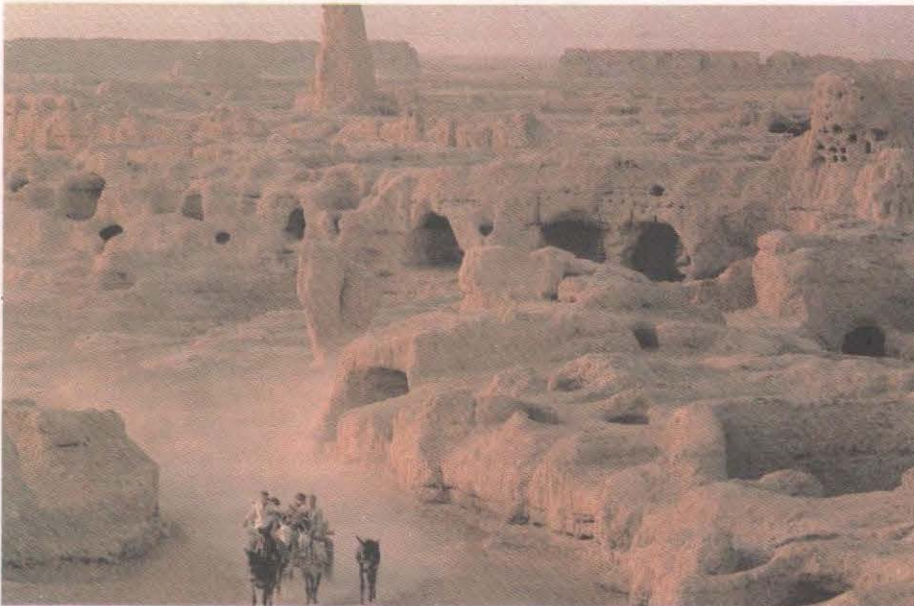

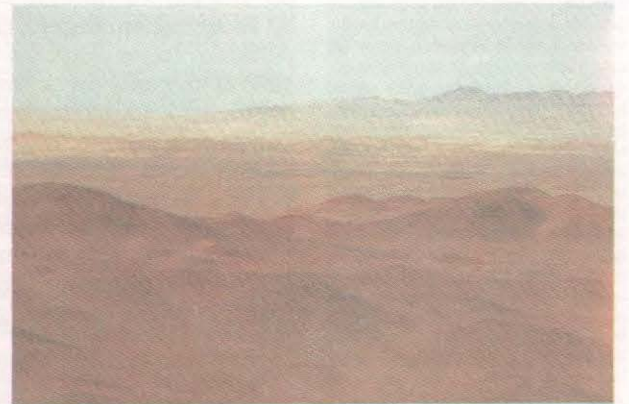

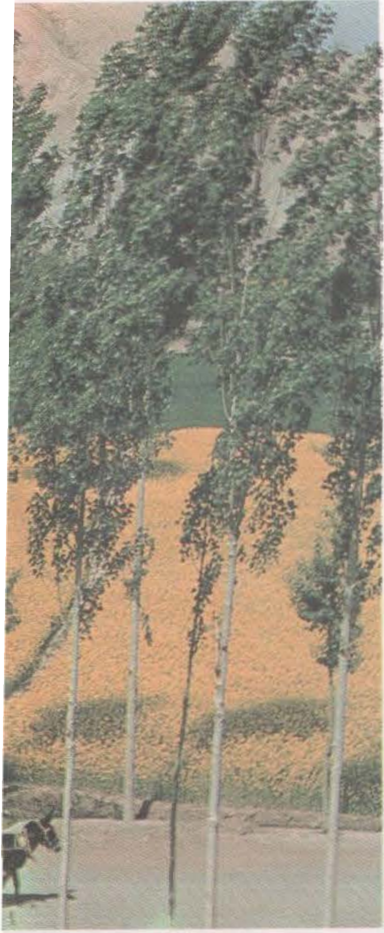
Solda Tianshan ("Gök'ün Dağları" = Tanrıdağı). Manzara Alp dağlarını andırmakta ve göçebe çobanlar, yaz mevsiminde, yurtlarını (konaklama alanlarını veya çadırlarını) burada kurmakta, koyun ve keçilerini burada otlatmaktadırlar.

Altta Eski İpek yolu üzerinde bulunan Turfan yakınlarındaki bu kum-renkli kurak manzara, deniz seviyesinin altındadır. Sulamanın olanaklı olduğu yerlerde, güz mevsiminde, harika bağlar ve lezzetli kavunlar yetişmektedir.

Sağda: Merkezi Shanxi'de bulunan bölgenin tipik özelliği, binlerce yıl önce rüzgârın getirip biriktirmiş olduğu kumlu toprak, yani löstür. Bu bölge, yüzyıllar boyu, Çin kültürünün merkezlerinden biri olmuştur.

Solda: Gansu eyaletindeki Sarı Nehir'in yanındaki lös, son derece verimlidir ve kolza tarlaları boldur. Buğday, kuzeyde ve güneyde bulunan, daha az verimli dağlık bölgelerde yetiştirilmektedir.

Altta: Tibet'ten göründüğü biçimiyle Everest Dağı (Qomolangma Feng).

Altta, sağda: Mallar, hafif, kumlu toprakta hububat ürünlerinin yetiştirildiği Shanxi eyaletindeki merkezi ova üzerinden, at ve katırlarla taşınmaktadır.

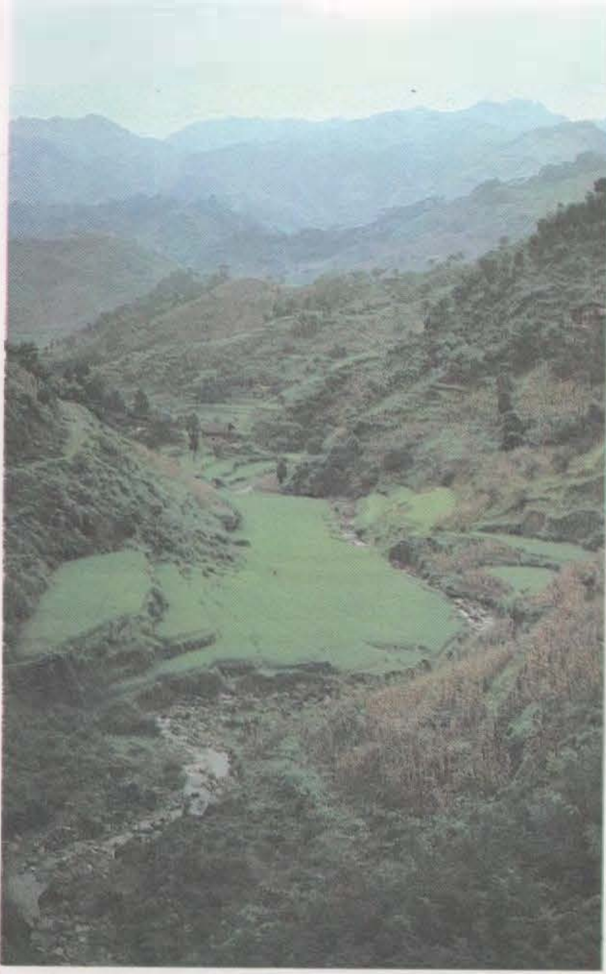
Üstte: Deve ve koyun sürüleri, yaşam biçiminin kırsal göçebelik olduğu Moğol ovasındaki otlaklarda beslenmektedir.

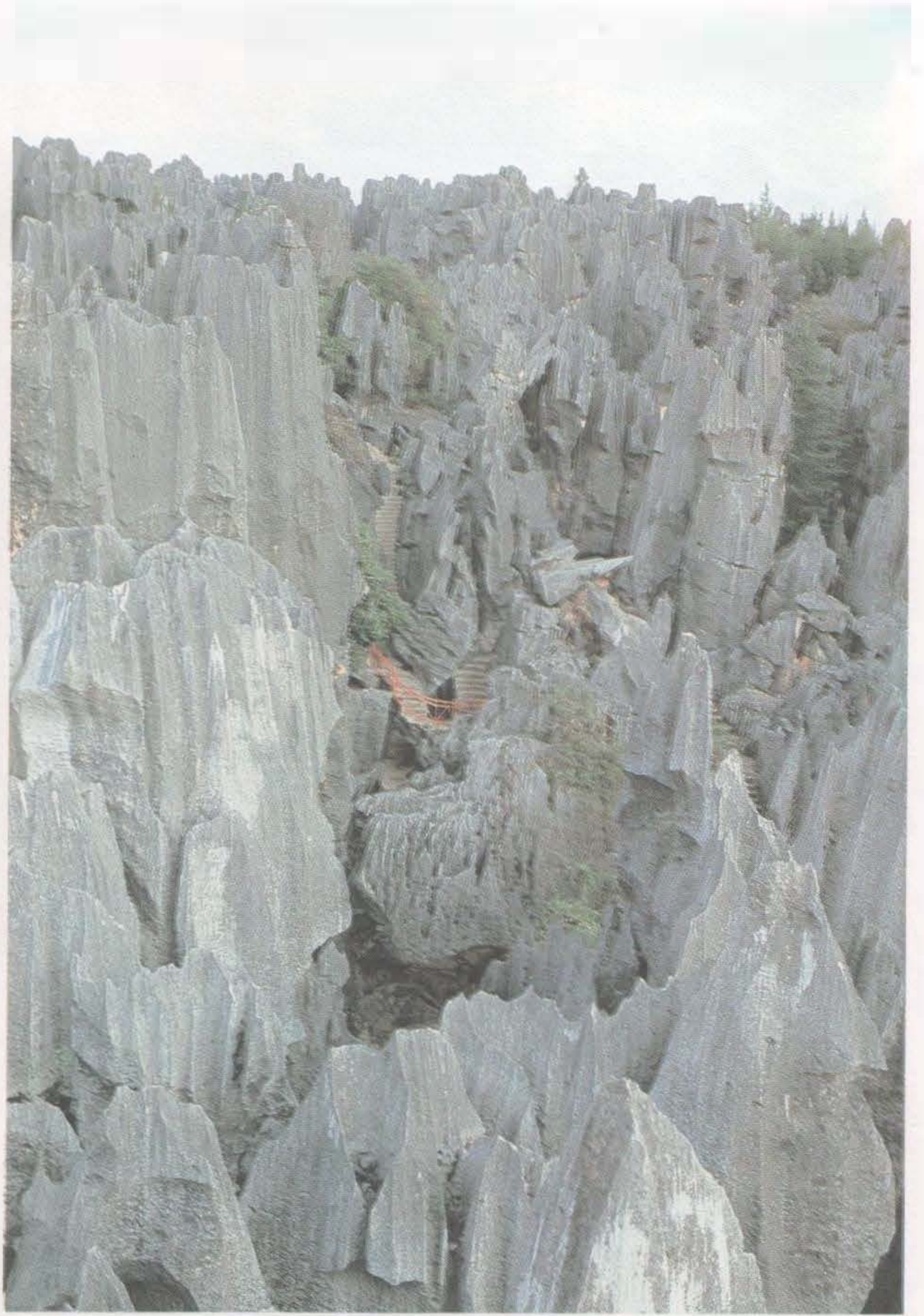
Solda: Bitkilerin ender olarak bulunduğu Gobi düzlükleri göz alabildiğine uzanmaktadır. Çok az bulunan ve Przewalski Atı diye bilinen at ve diğer nadir hayvanlar bu bölgeden gelmektedirler.

Sağda: Yangzi koyaklarında, Tang döneminde ulaşım yollarının gelişmesine kadar, Sichuan ile Çin'in geriye kalan kesimi arasındaki iletişim rizikolu "galeri" yollarına bağlı bulunuyordu.

Önceki sayfa: Gullin'in karst kireçtaşı dağları, nehir vadisi boyunca, bir dizi yeşim saç tokası gibi yükselmektedir.

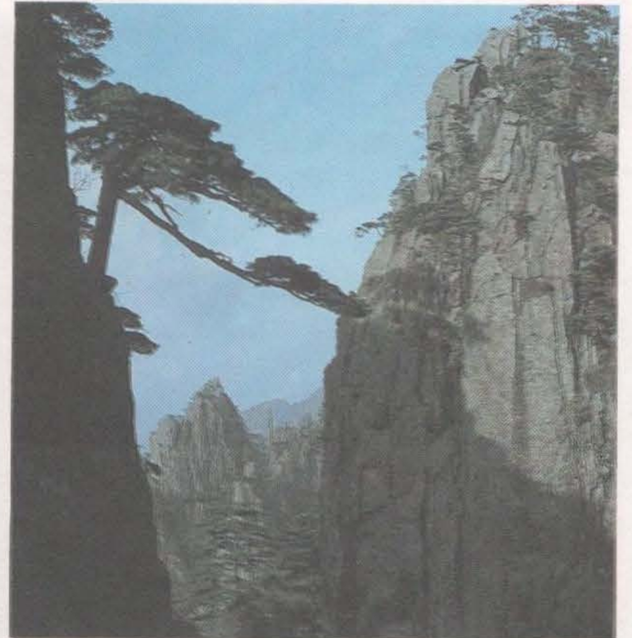
Üstte: Bu sulu, üretken vadi, Guizhou'daki Sichuan'da yer almaktadır. Çin'deki ulusal azınlık gruplarının birçoğu burada yaşamaktadır.

Sağda: Shilin'deki ("Taş Ormanı") bu garip kaya oluşumları, Yunnan'daki Kunming kentinin dışında bulunmaktadır.

Altta: Mançurya'daki Anshan'da bir sanayi tesisi. Çin'in bu bölgesindeki sanayi tesislerinin çoğu gibi, bu da, 1930'larda Japonlarca yapılmaya başlanmıştır ve Çin'in işgal dönemine karşı süregiden borcunu simgelemektedir.

Altta, sağda: Anhui'deki Huangshan'ın ("Sarı Dağ") çamlarla kaplı tepeleri, Çin sanatçılarına uzun yıllar esin kaynağı olmuştur. Dağların zirveleri, bir geleneksel Çin manzara resmindekine benzer bir biçimde görünmektedir.

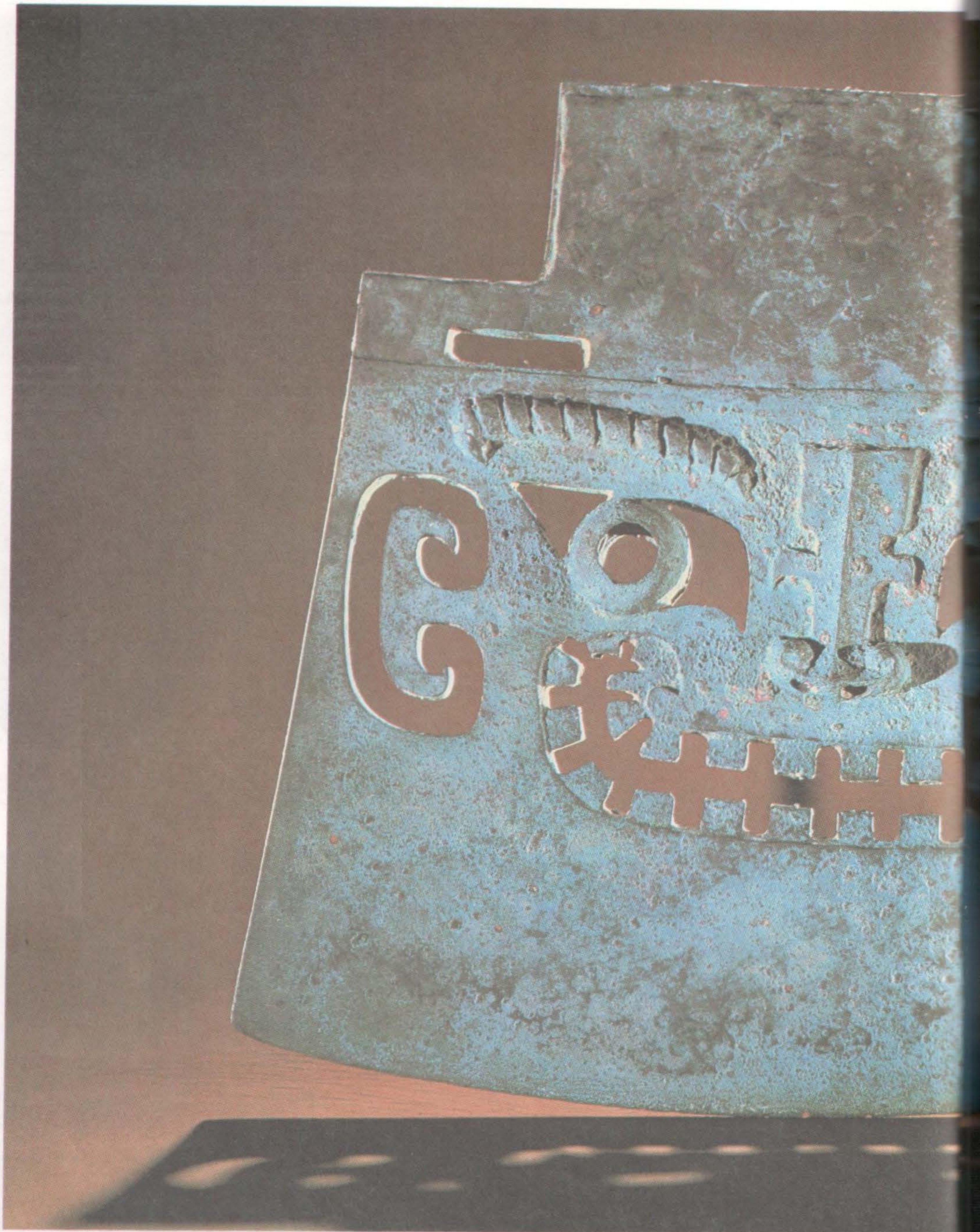

AYRIM İKİ

ZAMAN

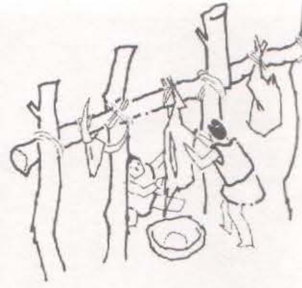

ANTİK DÜNYA

BİR KÜLTÜRÜN TEMELİ

Tarih-Öncesi

Bugün Çin olarak bildiğimiz yer (son bir milyon yıl zarfında) dramatik boyutlarda bir iklim değişikliği geçirmiştir. Yüksek kara tabakasının buzullarla kaplandığı, dört buz çağı olmuştur. Deniz sularının çoğu buzla kapanmış, böylece Taiwan gibi adalar kara köprüleriyle kıtaya bağlanmıştı. Ortalama yıllık ısının en düşük düzeyinin, bugüne nazaran 8 (santigrad) derece daha düşük olduğu tahmin edilmekte. Bu soğuk çağların en tipik hayvanları, kuzeyde kürklü gergedanlar olup, güneyde ise mamut denilen dev fillerdi. Buz çağlarının arasında üç ara dönem nispeten daha ılımandı. 12 ilâ 10 bin yıl önce başlayan buz çağı sonrası dönemse, bugüne nazaran ortalama 2 derece daha sıcaktı.

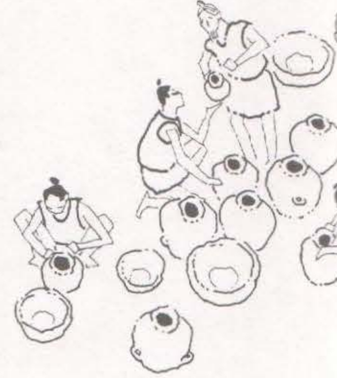
O vakit, Kuzey Çin'de yaşayan hayvanlar arasında fil, manda, kirpi, tapir, su geyiği, kaplan, bambu faresi bulunmaktaydı. Bugün, bunların hepsi, Kuzey Çin'den çok daha sıcakta yaşayabilmekteler. Kuzey Çin ovasının çoğu bataklıktı, Shandong yarımadası da büyük bir ihtimalle, bir adaydı. Daha sonraki dönemlerde, ise, ısı derecesi tekrar bir düşme göstermiştir. Orman örtüsü azalmış; Moğolistan'ı boydan boya kaplayan iç göller kurumuş; ve çöl genişlemiştir.

Çevrebilim (ekoloji) açısından, insanoğlu çeşitli yerlere alışabilen fırsatçı bir yaratıktır. Hayvan nüfuslarını değişime uğratan tüm bu değişiklikler sırasında, insanoğlu, neredeyse tek başına canlı kalabilmiş, fizikî ve kültürel evrim geçirmiştir.

İlk insanın gelişiminde, genellikle, üç temel devir ayırtedilmektedir. 1. Sonuncu buz çağı ile biten Paleolitik "Erken Taş" devri, 2. Genel olarak, nispeten beceriyle işlenmiş taş âletlerinin kullanılmasıyla tanımlanan Mesolitik "Orta Taş" devri. Ancak, bu dönem Çin açısından pek belirgin bir devre değildir. 3. M.Ö dördüncü bin yılında tarımın ortaya çıkmasıyla başlayan ve M.Ö. ikinci bin yılının başında bronz'un gelişmesiyle biten, Neolitik "Yeni Taş" devri. Çeşitli bölgeler birbirlerinden çok farklı gelişme hızı gösterdiklerinden, Çin bir bütün olarak ele alındığında, bu dönemler, aralarında örtüşmekte ve bir arada varolmaktaydılar.

Paleolitik dönemde, kuzey Çin'de, Gigantopithecus blacki gibi insanımsı büyük maymunlar ve Homo erectus (ayakta yürüyen insan)'ın birçok tipi yaşıyordu. Bunların arasında en ilkeli Lantian adamıydı, en ünlüsü de beyni bizlerinkinden üçte iki oranla daha büyük olan Peking Adamı'ydı: Bu insanlar, kama dişli kaplanlar, yaban domuzları, filler gibi çoğu büyük ve tehlikeli olan vahşi hayvanların avcılarıydılar. Ayrıca, bu tür avların başarıyla ele geçirilmeleri için gerekli toplumsal örgütlenmeleri vardı. Ateş yakmasını biliyor, kırılmış ilikli kemiklerden anlaşıldığı üzere, insan eti de yiyorlardı. Ancak, sonuncu buz çağının başlangıcında, artık çağdaş insan, yani Homosapiens ortaya çıkmıştı. Moğol tipi yüz şekline sahip olan bu yeni insan, eski türlerin yerini almaya başlamıştı.

Buz çağının en sonunda, iklim kuru ve soğukken, Çin'in kuzeybatısı Orta Asya çöllerinden rüzgârlarla getirilen ince, sarı bir toz ile kaplanmaya başladı. Bazı yerlerde, bu sarı kum gibi toz metrelerce yüksek birikintiler halini aldı. Bu los denilen tozdan oluşan toprak kolayca işlenebilir niteliktedir; sulandığında da çok bereketli olabilmektedir. Öte yandan, eziyetli ve tehlikeli olup, çabucak geçilmesi imkânsız çamur haline dönüşebilmektedir. Los, nehirler yoluyla yatak dibi çamuru olarak alınıp, akıntıların azaldığı yerlerde bırakıldığı için, çevrenin arazi şekillerini de sürekli değişime uğratabilmektedir. Kuzey Çin ovasının çoğu kısımları yeniden aktarılıp bırakılan Losun kum ve çakıl taşlarıyla karışımından meydana gelmiştir. Daha sonraki dönemlerde, Çin uygarlığının kökenleri, işte, bu verimli fakat tehlikeli çevre koşullarının içinde ortaya çıkacaktır.

Herhalde bu dönemin en önemli gelişmesi iki ana kültür çevresinin yavaş yavaş farklılaşmasıdır; bunlar iç göllerle noktalanmış kuzeydeki step ve çöl çevresinin yanısıra, İç Çin'in ormanlarla örtülü güney çevresi olmaktaydı. Daha sonraki imparatorluk döneminde, Çinliler ve kuzeyli barbarların çeşitli Çin Sedleri boyunca sürdürdükleri çatışmanın kökeninde, bu iki dünyanın karşı karşıya mücadele etmesi yatmaktaydı.

Neolitik dönemde Çin'de de tarımın başlangıcı görülmüştü. Temel gıda maddesi darıydı, ancak buğday ve pirinç de biliniyordu. Ekin teknolojisi görece çabuk gelmişti. Bunun, Orta Doğu'dan ithal edilmiş olabilirse de, özgül bir icat olması da muhtemel gözükmektedir. Ehlileştirilen hayvanlar arasında köpek, domuz, keçi, koyun, sığır ve belki de at vardı. Evler sağlam yapılar olup yarıya kadar toprağın altına gömülüydüler. Damları otlarla kaplıydı, ocak yeri ve fırınları mevcuttu, yerler de sıvanmıştı. Yerleşimler gittikçe büyümeye başlayıp, bugün eski yerleşim yerlerine yakın olan modern köylerden bile, bazen, daha büyüktüler. Bu dönemde, dönen geometrik desenlerle süslü çanak ve çömlekler yaygınlaştı. Bu çömleklerde, sonraki Çin geleneğine özgü olacak biçimlerin çoğu görülebilmektedir. Çanak ve çömlekler, yiyeceklerin hazırlanması ve muhafaza edilebilmeleri, ayrıca suyun taşınması için kullanıldıklarından ekonomik yaşam açısından çok önemliydiler. Neolitik yer-

Önceki sayfa: Shang hanedanına ait bu bronz balta, içinde 48 kurban edilmiş insanın gömülü olduğu Shandong'daki Yidu'da bulunan Sufutun'daki haç biçimli bir anıt-mezarın giriş yüzeyinde bulunmuştur. Balta üzerine işlenmiş bulunan yumrukla yassılanmış gibi görünen yüz gereğince güçlüdür ve bronz dökümünde parça-kalıp tekniği kullanılmış olan zahmetli bir uygulamadır.

Sağda: Yangshao bölgesindeki kazılar, Neolitik çağlardaki köy önderlerinin kadın olduğunu göstermekte ve kabile sisteminin anaerkil çizgiler üzerinde işlediğini belirtmektedir. Başlıca evcilleştirilmiş hayvanlar köpekler ve domuzlardı. Anıt-mezarlar, fırınlar gibi, köyden ayrı bir yerde kurulmuşlardı. Erkeklerle kadınlar ayrı ayrı gömülürlerdi. Kadınların anıt-mezarları, yeşim süslü eşyaları ve bir örnekte de 8577 tane küçük kemik boncuk ile, içerikleri bakımından daha zengindi. Bunlar, bedenin süslenmesinde kullanılır ve topuz yapılmış bir saç biçimi, kemik halkalarla tutturulurdu. Yangshao çömleklerinin üzerinde, geometrik şekillere indirgenmiş balık ve geyik desenleri görülmektedir. Bazı kaplarda ise, 20'yi aşkın dikey, çengel gibi ve ok uçlu desenler çizilmiştir; bunlar muhtemelen ilk Çınce harfleri meydana getiriyorlardı.
Evler, dövülmüş topraktan döşemelere sahipti ve duvarlar çöp ve çamurdan yapılıyordu. Havada sallanan saçakları bulunan koni biçimli, geniş çatılar, içerde bulunan tahta direklerle destekleniyordu. Köyün erkekleri, kadınlar ev işleri yaparken, vakitlerini balıkçılık ve avcılık yaparak geçiriyorlardı.

leşimlerde bulunan taş ağırşakların ilkel eğirmen olarak kullanıldıkları tahmin edilmekte ve bunlar kumaş yapımcılığının mevcudiyetini göstermektedir. Kesilmiş ipek böceği kozalarının kalıntıları da ipekçiliğin bilindiğini belirtmektedir.

Ayrıca, bu dönemde ilk defa olarak, dinî inançların varlığını, özenle yapılan gömme törenleri ve fal bakmak için sıcak bir sivri uçlu âletle çatlatılan öküz ve geyik kürek kemiklerin kullanımından sezmemiz mümkündür. İnsan yüzlü ilk basit heykelcikler bu dönemde bize tuhaf bir şekilde kendinden emin ifadeleriyle bakarlar. Balık, kuş ve ehli hayvanların en eski resimleri görülür.

Bu karmaşık çağın ayrıntılı incelemesi, bilimsel tartışmaların ana konularından birine yol açmaktadır. Genel olarak, Kuzey Çin'de Yangshao ve Longshan diye tanınan başlıca iki Neolitik kültürün varolduğu kabul edilmektedir. Bazı otoriteler bir üçüncü Neolitik kültürün varlığını Longshan'dan ayırmakta, bunu erken Xiaotun kültürünün bronz öncesi döneminin öncüsü olarak görmektedir. Bu kültürlerin tanımlanması için kullanılan başlıca ölçüt çömlekçilik olmakta ve bu üç kültür, sırası ile, kendilerine özgü olan kırmızı, siyah ve gri çanak çömlek eşyaları bağlamında tanınmaktadırlar. Tartışmalar, bu temel iki kültürün arasındaki coğrafî dağılım ile aralarındaki zaman farkına ne kadar önem verilmesi gerektiği üzerinde çıkmaktadır. Yangshao kültürü, özellikle, Kuzey Çin ovasının kuzey batısında bulunmaktaysa da, başka yerlerde de izlerine rastlanmaktadır. Oysa, Longshan kültürü doğuda ve kuzeydoğuda mevcuttur. Xiaotun kültürü ise, Sarı ırmak'ın aşağı güzergâhında bulunmakta, bu bölgeyle bağlantılı olarak tanınmaktadır. Çok sayıda yerde bu üç kültür birarada bulunmakta, bu gibi alanlarda, 1. Yangshao, 2. Longshan, 3. Xiaotun tabakaları halinde bir sıralama oluşturmaktalar. Ancak, birbirine karışmış kalıntılar da mevcut olmakta ve bu üçlüden birinin bulunmadığı sıralamalar da görülmektedir. İkinci bir zorluk, çömleklerin dışındaki nesnelerin değişme süreçleri ile (örneğin, taş oraklar gibi) çanak ve çömlek kalıntılarındaki farklılaşma arasında kesin bir benzerlik veya bağ bulunamamasından kaynaklanmaktadır.

Yangshao ile Longshan arasındaki bazı teknolojik farklılıklar, daha az gelişmiş yöntemlerden daha çok gelişmiş yöntemlere geçişi belirtmektedir. Yangshao çanakları burularak veya elle şekillendirerek, Longshan çömleklerinin çoğu ise çarklarla yapılmıştır. Longshan yerleşimleri koyun ve sığırın ehlileştirildiğini göstermekte, öbür yandan Yangshao alanlarında bu belirmemektedir. Diğer bazı belirleyici özellikler de, bu iki kültür arasında daha derin birtakım farklar olduğunu imâ etmektedir. Örneğin, birçok Yangshao yerleşimleri ölülerini yaşayanların evlerinden bir miktar uzakta gömmekteyken, Longshan köylerinde yerleşimin tam ortasında gömmek daha olağandı. Tümüyle tatmin edici olmasa da, akla yakın gözüken bir açıklamaya göre, Yangshao ve Longshan'ın bulunduğu bir odak nokta bulunmakta, bu kültürler buradan dışarıya, değişik yönlerde, değişik zamanlarda yelpazevâri bir şekilde yayılmaktaydılar. Bu durumun yanısıra, Jiangsu'daki Qinjialing ile Hubei'deki Qiujialing gibi uçta kalan çevre kültürleri de bu tasarıma uygun görülebilir.

Shang İmparatorluğu

Çin tarihi kaynaklarında sözü edilen ilk hanedan Xia (Şa) hanedanıdır. Bu hanedanlığın kurucusunun, bilge imparatorlar Yao ve Shun'un bakanı, sonra onların yerine geçen Büyük Yu olduğu söylenir. Eğer bu

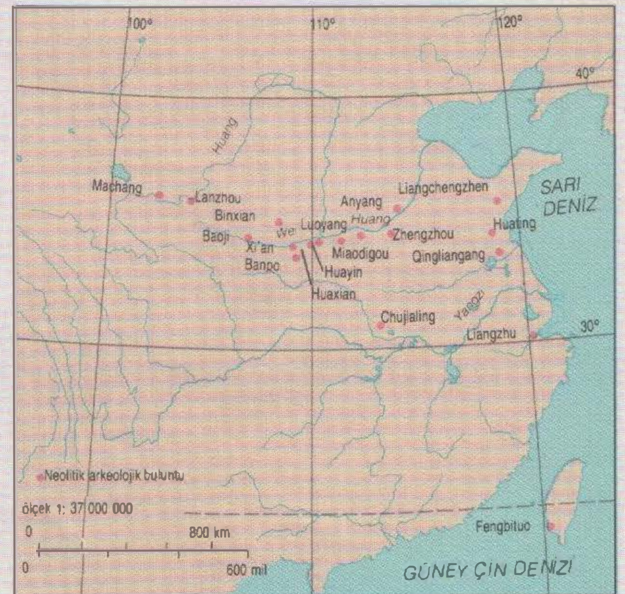
Neolitik Sanat

Neolitik kültürlerin insanları, yazılı kâğıtlar veya isimler bırakmamışlardır. Dolayısıyla, incelemelerimizde, ancak bugüne kadar kalabilmiş çömlekleri, fırınları, taş âletleri, binalarıyla tarif edilebilen insanlarla karşı karşıya kalmaktayız. Bu döneme ilişkin bir

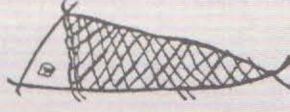
Neolitik Sanat (kutu içindeki resim alt yazıları)
üstte: Bu maske benzeri yüz, insanın ilk tarih öncesi kil görüntülerinden biridir. Bu, Yangshao kültürüne ait boyalı bir çömlek kabın tepeceğini ve kapağını oluşturmaktadır.

Sağda: Yangshao ve Longshan yerleşimleri Merkezi ve kuzeybatı Çin ile doğu kıyısının iki temel Neolitik kümesi, çömlek tiplerine göre, sırasıyla, Yangshao (boyalı çömlek) ve Longshan (siyah çömlek) olarak belirlenmiştir. Bu adlar, MÖ.5 bin yıldan beri, bu bölgelerde yaşayan gruplara uygulanagelmiştir. Harita, belli başlı yerleşimleri göstermektedir. Dünyadaki en iyi korunmuş Neolitik yerleşimlerden biri olan Banpo, 1950'lerde kazılmıştır ve Yangshao kültürüne aittir. Bu yerleşim, ev, fırın, kuyu ve anıt-mezar temellerini içermektedir.

kronoloji kurmak son derecede zor olmaktadır. Aşağı yukarı M.Ö. 6000 ile 1500 yıları arasında tarihlendirilen sayısız Neolitik yerleşim alanı kazı sonucu ortaya çıkarılmıştır. Henan'daki, Shang hanedanının son başkenti olan Anyang'da bulunan bronz-

Sağda ve altta: Yangshao çömlekleri üzerindeki desenlerin, gerçekçi işlemelerden geometrik şekillere doğru geliştiği sanılmaktadır. İnce bir tarzda yapılmış kemikten çengel oltalarla yakalanmış balık, en yaygın süsleme biçimlerinden bazılarını oluşturmuştur.

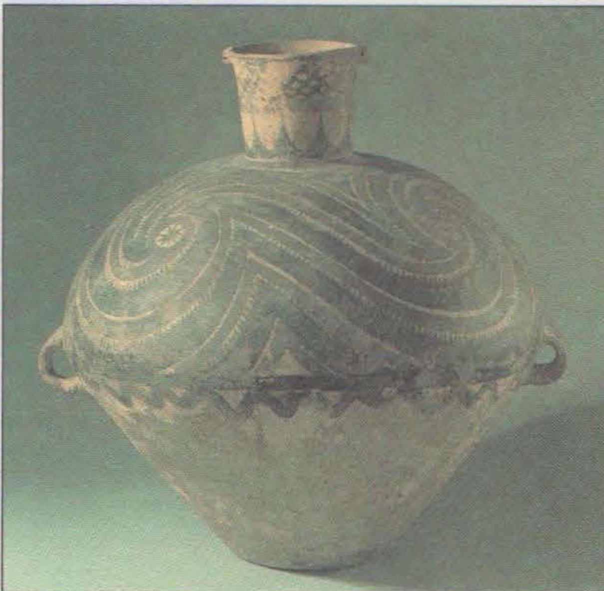
Altta: M.Ö. 2000-1500 dolaylarından kalma Longshan'ın cilâlanmış siyah çömleği, inanılmaz bir inceliğe kavuşmuştur. Ayırdedici özelliği, süslemelerin olmayışıdır.

Altta, solda: Gansu'dan gelen (M.Ö. 3. binyıla ait) bu vazo üzerindeki şeytansı yaratık, Yangshao halkının inançlarını yansıtıyor olabilir. Bu, ayrıca, Çin efsanesindeki ejderhanın bugüne kalmış en eski temsili de olabilir.

Altta, sağda: Yangshao'nun, M.Ö. 4000-3500 dolaylarına ait, topraktan yapılma kapları, öncelikle cenazeye ilişkin nesnelerden oluşuyor gibidir. Uzayıp giden, kıvrımlı çizgiler ve geometrik şekiller üst bölümü süslemektedir; aşağı kısım ise, muhtemelen boyanmaları sırasında devrilmelerini önlemek amacıyla kumlu toprağa gömüldükleri için, hemen tümüyle süslemesiz olarak bırakılmıştır.

dönemine ait yerde, Yangshao'un üstünde olan ve Shang döneminin bronz kalıntılarından önce gelen bir Longshan dönemi malzemelerini ortaya çıkardı. Ancak, bu durum tüm Longshan kültürünün Yangshao kültüründen sonra geldiği anlamına da gelmemektedir.

Yangsha kültürü en iyi Shaanxi'deki Banpo kazı alanında görülmektedir. Bu yerleşimin sâkinleri dikdörtgen, yuvarlak veya kare evlerde oturmakta, bu evler kamıştan damlarla kaplı olup, ahşap kirişlerle desteklenmekteydi. Evin yeri çevreden bir metre kadar derine kazılmakta ve ortasında fazla derin olmayan yuvarlak bir ocak çukuru bulunmaktaydı. Evlerin bir çoğunda, yere batmış duvarlarının içine, eşya saklamak için hücreler kazılmıştı. Mezarlar ve çömlek pişirici fırınlar yaşayanların bölgesinden uzakta yapılmıştır. Mezarlık, cesetlerin sırt üstü, başları kuzeybatıya yönelik bir şekilde gömüldüğünü göstermektedir.

Yangshao çanak çömlekleri iki belirgin tipten oluşmaktadır. Birinci tip, kaba, gri renkte olan toprak işi çanak çömleklerdir. Bunlar elle kil halkaların üstüste konup, birleşme yerlerinin belli olmaması için düzlenmesi yoluyla yapılırdı. Çömlekler, ip, hasır, sepet desenleriyle süslenirdi. İkinci tip ise çok daha üstün kalitede olup, gömme amacıyla kullanıldığı belli olmaktadır. Bunlar hafif cilâlanmış bir yüzey üzerinde siyah, kırmızı, kestane, kahverengi desenlerle boyalı, ince bir dokuya sahip nesnelerdir. Desenler, basit geometrik şekiller, veya, balık, hayvan, insan yüzleri olup, bölgeden bölgeye değişmektedir. Bu kültürün merkezî ana bölgesinin çanak ve çömleklerinin güzelliğini Banpo-işi temsil etmektedir.

Kuzeybatı Çin'deki Gansu-Yangshao diye adlandırılan kültürün merkez bölgeden daha geç bir döneme ait olduğu düşünülmektedir. Kültürün bâriz desenleri rahat akıcı fırça darbeleriyle boyanmış, dallara ayrılan helezonî şekiller ve yuvarlak eğimli çizgilerden oluşmaktadır. Kullanılan başlıca ana renk siyahtır, ayrıca kahverengi ve kestane de kullanılmaktadır. Doğu bölgesinde Yangshao kültürü Longshan kültürü ile örtüşmekte ve kırmızı çömlekler boyandığı zaman başka renklere bir zemin oluşturması için beyaz kullanılmaktadır. Desenler batıdakiler kadar iyi düzenlenmemiştir ve eşyaların şekilleri de genellikle tabana doğru küçülerek farklılaşmaktadır.

Doğu kıyı bölgesinin Longshan kültürü, en çok siyah çanak çömlekleriyle tanınmaktadır. Siyah çömleklerin içindeki son derece iyi kaliteli kil parçacıkları, çömlekçi tekerleğinin, olağanüstü inceltilmenin sağlayabildiği şekilleri elde etmek mümkün olmaktadır. Bu tür şekiller, daha kaba bir kil malzemesiyle elde edilemezdi. Tekerlek kullanılarak son rötuşu yapılan çömlek kenarlarına bakılırsa, tekerlek aynı zamanda elle yapılan toprak işi çömleklerde de kullanılıyordu. Fırın modelleri geliştirilmişti, fırınlama ısı derecesi daha kolay bir şekilde ayar edilebiliyor, denetlenebiliyordu. Kırmızımtırak kahverengi ve gri renklerdeki killerin kullanımını da içeren doğu kıyı şeriti boyunca daha çok çeşitli killer kullanılmaktaydı. Günlük kullanılan eşyalar geometrik desen baskılarıyla süslenmekteydi. Zarif ve iyi kaliteli, ince yapılı siyah eşyaların üzerinde çok az yüzey süslemesi vardır; gayet basit kazılmış geometrik desenler ve arada sırada görülen kabartma halkaların dışında, bu eşyaların yüzeyi sade bırakılmıştır. Ancak, bu tip kültürün eşyalarının şekilleri, Yangshao kültüründekilere nazaran daha çok çeşitlidir. Bazı kapların ince uzun şekilleri, bunların pratik amaçlardan ziyade dinî merasimlerde kullanıldıklarını tahmin ettirmektedir.

hanedan, arkeolojik kalıntıların herhangi bir tabakasının sıralamasıyla özdeşleştirilecekse, bunun Yangshao ve Longshan bileşimi ile yapılması gerekir. Ancak, şu ana kadar, böyle bir bağlantıyı gerekli kılacak en ufak bir kanıt bulunamamaktadır. Mamafih, antik Çinlilerin kayıt tutmada muhafazakârlığı ve güvenilirliği gözönünde bulundurulursa Xia'nın bir efsane olarak geçiştirilmemesi gerektiği bellidir. Belki de, en eski kayıtlar tıpkı çömleklerin boyandığı gibi fırçayla yapılmıştır. Bunlar, az sonraki dönemlerden kalma kemik, kabak ve bronz üzerindeki yazıların aksine, tahta şeritler gibi artık yok olmuş maddelerin üzerine yazılmış olmalı.

Çin'in tarih-öncesi devri, Shang hanedanının yükselmesiyle M.Ö. ikinci bin yılının, ikinci çeyreği civarında biter. Yeni krallığın merkezi, bugünkü Henan vilâyetindeki yüksek alanın, Sarı Nehir'in seller ovasına doğru, aşağıya eğim gösterdiği yerdi. Doruğa ulaştığı dönemde, bu krallığın etkisi kuzeyde Moğolistan, kuzeybatıda Gansu, güneyde ise Yangzi vadisine kadar yayılmıştı. Bu krallığın kalay ve sedef gibi özellikle kıymet verdiği mallar için ticareti daha da uzak yerlere kadar uzanmıştı.

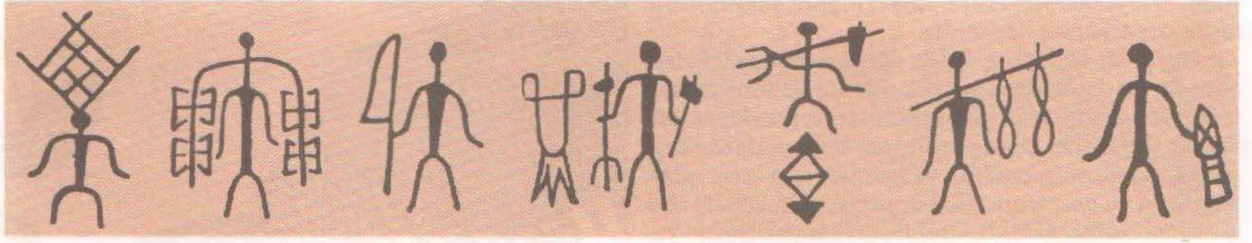
Shang soylu bir kültürdü, son derecede parlak, lüks ve vahşi özellikleriyle, çoğunlukla hâlâ Neolitik kalmış bir tarıma dayalıydı. Büyük sürüleriyle, o zamanlar sel koşullarının hâkim olduğu ılıman kuzey Çin ovasında yaşayan su mandasının ehlileştirilmesi, dönemin yeni bir ekonomik özelliğidir. Sulama hendekleri ve hasat kayıtlarının kalıntıları, çeltik ekininin artık önemli olduğunu belirtmektedir. Shang kavimlerinin önderleri, savaş, av, şarabın yanısıra, muazzam miktarda insan ve hayvan kurban etmeye tutkundular. Shang uygarlığının belirgin özellikleri, silâh ve dinî merasim çanakları için bronz kullanımı, yazı yazmada ustalık, atlı savaş arabaları, tutarlı bir idarî yapı, sıkıştırılmış topraktan çok büyük duvarlar, büyük türbeler, şehirler yapmak için gerekli olan insan emeğini örgütleme yeteneği, nispeten doğru olan bir takvim yapımı, küçük tropikal deniz hayvanı kabuklarından* (cowry shelk) yapılma para, tanrılar panteonu, karışık bir soy yapısı ile atalara tapmayı içerir. Ayrıca, ilk defa olarak, davullar, ziller, âhenkli ses çıkaran taşlar, *ocarina*'lar* gibi musiki âletleri ile karşılaşmaktayız. Melodiler artık kaybolmuşsa da, 3 tonlu (tritonik) ve 5 tonlu (pentatonik) gamlar kullandıklarını biliyoruz. Daha önceki çağın geometrik desenlerine karşın, Shang sanatında, çoğu stilize edil-

* *Ocarina= kilden yapılmış basit bir nefesli saz, ıslık gibi ses verir.*

Shang İmparatorluğu, M.Ö. 1300 dolayları
Shang hanedanlığının coğrafyası hakkında üç temel bilgi kaynağı bulunmaktadır. Bunlar, geleneksel tarihler, arkeolojik kazılar ve krallığa ilişkin kutsamaların sonuçları kaydeden fal kemiklerinde sözü edilen yerlerdir. Bunların herbiri, biraz farklı bir tablo ortaya çıkarmaktadır. Özellikle de, bir yanda arkeolojik yerleşimlerin kapladığı ve merkezi Sarı Nehir'in aşağı kesimiyle Shandong'da bulunan görece bütünleşmiş bir bölge ile diğer yanda, güneydoğuya karşı, muhtemelen kraliyet av yerlerinin ve seferlerin burada olması nedeniyle görece güçlü bir önyargıyı ortaya koyan fal kemiklerinde sözü geçen yerler arasındaki karşıtlığı göstermek ilginçtir. Fal kemiklerinde sözü geçen ve burada gösterilen yerlerden pek azı doğrudan belirlenmiştir ve çoğu durumda buraları temsil eden harf dahi bilinmemektedir; ancak, buraların göreli konumları ve bunlar arasında yolculuk etmek için gereken zaman bakımından saptanan mesafeler, Japon bilgin

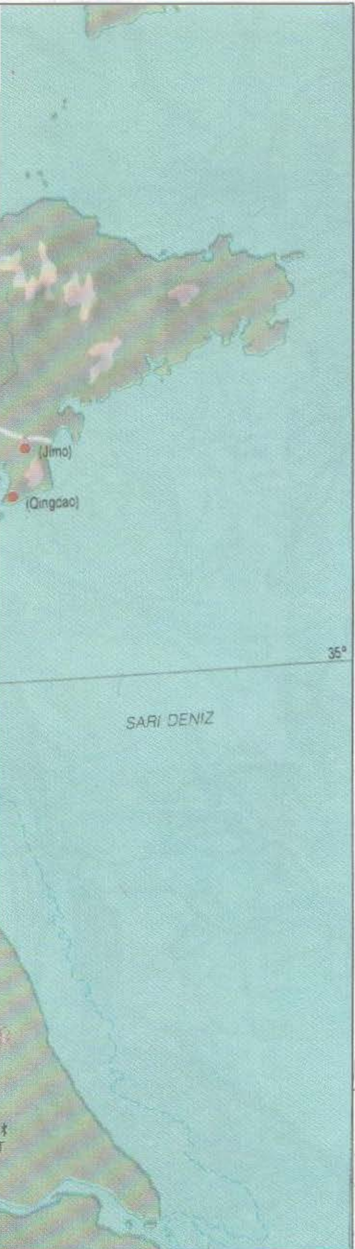
Shima Kunio'nun emekleri sayesinde, makul ölçüler içinde, hemen hemen kesin olarak belirlenmiştir. Benzer bir biçimde, Shang'a bağımlı olan devletlerin ancak bir ikisinin yerini belirlemek mümkün olmuştur. Gelecekteki araştırmalar manzaranın tümünü ortaya çıkardıklarında, bu, burada gösterilenden çok daha çeşitli bir mozaik niteliğinde olacaktır.

Sağda, üstte: Shang hanedanına ait bu resimsel yazı işaretleri, gündelik faaliyetlerin canlı bir anlatımını vermektedir. Hububat taşımakta aynı yöntemler Çin'de, bugün de görülmektedir.

Sağda: Bir kaplumbağa kabuğunun içinde, kızdırılmış bir sivri uçla meydana getirilmiş çatlaklar, Shan döneminde kutsamalar için gereken bir temel oluşturuyordu. Sorulan sorulara verilen yanıtlar, bundan sonra, kabuk üzerine, keskin bir sivri uçla kaydedilmekteydi.

miş hayvan motifleri hâkimdir. Öbür yandan, bazıları doğal bir şekilde çizilmiş, az sayıda birkaç tanesi de hayalî, karışık canavarlardır.

Ayrıca, en eski Çin'in özelliği olan, dışa dönük yakalı kemerli elbiseler giymiş insanların da birkaç tasviri mevcuttur. Her zamanki oturma şeklinin Japonların hâlâ bugün de yaptıkları gibi diz çöküp, topukların üzerine yaslanmak olduğu tahmin edilmekte. Bu usul, M.S. 1000'inci yılın başına kadar, Çin'de "doğru oturuş" şekli olarak devam etmiştir. Shang mimarisi (çapraz desteklemesi olmayan) diktdörtgen ahşap çerçevelere dayalıydı. Tang hanedanından sonra ortaya çıkacak, yumuşak bir şekilde bel veren eğimli damların aksine, Shang evlerinin sazla kaplı damlarının eğimi düzdü. Bu basitçe yapılara muhteşem bir görünüm vermek için, bunlar ancak taş basamaklı uzun merdivenlerle ulaşılabilecek yüksek platform zeminlere oturtulurlardı. Bu kavram, Çin saray-tipi binaların temel yapılarında eski zamanlar boyunca görülmüş ve bugün de örneğin, Cumhurbaşkanı Jiang Jieshi (Çang Kaişek)'in Taipei'deki heybetli anıt mezarında da görülmektedir.

Böylece, kültür uslubu artık kesinlikle Çinlileşmiştir. Bu durum, en çok Shang kayıtlarının dili ve yazısında belirgindir. Tüm belirsizliklerine rağmen, ikisi de çağdaş dilin ve yazı imlerinin atasıdır.

Kralların M.Ö. 14'üncü yüzyıl ile 12'inci yüzyıl arasındaki dönem sırasında danıştıkları kâhinlerin kayıtlarındaki tarihler, astronomların kullandığı standart Scaliger numaralı günler sıralamasıyla birleştirilebilmişse de, Shang kronolojisini kurmak hâlâ bir sorun teşkil etmektedir. Yuvarlak sayılar kullanarak, M.Ö. 1750'yi hanedanın Kral Tang tarafından kuruluşunun tarihi olarak almak çok yanlış değildir. Geleneksel tarihî belgelere göre, kendisinin Xia'nın ahlâkî açıdan yozlaşmış son imparatorunu devirdiği söylenmektedir. Bunlara bakılırsa, Xia'nın son imparatorunun en büyük zevki, kraliçesiyle beraber bir şarap gölünde salıyla gezinirken, binlerce çıplak erkek ve kadının yemek yiyip, çiftleşmelerini seyretmekti! Hanedan, ihtimal M.Ö.1600 yılı dolayında yedi başkentinin en sonuncusuna, bugün Anyang'a yakın başkentine taşındı. Sonunda, M.Ö. 1100 civarında, batıda Wei nehir vadisinde gücü odaklaşan kuvvetli bir vassal krallık haline gelen Zhou devleti tarafından, Shang hükümdarlarının sonuncusu, Dixian mahvedildi.

Shang kültürüyle ilgili çok açık iki sorun bulunmakta. Birincisi, bu kültür nispeten âni bir şekilde nasıl bu kadar çabuk ortaya çıktı? İkincisi, hükümdarların siyasal iktidarı nasıl bu kadar istikrarlı bir şekilde bütün bir bin yılın üçte ikisini kapsayan uzun bir süre devam etti?

Bir ölçüde, Shang'ın âni yükselişi ön koşullarını bilmediğimizden belki de aldanıyor olabiliriz. Nitekim, yakın zamanlara kadar, Çin'de bronz dökümcülüğünün olgun ve teknik açıdan mükemmel şekliyle birdenbire ortaya çıktığı sanılmaktaydı. Bu durum, bronz dökümcülüğünün başka bir yerden, büyük bir olasılıkla kadim Yakın Doğu'dan geldiğine inanmaya zorlayıcı bir neden olarak görülüyordu. Ancak, çok yakınlarda, kazılardan, muhtemelen M.Ö. 18. yüzyıl civarında yapılmış, kaba yapılı birkaç ilk bronz gün ışığına çıkarıldı. Bunun gibi, kehanet danışmalarında ve başka meseleleri kayıt etmek için kullanılan yazı da, açık bir şekilde, Shang bronzlarında bazen bulunan daha eski ve resimvâri bir yazı şeklinin basitleştirilmiş bir türevidir. Shang kültürünün kökeninin genel olarak Çinli olduğunu düşünen bilim adamları, doğru bir şekilde bu kültürün bronz dökümü tekniklerinin özgül özelliklerini vurgulamaktadırlar. Çoğunlukla, bu teknikler başka yerlerde daha olağan olan "kaybolan-balmumu" tekniğinden ziyade "parça kalıpları" kullanmaktan oluşmaktadır. Arkeologlar, Shang kültürünün daha önceki Xiaotun çömlekçiliği ile olan sürekliliğine işaret ediyorlar. Ancak, bu kültürde geçmişle kesintiler de o kadar belli olup, üstelik gözeçarpan bir şekilde beraber toplanmaktadırlar ki, Eski Dünya kültürünün daha eski merkezlerinden bir etki olmadığına inanmak çok zordur. Atlı savaş arabasının iki kere tekrar icat edilmesi pek olası değildir. Bazı âletler ve çömlek biçimleri de, tartışmasız bir şekilde, Çin, Yakın Doğu ve İndus vadisi arasında birtakım ilişkilerin olduğunu belirtmektedir. Bu etkinin bir örneği, bazı kavanoz tipi çanaklarda gö-

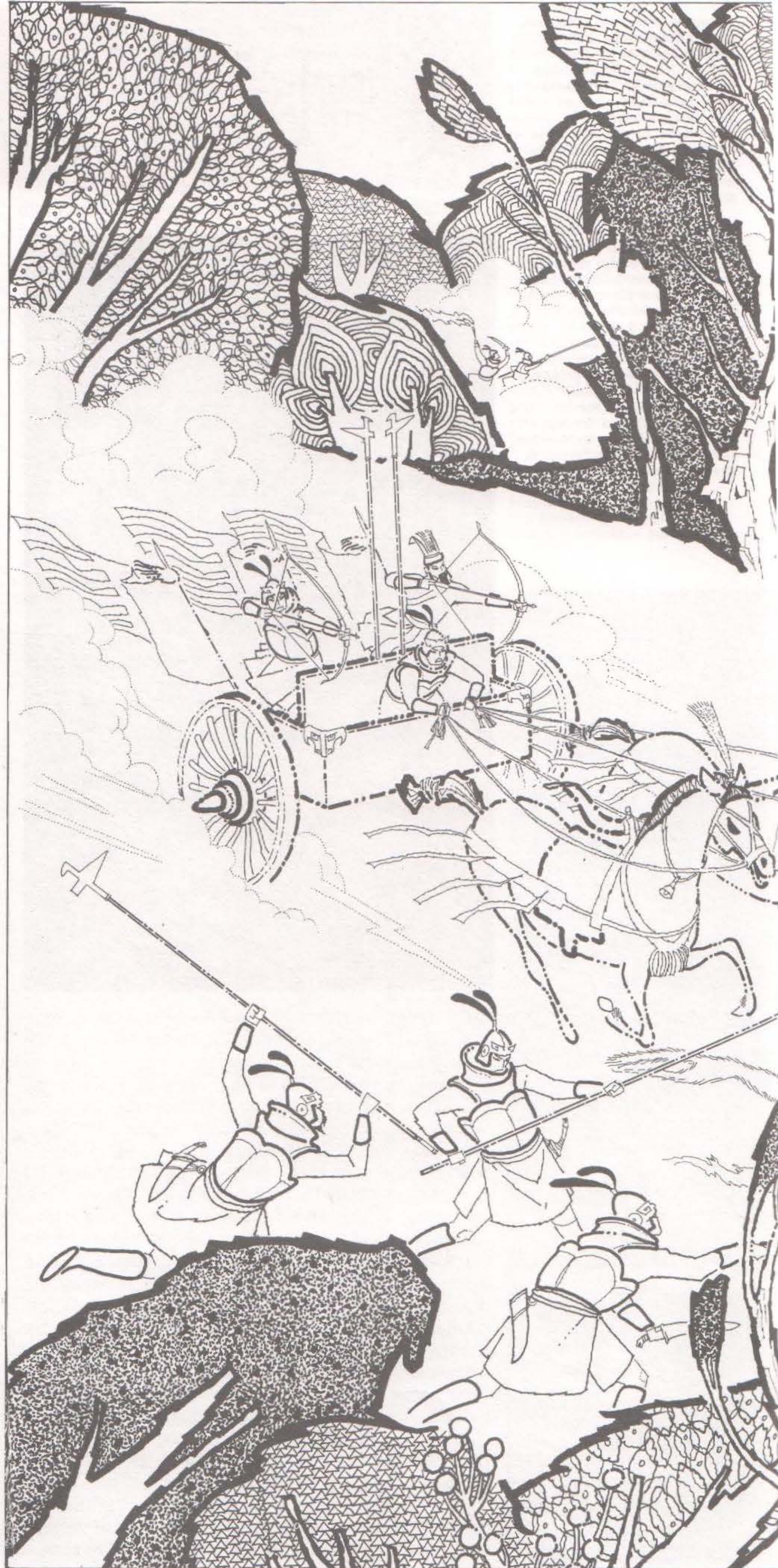
rülen, tam ortasında erkek cinsel organı şeklinde bir kulpu olan kapak biçimidir.

Shang'ın sürekliliğine ilişkin ikinci sorumuz için ise, zihnimizde o dönemin sosyal, siyasal ve dinî yapısını ve çevre koşullarını tekrar kurmamız gerekiyor. Büyük bir ihtimalle, Shang toplumu, belli yerlerde toplanmış, üyelerinin bağlılık ve âyinleri için birer odak oluşturan ve herbirinin özel araması olan 200 ilâ 300 kavimden müteşekkildi. Özellikle, "kama baltası" yahut Çin baltalı kargısı, bronz ok ve mızrak uçları, bronz miğferler gibi bronz silâhlara sahip olmak, bu ayrıcalıklı kişilere güç kullanımında, neredeyse karşı konulması imkânsız bir üstünlük vermekteydi. Bu durumdan ötürü, kavim önderliğinden oluşan savaşçı bir soyluluğun kendi avam halkları üzerinde hâkim olduğunu, tüm Shang halkının da içlerinde ve çevrelerinde oturan daha geri kavimler üzerinde hâkimiyet kurabildiğini düşünebiliriz. Shang kralları sürekli askerî seferlere girişiyorlardı. Yağma ve haraç kraliyet ekonomisinin bir parçasıydı. Savaşta ele geçirilen tutsaklar ya kurban olarak kesilmekte veya köle yapılmaktaydı.

Yeni silâhlar, Shang soylularının av aşkını da kısmen açıklayabilmektedir. Krallar bugünkü Shandong vilâyetinin güneyinde bulunan Tai ve Meng dağlarının batı eteklerinde, büyük bir avlanma bölgesini elde tutmaktaydılar. Shang yerleşimlerinin kazılarından ayı, kaplan, leopar, geyik, maymun, tilki ve porsuk kemikleri çıkmaktadır. Ayrıca, av partileri savaş için en iyi talim vesilesi oluyordu. Katılanlar ferdî olarak silâh kullanımına alışırken, gruplar halinde de, koordine bir şekilde hareket etmeyi deniyorlardı. Ancak, bir yandan bu savaş gücü artık madene dayalıyken, aynı zamanda ekonomik hayat hâlâ taş, tahta ve kemik kullanımıyla sınırlıydı.

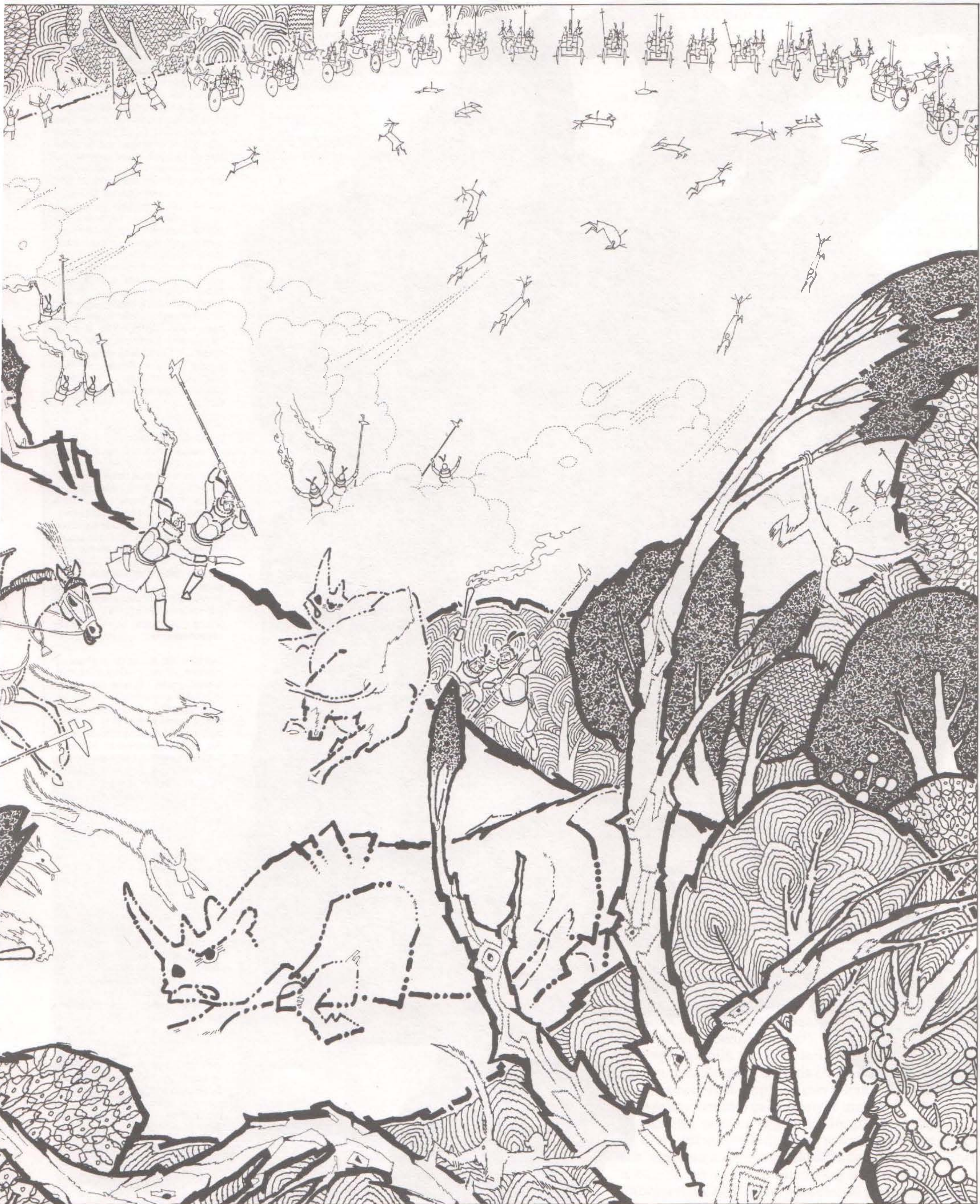
Bu yeni baskı gücü yeni siyasal ve idarî yapıların temelini oluşturuyordu. Hükümdarın kavmi merkez oluyor; üyeler asıl eşlerini kendi aralarından seçiyor, ötekilerini diğer kavimlerden alıyorlardı. Kavim, bizim alfabemizdeki A, B, C, ...J gibi bir sıralamaya benzer bir şekilde Çince imlerle temsil edilen 10 gruba ayrılmıştı; önderliğe kalıtçılık, bugün bilinmeyen birtakım kurallara göre, kendi aralarında sıralaşmayla olmaktaydı. Gerçi her zaman değilse bile, normalinde, taht ölen kralın kardeşlerinden birine ve en genç kardeşten, ölen kralın oğluna geçmekteydi (şemaya bakın). Siyasal iktidarın nihaî kaynağı, kral soyunun atalarıydı, onlar ile beraber olaylar üzerinde belirli etkileri olduğuna inanılan ölmüş bakanların ruhları da önemliydi. Ölülerin, Yüksekteki Efendi Shangdi'nin başkanlık ettiği "Gök"e gittiklerine inanılırdı.* Ölüler oradan soylarının namına müdahalelerde bulunabilirlerdi. Dolayısıyla, Shang sarayındaki törensel yaşam sürekli olarak atalara kurban ve adak adamaları içeriyordu. Ayrıca, önemli hiçbir adım fala bakıp kehanette bulunmadan atılmazdı. Longshan çağındaki gibi, kaplumbağanın karnının alt kabuğu veya bir hayvanın kürek kemiği sıcak bir uçla çatlatılır, ortaya çıkan çatlaklar yorumlanırdı.** En çok, atalara adanan adakların uygun olup olmadığı, savaş veya av, yağmur, hasat, uğursuz olaylar vb. hakkında sorular sorulurdu. Verilen kararlar kaydedilirdi. Bunlar bizim Shang yaşamı hakkındaki başlıca bilgi kaynağımızı oluşturmaktadır.

Shang devleti'nde, merkezî denetim ve toplumda

*J'en= Gök, Gökyüzü. Çin inancına göre en büyük tanrı, yaratıcı güç.

** Eski Türklerdeki gibi, çoğunlukla bu bir geyik kemiği olurdu. Ayrıca, Eski Türklerin Çin'in ilk dönem hanedanlarıyla tarihî ilişkiler için bkz. Wolfram Eberhard, Çin Tarihi.

Sağda: Shang krallarının ardıllıkları

Shang krallarının birbirlerini nasıl izlediklerine ilişkin kuralların yeniden nasıl belirleneceği, yakın zamanların bilgince tartışmalarında önemli bir konu olmuştur. Tartışma, bir tek soy çizgisinin mi, yoksa krallık klanı içinde, herbiri, burada kullanılan ölmüşlere ait krallık isimlerinin ikinci yarısı olarak işlev gören ve zaman içinde birbirini tekrarlayan karakterlerden biriyle belirlenen birden fazla soy çizgisinin mi bulunduğu konusu üzerinde odaklanmaktadır. O halde, bu tablo, iki biçimde yorumlanabilir. "Babalık" veya "kardeşlik", sırasıyla, ya hemen bir önceki veya aynı kuşağa mensup olmayı ifade eden, sadece sınıflandırmayı sağlayan bir biçimde ya da çağdaş genelgeçer anlamlarında anlaşılabilir. Diğer tartışma konuları, zaman içinde birbirini tekrarlayan ve hiçbiri aynı kuşak içinde iki kez görülmeyen karakterlerin *(jia, yi, bing, vb.)* düzenlenişlerinin gerisindeki mantık, bu karakterin eşitsiz bir biçimde temsil edilmeleri ve "büyük" anlamına gelen *Da*'nın neden asıl soy çizgisine hasredilmiş olduğudur.

Solda: Sallanır bir kulpu bulunan bu bronz şarap kabı *(yu)*, toplumsal düzenin gücünü ve korkutuculuğunu yansıtır bir biçimde, yutucu bir canavarın ağzında donakalmış bir insan yüzünü görüntülemektedir. İnsan yüzleri, Shang hanedanına ait bronzlarda nadiren görünmektedir ve göründüklerinde de, muhtemelen kurbanlık insanları temsil etmektedirler. Bu yüz, Henan'daki Ningxiang'da, 1965'teki kazıda çıkarılmış olan *ding* kabının bir yüzünde bulunana benzemektedir. Burada görülen yüzeydeki karmaşık süslemeler, M.Ö. 11. yüzyılın Shang üslûbunu büyük ölçüde kapsamaktadır.

Sağda, altta: Atlı savaş arabası sürücüleri, Anyang'daki krallık anıtmezarlarında, atları ve arabalarıyla birlikte gömülmüş bir halde bulunmuşlardır. Atlı savaş arabaları, Shang hanedanının M.Ö. 1300 dolaylarındaki Anyang dönemine kadar, Çin'de bilinmiyordu. Bu arabalar, benzer alçak açık önleri, büyük, çok çubuklu tekerlekleri ve kıvrılmış iki tahta parçasından yapılmış cantları ile, Kafkasya'daki gömütlerde bulunanlara benzemektedirler.

Önceki sayfa: Shang krallık anıtmezarlarındaki atlı savaş arabaları gömülerine göre, alçak, açık önlü savaş arabasındaki en önemli konum, sol yandaydı. Sağ yan, refakatçı tarafından işgal edilmekte ve arabanın sürücüsü önde ayakta durmaktaydı. Yeniden yapılmış çizimdeki kralın başlığı, Shang hanedanına ait bir anıt-mezarda kazı sonucu çıkarılan ve gök'ün hükümranı olduğu sanılan küçük bir heykele göre tasarlanmıştır. Refakatçı asker, kazılarda elde edilmiş Shang hanedanına ait örnekler doğrultusunda, bronz miğferler ve yuvarlak yakalı zırh giymektedir. Araç, iki veya dört at tarafından çekilmekte ve bronzdan takım ve teçhizatları ile tahtadan yapılırdı. Av seferleri, askerî seferler gibi yürütülür ve hayvanlarla düşmanlar aynı biçimde öldürülürdü.

Not: Burada kullanılan isimler ölmüşlerin isimleridir. Aynı kuşak çizgisine yerleştirilmiş olan krallar, en azından sınıflandırmaya yönelik bir anlamda, "kardeş"tir. Köşeli parantez içindekiler ise henüz fal kemiklerindeki yazılarda bulunmamıştır.

Krallık ardıllığı
En azından sınıflandırmaya yönelik bir anlamda, "babalık"ı işaret etmektedir.
Her kuşak içinde, yaşlı kardeşten genç kardeşe doğru ⟶ *Kuşaklar*

			DA-YI			17
			DA-DING	BU-BING[1]	[ZHONG-REN]	16
			DA-JIA			15
		[WO-DING]	DA-GENG			14
	XIAO-JIA	YONG-JI[2]	DA-WU			13
			ZHONG-DING	BU-REN[3]	(Burada, fal kemikleriyle *Tarihsel Kayıtlar* arasında bir çelişki bulunmaktadır).	12
		QIAN-JIA	ZU-YI			11
			ZU-XIN	QIANG-JIA		10
			ZU-DING	NAN-GENG		9
HU-JIA	PAN-GENG	XIAO-XIN	XIAO-YI			8
			WU-DING			7
		ZU-GENG	ZU-JIA			6
		LIN-XIN[4]	KANG-DING		Başkentin Anyang'ta olduğu dönem (Pan-geng'e göre)	5
			WU-YI			4
			WENWU-DING			3
			DI-YI			2
			DI-XIN			1

Shang Krallarının Ardıllığı

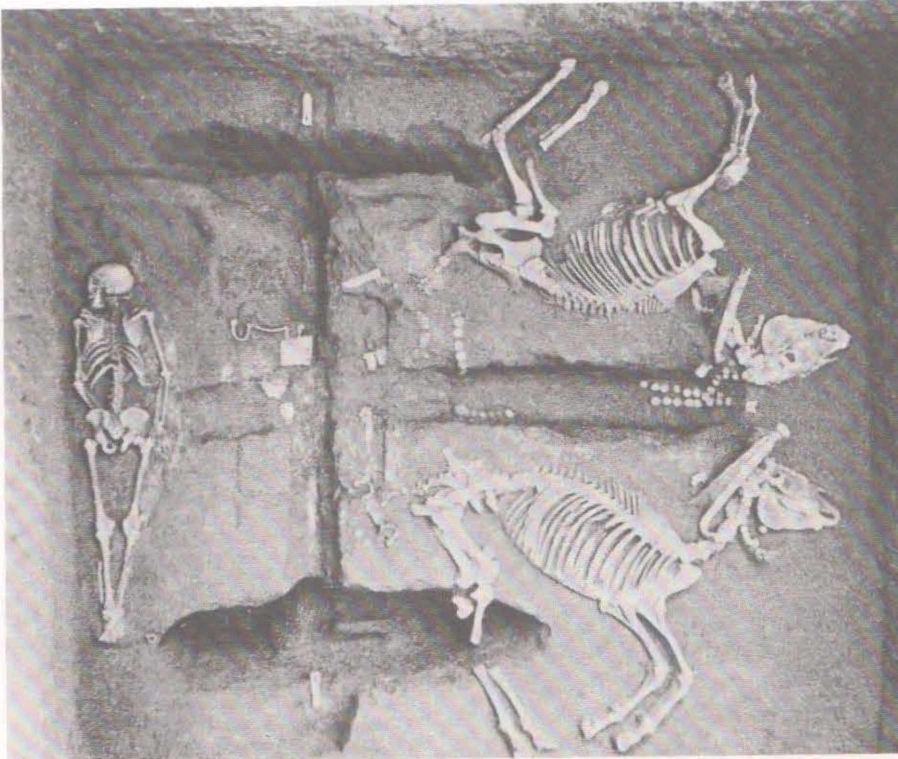
(Zhao Lin'e göre, Sıma Qian'ın *Tarihsel Kayıtları*'ndan bazı eklemlerle).

[1] *Tarihsel Kayıtlar*'da "Wai-bing"

[2] veya LÜ-JI.

[3] *Tarihsel Kayıtlar*'da "Wai-ren"

[4] veya FU-XIN

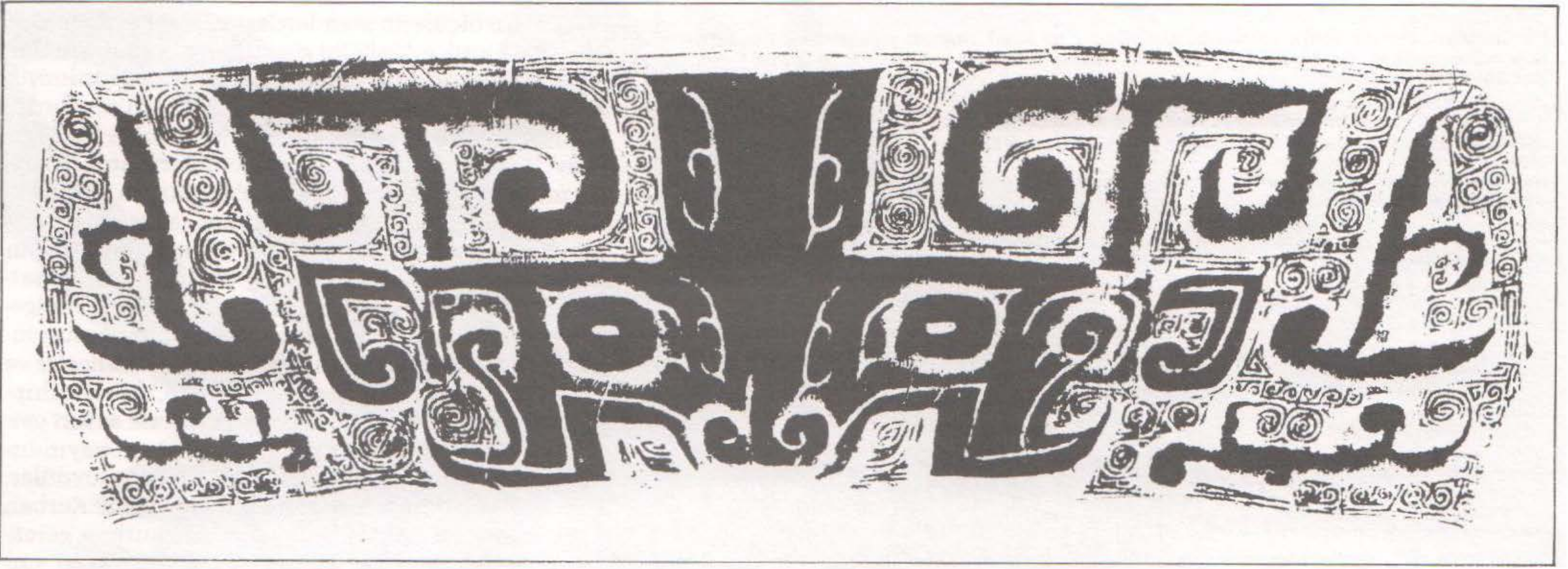
kullanılan ölçülerin standartlaştırılmasına doğru bir duyarlılık artık etkinliğini göstermeye başlamıştı. Halkın kullanımı için bir ondalık ölçü sistemi getirilmişti. Bu sistem 1,7 santimetrelik bir birim kullanıyordu. Kraliyet astronomları tarafından her 19 yılda bir 7 fazla ayın eklendiği, 12 aylık bir takvimleri vardı. Bu aylar münavebeyle gelen 30 ila 29'ar günden oluşmaktaydı. Kralın mülk arazisinin içinde, tarım emeği resmî yöneticiler denetiminde örgütlenmekteydi. Tarım âletleri yetkililerce tevzi ediliyor ve korunuyor, hasatlar kraliyet ambarlarında tutuluyordu. Merkez bölgenin dışında, bazı tımar ve zeametlerin de bulunduğu tahmin edilmekte. Bunlardan bazıları kraliçeler ve prenslere, diğerleri değerli generallere, mevki sahiplerine verilirdi. Karşılığında onlar da Krala askerî yardım vermek, haraç ödemek ve kamuya ait bayındırlık işleri için insan gücü sağlamakla yükümlüydüler.

Shang'ların tanrıları ve ruhları iki türlüydü: Kurban kabul etmeyen Gök'de bulunanlar ile kurban gerektiren yeryüzü tanrıları ve belirli yerlerin kutsal varlıklarına ayrılırlardı. Ataların ruhları da kurban kabul ederdi. Ölümden sonraki hayatın muhtemelen bu dünyadaki yaşamın bir devamı olduğuna inanılıyordu. Hükümdarlar ve büyük adamların gömülmesine eşlik eden insan ve hayvan kesimleri, bu tür bir inancı mevcudiyetini kanıtlamaktadır. Sayıları bazen yüzleri bulan refakatçiler, kadınlar, hizmetkârlar ve ev hayvanları, efendilerini öbür dünyaya takip etmek için katledilirdi. Bazı iskeletlerin yanında bulunan bronz, taş ve yeşim taşından yapma nesneler, bu kişilerin hepsinin de avam halk olmadığını göstermekte, ancak kurban edilenlerden birçoğunun cesetlerinin gömülmeden önce oralarının buralarının parçalanmış bulunması onların dost refakatçiler olmadığını belirtmektedir. Kargılarla donatılmış birtakım diğer iskeletlerin gömülme duruşları onların nöbetçi olduklarını, efendilerini yeraltındaki kötü ruhlara karşı korumak için bulunduklarını göstermektedir. İnsanlar da, hayvanlar da, yeni binaları kutsamak veya çeşitli tanrıların onuruna kurban kesilirlerdi.

Zhou (Cou) İmparatorluğu

M.Ö. 12'inci yüzyılın sonuna doğru, Zhou'un Kral Wu'su, Shang imparatoru Di-xin'e karşı ayaklandı. Wu, Shang hükümdarının doğu aşiretlerine karşı yürüttüğü seferlerden ötürü askerî gücünü yitirmiş olmasından yararlandı ve onu Chaoge veya (Muye) muharebesinde yok etti. Kurduğu yeni hanedan Zhou, Çin tarihinin en uzun yaşayan ve en çok saygıyla anılan hükümdar ailesi olacaktı. Bu hanedanın hâkimiyetinin özellikle ilk 200 yılı, bir iyi yönetim ve refahın altın çağı olarak addedilmiştir.

Zhou'nun yükselişinde, birbirini takip eden olağanüstü yetenekli önderlerin dahil olduğuna şüphe yoktur. Bu yeni devlet, daha Shang'a bağımlı bir ülkeyken, Çincede ismi "kültür" veya "uygarlık" anlamını tam olarak karşılayan Kral Wen tarafından gücü gittikçe arttırılmıştı. Wen, tanrılara ve atalara olan dindarca bağlılığı, halkının iyiliği için gösterdiği ilgi ve ittifaklar kurmaktaki başarılarıyla hatırlanmaktadır. Kral Wu, "Cengâver Kral", onun oğluydu. Shang'ların aşırı alkollü içki içmelerine olan nefreti ve kurban âyinleri törenleri dışında (Ataların ruhları sarhoş olmayı severlerdi), topluca şarap içmeyi idam cezası ile cezalandırmaya çalışmasıyla tanınırdı. Wu, ayrıca, adaletin tarafsız dağıtımı, düzgün aile ilişkilerinin önemini vurgulardı. Daha sonraları sadece gençlerin yaşlılara itaatinin gerekliliğinden bahseden Çinli hükümdarlar ve filozofların aksine, Wu babaları ve ağabeyleri de, eğer ailevî görevlerini yerine getirmez-

lerse, tıpkı oğullar ve küçük erkek kardeşler gibi cezalandırırdı. Yeni devlet, Wu'nun küçük erkek kardeşi ve Wu'nun oğlu küçükken devleti naip olarak yönetim Zhou dükü tarafından sağlamlaştırıldı. Shang sarayında (genç bir adamken) geçirdiği yıllar sırasında, Shang soylu sınıfını yakından tanıyan dük, eski rejim taraftarlarından kalanlarla Zhou kraliyet ailesinin bazı üyelerinin beraber ittifak kurup başlattığı bir karşı isyanı bastırdı. Konfüçyüs, daha sonraları onu sadık bir devlet bakanının ideal örneği olarak telâkki eder ve gençliğinde sık sık rüyalarında görürdü.

Zhou iktidarının iki asırlarında iç huzur olduğuna şüphe duyulmamaktadır. Ancak, gene de, bu geleneksel toz pembe resmin doğruluğu hakkında kuşkulanacak nedenler mevcuttur. Zhou'lar, Çin'de siyasal propagandanın ilk ustalarıydı. Muhtemelen, Shang'ın yazılı eserlerini (bunlardan hiçbiri gerçekten orijinal sayılabilecek şekilleriyle kalmamıştır), kendi görüşlerinden farklı bir tarih anlayışını desteklememesi için yok ettiler. Fethedilen Shang'ı kendilerine tâbi kılmak için ustaca düşünülmüş ikna edici bir doktrini etrafa telkin etmeye çalıştıkları kesindir. Bu, "Gök'ün Egemenliği" kuramıydı. Bu kurama göre, imparator, Zhou'ların en yüce tanrısı Tian'ın, yani "Gök"ün oğlu idi. Bütün dünya, yani "Gök'ün altındaki herşey" onun mülküydü. İmparator, âdil bir şekilde hükmettiği ve tebaasının menfaatlerini düzgün bir şekilde gözettiği sürece, yönetme hakkını Gök'ten almaktadır. Kral Wu, "İnsanlar kendilerini suda değil, halklarının aynasında yansıtmalı" eski özdeyişini onaylayarak, söylemişti. Ancak, eğer hükümdar adaletsiz veya ahlâksız olursa, ona ihtar ettikten sonra, elinden hükmetme hakkını alır ve başkasına verirdi. Xia'nın son hükümdarının ahlâkı bozuktu (kurama göre öyle olması gerekirdi). Dolayısıyla, Gök onun krallığını Shang'ın kurucusu Tang'a vermişti. Benzeri bir şekilde, Di-xin'in de ahlâkî açıdan yetersiz olup, yeni işkenceler icat eden bir sadist olduğu iddia edilmekteydi. Gök bundan dolayı hükmetme hakkını Zhou'ya bahşetmişti. Chaoge'deki zafer kutsal bir yargıydı. Daha sonraları, Konfüçyuscu kutsal kitaplardan biri olan *Şarkılar* adlı derlemedeki parçaların birçoğu, bu temayı işlemekte, Shang'lara hitap ederek, Shangdi "Yüksekteki Efendi"nin Tian ("Gök") ile aynı olduğunu belirtmektedirler. Bu kuramsal açıklama, aslında, birkaç kuşak boyunca tasarlanan bir ayaklanma olduğu doğrulanabilen bir olayı, pek dürüst olmasa da, başarılı bir şekilde haklı gösteren bir açıklamaydı.

Shang ve Zhou arasında ancak birkaç dolaysız kültürel kesinti vardı. Kurbağa falı kehaneti artık alışılmış bir şekilde sarayda kullanılmıyor, ancak, çok özel sorunlar ortaya çıktığında buna başvuruluyordu. Kavim alt gruplarının ölüm sonrası kraliyet isimleri için "A, B, ..." tipi belirleyici imler kullanma adeti sona ermişti. Muhtemelen, bu durum, Zhou'ların babadan oğula geçen basit bir veraset düzenine geçmelerinden ötürüydü.

Shang'ın taşkınlıkları, büyük avları ve kurban kesmeleri, yerini nispeten tutumlu bir tavra bıraktı; ancak bu iki âdet de devam etti. Bronz döküm sanatının süslemeleri, özellikle taotie denilen stilize hayvan maskesinin şekli, M.Ö. 10'uncu yüzyılın ortasına kadar neredeyse hiç değişmeden kullanıldı.

Erken dönem Zhou krallığı, bir aile imparatorluğuydu, hükümdarın akrabalarına ve en değerli yardımcılarına verilen zeametlere bölünmüş olarak adem-i merkeziyetçiydi. Bu topraklar, ilke olarak geri alınabilirdi, ancak, çoğu irsî mülk haline geldi. İmparatorlar bürokrasi-öncesi merkezî bir idareye sahiptiler. Bu idarede tayinler irsî bir şekilde miras alınmazdı. Ancak, sistemin genel ruhu mevkiden ziyade kişiye önem vermekteydi ve ünvanlarla görevler birbiriyle bağlantılı değildi. İmparatorlar, ayrıca, ülkenin çeşitli noktalarına yerleştirilen birkaç tane orduyu kendi denetimlerinde bulunduruyordu. Barbarlara karşı güdülen savaşlar bu ordular ve zeametlerden gelen güçlerle yürütülüyordu.

Bronz kargı ve surlarla çevrili kent, saldırı ve savunma için kullanılan başlıca teknikti; ancak, barbarların da maden işlemeyi ve kent kurmayı gittikçe öğrenmeye başladıklarını gösteren kanıtlar olduğundan, Zhou'un egemenliği, en son kertede, daha üstün örgütlenmelerine dayalıydı. İmparatorluk hükmü altında bulunan bölge bugünkü güney Shaanxi, Shanxi, Henan, Hebei ve Shandong'u kapsıyordu. Kuzeyde Rehe'den güneyde Jiangsu vilâyetine kadar yayılan erken dönem Zhou bronz kaplarının dağılışına bakılırsa, İmparatorluğun etkisi daha da genişti. Kral Zhao (M.Ö. 1052-1002) Han nehrine, (sonuncusunda öldüğü), birçok askerî sefer yaptı. Onun yerine geçen Kral Mu'nun (M.Ö. 1001-947) daha sonraki efsanelerde bir dünya gezgininin ilk örneğine dönüştürülmesi, belki de kraliyet gücünün yaygınlığını simgelemektedir.

M.Ö.9. yüzyılın başında, Kral Fi kendi vasallarından oluşan bir ittifak tarafından tahta oturtulunca, bu, Zhou iktidarının sendelediğine ilk işaret olmuştu. Kral Li (M.Ö. 878-828)'nin izleyen saltanatı sırasında, hanedan birtakım Çinlileşmiş barbarlarla ittifak kurmuş

Üstte: Canavar maskesı (ki *taotie* olarak bilinir), Shang ve Zhou dönemleri boyunca, farklı şekil ve biçimlerde, bronzlar üzerindeki temel motiflerden biri olarak görünmektedir. Başlıca ögeleri, boynuzlar, çıkık gözler ve vahşi üst çenedir. Bazen bu maske arkaplan süslemesi içine yerleştirilmekte ve ancak gözlerinden ayırdedilebilmektedir; bazen de, bütün ögeleri, tümüyle parçalara ayrılmaktadır. Bunun, kötülüğün yönünü değiştirdiğine ve oburluk veya sadece korku simgesi olabileceği düşünülmüştür.

Sağda: Shang döneminin çoğu bronzları, ya üç ya da tek ayaklı kaplardı. Kapların biçimleri, Neolitik dönemin seramik türlerini devam ettirmişler veya ileriye doğru geliştirmişlerdir. Erken Shang döneminin üç ya da dört ayaklı kaplarının *(ding)* hafif ağırlıklı şekli, süslemeleri artmış ağır, masif bir şeklin yolunu açmıştır. *Ding,* hem dinsel törenlerde hem de pratik amaçlarla kullanılıyordu ve ateşin üzerine konabilirdi.

Tarihi Anhui'ye uzanan bu erken dönem Zhou bronz kabı *(yu)*, geç Shang döneminin canavar kaplarının karmaşık süslü üslûbuyla karşılaştırıldığında, 10. yüzyılın daha sınırlandırılmış ve klâsik üslûbunu örneklemektedir (bkz. s.58)

Erken Shang

Geç Shang

Erken Zhou

Geç Zhou

olan E markisinin ayaklanmasından ötürü, neredeyse devrilecekti. Sonunda, M.Ö.771 yılında Rong barbarları ile Shen markisi ve müttefikleri, Wei nehrindeki başkent Hao'ya saldırınca, Kral Fou öldürüldü. İsyancıların desteklediği oğullarından biri tahta çıkarıldı ve feodal derebeylerin çoğu tarafından tanındı. Başkentini, güvenlik için bugünkü Luoyang'a yakın bir yere taşıdı. Hükümdarların gücü gittikçe o kadar azaldı ki, sonunda sadece törensel nedenlerle tanınan, içeriksiz bir hükümranlığa dönüştü.

Tarihçiler, genellikle, bu hanedanı M.Ö. 770 tarihinden önce ve sonra olarak ikiye ayırmaktadırlar. Kralların etkin ve gerçek iktidarının olduğu önceki dönem, Batı Zhou dönemi olarak bilinir. Hükümdarların, eski zeametlerden kökenlenen eski devletlerden oluşan bölünmüş bir dünyada gittikçe önemsizleştiği ikinci dönem ise, başkentin değiştirilmesinden ötürü, Doğu Zhou dönemi olarak bilinir.

Bu siyasal istikrarsızlığa yol açan süreçlerin neler olduğu karanlıktadır. Ancak, ileri askerî ve ekonomik teknolojinin merkezden uçlardaki çevre bölgelerine düzenli bir biçimde yayılması, herhalde, bu değişimin altında yatan en temel neden olmuştur. İyi kalite bronz silâhların yapımı, artık bir avuç zenaatkarla iktidar sahiplerinin tekelinde değildi. Batı Zhou'nun sonuna doğru, sıkıştırılmış toprak duvarlardan oluşan surlarla çevrili kentlerin sayısı artmaya başlamıştı. Bir zamanlar erken Zhou mülkünü oluşturan küçük kent-tarımsal gelişme alanları, kendilerinden daha geri, düşman halklarla çevrili, kolayca saldırıya maruz kalabilen küçük adacıklar halindeyken, artık tarım arazilerini ve yerleşim alanlarını *Şarkılar* kitabında sitayişle anlatıldığı gibi, genişletmişlerdi.

Hanedan ile zeametler arasındaki akrabalık bağları ve karşılıklı yardımlaşmanın anıları zayıflarken, aynı zamanda zeametler güçleniyor, böylece kendilerini barbarlara karşı merkezden yardım almaksızın daha iyi savunabiliyorlardı. Merkezin kendisine karşı da daha iyi direnebiliyorlardı. Diğer yandan, dışardan gelenlerin aksine, bugünkü İç Çin'de bulunan "barbarlar" adı verilen halklar ise, çiftçilik, maden işçiliği, kent inşası gibi benzer, teknik nedenlerden ötürü çok daha tehlikeli olmaktaydılar. Bazılarının atlı savaş arabaları dahi vardı. Bu dönemde, "Çinli" ve "barbar" arasındaki fark, bu terimlerin belirttiğinden çok daha azdı. Kişiler düzeyinde evlilikler olağan, siyasal düzeyde ittifaklar yaygındı.

Eski kavim, düzeni, bu rakip devletler dünyasında yavaş yavaş çözülüyor gibi görünmektedir. Toplumun en yüksek kesiminde, bu düzenin yerini, daha dar bir aile akrabalığı düzenine dayanan mertlik, nezaket, gösteri ve törelerin doğru uygulanmasına yaslanan bir soyluluk kültürü almıştır. Geleneksel tarihçiler için bu dönem, Lu devletinin bu yılları içine alan vakayinamesi *Baharlar ve Güzler*'den esinlenmiş olarak "Baharlar ve Güzler dönemi" diye bilinmekteydi. Bu dönem, geleneksel olarak M.Ö.770'le, Konfüçyus'un ölümünden iki yıl öncesi olan M.Ö.481 arasında tarihlendirilmiştir. Klâsik Çin kültürüne temel oluşturduğu için, daha ayrıntılı bir biçimde incelenmesi gerekmektedir.

Baharlar ve Güzler Dönemi

En başta bu, çok sayıda küçük kent devletlerinden oluşan bir dünyaydı. M.Ö.8. yüzyılın sonuna doğru, bir devlet bakanı, "Çevresi 3000 yardadan büyük başkentler zararlıdır" demişti. Aynı kişi, geçmişin altın çağında, en büyük bağımlı kentlerin başkentin ancak üçte biri büyüklüğünde olup, en küçüklerinin ise ancak dokuzda bir, yani sadece bir kale ölçeğinde olduğunu düşünmekteydi. Bu açıklama, o dönemin bazı siyasal birimlerinin ne denli küçük olduğunu göstermektedir.

Kesintisiz savaşlar bu küçük siyasal birimlerin, sözcüğün bugün çağrıştırdığından daha değişik olmayan anlamda "devlet" diye nitelenebilecek olan daha büyük siyasal birimler tarafından yıkılmasına ve yutulmasına yol açtı. Bunların her biri, bilinçli bir kimliği ve birlik duygusu olan, sınırlarla çevrili belirli bir toprağa bağlı, belli bir halktan oluşmaktaydı. Bu bağlamda, kuzeylerindeki barbar kavimlerden kesinlikle ayrılmaktaydılar. M.Ö.6. yüzyılda, Jin devletinin başbakanı Wei Jiang, onlar için "yaylaların olduğu yerlerde yaşarlar; mala çok önem verirler ama kendilerinden kolayca satın alınabilecek toprağı önemsemezler" demiştir.

Bu Çin devletlerinin her birinde, etraflıca tanımlanmış bir ast-üst sistemi, yani çeşitli rütbeler, sınıflar, sivil ve askerî mevkilerden oluşan bir sistem bulunmaktaydı. Hükümdarları ise, bir bütün olarak halklarının refahını düşünüyorlardı veya en azından böyle düşündüklerine inanılıyordu. Bu yaklaşım, malî ve ekonomik politikalarda refahı teşvik edici, felâketleri önleyici dinsel törenler ve yasal düzenlemelerle belli ediliyordu. Tutarlı ve kapsayıcı bir düzen anlayışının, en azından teoride varlığı, M.Ö.6. yüzyılda, Chu devletinin başbakan Zi Mu dönemindeki geleneksel değerlendirilişinde kesin olarak kanıtlanabilmektedir. Bu başbakanın savaş bakanına emrettiği işler arasında, "ekilebilir toprakları bir kütük defterinde kaydetmesi, dağları ve ormanları saptaması, sazlık bataklıkları ve sulak yaylaları gruplaştırması, yüksek dağları ve tepeleri ayırması, tuz alanlarını belirlemesi, sınırları ve sel bölgelerini ölçmesi, su kanallarındaki bentleri izleyerek, bentler arasındaki alanları küçük tarlalara bölmesi, su kenarlarında otlaklar yapması ve verimli yerlerde sekizer aileden oluşan gruplara tarlalar açması, ödenecek katkıları, çıkartılacak at ve atlı savaş arabalarını, arabalı veya yaya askerlerin, zırh ve kalkanların sayılarını hesaplaması" yer alıyordu.

İç işlerinde, bu devletler çoğu zaman büyük aileler arasındaki yırtıcı savaşlara sahne oluyordu. Fakat, en azından bazılarında hükümdarın, bir ailenin reisi öldüğünde, yeni aile reisinin seçimini onaylama ya da onaylamama yetkisi vardı. Kızgın halk kitleleri veya hoşnutsuz soylular tarafından hükümdarların öldürülmesi ise olağandışı değildi. Ancak (bazı bilginlerin yaptığı gibi), bu siyasal topluluklara "devlet" nitelemesini uygun görmemek, eğer bunlar devlet değilse, o zaman devlet nasıl tanımlanır türünden, üstesinden gelinmesi neredeyse olanaksız bir soru ortaya çıkarmaktadır.

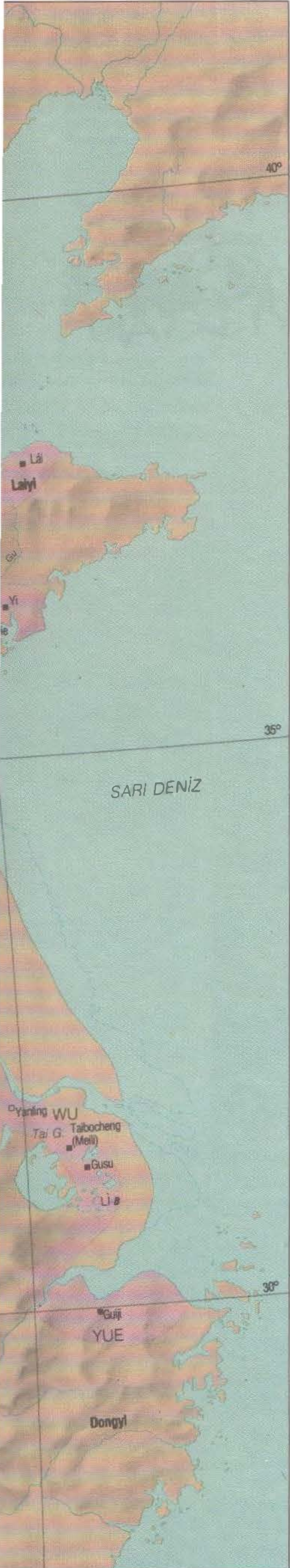
Üç yüzyıl süren bu karmaşık tarih, dokuz aşamada ele alınarak özetlenebilir:

1. M.Ö. 8. yüzyılın sonuna doğru Zheng devletinin Zhuang Dükü, egemenlerin, yani diğer devletler üzerinde, en azından Zhou imparatoru adına genel bir üstünlük kullanabilen hâkim yöneticilerin ilki olarak belirdi. Zheng, Sarı Nehir'in keskin bir dönüşle denize yöneldiği kavisin hemen güneyinde bulunmaktaydı. Zheng devleti, imparatorluk topraklarına yakın olmasından ötürü merkezî bir konumdaydı. Bu konumun, ilk başlarda, Zheng'e bir üstünlük sağlamış olduğu tahmin edilmektedir. Ancak, daha sonraları, güçlü komşular her yandan bastırdıkça, bu durum bir sorun oluşturmaya başlamıştı.

Zheng, yukarıda anlatılan yeni devletlerin ilkiydi ve güneyde gittikçe büyüyen bir tehdide karşı direnebilmek için, kuzeyli müttefiklerini eşgüdüm içinde yöneltmekteydi. Bu tehdit Yangsi vadisinin ortasındaki "surları dağlardan, kalesini çevreleyen hendeği

Kentsel uygarlık bölgesi
belli başlı Çin kentleri ve kent-devletleri
diğer Çin kentleri
Xing 1 koyu yazılı rakamlar kent devletince izlenen hareket sırasını göstermektedir
Yong C koyu yazılı harfler, Latin harflerine çevrildiğinde aynı ismi taşıyan farklı devletleri göstermektedir
? Zhen Kuşkulu yerleşim
Zou hanedanının başkenti
Çinli olmayan başkent
QIN önemli Çin devleti
ZHOU küçük Çin devleti
Yuxian barbar kabilesi
Xianyun'un akınları M.Ö.9. yüzyıl sonları
Di'nin akınlar M.Ö.7. yüzyıldan 6. yüzyılın başlarına kadar
bataklık
110°
115°
He/Huang
Wuzhong 2
Lingzhi
YAN A
BO HAI
Yuxian
Zhongshan
Wuzhong 1
Xianyun
Jin 2
Qianggaoru
Fei
Gu
?Wudi
Dalu
Jia
Xing 1
Gaotang
Bogu
Linzi
Zhenguan
Di
Pu
Huo
Yang
Tongdi
Li 2
Handan
Lushi
Liuyu
Duochen
Qianhou
Gaonu
Lu
Taishan
Tan
QI A
Yuangling
Ying
Mou
?Jia
Li 1
JIN
Yiqu
Xun B
Xintian (Jin 5)
?Hanyuan (Han 1)
Geng
Jiang (Jin 4)
Tang B (Yi/Jin 1)
Liang
Xun A
Quwu (Jin 3)
Chaoge (Wei 1)
Chuqiu (Wei 3)
Juan
Diqiu (Wei 4)
Gong
Fan A
Yong C
Cao B (Wei 2)
Yong B
Zuo
Yan C
WEI
Cao A
Fang B
Rong
Lu
Qufu
Zou
Shi
Teng
Xie A
Zhuanyu
Yi (Xiaozhu)
Ju
Genmou
Xiang
Pengxi
Dali
Mixu
Bin (Zhou 1)
Fushi
Gaolun
Qin 1
QIN
Ping (Qin 3)
Xiluo 1
Yong A (Qin 5)
Qi B (Zhou 2)
Quanqiu A
Bi
Hao (Zhou 3)
Xichui (Qin 2/Quanqiu B)
Pingyang (Qin 4)
Feng
Du
Lirong
Wangcheng
Rui
Anyi (Wei 2A)
Yu A
Jiao A
Yulin (Zheng 1)
Maorong
Xiluo 2
Mao A
ZHOU
Luoyang (Zhou 4)
Wen
Dongkuo
Zhi
Guan
Hua
Jizhong
ZHENG
Yongqiu
Zeng B
QI 2
Ge
Shangqiu
Mengzhu
Kong
Xiao
Xinzheng (Zheng 2)
Yan B
?Ge
Feng
SONG
Pengcheng
Pi
Zhongwu
Luhun
Manshi
Li A
Xu 1
CHEN
Chengfu B
Ying
Xi Buliang
Dong Buliang
Wanqiu
Xu 3 (Rongcheng)
She (Xu 2)
Bo
Dun
Shangcai
Xi B (Xu 4)
Wucheng B
Ruo 1
Shen
Fang C
Xiang
CAI
Xu 3 (Xu 2/Chengfu A)
Xiang
Xu 1
?Jiao B
Jun
Lu (Fu)
Deng
Dao
Shen
Li D
Xincai
Hu
Zhoulai (Xiacai)
Zhongli
Liao B
Gu B
Jiang
Xi A
Huang
Liao A
Yong
Yu
Xuan
Tang
Lurong
Luo 1
Li C
Sui
Lai
Liu
Yingshi
Chao
Yanying (Ruo 2)
Shu
Tong
Yun
?Er
?Zhen
Wan
Yuzhang Yöresi
Kui
Danyang 1
Quan 1
Quan 2
CHU
Luo 2
Ying
Han
Danyang 2
Yunmeng
Jiang/Yangzi
Ba
Zhou B
Baipu
Pengli G.
Dongting G.
Luo 3
Ölçek 1: 6 000 000
0
300 km
200 mil

Baharlar ve Güzler döneminde Çin'de kentlerin yayılması
M.Ö. birinci bin yıl, kuzey Çin'de kentsel yaşam biçiminin çarpıcı bir biçimde yaygınlaşmasına tanık oldu. Burada, "büyük" olarak işaretlenmiş olan kentlerin çoğu, şu veya bu tarihte, genelde de bin yılının sonlarında, batı Zhou'nun zayıflamaya başlamasından pek de sonraya kalmayan bir dönemde, bağımsız kent-devletleriydi. Yüzyıllar geçtikçe, bunların çoğunluğu, sonradan ortaya çıkan büyük devletler tarafından özümsenmeye başladı.
Bu erken kentleşme döneminin bir özelliği, kent-devletlerinin ve bu devlet başkentlerinin coğrafî hareketliliğiydi. Bu, bazen, ilk yerleşim bölgesi, rahat etmesini sağlayamayacak ölçüde Zheng'e yakın olan Xu'nun She'ye doğru güneye hareket etmesinde olduğu gibi, güçlü Çinli komşuların baskısı yüzündendi. Bazen de, barbar saldırısından kaçınmak üzere planlanmıştı. Nitekim, M.Ö. 7. yüzyılda Wei, talancı Di'den kaçmak için, başkentini Chaoge'den doğuya, Cao'ya taşımıştı.

Han Nehri'nden oluşan" Chu devletiydi. M.Ö.8. yüzyılın sonundan itibaren Chu kuzeye doğru genişliyor, yolundaki nispeten zayıf güçleri yok ediyordu. Böylece, bundan sonraki 500 yıl boyunca diplomasi ve savaşın ana teması olacak kuzey ve güney düşmanlığı gelişmeye başlıyordu.

2. M.Ö.7. yüzyılın ilk yarısında egemen rolünü benimseme sırası, Qi'li Huan dükü ve ünlü bakanı Guan Zhong'daydı. Qi kuzey doğudaydı ve üstünlüğünü de, kısmen barbarlara karşı Çinlilerin önderliğini yapmasına borçluydu. Ekonomik gücü, elindeki tuz tekelinden, devletçe gözetilen demirden tarım âletleri yapımından, madenî para basımından ve fiyatların denetiminden kaynaklanmaktaydı. Guan Zhong, egemenliğin üstünlüğü altında, Çinli devletleri birbirine bağlayan İttifak And'ı kurumunu geliştirdi. Guan Zhong, hernekadar "bozuşanları cezbetmek için törenler, uzaktakileri hoşnut tutmak için de karizmatik erdem kullanılır" ilkesini vurguladıysa da, And'a katılmayan devletlerin üzerine Qi'yi saldırtmıştı.

3. Dük Huan'ın ölümü veraset kavgalarına yol açınca, M.Ö.7. yüzyılın ortasında Qi'nin gücü yıkıldı. Song'un Xiang Dökü soyundan geldiği Shang imparatorluk ailesinin yüceliğini yeniden canlandırma hülyalarından esinlenerek egemenlik kurmaya kalkıştı. Song, Sarı Nehir ile Huai Nehrinin yukarı kısımları arasında bulunan, görece küçük bir devletti ve böyle iddialı bir girişimi üstlenebilmek için fazla güçsüzdü. Ayrıca, Dük, Chu ile yaptığı kritik bir savaşı kazanabilecekken, muharebede mertçe davranılmasında Don Kişotça ısrar ettiğinden savaşı kaybetti.

4. M.Ö.7. yüzyılın sonlarında Jin'in Wen Dükü egemen oldu. Jin, bugünkü Shanxi eyaletinin güney kısmını kapsıyordu. Wen, babasının kendisine karşı yolladığı orduyla savaşmayı reddettikten sonra, Çin'in geriye kalan bölgelerinde oradan oraya, 15 yıl dolaşmıştı. Eğer eşlerinden biri, ona "sevgi ve barış içinde yaşamak, ün kazanma özlemlerinin sonudur" demeseydi, belki de, hiç dönmeyebilirdi. Wei nehrinin vadisinde, batıda bulunan bir devlet olan Qin hükümdarının yardımıyla iktidara geldi.

Dük Wen, sözünü tutmasıyla halkını eğitmesi ve soyluları ibret olacak cezalara çarptırmasıyla ünlüydü. Bu cezalandırmaları sonucu, "halkın itaatkâr olduğu" söylenir. Zhou imparatoru onu resmen, feodal lordların ilki olarak tanıdı. Bakanlarından biri, Wen'in egemenlik kavramını "iyi işlerin karşılığını vermek, felâketlerle tehdit edilenlere yardım etmek, böylece otorite kazanmak" olarak tanımlamıştı. Chengpu muharebesinde, Chu'yu ağır bir yenilgiye uğrattı.

Aynı dönemler sırasında ve biraz daha sonraları, Qin'in dükü Mu, çoğunlukla Rong barbarlarına karşı güttüğü seferlerden ötürü, batıda kısmî bir egemenlik uygulayabiliyordu. Yönetiminin sonuna doğru, Mu, Zheng'in diplomatlarının ikna yeteneği sonucu, yeniden canlanan komşusunun yükselen gücünden korkmaya itilerek Jin'le olan ittifakını bozdu, dolayısıyla kuzey, güneye karşı eskisine nazaran daha az direnebildi.

5. Bundan sonraki egemen, böylece, Chu kralı Zhuang oldu. M.Ö.7. yüzyıldan 6.'ya geçilirken ortaya çıktı ve etkinlik kazandı. Zheng fethedildi ve dükü, Kral Zhuang'ı omuzları çıplak olarak, bir esir gibi karşılamaya geldi. Ancak, Zhuang, danışmanlarının "bir devlet fethedilince, merhamet gösterilmez" öğüdünü kabul etmedi ve Zheng'in varlığını sürdürmesine izin verdi.

Chu'nun iyi yönlerini savunanlar, çoğunlukla doğal olarak, o andaki bir tartışmayı desteklemek için, Chu'nun özellikle sıkı bir denetim altında yönetildiğini öne sürmüşlerdir. Chu ordusu hareket ettiğinde, "tüccarlar, zenaatkârlar, çiftçiler, dükkân sahipleri işlerinde kesinlikle rahatsız edilmezler" denilirdi. Kral, devletin yüksek makamlarını kendi akrabaları ve köklü ailelere mensup olanlardan karışık bir kadroyla, âdil bir denge gözeterek doldurdu. Toplumdaki statü farklılıkları dikkatli bir şekilde gözetilirdi. Ayrıca, Chu'nun askerî önderleri olağanüstü ölçüde yurtseverdiler ve özveri ruhuyla doluydular.

Kral Zhuang temkinli bir adamdı. Kurallarından biri, "zafer hiçbir zaman güvencelenemez. Shang'ın son kralı 100 kere muzaffer oldu, ama tek bir vâris bırakmadı" demekti; çünkü sadece bir kere -Zhou tarafından- yenilgiye uğratılmıştı. Sevdiği sözlerinden bir diğeri, "halkın geçimi kendilerinin gayretliliğine bağlıdır. Çalışkan olurlarsa, eksiksiz kalmazlar" idi. Kendisini sürekli eleştiren ve mütevazi bir kişiliği vardı. Bir kez, bakanlarından biri düşman cesetlerinin üstüne büyük bir höyük yapılmasını önermişti. Bakan, "Duymuştum ki, eğer hasımlarımızın üstesinden gelirsek, oğullarımıza ve torunlarımıza, askerî başarılarımızı unutmamaları için böyle şeyler gösterilmelidir" diye görüşünü açıkladı. Kral Zhuang, böyle bir şeyi kesinlikle kabul etmedi. "Gerçekten savaşkan olmak, şiddeti baskı altına almak ve silâhları kaldırmakla mümkündür" dedi. Savaş meydanındaki yiğitliğine rağmen, halka istedikleri barışı vermemekle, daha derin bir anlamda yenildiği duygusunu ifade ederdi. "Oğullarımıza ve torunlarımıza gösterecek neyimiz var ki?" diyordu.

6. M.Ö.6. yüzyılın başında, Jin, egemenlik iddiasını tekrar ileri sürmeye başladı. Bunu yapmaya çalışan ilk dük Jing'di ve tam olarak başarılı olmadı. Bu dük, Qi devletine karşı kazandığı zaferden sonra boşuna kabul ettirmeye çabaladığı yenilgi koşullarından ötürü tanınmaktadır. Bu koşullara göre, muhtemelen Jin savaş arabalarına geçiş rahatlığı sağlamak düşüncesiyle, Qi tarlalarının tümü doğu-batı yönünde sürülecek ve Qi dükünün annesi rehine olacaktı. Qi diplomatları, eski zaman krallarının sapan sürmek için toprağın konumuna her zaman özen gösterdiklerine ve bir insanın annesini rehine vermesine evlât sadakati erdemine aykırı olacağına dikkat çekerek Dük Jing'i biraz çılgın göstermeyi becerdiler. "Eski hükümdarlardan farklı hareket etmek doğru değildir. Sen nasıl İttifak Andı'nın beyi olacaksın?" dediler.

Jing'in halefi M.Ö.6. yüzyılın ikinci çeyreğinde egemen olan Dük Diao'ydu. Bakanı Wei Jiang'ın gözetimi altında, yönetimini örnek bir hükümdar olarak başlattı. Af kararlarıyla, devlete olan borçları lağvetti, vergileri hafifletti, suçlulara karşı anlayış gösterdi, sıkıntıda olanlara yardım etti, devlet harcamalarını kıstı ve halktan ancak ağır tarım işleri olmadığı zamanlarda angarya hizmeti istedi. Dükün kendisinden itibaren yönetimi altındaki mal stoklayan herkes bunları "elden çıkardılar" (nasıl yapıldığı pek açık değildir), "öyle ki, devlet içinde âtıl bir mal birikimi or-

tadan kalktı ve sıkıntı içinde kimse kalmadı."

Diao'nun yönetiminin koruyucu ve tutucu bir niteliği vardı. En azından bir süre için, yeni bronz kaplar dökülmedi mevcut savaş arabaları ve giyecekler yeterli görüldü (bunlar muhtemelen tören ve âyinlerde kullanılan türdendi). Memurlar kıdem düzeninin öngördüğü düzeylerden daha yukarıya yükseltilmezlerdi.

Dük Diao'nun başlıca zaafı avlanmaktı. Bu yüzden, Wei Jiang'ın, bu tutkunun hükümdarlar için oluşturduğu tehlikeyi konu alan tarihî söylevine muhatap oldu. Av tutkunluğunu azalttı.

Bir egemen olarak, Zheng'in bağlılığını Chu'dan Jin'e devretmesi için zor kullandı. Bu hareketi çok eleştiri aldı. Zheng diplomatları "zorla tutturulan bir İttifak Andı'nın içeriği yoktur. Ruhlar böyle bir şeyi gözetmezler" iddiasında bulundular. Kendi memurlarının bazıları bile bu durumdan üzgündüler, "âyin kurallarına göre doğru olmayan bir davranışla nasıl İttifak Andı'nın beyi oluruz" dediler.

7. 6. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Jin ile Chu arasındaki bitmez tükenmez savaşlar çok büyük acılara neden olmuştu. Her iki tarafın da kazanamayacağı belliydi. Song devleti tarafından barış doğrultusunda yapılan girişimler, iki hasım taraf giderek artan bir biçimde yeni güçlüklerle karşı karşıya gelince, etkinlik kazandı. Jin, büyük aileleri arasındaki çekişmeler nedeniyle parçalanmıştı. Chu ise işağı Yangsi vadisinde yeni güçlenen bir devlet olan Wu'nun saldırılarını püskürtmekle meşguldü. Barış girişiminden çıkan sonuç, aslında Jin ve Chu'nun bir tür ikili egemenliği olmuştu; bu durum, küçük devletler bakımından, haraç verme konusunda ağır bir yük oluşturmaktaydı.

Bu durumda, silâhsızlanmaya kadar varan bazı öneriler bile olmuştu. Song'dan Zi Han ise böyle bir şeyin olabilirliğinden kuşku duyuyordu.

> "Jin ve Chu silâh gücüyle toprak beylerini ve daha küçük devletleri sindirmektedirler. Korku yoluyladır ki, üstler ve astlar arasında iyi niyet ve uyum hüküm sürebilmektedir... Korku olmayınca küstahlık olur. Küstahlıktan düzensizlik doğar... Gökyüzü beş unsuru yarattı ve insanlar bunları kullanmaktadır. Bunlardan biri (yani maden) kaldırılıp atılamaz. Kim savaş silâhlarını kaldırabilir? Onlar geçmişi eskilere giden yerleşmiş bir kurumdur. Onlar sayesinde eşkiyalar korkuyla dolarlar ve uygarlık ile erdem kendilerini gösterebilir... Devletlerin yükseliş ve çöküşleri beka ve yokoluşları, ün ve tanınmamak, bunların hepsi savaş silâhlarına bağlıdır.

Bu acımasız sözlerde, Baharlar ve Güzler döneminin bunlar kadar gerçek olan diğer sesini duyuyoruz: Din ve âyinlerin sadakat ifadelerinden nefret eden soğukkanlı bir gerçekçilik, güçle desteklenmeyen ahlâkî isteklere karşı sabırsız bir pratiklik. Jin ve Chu arasında yapılan gergin barış, gene de M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısının büyük bölümünde sürebildi.

8. 6. yüzyıl sonlarının ve belki de tüm Baharlar ve Güzler döneminin en üstün devlet adamı, Zheng'in başbakan Zi Chan'dı. Kimseye kolaylıkla iltifat etmeyen Konfüçyüs bile, onda, eski zamanlarda olduğuna inandığı şefkat hissinin, hâlâ yaşayan kalıntısından bir miktar bulunduğunu söylemişti.

Zi Chan ince ruhlu ve şüpheci bir kişiliğe sahipti. Bir keresinde "İnsanların kalpleri yüzlerinden daha fazla birbirine benzemez" demişti. Başkentte yangın çıktığında, yinelenmesini önlemek için kurban verilmesi istendiğinde bunu reddetti. "Göğün hikmeti bilinmez" dedi. "İnsanların yordamları yakınımızdadır. Ve birbirine uymaz. Göğün yolları nasıl bilinebilir?" Bundan sonra yangınlar olmadı. Bir başka kez, bazı ejderhaların savaştıkları görülünce, gene onlara kurban verilmesini reddetti. "Biz ejderhalardan hiçbir şey talep etmiyoruz, onlar da bizlerden birşey istemiyorlar" diye yanıtladı. Siyasal felsefesini, halefine verdiği öğütten anlamak mümkündür. "Ancak karizmatik erdeme sahip olanlar halkı yumuşaklıkla itaate sevkedebilirler. Bu derecede yeteneği olmayanlar için sertlik en iyisidir. Yumuşaklıkla yönetmek zordur."

Zi Chan yöneticilikte yaratıcı ve sistemleştiriciydi. Çiftçilik yapan aileleri gruplar halinde örgütledi, tarlaların kadastrosunu yaptırdı, (Lu devletini örnek alarak) toprak vergisi koydu. Değişik sosyal statüdeki insanlar farklı giysiler giymeye mecbur tutuldu. Bu politikalar başlangıçta halk tarafından tutulmuyordu, ama kendisi inatla ısrar etti. "Eğer politikalarım devletin yararınaysa, sonucunda ölsem de, sağ da kalsam bunları kullanacağım" dedi ve "Halkı şımartarak mutlu etmek imkânsızdır" diye ekledi.

Zheng'in "kırsal okullar" adıyla bilinen bir sistemi vardı. Buralarda halk toplanıp bazen hükûmet politikalarını eleştirirlerdi. Bunları lağvetmesi gerektiği öne sürüldüğünde, kabul etmedi. Zi Chan öneriyi verenlere, "Onlar bizim öğretmenlerimizdir" dedi. "Neden onları kaldıralım!" Böyle bir sertliğin dertlere sadece geçici bir son vereceğini açıkladı. Ona göre, bu bir dereyi, arkasındaki basıncın artmasıyla yıkılıp sürüklenecek bir barajla durdurmaya çalışmaya benziyordu. Suyun azar azar akmasını sağlayabilen ufak delikler açmak ise daha iyiydi.

Zheng ceza yasalarını bronz kazanların üzerine yazdırttı. Bu, onları yayımlamakla eşdeğerde bir yöntemdi. Jin devletinden bir eleştirmen, eski zaman hükümdarlarının "halkın kavgacı bir havaya gireceği korkusuyla" bu şekilde özel ceza yasalarını yürürlüğe koymadıklarını söyledi. Onlar, hükümlerini genel ilkelere dayanarak verirlerdi. Ayrıca, eleştirmen, "Eğer halk belirli yasaların olduğunu bilirse, büyüklerine karşı huşu içinde bir saygı duymaz" diye de ekledi. Zi Chan bu savlara karşı çıkmadı, sadece "Ben yetenekli değilim ve gelecek nesiller üzerinde etkim olmayacak. Yaşadığımız çağı korumak tek endişemdir." diye yanıtladı. Daha sonra, Jin de yasalarını demir kazanlara yazdırttı ve Konfüçyus tarafından kınandı. Yazılı yasaların dünyanın çeşitli ülkelerinde geliştirilmesi üzerine yapılan yeni araştırmalar, o zamanki eleştirmenlerin belki de kendi bildiklerinden daha geçerli bir nedene sahip olmuş bulunduklarını ortaya koymaktadır. Yazılı yasa, yaşlılar tarafından sürekli olarak yeniden yorumlanan bir sözlü geleneğin değişkenliğinden ve esnekliğinden yoksundur. Yazılı yasa bugünü geçmişe mahkûm etmekte ve böylelikle çoğu kez adaletsizlik yaratmaktadır.

Zhi Chan'ın en duyarlı görevi, artık zayıf bir devlet haline gelen Zheng'in özgürlüğünü ve onurunu korumaktı. Bu amaç doğrultusunda, özellikle Jin'e karşı, en üst düzeyde bir diplomatik ustalık gösterdi. Jin'e karşı fazla itaatkâr olmadan saygı göstererek, kesinlikle ihanet sayılmayacak bir biçimde, Jin'in uygunsuz isteklerine karşı direndi.

9. Baharlar ve Güzler dönemi, iki güneydoğu devletinin, aşağı Yangsi'deki Wu ve bugünkü kuzey Zhejiang'daki Yue'nin yükselişiyle sona erdi. İkisi de önemli birer deniz gücüydü ve Wu, şehirleri sel içinde bırakarak teslim olmaya zorlamak için sulu savaş yön-

Bu desenler, Savaşan Devletler döneminin sonlarına ait bir kakma bronz olan *hu*'dan alınma olup, av sahnelerini ve büyük hayvanları görüntülemektedir. Bu şekillerin bronz kap üzerindeki zeminleri artık yokolmuştur ve şekiller ancak hafifçe oyuk bir konumda durmaktadır.

temi bile kullanırdı. Wu, askerî becerilerini, başlangıçta, bu yolla Chu'nun başına belâ olmayı amaçlayan Jin'den öğrenmişti. Daha sonra, Chu'dan gelen bir siyasal mülteci, intikam istediği için, Wu'ya, asıl çarpışmaya başlamazdan önce Chu güçlerini yarı-gerilla taktikleriyle taciz etmesini öğütledi. Bu çok başarılı oldu. Fakat hükümdarı Fu Chai kendisine verilen "bir kötülüğü temizlerken, bunu tam yapmak gerekir" öğüdünü dinlemedi. Yue kralı Gou Chian'ın kaçmasına izin vererek,kendi devletinin zamanla yıkılmasına neden oldu. Bundan sonra, Fu Chai'nin saldırgan dış politikası Wu'yu zayıflattı, savaşlarını ve kişisel zevklerini desteklemek için halka ağır vergi yükü getirdiğinden hakkında "halkı düşmanı gibi görürdü" denildi. M.Ö.473 yılında Gou Chian'ın ordusu onu yendi ve devletini sona erdirdi.

Baharlar ve Güzler, genel olarak bir barbarlık dönemiydi. Savaştan muzaffer ayrılanlar, âdet olduğu üzere, düşmanlarının kesik kulaklarını tapınaklara sunar, canlı tutsakları, kanlarını tören davullarına sürmek için keserlerdi. Hayat ve uzuvlar ucuzdu. Küçük, önemsiz Jiu devletinin beyi Geng Yu, masum insanlar üzerinde yeni bıçaklarını denemeyi seven bir kılıç uzmanıydı. Tavsiyesini kralına silâh zoruyla kabul ettiren Chu'lu Yu Quan, kendisini adamış bir bakandı ve sadakatini kanıtlamak için sonradan kendi ayaklarını da kesmişti. Batı'daki Qin devletinde ve başka yerlerde, bir hükümdarın siyasal yakınları çoğunlukla intihar ederek ve onu ölümünde de izlerler veya böyle yapmaya zorlanırlardı. Eleştirmenler, bu âdeti yönetimi yetenekli kişilerden yoksun kıldığı için uygun görmüyorlardı. M.Ö.496'da Gou Chian, dehşet verici bir taktik kullanarak Wu ordusunun disiplinli saflarını dağıttı. Yue'nin cânilerinden üç sıra mahküm Wu saflarının önünde kılıçlarını kendi boyunlarının altında tutarak durmaya gönderildi. Mahkûmlar, "Bizler askerî disiplini ihlâl ettik. Cezasından kaçamayız. Kendimizi öldürürüz" dediler, kestiler. Bu korkunç gösteriden Wu ordusunun dikkati dağılınca, Yue güçleri üzerlerine saldırdı ve onları bertaraf etti.

Devlet adamlarının gerek âyin, gerek karizmatik erdem veya sivil ve askerî hayatın sistematik olarak denetlenmesiyle düzen, uyum ve istikrar getirme çabalarını, bu vahşi ortam çerçevesinde değerlendirmek gerekir. "Karizmatik erdem" gibi kavramların çoğu, daha sonra filozofların hep kullandıkları temel kavramları meydana getirdiler. Aslında böyle şiddet dolu, zorlu dönemlerde geliştirilen bu tür kavramlar başlangıçta pratik bir işlevi karşılamak için önerilmişlerdi.

Düşüncelerin rasyonelleşmesi ve giderek artan bir biçimde bilinçli hale gelerek berraklaşması sürecinin ancak M.Ö.8. ile 5. yüzyıllar arasında gerçekleştiğini bilmemize rağmen, bir M.Ö.4. yüzyıl tarihsel derleyicisine göre Zi Chn'a atfedilen bir demeci çağın havasını yansıtan temel metin olarak ele alabiliriz. Metinde Zi Chan ahlâkın doğaya dayandığını ve ahlâkça yetkin bir toplumun doğanın düzenli işleyişlerine duyarlı olarak yaşayan bir toplum olduğunu öne sürer.

> Törensel hareketler, göksel dünyanın değişmez izlerinden giderler. Yaşanılan dünyaya uygun doğruluğun da içindedirler. İnsanların [yerinde] alışkanlıklarındadırlar. İnsanlar, tanrısal ve yaşanılan dünyaların değişmez yollarını kendilerine örnek alırlar. Gökkubbenin parlak zekâsını örnek alır ve yeryüzünün doğasındaki niteliklere riayet ederler. Eğer gökler, elemanlar, lessetler, renkler veya sesler doğal niteliklerini yitirirlerse, o zaman, karışıklık ve düzensizlik başlar ve insanlar içlerindeki iyiliklerini yitirirler. işte bundan dolayı tören etkinlikleri yapılır ki bu iyilikler saygı ile sürdürülebilsinler.

Zi Chan ayrıca, genç soydaşlarının kabilelerinin reisleriyle olan ilişkilerini, kutup yıldızının etrafındaki takımyıldızların dönüşlerine benzetir. Çalışma ve hükûmet kurallarının mevsimlere göre değiştiğine dikkati çeker. Ceza, gök gürültüsü ve şimşeğe benzer. Duygular, göklerin veya atmosferin etkileridir. Zi Chan, "eğer insanî sevinç ve üzüntü sadece uygun zamanlarda hissedilirse, o zaman, insanların tanrısal ve yeryüzü dünyalarının doğal niteliklerine uyumlu olmaları mümkün olur" sonucuna varmaktadır.

Bu evren görüşünün belirgin bir özelliği, insanın, özellikle de hükûmetin gökyüzü ve yeryüzü ile eşit bir ortak olduğu anlayışıydı. Böylece Jin devletinin başbakanı Zhao Wensi'ye bir meslekdaşının, "Gökyüzünün hiçbir büyük felâkete neden olmaması, senin çabalarından ötürüdür" diyebilmesi mümkündü. Bu düşünce tarzının uzantıları, kendisinin neredeyse karikatürize edilmiş bir biçimini temsil eden bir örnekle daha açık kılınabilir: Bunun için Jin'li vakanüvis Cai Mo'nun neden M.Ö.6. yüzyılın sonlarında Çin'de artık çok az ejderha bulunduğu sorusuna verdiği ileri sürülen açıklamaya bakmamız uygun olacaktır. Durum her zaman böyle değildi, dedi. "Eski zaman insanları ejderhaları evcilleştirilmiş hayvanlar olarak bulundururlardı." Genellikle, her tür yaratıktan ve yalnızca ondan sorumlu olan memurların bulunmaları gerekiyordu. Memurlar görevlerini yaparlarsa, gelen hayvanların sayısı artar. Fakat, o makam lagvedilirse, hayvanlar yokolur ve saklanırlar. Üremeleri durur ve artık yavrulamazlar." Ejderha yetiştirmek özel beceri gerektirirdi, ancak bazı nedenlerden ötürü resmî ejderha çobanlarının soyu tükenmişti. Aslında, hiç değilse doğru unsurlardan, yani sudan (çünkü, Batı'daki ateşli türdeşlerinin aksine, Çinli ejderhalar suda yaşarlardı) sorumlu bir memur bulunsaydı, durum gene iyi olabilirdi. Ancak Cai Mo, "su unsurundan sorumlu memurun makamından vazgeçildiği için artık ejderhalar da doğmuyordu" demişti. İşte, bu insanî sorumluluk daha doğrusu bu devlet sorumluğu anlayışından dolayı, kuyruklu yıldızlar gibi doğa düzenine ilişkin anormalliklerin Çinlilerde neden bu denli ilgi ve endişe kaynağı oldukları kolayca anlaşılabilir. Bu tür olaylar, hükümdarların ahlâkî veya törensel eksikliklerinin göstergeleri ve dolayısıyla gelebilecek felâketlerin habercileri olabilirlerdi. Daha ender olarak da, erdemliliği yansıtıp, iyi talihin geleceğini belirtebilirlerdi.

Bu görüşe katılmayan kuşkucular da vardı. Bir gün, M.Ö.644 yılında Song'a beş göktaşı düştü ve başkentin üzerinde, muhtemelen rüzgâr nedeniyle, altı kuşun gerisin geriye uçtuğu görüldü. Dük, Zhou'lu bir vakanüvise bu olayların ne anlama geldiğini soruncu, kendisine siyasal bir yorum verildi. Ancak, vakanüvis Dük'ün ikametgâhından biraz uzaklaşınca, bu tür inançlarla özel olarak alay etmekten de geri kalmadı. "Bunlar doğal olaylardır" dedi, "iyi veya kötü talihin gelmesiyle ilgili olarak ortaya çıkmamışlardır. İyi ve kötü talih insan davranışından kaynaklanır." Aynı dük, yani Song'un Xiang'ı ile bakanı Zi Yu arasındaki tartışma, bu dinsel tören öğesi ile gerçekçilik arasındaki gerilimi gösteren son derece etkileyici bir örnektir. Dük, Chu ordusu nehri geçmeyi ve saf tutmayı bitirmeden önce saldırmayı kabul etmediği için, M.Ö.638 yılındaki Hong Nehri savaşını kaybetmişti. Eleştirildiğinde, "Soylu erdemlere sahip bir

adam, üstüste yaralamaz. Ağarmış saçlı düşmanları esir almaz. Eski zamanlarda savaş yapanlar saflarını düzenleyememiş, dağınık durumdaki hasımlarına baskın yapmazlardı. Ben, hernekadar yıkılmış Shong hanedanının soyundan geliyorsam da, saf tutmamış askerlere saldırılmasını emretmem" diye yanıtlamıştı. Zi Yu ise dükün savaşın ne olduğunu hiç bilmediğini söyleyerek karşılık vermişti. Eğer bir düşman, dağınık bir durumda kıstırılmışsa, bu göksel bir nimetti ve kabul edilmesi gerekirdi. Yaşlı düşmanlar, yine de düşmandı. Eğer ilk saldırı öldürücü değilse, tekrar saldırmamak için saldırmamış olmakla aynı şeydi. Orduların amacı kullanılmaktır, hem de devletin yararına kullanılmaktır.

Hıyanetin olağan ve sıradan olduğu bu devirde, yeminli sözünü tutmanın önemi üzerinde de benzeri bir görüş ayrılığı vardı. Bazıları güvenilirliği, özellikle uluslararası ilişkilerde, "devletin hazinesi ve halkın koruyucusu" olarak görmekteydiler. Chu'nun başbakanı Zi Mu gibi başkaları ise bu tür kutsallaştırmalardan nefret ediyorlardı. Zi Mu, "eğer istediğimizi elde edebilirsek, iyi niyete neden önem verelim?" demişti.

Ancak, yine de bu tür anlaşmazlıkları fazlaca abartmamamız gerekmektedir. "Törensel davranış", sıradan anlamıyla, bir devlet ve toplumu düzenleyen hiyerarşi ile uygun davranışın ilkeleri olarak görülüyordu. Bunları küstahlıkla bilerek çiğneyen bir soylu idam edilebilirdi. Tarihî olayları ve çeşitli kutlamaları temsil eden danslar anlamına gelen "müzik" ise, hem hükümdarın "nesneler arasında uyumu yaygınlaştırmak" için yarattığı kozmik bir büyü ve hem de bir uygulamalı psikoloji deneyimiydi. Müzik, "İnsanların kalplerine huzur getirir" ve "erdemi güçlü kılardı." "Karizmatik erdem" elle tutulur, somut bir siyasal üstünlüktü. Buna bol bol sahip olan bir bakana karşı koymak olanaksızdı. "Doğruluk", sadece iç değerinden ötürü arzu edilen bir şey değil, ayrıca düşmanca tutumlara karşı bir korunmaydı da. Toplumun geleneksel bilgeliğinde, "Güçlerini adaletsizce kullananlar, kısa bir zamanda yokolmaya mahkûmdur" denirdi. Bu tür niteliklerin faydasının gayet açık olduğu kabul edilirdi. Bir devlet adamının gözlemlediği gibi, "Karizmatik erdem ve doğruluk üstünlüğün temelleridir."

Bu dönemlerin Çin kültürünü, Eski Dünya'nın diğer bölgelerindeki karşılıklarıyla mukayese ettiğimizde, en çok göze çarpan nokta, tanrıların ya da Tanrı'nın vurgulanmasından çok, insanın öne çıkarılmasıydı. En başta *Şarkılar* ve *Belgeler* olmak üzere, kutsal yazılar vardı ve otorite olarak değerlendiriliyorlardı; ancak bunlar, kutsal olarak vahiy yoluyla indirilmiş talimatlar değil, "doğruluğun hazineleri"ydi. Karar verici etkin güç, ruhlara kurbanlar sunan ve bu nedenle de çoğu kez şaşırtıcı bir deyimle "ruhların ev sahipleri" olarak betimlenen halktı. İşte, Song'lu gerçekçi Zi Yu tarafından tören kurallarına tutkun dükün insan kurban etme isteğine karşı bu klişe kullanılmıştı. Zi Yu "Böyle bir adaktan hoşlanan kutsal varlıklar olabilir mi?" diye sormuştu.

Gök ve ruhlar hoşnut kalmadıkları bir devleti mahvedebilirlerdi. Ancak "Gök"ün "her zaman halkın isteğinin takipçisi" olduğuna inanılırdı. Aslında bu, pratik olan bir noktayı dinî bir yolla ortaya koymaktı. Song'lu Yue Qi aynı görüşün lâik bir açıklamasını vermişti: "Halkının desteği olmayan bir hükümdar yoktur ki, kendi isteklerini gerçekleştirebilmiş olsun." Zi Chan bunu tersinden söylemişti: "İnsan birşeyi istemekle yalnızca, bu gerçekleşemez. Çoğunluğa karşı gelmek bir felâkettir."

Savaşan Devletler

Tarihî geleneğe göre, imparatorluk öncesi Çin'in son dönemi "Savaşan Devletler" olarak bilinir. Bu isim, en güçlü yedi ülkenin, özellikle kuzey doğuda Qi, güneyde Chu, kuzey batıda Qin arasındaki, Çin dünyasına egemen olmak için aralıksız devam eden mücadelelere işaret etmektedir. Daha önceki Baharlar ve Güzler dönemi ile M.Ö.480 ve 221 yılları arasındaki iki büyük yüzyıl karşılaştırıldığında, bu iki dönemi ayıran kesin bir çizgi olmamakla beraber, genel olarak aralarındaki karşıtlık dramatik boyutlara ulaşır.

En önemlisi, aralarındaki çap farklıdır. Savaşan devletler döneminde artık, yüzbinlerce insanın yerleştiği kentler vardı. Bunlardan biri, Qi'nin başkenti Linsi'ydi: "Linsi o kadar zengindir ve ihtiyaçları o kadar iyi karşılanmıştır ki, bütün sâkinleri filüt ya da arp çalarlar, kanun tıngırdatır veya lir okşarlar. Horoz döğüştürür, köpeklerini yarıştırır, kumar ve top oynarlar. Sokakları o kadar kalabalıktır ki, arabaları dirsek dirseğe çarpışır ve ahalisi o kadar fazladır ki, insanlar omuz omuzadır." Bu nüfus artışı, tarım yapılan arazilerin genişlemesinden kaynaklanmıştı. Wei devletinde "tarlalardaki kulübelerden çok katlı evlere kadar olan bütü arazi işlenirdi. Bir karış yer bile çimenliğe veya meraya dönüştürülmemişti." Halktan asker alınması devletlerin savaş alanlarına çok büyük ordular çıkarabilmelerini mümkün kılıyordu. Kaynaklar, yüzbinleri aşan sayıları, alışılmış bir süreklilikle zikredebilmektedir. Bunlarda edebî bir abartma payı olduğu gözönünde bulundurulsa bile, yine de bu sayılar, dünya tarihinin o dönemi için muazzam güçler niteliğindeydi.

Savaş, toplumların bir bütün olarak çatışmaları demekti. Siyasal retorik alanında yarı efsanevî bir usta olarak bilinen Su Qin, askerî seferberliğin ekonomik yükünü şöyle betimlemiştir:

> Savaş sesleri duyulunca askerleri zengin etmek için kişisel zenginlikler azaltılmalıdır. intihar cengaverlerini yedirip içirmek için, yemek ve su tayına bağlanır. Arabalar, yakıt odunu yapmak için paramparça edilir. Orduları beslemek için sığırlar kesilir... Yurttaşlar dua ederler. Hükümdar adak adar. Ulaşıma en elverişli kentlerden en küçük ve ücra ilçelere kadar heryerde sunaklar belirir. Bir pazar yeri kurulabilecek büyüklükteki her kasaba Kralı desteklemek için işini gücünü bırakır.. [Ve herşey geçtikten sonra] ölülerin aileleri akrabalarını gömmek için kendilerini yoksullaştırırlar. Yaralıların aileleri onlara ilâç bulabilmek için tüm servetlerini yitirirler, öte yandan sağlam kalanlar o kadar çok içerler ve delicesine para harcarlar ki, ölü ve yaralılar için sarfedilenler kadar masraf yaparlar.

Toplumun bu topyekûn katılımının göstergeleri, M.Ö.5. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan ve sadece Çin devletleri ile kuzey barbarları arasında değil, Çin devletlerinin kendi aralarında angarya çalıştırılan işçilerin milyonlarca yıllık işgünlerinin ürünü olan ve yüzlerce kilometrelik uzunluğu bulunan, dövülerek sıkıştırılmış topraktan yapılma duvarlardı.

Yeni dönemin teknolojik altyapısı, demir âletler, silâhlar, süvari birlikleri, saban öküzleri ve daha de etkin hale gelen savaşma ve yönetme yöntemleriydi. Son dönem Shang hanedanı yerleşimlerinde dövme

1978'de yapılan kazılar sonucunda, Hubei eyaletindeki Yi Markisinin anıtmezarından, Savaşan Devletler dönemine ait 64 tane bronz *bian*-çanı çıkarılmıştır. Bu çanlar, taş zillerle ve çok sayıda gömü eşyasıyla birlikte, ilk konumlarında bulunmuşlardır. Her çanın üzerine işlenmiş işaretler, notaları göstermektedir. Bunlar, L-biçimli bir çerçeve içinde üç sıra halinde düzenlenmişlerdir. Tüm nota kümesinin oluşturduğu gam, do majöre benzemektedir ve genişlik beş oktavdır. Eski Çin müziği, taş zillerle çanların önemli rol oynadığı bugünkü Batı müziğine benzer bir sese sahip olmuş olmalıdır.

demir çok az miktarlarda bulunmasına karşılık, dökme demir âletler ancak M.Ö.7. ve 6. yüzyıllardan sonra yaygınlık kazanmıştı. M.Ö.6. yüzyılda demir kılıç, bronz hançer-baltasının veya baltalı kargının(teber) yerini aldı ve tatar yayı icat edildi. Piyade askerleri, Han devleti askerlerinin yüz maskeleri gibi demir zırhlar giyerlerdi. Step kültürlerinin etkisi altında, artık atlar sadece savaş arabalarını çekmek için kullanılmıyor, üzerlerine biniliyordu. Bir kuzey devleti olan Zhou, barbar giysilerinin, özellikle de pantolonun giyilmesini, süvari ihtiyaçları bakımından zorunlu kılmıştı. Barbar usulü at üstünde ok atma, Çinli soylulara zevk veren bir beceri haline gelmişti. Kuşatma savaşçılığı da muhasara kuleleri ve tünel kazıcılığıyla beraber ortaya çıktı. Su Qin'in görüşüne göre "Bir ya da iki ayda muvaffak olan bir kuşatma son derecede kısa bir kuşatmadır." Savaşmak proesyonel bir beceri haline gelmiş ve harp sanatı üzerine incelemeler yazılmaya başlanmıştı.

Tarımdaki ilerlemenin nedeni sadece demir âletler ve ehlileştirilmiş öküzlerin (ki bu sonuncular Qin'in özelliğiydi) kullanılması olmayıp, sulama sistemleri ve kurutma kanallarına da dayanmaktaydı. Bu gelişmeler, ordularda ve Çin dünyasını çaprazlamasına kesmeye başlayan kamusal yolların yapımında belirgin insan gücünü seferber etme anlayışının aynısı bir

hava içinde olanaklı kılınmıştı.

Erdem veya şeref aramaksızın etkinlik peşinde olmak biçimindeki yeni yöntemin anlayışı, M.Ö. 4. yüzyılın ortalarındaki Qin ıslahatlarında en aşırı biçimiyle görülebilir. Bunlar, geleneksel olarak, sonradan Qin'in başbakanı olan doğuştan Wei'li Lord Shang'ın adıyla birlikte anılır. Lord Shang eski soyluluğu ortadan kaldırarak, yerine muharebelerde kesilen düşman kafalarının sayısına dayalı rütbelerden oluşan yeni bir soyluluk yarattı. Ülke, yönetsel bölgelere bölündü. Eskiden bir tımar sahibine, ortak vergi borcu altında bulunan aile gruplarınca ekilen topraklar özel mülkiyete dönüştürüldü. Tarlaların alınıp satılmasına izin verildi. Belli bir düzeyin üzerinde ürün alabilen köylüler, angarya hizmetlerinden bağışık sayılıyorlardı. Aileler, mensuplarının iyi davranışlarından yetkililer önünde karşılıklı olarak sorumlu tutuldukları gruplar biçiminde örgütlenmişlerdi. Ülkede seyahat etmek, sadece bu izne sahip olanlar için mümkündü. Avareler, serseriler ve caniler devletin kölelerine dönüştürülmüşlerdi. Ölçü birimleri standartlaştırıldı. Ödüller ve cezalar mekanik bir kesinlikle uygulanırdı. Diğer devletlerde eğitimin temelini oluşturan kutsal metinler yok edildi.

Lord Shang'ın aldığı önlemlerin bir ürünü olan Qin devleti öbür Çinliler için hem hayranlık, hem de korku kaynağıydı. Su Kin, bu devlet hakkında, "bereketli tarlalar, müreffeh insanlar, 10.000 savaş arabası, bir milyon ateşli cesur asker, bin mil boyunca uzanan zengin, ekilmemiş toprak ve savunulabilen hudutlar içine yerleştirilmiş bir zengin birikim - gerçekten bir doğal zenginlikler deposu, dünyanın en dehşet verici devleti" diye söz etmişti. M.Ö.4. yüzyılın sonunda Qin'in başbakanı Zhang Yi, kralına şöyle dedi: "Ana ve babalarının yuvalarından koşup gelen erkekler, hayatlarında bir tek düşman görmemiş olma-

Süvarilerin zırhları piyadelerinkinden farklıydı; ceketler bileğe kadar tabaka tabaka uzanıyordu; geniş baldırlıklar, görece dar elbiselerle deri botların üzerine giyilmekteydi. Atların koşum takımları deri kayışlardan ve bronz halka ve düğmelerden yapılmıştı.

larına rağmen, savaş seslerini duyunca ayaklarını yere vurup tepinir, göğüslerini açarlar ve en ön safta ölme azmiyle çıplak kılınçların veya kor haline gelmiş kömür yataklarının üzerine atlarlar. İşte bu, Qin ile [Qin aleyhtarı] İttifak arasındaki farktır." Ancak, Qin'li Lu-lian, "Qin ülkesi ahlâkı bıraktı... Subaylarını kaba güçle ve halkını vahşetle yönetmektedir" derken, birçok Çinli adına konuşmaktaydı. Ayrıca, Wei'li Zhu Ji'nin aşağılaması daha da korkunçtu. Qin, diyordu: "Barbarlarla aynı âdetleri paylaşıyor. Bu devlet, bir

kaplanın veya bir kurdun ahlâkına sahiptir. Zulümden zevk alır, kazanç peşinde koşar, iyiniyet, edepli dürüstlük veya erdemli hareketten hiç nasibini almamıştır."

Qin, sistematik yaklaşımı ile bir istisnaydı. Fakat, başka devletlerin devlet adamları Qin'in sonuç elde etmeye verdiği önemi paylaşıyor ve hatta kendi gerçekçiliklerinden kinikçe bir tür gurur duyuyorlardı. Bu tavrın tipik bir örneği, Su Dai'nin Yan devleti kralına söylediği sözlerde görülür: "Ben ilerleme ve çıkar için uğraşan bir insanım. Rüşvet yememe dürüst-

lüğünün kişisel başarıyı bütünüyle umutsuz kıldığını düşünüyorum. Doğruluğun ise, kendi geçimimi sağlamayı veya bir mekan sahibi olmamı mümkün kılamayacağını düşünüyorum. Hayırseverlik ve dürüstlük uygulayanlar sadece kendi tatminlerinin peşindedirler.'' Böylece, bu dönemde Çinli ruhunun en kalıcı gerilimlerinden biri de doğmuş oluyordu: Siyaset, yetenekli bir kişi için, bir çok bakımlardan şerefli, istenilir, sosyal açıdan beğenilen bir uğraş olarak görünmekteyse de, aynı zamanda, doğası gereği, düzeltilmesi olanaksız bir biçimde kirleticiydi. Yan Chu, kendisine bir makam teklif eden Qi kralına söylediği şu sözlerle bu çelişkiyi çok zarif bir tarzda dile getirmektedir: Yeşim taşı dağlarda bulunur. Ancak işlendiği zaman hatası ortaya çıkar. Elde edilen son ürün hâlâ çok değerlidir fakat, onun bozulmamış bütünlüğü artık kaybolmuştur. Taşralı bir eşraf basit bir yaşamdan gelir. Eğer seçilip, herhangi bir hizmet karşılığında bir ödeme elde ederse, gerçi şerefini yitirmez, ama ruhu ve kişiliği, bütünlüğünü bir miktar kaybeder. Ben eski usullerime dönmeyi tercih ediyorum. Sadece acıkınca doymak için yemek yemek, et yemekleriyle zarif bir biçimde beslenmeğe yeğdir. Huzur içinde yürümek, devlet arabasına binmekten iyidir.''

Bu çağın bir diğer yeni özelliğinden burada söz edilmeye değer. Bu da, ticaretin gelişmesidir. Hernekadar ticaret konusunda doğrudan bilgilere sahip değilsek de, onun önemini edebiyat alanındaki pazar yeri ile ilgili benzetmelerden ve resimlerden çıkarabilmekteyiz. M.Ö.3 yüzyılın ortalarında Qin'li Lü Buwei gibi tüccarlar bazen çok yüksek makamlara gelirlerdi. Yollarda geçiş ücreti alınan kapılar vardı; tüccarlardan vergi toplanıyor, ortasından kırılmış sopaların birleştirilmesine dayalı yazılı kontratlar ve değişik devletlerce çıkarılan dökme paralar bulunuyordu. Kuzeyde, batıda ve merkezi bölgelerde, bugüne kadar teşhis edilebilmiş 142 darphanede, çapa biçimine benzeyen bronz paralar basılmaktaydı. Doğu'da bıçak biçimli bir madenî para yaygındı. Güneyde ise, ufak tefek alışverişlerde şeytan minaresine benzeyen deniz hayvanı kabuğu biçiminde bronz sikkeler, daha büyüklerinde ise damgalanmış altın çubuklar kullanılıyordu. Savaşan Devletler döneminin sonuna doğru ortası delik yuvarlak paralar basılmaya başlandı. Bunlar, daha sonraki biner biner iplere dizili ünlü İmparatorluk nakil parasının öncüleriydi.

Savaşan Devletler dönemi tarihinin ayrıntıları hakkındaki bilgimiz aslında oldukça yüzeyseldir. Her bir ülkeye ait belgelerin çoğu, M.Ö.3. yüzyılın sonlarında Qin'in ilk İmparatoru* tarafından, ileride yerel yurtseverliklerin yeniden doğuşunu önlemek için yok edilmişti. Elimizdeki bulguların bölük pörçük oluşu, ayrıca, tamamlayıcı bilgi olarak kullanmamız gereken edebî kaynakların yarı- hayali niteliği gibi sorunları gözönünde bulundurmaya çalışarak, yine de üç ana kronolojik evreyi gözlemleyebilmekteyiz.

1. Kuzeyin parçalanması (M.Ö.480'den M.Ö.340 civarına kadar).

M.Ö.5. yüzyıl boyunca, Jin devleti üç parçaya bölünmüştü: Zhao, Wei, Han. Bu devletler, Jin düklerinin etkin iktidarlarını azar azar ele geçiren altı büyük aileden üçünün adını taşımaktaydı. Bir dördüncü aile de, başlangıçta çok güçlü olan Zhi kontunun ailesiydi. 454 yılında, kont kendisinin ve Wei ile Han'ın güçlerinin başına geçerek, Zhao'ya, müstahkem yerleri olan Jinyang'da (bugünkü Taiyuan) saldırdı. Gündemdeki sorun, yıkılmış olan diğer iki büyük aileye ait toprakların paylaşımıydı. Ancak, asıl sorun, kontun Jin'i denetlemek istemesiydi. Kuşatma bir seneden fazla sürdü. Kenti sel altında bırakmak için güzergahından özellikle saptırılan bir nehir, kale duvarlarının tepesine iki metre kalıncaya kadar yükselmişti. Geleneksel vakanüvislerin özlü deyişiyle, ''insanlar yemek yiyebilmek için çocuklarını değiştokuş ettiler.'' Zamanla Wei ve Han'ın önderleri, Zhao yıkılırsa, ondan sonra kendilerinin Zhi kontunun en muhtemel kurbanları olacaklarını anladılar. Dolayısıyla onu öldürerek barışı sağladılar. Zhao ailesinin başı, kontun kafasını cilâlatıp içki kadehi olarak kullandı.

Wei devleti, M.Ö. 424-387 yılları arasında hükümdar olan Wen dükü döneminde kısa bir parlak dönem yaşadı. Konfüçyus'un müridi Zi Xia gibi seçkin kişiler sarayının müdavimleriydi. Dükün bu değerli kişiler hakkındaki saygılı tutumu, Duangan Mu için ifade ettiği düşüncede görülebilir. ''Ben nasıl iktidarın birinci derecesindeysem, o da erdemin enüst derecesindedir.'' Dük Wen'in hükümdarlığı sırasında, Li Ke daha sonra Han hanedanına örnek oluşturacak Wei yasalarını kaleme almıştı. Ayrıca Li, hükümetin bolluk dönemlerinde tahıl satın alıp, açlık dönemlerinde bunları satması fikrini ilk ortaya atan kişiydi.

Wen Dükü'nün ölümüyle, Wei, iç savaş ve dış baskılardan dolayı zayıfladı. M.Ö.350'li yıllarda, (her zamanki kraliyet sıfatı ile söylersek) Kral Hui'nin yönetiminde bir canlanma olmuş, fakat, bu da M.Ö.341 yılında Qi devleti tarafından gerçekleştirilen büyük yenilgi sonucunda durmuştu. Wei böyle kuvvetten düşmüş bir biçimde ancak yaşamını sürdürebilirken, Kral Hui'nin sarayı dönemin aydınlar merkezi haline gelmişti. Sarayın ünlü aydınları arasında, Daoist Zhuang Usta, mantıkçılar, Hui Usta ve Gongsun Lun vardı. Sonraki Konfüçyusçuların en ünlüsü olan Menicus da ziyaretçilerdendi.

Han, bunlardan daha da küçük bir devletti, ama Çin'in en iyi tatar yayları ve en mükemmel kılıçlarıyla ünlüydü. M.Ö.4. yüzyılın sonunda, Qin'li Zhang Yi, o ülke hükümdarının yüzüne, hakir gören bir ifadeyle, ''dar, fakir ve dağlıktır'' diye Han devletini betimlemişti. Ülke halkı ''fasulye ve lâpa yerler. Sadece bir hasat mevsimi dahi kötü gitse, senin yurttaşların karınlarını posa ve pis tortularla doldurmaktan mutlu olurlar'' demişti. Han devletinin önemli bir başarısı, M.Ö.375 yılında Zheng devletini fethetmesi ve onu kendi içine almasıydı.

Kuzeydoğuda, büyük Qi devletinde 5. yüzyılın başından itibaren Tian ailesi egemendi. Aslında, çok daha sonraki bir dönemde M.Ö.4. yüzyılın başlarında resmî olarak bu devleti ele geçirdiler. M.Ö.490 yılında Tian Qi tarafından gerçekleştirilen darbe, ailenin siyasal üslûbunu göstermektedir. Tasvip etmediği bir dükü devirdikten sonra, onun yerine seçtiği adayı, ülkenin ileri gelenlerine vermiş olduğu bir ziyafette, çuvaldan çıkararak takdim etti. Oğlu Tian Chang, bir sonraki düke yaptığı şu öneriyle hatırlanır: ''İnsanların istediği faydalardır. Bunları sen yerine getirmelisin, Prensim. İnsanların korktuğu şey cezalardır. İzin ver de ben uygulayayım.'' Dük kabul etti ve gerçek iktidar Tian Chang'ın eline geçti. Tian Chang, yüzden fazla sayıda olağanüstü uzun boylu güzellerden oluşan namlı haremini, misafirlerinin ve yandaşlarının zevkine tahsis ederek, siyasal bağlılıkları pekiştirdi.

Tian soyunun en dikkate değer hükümdarlarından biri Kral Wei idi. Tahtta bulunduğu sırada, ilk dokuz yıl, görevlerinin hiçbirini üstlenmeyip zevk ve sefa içinde bir hayat yaşıyor, bakanlarının devleti istedikleri gibi yönetmelerine izin veriyordu. M.Ö.349 yılı civarında, birdenbire siyasal faaliyete girişti ve birkaç

M.Ö. ikinci bin yılda, deniz kabukları, kendine özgü bir değeri bulunan bronzun aletler ve silâhlar için bir değişim aracı olarak kullanılmasından önce, değerli paralar olarak kullanılıyordu. Anyang'da, Shang'lı Kral Wu-ding'in saraylı karılarından biri olan Fu Hao'nun anıt-mezarında 7000 deniz kabuğu bulunmuştu. M.Ö.7. yüzyılda, resmî paranın uygulamaya konduğunu gösterir bir biçimde, bronzdan bel-ve-bıçak biçimli bozukluklar dökülüyorlardı. Ortasında kare biçimli ve deliğin bulunduğu yuvarlak bozukluklar M.Ö. 4. ve 3. yüzyıllarda kullanılmıştı ve izleyen 2000 yıl boyunca, küçük değişimler bakımından standart bir araç olmuştu.

Sağda: Zhou hanedanı dönemine ait bir generali temsil eden bu çizim, kazılarda elde edilmiş materyale dayanmaktadır. Botları, deriden yapılmış olacak ve üzerinde büyük başlı madeni çiviler bulunacaktı. Göğüslük, *taotie* canavar maskesiyle süslü olup bronzdan yapılmıştı. Miğfer, Romalı türlerle çarpıcı bir benzerlik göstermektedir.

* *İlk İmparator= Shih Huang-ti; Qin devletinin ilk imparatorunun kullandığı ünvan, özel ad olarak belirtilir. [ç.n.]*

Savaşan Devletler ve Qin'in yükselişi, M.Ö.350-249
Batı devleti Qin'in, Çin dünyasının geriye kalan kesimine egemen olacağı bir noktaya kadar yükselmesi, M.Ö 4. yüzyıl ortalarından 3. yüzyıl ortalarına kadar yaklaşık yüz yıl sürmüştü. Bu devlete yenik düşenlerin ona karşı birleşme konusundaki yeteneksizlikleri bir yana, Qin'in ilerleyişi, üç temel güç kaynağına dayanmıştı: Shang Yang'ın yönetsel ve toplumsal reformları, Shu'da zengin ve güvenlikli bir art ülke elde etmesi ve kendisine Han Nehri vadisinin kuzeyiyle Sarı Nehir'in dağları terkettiği aşağı kesimine geçiş noktalarını egemenliğinde tutmasını sağlayan kilit stratejik noktaları adım adım ele geçirmiş olması. Geriye kalan Çin devletlerinin İlk İmparator tarafından, sonradan hızlı bir biçimde adım adım ele geçirilmesi, kendisinden öncekilerin bu çabalarıyla olanaklı kılınmıştı.

beceriksiz memuru kaynar suda haşlayarak öldürttü, ayrıca, Zhao ile Wei'ye karşı muzafferane bir savaş yürüttü. Bu kralın M.Ö.320 yılında ölümüne kadar Qi, devletlerin en güçlüsü olarak saygı görmüştür.

2. Qin ve Chu'nun yükselişi ve güç dengesi üçgeninin kuruluşu (M.Ö.340-280). Bu dönemde bir batı devleti olan Qin'in güçlenmesi dramatik boyutlarda artmıştır. Bu durum, kısmen daha önce sözü edilen iç ıslahatlara bağlı olup, kısmen de M.Ö.4. yüzyılın son yollarında bugünkü Sichuan eyaleti olan büyük ve bereketli iç bölgenin fethinin sonucuydu. Aşağı yukarı aynı zamanda, güney devleti Chu, aşağı Yangsi'deki benzeri bir bereketli iç bölgeyi mahvederek ele geçirdi. Bir süre için Qi, Qin ve Chu arasında üçlü bir güç dengesi oluştu.

İki dizi felâket, M.Ö.3. yüzyılın ikinci yarısında Qi ve Chu'nun gücünü azalttı ve bu dengeyi bozdu. M.Ö.284 yılında, Qin, Chu, Yan, Zhao, Wei ve Han'dan oluşan bir ittifak, Qi'ye saldırdı. Yan'lı general Yo Yi, bunun üzerine bu kuzeydoğu devletini iki kenti dışında istilâ etti ve altı yıl boyunca bu beldenin derebeyi oldu. Güneyde ise, M.Ö.4. yüzyılın son ve M.Ö.3. yüzyılın ilk yıllarında Qi, Chu'yu büyük yenilgilere uğratmış ve Han nehri vadisinin yukarı kısmını yararak Chu'nun doğal savunmasında gedik açmıştı. Bu taarruz, M.Ö.280 yılında tekrar edildi, iki yıl sonra da gaddar ve parlak Qin generali Bo Qi, Ying'deki Chu başkentini aldı. Böylece, Chu'nun gücü hızla çökmeye başladı.

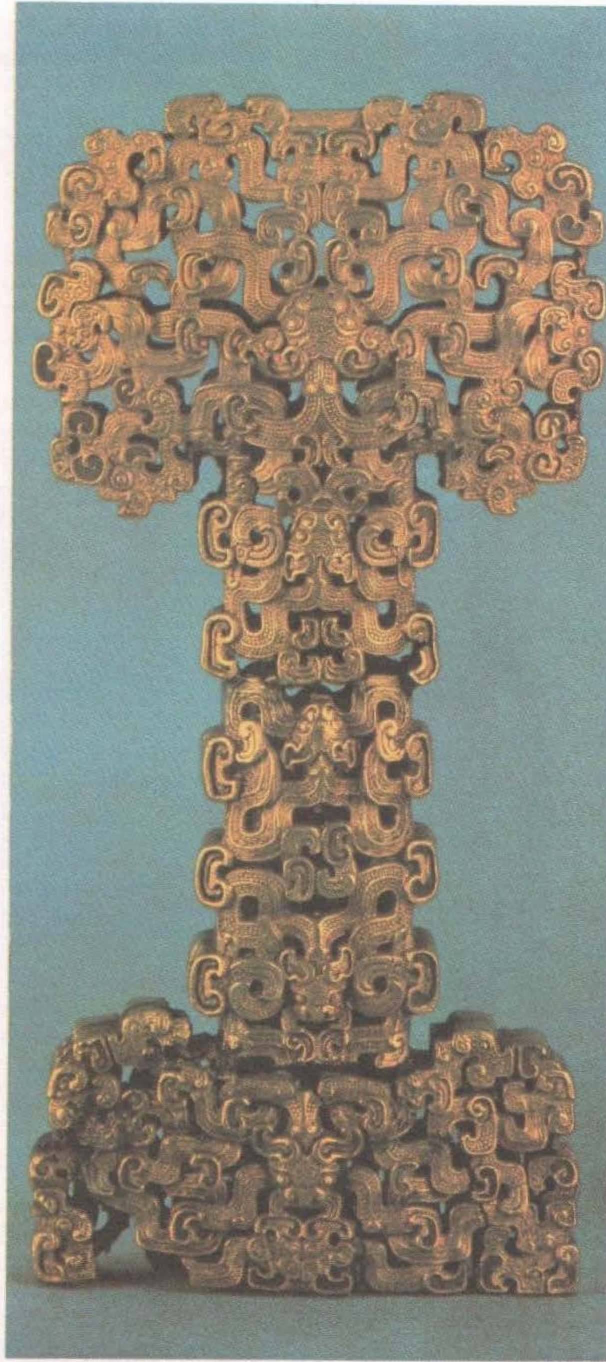
Daha sonra Qi, general Tian Dan'ın dehâsı ile tekrar eski haline getirildi. Ancak, Çin tarihinin yanlış bilgi yayma, propaganda ve psikolojik savaş yapmakta en etkin uygulayıcılarından olan bu generalin uğraşına rağmen, artık M.Ö. 349 yılı dolaylarından sonra direnmek için gerekli siyasal istek kalmamıştı. Qi, barış halinde yaşamasının bedelini Qin'e yenik düşen diğer devletlere hiçbir yardımda bulunmamakla ödemişti. M.Ö.221'de hiçbir direnme göstermeksizin teslim oldu.

Çeşitli reformlarla yenilenmiş Qin'in elinde yenilgilere uğrayan Zhao Kralı Wuling üzerinde bu durum bir şok etkisi yaptı. Kral, ülkesini ayakta tutabilmek

için bir strateji oluşturmaya çalışarak, M.Ö.307 yılında, barbar giysilerinin (özellikle de pantolonun) giyimini ve barbar tipi at üzerinde ok atmayı, daha önce de belirtildiği gibi, emretti. Çin değerlerine ihanet ettiği yolunda çok ağır eleştirilere uğrayınca da Wuling, kendisine kara çalanlara, "Bilge, içinde bulunduğu yeri gözlemler ve gerekli olan ne ise ona uyar" diye cevap verdi. "Devletin menfaatleri konusunda da," diye ekledi, "kendimize her zaman eski çağdan örnekler bulmak zorunda değiliz." M.Ö.296 yılına kadarki dönemde, yeni güçlenmiş olan Zhao, kendisiyle Yan arasında bulunan küçük Zhongshan devletini ele geçirdi. Ancak, Zhao'nun yeni gücünün çoğu Kral Wuling'in hatalı bir kararla tahttan feragat etmesi sonucunda ortaya çıkan hizip çatışmaları yüzünden yitirildi. Ayrıca, 280'li yıllarda Qin ile kurduğu dar görüşlü ittifaktan dolayı, batıda gittikçe büyüyen bu tehdit karşısında kendisine en uygun müttefik olabilecek devletlerle de savaşmak zorunda kaldı. Kısa bir zaman sonra, Zhao da ciddi bir muhalefet yapamaz hale geldi.

3. Qin'in Zaferi (M.Ö.280-221)

Qin'in M.Ö.316 yılında Sichuan bölgesinin Shu devletini yıktıktan sonraki genişlemesini gösteren haritada da görülebileceği gibi, Qin daha M.Ö.288 yılına gelindiğinde, ilk sınırlarının ötesinde önemli ilerlemeler gerçekleştirmişti. Artık Kuzey Çin ovasına ve Han Nehri vadisine erişmek kesin olarak elindeydi. Bundan sonraki 40 yıl sürekli bir biçimde yeni toprakların elde edilmesine tanık oldu. Fen Nehri vadisinin yukarılarına doğru genişleyerek bugünkü Shansi'ye ulaştı; doğuda bugünkü Luoyang'a yanaştı; güneydeki yayılması, daha önce de belirtildiği gibi, Chu devletinin Ying'deki (bugünkü Jiangling) tarihsel başkentini ele geçirmesiyle sonuçlandı. Böylece, M.Ö.249 yılana kadar, Qin'in maddî hâkimiyeti olağanüstü kapsamlı bir boyuta ulaşmıştı. Elindeki bölgeler, gerçi tam gelişmemiş yöreler olmalarına rağmen, neredeyse diğer Çin devletlerinin tümünün büyüklüğüne eşitti. Nüfusu da, büyük bir ihtimalle, tek tek, herbir devletinkinden fazlaydı. Qin devletinin elinde varolan kaynakların çokluğu ve zenginliğinin işaretlerinden biri, son 14 yıl içinde Zhao ve Chu tarafından ağır yenilgilere uğratılmasına rağmen, bu olayların Qin savaş makinesinin ivmesini hiçbir biçimde etkilememiş olmasıdır. 240'lı yıllarda, iki devasa sulama sisteminin kullanılmasıyla Qin'in yiyecek stokları artırılmıştı. Bunlardan biri Chengdu ovasının üstündeki Min Nehri sistemi; diğeri ise Wei Nehrinin kuzeyinde uzanan Zheng Guo kanalıydı. Bu kanal, Jing ve Luo'yu birleştiriyordu. Önemli bir diğer metal de demirdi. Shu'nun ve sonra da Luoyang'ın hemen güneyindeki Nanrang komuta bölgesinin ele geçirilmesi, Qin'i Çin'in en iyi iki demir işleme merkezine sahip kılmıştı. Daha önceki yüzyılda, Shang Yang'ın gerçekleştirdiği reformlar, Qin'e diğer hasımlarına oranla daha çok tahıl vergisi toplayabilmeyi, askerî güç oluşturmayı ve kamu işletmeleri için daha fazla angarya çalışan işçi veya köle elde etme olanağını sağlamıştı. Qin devleti, kaba saba, fakat etkin bir askerî-tarımsal meritokrasiydi (liyakatliler egemenliği) Qin'in en büyük devlet adamlarının, örneğin Yang'ın kendisi, Lü Buwei ve Lü'nün M.Ö.237 yılındaki düşüşünden sonra birleşme işinde önderlik eden en nüfuzlu bakan olarak Li Si gibi kimselerin, aslında, Qin'in yerlileri olmamaları dikkat çekicidir. Qin'in kendi soyluları ise, yönetimde çok kısıtlı bir rol oynamaktaydılar. Kral Zheng, yani geleceğin İlk İmparatoru, 12 yaşında bir erkek çocuğu olarak tahta çıkmış, sadece kendisinden öncekilerin uzun zamandır geliştirdikleri plânların son evrelerini gerçekleştirmiştir. En son dönemde ortaya çıkan, M.Ö.230-221 yılları arasındaki olağanüstü hızlı fetihlerin sonucunda, Han, Wei, Chu, Zhao, Yan ve Qi'nin birbiri ardına ele geçirilmeleri, toplam sürecin aslında yaklaşık yüzyıl sürdüğünü gözlerden saklamamalıdır.

Bu karmaşık süslü altın kabza, kafes biçimli süsleme üslûbuna izin veren "kaybolan mum" yöntemiyle dökülmüştü. Birbirine geçmiş hayvanların kıvrılıp bükülmeleriyle ve bunlardan soyutlanmış yuvarlaklı figürlerden oluşan bu düzenlemenin bütünlüğü, M.Ö. 5 ile 3. yüzyıllar arasının süsleme desenleri bakımından tipiktir.

Yukarıdaki sayfalarda özetlenen 2000 yılı aşkın tarihe tekrar baktığımızda, Çin kültür bölgesinin, Eski Dünya'nın büyük bölümünün ortak mirası olan bir Neolitik temelden başlayarak kendi farklı uygarlığını bu süreç içinde geliştirdiğini söyleyebiliriz. Bu gelişme, kısmen dışarıdan alınanlarla, kısmen de orijinal yeniliklerle elde edilmişti, ancak, bu ikisi arasındaki gerçek dengenin belirlenmesi hâlâ zordur. Öğelerin biraraya gelmeleri, hiç tartışmasız, kendine özgü bir biçimde olmuştur. Çin'in en derin kültür özelliğini oluşturan bu düzlem, ileriki çağlarda azar azar aşınmaya uğrayıp ve bazen farklı dönüşümlere uğrayarak başka öğeler tarafından gizlenmiştir. Ancak, bugün bile, başka hiçbir yerde görülmeyen bir boyutta, Çin'in kültür görüntüsünün temellerini teşkil etmektedir.

AKRABALIK VE KRALLIK

Shang Toplumu

Shang ve Batı Zhou dönemlerindeki Çin toplumu bir akrabalıklar ve krallıklar düzeni olarak tanımlanabilir. Bu iki kurum, birçok yönden birbirine bağlıydı. En belirgin olanı da, atalara tapınmanın oluşturduğu özgün usullerle gerçekleşiyordu. Örneğin, Shang döneminde, bütün Shang halkı veya aşireti kralın genç akrabaları sayılırdı. Bir tek kral ve yaverlerinin -sadece ölmüş krallar için değil- bütün atalar için adak adama hakları vardı. Ataların güçlerinin yaşam içinde devam ettiğine inanılırdı. Onlar, bu görevi bütün toplumun temsilcileri olarak yerine getiriyorlardı. Batı Zhou, kendi vasallarına ait hanelerde, vasallar da, aynı biçimde, kendilerine tâbi olanlara ait hanelerde atalara ilişkin inançların çoğulluğunu destekliyor veya kabul ediyorlardı. Shang'ınkinin aksine, tapınanların ibadetleri kendilerine bağlı soy çizgisine sıkı sıkıya bağlı kılınmıştı. Siyasal açıdan bu düzen daha sonraki hanedanın ademi merkeziyetçi derebeylik düzenine [feodalizme] benzemektedir. Bu dönemde, akrabalık yapıları ve kişilere verilen isimler, daha da karmaşıklaşmıştı. Zamanla, orta ve son dönem Zhou'da, açıkça tanımlanmış aile ve soylar ortaya çıktı. Bunlar, atalara tapınma ve yas tutmak için oluşturulmuş girift hiyerarşiler içinde örgütlenmişlerdi.

Shang akrabalık grupları ise kendilerini tanımlamak için törensel tunç vazolara işlenmiş, resimle yazı arası amblemlerle belirtilirlerdi. Bu amblemler insanların çeşitli faaliyetlerini, ayrıca silâhlar, iki uçlu saban sopası gibi âletler, binalar, mezarlar, kurban hayvanları için hazırlanmış ahırları göstermektedir. Bu akrabalık grupları, muhtemelen, kraliyet ailesine belirli meslekler veya sorumluluklarla bağlıydılar.

Shang'ların soy ağaçları vardı, ancak soyadları (xing) yoktu. Nesiller arasındaki farklılığın belirtilmesine rağmen, belli bir babanın soyundan olmak fazla önemsenmezdi. Bu bağlamda, daha sonraları çok önemli olacak "evlâda yakışır saygı" (xiao) erdemine ilişkin birşey yoktu. Askerî birlikler de, muhtemelen akrabalık bağlarına dayanıyordu. Modern Çince'de "aile" anlamında kullanılan sözcüklerden biri olan (zu)'nun biçimi bir bayrak ve ok göstermektedir. Akrabalık grupları tipik bir biçimde kendilerine ait olan küçük kentlerde odaklaşmışlardı.

Shang krallığı, kraliyet akrabalık grubunun kutsal ve dinsel hükümranlığı niteliğindeydi. Kral, ruhlar ve insan dünyaları arasında arabulucu durumundaydı. Kralın, ruhları yöneten Tanrı'nın (Di) soyundan geldiğine inanılıyordu. Di sözcüğü son iki Shang hükümdarının ölümlerinden sonra aldıkları isimlerinin bir parçasını oluşturmuştu. Bu krallar veraseti aynı kuşak içinde devretmek yerine, babadan oğula veraset yöntemini tercih ederek kendilerini kraliyet soy grubunun geri kalanlarından üstte tutmaya çalışmışlardı. Bin sene sonra bu sözcük, "imparator" sözcüğü için kullanılan terimin (huangdi) bir parçası haline geldi.

Shang'lar için ruhların bir kraliçenin başağrısı, bir akraba grubunun hasadı, savaşta zafer veya yenilgi gibi, olup biten herşeyi denetlediklerini anımsarsak, kralın dinsel rolünün önemi büsbütün açıklığa kavuşmaktadır. Ruhların niyet ve isteklerini fal yoluyla anlamak, kötülüklerini etkisiz kılmak ve lütuflarını kazanmak, son derecede hayatî ve hiç bitmeyen bir uğraştı. İklim bile, onların amaçlarını anlamak için sıkı sıkıya incelenirdi. Örneğin gökkuşağı, ırmakların suyunu içen iki kafalı bir yılan olarak görülürdü. Görünmesi ise felâketlerin geleceğinin habercisi olarak addedilirdi. Rüzgârlar Tanrı'nın ulakları, tılsımlı kuşlardı. Bir zamanlar tıpatıp aynı olan "Rüzgâr" ve "Anka Kuşu" (feng) sözcükleri, Çinliler sonradan bunların ortak köklerini unutunca birbirlerinden ayrıldılar.

Evreni saran ruhlar gücü, dinî törenlerde kullanılan Shang bronz vazolarının bolluğunda duyumsanabilir. Birçoğu, meşum bir cin olan taotie maskesini taşır. Bu cine sınırların koruyuculuğu yaptırılırdı. Ancak, bazı bilim adamları bu şekli, dünyanın çeşitli varlıklarını temsil eden, birleşik, tek bir simge olarak yorumlamaktadırlar. Bu simgenin öküz boynuzları, fil kulakları, kuş pençeleri, insan gözü ve ejderha ibiği parçalarından oluştuğu söylenir. Bir başka simge ise ağustos böceğiydi. Bu şekil yaşamın geri geldiğini ve yenilendiğini temsil etmektedir. Buna karşıt bir biçimde, orta ve geç dönem Zhou bronzları, atalara tapınmak için kullanılmalarına rağmen, lâikleşmiş bir tarzı yansıtır ve tek bir önemli desenle bütünleşmiş olmaktan çok süslenmişlerdir. Bu bronzlar, çoğunlukla, kraliyet armağanlarını ve atamaları kaydeden yazılar taşırlar.

Shang kralının belirli kutsal yerlerde kendisine özgü olan kurban etme hakkını kullanması, siyasal üstünlük iddiasıyla eşdeğerdeydi. Bazen, elçilikler, silâhlı muhafaza altında, başkenten uzak yörelerde bu törenleri yapmaya yollanırlardı.

Başkentin dışında, kralın akrabaları, oğulları ve bazen de kraliçe tarafından yönetilen kentler vardı. Bunlardan ötede, kimi kez kentlerin aralarına serpiştirilmiş bir biçimde müttefiklerle bağımlı astlar arasında bir yere sahip bulunan güçlü aşiretler tarafından yönetilen bölgeler bulunuyordu. Fetihten önceki Zhou bunlardan biriydi. Daha da uzaklarda ise Jiang ve Nan gibi insan kılığına bürünmüş şeytanlar olarak algılanan Çinli-olmayan halklar vardı.

Yakın zamana kadar, Halk Cumhuriyeti'nin arkeologları, siyasal ortodoksiye uymak için, Shang'ı "köleci toplum" olarak tanımlamak zorundaydılar. Çoğu hâlâ bu tutumdadır. Nüfusun bir kısmının köle olduğu elbette muhtemeldir. Örneğin yakalanan Qiang barbarları hayvanların bakımında çalıştırırlardı. Şu ve bu tip bir zorlamanın varolduğu da kabul edilebilir. Ancak, üretim tarzının genel olarak köleliğe dayandığı pek olası görünmemektedir. Düzenli bir köle toplama usulü hakkında hiçbir kanıt bulunmamasından başka, savaş bütün bir ekonominin temeli olamayacak ölçüde rizikoludur.

Bir yaygın düşünce, devâsâ Shang mezarlarını inşa etmek için gereken emek- gücü ile insanları büyük çapta kurban etmek için gereken kurbanları ancak köleliğin sağlayabileceğini ileri sürmektedir. Ancak, çok daha büyük bir ihtimalle, ast akraba gruplarının geçici olarak işe koşulmaları başka işler yanında, mezar yapımı için de gerekli emeği sağlıyor ve cenazelere eşlik etmek üzere öldürülenlerin çoğu da oldukça kesin olarak, savaş tutsaklarından oluşuyordu.

Başka savlar, kehanet metinlerinin yorumuna, özellikle de jong sözcüğüne başvurarak kendilerini kanıtlamaya çalışmaktadırlar. Jong sözcüğü daha sonraki dönemlerde kullanıldığında "kalabalık" veya "kitleler" anlamında çevrilebilir. Bazı metinler bunlara tarım ve inşaat işleri bağlamında değinmektedirler. Ancak, bu sözcüğün köleler ile eşanlamda olmadığı, aşağıdaki hususlar dikkate alındığında açıklık kazanır: (1) Jong'lar, kralın şahsı ile yakından ilişkilidir; (2) savaşa katıldıkları gibi bazen uçboylarına bile giderlerdi; (3) kraliyet ailesi ve bazı memur grupları gibi, krallık kutsama faaliyetlerine tâbiydiler; (4) bir okula ve bir tür eğitime bağlı bulunuyorlardı; (5) kralın onlarla ilgili olarak yaptıklarını ifade eden sözcükler, "toplamak", "çağırmak", "biraraya getirmek" ve "birlikte götürmek"ti. Hiçbir zaman "satın almak", "satmak" veya "vermek" değildi. Büyük bir ihtimalle arada sırada, çeşitli amaçlar için toplanan askerî muhafız alayıydılar.

Ancak, Zhou döneminde, bronz üzerine yazılmış bulunan ve kentler, kullar, akraba grupları, avam halk, kâhyalar ve köleler, hizmetkârlar ve savaş esirlerinden oluşan kraliyet hediyelerine değinen yazıtlar bulunmaktadır. Aynı zamanda, insan satışına, dava yitirenlerin insan ve toprakla bedel ödemelerine ilişkin az sayıda değinme de vardır. Genel olarak olan bitenin niteliği, bir yeri fetheden hanedanın, toplumun eski düzeni üzerine, kabileler ve akrabalık grupları aracılığıyla, büyük toprak sahipliğine, zeamete dayanan bir aristokrasiyi ve yönetim makamına verasete bağlı olarak gelme esasını getirmesi gibi görünmektedir. Bunun sonucunda, ortaklaşmacı duygu ve eylem öğeleri ile bağımlılık ve kölelik öğelerini muhtemelen çok değişik biçimlerde biraraya getiren bir sistem ortaya çıkmıştı.

M.Ö. ilk bin yılın kırsal dünyası, *Şarkılar* adıyla bilinen kutsal yazıların bazı bölümlerinde göze çarpabilmektedir. Bu yazılarda çiftçilerin "binlerce çiftler", "çok çok uzun sıralar" ve "kalabalıklar" halinde ot yolduklarını ve atalara adak olarak sunulan alkollü içkiyi yapmak için üretilen tahılı yetiştirdiklerini okumaktayız. Kabilenin başı olduğunu tahmin ettiğimiz bir "o soydan inmiş"in başında bulunduğu bir otorite hiyerarşisinin varlığına ilişkin açık belirtiler bulunmaktadır. Başka şarkılar, "tarlaların denetçisi"nden söz etmekte ve çalışanları "çiftlik işçileri", "bizim kitlemiz" ve hatta (eğer çeviri doğru ise) "bağımlılar" olarak betimlemektedir. Bir şiir, insanlara sahip olmayı veya en azından kullanılmalarını toprağa benzetmektedir.

İnsanların toprakları ve tarlaları var...
İnsanların avam adamları var.

Bu bağımlılığın kölelik olamayacağı, bir yıllık faaliyet çizelgesi niteliğindeki bir başka şarkının mısralarınca belirtilmektedir.

İkinci ay av zamanıdır ki,
savaştaki becerilerimizi taze tutarız.

Genç yaban domuzlarını kendimiz alır,
Yetişkin olanı ise beyimize sunarız.

Köleler genellikle savaşçı değillerdir. Ortaklaşa yaşamın bir diğer kanıtı da, ataları onurlandırmak üzere her tarım mevsiminin sonunda kamu evinde yapılan cemaat ziyafetiydi ve ayrıca cemaat içinde ok atma yarışmaları da yapılırdı.

Bu şekilde birlikte yaşamakta bir ahlâkî üstünlük olduğu anlayışı, bu tür yaşam biçimini uygulayanların sayısı sonraki çağlarda azalmışsa da, Çinlilerde tarih boyunca sürmüştür. 13. yüzyıldaki Moğollara gelinceye kadar birçok hanedan, nesiller boyu birlikte oturan, mülklerini tek elde tutup bölmeyen ve birlikte yiyen soyları ödüllendirmiştir. Komünizm akrabalık bağları karşısında elbette hasmane bir tavır içindeyse de, Komünistlerin yönetimi altında gerçekleştirilen kollektifleştirme ile bu eski geçmişi bağlayan idealist bir çizginin varolması muhtemeldir.

Bu yaşam biçimi, M.Ö.'ki ilk bin yıl içindü büyük ölçüde çözülmüştü. Baharlar ve Güzler ile Savaşan Devletler dönemlerinin temel toplumsal birimi üç nesli birarada tutan aileydi. Bu aile tipi, bir erkeğin yetişkin oğullarıyla torunlarının, onun ölümüne dek aynı çatı altında yaşamaları ilkesine göre varlığını sürdürmekteydi. Bu aile tipi, açıkça toprakta özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla, mülk sahibinin ölümü halinde mirasın bölünerek geçmesiyle ve evlâtlık sadakati ve boyun eğmeye giderek artan bir önem verilmesiyle bağlantılıdır.

M.Ö.4. yüzyılın ortasında Qin devletinde, Shang Yang bu üç kuşaklı aile tipini ortadan kaldırmaya çalıştı. Amacı, baba otoritesini zayıflatarak devlet iktidarını güçlendirmek ve daha çok çiftliklerin kurulmasını sağlayarak devlet gelirlerini artırmaktı. İki ya da daha fazla yetişkin oğlu olup da, fazla oğullarına evden ayrılarak kendi mülklerini kurabilmeleri için gerek mülkiyet paylarını vermeyen avamdan kişilerin vergilerinin iki katına çıkarılması yolunda ferman çıkarttı. Sonraki yazarlar, Qin'i, babaya saygının daha güçlü olduğu başka devletlerle karşılaştırarak eleştirdiler. M.Ö.2. yüzyılda devlet adamı-filozof Jia Yi şöyle yazmıştı:

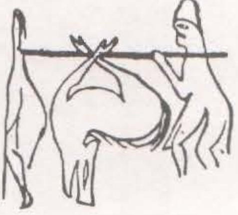
> Lord Shang törenleri ve doğruluğu terk etmişti. İnsanîliği ve sorumluluk duygusunu bir kenara itmişti. Gönülleri yükselme ve çıkar yoluna yöneltti. Bu tutum 20 yıl boyunca sürdürüldükten sonra Qin gelenekleri yıkılmaya başladı. Bir Qin ailesi, zengin olması halinde yetişkin oğullarını mülkiyetten ona düşen payı vererek kendi başlarına bırakırlardı. Eğer aile fakirse yetişkin oğullar, fazlalık teşkil ettikleri için gönderilirlerdi. Oğulların yüzü, babalarına bir tanecik çapa veya dişli tırmık ödünç verebilmeleri halinde, bir erdem ifadesiyle dolardı. Annelerinin kendilerinden bir sepetçik veya bir süpürge almaları halinde ise, onlarla hemen hareket eden bir biçimde konuşmaya başlarlardı. Karıları çocuklarına dört elle sarılır ve beslerler, ama kayınpederlerine karşı haris ve küstahça davranırlardı. Karılar ve kayınvalideler birbirleriyle beraber olmaktan hoşlanmazlar, dudaklarını büzerek birbirlerini süzerlerdi. Sadece kendi yavrularıyla ve onların kâr peşinde koşmalarıyla ilgilenmelerinde hayvanlardan pek de farklı değillerdi.

Jia Yi'nin Qin'i aşağılamasının tersinden hareketle. Çin'in diğer yörelerindeki ataerkil ailenin doğası hakkında bir fikre sahip olmak mümkündür. Aile, toplumun merkezi olmuş ve öyle de kalmıştır. Bu durum, başka hiçbir yerde, Konfüçyus'un, kendince düklüğe soyunan She "dükü"ne yönelttiği ünlü azarlamasında görüldüğünden daha açık bir biçimde ortaya çıkmaz. Dük, kendi ülkesinde, babası aleyhinde, koyun çaldığına tanıklık edecek ölçüde Dürüst Gong adlı bir kişinin varlığından söz ederek, kendisiyle iftihar ediyordu. "Benim ülkemde", dedi bilge, "dürüst insanlar çok başkadır. Bir baba oğlunu gözetir ve bir oğul da babasını."

Henan'daki Xinyang'da bulunan M.Ö. 4. ve 3. yüzyıllar dolaylarına ait bir Chu anıt-mezarından kazı sonucunda çıkarılmış tahtadan bir müzik aleti üzerindeki insan ve hayvan figürleri. Chu sanatları ile kuzey devletlerininkiler arasında güçlü bir karşıtlık bulunmaktadır. *Güneyin Şarkıları* Chu inançları hakkında iyi bir kaynaktır ve bunlarda gök ve yerin garip ruhlarının tasarımları bolca bulunmaktadır.

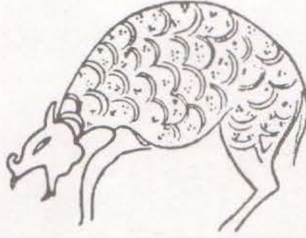

Zhou Krallığı: Tören ve Gerçekçilik

Görmüş olduğumuz gibi, Zhou krallığı bir fütuhat hanedanı olarak ortaya çıkmıştı. Belki de bu nedenden ötürü, yönetimi altında bulunanlara karşı, Shang'a göre, daha çok ödün vermek zorundaydı. Ayrıca, çok daha bilinçli bir tarzda bir hükûmet yapısını oluşturmanın yanında, eylemlerinin daha açık seçik olarak haklı gösterilmesini sağlamakla da yükümlüydü. Zhou feodalizminin niteliği, birçok bronz üzerine işlenmiş ve kralla bu işlemeleri elde edenler arasındaki ilişkilerin dile getirildiği yazılarda çok güzel bir biçimde anlatılmıştır. Nitekim, (bir metreden daha uzun olan) Yu'nun Büyük Dört Ayaklısı, Kral Kang'ın Yu adlı bir kişiye, Rong barbarlarının hâkimi olarak atanması nedeniyle hediye ettiği toprak, insan ve nişanları, aşağıdaki öğütle birlikte anmaktadır:

Yu! Muhteşem ve şanlı Kral Wen Gök'ün bütün vekâletini aldı. Halefi Kral Wu devleti yarattı. Kötülükleri yokederek dört bir yana sahip oldu ve halkını doğru yola soktu... Ben Kral Wen'in dürüst erdemini kendime örnek alıyor ve onun koyduğu ilkelerin izinden gitmek istiyorum. Benim erdemimi güçlendir ve eylemlerimi düzeltme lütfunu bahşet. Zamanını, sabah ve akşam, hiç yorulmaksızın eleştirilerini sunmaya ayır. Bana iyi hizmet et ve Gök'ün korkusuyla dolu ol.

Zhou'da bu feodal öğeye ek olarak, bir ölçüde bürokrasi de vardı. Bu durum, orman bakanı gibi, en azından ünvanları oldukça özel sorumlulukları ifade eden memuriyetlerin oluşturulmasında görülebilmektedir. Batı Zhou düşüncesine göre kral, Gök ya da Tanrı'nın yeryüzündeki "karşılığı"ydı. O, halk ve yeryüzü devletleri için, bir "yasa", "model" veya "düzen"di. Temsil ettiği erdemle halkı ve devletleri etkileyen bir simge ve bir öğretmendi. Ayrıca, *Şarkılar* kitabında yer alan bir ifadeye göre kralın, uyruklarına karşı "lütufkâr" ve "uyumlu", "dünyaya duyarlılıkla karşılık verebilen" biri olduğu düşünülüyordu. Halka karşı "vefalı" ve "halkın kişiliğinde huzur bulduğu" bir kimse olmalıydı. Dünyayı düzene sokanlar, duvarları yapanlar, tarım arazilerini belirleyen ve bunları ekim için dağıtanlar kral ve vasallarıydı. O, aynı zamanda "yüz ruhun ev sahibi" ve bu ruhlara adaklar sunarak onların "kabilenin ölmüş prenslerine boyun eğmelerini sağlayan" kimseydi. Bunlar, Gökten inerek, onu koruyan, kurbanlarını kabul eden ve onun düzenlediği müzik dinletilerini izleyen, atalardı. Krallığı kuşatmış bulunan birçok dinsel törenler de bulunmaktaydı, ancak bunların nitelikleri bugün için oldukça karanlıktadır. Bu dinsel törenler arasında en önemlisi, belki de biyong diye adlandırılan ve su ile çevrili kutsal bir binayı, kralın dinsel tören gereği bir kayıktan balık tutmasını ve doğurganlığın simgeleri olarak balıkları kurban etmesini içereniydi.

M.Ö.9. yüzyıl boyunca, Zhou kralları soyluları denetim altında tutmakta zorlanmaya başladılar. Karışıklıklar ve doğal felâketlerin içinde eski toplumun yıkıldığı izlenimi vardı. Yöneticilerde ise kendi başarısızlıklarının bilinci giderek artıyor ve etraf yaygın olarak Gök'ün kızgınlığı korkusunu taşıyordu. Bu durum, dönemin bronz işlemelerinde ve şarkılarında çok açıkça görülmektedir:

Hangi ruha kurban sunmadık
Kurbanların öldürülmesinden mi gocunduk
Bütün törensel yeşim taşlarımız verildi
— Niye hiçbir ruh bizi duymuyor?

8. yüzyıldan ve Zhou ailesinin gücünün çökmesinden sonra, dinsel törenlere ilişkin bronz işlemelerde ifade edilen siyasal kültür de zayıfladı ve sonra da bütünüyle yok oldu. Yüksek dereceli memurlar ve Baharlar ve Güzler dönemi devletlerinin o zamanki bağımsız hükümdarları, kraliyet törenlerinin birçoklarını devraldılar. Nitekim, Qi kontunun, ordularının komutanına 300 bölge ile atlar, atlı arabalar, silâhlar ve 350 serf ailesini zeamet olarak nasıl verdiğini kaydeden bir bronz mevcuttur. M.Ö.6. yüzyılın sonlarından kalma Qin devletine ait bir bronz, Zhou krallarının öğretisini sözde-bağımlı bir devlet adına taşımaktadır:

Qin dükü dedi ki: Yüce atalarımız muhteşem ve şanlıdır. Onlar, Gök'ün yetkisini aldılar ve [bilge-imparator] Yu'nun izindeydiler. 12 ilk dük Tanrı'nın evinde yaşıyorlar. Gök'ün yetkisini sıkıca denetliyor ve barbarlarla Çinliler'i parlak bir biçimde yöneten kendi Qin'lilerini koruyorlar. Hernekadar... (onlarla karşılaştırıldığında) Biz sadece bir çocuksak da, yine parıldayan erdemimizi yücelikle uygular... ve sayısız insanı doğru yola sokarız. Biz, birbiri ardına sıralanan şövalye kuşaklarını yetiştiririz. Bize saygı göstermeyen devletlere boyun eğdiririz. Biz, kurban keserken hürmetliyizdir, atalarımız için tören vazoları yapar ve böylece yüce ceddimizin izinden gideriz.

Ancak, Zhou'nun dinsel törenlerden oluşan bir kültüre dayanan krallık kavrayışı, bu tarihte artık yalnızca hürmetle anılan birşey olmaktan öteye pek birşey ifade etmiyordu. Savaşan Devletler döneminin katı pragmatizmi çok yakındı.

Güç yerine erdemin etkisiyle ve örnek olmakla yöneten gerçek kral ideali, daha sonraki Çin düşüncesinde derin yer tuttu. Daha karmaşık tarihsel gerçekler insanların belleklerinden silindikçe, erken Zhou'nun törenlere dayalı krallığında, bu tür hükümdarların aslında bir zamanlar varolduğuna, böylece belki de tekrar varolabileceklerine yeniden güveniyorlardı. Konfüçyus'da (M.Ö.551-479) bile, daha o tarihte, döneme egemen olan bir kuşkuculuk edası ile çatışan bir eskiyi yeniden kurma havası vardı: "Eğer törenler ve hürmetle bir devleti kurmak mümkünse, bu konuda başka ne denilebilir ki? Fakat, törenler ve hürmetle bir devleti kurmak mümkün değilse, törenler ne işe yarar?"

Tunç Çağı Sanatı

Tunç Çağı

Shang hanedanına ait olduğu söylenebilecek en eski bronzlar, Henan'daki Erlitou'da bulunan ve M.Ö. 19. yüzyıla uzanan bir yerleşim yerinden gelmektedir. Bunlar, ince duvarlı, iplik baskısı çizgilerin kullanıldığı seyrek süslemeli ince şeritlere sahip olup, parça-kalıplar halinde yapılırlardı. Shang başkenti birçok kereler yer değiştirdi ve son başkent Anyang'ta kurulmuştu (M.Ö. 13.-12. yüzyıllar dolayında). Bugünkü Xiatun Köyü'nde, kazılar sonucunda, nehrin güneyinde, surlarla çevrili eski Anyang kenti ve kuzey kıyısına doğru bir dinsel tören yeri ile çok sayıda anıt-mezar ortaya çıkarılmıştır. Yakın zamanlarda kazılmış olan anıt-mezarlar arasında, M.Ö. 12. yüzyıl başlarında yaşamış bir saraylı kadın olan Fu Hao'nunki bozulmadan kalmış olup içinde 400'ü aşkın bronz, silâh, birçok yeşim taşı, türkuvaz kakmalı taş ve fildişi işlemeler, ve (muhtemelen para olarak kullanılan) 7000 deniz kabuğu bulunmaktaydı. Bronz kaplar, atalara adak sunulan kaplar olarak dinsel tören amaçlarıyla kullanılırdı. Bir dizi yemek pişirme kabının üzerine "Fu Hao"nun harfleri işlenmiştir; bu kapların ayaklarında ve diplerinde görülen is lekelerine bakılırsa, bunların gündelik kullanım için olduğu yargısına varılmaktadır. Anıt-mezarda ayrıca, 16 tane kurban edilmiş insan da bulunuyordu.

Shang bronzlarının süslemeleri, geometrik ve spiral biçimli şekillerle, iyi belirlenmiş alanlar içinde düzenlenmiş olan teotie canavar maskesi ve kui ejderhası gibi hayal ürünü hayvanlardan oluşmaktaydı. Shang bronzlarındaki maske ve ejderhaları oluşturan soyut ögeler, çoğu kez, parçalara ayrılmış ve leiwen veya Song antikacılarınca gökgürültüsü-deseni olarak adlandırılan kare biçimi verilmiş spirallerin ön planına yerleştirilmişlerdir. Parça-kalıpların ek yerlerinde oluşan izler, Zhou döneminde, son derece abartılı, karmaşık süslemeli kenarlar haline gelmiştir. Az sayıdaki bazı bronzlarda ise, daha gerçekçi hayvan işlemeleri ve çok ender olarak bazılarında da bir insan başı işlemesi bugünlere ulaşmıştır.

En eski Batı Zhou bronzları, geç Shang'ınkilere benzemekteydi, ama gui kabı gibi bazı yeni şekiller yaratılmış ve eski bazı şekillerin uygulamasından vazgeçilmişti. Shang kaplarının yükselen profilli oranları, Zhou döneminde, gittikçe dibe doğru derinleşen oranlara dönüştü. Desenler bazılarında basit, bazılarındaysa, kapların kenarlarındaki abartılı çengel biçimli kenarlarla, karmaşık süslüydü. Tasarımla yaratılmış kuş desenleri giderek artan bir biçimde yaygınlaşmıştı. 10. yüzyılın sonlarında, taoite maskesinin soyut geometrik şekilleri parçalanarak, tek tek şekiller haline gelmiş, desenin hâlâ hayvanbiçimli olduğunu göstermek üzere, simgesel nitelikli göz bırakılmıştı. Desenleştirme eğilimi gelişmiş ve tekil motifler bütüncül bir kalıba tâbi kılınmıştı. Taotie maskesi, artık desenin temel özelliği niteliğini taşımıyordu. Tümüyle soyut desenlerin yerlerini kuşlar, ejderhalar ve hayvan maskeleri almış ve erken Shang örneklerinin simetrik katılığından kurtularak, sürekli hareket halinde akıp giden bir görünüm ortaya çıkmıştı. Büyük, dalga-gibi motifler, bu döneme gelinceye kadar desenleri iyice belirlenmiş sınırlar içinde tutan parça-kalıp yönteminin yaratmış olduğu bronz bölümleri hâlâ varolmalarına rağmen, kabın her yanını çepeçevre kuşatıyordu.

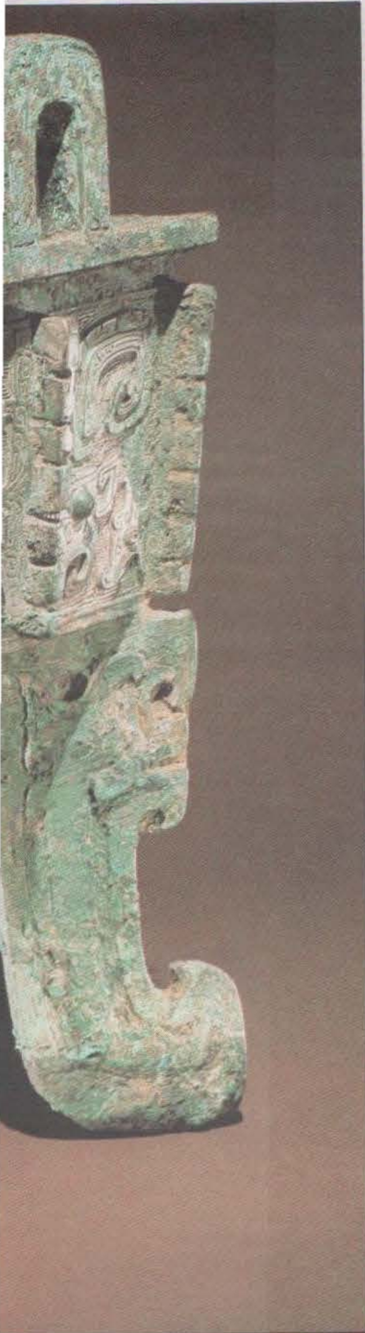

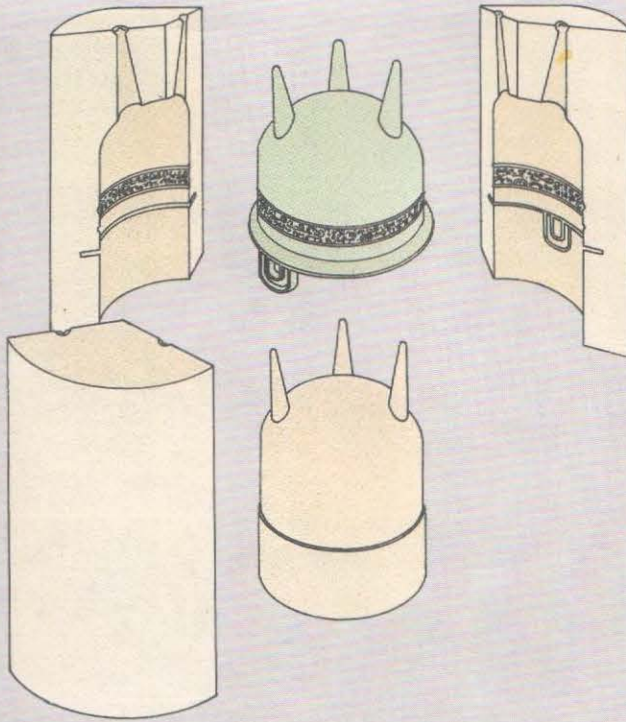
Üstte: Geç Shang'ın adak yiyecekleri kapları arasında *ding*'in ayrı bir onurlu yeri vardı. Ayaklarının iktidarı, hükümetin sağlamlığını ve devletin istikrarını temsil ettiği söylenmiştir -ki birini çekerseniz hepsi tepetaklak olur. Düz bacaklar *gui* ejderhalarının biçiminde yapılmışlardır. Bu örnek, Henan eyaletindeki Anyang'da, M.Ö. 12. yüzyıl başlarında gömülmüş saraylı bir kadın olan Fu Hao'nun adıyla işlenmiştir.

Sağda: Yeşim taşından nesnelere, Shang döneminde büyük değer verilirdi ve soylular en nadir yeşim malları ile birlikte gömülürlerdi. Bu uygulama izleyen hanedanlarda da sürdü.

Kesintisiz dalga deseni, 8. yüzyıla kadar varlığını sürdürdü. Ejderha motifleri, daha önceki dönemin birbirine bağlı kurdelalarının yerini alarak, içiçe geçip kıvrılmakta ve birimler birleşmiş bir yüzey kalıbı oluşturarak küçülmektedirler. Liyu diye adlandırılan üslûp bu türe dahildir. Adı, bir bronz yığınının keşfedilmiş olduğu Shanxi'deki bir köyden gelmektedir. Burada, hayvan biçimlerini sergileyen step sanatının kalıntısı niteliğindeki bronzlar, sade bir arka plan üzerine kabartma olarak yapılmış, birbirine geçmiş ejderhaları gösteren bronzlarla birarada bulunuyordu. Shanxi'nin güneybatısındaki Houma kazıları, Liyu üslûbuyla yapılmış bronzları ve ayrıca izleyen dönemin bronz süslemelerine egemen olacak kakma işleri ortaya çıkarmıştır. Houma kazılarında ortaya çıkarılan bronz dökümhanesi, birbirini tekrarlayan desenler için damgaların kullanıldığını göstermektedir; durum, en ufacık spirallerin elle, tek tek yapıldığı Shang döneminde böyle değildi.

Feodal krallıkların yükselişi, bronz üslûplarında, farklı yörelerin gariplikleri ve bireysel özelliklerini ortaya koyan daha büyük bir çeşitliliğe tanık oldu. Güneyde, merkezi Yangzi vadisinde bulunan, zen-

Üstte: Parça-kalıp sisteminin büyük avantajı, süslemenin açık seçikliğiydi. Başka yerlerde araç gereçler için kullanılan bu yöntem, geniş ve büyük kaplar yapmak bakımından Çin'e özgüydü. Kaybolan-mum yöntemi de, ayrıca modelin mumdan yapılması, sonradan da kille kaplanması biçiminde kullanılırdı. Ateşe tutulduğunda mum eriyip kaybolmakta, dökme maden bunun yerini almaktadır. Parça-kalıp tekniği, Shang-öncesi dönemde ve Shang hanedanı zamanındaki bronzlarda kullanılmış olan başlıca yöntem gibidir ve kaybolan-mum usulü, muhtemelen, Doğu Zhou döneminin daha karmaşık, içiçe geçen ve birbirleriyle örtüşen desenleriyle kafes biçimli bronz işlerinde, parça-kalıp sistemiyle birlikte kullanılmıştır.

Bronz dökümündeki parça-kalıp sistemi şöyleydi:

1) Bronz nesnenin kalıbı, kalıbın genel ögelerini içeren bir modelin yüzeyine kilin bastırılmasıyla çıkarılırdı.

2) Kuruduğunda, kalıp modelden ayrılır ve desenin ince ayrıntıları deri gibi sert kile işlenirdi.

3) Kalıp ve içinde yer aldığı kap ateşte ısıtılırdı.

4) Kalıbın parçaları, bundan sonra, tepetaklak bir biçimde, dökme bronzu alacak şekilde biraraya getirilirdi.

5) Dökümün soğumasından sonra, kalıp çıkarılır ve bronz cilalanır ve bazı durumlarda da kakma işler renk verici maddelerle işlenirdi.

gin bir biçimde süslenmiş kaplarında, kabartmalı süslemelerin dökümü için kullanılan kaybolan-mum yöntemiyle parça-kalıp sistemini birleştiren önemli bir bronz kültürü gelişti. Bronz dökmeciliğinin Savaşan Devletler döneminin başlarında ulaşmış olduğu yüksek düzey, Yi Markisi'nin Hubei'deki Leigudun'daki anıt-mezarından, kazı sonucunda elde edilen ve bu kimseye, M.Ö. 433'te, Chu'nun güney eyaletinden gelen Prens Hui tarafından hediye edilmiş 63 tunç çanı içeren bronzlarda görülebilir. Aynı anıt-mezardan çıkarılan şarap kapları, kaybolan-mum usulünün bu dönemde uygulandığını ve önemli ölçüde yetkinleştirilmiş olduğunu ortaya koyar bir biçimde hiçbir ek izi görülmeyen karmaşık, içiçe geçmiş bir şekiller kütlesini göstermektedir.

M.Ö. 475-221 arasına ait olan, Savaşan Devletler döneminin kakma bronzları, üslüp bakımından, geniş bir alana, Doğu Zhou döneminin başlarında bir üslüp çeşitliliği ortaya çıkarmış bulunan bölgeleri biraraya getirip tekleştirerek egemen olmasıyla sonuçlanan evrensel bir çekiciliğe sahipti. Her ne kadar, türkuvazın kullanıldığı dönemde, Shang Hanedanı zamanında kakma sanatı uygulanıyorduysa da, kakma üslûbu Çin'de, 6. yüzyıla gelinceye kadar yaygınlaşmadı. Kakma işinin uygulanacağı desenler, parça-kalıp halinde kazınırlardı. Ayrıca, madenî kakmaların kapların yüzeyine, siluetlerin dış kalıplara tutturulmasıyla döküldükleri belirtilmiştir. Tanrı, insan, hayvan, ağaç ve yapı figürlerini işleyen resim niteliğindeki kakma bronzlarda bakır, altın ve gümüş kullanılmıştı. Bronzun altın yüzeyini, altın ve gümüş kakmaların öne çıkmalarını sağlayacak biçimde yapay küflenme yoluyla koyulaştırılması sanatı, muhtemelen bu dönemde biliniyordu. Bakır taşı ve türkuvaz da, ayrıca kullanılırdı ve renk, kırmızı bakırın oluşturduğu bir arkaplana yerleştirilmiş koyu yeşil bakır taşıyla temel süsleyici özellik haline gelmişti. M.Ö. 4. yüzyılın ortalarından M.Ö. 206'da İlk Han döneminin başlamasına kadar, kakma bronzlar iki ana bölgeye bölünebilmektedir: metropol Çin'i ve güney Çin. Kakma desenler giderek daha hafifleşmişti ve ince, tel gibi çizgiler içindeki altın kıvrımlar, mücevher benzeri bir niteliğe bürünmektedir. Bu tarihten sonra, kakma bronzlar incelme ve kesin hatlar kazanma eğilimi içine girmişlerdi. Güney Çin'de, kıvrımlı desenler, tahtadan lake eşyalar ve boyalı ipeklerle, metropol bölgesinin geometrik kalıplarına göre daha fazla ortak noktayı paylaşıyorlardı.

Yeşim Taşı

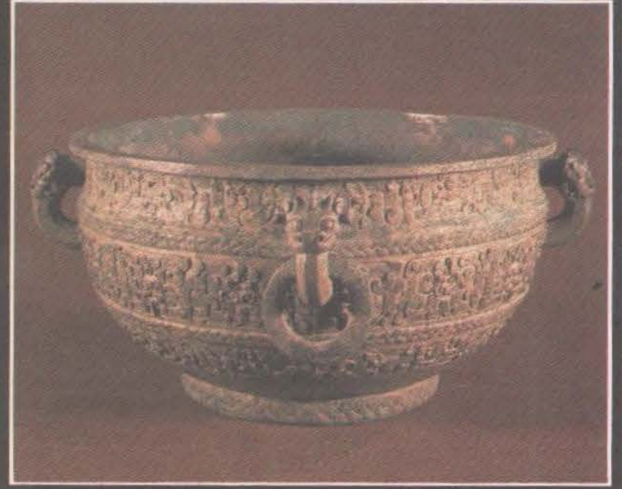
Çin'de, yeşim taşına, güçlülüğü ve saflığı nedeniyle, Neolitik zamanlardan beri çok değer verilirdi. Bu taşın başlıca kaynağı Orta Asya'daki Hotan'dı ve yeşim taşının işlenmesine ilişkin kaynaklar ve teknikler Neolitik dönemden Shang dönemine geçmişti. Bu son derece sert bir taştı ve işlenmesi güçtü. Zenaatçıların, bir taş parçası üzerinde, işlemeye geçmeden önce, bunu, aşındırıcı bir kumun yardımıyla sürterek yıllarca çalıştıkları söylenmiştir. Shang ve Zhou anıt-mezarlarından bugüne kalmış olan yeşimler, renk bakımından ya beyaz ya da sarımsı ve daha nadiren de grimsi yeşildi. Bu taşlar, dinsel süsleme ve cenaze törenlerine ilişkin amaçlarla kullanılmış ve bronz süslemelerin genel yönelimlerine uygun olan yüzeysel işlemelerle süslenmişlerdi. Oymacılıktaki güçlükler nedeniyle, nesnenin biçimine ve dış hatlarının görüntüsüne önem verilmişti. Anyang'taki Fu Hao anıt-mezarından çıkarılan, 12. yüzyıl başlarına ait küçük, yeşim taşından yapılma hayvanlar, gövdenin belli başlı eklentileri soyut, geometrik süslerle işlenmiş olsa da, çarpıcı bir biçimde gerçek yaşamdakine ben-

zemektedirler. Zhou dönemine gelindiğinde, işlenmiş yüzeylerde giderek artan bir incelik görülmektedir ve Savaşan Devletler döneminin sonlarında, yeşim üzerindeki kafesli süslemeler, işçilik kalitesiyle beceri gerektirmekteydi.

Lake

Lake, batı Çin'de, Sichuan ve Yunnan'da yetişen lak ağacının saf özüdür. Bu, renkle karıştırılıp, ince katlar halinde tahtadan nesneler üzerine sürülürdü. Lake, Shang döneminin türkuvaz kakma bronzlarında, muhtemelen tutkalolarak kullanılmaktaydı. Daha erken dönemden lake basmaların tahta nesneler çürüdükten sonra geriye kalanları, Shang anıt-mezarlarında bulunmuştur. Ahşap nesneler üzerine boyanmış süslemeler olarak lake, Savaşan Devletler döneminde de devam etti ve bunlar çok değerliydi. Savaşan Devletler döneminin başlarına ait Yi Markisinin Hubei'deki Leigudun'da bulunan anıt-mezarında, lake ile işlenmiş mobilya, hayvan biçimli yiyecek kapları ve müzik âletleri vardır. İç tabut, iki yandaki merkezî panelleri işgal eden baltalı kargı taşıyan boynuzlu canavarları bulunan soyut sarı, siyah ve kırmızı desenlerle boyanmıştı. Bir geyik, tüy ve noktalarla, baklava deseninde boyanmış ve bir lake yiyecek kabı, bronzların hem şeklini hem de süslemelerini taklit etmektedir. Bu desenler, fırçaya çok daha uygun gelen ve karşılık olarak da Savaşan Devletler döneminin sonlarındaki kakma bronzların süslerini etkilemiş olan kıvrılan çizgilere dönüşmüşlerdir.

Büyük resim içinde, sağda: Batı Zhou döneminin başlarına (M.Ö. 11. yüzyıl dolayları) alt ola:ı bu bronz üzerindeki yazılı işlemeler, Shang'a yapılan saldırıları kaydetmektedir.

Büyük resim içinde, ortada: Geometrik desenlerle canlılık kazandırılmış içiçe geçmiş ejderha katmanlarıyla özellik kazanmış bulunan, M.Ö. 5ł. yüzyıla alt, "Liyu üslûbu"yla yapılmış bir dinsel tören bronzu.

Büyük resim içinde, solda: Bir halkaya geçirilmiş bir canavar *(taotie)* maskesi, Savaşan Devletler döneminin kaplarında ve ahşap tabutlarında bulunmuştu. 6. yüzyıl sonlarına doğru, bu maske, muhtemelen Shang dinsel tören kurallarından bilinçli bir biçimde imlemenin sonucunda, yeniden ortaya çıkmaktadır.

Sağda: Shanxi eyaletinde bulunmuş, M.Ö. 3. yüzyılın sonlarından kalma bu gergedan, şarap kabı olarak kullanılıyordu. Süsleme desenleri, bir zamanlar kakma olarak işlenmişti.

Altta: Hubei eyaletindeki Yi Markisinin anıt-mezarından (M.Ö. 5. yüzyıl dolaylarında) çıkarılmış diz yüksekliğinde bir lake geyik.

QİN İMPARATORLUĞU

Üstte: Qin hanedanının zırhları, Qin Shihuangdi'nin ("Qin'in İlk İmparatoru") anıt-mezarı yakınlarındaki kazılarda çıkarılmış olan kilden askerlerin üzerindeki boya izlerine göre parlak biçimde renklendirilmişti. Piyadeler için geçerli olan birkaç renk biçimi vardı: Bir grup, mor kenarlı yakaları bulunan parlak yeşil tünikler ve beyaz düğmeli çivileri, mor şeritleri ve sarı kopçaları bulunan siyah, tabakalar halindeki zırhın altına kolluklarla birlikte koyu mavi pantalonları siyah ayakkabılar ve portakal rengi kordonlarla birlikte giyerlerdi. Bir diğer gurubun, şekillerle süslenmiş, uçuk mavi yaka ve kollukları bulunan kısa, kırmızı ceketleri vardı. Bunun zırhları ise, kırmızı ya da açık yeşil perçin çivileri ve portakal rengi kordonları bulunan koyu kahverengi tabakalardan meydana geliyordu. Yeniden yapılmış olan çizim, bir piyade subayının karmaşık renkli zırhını göstermektedir.

Gök'ün Vekâleti

M.Ö.221 yılında Qin'in gerçekleştirmiş olduğu birlik, tarihçiler tarafından, genellikle, M.S.1911'e kadar sürecek olan yeni bir çağın -Çin imparatorluğunun- başlangıcı olarak görülür. Bugünden o iki bin yıla geri dönüp bakınca, imparatorluğun ortadan kaybolması ve uzun bir tarih döneminin kapanır gibi görünmesi karşısında, bu görüşün belirli bir haklılık payı bulunmaktadır. Ancak, bu birleşmeyi, birçok bakımlardan, eski dönemlerin sonunda gelişen düşünce ve kurumların bir birikimi olarak değerlendirmek ve bir başlangıç olduğu kadar, aynı zamanda bir son olduğunu da görebilmek daha doğru olur.

Qin devleti zaferini ilân ettiğinde kuruluşunun üzerinden 500 yıldan fazla bir zaman geçmişti ve hükümdarlarının kendi görüşlerine göre, Gök'ün vekâletini almaları çok uzun zaman önce olmuştu. Bu, bir önceki bölümde alıntılanan Qin devletine ait bronz yazıtta açıkça görülmektedir. Ölümünden sonra "İlk İmparator", yaşamı sırasında da sadece "İmparator" (huangdi) diye adlandırılan Kral Zheng, diğer altı rakip devleti yenerek kazandığı zaferinden söz ederken, "atalarımızın tılsımlı güçlerine dayanmış" olmaktan sözetti ve onlara geçmişi de kapsayan bir ünvan olarak "Ulu Yüceltilmiş Hükümdarlar" (taishanghuang) dedi. Qin'i izleyen Han hükümdarlarıysa, onlardan sonra gelmelerine rağmen, bu kere, "Gök ve Yeryüzü'nün tılsımlı güçlerine dayanmaktan" söz ettiler, çünkü, Qin kadar saygın bir şecereye sahip değillerdi.

Geç Han hanedanının tarihçileri, Zheng'in Gök'ten yeni bir vekâlet aldığını imâ ettiler; ancak, durum muhtemelen böyle değildi. Böyle bir davranışta bulunmak, Zheng'in şanlı ceddine bir hakaret olurdu. Öte yandan, Han tarihçilerinin iddia etmiş oldukları gibi, kendisinin dünya egemenliğine yükselişini, bazı özel renk ve sayılarla ilişkilendirdiği beş öğe veya "evre"nin (wu xing) belirlediği döngüsel bir sürecin parçası olarak görmüş olması da olanaksızdı. Bu da, bütün takdiri sadece Zheng'e bırakmakla, kraliyet atalarını karşı bir küstahlık olurdu. Hatta daha da kötüsü, böyle bir açıklama, Qin ailesinin nüfuzunun zamanla sona ereceği anlamına gelirdi ki, ilk İmparator, kesin bir biçimde, soyunun sonsuza dek sürmesini beklediğini belirtmişti.

Huşu uyandırmasının yanısıra, evrensel olarak hoş karşılanmaktan çok uzak olan bir birleşmeyi başaran İlk İmparator ve bakanı Li Si'nin propagandasını yapmak istedikleri resmî görüş, çoğu kez, yeni topraklarına yaptığı geziler sırasında imparatorun ziyaret ettiği dağların zirvelerine kazınmış yazıtlarda ortaya konmuştu. Bunlardan ilki -uzun zaman önce Zou devletine ait olan Yi Dağı'nda bulunanı- imparatorluğun armağanı olan barışı ve dolayısıyla da evrensel krallığın meşruluğunu vurgulamaktaydı:

İmparator tarafından kurulan devlet
Geçmiş tüm çağların en önde geleni
Çok sayıda kralın soyundandır.

O, karışıklığın ve isyanın kökünü kazıdı,
Dünyanın dört bir yanına uzanmış etkin bir
otoriteyle
Ve şaşmaz ve kesin bir askerî adaletle.

Askerleri ve memurları onun fermanlarını
alınca
En kısa an geçerdi
Altı azılı gücün başını ezmeden önce.

Hükümdarlığının yirmialtıncı yılında
Yüce ünvanını tebliğ etti.
Evlât vefasının yolunu ışıldatıp aydınlatarak.

Onlara en büyük başarıları
sunarak
Tüm adanmışlığının meyvelerini ihsan ederek
Uzak ülkelerde bizzat gezerdi.

Yi dağının doruğuna tırmanınca
Onu isteyen erkân kafilesi
Hepsi uzakta kalan, fakat bir zamanlar uzun süre
devam etmiş olan şeyleri düşündüler.

Düzensiz kargaşa çağını anımsadılar
Ülkenin bölündüğü ve ayrı devletlerin kurulduğu.
Böylece çekişme yaralarını açan zamanı.

Gün be gün saldırı ve savaşlar çıktığında
Ve kanlar ovalara aktığında
Eski çağın başlangıcından beri olduğu gibi.

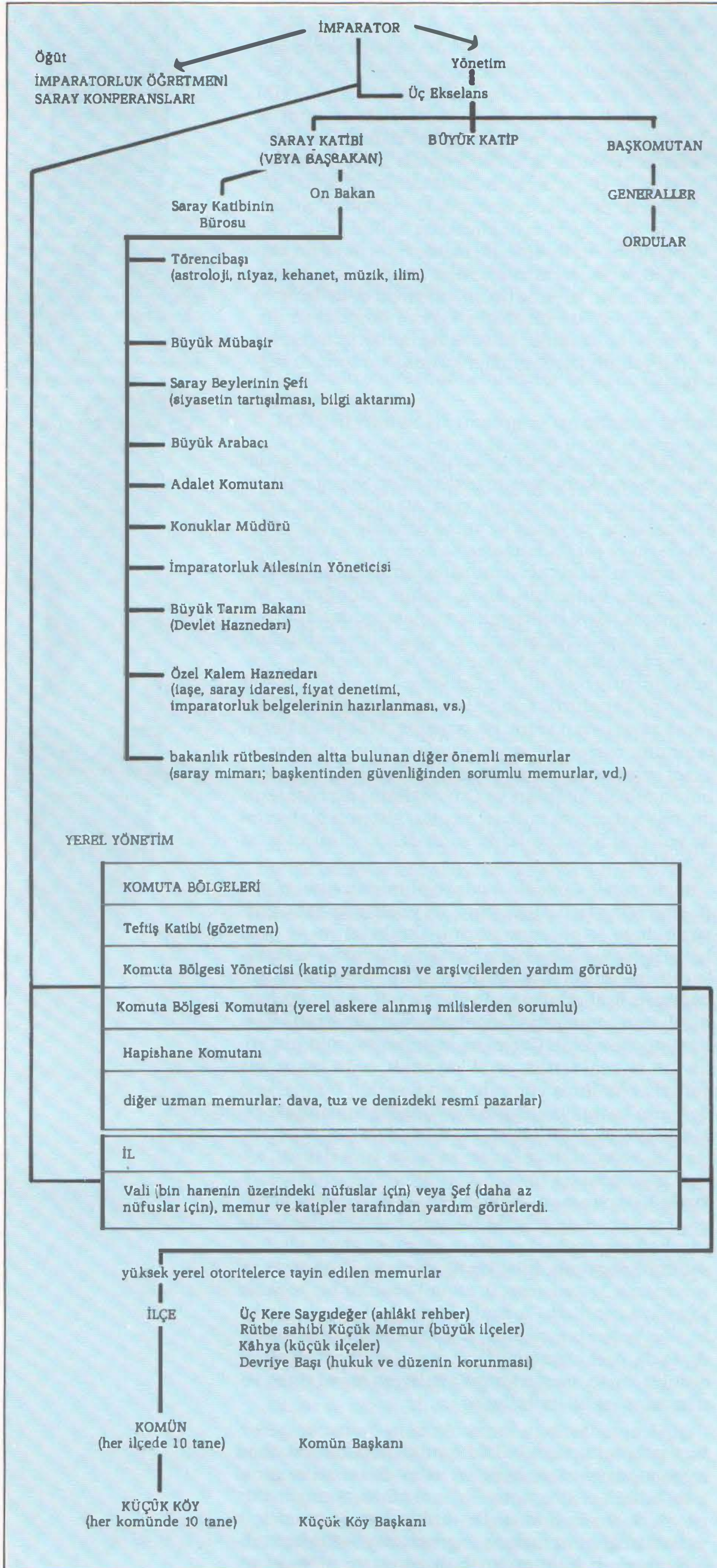
Geçmiş kuşakların hepsi sayar
Beş İmparator dönemine kadar
Kimse bunu önleyemedi kimse durduramadı.

Ta ki bugüne kadar imparatorumuz
Dünyayı bir aile yaptığında
Ve savaş silâhları artık havaya kaldırılmadığında

Doğal âfetler ve insan yapısı acılar artık bitti
Siyah saçlı [avam] halk gürbüz ve barış içinde
yaşamakta
Kazanç ve zengin kaynaklar sonsuza dek yaşayacak.

Tai Dağı'ndaki yazıt, imparatorun yasa koyucu ve

Sağda: Qin devlet yönetiminin yapısı.

öğretici rolünü betimlemektedir. Aynı yazıt, karizmatik erdeme dayalı özgün Çin krallık anlayışını ifade etmektedir. Bu anlayışa göre imparator, etkin bir ahlâkî varlık ve her yanı kapsayıcı tılsımlı bir yaşam verici güç anlamında tanımlanmaktadır:

Yönetim usulü ilerler ve
etkinleşir
Ki doğan herşey kendilerine en yaraşanı alsın
Ve herşey kendisine uygun yasa ve düzene sahip olsun...
onun talimatının kuralları ülke dışına taşmakta.
Uzak ve yakında olanlar birarada iyi düzeni gözlemler.
Bilge-hükümdarın iradesini benimseyerek.

Shendong'daki Langya Dağı'nın taraçasında bulunan yazıt, Konfüçyusçu, yasacı (legalist) ve hatta Taoist düşüncelerin bir karışımından hareketle ideal hükümdarın portresini çizmektedir. İmparator, aynı zamanda, insan ve doğa dünyasını canlandıran tılsımlı ahlâkî güçlerin kullanıcısı, en yüce eğitici, kurumları ve girişimleri kesin ve belirgin bir biçime kavuşturan ve bunları yapma hakkını da sıradan insanlara bahşettiği faydalarla haklılaştıran çalışkan ve sert bir âmirdir. Toplumsal tekbiçimlilik tutkusu ve dolayısıyla çok çalışmak ve edepli olmanın önemine inancı da açıkça ortadadır.

Kuralları ve ölçüleri o, âdil ve doğru kılar;
Tüm varlıkların düzenleyicisidir.
Böylelikle insan ilişkilerini aydınlatır.
Ve oğulla babanın anlayış içinde beraberliğini sağlar
Bilgeliğinden gelen irfanı, diğerkâmlığı ve adaleti
Yol'un ilkelerini parlak ve açık seçik yapar.

İmparatorun hüneri
Temel sorunlar üzerinde gayretle çalışıp didinmektir
Tarımı teşvik eder, türedi işleri sona erdirir
Zenginleştirdiği siyah saçlı halktır...

Kaplar ve âletlerin ölçüleri aynıdır.
Belgeler tek bir yazıyla yazılır.
Ne zaman ki güneş ve ay etrafı aydınlatır
Ne zaman ki tekneler ve arabalar yola koyulur
Herkes kendisine verilen anı yaşar
Ve istediklerini elde etmeyen yoktur

Diğer yazıtlar birkaç yeni noktayı vurgulamaktadırlar. Zhifu Dağı'ndaki methiye, "imparatorun kitleler için duyduğu üzüntü"den bahsetmekte ve kendisinin nasıl "siyah saçlı halkın kurtarıcısı" olduğunu belirtmektedir. Jieshi kentinin kapılarına kazılan yazı, hükümdarın dünyanın fiziksel biçimini bile yarattığını, en azından bir ölçüde göstermektedir:

O hem iç hem de dış duvarları alaşağı etti.
Ve suyollarıyla kanallar açıldı:
Tehlikeli geçitler düzeltildi.

Toprağın şekli belli olup düzlenince
Siyah saçlı kalabalıkların angaryası
sona erdi.
Gök'ün altındaki herşey değerlendirilerek korundu.

Güneydoğudaki Guiji Dağı'na kazılmış olan yazıt hükümdarın bağlayıcı tanımları belirlemekteki hak ve sorumluluğunu göstermektedir.

Qin'in bilgesi hanedan yönetimine
gelince

Önce cezaları ve kategorileri belirledi:
Ve eski standartları açıkça ortaya koydu.

Önce âdil kurallar ve ideal formlar getirdi.
İnceledikten sonra her makam ve görevi ayırarak.
Böylece alışılmış düzenli usuller kurabilmek için...

Sayısız şeyleri harekete geçirir ve
düzenler:
Olayların özünü inceden inceye gözden geçirir
Ki her biri kendine uygun olan adı alsın...

Ancak çok ufak tefek bazı değişiklikler dışında, en yüce hükümdarın nasıl olması gerektiği hakkındaki bu genel anlayış, tarih boyunca Başkan Mao Zedong dönemine kadar ve bu dönem de dahil olmak üzere, Çin siyasal tasarımına egemen olmuştur.

Yönetim Usulü

Yukarıda verilen aslında bir ideal anlatımdı. İşleyen bir siyasal düzen olarak erken dönem Çin imparatorluğunun göze çarpan özellikleri neydi?

Herşeyden önce, bu imparatorluk bir bürokrasiydi. Bir başka deyişle, bu düzeni oluşturan bölümlerden her birine, insanların, belirli işlevleri yerine getirmek için bu işlevlere uygun yeteneklere sahip oldukları varsayımıyla atandıkları siyasal, yönetsel ve askerî bir mekanizmaydı. Gereksinimleri, kayıt altına alınmış bir nüfustan toplanan vergiler ve angarya emek ile karşılanmaktaydı. Dolayısıyla, en temel anlayışı bakımından feodalizme karşıttı. Bu bağlamda feodalizm, astlar ve üstler arasında yaşam boyu süren ve çoğu kez miras yoluyla devralınan, kişiler arasında, örneğin en tipik olarak lordlar ile vasallar arasında varolan veya varolması gereken sadakat ve zorunlu görevlerden kaynaklanan bir siyasal sistem biçiminde anlaşılmaktadır. Siyasal iktidarın miras yoluyla geçmesinin yasaklanmasına getirilmiş tek istisna, elbette, imparatorluk makamının kendisiydi; bir kuşaktan diğerine geçen birkaç küçük ayrıcalık da vardı. Aynı biçimde bürokrasi de, özel görevlerin, ilke olarak, özel görevlilerin sorumluluğunda olmasına dayanışında, hane tipi bir yönetimden farklıydı. Son olarak da, bu yönetim öylesine sistematik hale getirilmiş ve resmîleştirilmişti ki, işler, yazılı kurallar temelinde ve yazılı belgeler aracılığıyla yürütülmekteydi.

İlk İmparator döneminde yönetsel feodalizmin reddi çok açıktı. Daha önceki Qin hükümdarları, bazen yüksek memurlara ve kendi oğullarına, değişik biçimlerde zeametler vermişlerdi. Nitekim Lü Buwei başbakan olduğunda Wenxin markisi yapılmış ve kendisine Luoyang bölgesinde 100.000 hane, o dönemin kaba tabiriyle "yemek için", bir diğer deyişle (alıcının yönettiğinden farklı olarak) "gelir tımarı" diye verilmişti. Birleşme öncesindeki hükümdarların yönetsel feodalizmle araları hiç de hoş değildi. (Fethedilen Sichuan'da) Shu markisi yapılan kraliyet ailesinden bir prens, iddiaya göre, bir isyan plânladığı için idam edilmişti. Kral zheng'in hükümdarlığının ilk dönemlerinde, "tımarında gerek küçük, gerek büyük olsun, her sorunun kendisi tarafından karara bağlandığı söylenen" Changxin'in yeni yükseltilmiş markisi ayaklandı ve güçlükle bastırıldı.

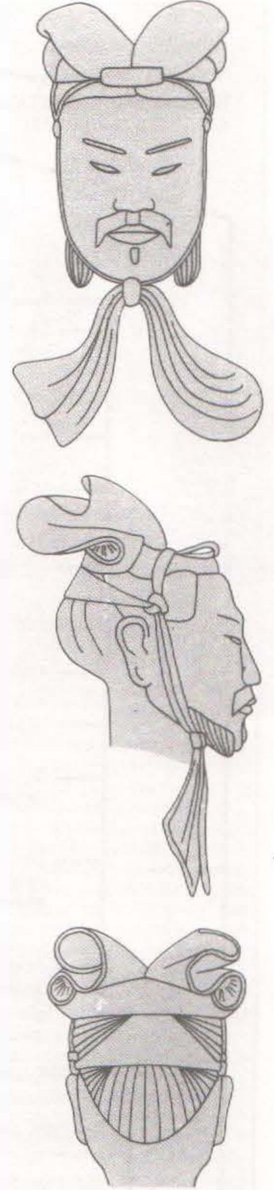
M.Ö.221 yılında, Saray Kançıları (veya Başbakan) Hang Wan ve diğerleri, imparatorun oğullarını kuzeydoğuya, doğu kıyısına ve orta Yangsi'ye, bu yörelerin çok uzak oldukları ve başka türlü de kontrol edilemeyecekleri gerekçesiyle, kral olarak gönderme önerisinde bulunduklarında karar anı gelmişti. Bu öneriye, Li Si ünlü bir konuşmasında, başarılı bir biçimde karşı çıkmıştı:

Zhou hanedanından Kral Wen ve Wu tarafından kendilerine tımar verilmiş olan oğullar, kardeşler ve diğer (erkek tarafından) akrabaların sayısı son derecede fazlaydı. Böylece aralarındaki bağlar gevşedi ve yabancılaştılar, birbirlerine düşman gibi saldırıyorlardı. [Baharlar ve Güzler döneminin] feodal derebeyleri birbirlerini çok daha fazlaca yokettiler. Gök'ün oğlu Zhou onları durdurmaktan âcizdi. Bugün, siz haşmetmabın tılsımlı gücü dolayısıyla, denizlerin arasındaki topraklar birleşti ve hepsi vilâyet komutanlıkları haline geldi. Kraliyet prensleri ile erdemli memurlara devletin vergi gelirlerinden tahsis edilen zengin armağanlar lütfedilmeli. Böylece onlar kolaylıkla denetlenir ve imparatorlukta bir takım ayrı ve farklılaşan düşünceler olmaz. Bu, huzuru sağlamak için gerekli olan yoldur. Derebeylikler kurmak bu sonucu sağlamaz.

M.Ö.231 yılında birçok Konfüçyusçu bilgin feodalizmin tekrar kurulmasını teklif ettiler. Shang ve Zhou hanedanlarının uzun süre yaşamış olmalarını, genç akrabalarını "payanda ve araba destekleri" olacak biçimde tımar sahibi kılmalarına borçlu olduklarını ileri sürdüler. "Eski çağı kendisine rehber almayan hiçbir şeyin uzun bir ömre sahip olduğunu hiç duymadık" diye belirterek sonuçlandırdılar. Li Si, zamanın sürekli değiştiğini ve "eğer bilgeler bugünü rehber almazlarsa ve yerine geçmişi incelerlerse, geçmişi kullanıp bugünü eleştirirlerse, siyah-saçlı halkın kafasını karıştırırlar ve onları kargaşaya iterler" diyerek karşı cevap verdi. Bu tartışma, Li Si ve ilk İmparator'dan nefret edilmesine neden olan vahşi bir siyaset eylemine yol açtı. Tarım, tıp ve falcılık dışında, bütün felsefe kitapları ve Qin devletine ait olanların dışında kalan tüm tarihsel kayıtlar sistemli bir biçimde yok edildi ve bunlardan sözeden herkesin idamı buyruldu.

Bu durum İç Çin'deki feodal eğilimlerin sonu olmadı. Han hanedanı, Qin'e göre, ilk yıllarında daha güçsüz olduğu için, imparatorluk akrabalarına ve yeni hanedanı destekleyenlere birtakım topraklar vermekte bir zorunluk duymuştu. M.Ö.154 yılında yarı-bağımsız krallıkların yedisi isyan etti ve bunlar bastırıldıktan sonra, tüm feodal yörelere bürokratik ilkeler empoze edildi. Gerçekte, bundan sonraki bin yıllık Çin siyasal tarihi, yerel kaynaklı, çoğu kez miras yoluyla edinilmiş güç sahipleri ile etkin bir merkezî denetim kurmaya çalışan bir yönetim arasındaki çekişme olarak görülebilir. Bu mücadele çeşitli biçimler aldı ve tarafların kaderi zamana göre değişti, ayrıca merkeziyetçi ilkenin üstünlüğü de sürekli kuşkuyla karşılanmaya devam etti. M.S.9. yüzyıl kadar geç bir dönemde bile, ki ülkenin çoğu bu dönemde yarı-bağımsız askerî valilerin egemenliğindeydi, filozof Liu Zongyuan, bürokratik devletin değerinde ısrar ederek *"Feodalizm üzerine"* başlıklı bir makale yazmaya kendisini zorunlu hissetti. 1052 yılında bile, ileri gelen bir memur, hernekadar başarılı olmadıysa da, özel hizmetkârlarından oluşan yetiştirilmiş ordular kuran zengin toprak ağalarına resmî rütbe verilmesini teklif edebiliyordu.

Qin imparatorluğu memurlarının ünvan ve görevleri, tarihsel açıdan bakıldığında, daha önceki Zhou uygulamasıyla Savaşan Devletler döneminin genel tatbikatının ve Qin yaratıcılığının bir karışımıydı. Otoritenin kesin özelliklerini aydınlığa kavuşturmak için yeterli bilgi olmamasına rağmen, sayfa 81'deki tabloda merkezî hükümetin, bakanlıkların ve yerel yö-

Değişik tiplerdeki zırhlar, makam ve rütbeyi belirliyordu. Kuyu 2'den (bkz. s.84-87) çıkarılan Qin hanedanı imparator muhafız subaylarından esinlenerek yeniden yapılan çizim, ayrıntılı bir biçimde katlanmış ve çene altından fiyonkla bağlanan bir şapkayı göstermektedir. Figür, aynı zamanda görece uzunca boyu ve ön, arka ve omuzlarda küçük fiyonklarla süslü, daha ince işli levhalı zırh cekeriyle göze çarpmaktadır.

netimin genel yapısı verilmiştir. Askerî rütbe düzeni ilke olarak oldukça açık seçikti: herbiri bir baş kâtibe sahip bulunan generallerin altında albaylar, komutanlar, binbaşı ve yüzbaşılar bulunuyordu.

Belirli bir yerel yönetim sistemi olarak vilâyet veya xian (bu, muhtemelen "yukarıdan aşağıya sarkıtılmış" anlamına gelen sözcükle ilişkili bir terimdi) Çinli devletlerin birbirlerinden yeni ele geçirdikleri bölgelerde ilk olarak kullanılmaya başlanmış gibidir. Biraz daha sonraları daha büyük komuta bölgelerinin veya Jin'in ("Beylik" sözcüğüyle bağlantılı yine eski bir terim), ortaya çıkmaları, Çinli olmayan barbarlara karşı bazı uç bölgelerinde gerçekleşmiş gibidir. Bu bürokratik yapıları sistemleştirmek ve evrenselleştirmek. Qin'in katkısıydı. İmparatorluktaki komuta bölgelerinin gerçek sayısı tartışmalıdır. Genelde verilen sayı birleşme dönemi için 36'dır ancak, hanedanın sonraki dönemlerinde belki de 49'a kadar yükselmiştir.

M.Ö.210 yılında, İlk İmparator'un ölümünden sonraki üç yıl içinde, bu olağanüstü ilginç sistem yıkılmıştı. Hizmete alınan işçiler arasında çıkan ayaklanmalar rakip tarafların üstünlük için birbirleriyle kısa bir iç savaşa girmelerine yol açtı ve M.Ö.206 yılında yeni Han hanedanının yükselişiyle sona erdi. Qin'in düşüşü için başlıca iki neden vardı. Bunlardan ilki, saraydaki siyasal ortamın, makul politikalar oluşturmayı ve zamanla bu politikaların uygulanmasını önleyecek derecede hastalıklı boyutlara ulaşmış olmasıydı. İkincisi ise, ekonomik darboğazlardı. İmparatorluğun ilk dönemlerinde varolan kaynaklarla büyük çaplı askerî seferlerin, stratejik yol yapımları ve Büyük Çin Seddi ile İlk İmparator'un saraylarının, üzerine 700.000 angarya işçisinin emek verdiği, sonunda da sırlarını korumak için canlı canlı mezara girdikleri söylenen devâsâ kabir gibi diğer kamusal yapılaşmaların karşılanması olanaksızdı.

Siyasal süreçteki yozlaşmanın kökenleri, İlk İmparator'un megalomanlığında, eleştiriye karşı gittikçe hoşgörüsüzleşen tutumunda ve kişisel fizikî ölümsüzlüğünün sırlarını arayışına esin kaynağı olan boş inançlardan yana tavrının yan etkilerinde izlenebilir. Bütün bunlar, onun, kendi edebî yaşamını sağlayabilecek ilâçları keşfetmekle görevlendirdiği bilimadamı Lu'nun -Han hanedanlığına ait *Büyük Tarihçinin Kayıtları*'nda belirtildiği gibi- böyle bir imparatorun bu tür bir ayrıcalığı haketmediğini düşünerek kaçıp gittiğini öğrendiğindeki ünlü kızgın tepkisinde görülebilir.

Ben dünya üzerindeki tüm işe yaramaz kitapları yok ettim [dedi imparator]. Edebiyatı ve büyü tekniklerini çok iyi kavramış bir bilgin kitlesini sarayda topladım. Böylece büyük bir refah çağı başlatmayı umuyordum. Simyacılarımın kendilerini arındırmalarını istiyordum ki, tılsımlı ilaçları bulsunlar. Şimdi duyuyorum ki Han Zhong ve diğerleri [imparatorla birlikte iksirlerin arayışına katılmış olanlar] bir satır rapor bile bırakmadan gitmişler ve [ölümsüzlerin adalarını bulmak için yelken açmış olan] Xu Fu'nun grubu, sonuçta hiçbir tılsımlı ilâç elde edemeksizin büyük paraları çarçur etmişler. Hergün, sadece oyunlarla elde edilen çıkarlar ve karşılıklı ihanetlerden başka birşey duymuyorum. Ben bilgin Lu ve yandaşlarını değerli armağanlarla onurlandırdım; fakat şimdi onlar bana iftira ediyorlar. Şikayetlerinin ağırlığı benim karizmatik erdeme sahip bulunmamam üzerinde. Başkent Xianyang'taki bilginlere gelince, onları soruşturmak için adamlar yolladım, bunlardan bazıları da acaip ve uygunsuz konuşmalarıyla halkı karışıklığa yöneltir gibi görünüyorlar."

Büyük kâtip tarafından bu bilginlerin birbirlerini kötüleyerek kendilerini kurtarmaya çalıştıkları bir soruşturma yürütülmüştü. Sonradan imparator bunların 460'tan fazlasını canlı canlı gömdürdü ve "yerlerine geçenlere ibret olması için, tüm dünyayı haberdar etti." Bu olay, o tarihten itibaren Çin'de zaman zaman ortaya çıkan bir durumu, bir başka deyişle, bu gibi dönemlerde, merkezî yönetim, tekelcilik, soruşturma ve kıyımlar yoluyla kültür yaşamının belirli zamanlarda öldürülmesini yansıtmaktadır. Ancak, Qin açısından, bu olayın en ciddi sonucu, yetenekli veliaht prensin, "hepsi Konfüçyus'u kendisine örnek alan ve öven" bilginlere böyle davranılmasını protesto etmesi yüzünden sınır bölgesine sürülmesiydi. Prens, bu tutumun, yeni fethedilmiş imparatorluğu barış içinde yaşatmak için doğru yol olmadığını öne sürmüştü. İlk imparator ölünce, bu sürgün, harem ağası Zhao Gao'ya veliaht prensin intiharı için tertip yapma, tahta geçişi dalaverayla sağlayıp iktidarı elde etmesine olanak verdi. Bunun sonucunda, ünlü erkek geyik öyküsünde temsil edildiği gibi, saray tümüyle yozlaştı. Zhao Gao, memurlardan kimlerin kendisini desteklediğini öğrenmek istediği için imparatora bir erkek geyik verip bunun bir at olduğunu iddia etti. Doğruyu söyleyen ve hayvanın geyik olduğunda ısrar edenleri cezalandırdı. Kısa bir zaman sonra, yeni imparatoru intihara zorladı. Sinirli bir tip olan üçüncü imparator bu harem ağasını bir suikastte öldürttü, fakat isyancıların Xianyang'a girmeleri öncesine kadar, sadece 46 gün daha tahtta kalabildi.

Qin kurumları, etkin bir bürokratik devletin vazgeçilmez bir uzantısı olarak, önce özgür bir köylülük yaratarak ve sonra da bu kitleyi vergilendirerek devlet gelirlerini genişletmişti. Qin'in fethettiği bölgelerde yeni hükümdarlar, buraların yerli soylularının gücünü, bu soyluların başında bulundukları topluluklara mensup köylüleri, doğrudan hükûmete vergi, emek ve askerlik hizmetleri borcu olan bağımsız çiftçiler haline getirerek kırmışlardı. Bu uygulamaların Qin krallarına, şimdiye kadar olanaksız olarak görülmüş olan herşeyi yapabilecekleri duygusunu vermesi, herhalde keyiflendiriciydi; ancak, bu durum, muhtemelen İlk İmparator'un yapılabileceklerin yine de bir sınırı olduğu yolundaki bilincini zayıflatmıştı. Özellikle Sarı Nehir'in büyük ve keskin dönüşünün kuzey ve batısında bulunan Qiongnu barbarlarına karşı iaşenin güçlükle sağlandığı hatlara gönderilmiş yüzbinlerce asker, korkutucu bir lojistik sıkıntı yaratmıştı. Sonuçta, Han Tarihi'nin dediği gibi, "erkekler tarım alanında uğraşıp didinmelerine rağmen, kurmaylar için yeterli tahıl yoktu; ve kadınlar, çadırlar için yeterli yün eğiremiyorlardı. Avam halk mahvolmuştu."

Ne denli kısa olursa olsun, Qin dönemi, Çin tarihinde kültürel bir kesinti oluşturdu. Kitapların mahvedilmesi, zorunlu yazı reformu, eski yazıların çoğunun ya sonraki çağlara kusurlu olarak geçmelerinin veya tamamen yokolmalarının nedeni oldu. Öte yandan, aynı dönem, çeşitli dönemlerde ne denli kusurlu bir biçimde gerçekleşmiş ve ünvan ve kurumların ayrıntılarında ne kadar değişiklikler geçirmiş olursa olsun, özü bakımından izleyen iki bin yıl içinde şaşırtıcı ölçüde az değişecek olan bir yönetim biçimi tasarımının kesin olarak yerleşmesine tanık oldu. Bu dönemin belki de en önemli özelliği, Tang'ın denemecisi Liu Zongyuan tarafından özetlenmişti. İlk İmparator, diyordu o, "tarihte ilk defa âdil ve tarafsız bir yönetimin kurulmasını başlatan ve uygulayan kişidir. Bu yönetim o kadar âdil ve tarafsızdı ki, herkes, eğer nitelikliyse, ona katılabilirdi."

Yeraltı Ordusu

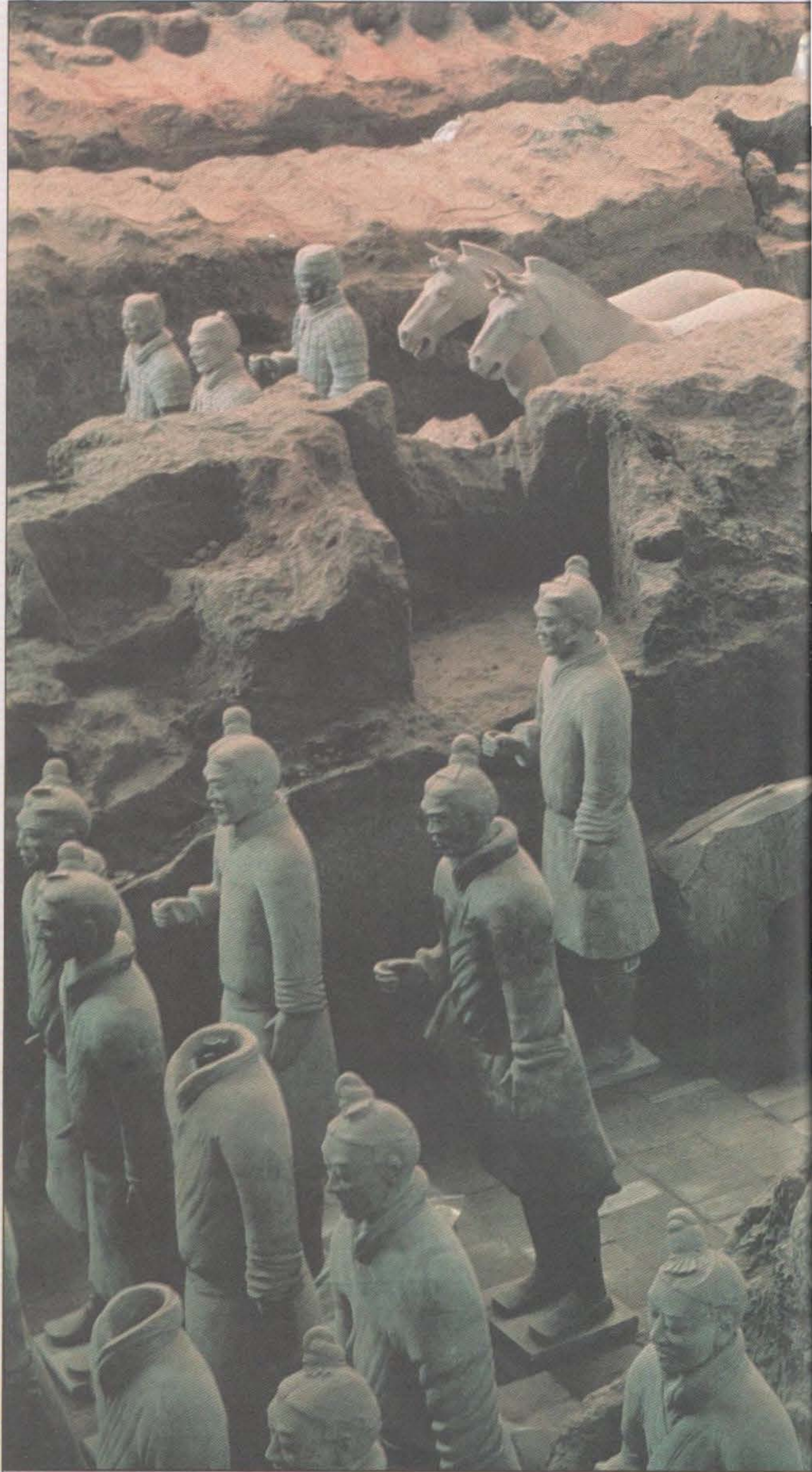
1974 yılında, İç Çin'de, Xian şehrinden 64 kilometre uzaklıktaki Qin'in ilk İmparator'una ait anıtmezarın dış duvarının aşağı yukarı 1200 m. doğusunda kuyu kazan bir grup, bir yeraltı ordusu keşfetti. Kısa zamanda, kazı alanı yüzlerce mavi giysili işçilerin el arabaları dolusu toprak taşımalarıyla, binlerce sayıda kilden savaşçının ortaya çıktığı hummalı bir faaliyet alanına dönüştü. Piyadelerin kafaları, sanki diri diri gömülmüşler gibi, kırmızı topraktan çıkıyordu.

1'den 4'e kadar numaralarla gösterilmiş çukurları oluşturan dört ayrı yeraltı bölmesi ortaya çıkarılmıştı. Çukur 1 en büyükleri olup, askerî düzende sıralanmış altı binin üzerinde heykele sahipti. Yerleştirilişleri, zamanın strateji üzerine yazılmış metinlerde öngörülen askerî düzene uygundur. Tavan çöktüğünde, toprak kilden ordu parça parça olmuştu ve savaşçıların neredeyse tümünün parçalarını biraraya getirip birleştirmek zorunluydu. Ayrıca tüm çukurlar silâh için yağmalanmıştı. Yağma, herhalde, söylendiğine göre, âsi general Xiang Yu, Qin başkentinin saraylarını alaşağı edip İlk İmparator'un mezarını mahvettiğinde olmuştu.

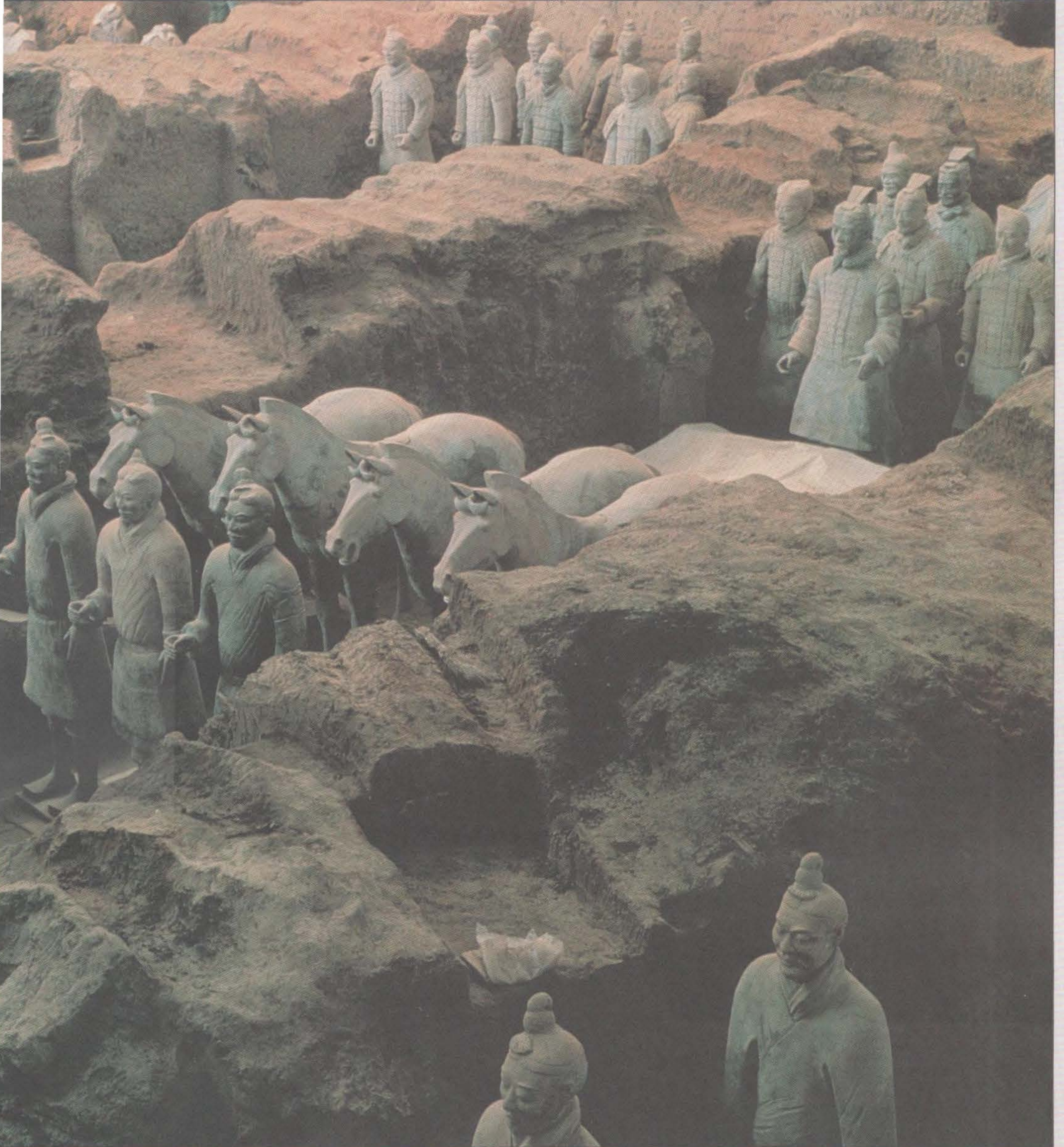
Çukur 2, 1976 yılında, çukur 1'in kuzeydoğusunda keşfedildi; burası, daha küçük boyutlarda, L biçiminde bir oda olup, içinde 1400'den fazla atlı savaş arabası ve süvari bulunuyordu. Burada, dört ana takım ayrıştırılmıştı: zırhsız yürüyen piyadelere sahip bir öncü okçu gücü; iki takım süvari ve atlı savaş arabası ve sekiz alt koridora ayrılmış bir diğer süvari ve atlı savaş arabası takımı. Çukur 1'in batı ucunda, üçüncü çukur, 1977'de kazılmıştı. Burası, çukur 1'in yedide biri büyüklüğünde, düzensiz biçimli bir yerdir. İçinde yer alan heykeller, seçkin bir komuta gücünü temsil eder görünmektedir. Dördüncü çukur ise, ortaya çıkarılmıştır, ama boştur - buradaki çalışmanın, İlk İmparator'un M.Ö. 210'da âniden ölmesi ve hanedanın çökmesine bağlı olarak tamamlanmadan terkedildiği anlaşılmaktadır.

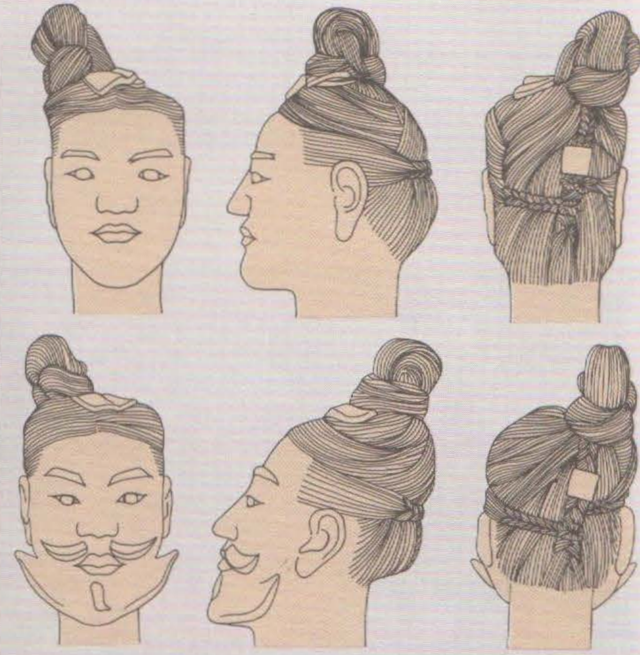
Anıtkabrin yer plânı, iç bölümü imparatorun "yasak kent"ini, dışarısı da çevreyi temsil eden bir ideal imparatorluk kentinin yerleşim plânını andırmaktadır. Başkentin muhafızları, Qin hanedanı zamanında, sarayda nöbet tutan imparatorluk muhafızları ile başkenti koruyan garnizon askerleri olmak üzere ikiye bölünebilir. Çukurların konumuna bakarak, kilden yapılmış savaşçıların kentin dışında konumlandırılmış askerleri temsil ettikleri sonucuna varılmaktadır: çukur 1, sağ kanat piyade bölüğü; çukur 2 sol kanat süvari bölüğü; çukur 4'te (yaklaşık 4050 metrekaredir) merkezî gücü buraya yerleştirme niyetiyle yapılmış olabilir ve çukur 3'te de komuta takımı. Kuyuların kendileri ise, ordu kamplarına benzemektedir.

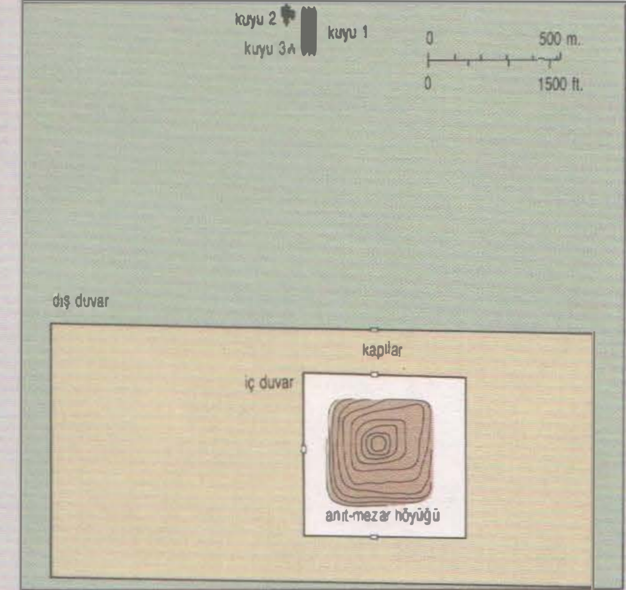
Pişirilmiş topraktan yapılma bu ordu, kalıplardan seri bir biçimde dökülmemiş, her bir heykel, ayrı ayrı örnekleştirilmişti. Başlar, kollar ve gövdeler ayrı ayrı kalıplanmış ve kil şeritler aracılığıyla birbirlerine eklenmişti. Gövdelerin içi boş olup, kıvrılmış toprak parçalarından yapılmıştı ve yekpare olarak hazırlanmış bacaklara birleştirilmişti. Kırılmış bir savaşçı heykelinin kesiti, önce kaba bir modelin yapıldığını, sonra da ince bir kil tabakanın üstüne eklendiğini ve göz, ağız, burun ve giysinin özellikleri gibi ayrıntıların, kil üzerine, yumuşaklığını yitirmeden önce oyulduğunu göstermektedir. Kulaklar, sakal ve zırh gibi sonradan

Altta: Gerçek yaşamdaki ölçüye uygun olarak kilden yapılmış ve bronz silahlarla donatılmış 6000 asker ve at heykelinden oluşan bir ordu, Shaanxi'deki Lintong ilçesinde, 1974'de bulunmuştu. Bu heykeller, Qin hanedanının İlk İmparatoru'na (M.Ö.221-210) ölümünden sonra koruyuculuk hizmeti vermek üzere, 200 yıldan fazla bir süre önce yapılmışlardı.

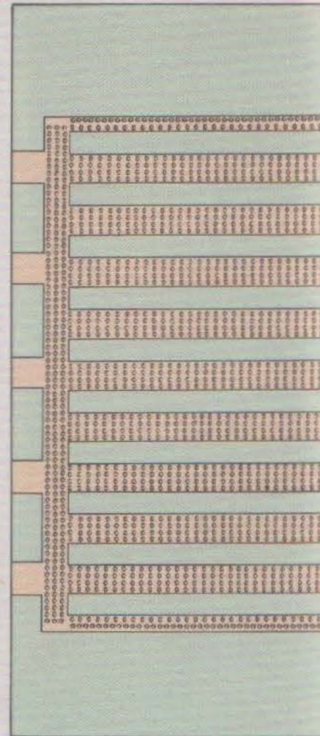

Solda: Gerçek yaşamdaki ölçüde yapılmış bu kilden savaşçı heykeli, kuyu 2'den gelmektedir. Bu kuyudaki 252 heykelin hemen hemen yarısı, Çin'de bugün de uygulaması görülebilen savaş sanatlarından biri olan taijiquan duruşunun kalıntısı niteliğindeki bir konumu paylaşmaktadır.

Üstte: Qin'in İlk İmparatoru'nun (henüz kazılmamış) anıtkabrinin, Yeraltı Ordusu'nu barındıran kuyuları, anıt-mezar höyüğüne göre gösteren bir planı.

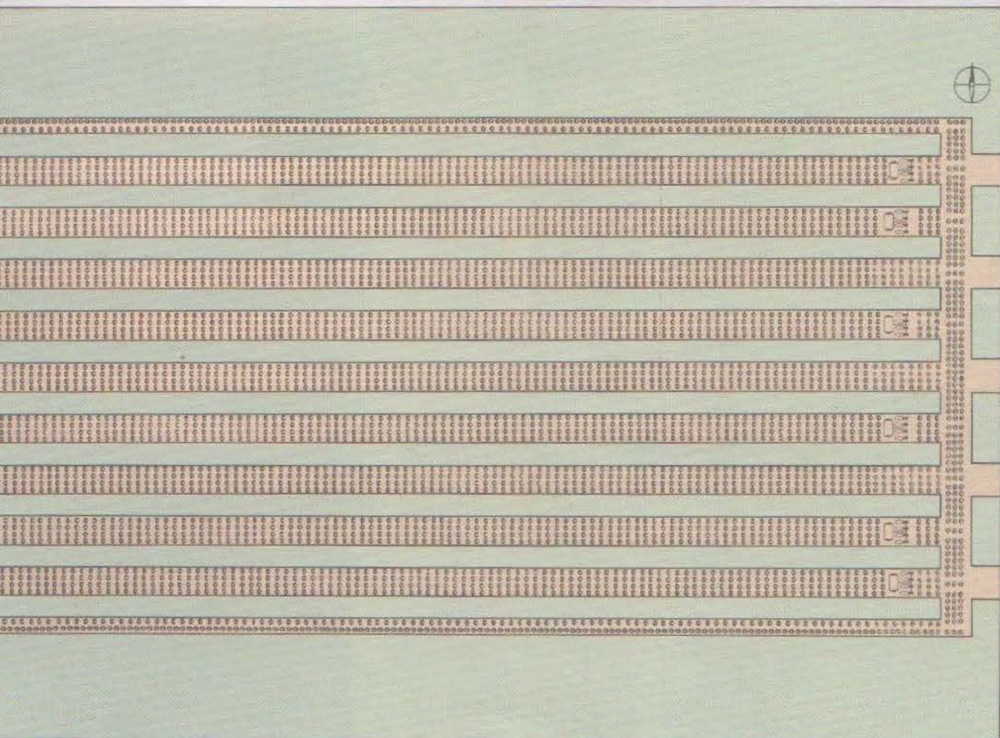
Sağda: Kuyu 1'in, İmparator'un anıt-mezarını koruma altında tutan yeraltı ordusunun yeniden yapılmış bir düzenlenişini gösteren planı.

Solda: Kazılarda çıkarılmış, gerçek yaşamdaki ölçüye göre kilden yapılmış savaşçı heykellerine göre, Qin süvarileri, başlarına sıkıca oturan ve ilk halinde, kırmızı benekleri olan açık sarıya boyalı başlıklar giyiyorlardı. Piyade gücünün herhangi bir başlığı bulunmuyordu ama, saçlarını, yeniden yapılmış çizimde görüldüğü gibi, süslü bir biçimde kıvırıp topuz yapıyorlardı (altta). Atlı savaş arabası sürücüsünün, subaylarınkinden daha az süslü ama, sıradan erlerinkinden daha üst bir rütbeye işaret eden ayrı bir başlığı ve başlık bağları bulunuyordu. Atlı savaş arabasını kullanmak, Zhou Çin'indeki yönetici sınıf tarafından uygulanan altı sanattan biriydi.

Altta: Qin imparatorunun anıt mezarı yakınındaki kuyu 1'den toprağı temizlenerek çıkarılmış olan, gerçek yaşamdaki ölçüye uygun biçimde, kilden yapılmış heykeller.

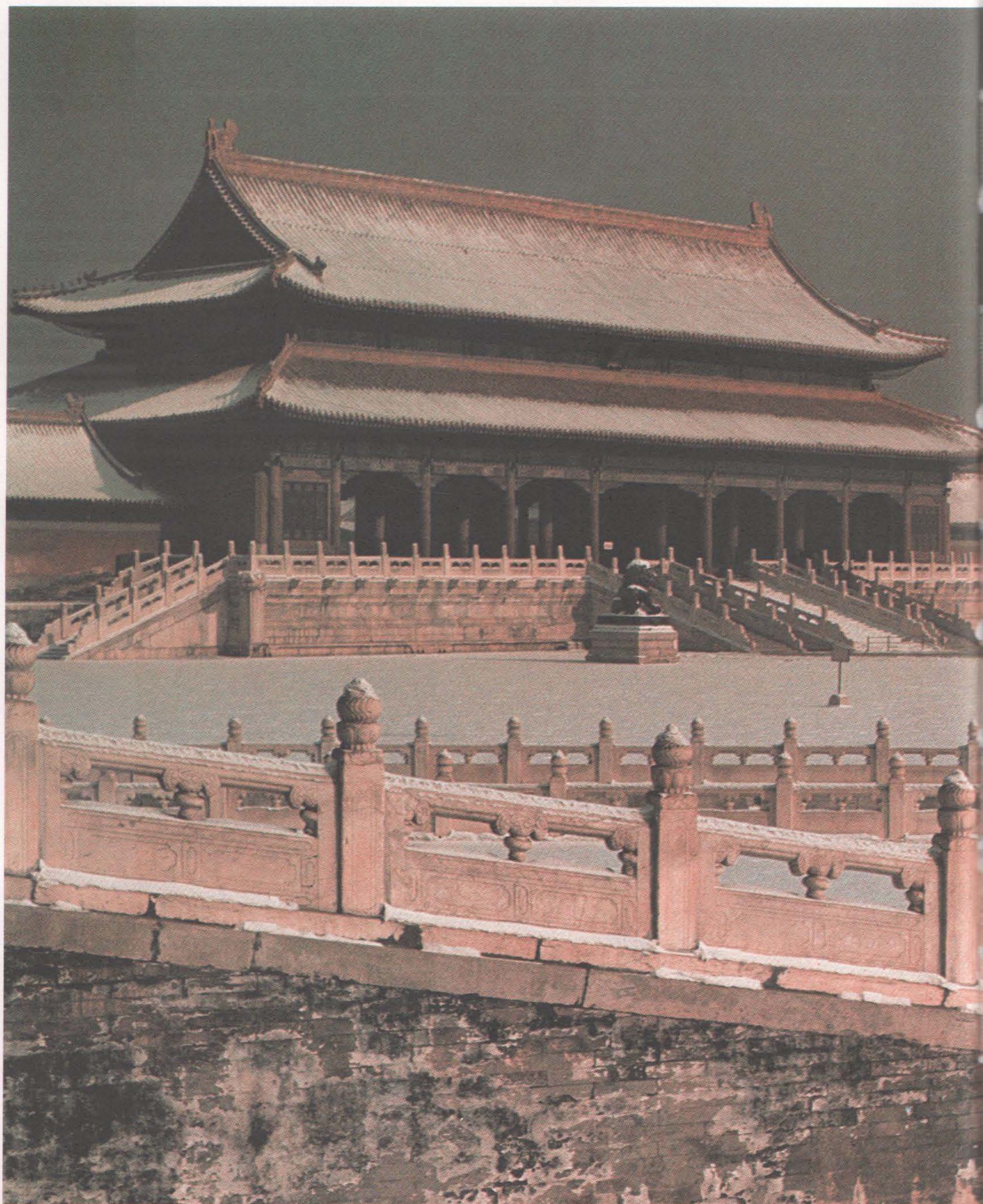
eklenen parçalar, ayrı ayrı modelleştirilerek yapıştırılmıştır. Heykelin bütünü, yüksek ısıda fırınlanır ve önceden fırınlanmış kaideye takılırdı. Saçlar süslü bir biçimde yontulmaktadır ve birbirinden ayrı birçok saç biçimini ve çok değişik topuzları göstermektedir. Atlar da benzer bir tarzda yapılırdı. Gövdenin iki yanındaki büyük tıkaçlar, fırınlama sırasında hava boşluğu olarak kullanılıyorlardı. Her at, bronz bir dizginle donatılmıştı. Bunlardan sadece bir tanesi başarılı bir biçimde biraraya getirilerek yeniden kurulabilmiştir.

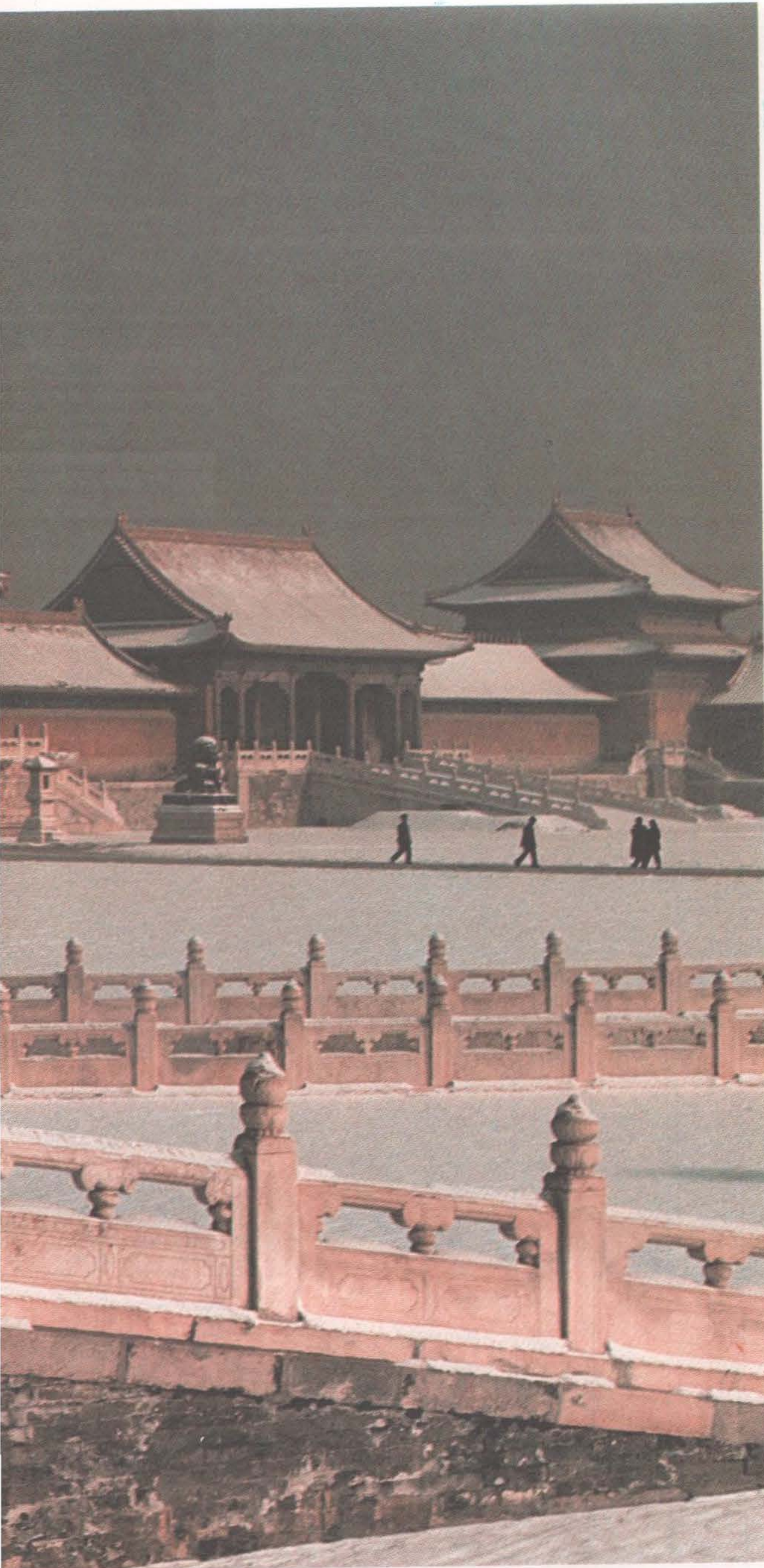
Savaşçılar ve atlar, ilk olarak, bugün hemen tümüyle ortadan yokolmuş parlak renklerle boyanmışlardı. Zırhlı savaşçılar için kullanılan iki temel renklendirme biçimi vardı. Üniforma da, ek olarak, her heykelin rolünü belli etmektedir ve renkler de, farklı alay birliklerini gösterebilmektedir. Atların üzerindeki renkler hiç de iyi korunmamıştı, ama bunların siyah ya da kahverengi olup, beyaz tırnak ve dişlerinin bulunduğu ve ağız ve burun deliklerinin kırmızı olduğu tahmin edilebilir.

Savaş, ancak Çin'in birleşmesinden önceki iki yüzyıl içinde profesyonel bir iş haline geldi. Bundan önce askerler, içi doldurulmuş ceketler ve işlenmiş köpekbalığı derisi ile hayvan derilerinden kıyafetlerle yetinmeye mecburlardı. Qin ordusu, en azından sekiz değişik tipte zırh sergilemektedir. Püsküller ve kurdelalar, çeşitli rütbe armalarını temsil etmekte, subaylar, küçük parlatılmış levhalardan meydana gelen zırhları, omuz, göğüs ve arkalarındaki süsler ve ayrıca, çift katlı, kıvrılmış kurdelalı, süslü başlıklarıyla, sıra askerinden kolayca ayırdedilebilirdi. Çukur 1'in silâhsız öncü gücü, çabuk hareket etmeyi sağlayabilmek için hafif giysiler giymekte, yakın döğüşe girmemek için uzun menzilli yaylar kullanmaktadırlar. Savaş arabalarının atları, ölmekten korunmak için uzun mızraklar atan piyade ekiplerince muhafaza altında bulundurulmaktadırlar. Çukur 1'deki atlı savaş arabalarından ikisi, ilerleme veya geri çekilme için emirleri seslendiren davullar ve ziller taşımaktadır. Mızrakçılar da hafif silâhlarla donatılmışlardır.

Qin savaşçılarının hiçbirinin yüzü diğerine benzememektedir ve gözlerle ağız gibi anatomik ayrıntılar, şaşırtıcı derecede gerçek yaşamdakine yakındır. Tüm ordu gücü, canlı gömülme yerine, portrelerinin yapılması için modellik etmiş olabilir. Savaşçıların, imparatorluğun en uç köşelerindeki azınlık halklarının değişik fiziksel özelliklerini sergilemeleri, aslında, İlk İmparator'un ordusunu meydana getiren askere alınmış erkeklerin türce çeşitliliğini yansıtmaktadır.

Bütün gerçekçi ayrıntılarına rağmen, heykeller, yine de, birer portre olmaktan çok bir tipi ifade etmektedirler. Enerji içinde canlı durmakta ve güçlü Qin ordusunun ruhunu taşıyarak, gerçeğin bir tasavvurunu sergilemektedirler. Çin'de, "çok fazla gerçekçilik, gerçekçi olmama anlamına gelir" deyişi vardır. Heykeller, tam bir benzerlikten çok, bize, açılmış burun delikleri ve dikilmiş kulaklarıyla harekete hazır durumda bulunan atlarla uyum içinde olarak, her şeye sinmiş bir güç ve durdurulması zor bir hareket duygusu vermektedirler. Bununla birlikte, Qin heykellerinin gerçeklik temelinde yapıldıkları açıktır. Zhou hanedanı ile birlikte, belirli bronz eşyalar, av sahneleri gibi, gerçek yaşamdan alınmış konuları işliyorlardı. Qin heykelleri, bu eski temsilî kesinliği sürdürmekte ve bunu yeni bir anıtsal ölçekle birleştirmektedir. Bu anıtsal ölçek, devasa kavramlaştırma ve Çin yeraltı ordusunun gerçek sayıları, imparatorluk bakışının ve "bir milyon silâhlı askere, bin savaş arabasına ve onbin ata, cihanı fethetmek ve bundan şeytanî bir zevk duymak için" kumanda ettiği söylenen bir adamın gücünün ifadesini vermektedir.

İMPARATORLUK ÇAĞI

SİYASET VE İKTİDAR

Önceki sayfa: Ming ve Qing hanedanlarına mensup yirmidört imparator, Pekin'deki "Yasak Kent"te yaşamışlardır. Bunlar, çok ender olarak 250-acre'lık kendilerine ayrılmış mekanlarından dışarı çıkarlardı. Burada, açık alanlarla binalar arasında harika bir denge bulunmaktadır.

Solda: Kuzeybatı Çin'deki Liaoyang'da bulunan bir anıt-mezarın duvar resimlerine benzeyen, dörtnala koşturan bir at ve arabasının oldukça canlı Han taşbaskısı.

Altta: M.Ö. 221'den sonra İç Çin'in birleşmesi ve parçalanması. İç Çin'in, siyasal olarak, birleşmiş, ikiye bölünmüş veya parçalanmış olduğu dönemleri gösteren bir zamandizim tablosu

Birlik, Parçalanma ve Fetih

Çin imparatorluğunun bekası, eski ve orta çağlar ile çağdaş zamanların en etkin siyasal dayanıklılık başarısıydı. Çin imparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun dengiydi; fakat, hükümranlığının tüm İslâm dünyasını kapladığı günlere göre, Halifelikten daha az kapsayıcıydı ve Moğolların Avrasya topraklarının sadece bütünleyici bir parçasıydı; iletişim bağları, İspanyol İmparatorluğu'nun Amerika topraklarına ve Filipinler'e uzanan dünya ölçekli bağlarına göre daha tehlikesizce yayılmıştı ve halkları, İngiliz imparatorluğunun zirvede olduğu dönemde Afrika ve Asya'da sahip olduklarından daha az sayıdaydı; ancak, hükmettiği yıllar açısından ele alındığında, imparatorluk Çin'i herbirini, hatta belki de hepsni birden geride bırakmaktadır.

Bu oluşumun tarihi, ekli tablonun da yardımıyla şöyle özetlenebilir. Beşyüz yıl boyunca, M.Ö. 221'den M.S. 311'e kadar, İç Çin'in temel vadileri (yani kuzey ovası, Yangzi vadisi ve Sichuan havzası), M.S. 3. yüzyıldaki kısa üç yönlü bölünmenin dışında, bir siyasal birim olarak kalabilmişti. Sonra, 311 ile 589 yılları arasında İç Çin ikiye ayrıldı. Yarı Çinlileşmiş bir dizi barbar hanedanları, kuzeyde egemen olmak için birbirleriyle savaştılar. Orta ve aşağı Yangzi bölgesinde, ardarda gelen Han Çinli hanedanlar, geleneksel kültürlerinin varlığını koruyup zenginleştirdiler ve hâlâ az nüfuslu ve geri kalmış bir durumda olan bu bölgenin ekonomik kalkınmasına öncülük ettiler. Beşyüz yıl daha süren bir dönem içinde, 589'dan 1126'ya kadar imparatorluk, 906 ile 960 arasında 54 yıllık bir parçalanma dönemi yaşadıktan sonra yeniden birleşti. 1126 ile 1270'lerin sonunda kuzey ve güney arasında yeni bir bölünme ortaya çıktı: Rhuzen halkının Jin hanedanı (ki, Mançuların ataları olarak düşünülebilir) Huai Nehri vadisinin kuzeyine, Güney Song Çin hanedanı ise güneye egemendi. Moğollar, 1234 yılında Jin'i, 1279'da da Güney Song'u yok ettiler ve böylece Çin'i tekrar birleştirdiler; ama, daha kapsayıcı olan Moğol imparatorluğunun sınırları içine alarak. Son olarak, kısa geçiş dönemlerini gözardı edersek, İç Çin'in, bu tarihten itibaren tek bir siyasal otoriteye tâbi olduğunu söylemek çok da gerçek dışı olmaz. Bu durumun başlıca istisnaları, 1916 ile 1927 yılları arasında doruğunda olan savaşbeyleri dönemi ve 1937-1945 arasındaki kısmî Japon işgalidir. Tablodan açıkça belli olduğu gibi, 2000 yıl önceki 50 milyondan bugün bir milyara büyüyen Çinli nüfusun siyasal tutarlılığı, Qin'in İlk İmparator'undan beri geçen zamanın neredeyse dörtte üçü boyunca ayakta kalmıştır.

Bu hayret verici başarı, iki ayrı fakat birbiriyle ilintili soru ortaya çıkarmaktadır: İç parçalanmaya yönelik ve karşı olarak çalışan güçlerle dışarıdan gelen fetihten yana ve buna karşı olan güçler nelerdi? Bu soruyu analitik olarak yanıtlamaya çalışmadan önce, bu güçlerin hemen hemen eşitçe dengelenmiş oldukları bir durumda, en uygun terimle şans denilebilecek bir öğenin işe karıştığı kabul edilmelidir. Çarpıcı bir örnek olarak, Ruzhen Jin'in, 1126 yılında, Kuzey Song'un özgüveni ile gücünün doruğunda olduğu bir

M.Ö. 221'den Sonra İç Çin'in Birleşmesi ve Parçalanması

birlik	ikiye bölünme	parçalanma	tarihler	nüfus, milyon olarak	başlıca hanedanlar
			200		
					İlk Han
			100		
			0 — M.S. / M.Ö.	57	Son Han
			100		
			200		
					Üç Krallık
			300		Batı Jin
			400		Kuzey ve Güney Hanedanları
			500		
			600		
					Sui Tang
			700	65	
			800		
			900		Beş Hanedan ve On Krallık Kuzey Song
			1000		
			1100		
				140	Güney son/Jin (Ruzhen)
			1200		
			1300		Yuan (Moğollar)
			1400	70(?)	Ming
			1500		
			1600		
			1700		Qing
			1800	393	
			1900		Cumhuriyet/Savaşbeyleri Milliyetçileri/
			2000	1000	Halk Cumhuriyeti

Üstte: "İmparator MingHuang'ın Shu'ya Yolculuğu" adlı asma resmin bu ayrıntısı, ismi bilinmeyen bir sanatçı tarafından, mürekkep ve renkli boyalarla ipek üzerine yapılmıştır. Bu, muhtemelen, 8. yüzyıl orijinalinin Song hanedanı zamanındaki bir kopyasıdır. Tang imparatoru Ming Huang, Çin'de o zamanın en güzel dört kadınından biri olarak bilinen, saraylı gözde Yang Gufei ile ünlü bir aşk yaşamıştır. Saraydaki entrikalar ve An Lushan ayaklanması (M.S. 755), imparatorun Sichuan'a kaçmasına neden olmuştu. Yolda, askerleri kazan kaldırdılar ve çöküşünden sorumlu tuttukları sevgilisi Yang Gufei'yi boğdurtmaya mecbur ettiler. Bu olay, edebiyat ve tiyatro alanında iyi bilinen bir tema haline geldi

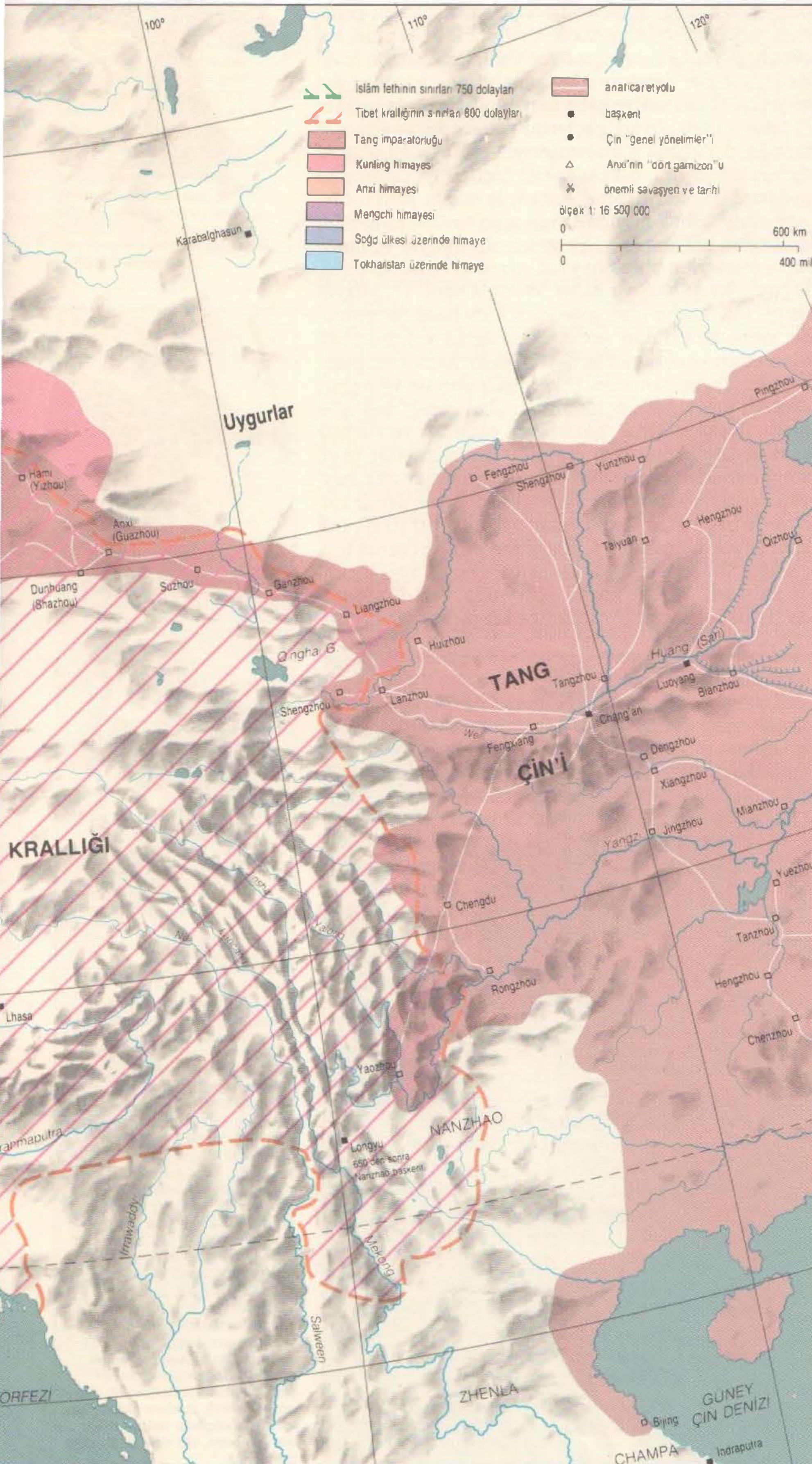
anda kuzey Çin'i âniden ve beklenmedik bir biçimde ele geçirmesi verilebilir. (Song'un başlıca stratejik zayıflığı, hanedanın başlangıcından beri mevcuttu: (1) En iyi meraların kuzeydoğuda Qidan'a ve kuzeybatıda Xixia'ya kaptırılmış olmasından ötürü yeterli süvari gücüne sahip olunmaması; ve (2) önceki Beş Hanedan döneminden itibaren kuzeydoğudaki en doğal savunma hattından sürekli geriye çekilmek, dolayısıyla başkent Kaifeng'in her yanı açık bulunan ovada âni saldırılara maruz bırakılması.) Bununla birlikte, genel olarak fetih ve parçalanma olasılığı üç öğe arasındaki değişen dengelere bağlıydı. Bunlar: (1) Çinli ve barbar ordularının göreli savaşma yetenekleri; (2) Çin imparatorluk yönetiminin insan ve maddî kaynakları seferber edebilme ve bu insanlarla malzemeyi uzun mesafelere gönderebilme kapasitesi; (3) generallerin ve yöneticilerin karşı karşıya kaldıkları arazinin doğası ve iletişim güçlükleri. Bu unsurların birbirleriyle olan etkileşimi çapraşıktı ve ilk ikisi, siyasal kurumlar ve devlet politikalarıyla çok yakından ilişkiliydi. Bu ilişkilerin biraz daha ayrıntılı olarak açıklanması gerekmektedir.

Yönetim ve Lojistik

Büyük bir imparatorluğu yönetmek ve savunmak çok pahalıdır. Meslek olarak bürokrat ve asker olanların (en azından meslekî eğitimlerini böyle almış olanların) ödenekleri vergilerden karşılanmalıdır. Bu zorunluluk, emekçileri asgari ihtiyaçlarının üzerinde, gerekli artığı üretebilecek ölçüde gelişmiş bir ekonomiyi, bunun yanısıra bu artığı toplayıp etkin bir biçimde kullanabilecek olan bir yönetimi de gerektirmektedir. Eğer elde edilebilen bu ekonomik artık ancak yeterli olursa, savaş masraflarının belki de düşmanın daha becerili hale gelmiş olması nedeniyle, artması veya idare harcamalarının, belki imparatorluğun fazlaca iddialı oluşu yahut imparatorluk zevklerinin aşırı israfa yönelmesinden ötürü artışı, malî bir krize neden olabilir. Çin tarihinde, bir çok kez, uzun süreli, helezonvari çöküşler, yerel toprak beylerinin koruması altına girerek vergi yükünden kurtulma arayışına yönelen köylülerin, vergisini veren, ama, o anda her zaman olduğundan çok daha fazla bu yükten kaçış yollarını arama eğilimine giren, gerideki köylü kitlesine daha ağır bir vergi yükünün bindirilmesine neden oldukları anlarda ortaya çıkmıştır. Sözü geçen bu yerel nüfuz sahiplerinin konumu çoğunlukla iki anlamlıydı: yönetici sınıfın mensupları olarak çıkarları etkili ve malî desteği yerinde bir yönetimi gerektiriyor, fakat birey olarak, koruma sağlayıcı güçlerini kötüye kullanarak köylülere, onları sonuçta kendi kiracı ve bağımlıları haline getirecek ölçüde ağır bir tarzda karşılığını ödettikleri yardımlarda bulunmaları da işlerine geliyordu. Kuruluşunu ağırlıklı olarak yerel beylere borçlu olan, dolayısıyla onları gücendirmesi olanaksız bulunan Geç Han hanedanının büyük kesiminin öyküsü böyleydi. Bunun karşısında, eğer ekonomideki üretim süreçleri her emekçi başına daha fazla artığı mümkün kılacak ölçüde gelişirse, bu durum, derhal devlet mekanizması ve ordunun ödeneklerinin karşılanması konusundaki sıkıntıları ortadan kaldırabilirdi. 7. yüzyılın başlarının Büyük Kanal'ı, ucuz Yangzi vadisi tahılının kuzeye ulaştırılmasına ilişkin olan harcamaları azaltarak, Sui ve Tang hanedanları dönemlerinde ülkenin yeniden birleştirilmesinin altyapısını hazırlamıştı. M.S. birinci bin yılın sonunda, özellikle güneydeki pirinç tarımında ortaya çıkan ekonomik devrim, en fazla olduğu zaman bir milyonun biraz üzerinde askere sahip bulunan Kuzey Song'un büyük ordularının harcamalarını karşılamaya yardımcı olmuştu.

İmparatorluğun aşırı genişlemesi Çin imparatorluğu, batı yönündeki en uç noktasına 7. yüzyıl sonlarında, Tang imparatoru Gaozong döneminde ulaşmıştı. Elinde bulundurduğu himayesi altındaki bölgeler, Pamirler'den öteye, Soghdiana ile Tukharistan'a ve bugünkü İran'ın sınırlarına dek uzanmaktaydı. Bu çok uzaklara dek genişlemiş egemenliği uzun süre korumak güçtü. Batıda, Arapların Çinlilere karşı, 751'de Talas Nehri'nde kazandıkları zaferle simgelenen İslâm gücünün ortaya çıkışı ile Tibetlilerin ve güneybatıdaki Nanzhao krallığının gücünün artması, kaynaklar konusunda, M.S.755'deki An Lushan ayaklanmasının neden olduğu içerdeki zayıflamadan sonra karşı konulması mümkün olmayan sınırlamalar getirmişti. Tibetlilerin dar Gansu koridoru üzerindeki birkaç onyıl süren saldırıları, 791 yılında, Beşbalık'ta (Beiting) Çinlilerle Uygur müttefikleri karşısında Tibetliler'in zaferiyle doruğa ulaştı ve orta Asya'daki Çin hükümranlığına, hemen hemen bin yılı aşkın bir süre için son verdi. Ancak, bundan birkaç yıl sonra, Tang'ın karşı saldırıları Tibet'in askeri yayılmasını durdurdu ve 9. yüzyılın ortalarında da Tibet, örgütlenmiş bir devlet olarak bütünlüğünü kaybediyordu.

Gerek nüfus ve gerek toprak olarak büyüklüğün modernlik öncesi bir imparatorluktaki etkilerini değerlendirmek oldukça zordur. Merkez ile sınır bölgeleri arasındaki iletişimin masrafı, elbette, o iletişimin içinde yer alan mesafelere göre değişmektedir; tüm imparatorluk hanedanları, at, tekne ve piyade koşucularından oluşmuş kapsamlı ve pahalı bir ulak sistemini sürdürmek zorundaydılar. Sayfa 94'deki harita, ortak merkezli dairelerle atlı bir ulağa izin verilen azami zamanın haftalar olarak belirtildiği Ming ulak sistemini göstermektedir. Büyük bir ihtimalle mümkün olan hız miktarları önemli ölçüde farklı değildi. İç Çin'i temel alan imparatorlukların iletişim çaplarının beş ile altı hafta arasında olduğunu söylemek mümkündür. Bu, hayalî başkenti Venedik olan ve Lizbon'dan Moskova'ya uzanan 18. yüzyıl Avrupası ile aynı boyuttadır.

Taşımacılık ise başlı başına ayrı bir konuydu. Elverişli su yollarının bulunmaması halinde, özellikle ilk dönemlerde, merkezden yola çıkan ordulara iaşe göndermenin bedeli, bu malların değerinin kat kat üzerinde olabilirdi. Çin'in lojistik kapasitesinin aşırı kullanımına oldukça iyi bir örnek, imparator Gaozong'un döneminde, 7. yüzyılın sonlarında Tang'ın siyasal denetim gücü, kısa bir süre için, Pamirler'in ötelerine, Basra Körfezi'ne dek uzanıp, neredeyse Hindistan sınırlarına eriştiğinde ortaya çıkmıştı. Çin'in Orta Asya'daki protektolarını gösteren yandaki harita, bu durumu, "İmparatorluğun aşırı genişlemesi" olarak gözler önüne sermekte ve kuzeyde çöller, güneyde ise dağlarla sarılı bir durumda, Lonshou'dan Anxi'ye uzanan Çin iaşe yollarının ne denli zorlu olduğunu açıkça göstermektedir. Üstelik bu hükümranlık, yerel hoşnutsuzluklara karşın, uzun müddet sürdürülememiş, ayrıca, ortaçağ dünyasının en kesin sonuçlara yol açan çatışmalarından biri olan Talaş Nehri muharebesinde, M.S. 751 yılında İslâm güçlerine karşı alınan yenilgi ile bundan sonra, Çin içinde çıkan 755 An Lushan isyanının yarattığı yıkım, bu batı uç bölgesinde Çin'in güçlerini koruma umudunu bir daha ortaya çıkmamak üzere sona erdirdi. Haritada görüldüğü gibi, Tibet krallığının, kısa bir zaman sonra, koridor boyunca genişlemesi, Tang'ın Türkistan'a erişme yollarını hepten tıkadı ki, bu olay, Tibet'in 791 yılında kuzey Çin'in eski sınırı Beshbalig'de (Beş balık, bir zamanlar Çin'e ait olan Beiting) Uygurlara karşı kazanmış oldukları zaferle simgelenirdi.

İmparatorluğun lojistik sorunları, askerler aynı zamanda çiftçi olarak da yaşayıp biraz olsun kendilerini doyurmayı becerseler kolaylanabilirdi. Nitekim, asker-çiftçilerin oluşturduğu askerî koloni, Çin imparatorluğunun sağlamlaştırılması sürecinin büyük bir bölümünde anahtar rolü oynamıştı. Bu gelişmeye tipik bir örnek, 700.000 civarında göçmenin, Han İmparatoru Wudi tarafından, M.Ö. 2. yüzyılın sonunda Gansu koridoruna nakledilmeleri ve kendi kendine yeterli garnizonların batıdaki yarı-çöl bölgelere yerleştirilmeleridir. Bu bölgenin kuru iklimi, yönetimin kendi kayıt ve emirlerini üzerine yazdığı ağaç şeritlerin zarar görmeden varlıklarını sürdürebilmelerine olanak tanıdığından, Juyan (veya Etsin-gol) gibi yerlerde bulunan göçmenlerin yaşamları hakkında oldukça ayrıntılı bir görünüm elde edilebilmektedir. Bu topluluklar, sivil göçmenler (ki çoğu hükümetin maddi desteği ile taşınmışlardı), garnizon askerleri, denetim altındaki muazzam bir programa göre çalışan, çiftçilikle uğraşan askerler, çobanlar, asker aileleri, kişisel hizmetkarlar, mahpuslar, köleler, geçici ziyaretçiler ve boyun eğmiş barbarlardan oluşan karmaşık bir nüfusa sahipti. Yerleşim bölgeleri, surlarla çevrili kentler, kaleler ve gözetleme istasyonlarından oluşan

bir ağ tarafından korunmaktaydı. Sui ve erken Tang döneminin "bölgesel milisler"i, seçilmiş köylülerin asker olarak yetiştirilmelerine dayalı olup, koloni kavramının bazı özelliklerini taşımakla birlikte, onun kadar bütünleşmiş bir tarımsal-askeri örgütlenme niteliğinde olmayan bir iç kurumdu. Koloni düzeni düşüncesinin en gelişmiş biçimi, belki de, Ming'in "muhafızlar ve taburlar" kurumuydu. Fetih ordularına mensup üç milyon askerin iki milyondan fazlası, yörenin değişen gereksinimlerine göre, çiftçi ve savaşçı olma oranları da değişen bir biçimde, 14. yüzyılın sonlarında bu kurumlara yerleştirilmişti. İlginçtir, 1870'ler kadar geç bir dönemde bile, Zuo Zongtang'ın Doğu Türkistan'ı yeniden fethetmesi, askerlerini yarı-zamanlı köylüler yapması ve kesin seferden önce iaşesini gayet dikkatlice biriktirmesine dayanmıştır (bkz. 41. sayfadaki harita).

Öte yandan, muhtemel ölçek ekonomilerini gözardı etmek yanlış olur. İmparatorluk Çin'i, "doğal" sınırlarına zamanla genişleyebildiği ölçüde, dışarıdan gelebilecek âni veya kolay saldırı ihtimalleri de azalırdı. Doğu kıyı bölgesi, güneybatının vahşi ormanları ve batı dağ silsilelerinin hepsi, belli ölçülerde, bu tip birer sınır bölgesiydi. Gene, büyük bir nüfus ve iyi konumlandırılmış tek bir stratejik engelin arkasında koruma altına alındığında, nüfus artsa da imparatorluğun kişi başına düşen savunma harcamaları arasında eksilebilmektedir. Çin Seddi (basit bir tek yönlü engel duvarı olmaktan çok, kampları ve iaşe yollarını içeren bir savunma kompleksiydi) bu çerçeve içinde ele alınabilir. Song, böyle bir duvardan yoksundu ve kuzey düşmanlarına karşı sadece, özel olarak kazılmış su kanallarını, özellikle ekilmiş söğüt koruluklarını kullanırken, Ming ise, tamamen duvar işçiliğiyle örülmüş ve bugün de ziyaretçilerin görebileceği gibi, top koymak için deliklerle donatılmış bir suru yeniden yaptı. Ve, önemsiz sayılmayacak ölçüde, bellidir ki, ölçeğin daha da büyümesi, tasarruf edilebilecek daha fazla kaynak demekti.

"Barbarlar ve Çinlileşme"

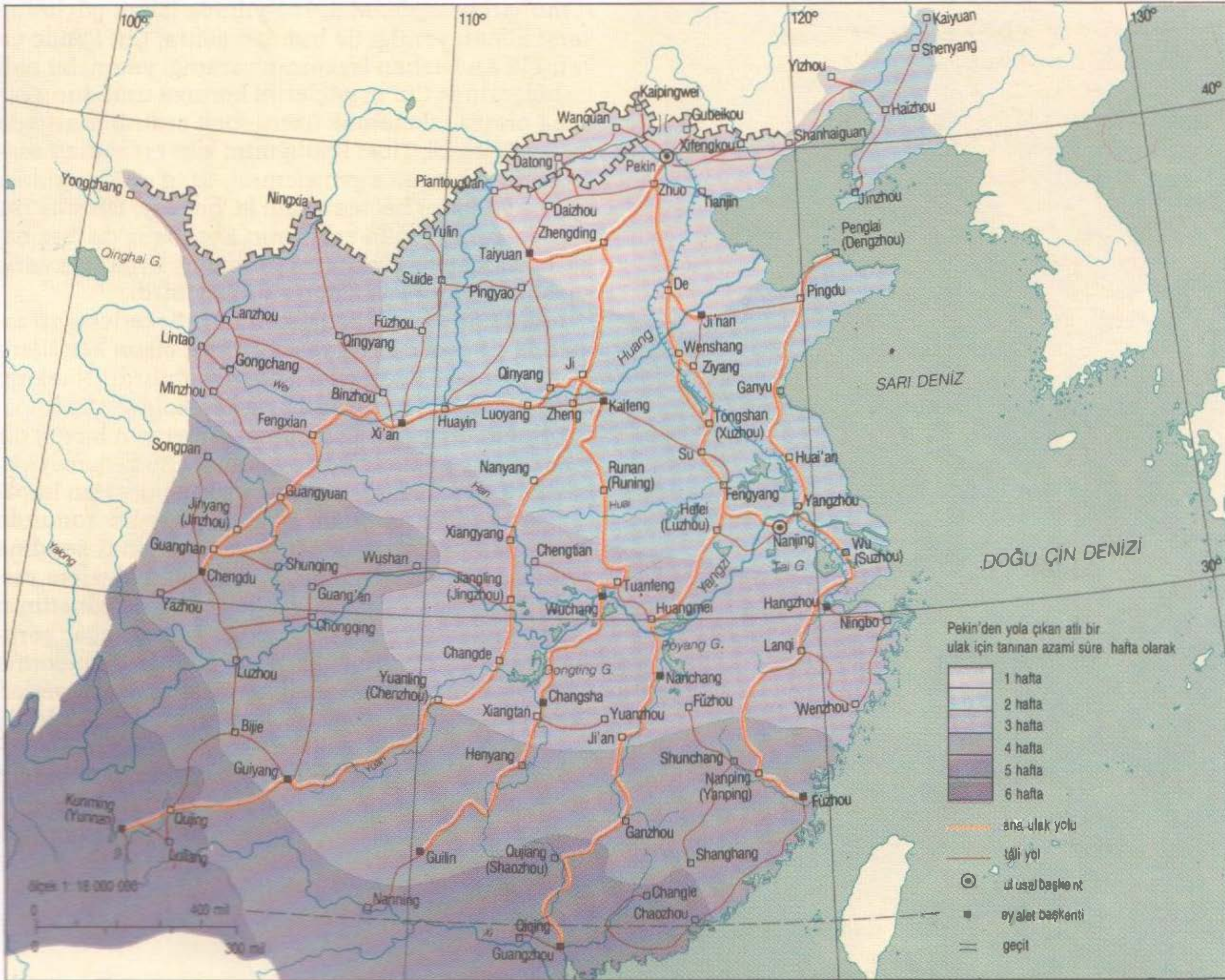
Her anlık askerî dengeyi ortadan kaldıran sürekli bir istikrarsızlık kaynağı, Çinlilere karşı koyan Han olmayan halkların savaş becerilerinin sürekli gelişmesiydi. Böylece, imparatorluk öncesi dönemde, göçebeliğin yeni atlı savaşma yöntemi, Çinlileri, bu meydan okumayı denetim altına alabilmek için son derece büyük kaynak ve çaba harcamak zorunda bıraktı. Çinliler kendi süvari güçlerini geliştirdiler ve bazen bunlar, denetimli manevralarıyla ünlü erken dönem Tang'ınkiler gibi, dikkat çekici ölçüde iyi talim görmüşlerdi ve etkiliydiler. Ancak, İç Çin at yetiştirmeye elverişli olmadığından, haneden üstüne hanedan, özel otlak alanları açmak yükümlülüğüyle ve sınırların ötesinden binek hayvanları ithal etme zorunluluğuyla karşı karşıya kaldı. Wang Anshi, 11. yüzyılda bir ara iktidar olan geleceğin kurumsal reformcusu, ordu tarafından savaş zamanında kullanılacak olan atları köylülere vermeyi denedi. Ancak bu plan, hayvanları beslemenin çok pahalı olması ve onları sağlıklı tutmanın güçlüğünden olsa gerek, pek işlemedi. Başka silâhlar, barbar atlı okçuları ve vurucu askerlerine karşı etkili olabildi: örneğin tatar yayı, Song hanedanının askerî teknik uzmanlarınca hayvan derisiyle kaplanmış, bazen birbirlerine demir zincirlerle bağlı at arabalarından yapılma bir ilkel tank türü ve son olarak da 14. yüzyıldan itibaren sahra topçuluğu. Süvari teknolojisine gelince bu da aynı biçimde kalmadı. M.S. 5. yüzyıl dolayında, Çin dünyasında ilk defa üzengi görüldü (icadın tarihi ve yeri tar-

Shandong'daki Wu ailesine ait anıt-mezarlardaki savaş sahnelerinden Han hanedanı figürlerinin sürtme kopyaları. Bunlar, zamanın giysi ve zırh üslûbunu göstermektedirler.

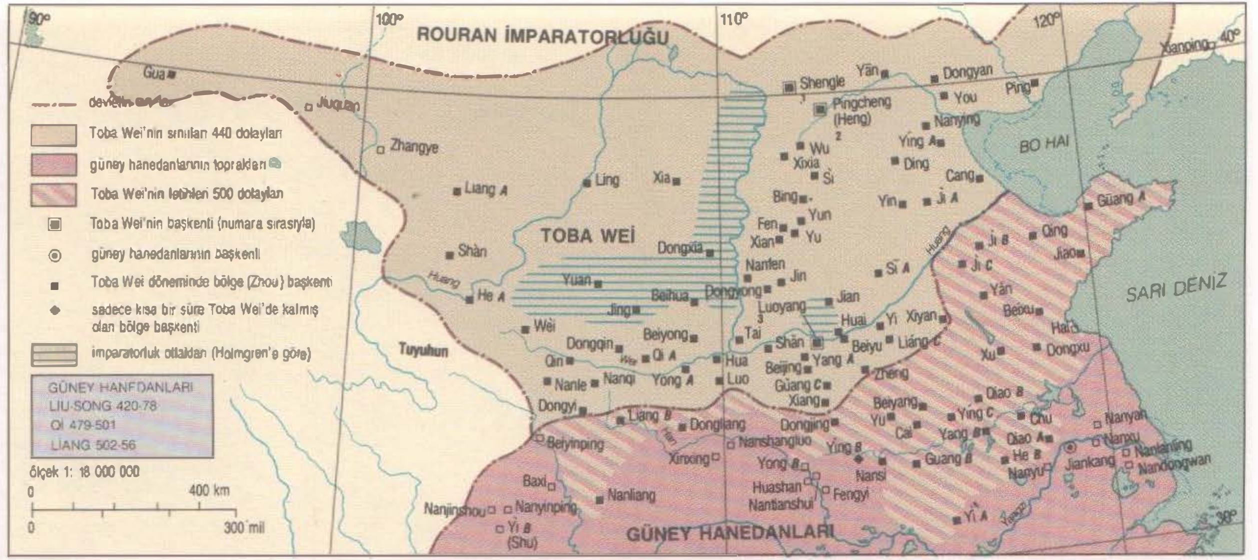

Solda: **Ming hanedanı döneminde imparatorluk ulak hizmeti**
Ulak hizmeti, imparatorluğun siyasal sinir sistemiydi. Harita, Ming hanedanı döneminde kullanılan anayolları ve yerel yollar ağını ve bunların içinden geçtikleri kentleri göstermektedir. Geleneksel dönemin sonlarındaki imparatorluğun pratik olarak yönetilebilir büyüklüğü hakkında, biraz sonraki bir tarihte Qing tarafından belirlenmiş bulunan ve atlı bir ulağın Pekin'den yola çıktığında ulaşacağı belli yerler hakkında izin verilmiş bulunan azami süreyi tanımlayan bölgeler bir fikir verebilir. Haritada gösterilenler, yalnızca, ana merkezler için tanımlanmıştır ve önemsiz bazı yanılmalar, muhtemelen ikinci dereceden önemli kentlere göre ortaya çıkmaktadır. Görülebileceği gibi, imparatorluk, modern çağ öncesi en hızlı iletişimin terimleriyle, boydan boya, altı veya yedi hafta tutuyordu.

Toba Wei Devleti
Toba (ya da Tabgatch) tarafından, M.S. 4. yüzyıl sonlarında kurulmuş olan Wei hanedanı, önceleri süvari gücüne dayanan, bir ölçüde zalim bir fetih rejimiydi. Haritada gösterilen devasa büyüklükteki imparatorluk meraları, bu gerçeği hatırlatmaktadır. Zaman geçtikçe, bu devlet de giderek daha Çinlileşmiş, daha bürokratikleşmiş ve tarımdan elde edilen gelire daha çok bağımlılaşmış bir hale geldi. Bu kayma, çarpıcı bir biçimde, başkentin 494 yılında, bugün içinde kuzey Shanxi'nin yer aldığı Pingcheng'den Sarı Nehir vadisinin merkezinde bulunan Luoyang'a taşınmasında görülebilir ki bu olgu, 524 yılında, sonuçta devletin ikiye bölünmesine yol açan aşiret garnizonlarının ayaklanmasına katkıda bulunmuştu.

Toba Wei il başkentlerinin almaşık isimleri

Beihua	Fucheng
Beijing	Yiyang
Beixu	Langya
Beiyang	Beidu
Beiyang	Danyang
Beiyu	Chenggao
Bing	Taiyuan
Cai	Xincai
Chu	Chenliu
Ding	Zhongshan
Dongjing	Huaian
Dongliang	Ankang
Dongqin	Longdong
Dongxia	Biancheng
Dongxu	Xiapi
Dongyan	Changping
Dongyi	Wuxing
Dongyong	Zhengping
Fen	Xihe
Gua	Dunhuang
Guang A	Donglai
Guang B	Beiguang
Guang C	Xiangcheng
He A	Baohon (veya Fuhan)
He B	Ruyin/Nanruyin
Hua	Huashan
Huai	Henei
Ji A	Changle
Ji C	Jibei
Jian	Gaodu
Jiao	Dongwu
Jin	Pingyang
Jing	Anding
Liang A	Wuwei
Liang B	Hanzhong
Liang C	Chenliu
Ling	Baogulüzhen
Luo	Shangluo
Nanfen	Dingyang
Nanie	Chouchi
Nanliang	Longzhou
Nanqi	Gudao
Nansi	Yiyang D/Si B
Ping	Liaoxi
Qi A	Pingqin
Qiao A	Xinchang
Qin	Tianshui
Qing	Dongyang
Shǎn	Hengnong
Shàn	Xidu
Si	Jiuyuan
Si A	Weiyin
Tai	Hedong
Wei	Longxi
Wu	Qi B
Xia	Huacheng
Xian	Jianping/ Liubicheng
Xiang	Beinanyang
Xixia	Taian
Yan	Guangning
Yang A	Yiyang A
Yang B	Liang/Nanliang
Yin	Nanzhao
Ying A	Zhaodu
Ying B	Helong
Yiñg C	Ruyin/Yiyang B
Yiñg C	(Yiyang C Güney hanedanları altında Sizhou) Southern dynasties)
Yong A	Chang'an
Yong B	Xiangyang
You	Yan
Yu	Runan
Yuan	Gaoping
Zheng	Yingchuan

tışma konusudur), aynı zamanda, Xixia Tangut'ların ve Ruzhen Jin'in savaş atları için demirden kısmî gövde zırhları kullanmaları, saldırılarına karşı koyulmasını olağanüstü derecede zorlaştırdı.

Çinlilerin becerilerinin merkez Çin bölgesinden dışarıya doğru yayılması, Han olmayan halkların ilerlemesi için, ikinci ve eşit derecede önemli bir öğeydi. Bu yayılma, çoğu zaman, Han tarafından gerçekleştirildi. "Barbarların" kendilerini örgütleyebilme yeteneklerinin gittikçe artması, zamanla, kısmen yerleşik olan, tarım ve kentlere dayalı devletler yaratabilmeleri, öte yandan, Çinlilerin, etkin bir biçimde onlara karşı koyabilmeleri için ya daha çok masraf ederek kendi güçlerini daha fazla artırmaları ya da askerî, malî, keza diplomatik usullerde olsun, kendi teknolojilerini ilerletmelerinin zorunlu kılınması demekti. Teknik becerilerin dışarıya gitmesinin etkileri hakkında klâsik bir örnek, Çin ve Rusya'nın Moğollar tarafından fethedilmesinde görülebilir. 11. yüzyılda, bugünkü Mançurya'nın Liao hanedanından gelen Qidan hükümdarları Moğolistan'a demir ihracatını sıkı bir biçimde yasaklamışlardı. Bu, bir tür ortaçağa özgü stratejik silâh ambargosu niteliğindeydi. Ruzhen Jin ise, onları devrilip, 12. yüzyıl başlarında Kuzey Çin'i Song'dan aldılar ve Qidan'lar kadar tutumlu değillerdi. Demir temrenlerin, demirden mızrak başları ve kılıçların ithalatı, üstüne Cengiz Han'ın dehası, artık Moğolları küçük bir devletten öldürücü bir tehdit haline getirdi. 1234 yılında, Kaifeng'deki Jin başkentini aldılar ve birkaç yıl sonra Batu'nun önderliğinde Kiev Rusyası'nı mahvedecek seferi techizatlandırmak üzere bulabildikleri tüm Çinli demircileri topladılar. Bu arada, Güney Song'un masif duvarlı kentleri, taş atıcıları ve ilk fişek tipi silâhları ile Yangzi vadisindeki büyük nehirler ve su kanalları şebekesi birleşerek, Moğolları 40 yıl süreyle uzakta tutabildi. Moğollar ise, ancak deniz muharebesi yöntemleri ve gelişkin kuşatma zenaatını, çoğunlukla kaçak Çinlilerden öğrenince güneye inebildiler. Önce Kore, sonra da Çin kökenli denizcilik hünerlerini kullanıp, Japonya'ya (1274'te ve tekrar 1281'de) ve Java"ya (1292-93 arasında), hepsi de başarısız olan büyük çaplı deniz seferlerini başlattılar.

Çin siyaset ustalığını öğrenip biraz da Çin kültürüne vakıf olmak, özellikle Kore ve Vietnamlılara, Çin imparatorluğunun açık denetiminden kurtulmalarında yardımcı oldu. Han'ın İmparator Wudi'sinin Kuzey Vietnam ve batı Kore'nin çoğunu imparatorluğuna katması, M.S. 2. yüzyıl sona ermeden az önce gerçekleşmişti. Bunu izleyen bin yıl boyunca Çinlilerle bazı yerel devletler arasında, iki yarımadada patlak veren, aralıklı çatışmalar süregeldi. Birkaç zor savaş serisinden sonra Tang hanedanı, M.S. 668 yılında Kore'yi, kendisine haraç veren bir bölge olarak Silla (veya Xianle) altında birleştirdi, bunun için de rakip Faekche ve Koguryo devletlerini yokettı. 935 yılında Tang'ın çöküşünden ancak birkaç onyıl sonra, yerli bir Kore hanedanı olan Koryo, özgürlüğünü kopardı ve Silla'yı ilhak etti ve tüm yarımadayı bağımsız olarak denetler duruma geldi. Kısa bir zaman sonra, ilk defa Koryo, bürokratların işe alınmaları için Çin tarzı sınav sistemini getirdi. Aynı zamanda, Çin dünyasının öbür ucunda, Vietnamlılar, o tarihte Guangdong'u denetim altında tutan Güney Han'dan kurtularak bağımsız oldular ve 1009 yılında Ly hanedanı Dayue (veya Dai Viet) devletini kurdu. Bu devlet, 1225 yılına kadar devam etti.

M.S.ki ikinci bin yılda, Kore de, Vietnam da bağımsızlıklarını korumak için diplomasiyi ve askerî direnmeyi birarada kullanmak durumunda kaldılar. Çin'de kim egemense, usulüne uygun olarak, onun otoritesini tanıdılar ve haraç yolladılar, ancak açık bir işgal girişimiyle karşı karşıya kaldıklarında savaştılar. Böylece, 1425 yılında, Vietnamlılar, Ming hanedanının onları 1406 yılında yeniden bir Çin ili haline getiren güçlerini püskürttüler ve 1787 yılında benzeri bir Qing seferinden de galip çıktılar. Vietnamlılar 1554 yılında Çin kamu hizmeti sınav sistemini kabul ettiler, fakat Çinlileşmenin de bir sınırı vardı. Kore'de olduğu gibi, burada da toplumun tabanını oluşturan özgün yerel geleneklerle (örneğin, Vietnamlıların resmiyetten uzak, halka yakın, "halk kahramanı" tipindeki krallık ideali gibi) süsleyici Çinli üst kültürü arasında bir gerilim görülüyordu. Ayrıca, zaman zaman ırkçı gerilimler de su yüzüne çıkmaktaydı. 1782 Vietnam iç savaşı sırasında, Çinli kolonilere mensup çok sayıda insan katledildi. Bu da, o halde, imparatorluğun karşısındaki bir diğer sınırdı; düşmanın Çin kültürünü etkili bir biçimde alması ve kendi koşullarına uydurması.

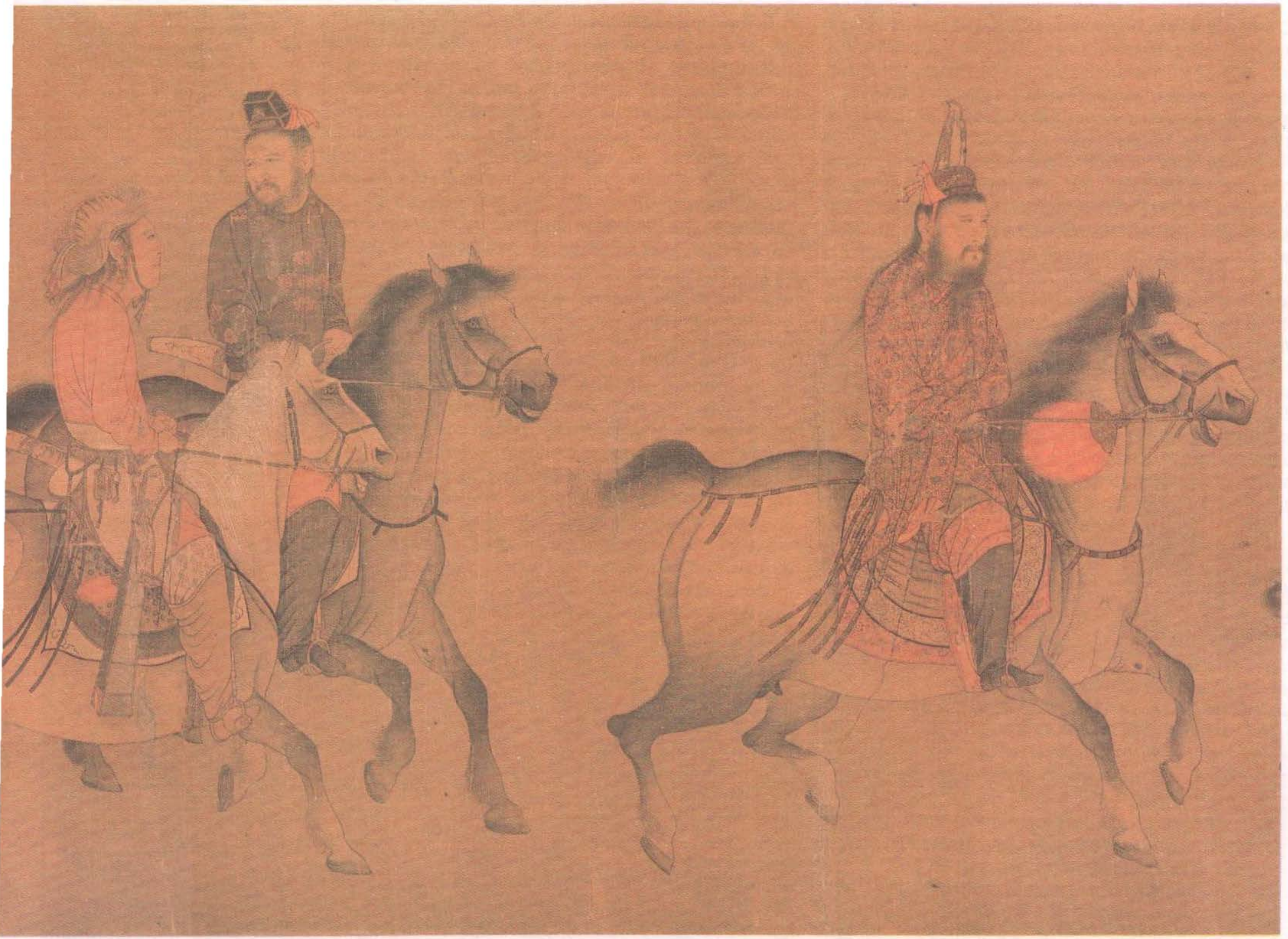
Kore ve Vietnam'ın dışında, kısmen Çinlileşmiş devletler, Çin nüfuz bölgesinin içinde ve çevresinde mevcuttu, ancak bunların varlıkları uzun sürmemişti. Bir ilk örnek, bugünkü İç Moğolistan ile Kuzey Çin'in büyük bir bölümüne, M.S. 4. yüzyıl sonlarından 6. yüzyılın başına kadar egemen olmuş Toba (veya Tabgaçların) Wei hanedanıydı. Eski kabile örgütlerini lağveden İmparator Daowu tarafından kurulan ilk başkentleri, otlaklarla tarım arazileri arasındaki sınırda yer alan Pingcheng'deydi; ancak, yönetim biçimi giderek daha da Çinlileşti ve ekonomik temel gittikçe daha çok yerleşik tarımın vergilendirilmesine dayanır ol-

du. 494 yılında başkent daha güneye, Çin'in eski büyük kenti Luoyang'a taşındı. Bu olay, tüm bu tür karışık rejimlerde, her zaman, çeşitli biçimlerde ve sonuçlarla yeniden ortaya çıkacak olan bir bunalım yarattı. Bir başka deyişle, Çin usüllerini yeğleyenlerle, kendi Han olmayan özgün değerlerini korumak isteyenler arasında çatışma ortaya çıkmaktaydı.

Kuzey kavimlerinin çoğu ile Çinliler arasındaki çarpıcı farklılıklar arasında birincilerin kadınlara daha çok özgürlük tanımaları ve saygı göstermeleri, egemen yönetici grup içinde danışmayı vurgulayan bir yönetim biçimi ve (doğru veya yanlış) Han'lara göre sadakat ve dürüstlük gibi askerî değerlere sahip olunduğu duygusunu kapsar. Ayrıca, kuzey kavimleri, Çin âdetlerinin kendi güçlü askerî dayanıklıklarına zayıflatıcı etkide bulunacaklarından korkarlardı. Bir 4. yüzyıl Xianbi generali, "Çinlileri surlarla çevrili kentlere yerleştirmeliyiz ve onları, tarım ile ipekçilik işlerine tayin etmeliyiz ki, bize ordu ve yönetimimize gerekli olan kaynakları sağlasınlar. Bizlerse, savaş sanatlarını talim etmeliyiz ki, bize itaat etmeyenleri öldürelim" demişti. Bu doğrultudaki en uç görüşü, Cengiz Han'ın generalleri, neredeyse bin yıl sonra belirtmişlerdi. İddiaya göre, bu generaller, insan adına lâyık herhangi bir kişinin, bu tavşan yuvalarında nasıl oturmak isteyebileceğini anlamadıklarından ötürü, Çin kentlerini yerle bir etmek istemişlerdi. Ancak, lojistiğin mantığı, yine de askerî dünyada acımasızca geçerliliğini korumaktaydı. Kuzeyin kaynaklarına ve sonra da güney Çin kaynaklarına erişebilmesi, Kubilay Han'a (Yuan hanedanının Chengzu'su), önce küçük kardeşinin, Çin'den bağımsız bir Moğol step rejimi kurma çabalarını önlemek ve sonra da Talas Nehri kıyılarında, göçebe yaşamını ve atalarının töresini koruyacaklarına and içen rakip Moğol önderlerin koalisyonunu püskürtme imkânını sağladı. İşte, 524 yılında, Toba Wei'nin, Çinlileşmemiş ve izlenen politikaya içerlemiş sınır garnizonları tarafından alaşağı edilmesi sırasında işin içine karışan kültürel gerilimler bunlardı.

Belirtilmeye değer diğer Çinlileşmemiş devletler şunlardır: (1) 916 ile 1124 arasında Mançurya'nın büyük bir bölümünde hüküm sürmüş olan Qidan halkının Liao devleti; (2) onların yerine geçen ve Kuzey Çin'i de fetheden Ruzhen halkının Jin devleti; (3) 1032 yılından itibaren Sarı Nehir'in büyük dönüşünün batısındaki bölgeye, 1227 yılında Moğollar tarafından mahvedilinceye kadar egemen olan Toba soyundan Tangut'ların Xixia (veya Batı Xixia) krallığı. Gerek Qidan'ın, gerek Xixia'nın ikili bir yönetim yapısı vardı. Bunlardan biri Çin bürokrasi modelinin bir kopyası olup öbürü, kendi kabile yapılarından kökenlenmişti. Xixia ve Ruzhen'in ikisinin de, Çinlilerinkinden esinlenmiş özgün yazıları vardı. Bugün, Ruzhen'lerinki hâlâ okunabilirse de, Xixia'nın yazısı henüz çözülememiştir. Xixia devleti örneği, Ningxia ovasındaki

Üstte. İpek üzerine mürekkep ve renkli boyalarla, geç Tang hanedanı üslûbuyla yapılmış olan bir asma resimden, at sırtında dolaşan göçebeleri işleyen bir ayrıntı. 8. yüzyıl ortalarındaki An Lushan ayaklanması, Tang'ı, kuzeybatıdaki garnizonlarını geri çekmeye zorlamıştı. Bu grubun önderi gibi, zengin işlemelerle bezeli Çin giysileri içindeki soylu adamlar, Beş Hanedan ve Song dönemlerinde (10.-13. yüzyıllar) kuzeybatı Çin'in büyük bölümünü ellerinde tutuyorlardı. Bunlar, Tang'ın çekilmesinden sonra, başlıca ilgileri at ticareti olan ve bunu da kendilerinin belirledikleri fahiş koşullarla yürüten komşularıyla ticaret ilişkilerini sürdürmüşlerdi.

sulama tarımına ve Çin'le yün, deve tüyü, tıp malzemeleri ve bazı çeşitli madeni ürünleri içeren bir ticarete dayalı olduğu için, özellikle ilginçtir. Bu devletin egemenleri, özellikle de kurucuları Yuanhao, ağırlıklı olarak Çinli danışmanlara dayanmışlar ve Konfüçyusçu bilginleri desteklemişlerdi. Fakat, aynı zamanda, Çin ve Budist kutsal yazılarının çevrilmesiyle kendi edebî kültürlerini de teşvik etmeye çalıştılar. Siyasal güçleri sone erdikten uzun bir süre sonra dahi, kuzeybatı Çin'de Xixia yazısıyla yazılmış eserlerin okunduğunu gösteren kanıtlar vardır. Xixia devletinin tek bir kuzey Song ilçesinin sahip olduğundan pek de fazla olmayan bir nüfusa sahip bulunmasına rağmen, bastırılması olanaksız derecede güçlü orduları ayakta tutabilmesi oldukça şaşırtıcıdır. Bunun nedeni, muhtemelen, yetişkin her erkeğin ya savaşmak ya da ordudaki bir erkeği doğrudan desteklemek üzere örgütlenmiş olması ve Xixia'nın zırhlı süvarilerinin, uzak iaşe yollarının sınırında bir düşmanla karşılaşınca aralıksız taciz etme ve oyalama taktiklerinin yararlarını takdir eden generallerin önderliğinde, son derece hareketli olabilmesi ve saldırdıklarında karşı konulamayacak güç oluşturmalarıydı.

Daha geç dönemlerde, Çinlilere korku salan, Han olmayan bir halkın siyasal ve kültürel bakımlardan Çinlileşmelerinin en belirgin örneği, Ruzhen'lerin soyundan gelen 17. yüzyıl başlarının Mançularıydı. Geleceğin Mançu (Qing) hanedanının 1620 ve 1630'lardaki baş mimarı, çok sayıda Çinli danışman ve generali kendi yanına çekmeyi ve onlardan yararlanmasını bilen Abbahai'ydi. Özellikle bu Çinli generaller onu, Avrupa tarzı topçulukla tanıştırmışlardı. Daha önce Xixia örneğindeki gibi, Mançuların iktidara yükselişi de, kendi dillerine göre bir yazı sistemini benimsemeleriyle birlikte olmuştur. Bu kere, her ne kadar Moğol yazısından geliştirilmişse de, Çinceyi yakından bilen üstün nitelikleri olan Mançu bilginleri tarafından yetkinleştirilmiştir. Mançular, tarımı ve demirciliği Çinliler ve Korelilerden öğrenerek, işe güçlü bir biçimde başlamışlardı. Ancak orduları, tepeden tırnağa mızrak ve kılıçlarla donatılmış olmalarına, ayrıca, okçular ve savaşta son kesin darbeyi yapmakta kullanılan, her an yer değiştirmeye hazır bir yedek süvari gücüyle desteklenmiş olmalarına rağmen. Ming ateşli silâhlarına karşı zayıftılar. Aslında Mançuların Çin'i bu ordularla "fethettikleri" söylenemez. Çin, içerdeki şiddetli karışıklıklar sırasında Mançu saflarına intikal eden (Wu Sangui gibi) Çinli sınır generalleri tarafından onlar adına fethedilmişti. Hanedanın ilk elli yılı içinde iktidarda kalabilmeleri, kritik bir biçimde Çinli askerî önderlere bağımlı olmuştu. Mançuların, Çinlileşmeleri, tamamlanmış olmamakla birlikte, onların geniş ölçüde benimsenmeleri için yeterli olmuştu.

Çinlilerin çevrelerindeki diğer barbarlarla olan ilişkilerinin bir diğer önemli yönü, barbarların askerî destek güçleri olarak kullanılmaları ve imparatorluk

Jin (Rhuzen) devleti
Güney Song devleti
Xixia (Minyak) devleti
Jin'in kuzey sınırı, 13. yüzyıl başı
Jin sınır hendeği
Jin'in, Güney Song'un veya Xixia'nın başkenti (birbirini izleyen başkentler numaralanmıştır)
ikincil Jin başkenti
önceki Liao (Qidan) hanedanının başkenti
etkin merkezi güce sahip Han-olmayan bölge
etkin merkezi güce sahip bulunmayan Han-olmayan bölge
MIAN Han-olmayan devlet
Oirat Han-olmayan halk
Han-olmayan devlet başkenti
deniz savaşı
Xin A koyu yazılmış harfler, Latin harflerine çevrildiğinde aynı adı taşıyan farklı yöreleri göstermektedir.
95°
100°
105°
110°
115°
120°
125°
130°
40°
35°
30°
25°
20°
Oirat
Baykal G.
Merkitler
Moğollar
Tatarlar
Kereit
Ongut
Uygurlar
XIXIA (MINYAK)
TİBET (BOD)
Tufan
Lhasa (Ra-sa)
NANZHAO (DALI)
Dali
MIAN
Pagan
DAYUE
Shenglong
Huan
GAOLI
Kaicheng
Hanyang
BO HAI
SARI DENİZ
DOĞU ÇİN DENİZİ
GÜNEY ÇİN DENİZİ
LIUQIU
Puyulucheng
Wuguocheng
Huining 1
Linhuang
Dading
Liaoyang
Zhongdu
Datong
Heishuicheng
Sha
Gua
Yongning
Xingqing
Ling
Zhongning
Chang'an
Fengxiang
Bian 3
He'nan
Yancheng
Lin'an
Jiankang
Chengdu
Chongqing
Yaishan 1279
Qiong
Wan'an
Koko Nor
Yangzi
Huang
ölçek 1: 18 000 000
0
600 km
0
400 mil

Liao ve Xixia devletleri ve Çin'in Güney Song/Jin döneminde iki yönlü siyasal bölünüşü
Ortaçağ devriminden sonra, güneyin artan zenginliği ve üretkenliği, bu bölgeye ilk kez bir bütün olarak kuzeye karşı askerî bir denge kurma olanağını verdi. Kuzey Song'un başkenti Kaifeng'in 1126'da Jin (Rhuzen) tarafından sürpriz bir biçimde ele geçirilmesi, ele geçirenlere, kaynaklar bakımından, Çin'in geriye kalan kesimini elde etmenin bundan sonra sadece bir zaman meselesi haline gelmesini sağlayacak bir üstünlüğe ulaşma olanağını sağlamadı ki, böyle bir olanak, daha eskiden olsaydı elde edilirdi. Çin, birbuçuk yüzyıl boyunca, Hubai Nehri'nin oluşturduğu çizgi üzerinden, yaklaşık olarak kuru-tarım ile sulu-tarım arasındaki sınıra denk düşen bir biçimde ikiye bölünmüştü.
Güney Song, başkentini, "Geçici Huzur" anlamına gelen Lin'an diye adlandırdıkları Hangzhou'da kurdu. Burası, Çin tarihinde deniz limanı olan tek başkentti ve Güney Song, kendisinden önceki veya sonraki herhangi bir hanedandan çok daha ağırlıklı olarak, çoğunluğu denizden yapılan ticaretten alınan vergilere dayanıyordu.
İç Çin'in bu dönemdeki ikili bölünmüşlüğünün kesinliği, kuzeybatıdaki Xixia'da Tangut (kendi adlandırmalarıyla Minyak) devletinin varlığıyla karmaşık bir hal almıştı. Belki de Çinliler arasında bir şans olarak, önceki dönemde heybetli bir rakip niteliğindeki Tibet siyasal gücü, Tibetçe'de *Bod*, artık, Tibet toplumunun ağırlıklı olarak, günümüze kadar koruyacağı dinsel bir yönelim içine girmesi sonucunda parçalanmaktaydı.
13. yüzyıl başlarında, Cengiz Han döneminde Moğol iktidarının yükselişi, başkentlerini güneydeki Bian'a (yani Kaifeng'e) taşımış olan Jin'in kuzey bölgelerini eline geçirmiş, ancak kent iki uzun ve zayıflatıcı kuşatmadan sonra, 1234'de düşürülmüştü.

sınırları içinde yüksek sayılar halinde yerleştirilmeleridir. M.Ö. 27 yılı kadar erken bir tarihte bile, Geç Han hükümdarları bakımından, iç ayaklanmaları bastırmak için barbar süvarilerini getirtmek işlerine gelmişti. Aynı yüzyılda, daha sonraları, General Du Xian'ın Xiongnu barbarlarına karşı başarılı bir biçimde sürdüğü güçlerin çoğunluğu Çinli olmayan süvarilerden oluşmaktaydı. Aynı biçimde, M.S. 3. yüzyılda, kısa ömürlü Wei devletinin etkili kurucusu, devlet adamı-şair Cao Cao'nun askerleri, atlı barbar okçulardı. Her ne kadar, bu sorun o kadar basit görülemezse de, imparatorluğun savunması için onun düşmanlarını kullanmak,başka bir biçimde, mantıklı bir işbölümü olarak da anlaşılabilir. Erken Han hanedanı altında her yetişkin erkek çiftçinin zorunlu tutulduğu iki yıllık askerlik hizmeti vardı. Sui ve Tang dönemlerinde, bazı vergi avantajlarıyla özendirilen yarıseçkin bir köylü-askerlerden seçme bir seferberlik düzeni vardı. Bu sistemlerin bazı iyi noktaları bulunuyordu: darbe yapma niyeti olan hırslı subayların birtakım çekici gelebilecek teklifleri karşısında görece bağımsız kalabilecek bir yetişmiş askerî insan gücü ve Tang örneğinde olduğu gibi, çoğunlukla kendi kendisini silâhlandırıp teçhiz edebilecek bir ordu. Ancak, iki sistem de, büyük bir imparatorluğun sınırlarını korumaya yeterli değildi. Bu bağlamda, evlerinden uzak olmak veya yoğun tarım mevsimini kaçırmak gibi şeylerden gocunmayan paralı, profesyonel askerler kullanmak ve masraflarını köylüleri vergilendirerek ödemek daha uygundu. Bu profesyonel askerlerin bazıları elbette Çinliydi, ama birçoğu değildi. Bu durum, özel olarak çok daha büyük bir iç istikrarsızlık tehlikesi yaratmaktaydı. Böyle bir tehlikenin belirdiği en ünlü örnek, M.S. 755 yılında, çeşitli sınır komutanlıklarında nam kazanmaları nedeniyle ihtirasları kabarmış Sogd'lu general An Lushan'ın başlattığı ayaklanmadır.

Çok sayıda Çinli olmayan halkların, imparatorluğun çoğunlukla kuzey ve kuzeybatısına yerleştirilmeleri, M.S. 3. yüzyılda, başlamıştı. Bu, halkların asker olarak kullanılmaları ile ilgiliyse de, bunun ötesinde de bir anlam taşıyordu. İç karışıklıklar meydana geldiğinde, bu halklar, M.S. 311'den sonra kuzey Çin ovasını ellerine geçirmiş olan Çinli olmayan devletler mozayiğinin birçok öğesini oluşturmuşlar ve böylece Çin hükümranlığı altında çabuk gerçekleşecek bir yeniden birleşmeyi de engellemişlerdi.

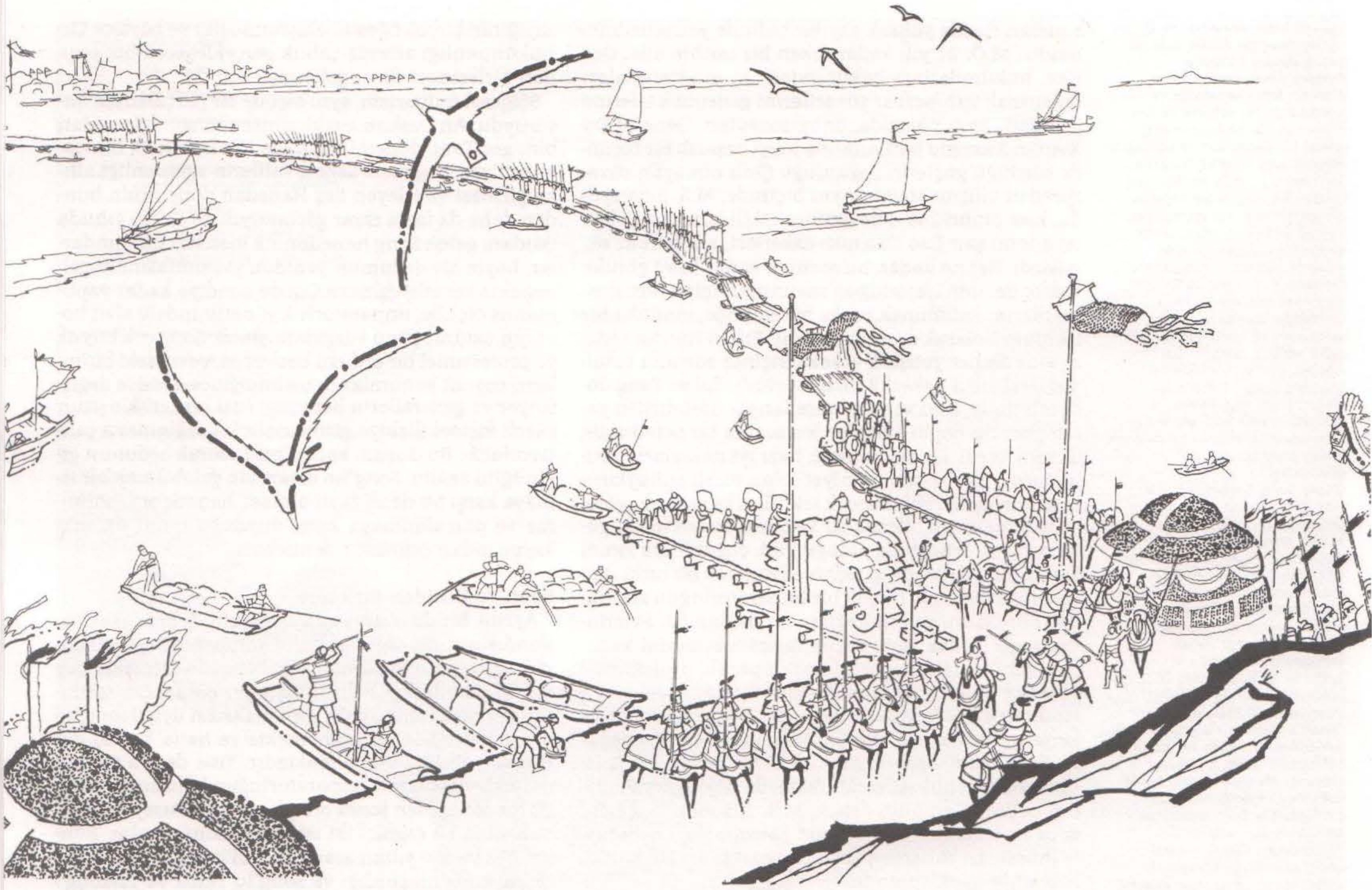
Bölgesel militarizm, aynı ölçüde bir parçalanma unsuruydu. An Lushan ayaklanmasının sonuçlarından biri, geç Tang dönemi boyunca Çin'in büyük bir kısmının yarı-bağımsız askerî valilerin egemenliği altına girmesi ve izleyen Beş Hanedan döneminin bundan daha da fazla zarar görmesiydi. M.S. 940 yılında iktidara gelen Song hanedanına mensup hükümdarlar, böyle bir durumun yeniden yaşanmasını engellemekte kararlıydılar ve Çin'de şimdiye kadar yapılmamış ölçüde, imparatorluk yönetimindeki sivil boyutun üstünlüğünü vurgulamışlardı. Song çok büyük ve profesyonel bir orduyu beslerken, çevredeki birimlerin coğrafî konumlarını olabildiğince sıklıkla değiştiriyor ve generallerin herhangi özel bir birlikle uzun süreli kişisel ilişkiye girmemelerini sağlamaya çalışıyorlardı. Bu durum kaçınılmaz olarak ordunun etkinliğini azalttı. Song'un dışarıdan gelebilecek bir istilâya karşı bu denli zayıf olması, hanedanın, bölünme ve parçalanmaya karşı duyduğu bunu önleme kaygısından ötürüdür denilebilir.

Fetih ve Yeniden Birleşme

Ayrım Bir'de, Kuzey Çin ovasının, teker teker ele alındıklarında, diğer bölgeler karşısındaki göreli büyük ağırlığının imparatorluğu birarada tutmakta pay sahibi olabileceği belirtilmişti. Bu görüş, Çin tarihinin her dönemine ayrım yapılmaksızın uygulandığında, pek yerinde görünmemekte ve hatta birkaç durumda yanıltıcı bile olmaktadır. Yine de, bu görüşü destekleyici olarak, imparatorluğun bölünmüş olduğu bir dönemden sonra ortaya çıkan ve kuzeyden kaynaklanan en çarpıcı iki istilâyı gözönüne alın. Bunlar, 588 ve 589 yılları arasında, Sui'li İmparator Wen'in başarıya ulaştırdığı ve Song'lu Taizu ve Taizong'un, 960 ile 979 arasında giriştikleri yeniden birleşme çabalarıdır. İki olay, birçok yönlerden birbirlerinden farklıydı. Yaptığı darbe sonrasında İmparator Wen, Sichuan'ı kapsayan birleşmiş bir kuzey Çin ele geçirmişti. Bu birlik, İmparator Wen'in hizmet ettiği ve 577 yılında da bu başarıyı sonuca ulaştırmasına yardımda bulunduğu Kuzey Zhou hanedanının mirasıydı. Bu

Sağda: Zırhlı atlar üzerindeki "barbar" savaşçılar, M.S. 6. yüzyıldan kalma bu küçük kilden heykellerin de temsil ettiği gibi, iç ayaklanmaları bastırmak üzere ülkeye getirilmişlerdi.

olup bitenlerden sonra Yangzi'nin güneyindeki Chen devleti, Wen'in karşısındaki tek güç olarak kalmıştı. Chen'in boyunduruk altına alınması, taşıma kanallarının yaygınlaştırılmasına, bir tahıl ambarları sisteminin kurulmasına, bir filo yapımına ve sonra da sekiz ayrı saldırı gücüyle, yarım milyon insanı güney devletine karşı yerleştirmeye dayanan büyük çaplı bir lojistik seferberliğin ürünü olmuştu. Henüz çok az Çinlileşmiş bulunan daha güneydeki bölge fethedilmemiş, fakat bu bölgede egemenlik kuran Han olmayan ırktan zeki ve soylu bir hanımın işbirliği ile kazanılmıştı.

Öte yandan Song'lu Taizu kendisine karşı çıkan yedi ayrı devletle ve İmparator Wen'in dönemine kıyasla ekonomik kaynakları çok daha gelişmiş olan bir güneyle yüzyüze geldi. Taizu, yaklaşık olarak, en küçük ve güçsüz olandan başlayarak, en güçlüye doğru giden bir sıra içinde hareket etti. İlk düşen, orta Yangzi'deki sadece 16 ilçeye sahip bulunan Jingnan'dı ve bunu onun güneyinde bulunan 66 ilçeli Hunan veya Chu izledi. Bu iki devlet de, saldırıya uğramadan önce, iç karışıklıklar yüzünden zayıflamış bulunuyorlardı. Bundan sonra, Shu'ya karşı iki uçlu bir saldırıya geçildi. Bir güç kuzeyden inerken, öbürü Yangzi'den yukarıya doğru yöneldi. 44 gün süren bir sefer sonunda 198 ilçe ele geçirildi, ancak Song orduları yöre sâkinlerine o kadar kötü davrandılar ki, güçlükle bastırılabilen bir ayaklanmanın patlak vermesine neden oldular. Guangzhou'da (Canton) kurulu ve (iddiaya göre) büyük ölçüde hadım ağalara dayanan cimri bir sadistin egemenliği altında bulunan bir devlet olan Güney Han'a karşı önlemlerin alınabilmesinden önce, iç düzenin sağlamlaştırılması beş yıl aldı. Bu durumda, Song güçlerinin görece fazla olmalarından çok, muhtemelen kuzeylilerin dezavantajlı oldukları niteliksel üstünlüğü kesin rol oynadı ve 240 ilçe daha ele geçirildi. Bundan sonraki kurban, isimlerini Song'un imparatorluk iddialarına muhatap olmamak için daha alçakgönüllü Jiangnan ("Yangzi'nin Güneyi") olarak değiştiren Güney Tang'dı. Taizu tarafından yollanan güçler, sayı olarak, Sui'li Wen'in Chen'e karşı yolladıklarının ancak beşte biri kadardı. Song'un elindeki kaynaklar, Yangzi Nehri'nde karşıdan karşıya, teknelerden bir köprü kurma olanaklarından belli olmaktadır ki, böyle bir olay ilk defa gerçekleşiyordu. Komşu devlet Wu-Ye ise, kendisini o kadar baskı altında hissetti ki, hükümdarı, barışçıl bir biçimde Taizu'ya teslim oluverdi. Bu durum sonunda sadece, başkenti bugünkü Shanxi olan Taiyuan'da bulunan Kuzey Han ayakta kaldı. Taiyuan kentine ve diğer Kuzey Han kentlerine karşı yürütülen seferler, kısmen barbar Qidan'ın Kuzey Han'a yardım etmesi yüzünden, en zorlularıydı. Taizu'nun halefi Taizong'un egemenliği altında gerçekleşen sonul başarı, yardımcı Qidan ordularının mağlup edilmelerine dayanmıştı (bkz. sayfa 102'deki harita).

Bütün Song'un yeniden birleşmesi sürecinin en çarpıcı özelliği, kurbanlarından hiçbirinin ittifak içine girmemiş olmalarıdır. Üstelik, Wu-Yue, Song'a yardım eder bir biçimde, Jiangnan'a karşı, aptalcasına savaşa katıldı ve sonra da kendisini tamamen savunmasız bir durumda buldu. Kuzey Han'a destek veren etkili Qidan müdahalesinin ortaya koyduğu gibi, ittifaklar Song'un çabalarını durdurmayı başarabilirdi.

Üstte: Bu yeniden yapılmış çizim, imparator Song Taizu'nun Güney Tang üzerine yapmış olduğu seferi işlemektedir. Zafer, Yangzi Nehri üzerindeki bir gemi köprüsünü idare etmiş olan Fan Ruoshui sayesinde gerçekleşmişti. Resmî sınavları geçemeyen bu kişi, yaşamını, başarı tutkusuyla dolu projesini gerçekleştirmeye adamıştı. Nehrin genişliğini ve akıntının gücünü ölçmek üzere, aylarca küçük bir bot üzerinde, ipekten bir ipliği sererek, ileri geri gidip gelmişti. Sonuçta, planını Song imparatoruna sunmuş ve kendilerine, bir bambu ile birbirlerine bağlanmış ejderha botlarını, yüzen bir geçit oluşturmak üzere kullanmalarını önermişti. İmparator bu düşünceyi uygulamaya karar vermiş ve Fan Ruoshui'yi Cizhou'ya vali tayin etmişti. Üç gün içinde köprü kurulmuş ve nehri tam olarak kaplamıştı. Resim, General Pan Mei ile Vali Fan Roushui'yi, kuvvetlerini Yangzi'nin güney kıyısına doğru yönlendirirken göstermektedir.

Nitekim bu ikinci süreçte, Taizu ikisine de sahip olmuşsa da, büyük bir kuzey lojistik üstünlüğü veya maddi kaynak bolluğu görülmemekteydi ki, merkezdeki ovayı denetimi altına alan herkes, genel olarak, düşmanlarıyla teker teker ve sırayla başedebilme umuduna da sahip oluyordu.

Ming hanedanı, Yangzi vadisinde yer alan stratejik bakımdan avantajlı bir merkezden hareketle imparatorluğu yeniden birleştirmesiyle, imparatorluk tarihinde bir istisna olmuştu. Genel eğilimin bu biçimde tersine çevrilmesi, kuzeyin, 12, 13 ve erken 14. yüzyıllarda Ruzhen Jin ve Moğolların insafsız egemenlikleri altında ve giderek daha geniş alanlara yayılan ve geliştirilen pirinç tarımı sayesinde gerçekleşen Song'un yükselişiyle birleşerek ağır bir ekonomik çöküntü yaşamasıyla olanaklı kılınmıştı. Erken Ming döneminde kuzey ovasının fiilen tekrar kolonileştirilmesi gerekmişti.

Parçalanmayı önleme çabası içinde yer alan ana konuların klâsik bir örneği Tang İmparatoru Zianzong'un, bağımsız Huaixi bölgesini baskı altına almak üzere 815 ile 817 yılları arasında yürüttüğü seferdi. Huaixi, bu tarihte kuzeydoğuda bulunan diğer bağımsız bölgelerden ayrı ve soyutlanmış bir durumdaydı ve yaklaşık bir milyon dolayında insanın yaşadığı küçükçe bir bölge olmakla birlikte, yerel bir yurtseverlik duygusuyla yüklüydü. Yerel bağlarına sadık başarılı bir komutanın fazlaca güçlenmesine karşı korunmak için, merkezî yönetim, olabildiğince çok sayıda bölgeden toplanmış karma bir güç kurma zorunluluğunu duyuyordu. Askerlerin hepsi profesyoneldi, ancak komuta bölünmüştü, bütünleşme de zayıf bir durumdaydı. Huaixi daha iyi koordine olmuştu ve ayrıca sivil milislerine de dayanabilmekteydi. Saldıran ordular savunanların iki katından sadece biraz daha fazlaydı, ancak oranı yükseltmek, sınırları ve diğer stratejik açıdan önemli yerleri zayıflatmak olurdu. Gayet iyi tahkim edilmiş kentleri, hatta, Huaixi komutanlarının yararlandığı daha küçük arazi kalelerini dahi düşürmenin güçlüğü karşısında, savaş aslında bir yıpratma savaşıydı. Diğer bağımsız bölgelerden bazıları, hükûmet güçlerini ve konumlarını, arada sırada arkadan taciz ederek dolaylı yardımda bulunuyorlardı. Huaixi, suvari birlikleri içinde kendi at kaynaklarına sahip olması bakımından bir istisnaydı ve sürekli karşı saldırıya geçerek aktif savunma politikasını benimsemişti. Bu arada, devlet güçleri de bunların hareketliliğini önlemek ve bölge ekonomisini çökertmek için kale ve istasyonlardan oluşan bir çemberle bölgeyi kuşatıyordu. Son temel başarı, önemli ölçüde, eşsiz yetenekli strateji uzmanı Li Su'nun orada bulunmasına dayanıyordu. Li Su, askerleri yeniden eğitmekte uzman olup, barbar atlıları, casusluk ve (sadakatin erdem ve faydalarının çekiciliğine dayanan) diplomasiyi, istediği sonucu alacak ölçüde iyi kullanmıştı. Huaixi nüfusu, zorunlu olarak karşı karşıya kaldıkları bu yarı-kuşatma koşullarından dolayı, yiyecek yetersizliğinin sıkıntısını çekmeye başladılar; ve merkez yönetiminin de, ek malî zorlukları kaldırmasının neredeyse olanaksız olmasının ışığında, bu durum, uzun vadede bir tür siyasal uzlaşmaya ister istemez yol açacaktı. Ancak, aslında sefer, Li Su'nun bir kar fırtınası sırasında giriştiği dâhiyane sürpriz saldırı ile kesin olarak sona erdi. Li Su,

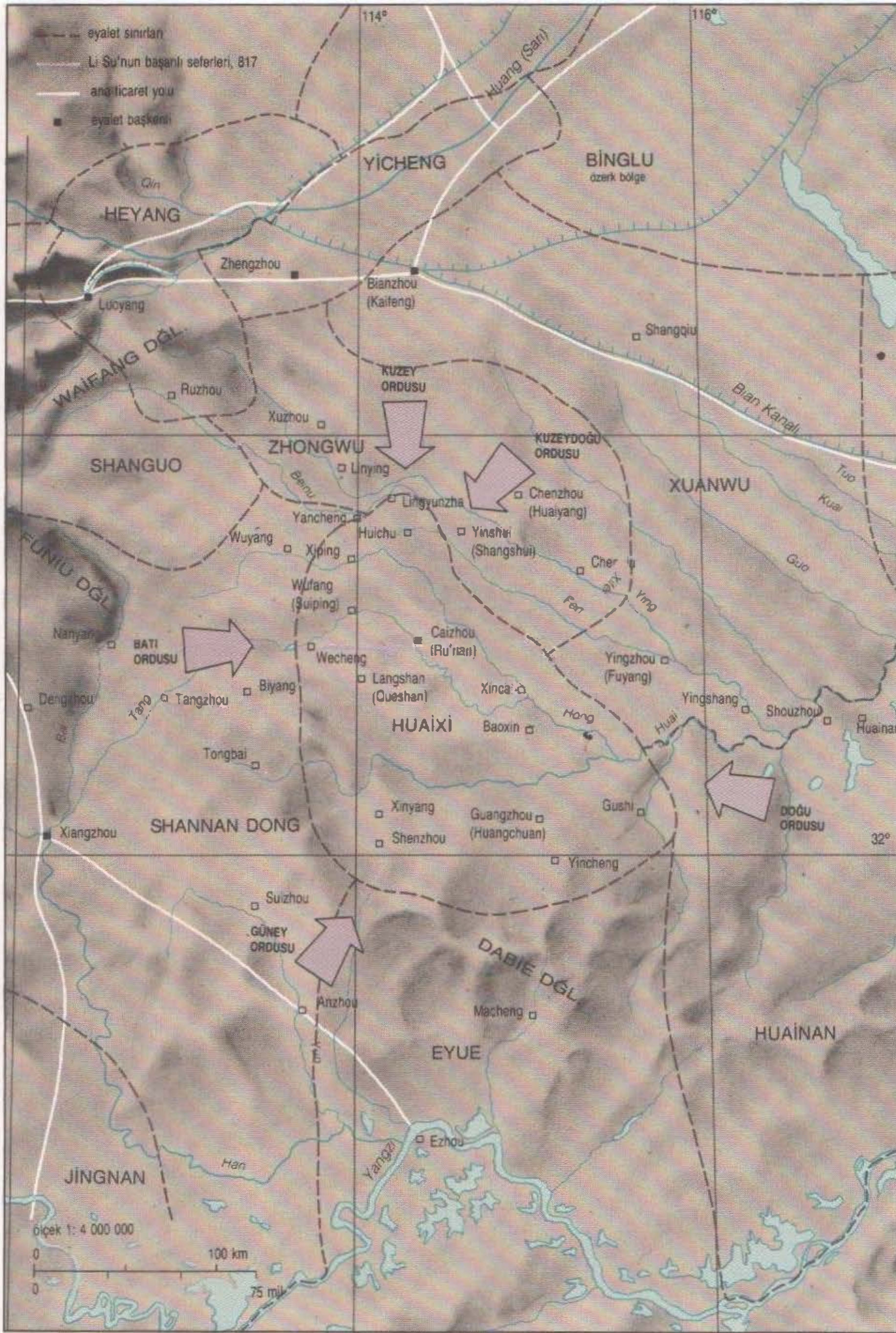

Solda: Song Taizu ve Taizong'un seferleri
M.S. 963'ten 979'a kadar, Song hanedanının kurucusu Song Taizu ve sonra da kardeşi ve halefi Taizong, kuzey ovasının çevresinde bulunan devletleri kendi denetimleri altına sokacak bir dizi sefer planlamışlardı. Harita, askerî hareketin temel doğrultularını göstermekte ve iki noktayı açığa çıkarmaktadır. 1) Song, düşmanlarına, herhangi bir birleşmiş direnişle karşılaşmaksızın, tek tek saldırabilme olanağına sahipti. (Hatta Wuyue, Jiangnan'a karşı girişilen savaşta Song'la işbirliği yapmıştı ama sonuçta kendisini o denli zayıf bir durumda buldu ki, mücadele bile etmeden teslim oldu.) 2) Bir düşmanın başkentini ele geçirmek genellikle belirleyici oluyordu. Ard ülkeler, ne denli geniş olurlarsa olsunlar, genellikle başkentleri düştükten sonra, barış içinde teslim oluyorlardı. Sadece Shu'da, Song ordularından bazılarının barbarca uygunsuz davranışları, başkentin teslim olmasından sonra, genel bir direnişe benzeyen bir hareketin ortaya çıkmasına neden olmuştu.

bu saldırıda, Huaixi'nin bir atak yaparak, bölge başkentine ulaşarak ele geçirme gücüne sahip, yeterli askerî gücünün bulunmamasından yararlandı. Her ne kadar başka etkenlerin varlığı ihmal edilmezse de, başka birçoklarında olduğu gibi, bu olayın altında da, lojistik etkenlerin üstünlüğü yatmaktadır.

1127 yılından sonra kuzey Çin'in çoğunu denetim altında tutan Ruzhen Jin'in Güney Song'u zaptetmekte başarısız olması, artık bu tarihte, ilk kez, kuzeye karşı sürekli bir askerî direnişi destekleyebilecek yeterlilikte bir ekonomik gelişmenin varlığından ötürüdür. Lojistik güç dengesindeki bu değişimin önemi, Moğol egemenliğinin 1355 yılından sonra çözülmesi sonrasında yeniden görülebilir. Bundan sonra ortaya çıkan çeşitli bölgesel savaş beylikleri ve bağımsız devletler arasında, zaman içinde muzaffer kalabilen, bir tek Nanjing'de kurulan Zhu Yuangzhang'ın devletiydi. Daha önce gördüğümüz gibi, geleceğin Ming'i olacak bu devletin önderliğinde kuzeyin güney tarafından istilâ edilmesi, Çin tarihinde o ana kadar gerçekleştirilmemiş bir başarıydı.

Yukarıda değinilen Moğol (Yuan) imparatorluğunun parçalanması, iki nedenin birleşmesinin sonucuydu. Bunlardan biri, bu çağın büyük toprak mülklerini işleyen serflerin ve bağımlı kiracıların içinde bulundukları acımasız koşullardan kaynaklanan gizli toplumsal huzursuzluktu. Siyasal denetimin zayıfladığı durumlarda bu huzursuzluk, çok defa kurtuluşçu* Budizmin bir türü olan Beyaz Nilüfer Mezhebi ile bağlantılı olan isyanlar halinde patlak vermekteydi. Bu isyanlar, 1330'ların sonlarında ve gene 1350'lerde meydana geldi. İkinci etken, Moğol rejiminin, ister Moğol, ister Orta Asyalı, isterse Çinli olsun, en nüfuzlu uyruklarına kendini kabul ettirebilen, karşılığında da onları denetimi altına alabilen istikrarlı bir siyasal sistem kuramamış olmasıdır. 1328 yılına gelindiğinde, Konfüçyusçu bürokratik gelenek, genel olarak, steplerin saf Moğol özellikleri taşıyan kalıntısına karşı yürüttüğü savaşımı kazanmıştı, ancak Çinli düşmanı ırkçı kuşkular, Büyük Başbakan Bayan döneminde olduğu gibi, siyasal topluluğu hâlâ zehirleyebiliyordu. Bayan'ın, kendisini zalimce davranarak kırmak zorunda hissettiği birçok nüfuzlu Moğol ve Orta Asyalının sadakatini sağlama alamaması da aynı derece-

Tang'ın Huaixi'yi yeniden ele geçirmesi
Her ne kadar sonuçta yenilgiye uğratılmış olsa da, 8. yüzyıl ortalarındaki An Lushan ayaklanması, Tang imparatorluk yönetiminin büyük yapısını harabeye çevirmişti. Başkentin dışında iktidar, kendi ordularınca desteklenen eyalet valilerinin elindeydi. Merkezin denetimi, zahmetlı bir süreç sonunda, kuzeydoğu ve Huaixi dışında yeniden kurulabilmişti Harita, imparator Xianzong'un emriyle başlatılan ve 815'ten 817'ye kadar direnmiş olan son belirtilen bölgeye yönelmiş bulunan seferi göstermektedir. Bu sefer, Li Su'nun bir kar fırtınasıyla birlikte yaptığı hücumla görkemli bir biçimde sonuçlanmışsa da, uygulama esas olarak bir lojistik çarpışmasıydı: kaynak üstünlüğü, içerdeki hareket bölgelerinin engellenmesi ve yerel çetecilik.

de önemlidir; ve 1335 yılında kamu hizmeti sınavlarını lağvetmesi, sadece Çinlilerde değil, fakat, bu sınavlarda kendi yararlarına işleyen bir önyargı ile ayrılmış kontenjanlardan yararlanan ve Konfüçyusçu değerleri benimsemeye ve hatta, Çinli seçkinlerle kız alıp vermeye başlamış bulunan birçok Çinli olmayan insan da da husumet yaratmıştı. Başbakan Toghto'-nun görevde bulunduğu iki dönem içinde (1340-44 ve 1349-55), (başbakanın kendisi gibi) aktif bir hükümet politikasından yana olanlar ile daha az müdahaleci bir yaklaşımı yeğleyenler arasında çıkan hiziplerarası iç çatışmanın sertliği, merkezî yönetimin bütünlüğünü tahrip etti. Yerel isyanlar yeniden patlak verdiğinde, etkili olacak eylemler bir tek adamın -Toghto- kişisel siyasal hünerine bağlıydı ve hanedan, onun, uzlaşma mekanizmasının başında ortaya çıkabilecek ihanet niteliğindeki muhtemel tutkularından o denli korkmuştu ki, kendisini görevden uzaklaştırdı ve böylece de kendi kendini güçsüzlüğe ve çökmeye mahkûm etti. Bu olaylar, sonraki iki yüzyıl içinde, biri Ming diğeri Qing hanedanlarınca gerçekleştirilen imparatorluk birliğinin korunmasının, siyasal beceriye dayalı büyük bir başarı olduğunu ve aşinalığı yüzünden öneminin gözden kaçırılmaması gerektiğini hatırlatmaya yardımcı olmaktadır.

Bazen, Çinlilerin ateşli silâhları keşfetmelerinin feodal Avrupa'daki toplumsal yapı üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu, buna karşılık Çin'in kendisi üzerinde buna benzer büyük bir etkisinin olmadığı dile getirilmiştir. Bu, sadece kısmen doğrudur, Ağır sahra toplarının, "ünlü doğaüstü top mekanizması"nın kullanılması, Ming'in 15. yüzyıl başlarında, steplerdeki Oriat-Moğol süvarilerine karşı kazandığı zaferin temel etkeniydi. Kent surlarını savunan sabit toplar ve hepsinden öteye, Ming imparatorları tarafından bir buçuk yüzyıl boyunca inşa ettirilmiş bulunan Büyük Sur, kuzeyden gelen istilâlara karşı koyabilmekte büyük kolaylıklar sağlıyordu. Ruzhen-Mançu krallığının kurucusu Nurhacı'nın, 1626'da Ningyuan surlarının ötesinde bozguna uğratılması bu durumun geçerliliğini koruduğu gerçeğine işaret etmektedir. (Mançuların Çin'i, kelimenin tam anlamıyla fethetmedikleri anımsanabilir. Hoşnutsuz ve ihtiraslı Ming sınır generallerinin yardımıyla bir iç karışıklık döneminde, ülke içine girme olanağı bulmuşlardı.) Dolayısıyla, ateşli silâhlar, Ming imparatorluğunu istilâdan kurtarmakta pay sahibi olmuşlardı. Diğer önemli öğe ise, Ming'in, yeniden eski haline getirilmiş ve düzenlenmiş olan Büyük Kanal'a dayanan etkili askerî iaşe sistemiydi. İmparatorluğun 1368'den 1644'e kadar yaptığı savunmaların, lojistiğe ve baruta dayalı olduğu söylenebilir.

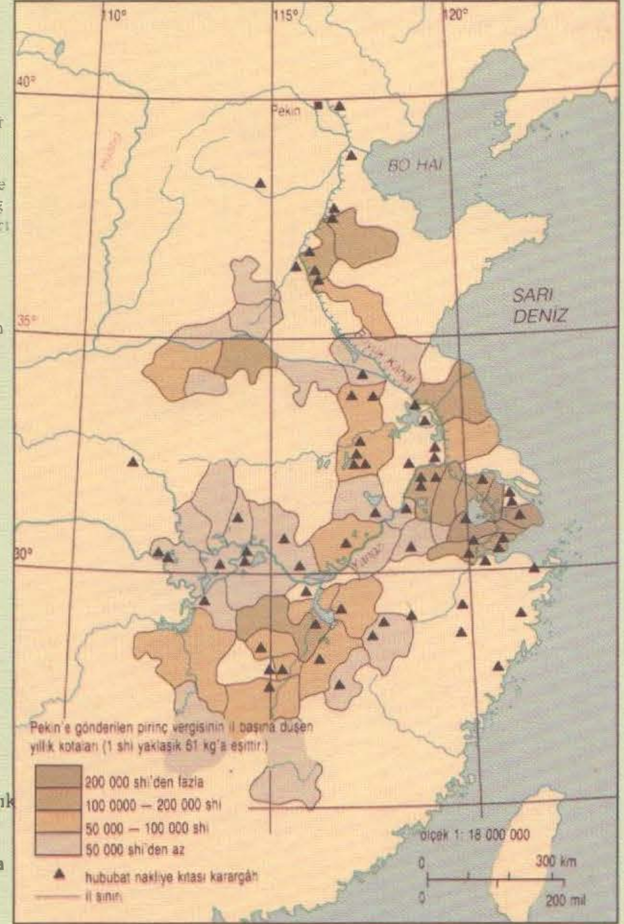
Mançular (Qing) döneminde, Çin askerî kaynakları ve becerileri, özellikle de ateşli silâhlara ek olarak çok sayıdaki Çinli general, dış Çin'i de imparatorluğa katmak üzere birleşmişlerdi. Tayvan, 1683'te, Amiral Shi Lang tarafından ele geçirilmişti. 1696'da, Zungharia hükümdarı Galdan'ın bozguna uğratılmasıyla, Doğu Türkistan ve Dış Moğolistan'ın büyük bölümünü eline geçiren imparatorluk, Zunghar anavatanı, kısa bir süre için bu genişlemenin dışında kalmakla birlikte, kuzeybatıda geniş bir ülkeye sahip olmuştu. Zunghar'-larla Mançular arasında, Tibet'e kimin egemen olacağı konusunda çıkan düşmanlık, bu ülkenin önce Zunghar'lar, sonra da 1720'de Mançular (Qing) tarafından fethine yol açtı. Zungharia ile Doğu Türkistan'-ın daha uzak yörelerinin bağımlı kılınması, büyük bir zulümle birlikte, 1750'lerde tamamlandı. Bu muazzam yayılma, imparatorluğun önünde, ciddiye alınabilir herhangi bir düşman bırakmadı; doğrudan temasının bulunduğu tek büyük güç, o tarihte hâlâ sağlam bir durumda olmayan, Urallar'ın ötesindeki Çarlık Rusya'sıydı.

İmparatorluğun korunmasında, topçuluğun daha önce oynadığı rolün aksine, 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılda, sivil halk arasında tüfeklerin yaygınlaşması, otoritelerin denetimini zayıflattı ve parçalanma eğilimini artıran bir etken oldu. Ateşli silâhlar üzerindeki özel mülkiyete getirilen yasaklama, 1749 yılında Fujian eyaletinde ve 1760'ta da tüm ülkede zorunlu olarak kaldırıldı. Yasağın sürmesi durumunda, eşkiyalara, yasaya saygılı insanlar aleyhine çok büyük bir avantaj sağlanmış olacaktı. Tüfekleri iyi kullanmak, teknik olarak, ok-yay ve diğer geleneksel silâhların bir çoğuna göre daha kolaydı. Sonuç, profesyonel askerin sivil yurttaş karşısındaki savaş etkinliğinin azalması oldu. Bu durumun uzantıları, tam da, imparatorluğun toprak bütünlüğüne ve özgüvenine karşı, oldukça yeni nitelikte -Batı Avrupa'nın yeni sanayileşmiş ülkelerinden gelen- bir kültürel ve askerî meydan okuma ile karşılaştığı 19. yüzyıl başlarında büyüyen iç istikrarsızlık içinde açığa çıkmaya başlıyordu.

Büyük Kanallar

Büyük kanallar arasında, Song kanalı (karşıda), hükûmet iaşesinin en büyük bölümünü başkente taşıyordu - yılda 6 milyon shi'den fazla hububat (veya bir milyon tonun üçte birinden fazla). Burası, aynı zamanda bir salapuryadan daha büyük gemilerin geçişine olanak sağlayan çift kilit veya havuzlu kilit sistemine göre yapılmış tek kanaldı. Başkentin, Moğollar (Yuan) döneminde, çağdaş Pekin yöresinde yeniden yerleşmesiyle, Shandong tepelerinin batı çıkıntıları üzerinden geçen yeni bir kuzey yolu açmak da gerekli olmuştu. Bu step yoluna su kaynaklarını getirmekteki teknik sorunlar, Ming döneminin başlarına kadar tümüyle çözülememişti. Dolayısıyla Moğollar, Yangzi deltasından yapılan, Shandong yarımadası boyunca bir kanalın açılmasını gerekli kılan Jiaozhu Körfezi'nden geçen yolu da içine alan deniz taşımacılığından kısmen yararlanabilmişlerdi.

Sağda, büyük resim içinde: En eski taşıma kanalları
Huai Nehri ile kollarının alçak vadileri, basit kanalların yapımı için doğal bir bölge oluşturmaktadırlar. Bunlar, iki büyük nehir sistemi olan Huang ve Yangzi sistemlerini birleştirmektedirler ve yapay su yollarının uygun bir seviyeye kadar suyla doldurulması bakımından çok az mühendislik becerisi gerektiren, yumuşak topraklara sahip bulunmaktadırlar. Kuzey ile güneyi birbirine bağlayan bir Büyük Kanal sisteminin ilk planlanışı M.Ö. 5. yüzyıla dek uzanmaktadır ve bu, muhtemelen, askerî teçhizatın taşınması amacıyla yapılmıştı.

Sağda: Büyük Kanal ve pirinç vergisinin 18. yüzyılda Pekin'e nakledilmesi
İmparatorluk başkenti, hububat vergisi bakımından, çoğu aşağı Yangzi vadisinde yoğunlaşmış bulunan sınırlı sayıda birkaç ile bağlı bulunuyordu. Harita, Qing dönemi için geçerli olan kotaları ve ayrıca nakliyatın büyük bölümünden sorumlu olan askerî birliklerin yerleşim bölgelerini göstermektedir. Hububatı temin eden bölgelerin dışında bulunanların, herhangi edimsel bir gerçekliğinin bulunup bulunmadığı açık değildir.

Altta: Büyük Kanal'ın en güneyinde, sayısız küçük su yollarıyla ünlü bir kent olan Suzhou'dan geçen bir su yolu üzerindeki trafik. Geçmişte, çekmek, sırıkla yürütmek veya kayığı kıçından bir kürekle yönlendirmek, en yaygın yüzdürme biçimleriydi. Bugün, motorlar kuraldır ve bir çekicinin arkasındaki uzun kayık zincirleri, alışılmış bir manzara haline gelmiştir. Birçok insan teknelerinin üzerinde yaşamaya alışmışlardı, ama son yıllarda hepsinin karada yerleşmiş oldukları bellidir.

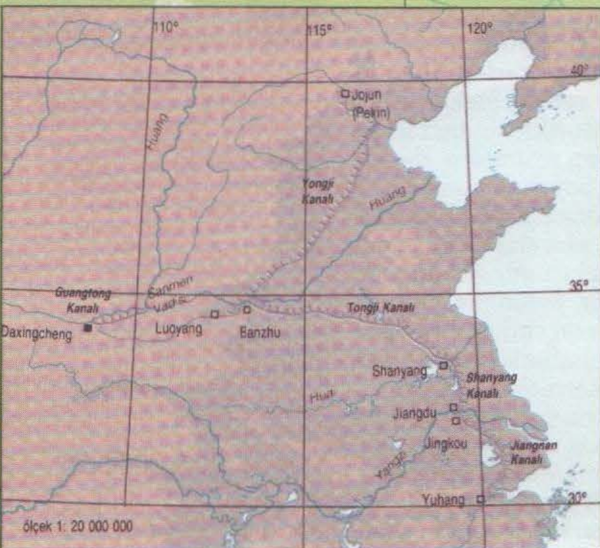

Sağda, büyük resim içinde: Sui hanedanı kanalları
Tarihçilerin "Büyük Kanal" sistemi olarak tanıdığı ilk insan yapısı su yolları kompleksi, çok daha sonraları, M.S. 7. yüzyılın ilk yıllarında, imparator Yangdi'nin emriyle toplanan ve zorla işe koşulan işçiler tarafından kazılmıştı. Huai vadisini geçmesine ek olarak, burada ayrıca Yangzi ağzının güneyindeki verimli üçgenle birleşen bir güney kolu ve sınır ordularını gözetim altında bulundurmak için yapılmış bir kuzeydoğu uzantısı bulunuyordu. Huang Nehri'nin ovaya girmek üzere keskin bir dönüş yaptığı noktanın hemen aşağısındaki Sanmen koyakları, güneydoğudan Sui başkentine kadar uzanan kesintisiz bir su taşımacılığı yolunu engellemişti. Bu, sonraki Tang hanedanı döneminde, başkentin koyakların batısında tutmayı güçleştiren bir etken olacaktı.

kanal, Song ve Yuan hanedanlarında ortak
Song hanedanı kanalı
Song hanedanı döneminde Huang'ın aşağı akış yönü
Yuan hanedanı kanalı
Yuan hanedanı döneminde Huang'ın aşağı akış yönü
Pirinç vergisi için Yuan taşımacılık yolu
200 m.'den yüksek arazi
ölçek 1: 4 500 000
0 300 km
0 200 mil

115°
120°
35°
30°
Yongding
Luan
Dadu (Pekin)
Tongzhou
Tonghui Kanalı
Zhigu
Hai
BO HAİ
Ziya
Yongji Kanalı (Wei He)
Huang (Song)
Fen
Laizhou
Shandong Yarımadası
Jiao-Lai Kanalı
Linqing
Jinan
Huitong Kanalı
Dongchang
Jiaozhou
YUAN HANEDANI DENİZ TAŞIMACILIK YOLU
Donga
Dongping
Wei
Si
Jizhou Kanalı
Jizhou (Jining)
SARI DENİZ
Qimen
YUAN HANEDANI KARA TAŞIMACILIK YOLU
Zhongluan
Kaifeng (Bianliang)
Weishan G.
Huang (Yuan)
Shangqiu
Xuzhou (Tongshan)
Bian Kanalı
Huaiyin
Suzhou
Sizhou
Huai'an (Chuzhou)
Hongze G.
Huai
Xuyi
Yangzhou Kanalı (Shanyang Geçidi)
Gaoyou G.
Yangzhou
Zhenzhou (Yizheng)
Guazhou
Zhenjiang
Jiangnan Kanalı
Changzhou
Wuxi
Liuhe Liman.
Pingjiang (Suzhou)
Tai G.
Huzhou
Jiaxing
Yangzi
Hangzhou

İMPARATORLUK DÖNEMİ SANATI

Üstte, solda. Bu lâmba üzerindeki bir yazı, bize, bunun bir zamanlar Changxin Sarayı'na ait olduğunu anlatmaktadır. Bu lâmba, yeşim taşından yapılma tabletlerden oluşan bir giysi içinde gömülmüş olan Dou Wan'ın (M.Ö. 2. yüzyıl sonları) Hebei'deki Mancheng'de bulunan anıt-mezarından gelmektedir. Lâmba, dizboyu yüksekliğindedir ve fitilin etrafındaki silindir, ışığın tabandaki bir kolla ayarlanabilmesini sağlayacak biçimde dönmektedir. Duman yükselerek içi boş olan heykelin kolundan dışarı çıkmakta ve böylece odanın dumansız kalması sağlanmaktadır.

Qin ve Han'ın Anıt-mezarları

İlk İmparator'un anıt-mezarını koruma altında tutan doğal büyüklükteki pişmiş toprak heykellerden oluşma ordunun dışında Qin hanedanından bugüne kalmış pek az şey vardır. Qin Shihuangdi'nin anıt-mezarı kendi ihtişamı içinde efsaneviliğini sürdürmektedir. Sima Qian'ın *Tarihî Kayıtlar*'ına göre, bu anıt-mezar otomatik olarak ateş etmeye hazır durumdaki tatar yayları ile koruma altında tutulmakta ve saray, kule ve resmî binaların maketlerinin yanında, mutfak eşyaları ile kıymetli taşları ve ender bulunan şeyleri de barındırmaktaydı. Nehirleri cıvadan olan bir dünya haritası döşemeyi kaplamakta ve gökyüzündeki takımyıldızlar da tavana işlenmiş bulunmaktaydı. Han hanedanının anıt-mezarları, yeşim taşı, bronz ve sarı vernikli tahtadan yapılmış nesnelerden kilden bina maketlerine, çiftlik yaşamı figür ve manzaralarına dek uzanan büyük bir çeşitlilik sunmaktaydı. Özellikle de sonuncular bize, Han dönemindeki yaşam biçimi hakkında bir kavrayış gücü sağlamaktadır. Bazı anıt-mezarlarla türbeler, gündelik avlanma ve çiftçilik sahneleri yanında mitolojik ve tarihî sahnelerin de işlenmiş bulunduğu kalın taş dilimleriyle süslenmişlerdir. Gerçek olanla tasarımsal olanın bu karışımı ilk imparatorluğun sanatını nitelemektedir.

Han mimarisi hakkındaki bilgimizin büyük bir bölümü, anıt-mezarların duvarlarını belirleyen kalın taş dilimleri üzerindeki kabartma ve işlemelerden kaynaklanmaktadır. Bu modeller, kiremitlerle kaplanarak ağırlaşmış bir çatının desteklenmesinde kullanılan kolon-kiriş sistemini göstermektedir. Ağırlık, yukarıdan aşağıya doğru bir dirseklerle kenetleme sistemine dağıtılmış ağaç sütunlar üzerinde taşınmaktadır. Duvarlar görece daha önemsizdir ve kil bölmelerden ya da bambu örgülerden yapılmışlardır. Binanın büyüklüğü yükseklikten çok, tekrarlama ile artırılmaktadır. Hem boyanmış, hem de perdahlanmış topraktan yapılma minyatür bina modelleri, daha büyük olan orijinallerinin nasıl göründükleri hakkında bir fikir vermektedirler. Saat kuleleri, çiftlik evleri, tahıl ambarları ve domuz ağılları pişirilmiş topraktan yapılma modeller haline getirilmişlerdir ve bunlara bakarak yöresel mimarî tarzlarını ayrıştırmak mümkün olmaktadır. Figürler ve çiftlik hayvanları, gerçek yaşamdakine uygun bir doğalcılıkla, yuvarlanmış kil parçalarından modelleştirilmiş; diğerleri ise kalıplar halinde seri olarak üretilmişlerdir. Kil açısından yoksul olan bölgelerde heykelcikler ya ağaçtan ya da taştan yapılmışlardır.

Han hanedanı heykelciliği cenazeler ve anıt-mezar yapımı ile içiçedir. Anıt-mezara, iki tarafında heybetli taş hayvanların bulunduğu bir "Hayalet Yolu"ndan gidilmektedir. Bazen bu "Hayalet Yolu"nun girişini taş sütunlar göstermektedirler. Bunlardan pek azı Han döneminden bugüne kalabilmiştir ve büyük ölçekli bir taş heykelciliğinin geniş çapta üretilmesi, Kuzey Wei hükümdarlarının Budizmi desteklemeye başladıkları 5. yüzyıl ortalarına kadar gerçekleşmemiştir. Anıt-mezar hayvanları arasında en dikkat çekenleri, Qi ve Liang hanedanlarının emperyal anıt-mezarlarını bekleyen, 5. ve 6. yüzyılların aslanı ve kanatlı kedisidir.

Taş türbeler ve anıt-mezarlar genellikle işlemeli veya oyma şekillerle süslenmiştir. Shandong'daki Jiaxiang yakınında Wu ailesine ait türbelerdeki, M.S. 145'ten 168'e uzanan kalın taş dilimleri resmî tarihten gelen öyküleri mit ve efsane sahneleriyle birleştirmektedirler. Figürler, bir gölge oyunundakiler gibi siluetler halinde belirmektedirler. Anlatı, figürlerin kendi rollerini alt çizgiden başlayarak oynadıkları bir çizgi roman biçimi içinde okunabilecek tarzda, biri diğerinin üzerinde yer alan yatay bandlardaki sahne serileri biçiminde düzenlenmiştir. Bir ön ya da arka planın varlığı hakkında pek az işaret bulunmaktadır ve derinlik, ara sıra da olsa, figürü alt çizgiden yukarı kaldırarak gösterilmiştir. Bunlardan farklı olarak, Sichuan'daki Guanghan'da bulunan ve bir taslak tarzında av, hasat ve gündelik yaşamdan gerçeğe uygun sahneler gösterecek biçimde yapılmış Geç Han dönemi anıt-mezarını belirleyen kalıplı kil tuğlalar bulunmaktadır. Anıt-mezar süslemeleri, ayrıca fırça ve mürekkeple de gerçekleştirilmiştir. İç Moğolistan'da bulunan, M.S. 140 ile 177 tarihleri arasında inşa edilmiş olan Geç Han dönemi anıt-mezarının duvar resimleri, hızlı ve kendiliğinden fırça darbeleriyle çizilmiş at ve savaş arabası figürleriyle bezenmişlerdir. Sade bir zemin üzerinde, otlayan koyun sürüleri ve akrobatik bir gösteri resmedilmiştir. Yerleşimin niteliği hakkında herhangi bir fikir verilmemekte ve boş zemin sınırsız bir mekânı imâ etmektedir. Bu mekân anlayışı, daha sonraki parşömen resimlerin de ana niteliğidir. Geç Han döneminin boyalı anıt-mezar duvar çinileri, ki bugün Boston'daki Güzel Sanatlar Müzesindedir, bir zamanlar Han saraylarını süslemiş olan kayıp duvar resimlerindeki figür boyamaları hakkında bir fikir vermektedirler. Boyanmış duvar çinileri, bireysel yüzyüze gözlemlerin varlığını ve figürlerin gereksiz ayrıntıları dışlayan hattatça fırça darbeleriyle resmedildiklerini göstermektedir.

Han döneminde anıt-mezarların yapımında bir çeşitlilik görünmektedir. Henan'daki Changsha yakınındaki Mawangdui'deki kazılarda bulunan Dai markisinin (M.Ö.160-150 dolayları) aile mezarları sütun tarzını örneklemektedirler. Dai markisinin karısı oldu-

Üstte: Bir toynağı bir kırlangıcın üzerinde olan bu bronz "uçan at", Gansu'da bulunan Wuwei ilçesindeki İpek Yolu üzerinde toprağın altından çıkarılmıştır. Yüksekliği yaklaşık olarak 30 santimetre olup, dengesi, olağanüstü kontrollüdür. Bu at, bir Çinli özdeyişi olan "kırlangıç kadar hafif bir beden" sözünü temsil eder gibidir.

Sağda: Parçalar halinde yaldızlanmış -zarif bir biçimde yapılmış ve gümüş kakmalarla işlenmiş, gözleri lâl taşından olan- bu bronz leoparlar, dörtlü bir setin ikisidir. Bunlar, ağırlık olarak kullanılırdı ve Prenses Dou Wan'ın anıt-mezarında, bronz lamba ve diğer nadir eşyalarla birlikte bulunmuşlardır.

ğu sanılan bir kadın vücudunun bulunduğu 1 numaralı anıt-mezar mükemmelen korunmuştur. Burada, 20 metre derine kadar inen bir sütun içine yerleştirilmiş ve kişisel eşyalar için uygun bölmelerin bulunduğu geniş bir ağaç yapı içine konulmuş içiçe geçmiş olan üç tabut bulunmaktadır. Çukurun tabanı beyaz kille kaplanmış; tabutlar ise üstünde bir diğer beyaz kil tabakasının bulunduğu ve sonra da toprakla doldurulmuş bulunan 4,5 ile 5,8 metre kalınlığında sıkıştırılmış bir kömür tabakasıyla çevrelenmiştir. Şu anda Changsha müzesinde bulunan mezar eşyaları arasında, en içte yer alan tabutun üzerine örtülmüş, gökyüzü evrenini, insan dünyasını ve yeraltını temsil eden resimlerle süslenmiş bulunan dikkat çekici ipek bir bayrak bulunmaktadır. Gerçek ve düşsel dün-

Solda: Bir Han çiftçisi, hububatı taş değirmenin solundaki bir şahmerdanla döverken, bir köpek ve tavuk da kendisini seyretmektedir.

Üstte: Yayını çekerek, madenî sivri uçlu okunu bir geyik ve karacaya nişanlamış olan bir okçu, bir Han anıt-mezarının kapı girişindeki bir taş kalıptan alınma bir ayrıntı.

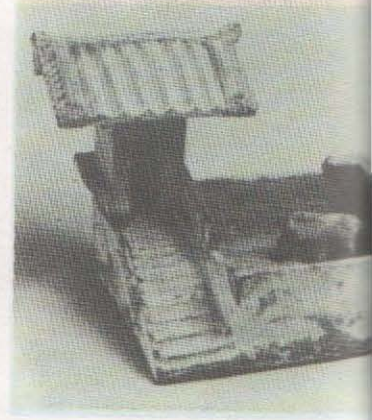
Sağda: Eski baltalı kargıyı tutan gardiyan figürleri "hançer-balta", ölülerin nöbetini tutmakta.

Üstte: Diz boyu yüksekliğindeki bu topraktan yapılma, perdahlanmış tahıl ambarı modeli, M.S. 2. yüzyılın ambar mimarisi hakkında olağanüstü güzel bir fikir vermektedir.

Sağda: Han anıt-mezarlarının iç duvarları, işlenmiş taş bloklarla veya damgalı topraktan tuğlalarla döşenmiştir. Sichuan'daki bir anıt-mezardan alınan bir sürtme resim, M.S. 1. yüzyılın sonları veya 2. yüzyıla ait harmanlama ve hasat sahnelerini canlı ve gerçeğe uygun bir biçimde göstermektedir.

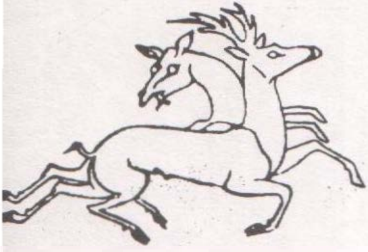
Altta: M.S. 3. ve 4. yüzyıllarda, anıtsal taş-kanatlı kedigiller, anıt-mezarlara giden hayalet yolun koruyuculuğunu yapmışlardı. Devasa taş hayvanlar, eski Mezopotamya'daki anıt-mezarları da bekliyorlardı, ama bu yaratık tümüyle Çin'e özgüdür.

Üstte: Topraktan yapılma, perdahlı veya perdahsız heykeller ve ev modelleri, Han anıt-mezarları içine yerleştirilirdi. Bu biraz suratsız heykel görünüşe göre, ya balık pişirmekte veya satmaktadır.

Solda, üstte: Bir anıt-mezar modeli, M.S. 1. veya 2. yüzyılın domuz ağılını ve tuvaletini göstermektedir. Bu temel yapı, yüzyıllar boyunca değişmemiş olup bugün de kullanılmaktadır.

Solda. Han hanedanına ait bir gözetleme kulesinin bu modeli, yerleşim bölgesinin bekçiliğini yapabilecek biçimde yerleştirilirdi.

yalar arasında, ejderhaların ve efsanevi yaratıkların yer aldığı bir örgüt vardır. Anıt-mezarda yer alan diğer nesneler arasında, gündelik olarak kullanılan ve siyah zemin üzerine kırmızıyla işlenmiş şeritler ve kıvrımlar halindeki süslemelerle bezeli, kazan ve kepçeler bulunmaktadır. Anıt-mezarda, içinde 20 değişik renkte nakış ipliğinin de yer aldığı yüklü miktarda ipek bulunmuştur. Tül ve damaskodan brokara [kabartmalı kumaş]dek uzanan ipekli çeşitleri üzerine geometrik ve dalgalı desenler baskı, boyama veya nakış yollarıyla işlenmiştir. O dönemde ipek önemli bir metaydı ve ipek kumaş topları bir değişim aracı olarak kullanılmaktaydı. 2 ve 3 numaralı anıt-mezarlar, aralarında *Yol ve Gücü* adlı yapıtın iki değişik biçiminin ve bugüne dek keşfedilmiş en eski Çin haritaları yanında hastalıkların belirti ve nedenleri ile birkaç bin reçetenin kayıtlı olduğu bir tıp kitabının da yer aldığı ipek üzerine mürekkeple yazılmış birçok kitabı günışığına çıkartmıştır. 1 numaralı anıt-mezarda, içte yer alan tabutlar parlak renklere boyanmışlardır. Bu tabutların içleri kırmızıyla boyalıdır ve dış yüzeylerinde, Han imparatorluğundaki sanatlara damgasını vurmuş bulunan yaşamsallığı özetleyen uzun kıvrımlı şerit desenleri de görülmektedir.

Çin'in kuzeyinde, Hebei'deki Mancheng tepelerinde bulunan iki İlk Han anıt-mezarı, oda tarzının örneğidir. Bu anıt-mezarlar, M.S. 113'te ölmüş olan Liu Sheng ile yeşim giysiler içinde gömülmüş olan karısı Dou Wan'ın vücutlarının yer aldığı birbirine bağlı birkaç odadan meydana gelmektedirler. Arka odada vücutlar bulunmakta; orta oda, bronz, demir, sarı vernik işi, altın ve gümüş nesneler yanında, çanak çömlekleri ve hizmetkârları temsil eden taştan yapılma heykelcikleri sergilemektedir. Girişin kuzeyindeki oda yiyecek maddeleri ile şaraba, güneydeki ise atlara ve atlı savaş arabalarına ayrılmıştır. Liu Sheng'in anıtmezarında 17 atın kemikleri bulunmuş ve kalan metal çerçevelerden yararlanılarak altı tahta savaş arabası yeniden inşa edilmiştir. Bugüne kalmış olan reçineli verniğe bakarak, atlı savaş arabalarının orijinal olarak, kırmızıya boyanmış oldukları ve kırmızı, beyaz, yeşil ve kahverengi gölgeli desenlerle süslendikleri yargısına varılmaktadır. Dou Wan'ın anıtmezarındaki buluntular arasında, bir hizmetçi kız biçiminde yapılmış yaldızlı bronz bir lamba ve iki tane kısmen yaldızlı bronzdan yapılma minyatür leopar figürleri yer almaktadır. Kısmi yaldızlama tekniği, zaman içinde kakma bronz tekniğinin yerini almıştır. Kalıbı çıkarılmış bir modelin içini dolduran bronza, altın ve cıvadan oluşan bir karışım uygulanmıştır. Bundan sonra bronz ısıtılmış ve cıva, altın kalıbı geride bırakarak buharlaşmıştır. Geç Han hanedanlığından bugüne daha az sayıda bronz ve yeşim işi nesneler kalmıştır. Anıt-mezarlarda bunların yerini, genel olarak, reçineli vernik ve ipek işleri ile seramikler almıştır. Perdahlanmış toprak yapısı eşyalar, anıtmezarlardaki bronz kapların kopyaları olarak bunların yerini almışlar ve genelde, nadir bulunan madenlerden yapılma eşyaların yerine değeri daha düşük olanlar geçmiştir.

M.S. 2. yüzyıl dolaylarına dek uzanan Geç Han hanedanlığına ait bir anıt mezar, çoğu bronzdan yapılma 200'ün üzerinde eşya sergilemektedir. Burası, 1969 yılında Gansu'daki Wuwei yöresinde bulunan Leitai köylülerince tesadüfen keşfedilmiştir. Minyatür bronz atlardan -ki bunlar, Çin'de, M.Ö. 2. yüzyıl başlarındaki Ferghana seferinden sonra benimsenmiş "ilâhî atlar"ın ideal çeşitlemeleridir- birinin göğsündeki yazıt, sahibinin adının General Zhang Yechang olduğu kaydını taşımaktadır. Birçok bronz eşya arasında, dengesini bir kırlangıç üzerine koyduğu ayağı ile sağlayan belkide imparator Wendi (M.Ö. 179-157)'ye ait dokuz atlıdan birisi olan "Uçan At" yer almaktadır. Bununla Uçan Kırlangıç ima edilmiştir.

Budizmin Etkisi

İlk Budist misyonerleri Çin'e, M.S. 1. yüzyıldaki ticaret yolları üzerinden gelmişlerdir. Heykel ve resimlerle süslenmiş Budist mağara tapınakları ve türbeleri, kuzey-batı Hindistan'a dek uzatılabilirler ve bunlar Kızıl, Kucha ve bugünkü Xinjiang'daki Turfan yakınında bulunan Bezeklik'e, Gansu'daki Dunhuang'a uzanan ticaret yollarını izlemektedirler. Yine de, Budizmin yaygınlaşması ve Toba Wei hanedanlığının (M.S. 386-535) kurucusu olan ve kuzey Çin'in büyük bir bölümü üzerinde egemen olmayı başaran Xianbi koluyla birleşmesi 5. yüzyıla kadar gerçekleşmemiştir. Mağara tapınakları, önceleri, 4. yüzyıl sonlarında Dunhuang'daki tepenin yüzüne oyulmuş ve 5. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, ilk mağara tapınakları Shanxi'deki Datong kentinin batısında bulunan Yun'-gang ("Bulut Tepe")daki kayadan yontulmuşlardır.

Dunhuang'daki ilk mağaralar duvar resimleriyle ve boyanmış kil heykellerle süslenmişlerdir. Önceleri, içinde kullanılabilir her yüzeyi kaplayan ve kuru yaprak rengi bir zemin üzerine siyah, beyaz, kırmızı, mavi ve yeşil renkte kat kat sıralanmış küçük Buda heykelleriyle çevrelenmiş bir Buda yontusu bulunan bu mağaralar küçük hacimliydiler. Zamanla mağaraların hacimleri, Buda figürlerini, müzisyenleri, uçan apsaras'ı ve Buda'nın önceki yaşamlarını temsil eden Jataka hikâyelerini de içine alabilecek ölçüde genişledi. Bu son sözü edilen öyküler, ya 257 numaralı mağarada olduğu gibi mağaranın yan duvarlarında yatay bantlar biçiminde ya da 428 numaralı mağaradaki gibi tavanın eğimli bölümleri biçiminde düzenlenmişlerdir. Heykel gövdenin ana yapısı kaba darbelerle basitleştirilmiştir. Mağaralardaki aydınlık, bazı durumlarda, beyaz maddenin buralara daha kasvetli bir hava verecek biçimde siyahlaşmasına bağlı olarak değişmiştir.

Yun'gang'da, çoğunluğunu Wei başkentinin Luoyang'a taşındığı M.S. 494'te tamamlananların oluşturduğu 53 mağara kumtaşı tepesine oyulmuştur. İlk yapılan mağaralarda (no.16-20) taştan yontulmuş büyük Buda figürleri bulunmaktadır. Bunlardan en büyüğü, açık havada ve tepeden tüm alana egemen bir konumda bulunan, 13,7 metre yüksekliğindeki oturan dev Buda heykelidir. Blok benzeri gövdenin bir omuzu, bükümlü kumaş katmanları biçiminde yontulmuş ve hatlar grafik tarzında modelleştirilmiştir. 7 ve 8 numaralı mağaralar daha köşeli bir plastik tarz ortaya koymaktadır. Güçlü, kuvvetli, yuvarlak yüzlü figürler, birbirlerinden çiçek desenleri ve geometrik şekillerle bezenmiş dekoratif şeritlerle ayrılmış duvarları kaplayan küçük heykel yuvalarını doldurmuşlardır. Bu modelleştirilmiş plastik tarzından, 5 ve 6 numaralı mağaralarda görüldüğü gibi, daha zorlu, daha keskin ve analitik bir tarza geçilmektedir. Buralarda duvarlar, alttaki bölmelerde Buda'nın yaşamından kesitleri görüntüleyen hikâyeler yer alırken, diğerlerinde Budist tasarımların, uçan apsaras ile müzisyenlerin çevrelediği röliyef figürleriyle dolu katmanlara ayrılmıştır. Röliyefler ilk olarak parlak kırmızı, mavi, yeşil ve beyaz renklerle boyanmışlar ve zaman içinde bu boyama işi, röliyeflerin ilk görünümlerini korumalarını sağlayacak biçimde tekrarlanmıştır.

Wei başkenti 494 yılında Luoyang'a taşınmış ve Feng Nehri kıyılarındaki kentin yakınında bulunan Longmen'de ("Ejderha Kapısı") yeni bir mağaralar alanı açılmıştır. Nehrin doğu yakasındaki mağaralar en çok tahrip edilmiş olanlarıdır. Batı yakasında, Yun'-

gang sırtlarına benzeyen fakat daha koyu renkli ve sert kayalardan oluşan bir tepede 1000'den fazla mağara oyulmuştur. Bu mağaraların çoğu, tepe yüzeyine oyulmuş küçük birer hücreden meydana gelmekteydiler. Daha büyük olan mağaraların bir bölümünde tarihlerin yazılı olduğu levhalar bulunmaktadır ve bunlar kendilerini kutsamış olan hamilerinin adıyla anılmaktadırlar. Guyang mağarası, Yun'gang'daki 5 ve 6 numaralı mağaralardaki analitik tarzı devam ettirmektedir; figürler sündürülmüş ve kumaş büklümleri "balık kuyruğu" tarzında sona eren düz katmanlar halinde gerçekleştirilmiştir. Bu tarz, daha büyük çalışmaların genel yönelimlerini izleyen küçük bronz heykelciklerde yansımaktadır. Sui hanedanına (581-618) dek uzanan tarz çeşitliliğini izlemek kolay değildir ve herhangi bir mantıksal gelişim de ortaya koymamaktadır. 5. ve 6. yüzyıllar, Budist heykelciliğinde, tarz bakımından âni değişmeler ve keskin karşıtlıklarla nitelenen bir deneysel aşamayı belirlemektedirler.

Sündürülmüş biçimler, aynı zamanda sonraki Altı Hanedan dönemindeki anıt-mezar heykelciklerini belirlemektedirler. Topraktan yapılma at modelleri, Han döneminin göksel yaratıklarına kıyasla daha bu-dünyacı özellikler göstermektedirler; bu modellerin hatları biraz daha abartılmış ve sündürülmüştür. Gerek cilâlanmış, gerek cilâlanmamış topraktan kadın figürleri, aynı zamanda ince-uzun, narin bir biçim sergilemektedir.

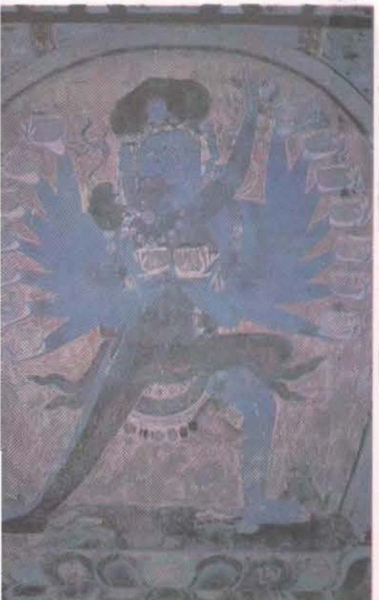
Budizm, kuzeydeki sanatlara egemen olurken, güneyde, altı Hanedan döneminde, resim ve hattatlık gelişmiştir. Fırça ve mürekkebin birlikte kullanımı, daha işin başından bu yana hattatlık ile resmi birbirine bağlı kılmıştır. Han hanedanlığı döneminde kâğıdın gelişmesi ve yaygın olarak kullanılması hattatlık tarzı bakımından yeni olanakların önünü açmıştır "elyazısı" (cao shu), resmî, köşeli "dinsel yazı"nın (li shu) daha hızlı yazılan bir biçimi olarak gelişmiş ve kendi başına bağımsız bir sanat biçimi olmuştur. İlk büyük hattatlardan olan Wang Xizhi (M.S. 303-379 dolayları), başlangıçtaki "standart yazı"nın (kai shu) basitleştirilmiş hali niteliğinde olan ve kısmen daha önceki "dinsel yazı"dan türemiş bulunan akıcı bir "bitişik yazı" (xing shu) geliştirmiştir. Tang-öncesi dönemden günümüze, isimleri bugüne ulaşmış metinlerde geçen ilk ustaların ressamlıklarıyla hattatlıklarını gösterecek pek az şey kalmıştır. Bununla birlikte, 4. yüzyıl ressamı Gu Kaizhi'nin yapıtına hem tarz hem de konu olarak yakın olan bir resim British Museum'da bulunmaktadır. *Bayan Öğretmenin Öğütleri* başlığını taşıyan bu yapıt, çizginin ve boyama tarzının gücünü sergilemektedir. Bu yapıtta sahneler, düz ipek bir zemin üzerine, ana çizgileri mürekkeple belirlenmiş ve çok az renklendirilmiş bir biçimde işlenmiş ve her sahne kendisini anlatan bir hat yazısı ile ayrılmıştır. Figürleri işleyen çizgiler düzenli, ip gibidir ve gerek hat yazısı, gerek boyamalar fırça üzerinde olağanüstü bir hâkimiyeti sergilemektedirler. Bugün, Kansas City'deki Nelson Gallery'de bulunan 6. yüzyıla ait bir tabut üzerindeki taş işlemelerde, evlâdın sadakatine ilişkin öyküler akıcı bir çizgi ile resmedilmişlerdir. Figürler, İpek Yolu üzerindeki Dunhuang'da bulunan Budist mağara tapınağının (no.428) tavanına işlenmiş Jataka hikâyelerinde olduğu gibi, farklı sahneleri birbirinden ayırma işlevini gören kaya ve ağaçların arasına yerleştirilmişlerdir.

Gelenek ve Yenileşme

Chang'an (bugün Xian), Çin Denizi'nden Hazar Denizi'ne kadar uzanarak en geniş halini almış bulunan Tang imparatorluğunun başkenti olmuştur. Kent, kısa süreli Sui hanedanı döneminde (581-618) kurulmuş

M.S. 1. yüzyıldan 5. yüzyıla kadar Çin'de Budizm
Muhtemel dolaylı bir etki daha da eskiye doğru gidebilirse de, Budizm, M.S. 1. yüzyıldan sonra Çin'e sızmaya başladı. İzlediği asıl yol, kuzey Hindistan ve Kaşmir'den Hotan ve Kucha gibi orta Asya'nın Budist krallıklarından ve Gansu koridoruna kadar uzanan ipek yollarından geçerek Chang'an'a kadar uzanıyordu. Ayrıca, deniz yolları aracılığıyla güneydoğu Asya ile de bazı temaslar vardı. Önceleri, bu yeni inanç, çoğunlukla yabancıların diniydi ama M.S. 3. yüzyıla gelindiğinde, Çin toplumunun üst kesimlerinde, önemli sayılara ulaşan insanlar tarafından benimsenmeye başladı. Harita, bu seçkin Budizminin ilk merkezlerini göstermektedir.
Halk içindeki daha yaygın olma, ki kesinlikle vardı, aynı kesinlikle izlenmeye olanak vermeyecek kadar kötü bir biçimde belgelenmiştir.
Çin'de Budizm, önceleri büyük ölçüde kentlerle sınırlı kalmış olabilir ama Taoculuğun etkisi, çok geçmeden, keşişleri dağlarda manastırlar ve zaviyeler kurmaya itti. Bu yerlerin bazıları, iki inanç bakımından da kutsallaştı.
Haritanın kapsamı, izleyen yüzyıl içinde, Budist kurumlardaki büyük artış nedeniyle 5. yüzyılın başlarında durmaktadır: 6. yüzyılın başlarında 1768'den 15.000'in üzerine ve bu yüzyılın sonunda da hemen hemen 40.000'e.

Üstte: Bu Tibet-üslûbunda yapılmış Budist figürler, Gansu'daki İpek Yolu üzerinde bulunan Dunhuang'daki Mogao Mağaraları'nın 465 numaralısının tavanını süslemektedir. Mağaranın kendisi, mağaraların oluşturduğu ana gövdeden ayrı olarak kurulmuştur ve muhtemelen 13. yüzyıl tarihlidir.

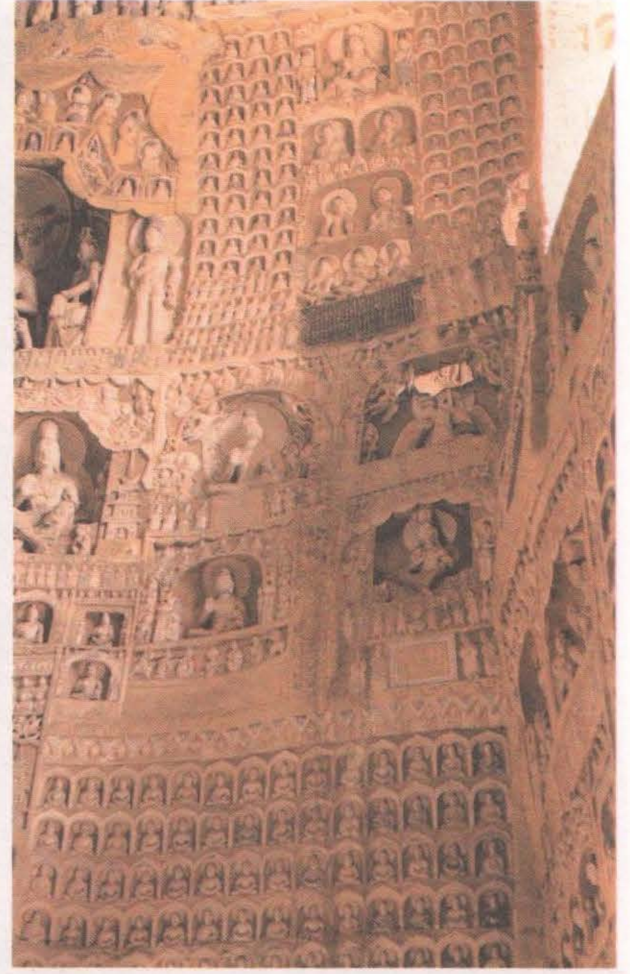

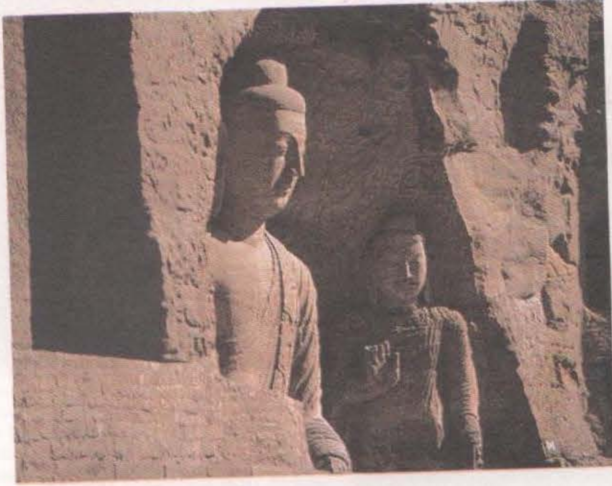

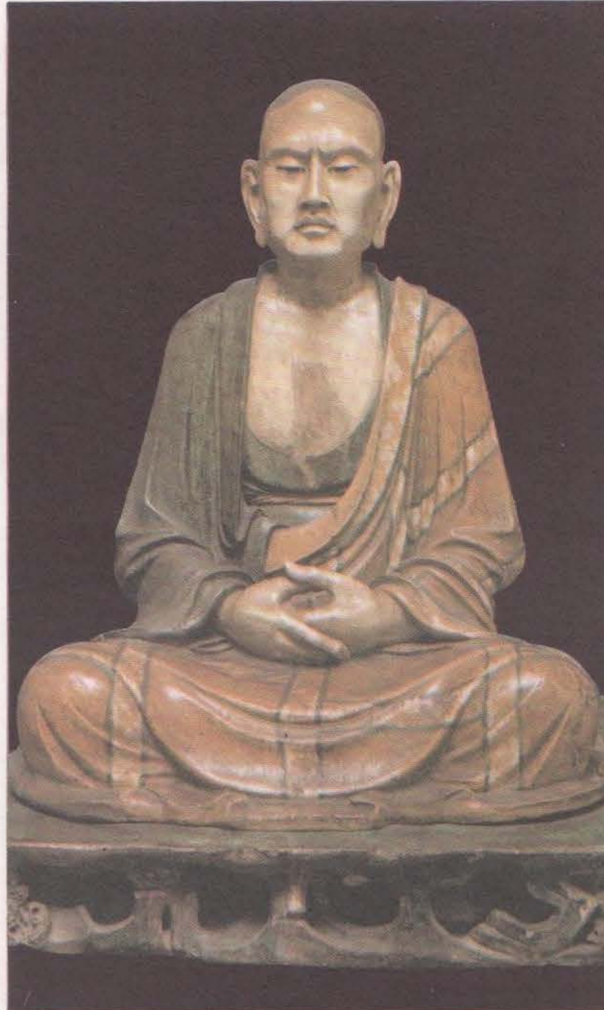
En solda: Dunhuang'daki 465 numaralı mağaranın üç duvarı, herbiri Tibet üslûbunda yapılmış aydınlanmanın nihaî evresindeki Tantra figürlerine sahip bulunan üç alt bölüme ayrılmıştır. Tantra inancına göre, erkek sevecenliği veya yöntemi, dişi ise bilgi veya bilgeliği simgelemektedir: birleştiklerinde, nirvana durumu gerçekleşmektedir. Batı'da Tantrizm olarak bilinen Lamaizm, Moğol sarayına 13. yüzyılda girmişti; üslûp temel alındığında, bu mağaranın bu dönemden kalmış olması muhtemeldir.

Solda: Çince Budist yazılarının bir bölümü, keşişlerle rahibelerin yaşamlarını düzenleyen kurallardan oluşmaktadır. Bu kurallar, yemeğin nasıl yenileceğini ve nasıl giyinileceğini söylemektedir. Dunhuang'daki Mogao mağaralarındaki bir duvar resminden alınan bu ayrıntıda, rahibeler, kutsanma töreni için kafalarını kazıtma usulünü uygulamaktadırlar.

Tepede: Henan'daki Longmen Budist mağaralarına ait, Kuzey Wei döneminde yapılmış ve muhtemelen 6. yüzyıl başlarından kalma keşiş Kasyapa'nın kafası. Bu arhat ya da Lohan, kendisi tarafından ve bir anlamda kendisi için uygulanmış ayrı bir din aracılığıyla yetkinleşmiş bir varlık veya bir aziz haline gelmiş Budist bir keşişti. Tang döneminin sonlarına doğru, bu tür figürlerin temsilleri son derece gerçekçi bir hale gelmişti.

Sağda: 11. yüzyılda Mançurya'ya egemen olmuş bulunan Liao (Qidan) hanedanına ait bu oturan Lohan'ın son derece gerçekçi tasarımı, yukarıda görüntülenen 6. yüzyıla ait Kuzey Wei kafasıyla zıt bir görünüm ortaya koymaktadır.

Tepede, sağda: Buda'nın yaşamına ilişkin öyküleri görüntüleyen bu boyalı kabartma oymalar, Shanxi eyaletindeki Datong yakınlarında bulunan Yun'gang'ın Budist mağaralarının içlerini süslemektedir. Bunlar, M.S. 470-80 dolaylarından kalmadır.

Üstte: Kuzey Wei hanedanının sonlarında, M.S. 470-80 dolaylarında, Yun'gang'daki bir tepe yüzüne oyulmuş eşlik eden bir Buda ile birlikte görülen Sakyamuni Buda.

Üstte: Bu küçük, yaldızlanmış bronz, Prabhutaratna ve vaazının gücüyle, göklerde ilk Buda'nın görünmesine neden olmuş bulunan Sakyamuni'ye aittir. Sakyamuni yükselerek ilk Buda'nın yanına oturmakta ve vaazının kalan kısmına devam etmektedir. Bu zarifçe işlenmiş parça 518 tarihlidir ve Paris'teki Guimet Müzesi'nde bulunmaktadır.

460- 480 dolayları,

495-530 dolayları,

550-80 dolayları

580-620 dolayları.

620-750 dolayları

Üstte. Buda tasarımının gelişimi

Sağda: Sichuan'daki Leshan'da bulunan bir kayadan 8. yüzyılda oyulmuş yaklaşık 70 metre yüksekliğinde, kaba ve güçlü bir Buda tasarımı. Sol ayaktaki küçük çatı, devasa büyüklüğü hakkında bir gösterge olmaktadır.

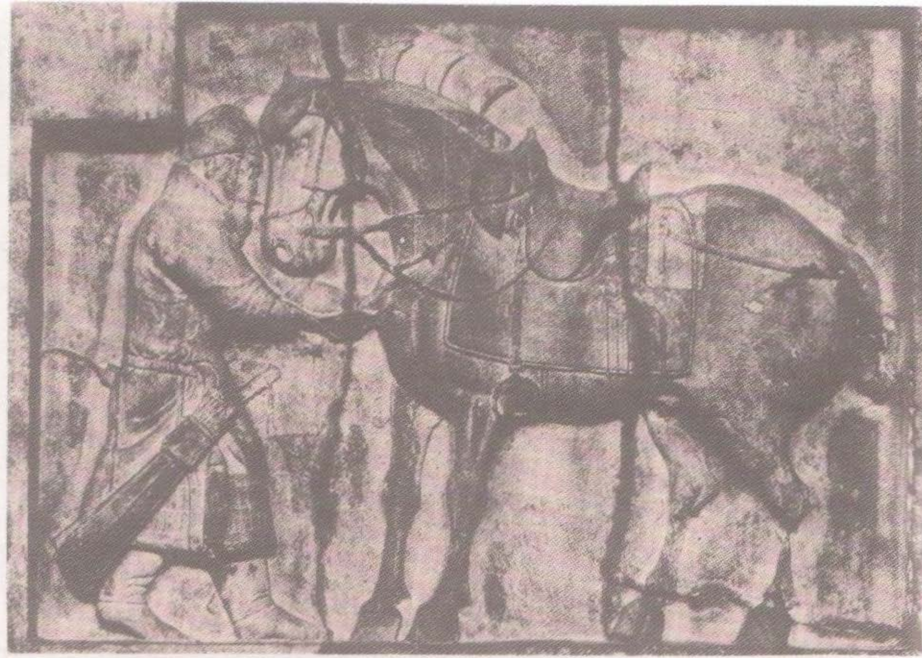
ve Tang döneminde geliştirilmiştir. Kentin yerleşimi, bir kuzey-güney ekseni üzerinde, birbirini kesen yatay ve dikey hatlar sistemine göre planlanmıştır. Tang döneminden bugüne pek az yapı kalmıştır, çünkü çoğu tahtadan inşa edilmişti. Bugüne kalan ilk tuğla yapılardan biri, Xi'an'daki Büyük Anser pagodasıdır. Bu yapı, 7. yüzyıl ortalarında Hindistan'a yapmış olduğu geziden dönen rahip Xuan Zang'ın emirleri üzerine inşa edilmiş ve 8. yüzyıl başlarında, İmparatoriçe Wu döneminde, ağaçtan yapılma bir Han dönemi kulesinin yakınında, ilk plana uygun olarak yeniden yapılmıştır. Tapınak mimarisi için gözlerimizi, Nara'daki Horyuji tapınak kompleksinin 7. yüzyıl Chang'an tapınaklarını yansıttığı Japonya'ya çevirmemiz gerekmektedir. Çatılar, ileriki yüzyıllarda daha da belirginleşecek olan hafif bir yuvarlaklık ortaya koymaktadırlar. Ağaçtan kolonlarla desteklenen kirişlerin ağırlığını, karmaşık bir dirsekleme sistemi taşımaktadır.

Eski Çağ'ın Chang'an kentinin dışında, İmparator Gaozong'un (öl. 684) anıt-mezarına giden "Hayalet Yolu'nun sınırlarını belirleyen savaşçıların ve atların anıtsal taş figürleri bulunmaktadır. Bu taş figürler, donuk ve oturaklı bir konumda durmaktadırlar ve bir önceki çağın kedigil yaratıklarına ve kanatlı aslanlarına göre daha cansız bir görünüm ortaya koymaktadırlar. 7. yüzyıl ortalarında, anıtsal taş panolar üzerine yontulmuş bulunan İmparator Taizong'un en beğendiği altı atının figürleri de böyledir.

Anıtsal Budist heykelciliği, dış dünya ile temasları onaylayan dinsel hoşgörünün varolduğu bir zaman dilimi olarak, Tang döneminin başlangıcında yeni bir doğalcılığı sergilemektedir. Longmen'de, 672 ile 675 yılları arasında, yuvarlak hatlarıyla 6. yüzyıl sonlarının geometrik ve sütunlu biçimlerinden çok farklı olan Dev bir Vairocona Buda heykeli yapılmıştır. Hintetkili adı verilen bu tarz, Budist heykelciliği ile duvar resimlerinde yaygınlaşmıştır. 8. yüzyıla gelindiğinde, Hintlilerin hacim duygusuyla Çinlilerin akıcı çizgilerini birleştiren bir uluslararası tarz ortaya çıkmış ve İpek Yolu üzerindeki Dunhuang'ın sanat ürünleri aracılığıyla doğuda Kore ve Japonya'ya kadar yayılmıştır.

Turfan yakınlarındaki Astana'da bulunan 187 numaralı Tang anıt-mezarındaki *Satranç Oynayan Kadınlar* başlıklı ipekli üzerine yapılmış resimler, kesin olarak belirlenmiş çizgilerin içini gong bi (hünerli fırça) tarzında dolduran parlak renklere boyanmıştır. Vücutlar ve üzerlerindeki bükümlü kumaş kıvrımları, bir biçimsel tamlık ve üçboyutluluk duygusu veren gölgeleme yöntemi ile modelleştirilmişlerdir. Aynı özellikler, son bölümü saray sanatkârı Yan Liban'a (öl. 673) atfedilmiş olan, *İmparatorların Portreleri* başlığını taşıyan el işlemesinde de görülmektedir. Astana figürlerinde olduğu gibi hacim, bükümlü kumaş katlarının gölgelenmesi ve modelleştirilmeleri ile gösterilmiş ve figürlerin anahtarı ince, ip gibi çizgilerle verilmiştir. İnce çizgiler ve hafif gölgeleme, yine, Han Gan'a (740-60) atfedilen ve İmparator Ming Huang'ın en gözde atlarından olan *Gece Beyazı*'nın tablosunda da görülmektedir.

8. yüzyılın büyük ustası Wu Daosi'nin (öl. 762) orijinal resimlerinden hiçbiri bugüne ulaşmamıştır. Hattatlıkta kullandığı fırça tekniğinin bir örneği, Dunhuang'daki 103 numaralı mağarada yer alan ve Vimalakirti'nin Manjusri ile görüşme sahnesini temsil eden duvar resimlerinden görülebilir. Burada çizgiler düz bir kalınlık değil, kırılgan ve akışı içinde genişliği değişen bir özellik göstermektedirler. Xi'an dışında bulunan İmparator Gaozong'a ait Qian Ling mozolesi'ndeki Prens Zhang Huai'ye ait anıt-mezarın ara duvarında yer alan resimler de, daha gevşek bir hattatlık tarzını örneklemektedirler. Burada figürler, kayalarla ağaçların oluşturduğu gelişmemiş bir peyzaj üzerine yerleştirilmişler ve derinlik, bu kaya ve ağaçların arkasında dörtnala giden atlarla verilmiştir. Tang-öncesi dönemde peyzaj, sahneleri birbirlerinden ayırmak üzere kullanılırdı ve figürlere göre ikincil bir öneme sahipti. Dunhuang'daki Tang hanedanı dönemine ait duvar resimlerinde yer alan temel cennet sahnelerinde peyzajın figürlere göre ikincil önemini sürdürdüğü görülmektedir. Ancak, küçük kenar panolarındaki manzara görüntülerinde uzayıp giden dağ ve nehirler gerçekte olduklarına yakın bir biçimde resmedilmişlerdir. Doğaya karşı giderek artan ilgi, 10. yüzyılın anıtsal manzara resimlerini haber vermektedir.

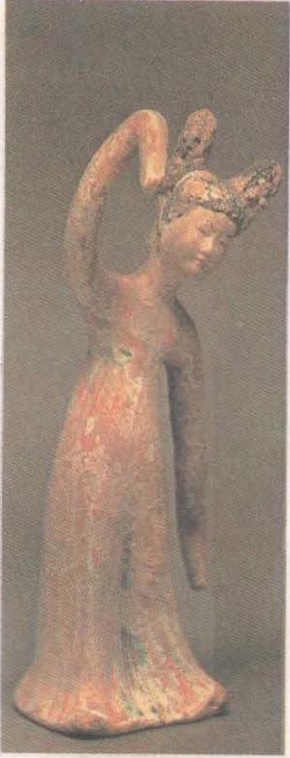
Üstte: Tang Taizong'un, saray ressamı Li Yanben'in (ölümü 673) desenlerine uygun olarak, anıt-mezarına yerleştirilmiş anıtsal taş bloklar üzerine kabartma olarak yapılmış altı ünlü atından biri. Bunlardan dördü bugün Xi'an'daki müzededir; diğer ikisi ise Philadelphia'daki Pennsylvania Üniversitesi Müzesi'nde görülebilir.

Uluslararası çeşni ve fikirlerin etkileşimi, Tang hanedanı dönemi süsleme sanatlarında oldukça iyi bir biçimde yansıtılmaktadır. İpek yolu üzerinde, Astana'daki Tang anıt-mezarlarından Xi'an dışındaki bir yeraltı erzak deposuna kadar uzanan mesafe içinde İran paraları, buna karşılık olarak da, Abbasi halifelerinin 9. yüzyıl başlarındaki yerleşim yerleri olan Samarra'da Çin çömlek parçaları bulunmuştur. Astana'daki ipekler, tipik Sasani özellikleri gösteren yuvarlak girintili inci motiflerle süslenmişlerdir. Xi'an yakınlarındaki erzak deposundan çıkarılan madenî eşyalar ise, Yakın Doğu ve Orta Asya'ya özgü, tipik çiçek desenleri ve av sahneleri ile süslenmişlerdir. Japonya'da, Tang saray sanatının savurganlığı, içinde Yakın Doğu ve Çin kaynaklı karmaşık desenlerle süslü kakma vernik işlerinin, madenî eşyaların ve dokumaların bulunduğu ve 756 yılında Nara'da İmparatoriçe Koken tarafından adanmış olan Shosoin hazinesindeki İmparator Shomu kolleksiyonunde göze çarpabilmektedir.

Yabancı biçimler, üç renkli perdahlanmış cenaze heykelciklerinde, en az figürlerin kendileri kadar, canlı olarak ifade edilmişlerdir. Develer, sırtlarında "büyük burunlu" yabancıları taşımaktadırlar. Canavar bekçi figürleri karikatür tarzında işlenmişken, yaklaşık bir metre yüksekliğe ulaşan, perdahlanmış ve perdahlanmamış topraktan yapılma atlar şaşılası bir gerçekçilikle modelleştirilmişlerdir. Ressamca bir tarzda uygulanan çok renkli püskürtme cilâyla süslenmiş güzel bir çömlek, Henan'daki Jiaxian'da bulunan Huangdao ocaklarında üretilmiştir. Güneydoğuda ise, seramiğin yerini alacak, Tang döneminde icat edilmiş olan porselen yapımının temelleri oluşturulmuştur.

Sağda: Sarı, yeşil ve kahverenginin kullanıldığı üç renkli çömlekler Tang döneminde yaygınlaşmıştı ve esas olarak da cenaze törenleriyle ilgili amaçlar çerçevesinde kullanılmak üzere yapılırlardı. Bu heykel üzerindeki mavi perdah, onu "üç renk artı mavi" işleri diye bilinen nadir gruba sokmaktadır.

Altta: Danseden kızların, müzisyenlerin, develerin ve sakallı yabancıların topraktan yapılma, perdahlı veya perdahsız heykelleri, Tang hanedanı döneminde, dönemin canlı çok uluslu niteliğini yansıtır biçimde anıt-mezarlara yerleştirilirdi. 10. yüzyıl sonlarında, anıt-mezarları döşeme uygulaması çöktü ve bundan sonra anıt-mezarlar daha az gerçek yaşamdakine uygun ve karmaşık eşyalarla bezenir oldu.

Bu yeni çömlekler, yüksek bir ısıda fırınlanınca, kilin sertliğini artıracak ölçüde kristalize olan olağanüstü zarif kaolin tipi kilden yapılmıştır. Kilin bu yoğrulabilirliği ve sertliği, olağanüstü ince kenarlı ürünlerde kullanılmasını sağlamıştır.

Budizm'e karşı 9. yüzyılda ortaya çıkan zulümden sonra, anıtsal Budist taş heykelciliği gerilemiştir. Ancak, ağaç heykelciliği ve duvar resimleri, Song dönemi boyunca ve kuzey Çin'deki Liao veJin hanedanları altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Üç renkli, kurşun perdahla kaplanmış toprak işleri, rahatsız edici ölçüde yaşamla ilgili özellikler taşımakta ve Budist heykelciliğindeki dünyevîlik eğilimini ortaya koymaktadır. Bunlar, yüksek başlıklı, vücuda dolanan büklümlü kumaş desenli, ağır süslemelerle bezeli ağaçtan Guanyin (bereket tanrıçası) heykelleriyle karşıttırlar. Ağaçtan figürler ya hafifçe yana yatmış bir biçimde ayakta durmaktadırlar ya da bir dizi bükerek ve bir eli de bunun üzerine koyarak, soğuk bir tavırla, bir "saltanat rehaveti" pozunda oturur durumdadırlar.

Fırça işinin vurgulanması ve biçimin çözülüşü 13. yüzyılda güney Çin manastırlarında çalışan Chan (veya Zen) Budist sanatçılarının temel nitelikleridir. Mu Chi'nin *Altı Japon İnciri* adlı çalışması ile Liang Kai tarafından yapılmış olan şair Li Bo'nun portresi, bu sanatçıların hızlı darbelerle gerçekleştirdikleri fırça çalışmalarının ve mürekkebi sihirli bir çeşitleme için de kullanışlarının tipik örnekleridir.

Budist heykelciliği Moğol imparatorlarının himaye-

si altında yeniden canlanmıştır. Tantracı Budist mezhepleri Tibet'ten gelmiştir ve etkileri Beijing'in kuzeyindeki anıtsal Juyong Guan kapısının içindeki röliyeflerde ve 111. sayfada fotoğrafı bulunan Dunhuang'daki 465 numaralı mağaranın duvar resimlerinde görülebilmektedir.

Manzara Resimleri

Fan Kuan (990-1030 dolayları) tarafından yapılmış *Dağlarda ve Nehirlerde Yolculuk* adlı asma rulolu resimler, Kuzey Song'un manzara resimleri bakımından sahip olduğu muhteşem tarzın örnekleridirler. Ön plandaki ayrıntılar küçük fırça darbeleriyle verilirken, ,sisli orta planın içinden dik bir tepe yükselmektedir. Cun (hafif fırça dokunuşları), görüntüye egemen durumda bulunan heybetli dağ görüntüsünün içini doldurmaktadır. Her ayrıntı dikkatlice işlenmiştir. Dönemin Yeni-Konfüçyusçu felsefesi, bütünün anlayışına ulaşmak için doğanın önemini ve bu dünyanın incelenmesini vurgulayarak, manzara resimlerinde bir anlatım aracı bulmuştur.

Erken İlkbahar (1072 tarihli) adlı resimde Guo Xi kuru kuzey kırlarını işlemekte ve mesafeyi oluşturmak için sisli görüntülerden yararlanmaktadır. Oluşturulan etkiler kendisinin "üç uzaklık" doktrininde özetlenmiştir: Dağın eteğinden zirvesine bakmak anlamında yüksek uzaklık; dağı karşıya alarak ötesinde uzaklara dek giden araziyi görmek anlamında derin uzaklık; ve yakındaki bir dağdan uzaktaki birini gözlemek anlamında düşey uzaklığı. Bu terimler, resmin içindeki hayali bir mekânda duran bir seyircinin bakış açılarını tanımlamaktadır. Guo Xi'ye göre bir resim, insana, kendisi de bedence oradaymış duygusunu vermeli ve manzaranın görünüş tarzları, bakış noktalarının değişmesine bağlı olarak farklılaşan her açıya göre değişmelidir. Bu kaydırma perspektifi, Çin manzara resminde çok nadiren tek bir dağı, çoğunlukla da birçok dağın damıtılmışlığını ifade eden çok yönlü bir dağ görüntüsünü vermektedir.

Guo Xi, Beş Hanedan döneminde resim yapmış olan Li Cheng'in muhteşem tarzının mirasçısı olmuştur. Aynı dönemin ressamları olan Dong Yuan ve Ju Ran'a atfedilen resimlerin, mat mürekkep ve açık gölgeliklerle yeni bir tarz yarattıkları söylenmektedir; Dong Yuan'a atfedilen resimler, anahatların keskin olarak belirlenmediği, sulu mürekkep darbelerini ortaya koymaktadır. Mi Fei (1051-1107), mürekkeple çalışmayı bir adım daha ilerletmiştir. Ona atfedilen resimler, sanatçının kişisel izlenimini ifade eden, donuk, tekbiçimli, hafif fırça darbeleri göstermektedirler. Mi Fei'nin resimleri, İmparator Huizong'un tercih ettiği ve zahmetli bir kesinlik gösteren, dekoratif "hünerli fırça" tarzından çok farklıydı. Figür resimleri Tang geleneğinde de devam etmiş ve "çiçek-ve-kuş" resimleri, bir imparatorluk akademisi kurmuş ve kendi beğenilerini empoze etmiş olan İmparator Huizong tarafından özellikle tercih edilmiştir. 1125'te, Kuzey Song yıkılmış ve saray, imparatorun Wulin'de resmi bir akademi kurduğu Hangzhou'ya taşınmıştır. Güney Song manzara resminin belli başlı temsilcileri Ma Yuan ve Xia Gui idi. Ma Yuan (1190-1225) resimlerini sulu boya ve ince çizgileri kullanarak, köşeli bir tarzda yapmış ve manzarayı parşömenin veya albüm yaprağının bir yanına sıkıştırmıştır. Bu özellik kendisine, "Tek-Köşe Ma" adının takılmasına neden olmuştur. Xia Gui (1180-1230), sadece mürekkep kullanıp, renklere hiç yer vermeyerek daha dinamik bir tarzda resim yapmıştır. 12. yüzyıldaki resimlerinin, Fan Kuan'ın muhteşem stili ile Güney Song'un Ma/Xia okulunu birbirine bağladığı söylenebilecek olan Li Tang'ın yaptığı gibi, o da baltayla kesilmişçesine keskin fırça darbelerinden ağırlıklı olarak yararlanmıştır.

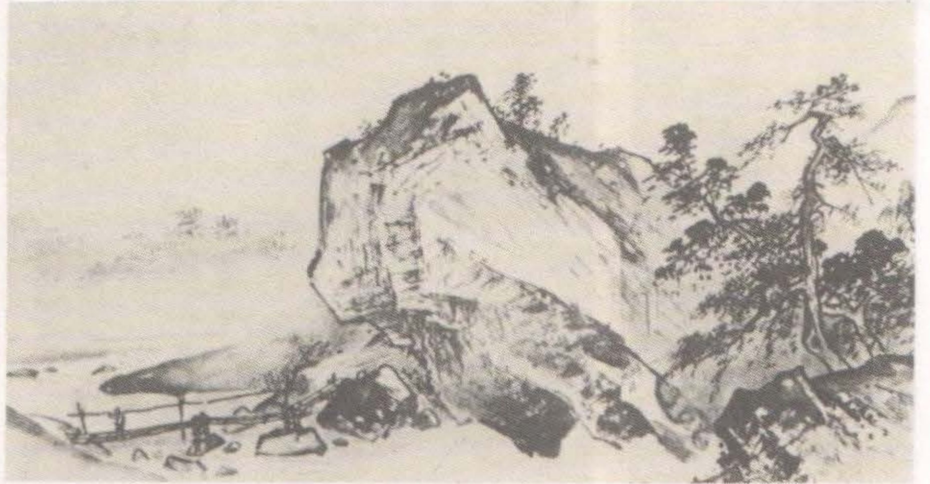

Sağda: Guo Xi (1020-80 dolayları) tarafından yapılmış *Erken İlkbahar*, ipek üzerine mürekkeple ve belli belirsiz renklerle boyanmış olup 1072'ye denk düşen bir tarih taşımaktadır. 10. yüzyılın büyük ustaları Hangzhou yakınlarındaki Jiangnan bölgesinin daha ılımlı olan çevresini resimlerken Guo Xi, Çin'in dağlık kuzey bölgelerinin resimlerini yapmıştı. Kuzey Song hanedanına ait büyük manzara resimlerinde insan figürleri (önplanda görüldüğü gibi) küçücük bir ölçeğe indirgenmişlerdi. Gao Xi, mesafedeki ani atlamaları gizlemek ve kendi manzarasının anıtsal orantılarını yaratmak amacıyla sislerden yararlanmaktadır. Ayrıntı.

En sağda: Bu selviler, Wu okulunun öndegelen ressamlarından biri olan Wen Zhengming (1470-1559) tarafından kağıt üzerine mürekkeple boyanmışlardı. Önceki Yunan ustaları gibi, Wen Zhengming de, edebî ve sanatsal ilgileri olan küçük bir dost çevresi için resim yapıyordu.

Altta: Güney Song Akademisi'nin önde gelen saray ressamlarından biri olan Xia Gui (1180-1230 arasında etkin) tarafından yapılmış bir asma resimden bir ayrıntı. Asma resim, bölümlerin rahatça seyredilmesini sağlamak üzere yavaş yavaş açılmaktaydı. Doğası gereği, asma resim daha kişiye özeldi ama, Güney Song'daki manzara resimleri, genel olarak, 11. yüzyılın geniş manzaralarını yaratmaktan çok daha kişiye özel olanlara yönelmişti.

En altta: Huang Gongwang tarafından yapılmış olan *Fuchun Dağlarında Yerleşim*'den alınma bu ayrıntı, 14. yüzyıl ortalarında, manzarayı yaratmak üzere kullanılan tekil fırça dokunuşlarının yapısını göstermektedir.

*En solda:*Zhejiang eyaletine göre isimlendirilmiş olan Zhe okulunun bir üyesi olan Dai Jin (1388-1452) tarafından yapılmış olan *Akşam Eve Dönüş*. Bu, 13 yüzyılın Güney Song ustalarının sulu mürekkep boyalarını sis yaratmak üzere kullanışlarıyla yaptıkları etkiyi göstermektedir

Solda: Wang Hui (1632-1717) tarafından, Huang Gongwang (1269-1354) üslûbunda yapılmış bir manzaradan ayrıntı. Qing hanedanının Ortodoks okulunun diğer üyeleri gibi, Wang Hui de, resimlerini, daha önceki manzara resmi ustalarının yaratıcı bir biçimde yeniden yorumlanmasına dayandırmıştı

Manzara Resminin Yuan Ustaları

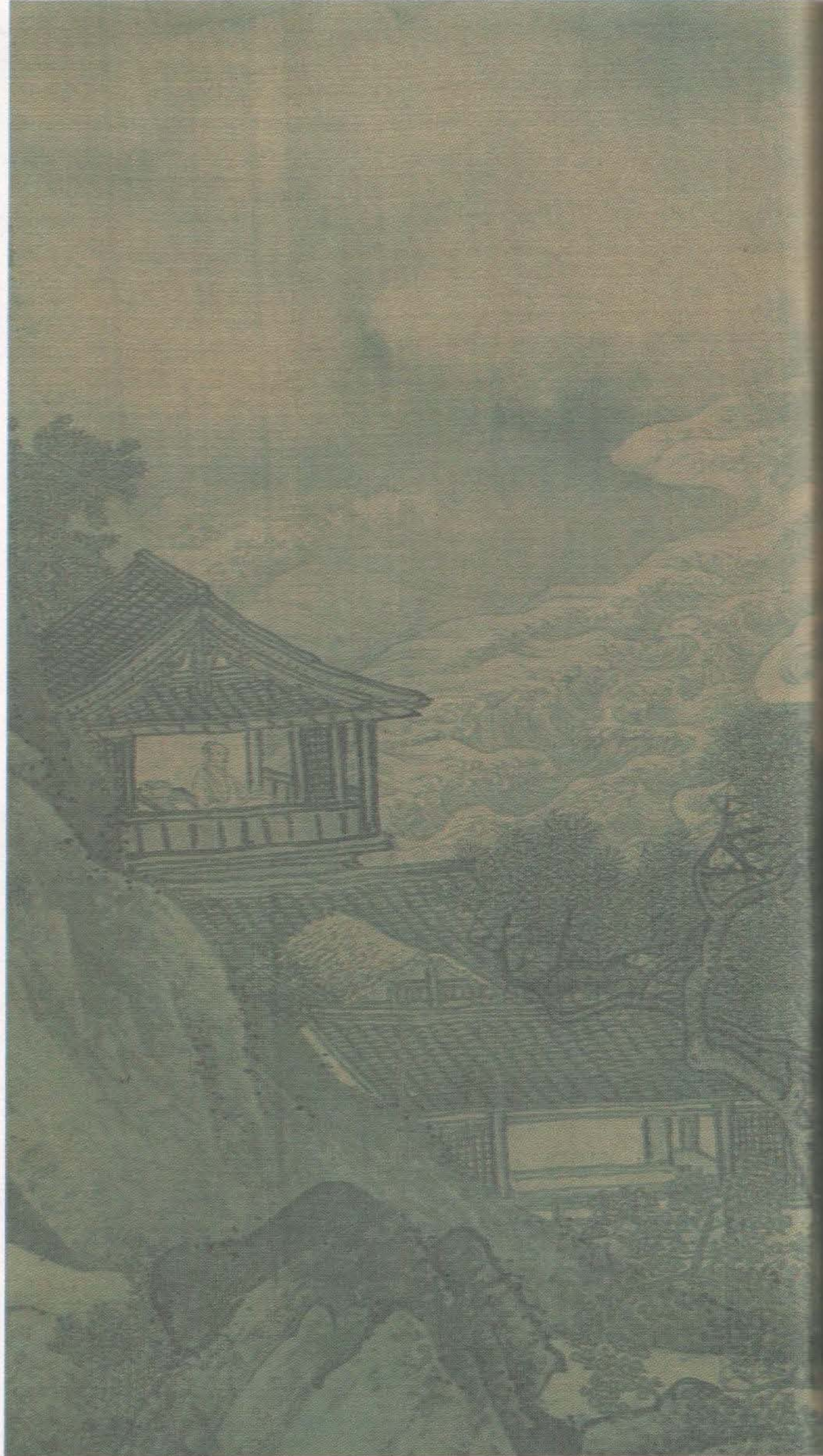
Yuan dönemi resmi hem geriye bakan, hem de ileriye doğru hareket eden özellikler göstermekteydi. Qian Xuan (1235-1300 dolayları), geçmişteki Tang dönemi ustalarına eğilmiş ve manzara resimlerini bilinçli olarak antik bir tarzda yapmıştır. Ancak, yine de bu resimlerde ilk döneme özgü olmayan fırça darbeleri yer almıştır. Bu, ruh bakımından eski çağa ait, fakat açık renkli keskin fırça dokunuşları bakımından yenilikçi olan *Qiao ve Hua Dağlarında Sonbahar Renkleri* başlıklı çalışmasında olduğu gibi, Zhao Mengfu'nun (1254-1322) yapıtında daha kolaylıkla görülebilir. Bambu, ağaç ve kayaları resmedişinde, kağıdın yüzeyinde, bazı bölgeleri beyaz olarak bırakan hızlı bir "uçan beyaz" fırça darbesi kullanılmıştır. Kendisi aynı zamanda büyük bir hattattı. 11. yüzyılın bilgin-ressamları gibi o da resmi, sanatçının iç duygularını ifade etmekte kullandığı bir araç olarak anlamakta ve ressamlık ile hattatlık arasındaki yakın ilişkiyi vurgulamaktaydı. Fakat herşeyden önce de, eski çağın ruhu üzerinde durmuştu.

Zhao Mengfu, Tang ve Kuzey Song ustalarının yapıtlarına fırça kullanımında hattatlığın getirdiği bir özgürlükle birleştirdiği bir duygu arayışıyla eğilmişti ki bu, Yuan'ın Dört Ustası (Huang Gongwang, Ni Zan, Wu Zhen ve Wang Meng) tarafından daha ileriye götürülecek bir gelişmeydi.

Huang Gongwang (1269-1354) tarafından yapılan *Fuchun Dağlarındaki Yerleşim*, mükemmel bir biçimde dengelenmiş fırça darbeleriyle manzaranın özünü yakalayışıyla, Çin resminin başyapıtlarından biridir. Resim üzerinde yer alan yazısından bunun bir arkadaş için yapıldığını ve başlama ile bu yazının 1350'de işlenmesi arasında üç yılı aşkın bir sürenin geçtiğini anlıyoruz. Wu Zhen (1280-1354), yaptığı manzara resimlerinde, Kuzey Song'dan Dong Yuan ve Ju Ran tarzındaki fırça kullanışını, açık mekandan cüretkar yararlanışıyla birleştirmekte ancak, Ma/Xia okulunun gizemli romantizminden de kaçınmaktadır. Ni Zan (1301-74), bilginler sınıfının elinden eski prestijlerini almış olan yabancı Moğol hükümdarlar döneminde saray yaşamından ve kamu hizmetlerinden uzak durmuş, dönemin birçok sanatkârı ve şairi gibi o da, münzevi bir hayat yaşamak üzere köşesine çekilmiştir. "Altı düz bir sandal ve bambudan yağmur şapkamla, göllerde dolaşıp durdum." Resimleri, genelde, kalabalık olmayan manzaralardan ibaretti ve mürekkebi kullanışında ustalara yakışır bir çekingenliği vardı. Bambu resimleri hakkında, "Onları, sadece yüreğimin taşkınlığını ifade etmek için yaptım" demiştir. Ni Zan'ın bambu resimlerine gece mum ışığında yaptığı ve sabah olunca baktığında bambu ile hiçbir benzerlik bulamadığı söylenmiştir. Gülüş ve "Ah, ama bu denli bütünsel bir benzemezlik de kolayca başarılacak birşey değil!" demiştir. Resimlerinin hafifliği insan ruhunu yansıtmaktadır. *Rongxi Stüdyosu* adlı eseri, dikey ağaç desenlerinin mükemmel bir uyum içinde dengelendiği becerikli yatay fırça darbeleriyle gerçekleştirilmiştir. Wang Meng (1308-85) fırçasını, kıvrımlı bir örüntü oluşturmaya daha yatkın bir biçimde kullanmıştır. Manzarayı, yeşillikleri vermek için, resme hiç durmayan, titrek bir hareket kazandıracak biçimde kuru fırça kullanarak, yoğun fırça dokunuşlarıyla resmetmiştir. Uzaktaki yeşillikler için sulu boya, ağaç kabuklarını belirlemek için de "yanmış" mürekkep kullanmış ve resimleri parşömenin bütün boyunu kaplayacak ölçüde yukarıya doğru uzanmıştır. Bu Dört Usta, Ming dönemi bilgin-ressamlarının ortamını hazırlamıştır.

İmparatorluk döneminin seramikleri aşağıda, 200-201. sayfalarda betimlenmiş ve görüntülenmiştir.

Zhou Chen (1455-1536 dolayları) tarafından yapılmış bir asma resim olan *Kuzey Denizi*'nden ayrıntı.

TOPLUMUN EVRİMİ

İmparatorluğun varlığını sürdürdüğü iki bin yıla yakın bir dönem boyunca Çin toplumu sürekli olarak değişmiştir. Ancak, bu değişimleri basitçe açıklayabilecek doyurucu kategoriler bulmak kolay değildir. Özellikle, birazdan açıkça görüleceği üzere, farklı ölçütler farklı bölünme çizgileri üretmektedirler.

Yapılması gereken en temel ayrım, açıkça, "ortaçağ ekonomik devrimi" olarak adlandırılabilecek olan gelişmeden önceki ve sonraki dönemlerdir. Bu gelişme, M.S.1000 yılının her iki tarafına yayılan yüzyıllar içinde, imparatorluk döneminin hemen hemen ortalarında gerçekleşmiştir. Genel terimlerle söylenirse, bu gelişmeden sonra Çin toplumu, daha önce olduğundan çok daha üretken, ticarîleşmiş, para ekonomisine geçmiş, kentleşmiş, okur-yazar ve kalabalık hale gelmişti. Sayısal olarak da çok daha büyümüştü. Nüfus, en yüksek refah dönemlerindeki yaklaşık 60-70 milyonluk azami sınırından Song döneminin doruğunda yaklaşık 140 milyona ve 14. yüzyılda görülen bir düşüşten sonra, modern çağın hemen öncesinde, 1850'de 430 milyona yükselmişti. Bu bütünsel toplumsal geçişi özetleyecek genel kabul gören terimler bulunmamaktadır. Bazı koşullara bağlı olarak, önceki ve sonraki evrelerin, sırasıyla "ekonomi-öncesi toplum" ve "ekonomi toplumu" olarak nitelenmesini önermek mümkündür. Buradaki "ekonomi" sözcüğü, sadece Song ve Song-sonrası dönemlerde insanların evrensel olarak, fiilen ticaretle ve para değiştokuşuyla uğraşmalarını ifade etmemekte; buna ek olarak malların, insanların ve fikirlerin dolaşımında imparatorluk ölçeğinde yaygın bir sistemin ortaya çıkışını da belirtmektedir. Bu gelişme içinde, toplumun işlevsel olarak akılcı yapılanmasına doğru bir yönelim bulunmaktaydı ki, bu yönelimin göstergelerinden biri de kamu görevlilerinin seçiminde yarışma sınavları uygulamasının genelleşmesiydi.

"Ekonomi-öncesi toplum" terimi, önceki dönemde dikkate alınması gereken ticarî faaliyetin bulunmadığını imâ eder biçimde anlaşılmamalıdır. Ticarî faaliyet vardı, fakat bu, hemen tümüyle, en azından belli bir noktaya kadar herkesin ihtiyaçlarını karşılamaktan çok, yukarı sınıfların ihtiyaçlarını gidermeye yönelikti. Ayrıca, Song'dan hemen önceki dönemin oldukça karmaşık halde bulunan toplumsal yaşamını "proto-ekonomik" olarak nitelemek daha uygun olabilir. Benzer bir biçimde, geç imparatorluk dönemini, Batılı teknoloji ile fikirlerin Çin'i etkilemeye başladıkları modern çağın ilk dönemlerinden ayırmak üzere, daha kesin bir deyim olarak "bilim-öncesi ekonomi toplumu" kullanılabilir. "Sanayı-öncesi" veya "kapitalizm-öncesi" gibi terimler burada işlemez. Daha Kuzey song döneminde, standartlaşmış kitle üretimini (en belirgin olarak, yılda 16,5 milyon temren [ok başlığı] üreten devlet silâh sanayiinde görülebilir) ve oldukça büyük ölçekli ticarî sermaye yoğunlaşmasını görebilmek mümkündür.

Çiftçilik alanındaki ortaçağ devriminin ayrıntıları Çin tarımını konu alan bölümde (s.208-213) ortaya konulmuştur. Bunun dört temel özelliği vardı: toprağın daha iyi hazırlanması ve nadas da dahil olmak üzere toprağı koruma yöntemleri; ya ithal ya da seçmeci yetiştirme yoluyla iki kat ürün alma ve farklı zaman-

Zhang Zeduan tarafından yapılmış, *Qingming Festivali Zamanında Nehirde Gezinti* başlığını taşıyan ve genel görüntüyü işleyen resimden kısa bir bölüm. Uzmanlar, bu resmin Kuzey Song başkenti Kaifeng'i, M.S. 11. yüzyıldan 12. yüzyıla geçildiği dönemde görüntülediği konusunda genel olarak anlaşmaktadırlar. Resmin yapısı, sessizce dramatik tasarımın bir zaferidir. Burada verilen görüntünün en sağına doğru, seyreden kişi, ilkbaharın söğüt ağaçları ve sığır sürüleri ile, kırda düşsel gezintisine başlamaktadır. Yoluna, sola doğru, aşağıdaki bölümdekine benzer bir kenarmahalle telaşı halinde, doruk noktasına, dövülerek sıkıştırılmış topraktan yapılma seddin üzerindeki kent kapılarından -yine gözden kaybolarak- girmesiyle doruk noktasına ulaşan resimsel bir ilerleme içinde devam etmektedir.

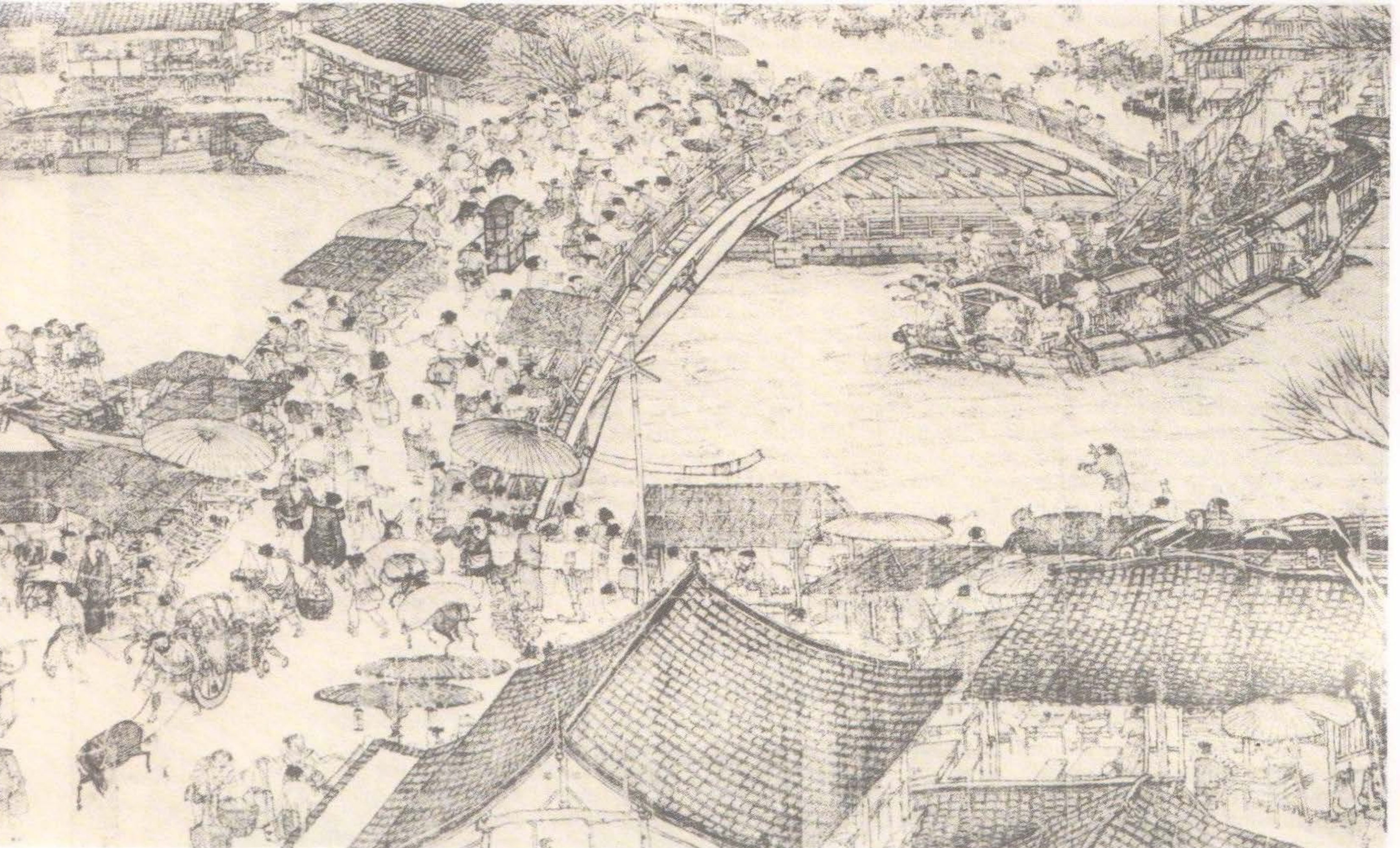
lara bölünmüş olgunlaşma mevsimleri sonucuna çok daha kolayca ulaşmayı sağlayan çok daha geliştirilmiş tohum türleri; daha iyi su kontrol teknolojisi ve sulamanın yaygınlaşması; ticaret ve taşımacılığın gelişmesi sonucunda yerel düzeyde daha fazla uzmanlaşma. Yeni tekniklerin büyük bölümünün ilk başlangıç yeri, aşağı Yangzi vadisiydi ve buradan ülkenin diğer kısımlarına, resmî seçkinlerin dolaşımı, çiftçi göçleri ve (ağaç bloklarla basılan) çiftçilik hakkındaki kitapların incelenmesi yollarıyla yayılmışlardı.

Kara taşımacılığı, birçok şehirlerarası yolun kalın taş dilimleri veya tuğlalar aracılığıyla düzenlenmesiyle gelişmişti. Bununla birlikte, yeni ticarî ekonominin temelini oluşturan şey, iç sulardaki taşımacılıktı. Yol şebekesi, malların tehlikeli yörelere kurumsallaşmış gemi taşımacılığıyla nakledilmesi ve Yangzi vadisindeki su yollarını tıkayan pisliklerin taranarak çekilme yolu, Büyük Kanal'ın bir bölümündeki havuz kilitleri ve limanlarda (insan gücü ile çalışan) pedallı römorkler gibi yenilikler türünden gelişmelerle entegre bir bütüne bağlanmıştı. Çinlilerin okyanusta işleyen tekneleri artık tong ağacının yağıyla suya dayanıklı hale getirilmiş demir çivilerle inşa edilmekte, dümenci küreği yerine dikey bir eksen üzerinde yerleştirilmiş dümenlerle yönlendirilmekte ve su geçirmez bölmelerle, bambu usturmaça, ıskarmoz, rüzgar altı borda takımları ve deniz yolculuğu için gerekli olan manyetik pusula ile donatılmış bulunmaktaydı. Bu gemiler kısa zamanda güneydoğu Asya'dan, İran ve Arap dünyesindan gelenlere üstünlük sağladılar. Gemi yapımının yayılması o denli hızlıydı ki, sonuçta güney Çin ormanları ciddi biçimde azalmıştı.

Ticaret ve Sanayi

Tang ve Song dönemleri arasında para arzında ortaya çıkan olağanüstü büyüme ekonomik devrimin hem bir göstergesi, hem de bu devrime katkıda bulunan bir faktördü. 10. yüzyılın daha fazla nakit arayışının umutsuzluğu, hem eğlenceli, hem de biraz üzücü bir anıdır artık. Bazı dönemlerde bakırdan kap yapmak yasaklanmış ve Budist heykelleri nakit para sağlamak amacıyla eritilmişti. Kuzeydoğuda, metal sıkıntısı olduğu gibi, bir ara da kil para bile kullanılmıştı. En doruk noktasında, Kuzey Song'un bakır para üretimi, Tang döneminde ulaşılan azamî düzeyin yaklaşık 20 katı olmuştu. Her türden banknot, senet, bilet ve ilkel itibarî para biçimlerinin kullanımında yoğun bir artış sözkonusuydu. Sichuan'da, M.S. 1024 yılında dünyanın ilk gerçek kâğıt parası basılmıştı. Çin, çok geçmeden, Xixia'ya karşı girişilen savaşı finanse etmekteki güçlüklerin neden olduğu bir matbaa makineleri enflasyonunu yaşadı. Para kullanımı köy ekonomisinde öylesine yaygınlaşmıştı ki, gezginler sapa bir yörede trampanın hâlâ kullanıldığını gördüklerinde, bunu üzerinde konuşulacak bir fırsat saymaktaydılar. Kredi mekanizmaları, üretim, depolama ve dağıtımın örgütlenmesine sıradan bir biçimde girmişti; yazılı ticaret sözleşmeleri yaygın olarak kullanılır olmuştu.

Proto-ekonomik dönemlerde, genel olarak tüketilen ve geniş çapta ticarete konu olan maddeler tuş ve demir âletlerdi. Başka şeylerde, daha önce işaret edildiği gibi, piyasa için üretimin büyük bir bölümü zenginlerin ihtiyaçlarını gidermekle sınırlıydı. Hükümet buyrukları ve resmî ücretler biçimindeki vergi gelirleri, muhtemelen, bireysel tüketicinin alım gücünden çok, ekonominin ticarîleşmiş sektörü bakımından en önemli talep kaynaklarından biriydi. Talebin yönet-

sel çevrelerde böylece yoğunlaşmasıyla, yasal ticaretin nasıl olup da büyük kentlerin içinde veya hemen dışında yer alan belirlenmiş pazar alanlarıyla sınırlandığını anlamak mümkündür. Aynı iş kolundaki mağaza ve dükkânlar bir araya toplanmış ve hükümetin gözetimi altına alınmışlardı. Ağırlıklar ve ölçüler devlet denetimindeydi. Bu pazarlar, çoğu kez duvarlarla çevrili mekânların içinde bulunuyorlardı. Ancak, 8. yüzyıla gelindiğinde, kentlerin içinde tüccarlar diledikleri yerde mağaza ve dükkânlar açmaya başlamış, kırsal alanda da genel olarak belli dönemlerde açılan bir gayri resmî piyasa ağı gelişmeye başlamıştı. Eski sistem 9. yüzyılda çökmüş ve yerini geniş bir ticarî özgürlüğe bırakmıştı. Vergilendirme artık, ana ticaret yolları üzerindeki gümrüklerce yerine getiriliyor ve özellikle de Güney Song döneminde ticaret, devlet gelirlerinin büyük bir bölümünü oluşturuyordu.

Piyasa ile artan temaslar, Çin köylüsünü akılcı, uysal, kâr güdüsüyle davranan küçük girişimcilere dönüştürmüştü. Bunlar için, kırsal alanda oldukça geniş yeni iş olanakları ortaya çıkmıştı: kerestecilik, yağcılık, şekercilik, balıkçılık, kağıtçılık, kenevir, ramie (bir çeşit ot) ve -13. yüzyıldan sonra- pamuk dokumacılığı: vernikli ve demir eşya yapımı gibi. Köylüler, ham maddelerden yoksun kaldıklarında ithalât yoluna gitmişlerdi.

Yerel pazarlar, hemen hemen bütün Çin ekonomisini birbirine bağlayan daha üst düzeyli bir pazarlar hiyerarşisinin temelini oluşturmaktaydı. Üç ana ekonomik bölge bulunuyordu: merkez Kuzey Song'un başkenti Kaifeng'de bulunan kuzey Çin; Tai Gölü etrafında bulunan kentler kompleksinde odaklanmış iç doğu Çin; ve Chengdu ovasındaki kentlerde odaklanmış Sichuan. Bu bölgelerde, gündelik yaşamda sıkça kullanılan özellikle hububat ve giysi kumaşları gibi maddeler bakımından yoğun bir ticaret vardı. Ancak, bölgelerin kendi aralarındaki ticaret, ipek, porselen ve ilâç gibi daha değerli mallarla sınırlıydı. Ayrıca, Japonya, güneydoğu Asya ve hatta daha ötedeki yörelerle giderek gelişen uluslararası bir ticaret de söz konusuydu. Fujian'daki meyve üretimi kısmen denizaşırı yörelerden gelen talebe bağlıydı ve Fujian Liç'leri (Litchi chiniensis) bazen İran kadar uzaklara bile gidebiliyordu.

Ticarî sistem, bu sistem içindeki büyük ölçekli işlemlerin, gezginci tüccarların ve perakendecilerin işlemlerini eşgüden simsarlar etrafında yürütüldüğü bir aşamaya kadar ilerlemişti. Bu durum, uzun mesafeli mübadele bakımından, monotonlaşarak durağanlık kazanmış ilişki biçimlerinden çok esnekliğin varlığına işaret etmektedir. Bu monotonlaşmış, durağan ilişki biçimleri, 17. yüzyıldan sonra kural haline gelmiştir. Bilim öncesi ekonomi dönemindeki bazı girişimciler, büyük çapta işgücü istihdam ediyorlardı. Örneğin, Güney Song'daki Wang Ge'nin yanında çalıştırdıklarının sayısı birkaç bine ulaşmıştı.

Daha üretken tarım ve daha ucuz nakliyat, daha büyük kentlerin oluşmasına olanak sağlamış olmakla birlikte, gene de kentlerin büyümesinin başlangıçta bu gelişmeleri güdüleyici bir etki yaptığı olasılığını da gözden kaçırmamak gerekmektedir. Olayların gelişmesi sonucunda eski kentler, çevrelerini saran orijinal duvarların dışına taşmışlar ve ilk çekirdek yerleşim çevredeki yeni kentleşme içinde kayboluncaya dek büyümelerini sürdürmüşlerdir. Elimizdeki sınırlı veriler temelinde yapılan kaba bir tahmin, bu dönemde nüfusun yüzde 6 ile 7,5'u arasındaki bir bölümünün nüfusu 100.000 veya daha fazla olan kentlerde yaşadığını göstermektedir. Dolayısıyla Çin, yukarı Orta Çağlar'ın kesin olarak en fazla kentleşmiş toplumuydu.

Bilim ve teknolojide de, "devrim" burada kullanılmayacak kadar güçlü bir sözcük olsa bile, önemli ilerlemeler kaydedilmişti. Temel düşünce biçimleri, devrim olarak tanımlamayı haklı göstermeye yeterli olacak ölçüde köklü bir değişim geçirmemişti. Bununla birlikte, yeni keşifler ve bir önceki dönemden devralınan yöntem ve makinelerin daha yaygın kullanımı söz konusuydu. Matematikte, herhangi bir düzeyde tek bilinmeyenli olan sayısal bir eşitliği çözmeye yarayan genel bir teknik bulunmuştu. Astronomi alanında, çok daha büyük çaplı aygıtların yapımı ve göksel küre modellerini döndürebilecek suyla çalışan bir saat mekanizmasının yetkinleştirilmesi ile, gözlemsel kesinlikte yeni bir düzeye ulaşılmıştı. Tıp alanında, cesetlerin inceden inceye tetkik edilmesinin yeniden canlanmasıyla birlikte sistematik anatomide bir gelişme başlamıştı ve kalabalık hastalıkları ve mesleğin neden olduğu rahatsızlıklar olarak adlandırılanlar da dahil olmak üzere, hastalıkların tanımlanmasında daha bir kesinlik sağlanmıştı. Maden işlerinde, demir cevherinden demir elde etmek için, bir tür potada eritme yöntemi çerçevesinde kömür (ve belki kok kömürü de) kullanıldığı kesindir. Askerlik alanında barut, fişekler için kullanılan bir maddeden gerçek bir patlayıcıya doğru gelişti; alev püskürtücüleri, zehirli gaz, şarapneller ve -nihayet- top icat edildi. Yeni bilginin büyük bir bölümü, muhtemelen Budist misyonerler tarafından kendi inançlarını yayma çabasının bir parçası olarak, M.S. 9. yüzyılda icat edilmiş olan ağaç baskı ile yaygınlaşmıştı. Devlet, Konfüçyus'un kutsal yazılarından şifalı bitkilere (ki bunlar aynı zamanda ilâçların bileşimini ve hazırlanış usullerini de anlatırlardı) kadar çok sayıda derleme yayımlamış, özel girişim ise 1262'de Yang Hui'nin *Gündelik Kullanım için Matematik* adlı yapıtı gibi kitaplar basmıştı.

Ortaçağ ekonomik devriminde Çin'in en ilginç ve şaşırtıcı icadı iplik eğirme makinasıydı. Kuzey Song hanedanı dönemindeki bir tarihte ipeğin makina aracılığıyla makara ipliği haline getirilmesine ilişkin bir yöntem geliştirilmişti. Pedalla çalışan bu çıkrık makinası, ipekböceği kozalarının içine batırılmış olduğu bir kaynar su kazanından aynı anda çok sayıda lifi çekebiliyordu. Lifler önce gözdeliklerinden, sonra çengellere ve buradan da lifleri, geniş şeritler halinde, sürekli dönen kafes biçimli bir çıkrık tezgahı üzerine yerleştiren eğimli bir kola geçmekteydiler. 13. yüzyılda bu çıkrık makinesinde içerilen temel fikir, kenevir ipliğinin eğrilmesine de uyarlanmıştı. Yarı bükülmüş kenevir ipliklerini (gevşekçe sarılmış kalın bir lif şeridini) taşıyan bir sıra iğ, biçimi belki biraz benzeyen fakat herhalde çok daha küçük kozaların yerine konmuştu. Daha sonra ortaya çıkacak olan yuvarlak eğirmenin halkalarını andıran ve bir bükümü çözmek için sürekli dönen çukur bobin silindirleri, gözdeliklerinin yerini almıştı. İnsan veya hayvan gücü ya da su ile işleyen bir tekerlekle çalıştırılabilen bu aygıtta iletim bir döner kayış aracılığıyla sağlanıyordu. Bu makina, Wang Zhen tarafından, 1313'te yazılan *Tarım Üzerine İnceleme*'de betimlenmektedir. Bu yapıtta makinanın 32 iğinin bir tam gün çalışmayla yaklaşık 60 kilogram ipliği eğirdiği söylenmektedir. Aygıt, bilindiği kadarıyla, hiçbir zaman pamuk eğirmekte kullanılmamıştı ki, bu özellikle Çin'de yetişen türü başta olmak üzere, pamuk liflerinin kısalığı karşısında, geniş çaplı değişiklikler yapılmaksızın mümkün değildi. Ancak, ilginç bir biçimde, Ardwright'in beşyüz yıl sonra icat edeceği eğirme tezgâhının kilit

Üç Krallık Dönemi ve Kuzey Song Pazar Bölgeleri.
M.S. 2. yüzyılın sonlarına doğru, Geç Han hanedanının parçalanmasıyla birlikte, Çin üç krallığa bölündü. Bunlar, kuzeyde Wei, doğu ve güneyde Wu ve Sichuan havzasında da Shu'ydu. Bu, askerî bakımdan istikrarsız bir biçimlenmeydi ve İç Çin, M.S 265'te kuzeyden başlayarak, Wei'nin halefleri olan Batı Jin hanedanı tarafından yeniden birleştirildi. Bununla birlikte, ekonomik terimlerle konuşulduğunda, bu üç parçalı bölünme, uzun süreden beri hüküm sürmekte olan bir gerçekliği yansıtmıştı. Üç Krallık'tan 700 sene sonra bile, Kuzey Song imparatorluğunu, Wei, Wu ve Shu'nun artık ortadan kalkmış egemenlik bölgelerine denk düşen üç büyük pazar bölgesinden oluşmuş bir biçimde düşünmek mümkündür. (Kuzeybatının statüsü, hem kuzey bölgesiyle ve hem de Sichuan'la bağlantılarının bulunması yüzünden, biraz ikircikliydi.) Bu coğrafî bölünmelerin önemi, üç ekonomik bölge arasındaki temel iletişim yollarının tümünün insan yapısı olması gerçeğince gereği gibi anlaşılmamıştı: kuzeyle güneyi birbirine bağlayan Büyük Kanal, güneyi Sichuan'a bağlayan Yangzi koyaklarından geçen taşıma yolu ve Sichuan'ı kuzeybatıya bağlayan Galeri Yolu

BO HAİ
SARI DENİZ
GÜNEY ÇİN DENİZİ
WEI
SHU
WU
Huang
Yangzi
Yan (Yan'an)
Jin (Linfen)
Bing (Taiyuan)
Zhending
Baoding
Daming
Dongjing (Kaifeng)
Xijing (Luoyang)
Jingchao (Xi'an)
Qin (Tianshui)
Chengdu
Chongqing
Xiang
Lu (Hefei)
Yang (Jiangdu)
Jianye (Jiangning)
Su (Suzhou)
Li'nan (Hangzhou)
Hanyang
Wuchang
Jiangling
Yue (Yueyang)
Tan (Changsha)
Qian (Gan)
Guang (Guangzhou)
Fu
krallık sınırı, M.S. 220-65
krallığın başkenti
krallığın ikincil başkenti
Song imparatorluğunun 11. yüzyıldaki sınırı
Song başkenti
kuzey ve güney ticaret bölgeleri arasındaki sınır
kuzey ve Sichuan bölgeleriyle ilintili, olası bir kuzeybatı ticaret bölgesinin sınırı
ana ticaret yolu
ulaşım olanağı bulunan nehir
tuz üretim bölgesi
çay üretim bölgesi
önemli ticaret merkezi
1077'de kentsel vergi kotası (nakit olarak)
60 000'den fazla
40 000'den fazla
30 000'den fazla
20 000'den fazla
ölçek 1: 9 000 000
400 km
300 mil

noktası niteliğindeki silindir çiftinden lifleri eğrilme anında çekmek amacıyla yararlanmak, Çinliler tarafından bu dönemde biliniyordu. Çinliler bu iş için, ıslak çamaşırların suyunu sıkan eski tarz merdane tarzından çok, pamuk çırçır makinasını kullanmaktaydılar. Bu makinanın varlığından, Çinlilerin 1300'de, Batı Avrupa'daki sanayi devrimini belirleyen fikir ve uygulamaların eşiğinde bulundukları açıktır.

"Ekonomi-öncesi" ve "ekonomik" toplum arasındaki bölünmenin kronolojik berraklığı, Çin ekonomisinin 14. ve 15. yüzyıllarda içine düştüğü depresyon sonucunda biraz azalmaktadır. Kuzey Çin, hem Ruzhen Jin işgali ve sonrasındaki Moğol fethinden ve hem de Ming'in burayı tekrar ele geçirmek için yaptığı seferden ciddi yaralar almıştı. Huai vadisi de, Güney Song ve kuzeyli düşmanları Ruzhen ve Moğollar arasındaki çarpışmaya sahne olduğundan, çok kötü bir biçimde terkedilmişti.

Jin işgali, kendilerine daha iyi nitelikli çiftlik arazilerinden büyük miktarlarda dağıtıldığı çeşitli yörelere yerleştirilmiş garnizon hanelerine dayanmaktaydı. Bunlar, kendilerinin sahip olduğu veya hükûmet tarafından dağıtılmış bulunan toprak, öküz ve at, serf ve kölelerle orantılı bir vergi yükümü altında bulunmaktaydılar. Bu vergi yükümünü azaltmak için, çoğu kez ya kendilerine köle ya da serf olarak tâbi bulunanları satarak elden çıkarmayı veya Çin köylülerini kendi kiracıları olmaya zorlamayı denemişlerdir. Kişisel olarak tarımdan çok az anlıyorlardı ve bu istikrarsız sistemin genel etkisi, kuzeyin çiftçilik ekonomisinin karışıklık içine itilerek engellenmesi olmuştu. Ayrıca, Jin'den sonra gelen Moğollar döneminde, büyük miktarlarda ekilebilir arazi parçası çayırlara dönüştürülmüştü.

Çin ekonomisi bu depresyonun olumsuz etkilerini çabucak silemedi. Bunun nedeni, kısmen, güneyin en üretken yörelerinin, bir zamanlar, sınır boylarındaki yerleşim bölgelerinde yer alan kaynakların sömürülmesi yoluyla ekonomiye akan dinamik güçleri hemen tümüyle ortadan kaldıracak ölçüde büyüyen bir insan kitlesiyle doldurulmuş olmasıydı. Ortaçağ ekonomik devrimi, güneydeki sulu tarım alanlarında pirinç ekiminin hızla yayılmasına çok şey borçluydu. Şimdi ise, sadece marjinal bazı araziler işlenmemekte, daha önceki artığı nüfus artışı eritmekte ve kişi başına artmış olan talebin önceki etkileri ortadan kalkmış bulunmaktaydı.

Bütün bu olumsuzlukların ortaya çıkması, muhtemelen kaçınılmazdı. Ming yönetiminin izlediği politikalar içinse aynı şey söylenemez. Denizaşırı ticaret, kıyı taşımacılığı ve nakit para alanlarında ekonomi, 14. yüzyılın sonlarıyla 15. yüzyılın başlarında, gereksiz yere feci bir tahribata maruz kalmıştı. Önceleri, Güney Song lisans çıkarmaya bağlı, fiilen sınarlanmamış bir dış ticarete izin vermişti. Moğollar, düzensiz bir biçimde, resmî denetim altında olan bir sistemi zorla kabul ettirmişlerdi. Ming hanedanının kurucusu, bunu Çin'in hükümranlığını tanıyan yabancı ulusların diplomatik misyonlarına dayalı, tümüyle bağımlı bir ticarete dönüştürmüştü. 1371'de Çinlilerin denizaşırı ülkelere gitmeleri yasaklandı. Bir sonraki yüzyılın başlarında da kıyı taşımacılığı bile engellendi. Bu "Denizcilikle İlgili Yasaklama", kısmen kaldırıldığı 1567 tarihine kadar yürürlükte kaldı. Bu yasaklama, geçici olarak güneydoğu kıyılarında ekonomiyi önemli ölçüde tahrip etti ve Çin'i, tam da Batı'nın denizcilikteki büyük yayılmasının başladığı sırada, dışarıdan gelecek yeni fikir ve tekniklerin itici gücünden yoksun bıraktı. Ming yönetiminin temel güdüsü siyasal güvenlik gibi görünmektedir: denetlenmesi güç olan kıyılardaki merkezkaç iktidar odaklarının oluşumunu önlemek.

Ming'in ilk dönemlerinde altın karşılığı bulunmayan bir para türünün zorla yürürlüğe konulması, bir ölçüde, bu hanedanın ekonomik alanda kendi kendine yeterli olma arayışının ve siyasette de izlenen tecrit politikasının ürünüydü. Ayrıca, ülke içinde üretilen bakır ve diğer madenlerin yetersizliği de söz konusuydu ki, bu kısmen, son Moğol hükümdarların altın karşılığı olmayan kâğıt paraları gelişigüzel bir biçimde basmalarından dolayı gümüşün batı Asya'ya kaçmasının sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Tıpkı denizcilik yasağının devleti artık kaçakçılığa eğilimli bir duruma gelen kıyı bölgelerinin güçlü çıkar çevreleriyle bir savaş durumu içine itmesi gibi, para politikası da devleti kendi tüccar sınıfı ile savaş haline sokmuştu. Kâğıt para kullanılması üzerindeki resmî baskı, 1430'lardan sonra ortadan kalktı ve likidite durumu, yurtdışından yasa dışı ve yarı yasal yollarla ithal edilen gümüş sayesinde bir ölçüde de olsa korunabildi. 16. yüzyılın sonlarından başlayarak Filipinler'deki Manila kanalıyla Yeni Dünya'dan ithal edilen gümüş, Çin'in belli başlı tüm ticari ilişkilerde gümüşe dayanan bir para sistemine geçmesine olanak sağladı.

Ancak, depresyon döneminde bile ekonominin, "ekonomi-öncesi" duruma geri dönüldüğünden söz etmeyi mümkün kılacak ölçüde ticariliğini ve paraya dayanan niteliğini yitirdiğinin herhangi bir kanıtı bulunmamaktadır. Çinliler, (tamamen olmasa da) büyük ölçüde yenilik yaratma becerilerini yitirmişlerdi. O ana dek dünyanın teknik bakımından en yaratıcı halkları arasında yer almış olan insanların neden böyle oldukları, bugün dahi biraz gizemli bir noktadır. Bu noktaya, Çin'in neden içerden güdülenen bir sanayi devrimini yaşamakta başarısız kaldığını ele alırken yeniden döneceğiz.

Yöneticiler ve Toprak Sahipleri

Çin'in ekonomik ve toplumsal tarihinin, az önce betimlenen iki yönlü bölünmüşlüğü, belirli siyasal ve hatta düşünsel karışıklıklara da sahip bulunmaktaydı. Bazı kayıtlarla, ilk dönemin üst düzey siyasal önderlerini, iyi bilinen, uzun bir geçmişe dayanarak kurumsallaşmış ve genellikle yerel bir iktidar odağına da dayanan, etkili soy çizgilerinden gelmeleri anlamında "aristokratik" olarak nitelemek mümkündür. Bu, İlk Han dönemi için bütünüyle doğru değildir ve elbette bu kapalı çevreyi yararak gelen yeniler her zaman olmuştur; fakat yine de işe yarar bir kestirimdir. Bunun aksine, üst düzey siyasal önderler, Song döneminden itibaren, Çinli olmayan, Moğol ve Mançu hanedanları dönemindeki bazıları dışarıda bırakılırsa, aristokrat olarak nitelenemezler. Bunlar, "bürokrat" veya "meritokrat" [liyakata dayanarak yönetenler] niteliğindeydiler. Artık, soy çizgilerinden pek azı (yerelin karşıtı olarak) ulusal siyaset düzeyinde bir veya en çok iki kuşak boyunca önemli olabiliyordu. Seçkinlerin içinden çıktığı toplumsal taban Tang'dan Song'a ve Ming'e kadar derinleşmiş, ancak bundan sonra göreli bir büyüklük içinde sabit kalmıştır. Daha önemlisi, yeni üst düzey yöneticiler giderek artan biçimde "mandarinler"den oluşuyordu. Bir başka deyişle mandarinler, 12. yüzyılda filozof Zhu Xi tarafından tanımlanmış bulunan Yeni-Konfüçyusçu devlet inancının ustaları olarak sahip bulundukları dereceler temelinde resmen tanınmışlar ve böylelikle, bazı bakımlardan kendilerine yönetme hakkını veren özel ideolojik meziyetlere sahip bir tür siyasal ruhban kesimi oluşturmuşlardı. Kuzey Song döneminde kamu hizmetine giriş sınavları, matematiğin de dahil oldu-

Üstte: Kuzey Zhou'lu İmparator Wu'nun saray üslûbunda, -her ne kadar asma resmin bir bölümünün bir Song hanedanı kopyası olduğu düşünülüyorsa da- sanatçı Yan Liban (640-70'de gözde) tarafından yapılmış tablosu. Bu ressam, Han'dan Sui'ye kadar, 13 imparatorun, ipek üzerine mürekkep ve renkli boyayla portrelerini yapmıştır. Resim, daha önemsiz olan figürleri küçük ölçekli olarak göstermektedir.

Solda. Bir kuraklık kurbanını gösteren ve kağıt üzerine mürekkep ve boyayla yapılmış olan Ming hanedanına ait bir asma resimden ayrıntı.

ğu birkaç pratik konulardan yapılıyorken, Ming döneminde sadece ideolojik ve edebî bilgiler sınava tâbi tutuluyordu. Mandarin ideali, yüzyıllar boyunca, sonuçta okur-yazar ve bilgili olduğunu ileri süren hemen herkesi bu ideolojiye bağlayarak ve toplumsal statünün saygınlığı ile Yeni-Konfüçyusçu öğretiye derin bir biçimde vakıf olmanın birbirlerinden ayrılamayacak bir tarzda bağlanmasına kadar, yukarıdan aşağı doğru topluma yayıldı.

Çin toplumunun imparatorluk dönemindeki tarihi, çeşitli açılardan daha incelmiş alt bölümlere ayrılabilir. Bunlar arasında en açıklayıcı olanlardan biri, "sistem-devleti" ile "organik toplum" diye adlandırılabilecek olan güçler arasındaki mücadelenin aldığı değişik biçimler açısından yapılabilir. Reformcu hükümdarlar, Qin hanedanından başlayarak, sürekli bir biçimde topluma örgütlenmeye ilişkin reform programlarını zorla kabul ettirmeye çalışmışlardır; buna karşılık toplum da sürekli olarak, zorla kabul ettirilmeye çalışılan bu şemaları farklı bir mantık izleyerek bozmuş ve altüst etmiştir. Belli bir mekân ve zamanda varolan gerçek toplumsal yaşam biçimleri, bu iki güç arasında özel bir uzlaşmayı yansıtmıştır. Reform programları hiçbir zaman sadece kâğıttan ibaret kalmamış, ama gerçeklik de hep, fiilen kâğıt üzerindeki kurallarının ifade ettiğinden farklı olmuştur.

İlk imparatorluk döneminde, devlet gelirlerinin toplanmasına ve asker toplamaya karşı başlıca tehlike, resmî görevlilerin veya tüccarların sahip oldukları ve köleler veya kiracılar tarafından işlenen büyük malikânelerin gelişmesiydi. Bu malikâneler, pratikte, yerel yönetim yetkililerince kendilerine yüklenen taleplere karşı direnebilecek güçteydiler. Ayrıca, İlk Han döneminin başlarında, imparator ailesinin yan kollarından türeyen ve ülkenin önemlice bir bölümünde hemen hemen bağımsız bölgeler elde edinceye dek gelişen bir yöresel aristokrasi de bulunuyordu. M.S. 2. yüzyılın son yarısında Han hanedanlığından gelme İmparator Wu, 197 prens ve markiden 127'sinin ya bir suç işlediklerini ya da uygun bir mirasçı olmadıklarını açıklayarak bunların güçlerini kırmıştı. Toprakları da devletin tek en büyük toprak sahibi olmasını sağlayacak bir biçimde müsadere edilmişti. İş hayatında yeni vergiler getirilmiş ve doğrudan ya da itaatsizlik suçlamaları yoluyla dolaylı olarak büyük tüccarların önemli bir bölümünü ortadan kaldırmak amacıyla uygulanmıştı. Kısmen iş hayatında büyük zenginlikler elde etmenin ana yollarını tıkamak amacıyla tuz, demir ve şarap satışlarında devlet tekelleri kurulmuştu.

Büyük toprak sahiplerinin gücünü yıkmaya yönelik en sert girişim. M.S. 9. yüzyılda tahta el koyan üst düzeyde bir memur olan Wang Mang tarafından gerçekleştirilmişti. Yapmak istedikleri, insanların sekiz aileden oluşan yarı-komünal gruplar halinde yaşar durumda gösterildiği eski çağ kurumlarının abartılı bir biçimde ülküleştirilmiş bir açıklaması niteliğinde olan *Zhou'nun Dinsel Tören Kuralları*'ndan türemişti. Wang, tarım arazilerini yeniden paylaştırmaya çalışmış ve arazi alım satımını ve köle değiş-tokuşunu yasaklamıştı. Ancak, bu kuralları uygulamak konusunda oldukça güçsüz kalmıştı.

Geç Han dönemindeki restorasyon sonrasında, toplumsal ve ekonomik gücün önemli bir bölümünü yerel nüfuz sahiplerinin ele geçirdikleri feodalizme benzer bir sistem ortaya çıkmıştı. Bunların toprakları ya köleler ya da bağımlı kiracılar tarafından işlenmekte ve askerî hizmetlilerinden oluşan özel orduları bulunmaktaydı. Bu insanlar, aynı zamanda ticaretle de önemli ölçüde uğraşıyorlardı. Birçokları, ülkenin içlerinde tahkim edilmiş kamp ve kaleler inşa ettirmişlerdi. Köylü ayaklanmaları yaygınlaşmış ve kendilerini komünal bir çizgide örgütlemiş olan ve bir "Büyük Refah" çağının gelmesini, Mesihçi bir umut içinde sabırsızlıkla bekleyen bir mezhebin yanlıları olarak Sarı Turbanlar'ın M.S. 184'teki ayaklanmalarıyla doruğa ulaşmıştı. Bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkan iç savaş kargaşası içinde işlevsel bir kurum olarak Han imparatorluğu da parçalanmıştı.

Bundan sonraki önemli toplumsal reform programı Wei devletinin önde gelen kurucusu olan, asker ve şair Cao Cao tarafından oluşturulmuştu. Bu reform programı Wang Mang'ınkine zıt bir biçimde tamamen pragmatikti. Kısmen Han sınır kolonisinden türemiş bir fikir olarak, hükûmetin malî kaynakları, devletin kiracıları tarafından işlenen ve mülkiyeti devlete ait olan koloni arazilerinden elde edilen kira (veya vergilerle) sağlanmıştı. Wei ordusunun çekirdeğini, başlangıçta Cao Cao'nun askerî hizmetlileri olanların soyundan gelen asker aileleri oluşturuyorlardı. Bu iki sınıf, yeni devlette yaşayanların hemen hemen yarısına ulaşmıştı. Cao Cao, ayrıca diğer büyük derebeylerinin bağımlı kiracılarını ve bu derebeylerin topla-

dıkları askerî hizmetlileri, bağımlıları özgür köylülere dönüştürüp toprak vererek, askerleri de devletin silâhlı güçleri içine alarak dağıtmıştı.

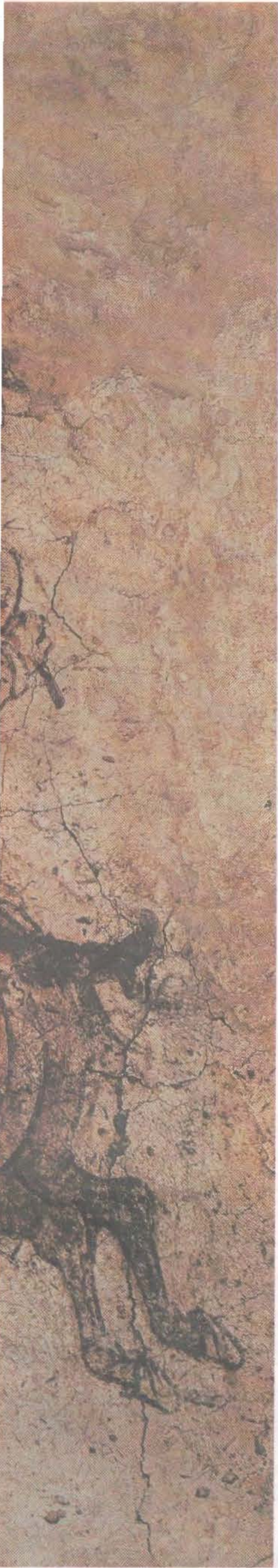
Wei devletinin kolonileri kendilerini yöneten tarımsal görevlilerin özlemleri karşısında savunmasız bir konumda bulunmaktaydılar. Bu görevliler, çoğu kez, kolonilerde yaşayanları kendilerine bağımlı kılacak ölçüde değiştirmişlerdi. Bu sistem, M.S. 280 yılında Batı Jin hanedanı tarafından ortadan kaldırılmış ve hem daha pratik, hem de daha karmaşık bir başka reform programı ile aşılmıştı. Bu yeni reform programı, "dağıtım ve sahiplenme" (kezhan) olarak bilinen toprak rejimiydi. Eskinin koloni arazisi eski kolonide yaşayanlara stantardartlaştırılmış bir biçimde dağıtılmış ve görece yüksek bir vergi düzeyine tabi kılınmıştı. Ayrıca, avam statüsünde bulunan bir hanenin sahip olabileceği toprak miktarına da bir azami sınır getirilmiş ve bu türden arazi daha yumuşak bir vergi düzeyine tabi tutulmuştu. Daha büyük mülklerin, sadece, resmî rütbelerine göre belirlenmiş bir derecelendirmeye göre, devlet görevlileri tarafından hizmet karşılığı bir imtiyazlı tımar biçiminde varolmalarına izin verilmişti. Bu, gerçekler karşısında varılmış bir uzlaşma niteliğindeydi: devlet kendi denetimini pekiştirmiş, ancak yerel iktidarın da, resmî rütbesi bulunan büyük toprak sahipleri biçiminde pratikte varolmalarına izin verilmişti.

Kuzey Çin'deki Batı Jin yönetimi M.S. 4. yüzyılın başlarında, barbar akınlarının hızı karşısında çöktüğünde, buralarda varlığını devam ettiren, bağımsız Çinli gücünü temsil eden iyi işletilmiş bölgeler, böyle bir dönemde "organik toplum" adını verdiğimiz şeyin nasıl bir işlev gördüğünü özellikle açık bir biçimde göstermektedir. Bürokratik yönetim bir kez ortadan kalkınca, önde gelen insanlar,kendi aralarındaki en saygın olanlara bir bağlılık yemini ederler. Bunların denetimi altında, halk tarafından takdir edilen doğal önderler temelinde, dikkatlice tanımlanmış bir rütbe ve yaş hiyerarşisi kurulur. Güçlü ve kapsamlı bir ahlâkî birlik duygusu özendirilir ve savunma ve vergilerin getirdiği yükün olabildiğince âdil bir biçimde dağıtılmasına özen gösterilir. Daha kötü işletilen bölgeler ise elbette, soyguncu derebeylerinin sığınakları olmanın pek ötesine gidemezler.

Sözedilmeye değer bir diğer reform programı, Çin'in kuzeyindeki Toba (veya Tabgatch) Wei'nin Xianbi eyaletinde, M.S. 484 ile 486 yılları arasında yürürlüğe konmuştur. Bu reform programı, dul imparatoriçenin çevresindeki bir Çinli devlet adamları zümresince geliştirilmiştir ve yerel toprak sahiplerinin, aynı zamanda kendi yönetimlerinin gerektirdiği harcamaları karşılamak için yine kendilerinin elde ettiği rantlara dayanmak zorunda oldukları, miras yoluyla geçen resmî görevlilerden oluştuğu bir toplumsal arkaplanda değerlendirilmelidir. Merkezin dışındaki yörelerde ikamet etmeyen görevliler zorla toplanan gelirlerle, ticaret ve faizcilik yaparak geçinmek durumundaydılar. Nüfus ve dolayısıyla vergi kayıtlarının tutulması, vergiden kurtulmak amacıyla güçlü bir şefin altında toplanan büyük bir kabilenin tek bir aile

Bir polo oyuncusunun bu resmi, babası imparator Gaozong'un Shaanxi eyaletindeki Liangshan'da bulunan anıtkabri olan Qianling'te gömülmüş olan Prens Zhang Huai'nin (654-84) anıt-mezar odasına giden geçidin duvarında görülmüştür. Buradaki duvar resimleri, ayrıca, Tang dönemindeki bir krallık avının tantanasını, yayları ve sadaklarıyla bazıları şahin de taşıyan avcıların, gelişigüzel fırça darbeleriyle belirtilmiş ormanlık tepelere doğru dörtnala koşturmaları biçiminde bir büyük tören olarak işlemektedirler. Polo, Çin'e 7. yüzyılda İran'dan gelmiş ve imparatorlarla prensler arasında sevilen bir spor olmuştu. Tang imparatoru Xuanzong, henüz bir prensken, krallık ailesinden üç akrabasıyla birlikte, uluslararası bir maç yapmış ve Tibet takımına karşı zafer kazanmıştı.

olarak kaydedildiği uygulamayı aşmak amacıyla hane halkından evli çift esasına göre değiştirilmiştir. Bundan sonra da çekirdek aileler, bilinçli olarak yaratılmış "komşu", "kanton" ve "grup" olarak adlandırılan bir yapay gruplar hiyerarşisi içine alınmıştır. Çiftlik arazisi, avama, kendi öküzü ve kölesi bulunanlara fazla dönümler verilerek, yaşam boyu tahsis edilmiştir. Bu toprak dağıtımının tüm toplum açısından nasıl uygulandığı konusundaki kuşkular yerindedir ancak, 6. yüzyılda Toba Wei'yi izleyen halef devletlerin bazı bölgelerinde uygulamaya konduğu kesindir. Batı Jin'in dağıtım ve sahiplenme sisteminde ise, resmî görevlilerin daha büyük mülklere sahip olabilmeleri, ölçüsü bu görevlilerin rütbelerine göre derecelendirilen şartlara bağlanmıştı. Bir farklılık, bu toprakların resmî görevlilere hizmet gördükleri bölgelerdeki kamu arazileri arasından dağıtılmasının düşünülmüş olmasıydı. Bu, özet olarak, ünlü "âdil toprak" sistemi (Juntian) idi. Bu sistemin, yerel nüfuzluların aralarındaki çekişmeleri yatıştırma ihtiyacından kaynaklanan sonuçlarından biri bir ihtimal büyük toprak sahiplerine gerekli resmî makamları sağlayabilmek için, alt düzey idari birimlerin çoğalmasıydı. Bu, bir kez daha görüldüğü üzere, devletin katı kurallarının yüzeysel görünümü altında ortaya çıkan bir uzlaşmaydı.

Ayrıca, Batı Wei devletinde, 6. yüzyıl ortalarında, yerel ileri gelenlerin kişisel olarak koydukları asker ve vergi toplama yükümlülükleri üzerindeki merkezî denetimi genişletmek amacıyla yeni bir askerî kurum oluşturulmuştu. Başlangıç olarak, bu yerel önderlere sadece resmî rütbe ve komisyon verilmiş ve birleşik bir komuta yapısı içinde yer almaları sağlanmıştı. Sonradan, zengin çiftçi ailelerinden her altısının bir milisi desteklemesi ve techizatını sağlaması yükümlülüğü olarak beliren daha karmaşık bir tarz geliştirilmişti. Bu milis, yerel başkanın gözetimi altında, mevsim dışı dönemlerde eğitilmekte ve kişisel olarak vergiden muaf tutulmaktaydı. Yerel bağlar, üst düzey memurların farklı makamlara getirilmeleri ile, yavaş yavaş ortadan kaybolmuştu. Bu, yıkılmaya veya başkaldırıya karşı özellikle duyarlı çiftçi-askerlerden oluşan, coğrafi olarak [ülkenin çeşitli yerlerine] dağıtılmış bir yarı-seçkinler grubu olan ünlü "bölgesel milisler"di (fubing).

Âdil toprak sistemi ve bölgesel milisler, Sui'nin birleşik imparatorluğu ile Tang döneminin başlarında devralınmış ve geliştirilmiştir. Buna rağmen, ikisi de, bir yüzyıldan biraz fazla bir süre içinde, gerçek bir çöküş noktasına gelmiştir. Bunun bazı önemli teknik nedenleri vardır. Yarı zamanlı milisler uzak sınırları beklemek bakımından uygun değildiler ve toprağın dönemsel olarak yeniden dağıtımı, sulu tarımın gerektirdiği büyük emeğin ürünlerinden o emeği sarfedenleri yoksun bıraktığı için, sulu arazi tarımının yapıldığı bölgeler açısından elverişsizdi. Belki de bu nedenle, âdil toprak sistemi, hiçbir zaman Yangzi vadisinde etkili bir biçimde uygulanmadı ve imparatorluk ekonomisi içinde güney giderek daha önemli bir duruma gelmişti. Bununla birlikte, sorunun özü, devletin bu iki kurumu, bazı toplumsal gerçeklerle ciddi bir çatışma noktasına gelecek ölçüde, toplum üzerinde bir denetim olarak uygulamaya çalışmasıydı.

7. yüzyıl imparatorluk yönetiminin temel hedefi bölgesel milisler ile devlet bürokrasisinde işini iyi yapmayı ve yetenekli olmayı genel bir arzu haline getirmekti ve bu hedefe yönelik olarak bu niteliklere sahip bir hizmetin toprak zenginliği veya şeref ve itibar için kabul edilebilir tek yol olmasını sağlamaya çalışmıştı. Ancak devlet, işinin ehli askerî hizmetlilerin kazandığı ödülleri tamamen ödeyebilecek ölçüde yeterli kaynak ortaya koymamıştı. Sonuç olarak da, makul ölçülerde katkıda bulunma şevki ortadan kayboldu. Yine de, bundan daha ciddi olanı, yerel başkanların ve yerel yönetim görevlilerinin her üç yılda bir başka yere gitmelerini emrederek merkezî hükümetin iktidarını güçlendirmeye çalıştığı ve köleleri olanlara fazladan toprak vermek biçimindeki önceki uygulamaları kaldırdığında, Sui'li İmparator Wen, toprak yasalarının çok sayıda toprak sahibinin çıkarlarıyla çatışma noktasına gelmesine neden olmuştu. Toba Wei ve onun hemen ardından gelen devletlerin memurlarından farklı olarak, Sui ve Tang'ın memurları, genelde, makam ünvanlarıyla makamları ve dolayısıyla tasarrufları altındaki arazi üzerinde belli bir tür miras hakkıyla donatılmış yerel nüfuz sahiplerinden değil, gerçekten bürokratik olarak atanmış kimselerden oluşmaktaydı. Başka bir yere gönderildiklerinde veya emekli olduklarında kamusal mülklerini kaybetme olayıyla karşı karşıya gelen bu memurlar, özel mülkleri birleştirmek ve onlara dayanmak çabası içine girmişlerdir. 8. yüzyılın sonlarında Çin toplumu, tekrar, çok geçmeden yarı-serflik durumuna dönüşecek koşullar altında bağımlı kiracılar tarafından işlenen büyük tarım arazilerinin [latifundia] egemenliği altına girmişti.

Tang döneminin ortalarından itibaren Çin imparatorluğu artık toplumu doğrudan biçimlendirme gücüne bir daha hiçbir zaman erişemeyecekti. Söz konusu olan, artık sadece kısmî mücadelelerdi. Bundan dolayıdır ki, Güney Song son yıllarında büyük toprak sahipliğinin ölçüsünü daraltmaya çalışmıştı; ve Ming hanedanının kurucusu aşağı Yangzi vadisindeki çok sayıda özel mülkü müsadere etmiş ve köylüleri devletin kiracıları haline getirmiştir. Moğollar da, kendi paylarına, dört etnik sınıftan oluşan bir sistem kurmuşlardı: (1) Moğollar; (2) Orta Asyalılar; (3) kuzey Çinliler ve Çinlileşmiş Ruzhen, Qidan ve Koreliler; (4) güney Çinliler. Bu sistemin temel amacı, ilk iki kategorinin bürokratik mekanizma üzerindeki egemenliklerini sürdürmekti. Kayıtlı nüfusun yüzde 3'ünü oluşturan bu kategoridekiler, düzenli kamu hizmetlerindeki makamların yüzde 30'unu elde etmeyi başarmışlardı. Ayrıca, hukukî statü bakımından da bazı farklılıklar vardı. Bu farklılıklar arasında en kayde değer olanı, 1330'ların ortalarında Moğol Başbakan Bayan'ın hiçbir Çinliye silâh taşıma veya bir Moğol ya da orta Asyalı tarafından vurulması halinde karşılık verme hakkı tanımayan yönetimiydi. Ming hanedanının kurucusu, sınırlı ancak önemli sayıda zenaatkâr ve askere kalıtsal bir statü vermişti. Bu uygulamalardan hiçbiri, genel toplumsal reform programlarını yürütmek için gösterilen daha önceki çabalarla karşılaştırılamaz ve ortaçağ ekonomik devriminin oluşum süreci içinde gelişen karmaşık toplum [yapısı] bu değişmenin en temel nedenlerinden biridir.

Yerel yönetimin en alt düzeyini oluştururken, Song hanedanı, doğrudan kırsal bir toplumun gerçekleriyle uzlaşmak durumunda kaldı. "Zorla askere alınmış yöneticiler" olarak adlandırılabilecek olan kurumu oldukça yeni bir düzeye doğru geliştirdi. (Bu kurumun tarihsel kökleri, komün ya da küçük köy reisleri gibi, Qin ve Han dönemlerinin "kırsal memurlar"ına dek uzanmaktadır, ancak zor kullanma ögesi yenidir.) Kayıtlı haneler arasında, düzenli imparatorluk bürokrasisinden bir üyeye sahip bulunan çok küçük sayıdaki (belki 20.000 kişilik bir grup) hariç olmak üzere, en zengin durumda bulunanlar dönüşümlü olarak ve hiçbir ücret almaksızın köy yönetimini omuzlamakla yükümlü kılınmışlardı. Bunlar vergilerin toplanma-

sından, düzenin sağlanmasından, ufak adli sorunları çözmekten, kıtlık nedeniyle yapılan bağışlardan, yol tamiratını örgütlemekten, düzenli kamu görevlilerine belgeleri iletmekten ve onlara çeşitli hizmetler sağlamaktan sorumluydular. Genel olarak bu köy görevlileri arasında en önemlileri, üstün büyük önderler (dubao-zheng) ve hane reisi (hu-zhang) diye adlandırılanlardı. Bunların üzerinde -örneğin,toplamakta başarısız kaldıkları her yerel vergi miktarını kendi ceplerinden telâfi etmek gibi- öyle ağır yükler vardı ki, bu görevi üstlenmiş olanlar onu yerine getirmekten çok ortalıktan kaybolmayı tercih ediyorlardı. Ayrıca, hizmet ve alt-hizmet dairelerindeki bürolarda görev yapan profesyonel kâtiplerin taleplerinin cefasını çekiyorlardı. Yine de, kendi altlarında olanlar üzerinde, açık bir biçimde, büyük güçleri vardı. Sadece hukukî işler ve milislerin denetimi onların elinde değildi; bunlara ek olarak tek tek haneler arasında vergi yüklerinin nasıl dağıtılacağı da onlara bağlıydı.

Bu kırsal seçkinler ve bürokratik mevki sahipleri geçimlerini, basit olarak "kiracı serfler" olarak betimlenebilecek olan yarı-serf durumundaki emekçiler tarafından işlenen malikânelerden sağlamaktaydılar. Devletin, zaman zaman bu bağlılığın koşullarını gevşetmeye çalışmasına rağmen, pratikte toprağa bağlıydılar. Bu nedenle, uygulama kabiliyeti az olmakla birlikte, hasat zamanı geldikten ya da toprağın sahibi değiştikten sonra bulundukları yöreden ayrılabileceklerine karar vermişti. Kırsal alandaki köleliğin iyi bir genel tablosu, bilgin Hu Hong tarafından, 12. yüzyıl ortalarında memleketi Hunan hakkında yazılmış olan mektuptaki bir bölüm de verilmiştir:

> Efendilerden kiracılara kadar uzanan bir boyun eğme zinciri vardır. Devletin ihtiyaçları bununla karşılanmaktadır. Bir günde bundan vazgeçmek olanaksızdır. Böyle olduğu için de, nasıl olur da kiracıların kendi diledikleri gibi davranmalarına izin verilebilir? Böyle bir şey, efendilerinin onları denetleyememesiyle sonuçlanacaktır! Kiracılar yaşamlarını sürdürmek için efendilerine muhtaçtırlar; ve dolayısıyla efendilerine hizmet etmek ve onların kurallarına boyun eğmek durumundadırlar. Memurlar,bir efendinin aşağıda belirtilen durumlardan birine dayanarak şikâyette bulunması halinde, kiracılar üzerinde etkin bir ceza sistemi uygulamalı ve kiracıların kendi arzularına göre davranmalarını yasaklamalıdırlar: (1) kiracının sapkın bir biçimde davranması ve ast ve üst arasındaki ayrımı tanımayı reddetmesi: (2) ipekçilik ve çiftçilik işlerinde yoğun bir biçimde çalışmayıp ticaretle uğraşması: (3) hiçbir engel tanımaksızın içki içiyor ve kumar uynuyorsa ve disiplin altına alınmaları olanaksızsa: (4) bekâr olarak başkalarının karılarını ayartıyorsa: veya (5) ailelerinde çok sayıda yetişkin erkek ve ihtiyaçtan fazla yiyecek ve giyecek bulunarak, çeyrek ya da yarım dönüm tarım arazisi satın alabilecek haldeyse, kendilerine ait vergi veren bir aile işletmesi kurmuşsa ve efendisinden ayrılmak istiyorsa.

Bütün kırsal toplumlarda olduğu gibi, gerçek koşul-

Sağda: Moğol (Yuan) rejimi altında, memurluk mesleğine girmek, Çinli aydınlar için (kısmen sınav kontenjanlarının ırksal bir temele göre belirlenmesi nedeniyle) eskisine göre daha zordu ve bu insanların çoğu sanata ve tiyatroya yönelmişti. Buradaki çizim, bir *zaju* ("varyete") oyununu sahnelenirken göstermektedir. Afişler yerel şarap ve tefeci dükkânlarının reklâmını yapmakta ve geri planda Moğollar tarafından yapılmış bir dagoba görülmektedir. Yönetici Moğol sınıfı, yerel Han halkı oyunu izlerken, ulusal giysileri içinde, atlarının üzerinde geçmektedir. Moğol rejimi tarafından eleştirilmekten kaçınmak için, o zamana ait bir oyun, Song hanedanının giysileriyle sahnelenirdi.

元

lar yöreden yöreye büyük farklılıklar göstermekteydi. Sichuan'da Chengdu ovası gibi bazı bölgelerde, bir gözeticinin eziyeti altındaki serfler tarafından işlenen, olağanüstü büyük birleşik malikâneler vardı. Diğer bölgelerde malikâneler, kiracı-serflerin yönetiminde ekilip biçilen bir merkezî alana ve sadece kira yükümlülüğü bulunan kiracıların çiftçilik ettikleri dış arazilere bölünmüştü. Bugünkü adıyla söylersek, kuzey Jiangsu gibi bölgelerde kurulmuş olan ve yıllar süren savaşlardan sonra yeniden onarılmaya ihtiyaç gösteren "resmî manorlar" da vardı. Çağdaş Zhejiang'ın güneyindeki dağlık bölgesi gibi bazı yörelerde, özgür köylülük neredeyse genel bir kuraldı ve serflik hizmeti fiilen bilinmiyordu. Bununla birlikte, diğer bütün bölgelerde, bir yolunu bulup köylüleri serfleştirmeye çalışan zenginlerle kendi mülklerini kurmak ve bağımsızlaşmak arzusunun peşinde koşan serf kiracılar arasında sürekli bir savaş oluyordu.

Serf statüsüne tâbi tutulan köylülerin oranını tahmin etmek, özellikle, bağımlılık dereceleri son derece değişken olduğundan mümkün değildir. Kesin olan nokta, çoğu bölgede, aynı zamanda, biçimsel anlamda özgür, vergi veren, çiftçilikle uğraşan hanelerin çok sayıda olduklarıdır. Muhtemel olan, devlet tarafından arka çıkılan, üstün genel önderler, hane şefleri gibi makamları aracılığıyla kırsal toplumu egemenlikleri altında bulunduran ve su kontrol projeleriyle tarım ekonomisinin önemli bir bölümünü denetimleri altında tutan daha büyük toprak sahiplerinin, toplumsal olarak, özgür olmayan emeğin sömürülmesi tabanına sahip bulunmalarıdır. Bu noktaya kadar, bir "manoryal toplum"dan söz etmek yerindedir, ancak bu, Çin tipi manorun evrensel birşey olduğu veya her Song köylüsünün serf olduğu yanlış düşüncesine varma nedeni olmamalıdır. Serf kiracılığına dayalı zengin malikâneler ile asker toplama işinin yönetimi arasındaki, işlerini iyi yapan toprak sahiplerine (veya onların ücretli vekil veya ajanlarına) dayanan bağlantı, yine de vazgeçilmezdi, çünkü biri diğerini mümkün kılmaktaydı. 17. yüzyıl sonlarında serfliğe dayalı malikâneler ortadan kalkınca, akere alma işinin yönetimi de çaresiz yok oldu.

Wang Anshi'nin Reformları

Toplumun bir bütün halinde işleyişini doğrudan değiştirmek üzere hükûmet gücünden yararlanma yönünde modernlikten önceki son girişim 1069 ve 1074 yılları arasında gerçekleşti. Bu girişim, Song imparatoru Shenzong'un başbakanı, İlk Devlet Danışma Meclisi'nin üyesi Wang Anshi'nin reformlarından ibaretti. Wang, kariyerine bölgesel bir memur olarak başlamıştı, ama aynı zamanda belli yetenekleri olan bir kuramsal felsefeciydi de. Siyasal düşüncesinin arka plânını, bir kimsenin kendi kişiliğini sâkinleştirmek ve bu yolla karizmatik erdemi yakalayarak -zihinsel bir sanat olan evrenin iç yapısını kavramak ve böylece "ruhlar dünyasına katılmak"- etkin bir biçimde ve en kritik bir anda davranma yeteneğini kazanacağını öne süren yarı mistik, Konfüçyuscu fikir oluşturuyordu. Wang Mang örneğinde olduğu gibi, onun kurumsal ilham kaynağı da, kendisinin "şerefli ve mütevazi olanların kendi ait oldukları yere ve daha genç ve daha yaşlı olanların da uygun önceliklere sahip oldukları"nı düşündüğü *Zhou'nun Dinsel Tören Kuralları*'ndaki idealleştirilmiş toplumdu. Şiirlerinden birinde yöneticilerin "sıradan insanlara kendi çocukları gibi muamele ettikleri ve kamusal ile özel mülkiyet arasında hiçbir ayrımın bulunmadığı... Vergilerin halkın içten gelen özgür iradelerine göre verildiği; ve birikim ve zenginleşmenin ahlâksızlık olarak aşağılandığı", Xia Shang ve Zhou'dan oluşan Üç Hanedan'ın altın çağını nostaljik bir romantizmle anmıştı. Ancak, zamanın değiştiğinin ve eski formüllerin mekanik bir biçimde uygulanamayacağının da pekâlâ farkındaydı.

İnsan doğası hakkındaki görüşü bunun evrenin sonul ilkesi gibi kendi içinde ne iyi ne de kötü olduğu yolundaydı. Bu görüşü doğrultusunda en büyük önemi, alışkanlığın, şartlanmanın ve eğitimin etkilerine vermeye yöneldi. Her ne kadar gerçek ahlâkî öğretimin, öğrencilere kendi kişiliklerindeki dönüşümün farkına varma olanağı sağlamayan ince bir gizlilik içinde yapıldığına inanıyorduysa da, görüşlerin tekbiçimliliği üzerinde sarayda yapmış olduğu vurgulama, Çin'de daha sonraları ortaya çıkan "bir öğretiyi benimsetmeye çalışan devlet"in gelişiminde belli bir rol oynamış olabilir.

Düşüncesinde, ayrıca hukukî veya gerçekçi geleneğin de izleri vardı. "Ezelden beri, işlerin yönetiminde iktidar, kitleleri yönlendirmenin ve yöneten ile yönetilenlerin birliğini sağlamanın tek yolu olmuştur." "Bir kimse sadece insanların kendi arzularının içinde varolacak koşullarda yaşamalarını isterse, herhangi bir hükümdarın kurumlaşmasına neden gerek olsun?" Makamından düştükten sonra yazdığı şiirlerinden birinde, kendi zamanındaki insanların Qin devletinin Lordu Shang'ı eleştirmeye haklarının olmadığını, çünkü Lord Shang'ın "ne buyurduysa onu yaptırabilecek yetenekte olduğunu", belki biraz da acıklı bir biçimde gözlemlemişti. Diğer şiirleri Wang'ın, çevremizdeki dünyanın sadece bir yanılsama ve Mahayana'nın merhamet ve insanlığa hizmet ülküsüne benzer bir şey olduğu yolundaki Budist duyguyla dolu olduğunu göstermektedir. Kişisel psikolojisi ve dünya görüşü hem karmaşık hem de kendisinden önce gelen bütün çağlardan daha karmaşık olan bir döneme özgüydü.

Bununla birlikte Wang'ın, İmparator Shenzong'un onayını alma çabalarında başarılı olduğu çok sayıdaki "Yeni Yasalar", inceden inceye formüle edilmişlerdi ve temel kavrayışları bakımından uygulamaya dönüktüler. Fikirlerinin özü, bürokrasi aygıtını rasyonelleştirmek ve bunu kısmen, bir tür ulusal ekonomik kalkınma bankası gibi kullanmaktı. Cimri ekonomilerden çok, ekonomiyi büyümeye ve daha fazla gelir ortaya çıkarmaya özendirerek dengelenmiş, genişletilmiş bir bütçeden yanaydı. Üst düzeyde, edebiyattan uzaklaşarak, hukukun da dahil olduğu daha pratik konulara doğru kayan kamu hizmetine giriş sınavları ile dolu konulara eğilmişti. Daha alt düzeyde, altbürokrasiyi yürüten kâtiplerden harcamalarını, pazarlardan ve resmî içki fabrikalarından alınan vergiler gibi küçük çaplı devlet gelirlerini işleterek karşılama hakkını almış ve onları ücretli hale getirmişti. Aynı zamanda da onlara bir sınavdan geçmenin de yer aldığı belli koşullara bağlı olarak düzenli bürokrasiye katılma yolunu açmıştı. Zorla yöneticilik işine koşulmuşlardan bazıları yerini, ücret karşılığı tutulmuş personele bırakmıştı. Kısa bir süre için yönetimin güç merkezi olan malî planlama komisyonu, imparatorluk ekonomisi ve geleceği hakkında bir araştırmayı üstlenmişti. Wang, su ile ilgili büyük ölçekli çalışmaları başlatmış ve mevcut kayıtları vergi bakımından son derece elverişsiz durumda bulunan ekilebilir arazinin yeniden araştırılmasına girişmişti. Birçok ağır vergi yükü, ya basitleştirilmiş ya da daha makul ölçülere getirilmişti. Bununla birlikte, en eleştirel ve tutkulu projeler, asıl hasattan önceki zor dönemde kendilerini finanse edemeyen tüm çiftçilerle zaman ve kaynak yetersizliğinin baskısı altında ezilen ve aksi halde mallarını, mali durumları iyi olan komisyon-

Ahlâki eylemin hepsi bir büyük evrensel ilkenin çeşitli yönleri niteliğinde olan ve Konfüçyusçu kutsal yazılarda ortaya konulmuş bulunan birtakım doğa ilkelerini araştırmayı içerdiğine inanan filozof Zhu Xi'nin (1130-1200) portresi. Onun Konfüçyusçu kutsal yazılara getirdiği yorum, resmî olarak, kamu hizmeti adaylarının sınav kâğıtları değerlendirilirken, ortodoks olarak tanınmıştı.

culara son derece düşük fiyatlarla satmak durumunda kalacak olan tüm küçük tüccarlara, o dönemin düşük faiz oranı olan yüzde yirmi ile devlet kredisi sağlamaya yönelik olanlardı. Bu projeler iki aşılmaz engelle karşılaştılar. Önce, mülk sahibi sınıfların temellerinden birine, yani tefecilere takıldı ve saygıdeğer Konfüçyusçu giysiler içinde bir siyasal protesto fırtınasının çıkmasına neden oldular. Devletin, kâr uğruna "halk"la yarışmaması gerektiği, ortodoks bir hava içinde ileri sürüldü. İkinci problem ise, bu projeleri ve toprakların teftiş edilmesi gibi kritik görevleri yürütmek durumunda olan memurların, kandırılmaya eğilimli en iyi çağdaş bürokrasileri bile sınamaya yetecek sorumluluklar karşısında güvenilemeyecek kadar bozulmuş olmalarıydı. Suistimaller, çok geçmeden, Wang'ın kurallarının eleştirisine belli bir güç kazandırdı, ama yine de Shenzong'un 1085'teki ölümüne kadar varlıklarını sürdürdüler.

Wang'ın getirdiği yenilikler arasında kalıcı bir güce sahip olabileni, yalnızca koruyuculuk yapan ve aşar toplayan milisler (baojia) idi. Bu, mıntıka askerlerine komşu bölge devriyesi sağlayan ve birbirlerinin iyi davranıp davranmadıklarını denetim altında tutan 10,50 ve 500 ailelik gruplara dayanmaktaydı. Wang'ın niyeti, bu güçleri Tang döneminin bölgesel milislerine benzer bir biçimde, bir tür yurttaş-askerliğe doğru geliştirmek ve Song tarafından uygulanmış, bozucu olacak pahalı profesyonel orduların yerine kullanmaktı. Bu olmadı fakat baojia, yerel düzeydeki iç güvenliği koruma kurumu olmaya yarayacak bir biçimde zorunlu yöneticilik toplama sistemi ile birleşti.

Kamu Hizmeti Sınavları ve Bilginler Kesimi

Bu gelişmeler sonucunda, Tang hanedanı döneminin ortalarından sonra, Çin devletinin, topluma kurumsal bir reform programını zorlayabilme gücünden yoksun bulunduğu açıkça ortaya çıktı. Bunun yerine devlet, daha etkili ve daha tutkulu uyruklarının zihinlerine psikolojik bir reform programını empoze etme yoluna girdi. Bu süreç Güney Song hanedanlığında başladı, fakat Ming döneminin ortalarına, 1500 civarına gelinceye kadar tamamlandığı pek söylenemez. Bu sürecin bütün toplumsal sonuçlarıyla çok daha geç bir döneme, belki 1700'den biraz sonraya kadar açığa çıkmadığı ileri sürülebilir. Bu yeni gelişme, toplum içindeki tüm şerefli statüleri, siyasal iktidara ulaşmanın tüm yollarını askere alınmaktan muaf tutulmak veya bir cürümle suçlanıldığında iyi muamele görmek gibi hususları kapsayan tüm fiilî ayrıcalıkları, sistematik olarak, kamu hizmeti sınavlarında elde edilecek bir derece sahibi olmayla ilişkilendirmeye dayanmıştır. Çin'e ait olmayan sınır bölgelerinin ötesinde ve imparator kabilesi ve sarayın hadım ağaları gibi özel kurumlar dışında önem verilmeyen istisnalar sadece askerî sınavlardaki derecelerle satın alınabilir nitelikteki bazı alt-düzey dereceleriyle resmî ünvanlardı.

Bu sınavlara çalışmak oldukça uzun dönemli bir işti ve tamamen adayın ailesinin parasıyla gerçekleştirilirdi. Ciddi bir çalışma yapanlar arasında, bu sınavı geçenlerin oranının yüzde bir olması veya bu oranın üzerine çıkabilmesi hemen hemen olanaksızdı. Böylelikle en yetenekli insanların enerji ve özlemleri, en alt düzeydeki dereceyi elde tutabilmek için düzenli olarak tekrarlanan bir sınavı geçmenin gerekli kılınmasından sonra daha da fazlalaşarak sürekli bir skolastik yarışma içinde eritilmiş oluyordu.

Müfredat, hemen tümüyle Güney Song'lu filozof Zhu Xi tarafından tanımlanmış bulunan Yeni-Konfüçyusçu devlet inancına ve incelmiş edebî becerilere dayanacak biçimde değiştirilmişti. Böylelikle adayların zihinleri, kendi iradeleriyle, tekbiçimli ve katı bir sisteme uygun olacak tarzda şekillendirilebiliyordu. Hiçbir dışsal sorgulama hiçbir zaman bu denli etkili zihinsel engelleri koyamazdı. Bu yöntem etkiliydi, çünkü Yeni-Konfüçyusçu devlet inancı basit görüşlü bir doğmalar ilmihali değil, M.S. 8. yüzyıldan beri, düşünürlerin yüzyıllarca süren çabalarına dayanan güçlü bir sentezdi. Moğol Başbakan Toghto'nun öğretmeni Zhifang'ın gözlemlediği gibi, "sınav sistemi uygulandığında, hiç kimse resmî bir makama ve ücrete sahip olacağından emin olamaz. Fakat, böyle olsa bile, bu yolla her ailede bir öğrenci bulunacak; ve herkesin okuduğu bir yerde, doğal olarak, hiç kimse yanlış işler yapmaya cüret edemeyecektir. Bunun, düzenli bir yönetim süreci üzerinde önemli bir etkisi vardır."

Çin'de, zengin ortaçağ deneysel ve spekülatif gelenekleri içinden neden bir tür modern bilimin gelişemediğinin açıklamasını bulmak için, özgür düşünce karşısında önceki paragrafta özetlediğimiz muazzam engelin daha ötesine gitmenin gerekmediği geçerken belirtilebilir. Batı Avrupa, devlet ile kilise arasında önemli bir ayrıma yol açan o tarihsel rastlantı bakımından benzersiz bir şansa sahipti. Bu ayrılmanın olanaklı kıldığı toplumsal ve düşünsel alanda, ideolojik ortodoksluk ile dünyevi iktidarın her düzeyde sadece birleşmiş olmakla kalmayıp etkin bir biçimde özdeşleştikleri son dönem imparatorluk Çin'inde imkânsız olan bir tarzda, her türden yeni düşünce filizlenebilmiştir.

Tang ve daha önceki hanedanlar döneminde sınav sistemi sadece sınırlı bir biçimde uygulanmıştı. Yeni bürokratlar, varolan bürokratlardan gelen çeşitli tavsiye ve destekleme biçimleri ve bir yüksek memurun bir oğluna verasete bağlı olarak tanınmış bulunan, "gölge" ayrıcalık diye bilinen sınırlı hak aracılığıyla seçilmekteydiler. Song döneminde sınavlar fiilen kamu hizmetine girmenin tek yoluydu. Müfredatın ideoloji yüklü hale getirilmesinden sonra ortaya çıkan sonuç ise, "mandarinler", yani yönetmek için rahip gibi ideolojik niteliklere sahip bürokratlar olmuştu. Yeni sisteme göre kamu hizmetlerine girme, önceleri köklü ve zengin ailelere münhasırdı ve tüccar, zenaatkâr veya belli bazı alt işlerle uğraşan ailelerden gelenlerin bu yarışmaya katılmaları yasaklanmıştı. Ming tüccar ve zenaatkârlar üzerindeki yasağı kaldırdı ve mandarinlerin içinden çıktıkları toplumsal grup büyük ölçüde genişledi. Sınavlar, gerçek bir "yeteneğe açık kariyer" ve dikey toplumsal hareketlilik için bir merdiven haline geldi. Ucuz, ağaç baskısı kitapların edinilebilirliği sınava hazırlanmanın maliyetini düşürdü ve -daha başarısız derece sahipleriyle adaylar arasından çıkan- öğretmenler de, makul ölçüler içinde ucuzdu. Akrabalar, çoğu kez, umut veren genç bir üyenin eğitimine yatırım yaparlardı ve bir makam sahibi olmanın sağlayacağı potansiyel kazançların yüksekliğini düşünen bir tüccar, birikimlerini ticaret ve sanayi alanına yatırmak yerine, genellikle yetenekli oğlunu desteklemek için kullanmaktaydı.

İlk sınav derecesi olan Shengyuan veya "acemi memur", bu derece sahibine bürokratik bir makam için dikkate alınma hakkını vermezdi. Bunun için daha yüksek derecelerden biri gerekirdi. Dahası, yüksek derece sahiplerinin sayısı, çok geçmeden belli bir zamanda varolan önemli bürokratik görevlerin sayısını aşmıştı. Sonuç, fiilen büroda çalışmayan, hizmet veren mandarinlerin dışında bulunan ve evinde yaşayan eski memurları da kapsayan bir bilginler kesi-

minin yaratılması oldu. Bu sınıfın, en çok kullanılanı, muhtemelen, tam karşılığı "uçları bağlanmamış kemerler takan bilginler" anlamına gelen Shensi olan, birçok adı vardı. Bu sınıf mensupları (Ming döneminde lijia veya kantonlar ve ondalıklar sistemi olarak bilinen) zorunlu yöneticilik hizmetinden muaftılar ve bu da, onlar açısından büyük mülk sahibi olmayı kârlı kılıyordu. Ayrıca diğer insanlar da, çoğu kez, zorla yöneticilik işine koşulmuşlardan kaçınmak için topraklarını onlara "emanet" ediyorlardı. Bu bilginler kesimi artık yeni kırsal seçkinler haline gelmişti. Bölge memurlarına etkin bir biçimde ve göreli toplumsal eşitlik kuralları çerçevesinde ulaşma olanaklarına sahiptiler. Kendilerini sınava tâbi tutanlar ve eğiticileriyle kurdukları ilişkiler yoluyla çıkarlarını savunmak için birbirlerine bağlanmışlardı. Onlara karşı gelmek, bu nedenle, basiretsizlik olurdu. Aşağı Yangzi vadisinin "vergi şefleri" gibi, toplumsal prestij ve zenginlik sahibi bulunanlar bakımından da, sınav sistemini küçümsemek, 15. yüzyılda hâlâ mümkündü. Bir yüzyıl sonra, bilginler kesimi yerel toplum üzerinde o denli bütünsel bir egemenlik kurdu ki, önemli olmak isteyen herkes onların tarzında okuyup çalışarak -veya, en azından bir derece satın alarak- onlara katılabilirdi.

Bilginler kesiminin ortaya çıkış ve yükselişi 17. yüzyıl içinde kırsal Çin toplumunu dönüştürecek başka birkaç gelişmeyle birarada gerçekleşti. Bilginler kesiminden gelen derebeylerinin sahip oldukları vergi toplamayı, yerel düzenin sağlanmasını ve su kontrol projelerini gözetim altında tutan zorunlu yöneticilik hizmetinden muaf tutulmaları, daha mütevazi olanaklara sahip toprak sahiplerine kaldıramayacakları kadar ağır yükümlülüklerin bindirilmesine neden oldu. Bir kez daha artık, yerel yönetim görevleri bakımından erişilemeyecek bir biçimde kentlerde oturmaya başlayan ve çoğunlukla parça parça, dağınık arazilere sahip olan toprak sahiplerinin sayısının artması bu durumu daha da kötüleştirdi. Sonuç, kantonlar ve ondalıklar sistemini sürdürmenin giderek daha da güçleşmesiydi. Bu durum bazı önemli sonuçlar ortaya çıkardı. Örneğin aşağı Yangzi'de devlet, başka bir biçimde gerçekleştirilemeyecek olan bazı su depolama işlerine doğrudan katılmak durumunda kaldı. 17. yüzyıl boyunca, ülkenin farklı yörelerinde farklı zamanlarda gerçekleşmekle birlikte, eski sistem çöktü. Bu eski sistemden geriye, zihinleri karıştıracak bir biçimde, kahyalara ve benzeri alt düzey personele polis tipi işlevler verecek ölçüde birlikte kullanılan bazı terimler kaldı.

Aynı dönemde serf ya da yarı-serf statüsünde bulunan emek gücü ile işlenen malikâne işletmelerinin yokolduğu görüldü. Ming dünyasının ekonomik kalbi olan aşağı Yangzi gibi bazı bölgelerde, yoğun bir pazar şebekesine bağlanmış bulunan kırsal el sanatlarının yaygınlaşması köylülerin tarım arazisine ve bu arazilere sahip olanlara bağımlılıklarını azalttı. Ayrıca, çiftçilik giderek daha yoğun bir biçimde büyüdüğünde, ister serf olmayan kiracılık, ister mülk sahibi olmak biçiminde olsun, bağımsız aile birimlerinin en üretken işletme sistemi olduğunun keşfedilmiş olması muhtemeldir. Tamamen paraya dayanan bir kiracılığa doğru gelişme yönelimi, derebeylerin, artık günbegün denetim yapamayacakları kentlere göçmeleri nedeniyle daha da güçlendirilmiştir. Ticarî ekonomide 16. yüzyılda başlayan yeni hareketlenme, kiracıların kiralarını ödememekte direnmeleriyle birleşerek yeni yatırımları tarım arazilerinden uzaklaştırarak, her biri daha az vergiye tâbi ve daha kârlı bulunan tefeciliğe, ticarete ve kentlerdeki gayrimen-

江南府

kullere yöneltti. Çin'deki bölünebilir miras sistemi, büyük mülkleri her kuşakta yeniden biraraya toplayamayarak, çok geçmeden her malvarlığını parçalayarak ayırdı.

Serflik statü düzeninin yavaş yavaş çökmesi, Ming hanedanlığı döneminde çıkarılan ve mülk sahiplerine serflerine nasıl davranacaklarını anlatan talimatnamelerde görülebilir. Bu talimatnameler, uygunsuz davranışlar sonucunda efendinin otoritesinin kaybolacağı konusunda belirgin bir korkuyu ortaya koymaktadırlar. Efendinin durumu, ayrıca, Ming döneminde avamdan bir ailenin serf sahibi olmasının teknik anlamda yasa dışı olması nedeniyle de zayıflamıştı. Avamdan ailelerin sahip oldukları serfler, sonuçta bir tür gerçek akrabalık bağımının varsayılması tehlikesini içinde taşıyacak bir tarzda, "evlât edinme yoluyla kazanılmış oğullar" olarak gizlenmek durumundaydı. Serf kiracılığından uzaklaşma hareketi, Yangzi vadisinde, 17. yüzyıl ortasında çıkan büyük serf isyanları içinde doruk noktasına ulaştı. Bu isyanların bazı önderleri "düzleyici krallar" adını aldılar ve "efendilerle serfler, ünvan sahibi ile ortalama kişiler, zengin ve yoksul arasındaki ayrımları düzlediklerini" ilân ettiler. Jiangxi'deki bir ilçede yerel haber kâğıdı "Evleri yakarak ve serflik zincirlerini ellerine geçirerek binlercesi biraraya geldi. Gökyüzü dumanlarla kaplanmıştı. Serfler [zenginlerin evlerini] işgal ettiler, buraları gecekondu haline getirdiler ve efendileri onlara yiyecek sundu. Efendilerin en küçük bir gönülsüzlük göstermeleri durumunda onları derhal kırbaçlayarak dövdüler. Bu bin yıldır görülmemiş bir isyandı" diye yazıyordu. Guandong'ın bazı bölgelerindeki serflik soy zincirleri gibi az sayıdaki birkaç istisna dışında, Çin imparatorluğu, 1700'den sonra bir özgür insanlar toplumuydu ve bu açıdan Batı Avrupa'ya, Doğu Avrupa'dan veya Çarlık Rusya'sından çok daha yakındı.

17. ve 18. yüzyılların sonlarında bilginler kesimi, zorla yönetici yapılmışların yokolmalarıyla ortaya çıkan boşluğu doldurmak üzere devreye girdi. Su kontrolü ile diğer projeleri yönlendiren, yardım derneklerini idare eden, pazarları denetim altında tutan ve bazen (uygunsuz bir biçimde) vergi toplama sözleşmeleri yapan bu işletmeci kesim, kendilerinden önceki zorla yöneticilik işine koşulmuşlardan daha değişik bir tarzda iş görüyorlardı. Hizmetleri şeref ve gönüllüydü ve toprak mülkiyetinden çok statüye dayanıyordu. Ayrıca bu hizmet karşılığında makul bir karşılık aldıklarını da düşünebiliriz. Değişen koşulların çarpıcı bir göstergesi, artık yöneticiler tarafından, su kontrolü gibi konular hakkında öneri ve yardım istemek amacıyla ara sıra toplantıya çağrılan, tüm ilçeyi kapsayan bilginler kesimi meclislerinde gözlenebilir.

İmparatorluk hükûmeti açısından bilginler kesimi, ucuz bir dolaylı yönetim sistemi sağlamaktaydı. Devletin doğrudan yönetimi, köylere asılan sarı afişler gibi marjinal bazı istisnalar dışında yerel yöneticinin makamında sona eriyordu. Qing'in egemen olduğu dönemlerde buralarda yaklaşık bin kadar kimse çalışıyordu: yöneticinin kendisi (yasa gereği bir yabancı olması ve her birkaç yılda değiştirilmesi gerekiyordu), kişisel danışmanları, sürekli görevde bulunan kâtipler ve baltacılar ve kahyalar. Bunlar orta büyüklükteki bir ilçede, ikiyüz ile ikiyüzelli binlik bir nüfusla uğraşmak durumundaydılar. Başvurulabilecek (görevlerini satın alma veya veraset yoluyla elde etmiş) yerel muhafızların hizmet şebekesinin varlığı halinde bile, bu sayı etkin bir denetim için çok fazlaydı. Uygulamada ilçe yönetimi, yörenin bilgisine sahip bulunan ve sahip oldukları toplumsal ilişkiler ağı ile iş yaptırabilecek ve sorunları çözebilecek durumda bulunan bilginler kesimine dayanıyordu. Merkezî denetim bu yerel seçkinlerin seçimine ve onların sınav sistemi aracılığıyla gerçekleştirilen ideolojik şartlanmalarına sıkı sıkıya bağlı bulunuyordu.

Bugünkü Halk Cumhuriyeti'nin Komünist (diye adlandırılan) hükûmeti, hem topluma kesin bir kurumsal reform programını kabul ettirmek biçimindeki eski itici gücü, hem de daha yakınlarda ortaya çıkan ama, yine de ideolojik vasıfları olan bir seçkinler kitlesi aracılığıyla, yerel ve ulusal düzeylerde yönetmek biçiminde yüzyıllar sürmüş bir uygulamayı devralmıştır. Komün ve liva sistemi altında kırsal toplumun düzenlenmesi kendi özgün niteliklerini ve değişim düzenine sahip bulunmaktadır, ancak bununla birlikte, kısmen, devletin toplumsal kurumlara karşı nasıl davranabileceği veya davranmak durumunda olduğu hakkında, -özünde, parça parça uyum sağlama yerine derinlemesine reçeteler hazırlamak biçimindeki- tarihsel olarak belirlenmiş bir kavramlar kümesinin de ürünüdür. (Bu tarz düşüncenin geç imparatorluk dönemlerinde de güçlü olduğu, uygulanmamış bir ideal olarak kalmış olsalar bile, 1853'teki Taiping ayaklanmalarıyla ortaya atılan toprak yasalarında görülebilir. Bu kurallar, katı bir disipline tâbi tutulmuş, ideolojiyle yüklenmiş, birçok yönleriyle, hatta kullanılan terimlerin bir çoğu bakımından da *Zhou'nun Dinsel Tören Kuralları*'ndan türetilmiş cemaatçı bir toplum tanımlıyorlardı.) Çin Komünist partisi, nüfusun onbinde 25'i ile binde beşi yerine yüzde 4'ünü temsil etmesi bir yana, hem öğretisi hem de iç yapısı bakımından Qing döneminin bilginler kesiminden farklılaşmaktadır. Ancak, toplum tarafından benimsenmesi ve toplum içindeki yeri konusunda varolan genel anlayış bakımından, eski siyasal kültür geleneklerine de önemli ölçüde dayanmaktadır.

Önceki sayfa: Ming hanedanı dönemindeki (1368-1644) bir köylü ayaklanmasını temsil eden bu çizim, serfleri, onlarsız artık hizmet etmek zorunda olmayacakları kölelik belgelerini, beylerinin evinin avlusunda yakarken göstermektedir. Bunlar, bey, evin direklerinden birine bağlanmış bir halde olan biteni seyretmek durumundayken, beyin karısını, yemek masasında kendilerine hizmet etmeye zorlamaktadırlar. Serfler başlıca hububat ve gümüş alarak yağma ve çapulculuk yapmaktadır.

Solda: Pekin'deki Saray Müzesinde bulunan, Han Huang'a (723-89) atfedilen, dört bilgin ve bir hizmetkârı işleyen tablodan bir ayrıntı. (Bu biçimle yakından ilgili ama 17. yüzyıl tarihli benzer bir resim, Washington D.C.'deki Özgür Sanat Galerisi'ndedir.) Bilgin, refakatçısı mürekkebi karıştırırken, bir şiirin düzenlenişi hakkında düşünceye dalmış gibidir. Kamu hizmeti sınav sistemi, Tang döneminde tümüyle gelişmişti (bununla birlikte, bu sistem Song döneminde bürokrat yetiştirmenin esas aracı haline geldi) ve şiir yeteneğine, yönetim tarafından, bürokrasinin yetiştirilmesinde önemli bir rol atfedilmişti.

Sağda: Çin Seddi, dünyanın harikalarından biridir ve aydan çıplak gözle görülebilecek tek insan yapısı bina olduğu söylenmiştir. Baharlar ve Güzler döneminin sonlarında ve Savaşan Devletler döneminde, dövülerek sıkıştırılmış topraktan yapılma çeşitli uzun duvarlar, hem Çin devletleri arasında ve hem de, başta Yan ve Zhao olmak üzere, barbarlarla olan sınır üzerinde inşa edilmişlerdi. Qin'in İl İmparator'u döneminde, M.Ö. 3. yüzyılda, bu son adı geçen devletler, "Büyük Duvarlar"ın ilk bölümlerini, bugünkü seddin önemli ölçüde kuzeyindeki başka bir çizgi üzerinde inşa etmek üzere birleşmişlerdi.
Bugün gördüğümüz, kuzey Çin dağları üzerinde, 4000 kilometre boyunca kıvrılarak uzanan Ming hanedanı seddinin kalıntılarıdır. Bu seddin ortalama yüksekliği 8 metre ve genişliği ise, yaklaşık olarak, tabanda 7, tepede 6 metredir. Top mazgalları bulunan gözetleme kuleleri, seddin üzerindeki sürekli insan bulundurmayı gerektiren stratejik noktalara yerleştirilmişti. Seddin bugünkü en ulaşılabilir kesimi, Pekin'den 50 kilometre ötedeki Badaling'dedir ve yakın zamanlarda yeniden onarılmıştır.

GEÇ İMPARATORLUK DÖNEMİ SANATI

Süsleme, Yaratıcılık ve Durgunluk

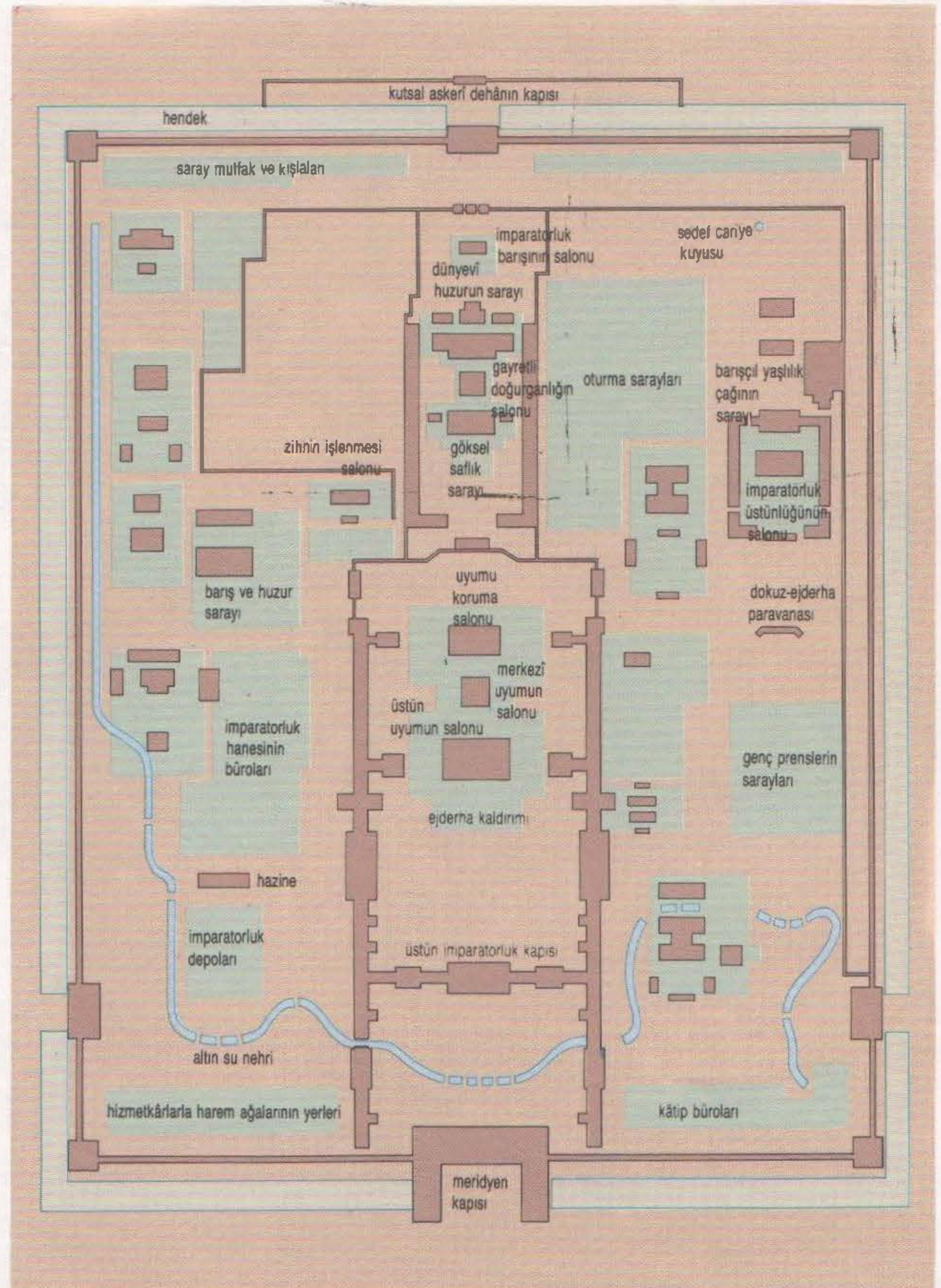
Yasak Kent, Pekin kentinin içlerinde yeralan, hendeklerle çevrili bir imparatorluk sarayıdır. Bugün gördüğümüz şey, esas olarak Ming ve Oing dönemlerinde, Yuan hanedanı planına dayanılarak inşa edilmişti. İmparatorluk kentinin güneyine düşen dış kent, Oing döneminin başlarında yapılmıştı ve gösterişliliği, binaların, tanrı mabedini batı, gök mabedini doğu yanına alan merkezi kuzey-güney ekseni boyunca simetrik ve mantıksal bir biçimde yerleştirilmiş olmasından gelmekteydi. Bu eksen, kuzeye doğru, iç kentin kuzey duvarının yakınındaki çan kulesine kadar sekiz kilometre boyunca uzanmakta ve bugün, kentin merkezi olan Tiananmen Meydanı'ndaki Başkan Mao'nun anıtkabrinin kuzeyine düşen kapılar, bulvarlar ve Yasak Kent'in avluları ile kesişmektedir. Yasak Kent'in binaları, altın sarısı kiremitlerle kaplanmış ve özenle boyanmış destekleri bulunan çatıların, taş platformlar üzerine kurulu kolon-kiriş sistemiyle desteklendiği geleneksel tarzda inşa edilmişlerdi.

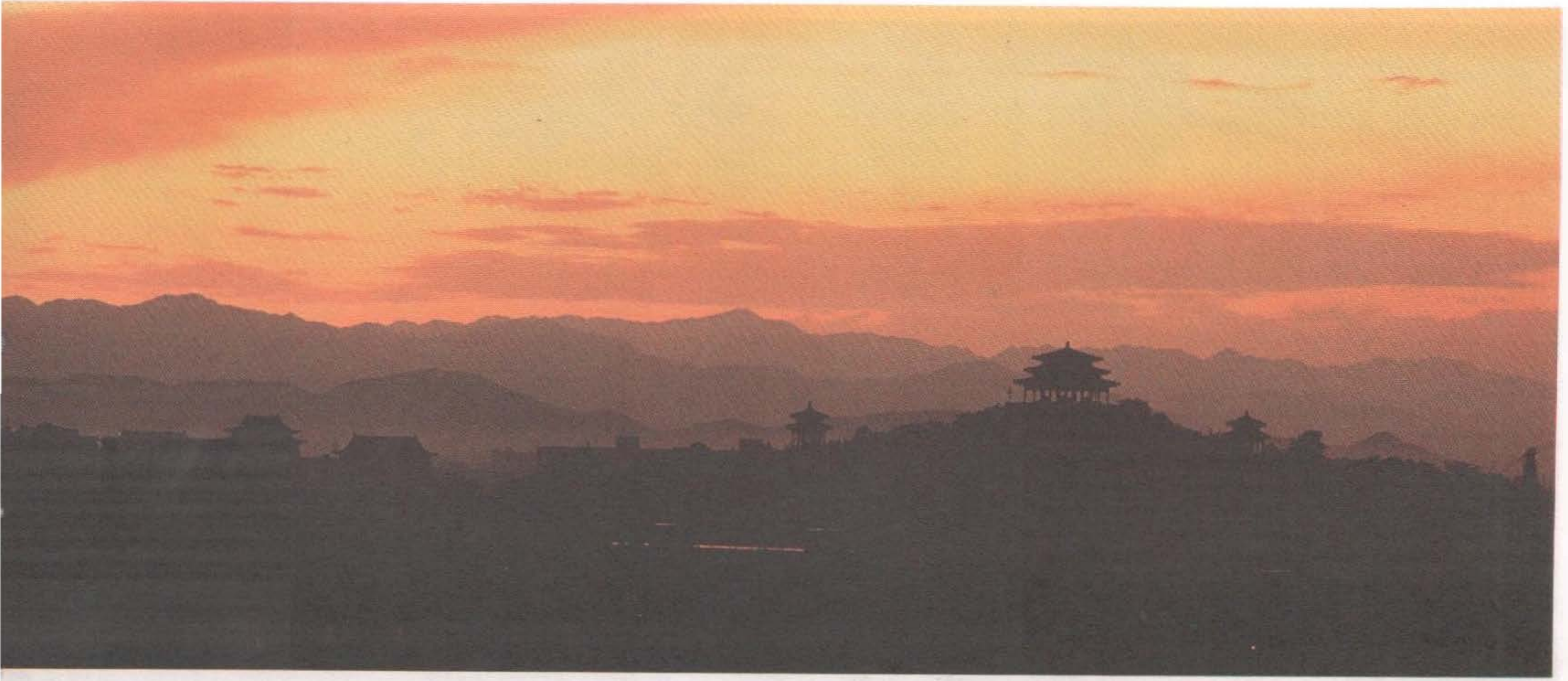
Çin Seddi'nin bugüne kalan bölümü de, yine Ming hanedanı döneminde yapılmıştı. Yeniden inşa faaliyeti, sarayı Nanjing'e taşıyan ilk Ming imparatoru döneminde başlamıştı. Üçüncü imparator asıl başkenti tekrar, kendisinin ve haleflerinin mezarlarının bulunduğu Pekin'e taşımıştı. Yekpare bir mermer bloktan yontulmuş aslanların, mitolojik hayvanların, deve, fil ve atlarla koruyucu ve memurların heykelleriyle dolu bir bulvar, "Hayalet Yolu" boyunca uzanmaktadır. Buradaki onüç anıt-mezarın çatıları, parlak sarı, yeşil ve kırmızı kiremitlerle kaplıdır. Her çatının eğimli yüzeyinde heykelcikler ve mitolojik hayvanlar bulunmaktadır. Çatıların kıvrımı, güneydoğuya özgü yayvan ve süslemeleri daha girintili, çıkıntılı olanlara göre sınırlı tutulmuştur. Saçakların altına sık bir biçimde yerleştirilmiş bulunan tuğladan yapılmış kıvrık kol taklitleri, sadece süslemeye yönelik bir özelliktir. Yasak Kent'in ağaç yapılarında bile saçaklar, ağaç işi süslemelerle o denli yüklenmişlerdir ki, dış kenardaki ağırlığı, ek olarak yapılmış bir sıra sütun, dirsekleme sistemini sadece bir süs haline getirircesine desteklemektedir.

Saray himayesinin desteği ile süsleme sanatları gelişmişti. İmparatorluk fırınları, Geç Tang döneminden bu yana, seladonların ön örnekleriyle Xingzhou-tarzı beyaz seramiklerin bulunduğu Jiangxi'deki Jingdezhen'de yeralıyorlardı. Song döneminde, ayrıca seladonlarla tamamen beyaz porselenler arasında yeralan Qingbai seramikleri de ortaya çıkmıştı. Yuan hanedanı döneminde, teknik deneyimler, kalıp haline getirilmiş motiflerin, perdahlanmadan önce (sır altı) yapılan mavi süslemeler içinde Oingbai seramiklerine uygulanmasıyla sonuçlanmıştı 14. yüzyıl sonundaki Yongie çağında, Jingdezhen'de resmî fırınların kurulması, her türlü çanak çömlek yapımının gelişmesine yol açmıştı. Ming hanedanı döneminin geri kalan bölümünde mavi-beyaz renkli seramikler, daha ustaca bir çizgi ve renkler üzerinde daha güçlü bir egemenlikle, daha da geliştirilmişti. Ming döneminin sonlarına doğru, batıdan saf kobaltın edinilmesindeki güçlükler, daha soluk bir ton ortaya çıkaran yerel renk verici maddelerin kullanılmasına neden olmuştu. Jingdezhen fırınları, Ming ve Oing hanedanları döneminin süslemeli porselenlerinin büyük bir bölümünü üretmekteydi ve işleme tarzları, daha biçimsel olandan doğal çiçekli motiflere doğru, yavaş yavaş de-

Pekin, 1260'da Kubilay Han burasını kendisine hükümet merkezi olarak seçmeden önce, ulusal bir önem kazanmamıştı. Kent, asıl başkent olarak, 15. yüzyıl ortalarında, Ming imparatorlarınca kurulmuş ve bugün gördüğümüz kent ise sonraki yüzyıllarda yapılmıştı. Dış kent, Qin hanedanı zamanında eklenmişti. Plan, *(sağda)* kent surlarının ve kapılarının o tarihten itibaren yıkıldığı 1949'a kadar değişmeden kalmıştır.

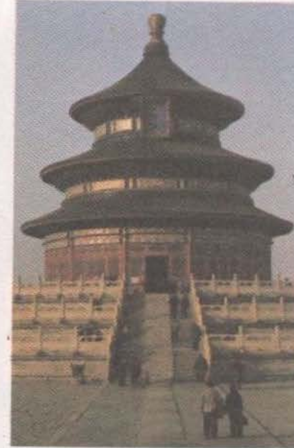

Üstte: Pekin gökyüzünün Batı Tepeleri'ne doğru bakarken görülen bu gözalıcı manzarası, Merkezî Güzel Sanatlar Akademisi'nde yeni yapılmış bir binanın tepesinden alınmıştır.

En solda: Yasak Kent'in eski kuzeydoğu köşesi imparatorluk ailesinin ikâmetgâhı bölgesiydi. Güney duvarı üzerindeki dokuz-ejderha kiremitleriyle döşenmiş bir paravan, Barışçıl Eski Çağ Sarayı'na ve İmparatorluk Üstünlüğünün Salonu'na girişi perdelemektedir. Bugün, bu paravan, burada toplanmış resimleri korumaktadır.

Solda, ortada: Vahşi, melez yaratıklar Yasak Kent'in saraylarına girişleri gözetim altında tutmaktadırlar.

Ortada, sağda: Pekin'in güneydoğu köşesinde bulunan Gök Tapınağı, 15. yüzyıl başlarında inşa edilmişti. Bu bina, 32 memur ve bekçinin sorumlu görülerek boyunlarının vurulduğu 1889'daki bir yangından sonra, ilk planlara göre yeniden yapılmıştır.

Solda: Pekin'deki Yasak Kent üzerinden güneye doğru bakış. Bu fotoğraf, Kömür Tepe'den, 1901'de çekilmişti. Bugün Pekin'in semaları hızlı bir biçimde değişmektedir. Aynı bakış, önplan aynı kalmakla birlikte, arka planda bir dizi çok katlı binayı göstermektedir.

Üstte: Muazzam büyüklükteki memur, savaşçı ve hayvan heykelleri, 13 Ming imparatorunun gömülü olduğu, Pekin dışındaki Ming anıt-mezarlarına giden "Hayalet Yolu"nu beklemektedir. Taştan bir hayvanın gerisine bir taş atıp yapıştırabilirseniz, dileğinizin gerçekleşeceği söylenir. Bu hayvanlar üzerinde görülen içi doldurulmuş koşum takımları, M.S. 5. yüzyılda uygulanmakta olan bir Çin buluşuydu. Koşum takımlarındaki bu gelişmenin, boğaz ve kuşağın atların nefesini kestiği ve çekebilecekleri yükü sınırlandırdığı Batı'ya ulaşması yaklaşık 500 yıl sürmüştü.

ğişmişti; 16. yüzyıl ise, üç veya beş renkli, resim tarzında süslemelerin kullanılmasındaki artışa tanık olmuştu. Ming çanak çömleklerinin parlaklığını artırmak üzere, porselenlere, perdahlamadan sonra sarı ve kırmızı renkler eklenmişlerdi. Mine işlemeler, madeni eşyalar üzerine, bol ve zengin renklerle yerleştirilmiş ve vernikli tahtalar, canlı ve biraz yuvarlak bir tarzda, çoğu kez de porselen üzerindeki ejdarhaları andıracak biçimde oymalarla işlenmişlerdi.

Kitapların ağaç bloklarla basılması, Çin'de öteden beri uygulanmaktaydı ve en eski örnek, Dunhuang'da bulunan, M.S. 868 tarihli *Elmas Vecizeler (Diamond Sutra)*'di. Song döneminde, aralarında erik baharları hakkındaki ilk resim kitabının da bulunduğu, bazıları resimlerle süslü birçok iyi yayın yapılmıştı. Ming döneminin sonlarında, üstüste ayrı bloklarla renkli baskı yapma yöntemi yetkinleştirilmişti. Cinsel kitaplarla diğer resimli kitaplar üretilmiş ve bu tür üretim, On Bambu Stüdyosu'nun çalışmalarında doruğa ulaşmıştı. Daha sonraları, oldukça etkili olan *Hardal-Tohumu Bahçesinden Resimler El Kitabı* yayımlanmıştı (1679-1701). Oing dönemindeki kitap üretimi bu yüksek standardlara çok ender olarak erişmişti, fakat, Suzhou ve diğer merkezlerde tek yaprak üzerine çok yetkin baskılar yapılıyordu.

Renk sevgisi, kesi (ipek-dilimli) goblen dokumanın resimsi etkiler yaratmak üzere kullanıldığı Ming ve Oing dönemlerindeki resmî giysilerde de ayrıca görülmekteydi. 14. yüzyıldan başlayarak, "ejderha kaftanı" üzerindeki pençeler, rütbeyi göstermek amacıyla numaralanıyordu. Beş pençe, sıkı bir biçimde imparator ve ailesine ayrılmıştı; dört pençe de memurla-

ra ve soylulara verilmişti. Rütbe, ayrıca, kaftanın ön tarafına işlenmiş süslü "mandarin kareleri"nce de gösterilmişti.

İlk Ming imparatoru Nanjing'de bir resim akademisi kurmuş, ancak saray 15. yüzyılın başlarında Pekin'in kuzeyine taşındığında, sanatın merkezi, ülkenin güneyinde bulunan güney Jiangsu'daki Jiangnan bölgesiyle, kuzey Zhejiang yöresinde kalmıştı. Suzhou, Wuxi, Nanjing ve Yangzhou kentleri zengin ticaret merkezleriydi; ressamlar, bilginler ve bireysel servet sahipleri, devlet yönetiminde bir kariyere girebilmek için buralarda yaşamayı seçmişlerdi. Dai Jin (1388-1462), bir balıkçıyı kırmızı ceket giymiş olarak gösteren bir resim yaparak imparatora karşı gelinceye kadar (kırmızı, ancak imparator huzuruna çıkanlar giyebilecekleri bir renkti) Ming sarayında resim yapmıştı. Dai Jin saraydan kovulunca, memleketi Hangzhou'ya gitti ve adı, Güney Song akademisinin romantik tarzında resim yapan bir grup profesyonelle ve saray ressamıyla birlikte anılmaya devam etti. Bu ressamlar, Zhe okulu olarak bilinmekteydi.

Dai Jin'in *Akşam Eve Dönüş* adlı resmi, bakışımsız düzenlenişi, köşeli ağaç dalları ve sisli boşluklar gibi belirgin Güney Song özellikleri göstermektedir. Bununla birlikte, fırça çalışması, önceki Ma/Xia tarzından daha gevşektir ve dian (nokta) vuruşları ile yaprak ve dal desenleri daha belirgindir. Zhe okulundan Wu Wei (1459-1508), balıkçı köylerinin gündelik yaşamlarını betimleyen resimler yapmış ve Bian Wengin (1400-1440 dolayları) Güney Song akademik tarzında, kesin hatlı ve parlak renkli çiçek ve kuş tabloları çizmişti. Bu tür akademik "saray" resimleri, rakip Wu okulunun bilgin-sanatçıları tarafından, "güzellikleri" nedeniyle yadsınmışlardı.

Erken Ming döneminin bu bilgin ressamları, Yuan'ın Dört Ustası tarzında manzara resmi yapmayı sürdürdüler ve kurucuları Jiangnan bölgesindeki Suzhou'dan veya Wu'dan gelen Shen Zhou'nun (1427-1507) çevresinde bir okul oluşturdular. Shen Zhou'nun kendisi, Ni Zan, Wu Zhen ve Huang Gongwang tarzında resim yapmış, fakat kompozisyonda bir çarpıcılık ile manzarayı belirginleştirmek ve mürekkep kullanışını çeşitlendirmek üzere daha belirgin Qian fırça darbeleri eklemişti. Yine o, arka planda ince ton ayrımlarına yer veren sulu boya kullanmış ve çalışmalarını önceki Yuan ustalarından farklılaştıran renk dokunuşları eklemişti.

Şehirlerde, konforlu evlerde oturan, iyi ailelerden gelen bilginlerin, kendi bahçe avlularını üç boyutlu manzara resimlerine dönüştürmeleri, 16. ve 17. yüzyıllarda Suzhou'da gerçekleşmişti. Kayalar ve ağaçlar, tahta balkonlar üzerindeki çeşitli konumlardan ve kafesli pencerelerden seyredilebilecek biçimde yerleştirilmişlerdi. Herhangi bir kimse, tıpkı bir manzara resmine girmiş de ruh gibi dolaşıyormuşcasına, kayalardan oluşmuş minyatür bir manzara içinde, sanki dağlardaymış gibi gezinebilmektedir.

Tang Yin (1479-1523) ve Qiu Ying (1494-1552 dolayları) adlı ressamlar, ne Zhe ne de Wu gruplarına dahil edilebilirler. Tang Yin, Kuzey Song'un anıtsal tarzına geri dönen, tutucu bir biçimde resim yaparken Qui Yin büyük bir kopyacıydı ve daha da gerilere, Tang'ın antik "yeşil ve mavi" tarzına dönüktü.

16. yüzyılın sonlarında, Dong Qichang (1555-1636) adlı bilgin-ressam, sonraki sanatçı ve sanat eleştirmenleri kuşakları üzerinde önemli ölçüde etkide bulunmuştu. Bu bilgin-ressam resmi, "kuzey" ve "güney" okulları olarak ikiye ayrılmıştı ki, "kuzey" okulu, süslemeye yönelik ve renkli bir tarzda resim yapan saraya bağlı ve profesyonel akademik sanatçıları ve "güney" okulu da şiirsel esinlenme ve bir anlatım aracı olarak manzarayı kullanmak üzerinde yoğunlaşan amatör aydın (wen ren) sanatçıları temsil etmekteydi. Ona göre "kuzey" okuluna, Güney Song'lu Ma Yuan ve Xia Gui'den Tang döneminin "yeşil ve mavi" tarzının ustalarına kadarki tüm akademik ve saray ressamları dahildi. Dong Qichang, bir bilginin doğa ve dolayısıyla insan hakkında kendi anlayışını resim aracılığıyla ifade edebileceğine inanmaktaydı. Bu inanış, ona, nesneler hakkında, akademinin gelenekleriyle bağlı bulunmaları yüzünden profesyonel ressamların erişme umutlarının olamayacağı zevk inceliğiyle birleşmiş bir anlayış kazandırmış olan klasikler üzerinde bilgisinin sonucuydu. Onun inanışına göre, amatör bilgin-ressam, fırça ve mürekkebi birarada kullanışında düşünce ve duyguları ifade etme

özgürlüğüne ve araçlarına sahip bulunuyordu.

Dong Qichang'ın kendisinin yapmış olduğu resimler güçlü bir biçimde yapılandırılmışlardı. Dong Qichang, dağların *shi*'sinden (çekim veya eğilimininden), dağların yükseliş ve çöküşlerine neden olan güç olarak söz etmektedir. Çizdiği manzarayı, yapısal kısımların açıkça belli olduğu bir biçimde oluşturabilmek için de, eğik düzlemler ve yapay birimlerden yararlanmaktadır.

Dört Wanglar diye bilinen ressamlar, Dong Oichang'ın aydınlar (literati) geleneğini sürdürmüşler ve Qing dönemi başlarının muhafazakâr bilgin-ressamlarını temsil etmektedirler. Yapıtları, Kuzey Song manzara resminin Yuan çeşitlemelerinin bir birleşimine dayanmaktaydı. Wang Shimin (1592-1680) Dong Qichang'ın öğrencisi ve diğer üç Wang'ın da ustasıydı: Wang Qian (1598-1677), Wang Hui (1632-1717) ve dördünün en yeteneklisi olan Wang Yuanqi (1642-1715).

17. yüzyılın manzara resimlerinde, fırça kullanma tarzının farklılığı yerini kompozisyonların benzersizliğine bırakmıştı. Bilgin-sanatçıların, Qing dönemi başlarında, yabancı Mançu yönetimine gösterdikleri farklı tepkiler, karanlık, kötülük habercisi manzaraları bir yaklaşan yokoluş duygusu taşıyan Gong Xian (1620-1689) ile bu duyguyu aşmaya çalışan Hong Ren'in (1610-1664) canlı ve şen manzaralarında görülebilir. Bu dönemde, resmî geleneğin dışına çıkan (ortodoks olmayan) sanatçılar "Bireyciler" diye nitelenmişlerdi ki, bunlar arasında en önemli olan ikisi Zhu Da (1626 dolayları - 1705) ve Dao Li'ydi (1641-1710 dolayları). Zhu Da (aynı zamanda Bada Shanren olarak da bilinmektedir), Ming imparatorluk ailesinin soyundan gelmekteydi. Sonradan bir Budist keşiş olan Zhu Da yaşamını ülkeyi gezerek geçirmişti. Zhu Da, biri Dong Qichang'ın izinden giden, ama daha sulu bir fırça kullanımına yer veren, diğeri ise hızlı ve kısıtlanmamış mürekkep kullanımını, sulu ve kuru fırçaların uyum ve denge sağlanarak birlikte kullanılmasıyla birleştiren Zen Budist ressamların tarzında olmak üzere farklı tarzlarda resimler yapmıştı. Zhu Da'nın bir cinnet hali içinde ve çoğu kez de sarhoşken resim yaptığı söylenmiştir. Dao Ji (ayrıca Shi Tau diye de bilinir) de, Zhu Da gibi, Ming imparator soyundan gelmekteydi. O da bir manastıra girmiş ve sonuçta zamanını "taş toplamakla" -bir diğer deyişle, bahçe düzenlemeleri yaparak- geçirdiği Yangzhou'ya yerleşinceye kadar hep seyahat etmişti. Resimleri, ayrıntıları yerleştirdiği ve kayaların niteliklerini abartılı bir biçimde sunduğu kompozisyon yaratıcılığı ortaya koymaktadır. Dao Ji ayrıca sulu dian darbelerinde büyük bir serbestlikle renklerden ve mürekkepten yararlanmaktadır.

Dao Ji'nin abartılı eğilimleri, 18. yüzyılın belli başlı ressamları olarak kabul edilen bir grup olan Yangzhou'lu Sekiz Garipler tarafından benimsenmişti. Biçimler çarpıtılmış ve bilerek uyumcu olmayan bir niteliğe büründürülmüşlerdi. Gao Oipei (1672 dolayları-1734) fırçayı bir kenara bırakarak tırnaklarıyla resim yapmıştı. Jin Nong (1687-1764) ve Lo Bing (1733-99) eski modellerin biçimlerini gülünç bir biçimde çarpıtmıştı. 19. yüzyıla gelindiğinde, hâmilik azalmış ve bilgin-sanatçıların bireyciliği güçsüzleşmişti. Dört Wang'ın önderlik ettiği muhafazakâr çizginin izleyicileri pek yeni bir şey sunmamışlardı. Amatör bilgin-sanatçılar yaşamlarını kazanmak zorundaydılar.

Oing hanedanı döneminde, süslemeli "saray" tarzında resim yapan birçok usta saray sanatçısı vardı. 1715'te Pekin'e gelen bir İtalyan misyoneri olan Castiglione sarayı batılı bir resim tarzıyla tanıştırmıştı. Castiglione, Doğunun tekniği ile Batı'nın modelleştirilmiş biçimlerini, ışık ve gölge kullanımından yararlanarak Doğu ve Batı sanatının bir sentezini yaratmıştı. Resimleri o dönemde popüler olmuş, fakat geniş kapsamlı etkisi sınırlı kalmıştır.

Qing dönemi başlarının süsleme sanatları, girintili, çıkıntılı karmaşık desenleri ve parlak renkleriyle, Mançu zevkine uygundu. Yeşim işlemelerin kalitesi yüksekti ve hüner bakımından Savaşan Devletler döneminin yeşim işlerine rakip olmuştu, fakat desenleri süslemeye yönelik olup daha önceki yapıtların sınırlılıklarından ve basitliğinden yoksundu. Mineler, dokumalar, yeşim, fildişi, oyma vernikli ağaçlar ve porselende birçok ortak motif vardı ve İmparator Kangxi tarafından 1680'de sarayda kurulan atelyelerde yapılmışlardı. Vernikli ağaç oymalar güneyde yapılmış ve 17. yüzyıl başlarında çöken Jiangxi'deki Jingdezhen fırınları canlandırılmışlardı. Ming döneminde, sırlanma sonrasında işlenen beş renge ek olarak başka renklerin de uygulanmasıyla, Avrupa'da yeşiller ailesi (famille verte) diye bilinen eserler üretilmişti.

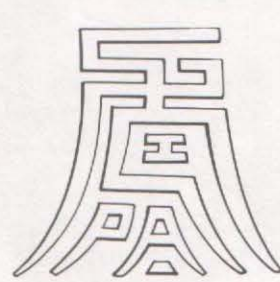

Solda: Ming süsleme sanatlarının güzel bir örneği, kırmızı, beyaz, mavi, yeşil, sarı ve patlıcan renkli minelerin açık mavi bir zemin üzerinde, birbirlerinden ince şeritlerle ayrıldığı üç ayaklı bir bakır kap.

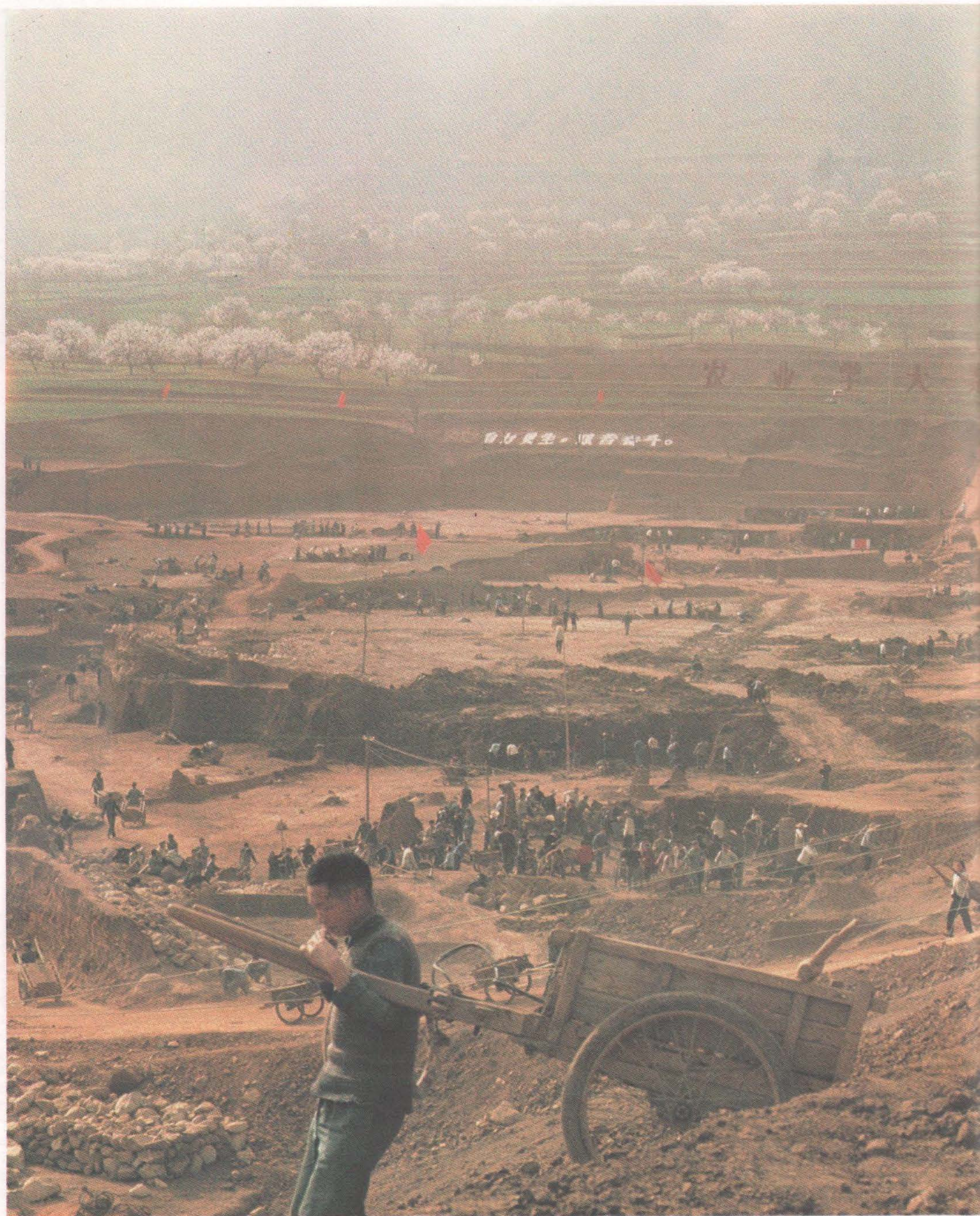
Altta: Pekin'deki, pavyonlar ve göller arasına yerleştirilmiş Beihai Parkı. Burası, bilgin-memur için, kent içindeki bir inzivaya çekilme yeriydi. Bir Çin parkında olmak, üç boyutlu geleneksel bir manzara resmi içinde yürümek gibidir.

Üstte: 19. yüzyıl Mandarin ipek robundan bir ayrıntı. Yarasalar, giysiyi giyen kişiye iyi şans dileyen simgelerdir. Çeşitli harf biçimleri, örneğin dört ayrı hali burada *(sağda)* verilen *xi* ("neşe"), *ji* ("şans") ve *shou* ("uzun ömür") gibi, özel giysiler üzerindeki desenlerin içine işlenirdi.

农业学大

MODERN ÇAĞ

UMUT VE GEÇMİŞE BAKIŞ

18. yüzyılın sonunda, Çin ekonomisi, Çin siyasal yapısı, Çin düşüncesi ve Çin sanatı görkemli bir yok olma noktasına ulaştı. Hem görkemlilik -zenginlik, iktidar ve incelikli düşünce ve davranışlar- ve hem de yok olmuşluk, eski Çin geleneği içinden yeni düşünüş, görüş, duyuş ve davranış biçimleri geliştirme yetisini yitirmişlik üzerinde durmak zorunludur. Devletin izlediği politika sayesinde, imparatorluk Ming döneminin başlarında ve ortalarında olduğu gibi, yeniden kapalı bir dünya haline gelmişti. Vergi amacıyla gelmeleri nedeniyle ayrıcalıklı olan birkaç heyet ve bazı Katolik misyonerler ile -1830'larda- Hint çay sanayii için çay fidanlarını çalan botanik casusu Robert Fortune gibi yasadışı yollardan ülkeye girenler dışında, gezginlerin ülkeye girişi yasaklanmıştı. Avrupalı uluslarla olan yasal ticarete iki sınır kentinde izin verilmişti: Ruslar için Kiakhta (1737'den sonra) ve batılılar için Canton (1757'den sonra). Tüccarların faaliyetleri de sıkı bir biçimde denetleniyordu. Ming döneminin sonlarından başlayarak, Cizvitler aracılığıyla azar azar gelen küçük dış etkiler -batılı su teknolojisi, astronomi ve matematik, resimde perspektif, gelişmiş top dökümü, 1717 tarihli büyük Atlas ve hatta müzikte harfleri kullanan bir notalama- bile yok olmuştu. Hıristiyanlığın uygulanışı, 1723 tarihli Kutsal Ferman'la yasaklanmıştı. Bu ferman çok sıkı bir biçimde uygulanmamakla birlikte, ülkede barındırılan Katolik papazlar, sadece, takvimi düzeltmek gibi yararlı teknik işlevleri yerine getirmek üzere sarayda alıkonulan bir avuç Cizvitten ibaretti.

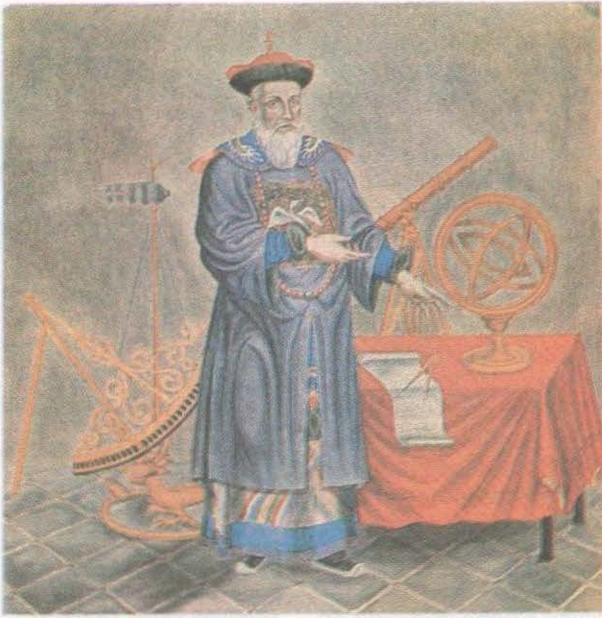
Ancak, geç imparatorluk döneminde ekonomi, yüzeysel olarak hayret verici bir canlılık göstermişti. Nüfus 400 milyona yaklaşmıştı ve yoğun bir biçimde, canla başla çalışıyor ve rekabet içinde bulunuyordu. 18. yüzyılda yayımlanan *Çinliler Hakkında Rapor*'un Fransız misyoner yazarlarından biri, Çinlilerin nasıl "mahareti maharetle, gayreti gayretle ve çalışmayı çalışmayla, büyük zenginliklerin oluşmasını önleyecek bir tarzda, sürekli bir rekabet içinde tuttukları"ndan söz etmektedir. Ülkenin merkezi ve güney kısımlarında yapılan ve dar bir alanda bol ürün elde edilebilen pirinç tarımı, hektar başına ürün rekoltesini, modern çağ öncesi teknolojinin sağlayabileceği en üst düzeyine çıkarmıştı (bkz. s.209-210). Belirli dönemlerde kurulan kırsal pazarlar ve pazar kentlerinin oluşturduğu şebeke bundan da yoğundu ve ticaret hacmi, gözlemcileri şaşırtıyordu. 1830'larda, Şangay yakınındaki kıyıların açığında bulunan bir İngiliz gemisi, buradaki deniz ticaretinin, Londra kentininkiyle aynı düzeyde olduğu tahmininde bulunmuştu. Peder *Huc*, 19. yüzyıl ortalarında, Yangzi vadisinde seyahat ettiğinde, gözlemini şöyle ifade etmişti: "Bütün büyük kentlerde, tüm bölgelerdeki ticari eşyanın, tıpkı bir su deposuna suyun akması gibi boşaldığı önemli ticari kuruluşlar bulunmaktadır. Bu büyük ardiyelere, İmparatorluğun her yanından insanlar akın etmekteydi ve buralarda hiç durmayan, telaşlı bir hareketlilik vardı -Avrupa'nın en önemli kentlerinde ender olarak görülebilecek canlılıkta bir faaliyet." Ve, yine Peder Huc, "bu insanlara sürekli olarak eziyet eden kazanma açlığı ve alışveriş arzusu"ndan söz etmektedir. "Bütün ülke", diyor, "hiç bitmeyen bir panayıra benzemektedir" ve "Çin tüccarlarının, az ya da çok ustaca ve cüretkâr sahtekarlıkları üzerine ciltler dolusu şey yazılabilir; ve hilekârlık o kadar yaygın, bu tarz o denli evrenseldir ki, hiç kimse bu yüzden suçlanmamaktadır; bu, sadece kendinizin zeki ve çok uyanık olduğunuzu göstermenin bir biçimidir... Bununla birlikte, dürüstlük ve iyi niyet isteğinin esas olarak küçük tüccarlar arasında görüldüğünü söylemek sadece yerinde bir gözlemdir; büyük ticarî kuruluşlar... işlemlerinin doğruluğu ve bütünleşmişliğiyle diğerlerinden ayrılmaktadırlar." Çin kaynakları aracılığıyla edinilen ekonomik canlılık izlenimi de aynı ölçüde etkileyicidir. Jiangxi bölgesindeki büyük porselen üretim merkezi olan Jingdezhen'in şu betimlenişine bakın: "Onbinlerce tokmak, toprağı gürültüler içinde dövmektedir. Ateşlerden çıkan parıltılar gökyüzünü o denli aydınlatır ki, geceleyin kimse uyuyamaz. Burası, şaka yollu, "Bütün Yıl Süren Gökgürültüsü ve Yıldırım Kenti" olarak adlandırılagelmiştir. Kırsal alanlar, pirinç ayıklamak, şekerkamışı ezmek, kâğıt yapımı için liflerin hamur haline getirilmesi gibi işleri görmek üzere su gücüyle (veya öküzlerle) çalıştırılan makinelerle doludur.

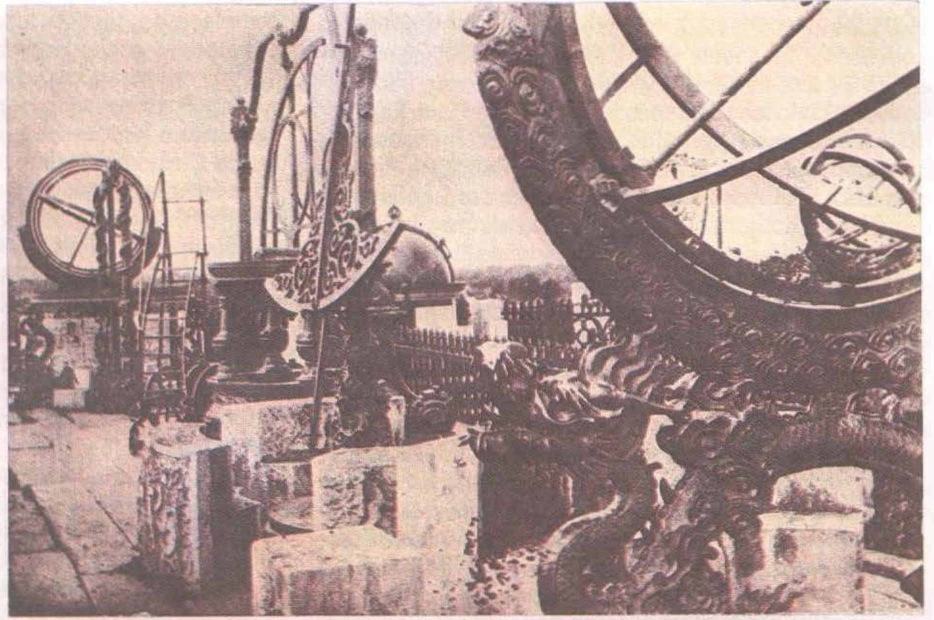
Ancak, eskinin yenilik yaratma anlayışı ortadan kaybolmuştur. Ming döneminden beri Çin'de ortaya çıkan önemli yeni tekniklerin sayısı neredeyse bir elin parmaklarıyla sayılabilecek kadar azdır: (bir atlıkarınca gibi dönen değirmen taşının kenarına yerleştirilmiş yelpazeleri rüzgâr yönünde çeviren) Çin tipi yeldeğirmeni; ağaç bloklarla çok renkli baskı yapılması, kuluçka ve çırçır makinalarının geliştirilmesi; daha eski tekniklerle (özellikle de buharlama ile) birlikte kullanılan, ipek böceklerini tuzlayarak paketleme ve ısıtarak kurutma yoluyla öldürme ve muhafaza etme yöntemleri; saf çinko elde etme sanatı; yeni yağ tohumları ve yapay gübre; ve maden ocaklarını havalandırmak için hava püskürtücüleri. Birkaç heyecanlı girişimci, eski kitaplarda sözü edilen tarım ve sulama tekniklerini veya Arşimet su pervanesi gibi batılı aygıtlarla denemeler yapmıştı. 19. yüzyıl başlarında, Qi Yanhuai kendisinin yapmış olduğu su pervanesi hakkında şu eğlendirici dizeleri yazmıştı:

Bir merkezin çevresinde, burgu gibi dönen sekiz şerit.
İleri geri, bükülerek dolanan bir su yatağı,
Ortası bir bel kemeriyle sıkıştırılarak daraltılmış,
Su damlalarının tam altına denk düşen binlerce ayak.
- Yukarıya kaldırıldıklarından tümüyle habersiz!

Ancak, yenilik yaratma konusunda, belirli bir özbilinçli hoşnutsuzluk da bulunuyordu. 18. yüzyıl ortalarında yazan Cheng Tingzuo şu gözlemi yapmıştı: "Uzaklardaki Avrupa!.. İnsanları, özellikle matematikte kendi üstünlüğünü ortaya koyan çok yönlü zekâlarıyla bilinirler. Bundan başka, yaptıkları her şey, bilgisi kıt olanları hayranlık içinde bırakmaya yeten *büyük bir dehâ*nın ürünüdür. Çoğu kez, nesnelerle böylesine uğraşmak bir kimsede sayısız yeni düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olur. Onlar, ateşli silâhlar gibi insafsız nesneleri en sonuna dek araştırmışlardır." Hernekadar çiftçiler ve zenaatkârlar karşılarına çıkan her küçük gelişmeyi şevkle uygulamışlarsa da, eğitimciler, bazen anlamsız, fakat çoğu kez yararlı olan Avrupa'nın bereketli yaratıcı düşünüş tarzından yoksundular. Bunlar, Avrupa'da 16. yüzyıl sonlarıyla ve 17. yüzyılda yapılmış olan, *Makinaların ve Araçların Sergilenmeleri* gibi başlıklarla tanınan incelemelerde oldukça açık olarak görünen makina sev-

Önceki sayfa: Xi'an yakınlarında bir depo inşa eden işçiler. Kitle emeği, makinalaşmış teknolojiye henüz bütünüyle geçememiş bir ülkede, üretim ekipleri halinde seferber edilmektedir.

Üstte: Cizvit papazları, Çinliler tarafından, yurtdışından gelmiş aydınlar olarak kabul görmüşler ve bilgileri nedeniyle övülmüşlerdi. Bunlar Çinlileri Hıristiyan yapma çabası içinde Çinli giysilerini giyerlerdi ve Tören Bakanlığı'nın başı olan Xu Guangqi gibi bazı önemli kimseleri Hıristiyan yapmışlardı. Ancak, bir bütün olarak bakıldığında, bu kimselerin Hıristiyan öğretisi, astronomi, coğrafya ve fizik hakkındaki bilgilerinden daha az coşkulu bir ilgi görüyordu.

Sağda: Qing İmparatoru Kangxi (1654-1722), gözlem evinin en son aletlerle yeniden düzenlenişinde danışmanlık yapmış olan Cizvit Ferdinand Verbiest'i desteklemişti. 1296'da yapılmış olan gözlemevi, Pekin'in güneydoğu kenarında kurulmuştu. Aletler yakın zamanlarda, bugünkü rejim tarafından yerlerinden alınmış ve çevredeki bölge, otoyollara ve otellere yer açmak üzere temizlenmiştir.

gisinden habersizdiler. Keza, yine bunların akılları, makinalardaki geometrik hayaletleri görmek ve Çinli zenaatkârların, değişik yöresel koşulların gereklerine uygun olarak Avrupa'da yaratılmış olan yenilikleri sezgisel bir biçimde uygulamaları gözlerinin önünde gerçekleşirken, ne olup bittiğini soyut olarak çözümleme yeteneğine de sahip değildi.

İmparatorluk Çin'inin son dönemlerinde düşünsel canlılığın yavaş yavaş azalması, modern çağ başlarındaki Avrupa'yla karşılaştırıldığında, tıp veya hukuk gibi konularda herhangi bir üniversitenin veya uzmanlaşmış bir eğitim kurumunun yokluğuyla da ilişkilendirilebilir. Sözde öğrenciler, kişisel bir temelde öğrenim görmekteydiler. Akademi diye adlandırılan okullar, üst düzeydeki kamu hizmeti sınavları için bilgilerin tıka basa doldurulduğu yerlerdi. 16. yüzyılda, Wang Yangming adlı filozofun etkisi altında, bu okullar bağımsız düşünsel yaşama yönelik bir atılım gösterdiler ve 1579'da bu durum, Zhang Jucheng adlı, pratik zihniyetli ve hoşgörüden yoksun devlet adamının teşvikleri sonucu, özel kurumların kısmen kapanmasına yol açtı. Bu devlet adamı, söz konusu kurumların devletin temel inancına yönelik bir tehlike yaratmalarından ve hizip siyaseti içine girmelerinden korkmuştu. Özel kurumlara karşı girişilen bu saldırı, 1625'te yeni bir yasaklamayla tekrar canlandırıldı. İmparatorluğun bu son yüzyıllarında, Çin'de, kurumlar giderek daha fazla bir biçimde ya bireysel gelişme gibi tamamen özel bir amaca, ya da devletin amaçlarına, özellikle de seçkinlerin kafalarının kalıplanmasına -veya her ikisine birden- hizmet eder gibi görünmektedirler. Birkaç manastırın dışında, bu kurumlar müminlik veya iyi eğitim gibi devletin gereksinmeleriyle sıkı sıkıya bağlı bulunmayan evrensel amaçlara hiçbir zaman hizmet etmemiş gibidirler.

Çağdaş araştırmalar, imparatorluğun son birkaç yüzyılı boyunca, sapkın görüşleri, bilimsel özgünlükleri veya pratik ilgileri çağdaş zevklere uygun düşen Çinli düşünürlerin de varolduğunu ortaya çıkarmaktan sevinç duymuştur. Bunların arasında en ilgi çekici olanları, evrensel kardeşlik idealleri ve Li Zhi'nin deyişiyle, "erdemi ve dinsel tören kurallarını insanların zihinlerini dizginlemek, kurumları ve adaleti ise insanların vücutlarını zincire vurmak amacıyla kullanmış olan... başkalarına karşı duyarlı bir ilgi besleyen" Konfüçyusçu havarilere karşı öfkeli hoşlanmazlıklarıyla güneydoğu kıyılarından gelen bazı sapkın filozoflardır. *He Xinyin* baba ile oğul arasında varolan türden hiyerarşik ilişkileri, karşılıklı arkadaşlığı onlara yeğleyerek değersizleştirmiş ve "insanın tüm evrenden başka hiçbir yöneticisinin olmaması gerektiği"ni ileri sürmüştür; kişisel mülkiyeti ortadan kaldırmak ve yerine soy ilişkilerine dayalı ortaklaşa mülkiyeti geçirmek istemiştir. 1590'da yayımlanmış olan *Yakılacak Mektuplar*'ın yazarı Li Zhi, Konfüçyusçu kutsal yazıların amansız, kuşkucu bir muhalifiydi. Li Zhi, ahlâklılığın, diğer insanların onurlarının hiçbir koşul öne sürmeksizin kabul edilmesinde yattığına inanmıştı ve "çocukluğun ruhunu her kim yitirmişse, gerçek ruhu da yitirmiştir" diyordu. Kendisinden önce gelen He Xinyin gibi o da, zararlı düşünceler yaydığı için hapsedilmiş ve burada 76 yaşında intihar etmişti.

Ülke içinde gelişmiş bir Çin biliminin mümkün olduğuna yönelik ipuçlarını boşa çıkarmak, 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın ilk yarısında olup bitenleri sürekli anımsatmaktadır. Şifalı bitkilere ilişkin geleneksel tarz, büyük bir bölümü bireysel araştırmalara dayanan Li Shizen'in *İlâçlar Kataloğu*'nda (1578) doruğuna ulaşmıştı. Wu Youxing, Salgın Hastalıklar Bilimi (1642) adlı kitabında, sonuç olarak hastalıkları açıklamak üzere geliştirilmiş bir mikro-organizma kuramına ulaşırken sistemli usavurma ve gözlemden yararlanmıştı. Song Yinxing, *Doğanın ve İnsan Yaratıcılığının Geliştirdiği Mallar* (1637) adlı yapıtında, ekonomik teknoloji hakkında temel bir araştırma ortaya koymuştu ve "Madde-Enerji Üzerine" başlıklı denemesinde, Kuzey Song'lu filozof Zhang Zai'nin temel görüşlerinde yer alan başlangıçtaki amacının çok ötesine geçmişti. Song Yingxing ayrıca, Song biliminin en iyi yanlarının temsilcisi olan, kendinden önceki çok-yönlü bilgin Shen Gua'dan çok daha sistematikti, ama belki Shen'in nicelendirme ve modeller oluşturma yeteneğinden biraz yoksundu. Örneğin, Song Yingxing'in yapıtında ses bilgisine ilişkin bölüm, sesi, bir etki sonucunda harekete geçirilmiş olan havadaki madde-enerji *(gi)* olarak betimlemekte ve sesin ortaya çıkışını ve yayılmasını başka varsayımlarla açıklamanın güçlüğünü ortaya koyarak, sesin hareketini, çok açık bir biçimde, suya atılan bir taşın oluşturduğu dalgalarla karşılaştırmaktadır. Song Yingxing, her ne kadar evren hakkında Çin'in geleneksel organik-müziksel modelinin sınırları içinde kalmışsa da, onun yapıtında, umut verici, fakat gerçekleşmemiş bir gelişme potansiyeline sahip tomurcuk halinde kavramların bulunduğunu görmemek zordur.

Önceki denemeden bir örnek, yüksek bir dağdan dökülen su için geçerli kabul edilen "madde -enerjinin durum- gücü" *(qi shi)* düşüncesidir.

Fang Yizhi'nin *Nesnelerin İlkelerinin Özlü Kayıtları* (1664) adlı yapıtı, genelde, çeşitli bilim alanlarına ilişkin olarak önceki yazarların çalışmaları içinden ayıklanarak seçilmiş temel konuları aktaran geleneksel ansiklopediciliğin bir örneğidir. Ancak, bu yapıtta, göz bilimi (optik) gibi, yazarın kendisiyle oğlunun kişisel olarak yoğun biçimde ilgilendikleri, muhtemelen de bazı deneyler yaptıkları ve ışığın kırılması gibi konuyla ilgili genel ilkeleri tanımaya çalıştıkları konularla ilgili açıklamalar da yeralmaktadır. Fang Yizhi ayrıca, muhtemelen ahlâk ve doğa yasaları arasında ayrım yapan ilk Çinli yazardı. Song hanedanının Yeni-Konfüçyusçuları, ona göre, "sadece normatif ilkelerle ilgilenmişlerdi. Varoluştaki nesnelerin genel ilkeleri ve zaman içindeki dönemlerin düzeniyle ilgili olarak hakikata ulaşmamışlardı." Buna, normatif ilkelerin yönetim ve öğretiyle ilgili konularda yer aldıklarını, fakat "bir kimsenin yalnızca nedenselliğin oluşum halindeki ögeleri üzerine konuşması durumunda, üzerinde durulan konunun, varoluştaki nesneleri o nesneler haline getiren sonul genel ilkeler olduğunu" eklemişti. Ancak, Fang'a göre, bütünüyle düşünsel olan bir açıklamaya bile, kendisinin "öze ilişkin araştırma" olarak adlandırdığı şeyden tümevarım yoluyla ulaşılamaz. Bu tür bir açıklama, ruhun, dünyayı harekete geçiren her şeye nüfuz etmiş ruhsal güçle temasa geçmek üzere sezgisel bir sıçrama yapmasını da gerektirmektedir. Fang Yizhi *Değişimlere İlişkin Kutsal Yazılar*'da kendisini dışa vuran eski düzeneklerin geçerliliği inancına bağlı kalmıştır.

Tarihsel olarak önemli olan nokta, bu görünürdeki başlangıçların sonuçsuz kaldığıdır. Li Zhi ve Song Yingxing'in çalışmaları, Qing hanedanı döneminde hemen tümüyle yokolmuşlar ve ancak 20. yüzyılda, birtakım zorluklarla yeniden ortaya çıkarılmışlardır. Wu Youxing'in yazılarının önemli bölümleri tahrif edilmiş ve hiç kimse bu yazarın izinden gitmemiştir. Bütünüyle bir geleneğin içinde yazan Li Shizen dışında, bu insanlar kendi yurttaşlarınca hemen tümüyle unutulmuşlardır. Bu insanlar, geleneksel kültürün son dönemlerdeki canlılığının bir kanıtı olmaktan çok, bunun tersini göstermektedirler: geleneksel kültürün, o anda kurumsallaşmış bulunan tavır alışlarına uygun düşmeyen her düşünce çizgisini baskı altına alma ve yoketme becerisini göstermişlerdir.

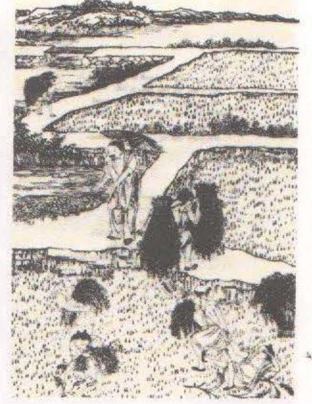
İmparatorluk dönemi sonlarında, Çin'de bilimin gelişmesini, deneysel araştırmanın kendinde - şeyin ne olduğunu açığa çıkarabilip çıkaramayacağından kuşku duyan bir epistemolojik incelik engellemişti. Fang Yizhi, "Bilen ve algılayan sadece zihin olduğundan her şey ya gölge ya da yansımadır" derken, Ming dönemiyle Oing döneminin başlarında (evrensel olmasa da) yaygın olarak paylaşılan görüşü dile getirmekteydi. Dolayısıyla, "varoluştaki nesnelerin tâbi olduğu yasalar... sadece zihnin tâbi olduğu yasalara gönderme yapmanın bir diğer yoludur." Cheng Tingzuo, kendi payına, Prometheusçu bilgi arayışının ahlâkî ve toplumsal sonuçlarına karşı sezgisel bir korkuyu içeren insancıl bir eğilimi ortaya koymuştu. Bu bakış açılarının hiçbiri, ne belli bir kavrayıştan yoksundu ne de kabaca yanlış anlaşılmışlardı.

Sanat ve Edebiyat

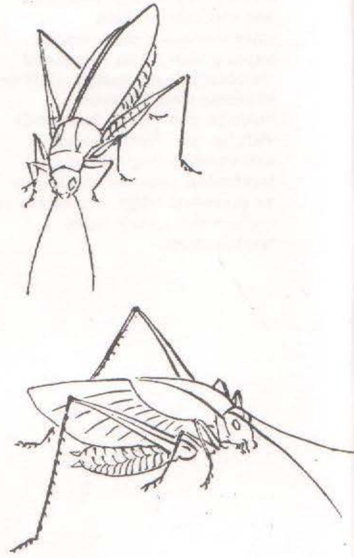
Çin'in görsel sanatları da bir kördüğüm içine girmişti. Avrupa'da, Rönesans sanatıyla bilimin başlangıcı arasında bir bağlantı vardı. Bu bağlantı, batılı ressamların üç boyutluluğun yansımaları üzerindeki incelemeleri, (Leonardo'nun su ve fırtınalarla ilgili incelemelerinde olduğu gibi) anatomi ve doğal olaylar üzerindeki gözlemlerinin kesinliği ve renklerle ışığı neredeyse kendi başlarına ayrı birer varlık olarak ele almalarında en açık biçimiyle görülebilir. Gündelik yaşamdan kesitlerin işlendiği bazı ağaç oymalar dışında Çinli sanatçılar, ufuk çizgili bir perspektiften yararlanmamışlardır. Onlar, natürmortun *(ölü doğa)* yanıltıcılığıyla ilgilenmemişlerdir. Dünyanın yayımlanmış en büyük estetik felsefe kitaplarından biri olan 1728 tarihli *Resim Üzerine Konuşmalar* adlı yapıtında, Shi Tau önemli olanın, resim aracılığıyla bir vecd haline erişmek ve sonra da bu durumu, tamamlandıktan sonra bu vecd halinin bir aracı niteliğini kazanacak olan resmedilmiş manzaraya aktarmak olduğunu vurgulamaktadır. "Bir kimsenin tek ilkeyi kavramasının ardından, diğer bütün ilkeler kendiliklerinden çıkarsanabileceklerdir." Ressam, "evrenin biçim değiştirişlerine katılma" yeteneğine sahiptir. "Dağlar ve nehirler", diyor Shi Tau, "beni kendi adlarına konuşmakla yükümlü kıldılar. Onlar bende doğdular, ben de onlarda doğdum."

Shi Tau bu olağanüstü görüşü ortaya koyduğu anda, Çin resmi de, algılamayı, en kötü batılı akademicilikten bile çok daha cansız bir biçimde tekdüzeleştiren bir oluşum içinde boğuluyordu. Bu kabul edilmiş biçimler dünyası, en belirgin ifadesini, Wang Gai ve kardeşlerince 1679 ile 1701 yılları arasında derlenmiş olan *Hardal-Tohumu Bahçesinden Resimler El Kitabı*'nda bulmuştur. Bu, fırça vuruşlarını, çekirge ve eşeklerden kaya, çam, orkide ve krizantemlere kadar her şeyin, büyük ustaların tarzında resmedilmeleri için gerekli öğelerin düzenlenişini gösteren, dikkat çekici derecede zarif, kapsamlı bir resim öğretme elkitabıydı. Bu sentezin böyle ayrıntılandırılmış, her şeyi kapsayıcı ve doyurucu olması, tam da Çinliler'in burada sıkışıp kalmalarının nedeni olmuştu. Bu sentezin kabul ettiği kurallarla uyuşmayan sapkınlar da vardı. Bunların bir örneği, merak uyandıracak ölçüde zayıf, ama yine de sağlam olan modelleştirme tarzıyla 19. yüzyıl ortalarında yaşamış Cantonlu ressam Su Renshan'dı. Fakat, kavramsal kalıpları kırmak sözkonusu değildi.

Güçlü bir yaratıcılığın canlı kaldığı bir alan düzyazıydı. Ming ve Qing dönemleri Çin romanının büyük dönemleri olmuştu. Burada öyküler, başlangıçta, tiplerin, gerçek yaşamda yaptıklarından farklı bir biçimde, herhangi bir düzenlilik göstermeksizin görünüp yok oldukları çok olaylı veya en fazlasından çok sesliydi. Bu özellik, sanatlarıyla bu öykülere kaynaklık etmiş olan piyasa masalcılarının mirasıydı. İşledikleri temalar, menkıbelerden tarihe ve dönemin toplumuyla ilgili olanlara dek uzanıyordu. Bütünsel bir yapıyı biçimlendirme yeteneği yavaş yavaş ortaya çıktı ve 1792'de yayımlanan *Taşın Öyküsü* (veya *Kırmızı Konakların Düşü*) ile doruğuna ulaştı. Cao Xueqin tarafından yazılan, sonradan kimliği bilinmeyen birince tamamlanan ve Gao E tarafından gözden geçirelerek düzeltilen bu kitap, bütün zamanların en büyük birkaç romanından biriydi. "Gerçek dünya"nın gerçek olmadığı ve görkem ile başarılar arasında değişimin ve çürümenin her zaman kalıcı olduğu duygusunu sürekli vurgulayan bu kitap, büyük bir ailenin yavaş yavaş ahlâkî ve malî bakımlardan harabeye dönüşmesini anlatmaktadır. Kitabın en dikkat çekici özellikleri, yazarın kadın psikolojisindeki değişiklikleri ince ve dikkatli bir biçimde ayrıştırması ve bir oğulun babasına karşı zorunlu itaatinin arkasında gizli kalmış olan korku, yabancılaşma, dargınlık ve rekabet gibi güçlü bir baskı altında tutulan duyguları işlemesidir. Gelenekselliğin sonlarına doğru, tasarım-

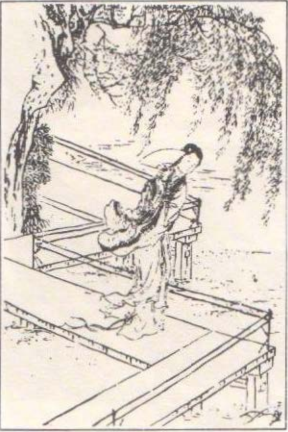

Üstte: 17. yüzyılın Çinli sanatçısı, yandan görülen nesnelerin boyunu kısaltma ve kaybolan-nokta perspektifini uygulama konusunda, bu ağaç blok resminde görüldüğü gibi, yetkin bir yeteneğe sahipti. Resimde o, bilerek bilimsel perspektiften kaçınmıştı çünkü, bu anlayışta sadece sabit bir noktadan görülebilecek olan yer alıyordu. Çok noktalı perspektifi ile Çin resmi, size, bütünü birçok yönden görme özgürlüğü sağlamaktadır.

Üstte: Geçmiş 300 yıl boyunca Çinli ressamlar, üslûba ve tekniğe dair elkitaplarından öğreniyorlardı. *Hardal Tohumu Bahçesinden Resim El Kitabı*, nasıl resim yapılacağı hakkında betimlemeler ve adım adım yöntem bilgisi vermektedir. Bu el kitabında çayırların ve yeşil bitkilerin resmedilmesinde kullanılmak üzere görüntülenmiş olan böcek örneklerine, cırcırböceği, kınkanatlı, peygamber devesi ve bu çekirge de dahildir. Bu tür kitaplar, Çinlilerin doğayı kendileri açısından görme yetenekleri üzerinde aptallaştırıcı bir etki yapmıştı.

Altta: Taşın Öyküsü'nde ince ve belirgin bir biçimde özetlenmiş kadın karakterlerden biri olan Baochai'nin ("değerli toka") çarpıcı bir ağaç işlemesi. Duygulu ve anlayışlı bir kız olarak o, aile içi anlaşmayla kahraman Baoyu'nun ("değerli yeşim") karısı olmak üzere seçilir, ama -onun için üzücü bir biçimde- en derin duyguları uzun süredir başkasına yöneliktir.

sal düzyazıda görülen bu canlılık önemlidir, çünkü Çin'deki sanatların içinde çağdaş Batı'nın meydan okumasıyla ve verdiği ilhamlarla uzlaşma bakımından sadece bu alanda gerçek bir zorluk pek görülmemiştir.

Ekonomik Durgunluk

Qing dönemi Çin'inde (az önce yapılan nitelendirmeyle) varolan kültürel hareketsizlik, niteliği itibariyle ekonomik olan çok daha kalıcı bir diğer güçlükle bütünlenmiştir. Bu, uzun dönemli etkileri bugün bile Çin dünyasının uluslararası piyasayla yakından ilişki içinde olmayan bölgelerinin ekonomik gelişmesini engelleyen "üst-düzeyli denge tuzağı" diye adlandırılan şeydir. Tuzağın temel özellikleri kısaca ortaya konulabilir, ancak bu özelliklerin anlatmak istediği durum ile Batı arasında hiçbir koşut tarihsel bağlantı bulunmamasından ötürü, sözkonusu tuzağın sonuçlarını ifade etmek zordur. Özet olarak, çiftçilik ve su taşımacılığındaki geleneksellliğin sonlarında gerçekleşen Çin teknolojik ilerlemesi, yalnızca belli bir ölçüde çağdaş bilimsel bilgi ve çağdaş sanayi ile üstesinden gelinebilecek güçlükler yüzünden engellenmişti. Bu engellenmenin etkileri, ekonominin çiftçilik ve su taşımacılığı dışında kalan sektörlerinde değişimi engelleyerek, tüketici talebiyle temel maddelerin arzını genişletebilecek bir rahatlığı ortadan kaldırmaya yönelik olmuştur.

Başka terimlerle söylemek gerekirse, çiftçilik ve su taşımacılığında, çağdaşlık öncesinde Çin teknolojisinin yüksek bir düzeye ulaşmış olması, gerek işçi, gerek hektar başına düşen üretimi artırmanın hiçbir kolay yolunun artık bulunmaması anlamına geliyordu. Dolayısıyla da, girişimcilere yeni fırsatlar sunan, bütünleşmiş ama hızla büyüyen pazarların oluşturulması da son derece güçtü.

Bundan da öteye, (Mançurya hariç) ekonomik anlamda yararlanılması mümkün olan tüm ekilebilir toprakların varolan teknoloji içinde kullanılmaları, pamuk gibi maddelerin arzının dokuma sanayiinde bir sanayi devriminin gereklerini karşılayabilecek ölçüde genişletilememesi anlamına geliyordu. Emek de, yüksek düzeyde ticarileşmiş olsa bile, geçimlik düzeyine çok yakın olarak işleyen bir ekonomi için ucuzdu. Kast ve toplumsal ve coğrafî hareketliliğe engel olan siyasal etkenler gerçi bulunmuyordu, ama çiftçiler için daha üretken olan bir sınır bölgesine göç etmenin dışında bir seçeneğin olmayışı yüzünden emek ucuz kalmaktaydı. Bu tür bir göç seçeneğinin modern çağ öncesindeki son örneği, 1775 ile 1825 yılları arasında çiftçilik, madencilik ve ticaret alanlarında sunduğu fırsatlara bağlı olarak nüfusu 3.1 milyondan 6.3'e yükselen Yunnan'dı. Bir bütün olarak bakıldığında, ülke içindeki göçün rahatlatıcılığı, muhtemelen, yöresel zenginlik odaklarının ve kişisel talep artışının ortaya çıkışını sınırlayıcı olmuştu. Dolayısıyla, genelde işverenler, emekten çok hammaddeler gibi başka faktörlerde ekonomik davranma eğilimindeydiler. Nihayet, ticarî olarak bütünleşmiş Çin ekonomisinin salt büyüklüğü yüzünden -ki, 18. yüzyılda yeryüzünün en büyük ekonomisiydi- emek gücü bakımından bir kıtlık yaratacak ve dolayısıyla da makinalaşmış yöntemler arayışına neden olacak ölçüde yerel veya dışsal bir talep artışının olması güçtü. Benzer bir biçimde, Çin ekonomisi, arz yetersizliğinin ithalâtla giderilmesindeki güçlüğü ifade ediyordu.

İmparatorluk döneminin sonlarında, Çin'de, bir sanayi devrimini başlatabilecek ölçüde elverişli bir ticaret sermayesinin bulunduğunu vurgulamak önemlidir. Örneğin, dış ticaret tekeli loncasının üyelerinin herbiri, birkaç milyon ons gümüşten oluşan etkin sermayelere sahiptiler. Burada önemli olan nokta, sözkonusu sermayedarlar için, sermayelerini yatırarak üretim araçlarında bir devrimi başlatmayı sağlayacak kârlı fırsatların olmayışıdır. Ayrıca, bazı özel malların piyasaları da oldukça genişti. Şangay'da üretilen pamuklu bezler, 1300 kilometre ötede bile satılıyordu. Suzhou'lu büyük pamuk toptancıları, her yıl, her biri 40 Çin ölçüsü uzunluğunda, bir milyondan fazla top kumaşı piyasaya sürüyorlardı. Benzer açıklamalar, Foshan'da üretilen demir eşyalar ve Jingdezhen porselenleri hakkında da geçerlidir. Çin'deki koşullar altında, tamamen akılcı, kısa vadeli kâr arayışları bir sanayi devrimini başlatmaya yeterli olsaydı, bu devrim gerçekleşirdi. Ne Marx, ne Weber, ne Nurkse ve ne de kalkınma kuramcılarından herhangi biri, Çin'in içeriden gelişen bir sanayi devrimini gerçekleştirmekteki başarısızlığını doyurucu bir biçimde açıklayabilmişlerdir.

Burada aktarılan karmaşık kuramın kısa ama özlü özeti karşısında, herhangi bir eleştirmen haklı olarak bazı sorular ortaya atabilir. Çiftçilik alanında "çağdaşlık öncesi" ve "çağdaş" teknolojinin tanımlarını vermek kolay değildir. Makinalaşmış sanayiye dayalı girdilerin ve/veya deneysel ve niceliksel bir bilimin yokluğu ya da varlığı, basit ama yararlı bir ölçüttür. Daha özel terimlerle söylenirse, tipik "çağdaş" girdiler, kimyasal gübreler, bilimsel olarak seçilmiş tohumlar, betondan, madenî veya plastik boru hatları ile pompalama veya çekme amaçları için kullanılan iç tepkili motorlardır. Ayrıca, Çin'deki yüksek tohum/ürün oranları hakkında edinmiş olduğumuz genel izlenimin kesinlik derecesini de deneysel olarak geçerli kılmak zordur. Elimizde bulunan bölük pörçük kanıtlar, bu oranın buğday için, 18. yüzyıl Avrupa'sındaki 1:5 oranının iki ya da üç katı kadar olduğunu göstermektedir. En iyi tekniklerin yaygın olarak kullanıldıkları da, aynı biçimde sorgulanmıştır. Eleştirmenlerce belirtilen bazı örneklerde bu açıklamanın, tarım ve yoğun bir nüfus nedeniyle kaynakların tüketilmesi biçimini aldığı görülmektedir. Nitekim, otlakların yetersizliği, çoğu kez hayvansal gübrenin gereği gibi kullanılamamasına neden olmuştur. Kanıtlanması her ne kadar güç olsa da, tarımsal yatırım bakımından elverişli fırsatların azaldığına yönelik ipuçları, Oing hanedanı döneminde yeni su-kontrol projelerinin sayısındaki düşüşte ve erozyon ile tarıma elverişli olmayan toprakların dönüşümlü olarak ekilmesi sonucunda ortaya çıkan tuzlanmaya bağlı olarak, yeni ve sürekli ekilebilir toprakların oluşturulmasına yönelik çok sayıdaki çabanın başarısız kalışında görülmektedir.

Bu belirtilenler, Çin'in 19. yüzyılın ikinci yarısında, Batı tarafından zorla dışa açılmasını değerlendireceğimiz zemini oluşturmaktadır. Bu dışa açılma olgusu, daha sonraları Milliyetçiler ve özellikle de Komünistler döneminde sadece hızlanacak olan -geniş, toplumsal anlamda- bir kültürel aşınma, kültürel yozlaşma ve kültürel yoksullaşmaya yol açan yıkım sürecini başlatmıştır. Aynı zamanda, yine bu olgu, bir çıkmazdan kurtuluş yolu sunmuştur: ekonomik büyümeyi geliştirmek için gerekli teknoloji ve dünyanın geriye kalan bölümündeki piyasalara, düşünce ve sanatlara erişebilme olanakları. Bazen acılı, bazen coşkunluk verici, hemen her zaman aralıklı yenilgi ve işgallerin getirdiği aşağılanma ile içiçe geçip karışan bu durum, hem Çin'de, hem Batı'da, efsaneler ve propaganda ile dolu bir tarih yazımının doğmasına yolaçmıştır. Bu durumu ciddi, ama ille de duygusuz olması gerekmeyen bir bakışla ele almaya çalışacağız.

OLAYLARIN AKIŞI

Modern çağlarda Çin'de neler olup bittiğini anlamaya çalışırken, son 150 yılın bellibaşlı olaylarını hızla gözden geçirerek başlamak yararlı olacaktır. Bu olaylar, kimi birbiriyle örtüşen on dönemde ele alınabilir.

1. Çin'in Dışa Açılması

1840'larda ve 1850'lerde Büyük Britanya ve Fransa, özel olarak yapılmış birkaç liman aracılığıyla Çin'in serbest dış ticarete açılmasını sağlamak amacıyla ancak sınırlı bir kuvvet uygulamışlardı. Bu iki ülke Çin'i, uluslararası ilişkileri, evrensel hükümranın Çin, diğer ulusların da onun bağımlıları niteliğinde olduğu haraç sistemine göre değil de, uluslararasında eşitlik ilkesine dayalı Avrupa modeline göre yürütmeye zorlamışlardı. Sonradan yapılan propaganda, (ince bir cüretkârlıkla) uluslararası eşitliği kuran bu antlaşmaları, "eşitsiz antlaşmalar"a [kapitülasyonlara] dönüştürdü. Bu terimin kullanılmasını mümkün kılan zemin, varılan uzlaşmanın ikincil fakat önemsiz olmayan yönlerinden oluşmuştu: batılı güçler Çin'i, Hıristiyan misyonerlerinin yerleşmesine ve ülke içinde Hıristiyanlığı benimsetmelerine, suç işledikleri ileri sürülen yabancıların kendi yurttaşlarınca yürütülen mahkemelerde yargılanmalarına ve yüzde 5'e yükseltilmiş olan ithal yükümlülüğünü sınırlandırmaya zorlamışlardı. Bu zorlamalar içinde, Çinlilerle batılıların herhangi bir temasta bulunmayacakları varsayımı kabul edilirse, sadece ülke dışı yargı gücü ahlâkî olarak haklı görülebilirdi. Bu dönemde Çin'de görülen davalar, sanıklarla tanıkların (devlet kademelerinde derece sahibi olanların dışında), alışılagelmiş bir biçimde işkenceye maruz kalmalarını ve masum insanların yargı organınca öldürülmesine yolaçan her adam öldürme olayının kefareti olarak *herhangi bir kimsenin* idam edileceği kuralını içermekteydi.

Çin imparatorluk hükümetinin İngiliz ve Fransız istekleri karşısında uzun süreli bir direniş göstermemesinin nedeni, oldukça kısa bir süre içinde, bu ülkelerin amaçlarının toprak elde etmek olmadığını anlamış olmasıydı. Dolayısıyla, istekleri kabul etmek ve bu güçlü yabancıların istikrarın korunmasında çıkar sahibi olmalarını sağlamak daha güvenlikliydi.

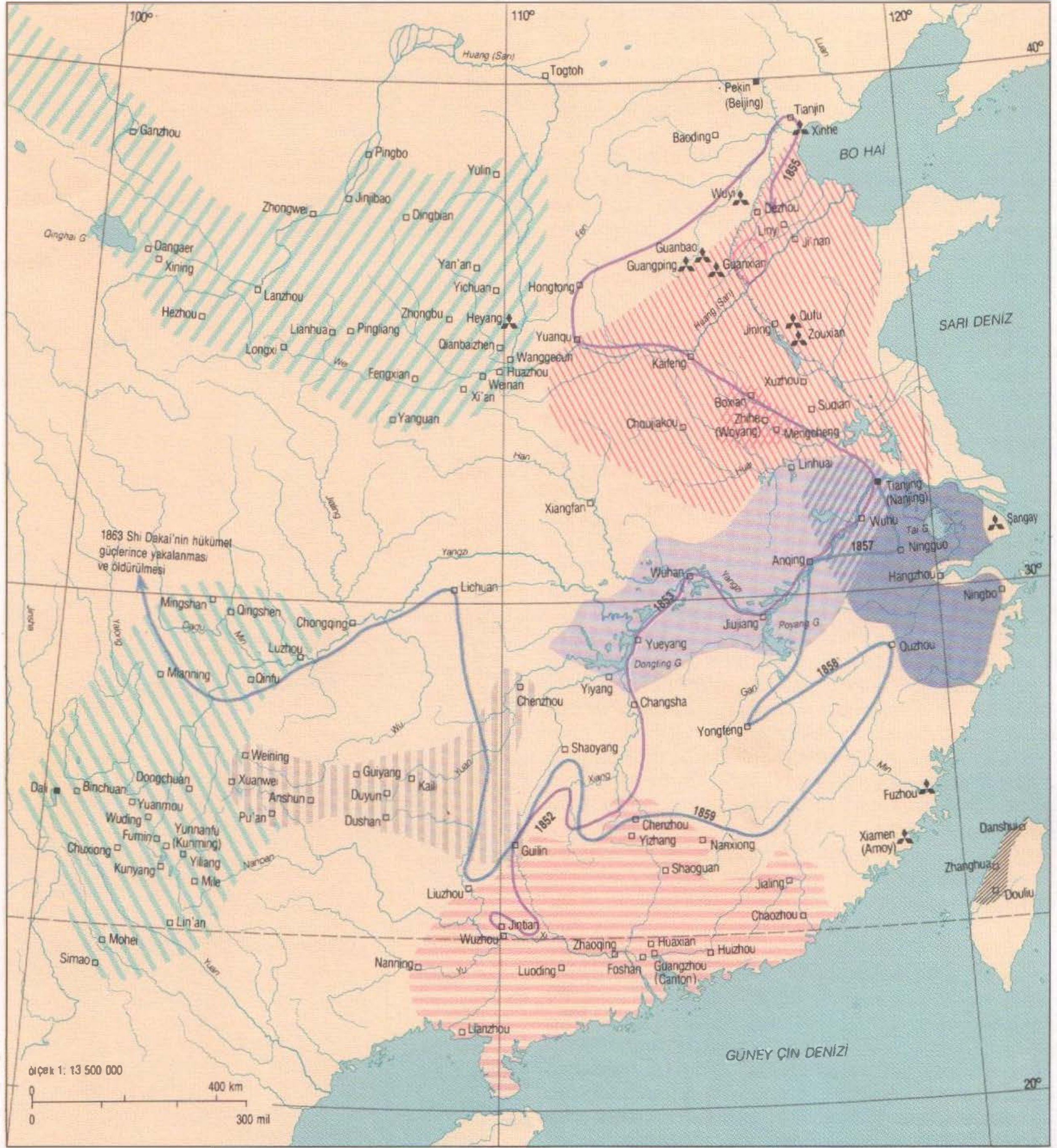
Bir diğer efsaneler kümesi, afyon konusu etrafında gelişmiştir. 1839-42 ve 1856-60 savaşları, çoğu kez "Afyon Savaşları" olarak adlandırılmışlardır. Daha iyi bir isim, "Diplomatik Tanınma Savaşları" olacaktır. İngilizlerin Çinlileri afyon tüketmeye (dışarıdan) bir biçimde zorladıkları ve bu savaşların afyon ticaretini sürdürmeyi sağlama almaya yönelik oldukları yaygın bir kanıdır. Çin'de afyonun tarihi hakkında yapılacak kısa bir özetlemenin de göstereceği gibi bu, tümüyle saçmadır.

Yaklaşık 1600'lere kadar Çinliler afyonu bir uyuşturucu olarak kullanmıyorlardı. Afyon, daha çok ağrı kesici olarak alınıyordu; tıpkı, onunla da kendinizi öldürebileceğiniz, aspirinin, afyonun yerini aldığı 19. yüzyıl sonuna kadar Viktorya Çağı İngiltere'sinde olduğu gibi. Afyon bağımlılığı, Çin'de, 17. yüzyıl içinde, tütünü ilaçla karıştırma alışkanlığının yerleşmesiyle yaygınlaşmaya başladı. Afyon üretimi ve ticaret ile ilgili ilk ferman, afyonun ithalinden çok önceye, 1729'a dek uzanmaktadır. 18. yüzyılın ikinci yarısında batılılar, yüksek nitelikli Hint afyonunu piyasanın üst tabakasına satmak üzere Çin uyuşturucu ticaret şebekesiyle kıyı ötesi bağlantılar kurmaya başlamışlardı. Kısa bir zaman sonra Felemenk Doğu Hint bölgelerine (yasadışı yollarla) Hint afyonu gönderen Çinli tüccarlara da rastlanıyordu. Çin'e afyon ithali ilk kez 1800'de kesinlikle yasaklandı; ancak, bu alışverişi engellemeye yönelik imparatorluk fermanlarında açıkça görüldüğü üzere, 1830'larda bile, afyon ithaline karşı açılmış olan kampanyada Çin devleti, daima, bütün zamanlarda gerçekleşen ithalâttan daha büyük ölçekli olan iç üretimi durdurmakla daha yakından ilgilenmişti.

Üstte: Afyon içicileri, bu yüzyılın başında, Şangay'da keyif çatıyorlar. Afyon içimi, hem Milliyetçiler, hem de Komünist Parti tarafından yasaklanmıştır.

Afyonla ilgili diğer iki efsane, afyon bedelinin ödenmesi için Çin ekonomisinden büyük miktarlarda gümüşün dışarıya çekildiği ve bu maddenin ulusal sağlık bakımından ciddi ölçülerde tehlikeli olduğudur. Batılılar, (açıkça ve yasal olarak bu işle uğraşmasalar da) afyona, Çin'e satabilecekleri bir mal olarak büyük değer veriyorlardı, çünkü Çinlilerin diğer batılı mallara olan talepleri, bu konudaki ticaret arzularını engelleyici ölçüde düşüktü. Bir miktar gümüşün Hindistan'a aktığı kuşkusuzdur, ancak bunun büyük bir bölümü, Çin ihraç mallarının satın alınmasıyla ge-

19. yüzyıl ortasındaki ayaklanmalar
Qing hanedanının 19. yüzyıl ortasında çökmemiş olması hayret vericidir. Mançurya ve Tibet'i dışarıda bırakırsak, imparatorluğun yaklaşık yarısı 1850'lerle 1870'lerin başı arasında şu veya bu tür bir isyandan etkilenmişti. Mançular varlıklarını koruyabilmişlerdir çünkü, herşeyden önce düşmanları farklı güdülerle harekete geçmişlerdi ve çoğu kez de çabalarını birleştirmekte başarısız kalmışlardı. Du Wenxiu'nun Dali'deki İslâmcı ayrılıkçılığı, Miao halkının kabilesel kızgınlığı, Kızıl Turbanların Guangdong'daki gizli örgüt faaliyetleri ve Şangay'daki Küçük Kılıç Derneği, aşağı Yangzi vadisinde, Taiping Tianguo'nun Hıristiyan-Konfüçyusçu ütopyacılığı ("Büyük Barışın Göksel Krallığı") ve Huai bölgesinde mevsimsel olarak çapulculuk yapan Nian haydutları -belli başlı aktörlerin bazılarını belirtmek gerekirse-birleşmiş bir muhalefeti sürdürmek bakımından çok az ortak noktaya sahip bulunuyorlardı. Ayaklanmalar, kendi içlerinde de çatışma yaratmıştı -özellikle de Müslüman'a karşı Müslüman, Taiping'e karşı Taiping gibi. Taiping "krallar"ından biri olan Shi Dakai'nin Batı'ya doğru, Çin Komünistlerinin Büyük Yürüyüş'ünü önceleyen bir sefere çıkması, Taiping önderleri arasındaki anlaşmazlıkların bir sonucuydu ve -daha sonraki benzerinin aksine- felâketle sonuçlandı.

rıye dönmüştü. Yeni Dünya gümüşünün Çin'e akışını 16. yüzyılın sonlarından başlayarak tersine çeviren bir gümüş azalması olduğu izlenimi, muhtemelen, bakır paraların gümüş karşısındaki iç değişim değerlerinin kötüleşmesinden kaynaklanıyordu. Bu durumun, o dönemde hükümetin bakır paraların saflığını bozması ve değerlerini düşürmesinin bir yan ürünü olduğu artık ortaya konulmuştur.

Son olarak, ham afyonun, yoğunlaştırılmış olan öldürücü türevlerinin aksine, sağlık üzerinde, en kötü etkilerinden biri kabızlık olan, orta derecede zararlı olduğunu söylemek gerekmektedir. Birçok afyon bağımlısı (bazı üst düzeydeki memurlar gibi), geç yaşlılık dönemlerine kadar görevlerini sürdürmüşlerdir; Birleşik Devletler'deki afyon kullanan Çinli demiryolu işçileri işlerinde viski bağımlısı İrlandalı göçmenlerden daha başarılı olmuşlardır. Afyonun en belli başlı hasarı, yeterince parası olmayan aile bütçelerine olmuştur. Özetle afyon, Çinlilerle yabancılar arasındaki ilişkilerde bir huzursuzluk kaynağıydı, bir temel savaş nedeni değildi, tarihsel önemi de abartılmıştır.

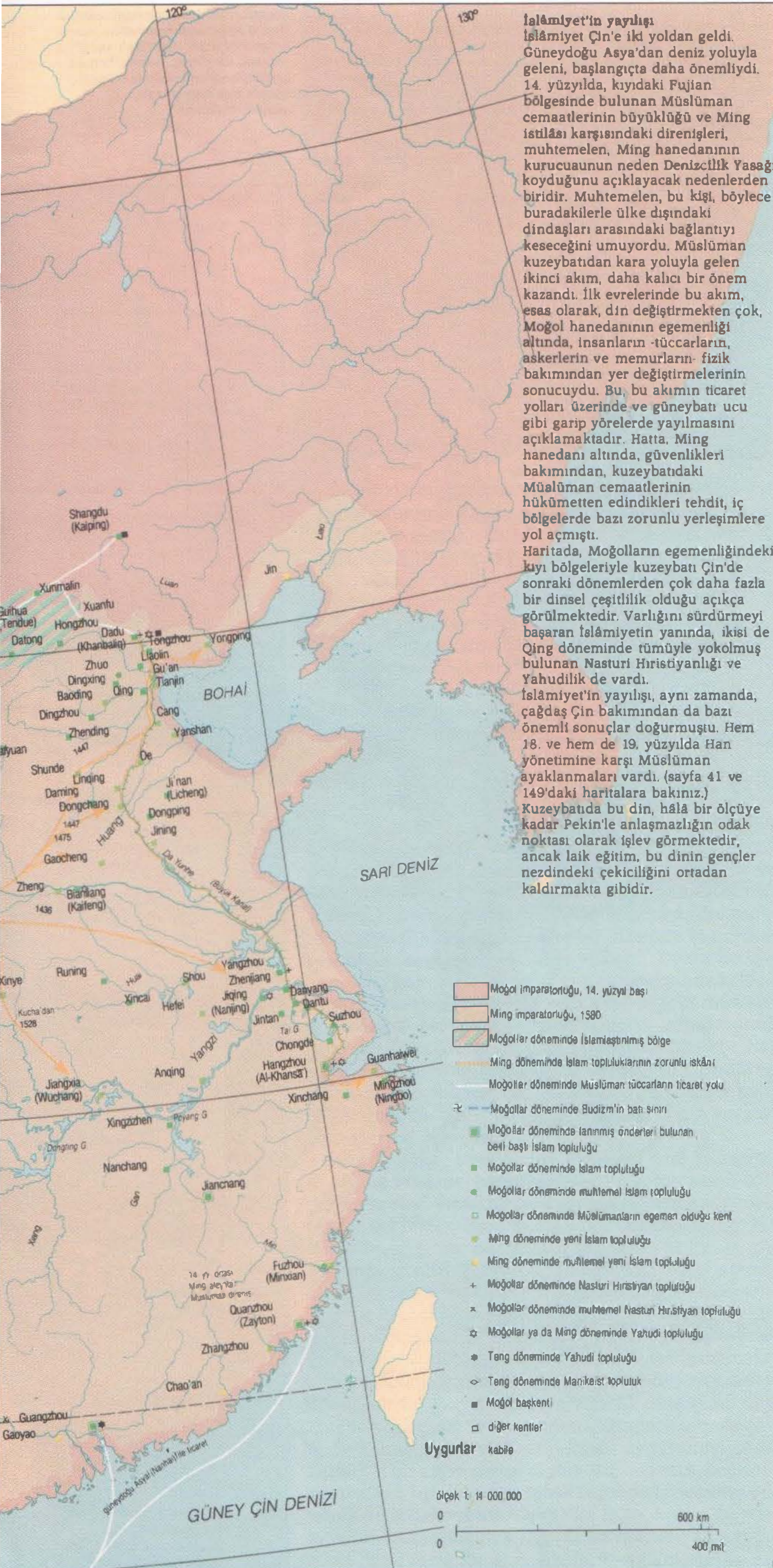
2. Yüzyıl Ortası Savaşları

1850'lerin başından 1870'lerin ortalarına kadar imparatorluk, büyük ölçüde birbirleriyle bağlantılı olmayan isyanlarla yaralanmıştı. Bu isyanların büyük bölümü, merkezî hükümet yanında savaşan, ama onun denetimine sıkı sıkıya bağlı olmayan yöresel ordular tarafından bastırılmıştır. Bu orduların kazandıkları zaferlerde önemli olan etkenlerden biri de, onların Batı'dan ithal edilmiş veya batılı modellerin taklitleri olarak yapılmış ateşli silâhlar kullanmaları, karşılarındakilerin ise bundan yoksun bulunmalarıydı.

Bu ayaklanmalar arasında en tehlikeli olanı, Hong Xiquan'ın önderlik ettiği Göksel Büyük Barış Ülkesi veya Taiping Tianguo idi. Bu hareket, gücünün doruğundayken, 1853'ten 1864'e kadar, aşağı Yangzi vadisinin büyük bölümünü işgal etmişti ki, buradaki yönetimini "Göksel Başkent" Tianjing'ten (bugünkü Nanjing) yürütmekteydi. Taiping hareketi, birkaç bakımdan, Çin Komünist hareketinin bir ön biçimiydi. Taiping hareketinin önderleri, kendilerine kutsal bir vahiy yoluyla indiğini öne sürdükleri ve hem inan-

Moğollar
Merkitler
Naymanlar
Kerait
Karakurum (Helin)
Baykal G.
Balkaş G.
Almalık
Isık Kul G.
Jambaliq
Urumçi (Luntai)
Beşbalık (Beiting)
Uygurlar
Turfan
Khocho (Gaochang)
Kucha
Aksu
Hami
Kaşgar (Sule)
Yarkent (Soju)
Hotan
Pem
Charchan
Lop
Lop G.
Shazhou (Dunhuang)
Chijin
Kuyu
Etzina (Juyan)
Suzhou
Ganzhou
Liangzhou (Erginul) (Wuwei)
Ningxia (Egrigaia)
Chahannaoer
Huang
Xining (Sinju)
Lanzhou
Guyuan
Fushi
Gongchang (Longxi)
Taozhou (Lintan)
Qinzhou (Tianshui)
Xi'an
Nanzheng (Hanzhong)
Ankang
TIBET
Xindu
Chengdu
Yangzi
Wumeng
Zhaotong
Dali
Menghua
Shunning
(Kunming)
Burma ile ticaret
MİAN
1287 Moğol bağımlısı
ANNAM
1285 Moğol bağımlısı
Longtian
güneydoğu Asya (Nanhai) ile ticaret
MOĞOLİSTAN
ZHILI (HEBEI)
Kalgan
Rehe
Mukden
Datong
Pekin
Baoding
SHANDONG
Shunde
Ji'nan
Jining
SHANXI
GANSU
Lanzhou
Pingliang
Huaiqing
Zhengzhou
Xi'an
SHAANXI
Hanzhong
HENAN
Qingjiang
JIANGSU
Nanjing
Şangay
Fancheng (Xiangfan)
HUBEI
ANHUI
Wuhu
Hangzhou
Songpan
SICHUAN
Chengdu
Dajianlu (Kangding)
ZHEJIANG
Dongting G.
Poyang G.
HUNAN
JIANGXI
GUIZHOU
Zhaotong
Anshun
FUJIAN
Dali
Menghua
Yunnanfu (Kunming)
Guilin
GUANGXI
GUANGDONG
YUNNAN
Guangzhou
GÜNEY ÇİN DENİZİ
toplum nüfusun yüzdesi olarak Müslümanlar
5
1
0.1
başlıca Müslüman nüfus topluluğu
ölçek 1: 25 000 000
0
600 km
400 mil

İslâmiyet'in yayılışı
İslâmiyet Çin'e iki yoldan geldi. Güneydoğu Asya'dan deniz yoluyla geleni, başlangıçta daha önemliydi. 14. yüzyılda, kıyıdaki Fujian bölgesinde bulunan Müslüman cemaatlerinin büyüklüğü ve Ming istilâsı karşısındaki direnişleri, muhtemelen, Ming hanedanının kurucuaunun neden Denizcilik Yasağı koyduğunu açıklayacak nedenlerden biridir. Muhtemelen, bu kişi, böylece buradakilerle ülke dışındaki dindaşları arasındaki bağlantıyı keseceğini umuyordu. Müslüman kuzeybatıdan kara yoluyla gelen ikinci akım, daha kalıcı bir önem kazandı. İlk evrelerinde bu akım, esas olarak, din değiştirmekten çok, Moğol hanedanının egemenliği altında, insanların -tüccarların, askerlerin ve memurların- fizik bakımından yer değiştirmelerinin sonucuydu. Bu, bu akımın ticaret yolları üzerinde ve güneybatı ucu gibi garip yörelerde yayılmasını açıklamaktadır. Hatta, Ming hanedanı altında, güvenlikleri bakımından, kuzeybatıdaki Müslüman cemaatlerinin hükümetten edindikleri tehdit, iç bölgelerde bazı zorunlu yerleşimlere yol açmıştı.
Haritada, Moğolların egemenliğindeki kıyı bölgeleriyle kuzeybatı Çin'de sonraki dönemlerden çok daha fazla bir dinsel çeşitlilik olduğu açıkça görülmektedir. Varlığını sürdürmeyi başaran İslâmiyetin yanında, ikisi de Qing döneminde tümüyle yokolmuş bulunan Nasturi Hıristiyanlığı ve Yahudilik de vardı.
İslâmiyet'in yayılışı, aynı zamanda, çağdaş Çin bakımından da bazı önemli sonuçlar doğurmuştu. Hem 18. ve hem de 19. yüzyılda Han yönetimine karşı Müslüman ayaklanmaları vardı. (sayfa 41 ve 149'daki haritalara bakınız.)
Kuzeybatıda bu din, hâlâ bir ölçüye kadar Pekin'le anlaşmazlığın odak noktası olarak işlev görmektedir, ancak laik eğitim, bu dinin gençler nezdindeki çekiciliğini ortadan kaldırmakta gibidir.

lara kişisel bir kurtuluş, hem de daha iyi bir toplumsal düzen vaadeden yeni bir ideolojiyi yerleştirmeye çalışıyorlardı. Bu ideoloji, *Zhou'nun Dinsel Tören Kuralları*'nın ütopik Konfüçyusçuluğu ile Hong Xiquan'ın bir misyoner risalesinden bulup çıkardığı Eski Ahit Hıristiyanlığının bir karışımıydı. Savunulan, ama muhtemelen hiçbir zaman uygulamaya konulamayan toplumsal ülküsü, her biri kendi kilisesine ve depolarına sahip bulunan ve dinsel bir önderlik altında toplanmış küçük kırsal topluluklar etrafında kurulmuş olan bir dinsel kollektivizmdi. En çarpıcı ve anlamlı kaygısı, "iblisler" olarak adlandırdığı şeyin, yani geleneksel Çin halk dininin ortadan kaldırmasıydı.

Modern çağlardan önce, her Çin topluluğunun yaşamı, topluluğun tanrılardan ve ruhlardan meydana gelen bir dolaşık dünya ile olan ilişkilerini düzenleyen dinsel tören kuralları bütünlüğünce örülmüştü. Küçük aile grupları ortaklaşa tütsü yakarak, daha büyük gruplar ise kutlama, adak adama ve arınma şenlikleriyle birbirlerine kenetlenirlerdi. Toplumsal zaman, yıl boyunca bu tür vesilelere ve şanlı ve şanssız günlere bölünmüştü. Bir anlamda topluluğun hizmetkârları olan Tanrılarla ve insan ahlâkı ile toplumunun ötesinde özgürlüğe erişmiş bulunan ölümsüzlerle dolu toplu dua usülü imgesi, topluluğa ait efsanevî öyküler, şarkılar ve tiyatro, genel düşünüşü egemenliği altında tutardı. Köylerde ve kentlerdeki mahallelerde toplumsal yaşamın merkezleri, çoğunlukla, kırmızı sütunları, parlak kiremitli çatıları, boyanmış ve heykelciklerle bezenmiş kirişleri ve belirli dönemlerde dışarıya çıkartılarak kendi ruhsal hüküm bölgelerinde, topluluk eşliğinde dolaştırılan heykelleriyle görkemli tapınaklardan meydana geliyordu. Burada sözkonusu olan, bütün topluluğu kucaklamış olması nedeniyle, ayrı bir örgütlenmesi ve ruh medyumları ile (soru soranlara cevap veren) onların yöneticileri, daha geniş ölçekli törenleri yöneten Taocu ritüel ustaları olsa bile, batılı anlamda ruhban sınıfı bulunmayan bir dindi.

Hong Xiuquan'ın ilk kamusal eylemleri bu dine saldırmak ve Konfüçyusçu ahlâk anlayışıyla yüklü bir tektanrıcılığı telkin etmek olmuştu. Bu kişinin ilk yazıları evlât itaatkârlığını, toplumsal uyumu ve tiyatro gösterileri, kumar ve fahişelik gibi kötülüklere tümden karşı çıkmayı vurgulamaktaydı. İzleyicileri (oldukça anlaşılır nedenlerden ötürü) komşularıyla sürekli çatışma halinde yaşamlarını sürdürmüşlerdi. Yetkililerin baskı ve kuşkuları sertleştikçe gerçekten başkaldırmak zorunda kalmışlardı. Bir keresinde, kısmen iktidarı ele aldıklarında, yönettikleri bölgelerdeki birçok tapınak ve manastırı yerle bir etmişlerdi bu, Avrupa'da kilise ve katedrallerin tahrip edilmesine benzetilebilecek bir kültürel yıkımdı. Taipingler, ayrıca, kadınlara tanıdıkları toplumsal özgürlük ve yine kadınlara verdikleri toprak sahibi olma hakkı gibi, en azından kuramsal eşitlik bakımından devrimciydiler.

1859'dan sonra, Taiping Başbakanı Hong Ren'gan, Hong Kong'daki batılılardan öğrendiklerine dayalı çok yönlü bir ekonomik çağdaşlaşma programı oluşturdu. Toprak üzerindeki mülkiyetin ortaklaşa olmasına yönelik proje gibi gerçekleştirilmekten uzak kalan önerileri, bankaları, demiryollarını, gazeteleri, postahaneleri, gizli oyu, icatlara patent vermeyi, alkollü içkilerin yasaklanmasını, falcılığın ortadan kaldırılmasını içeriyordu, çünkü yer altındaki minerallerin kâr amaçlı olarak çıkarılmasını ve bir gizli polisin oluşturulmasını engellemeyi hedefliyorlardı.

Taiping isyanı ile yüzyıl ortasında başgösteren diğer ayaklanmaların yenilgiye uğraması, ancak büyük

güçlükler göze alınarak gerçekleştirilebilmişti. Kurulu düzen, yıkılmanın eşiğinden dönebilmesini, muhtemelen, en sınırlı ekonomik toplumsal ve siyasal yenilikler karşısında bile Saray'ın 1870'lerle 1880'lerde takındığı ihtiyatlı tavra borçlu bulunmaktadır. Bununla birlikte, teknik alanda çağdaşlaşma konusunda tartışmalar sürmekteydi. Taiping'lerin yok edilmeleriyle sonuçlanan sürecin mimarlarından biri olan Li Hongzhang, 1865'te imparatora şunları söylemişti: "Batılı makinalar, insanların gündelik yaşamlarında kullanacakları, çiftçilik, dokumacılık, baskı ve kapkacak yapımı ile ilgili araç gereçleri üretebilmektedir. Bu makinalar sadece silah yapımı için değildir. Hayret uyandıran nokta, bu makinaların suyu ve ateşi, emeği ve maddî kaynakları korumak üzere kullanılmalarıdır." Ancak, kendisine, Woren gibi, "devletin temel politikası insanların zihinlerini geliştirmektir. teknikleri değil" diye konuşan muhafazakârlar tarafından karşı çıkılmıştı.

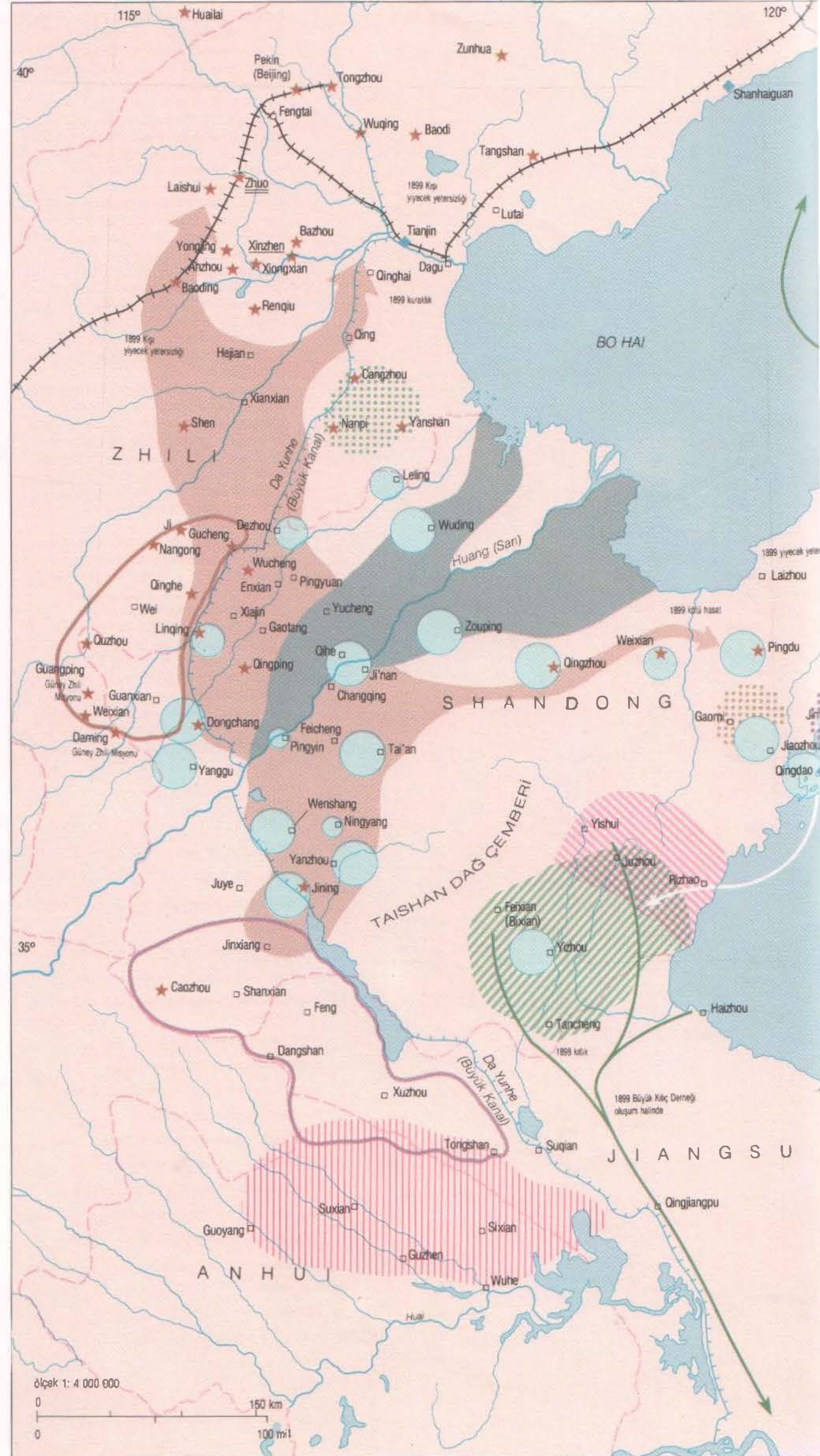
3. Kurumsal Reform İçin Kışkırtmalar

Annam'ın 1880'lerde Fransızlar tarafından ele geçirilmesi ve Tayvan'ın 1945'e kadar elden çıkmasına yolaçacak olan 1894-95 savaşında Japonya'nın Çin'i hızlı bir yenilgiye uğratması, kurumsal reformlara yönelik önerilerde bir artış yaratmıştı. Bu önerilerin gerisinde yatan hedef, ülke içi iletişimin *(tong)* daha yüksek bir düzeye ulaştırılması ve böylelikle yönetenlerle yönetilenler arasında karşılıklı destek ve sempatinin artırılmasıydı. Bu öneriler, ilk olarak, Dr. He Kai gibi, batılılarla içiçe yaşayan Çinliler ve siyasetle ilgili yabancılar tarafından ortaya atılmış, ancak bir anda, daha genç memurlarca üstlenilmişti. Bu genç memurlar grubunun temsilcisi olan Chen Zhi'nin, kuşkuları bertaraf etmek üzere bilinçli olarak düzenlenmiş bulunan, *İnsan İlişkilerinde Hiç Değişmeyen Öğenin Kitabı* başlığını taşıyan yapıtında ortaya koymuş olduğu reform önerileri bizzat imparator tarafından incelenmiştir. Reformcuların temel istekleri, yazılı hale getirilmiş bir hukuk, seçimle işbaşına gelen yerel yöneticiler ve danışma meclisleri, bir ulusal parlamento ve "sayısız insanı tek bir zihniyet içinde toplamaktan daha iyi bir şey olmadığı" için devlet denetimine tâbi olan gazetelerdi.

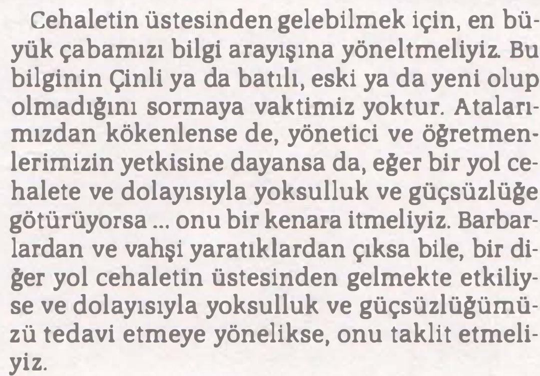
Karmaşık bir birleşim olan çağdaş Çin milliyetçiliğinin biçimlenmeye başladığı tarih 1890'lardır. En eski akım, çağdaşlık öncesi bir kültürel evrenselcilikti. Bu akımın taşıdığı belirsizlikler, hem "Çin İmparatorluğu", hem de "Bütün Dünya" anlamına gelebilen Çin deyimi "Gökyüzünün Altındaki Herşey" *(tianxia)* ile ifade edilmekteydi. Çin'in insanlıkla, elbette en iyisinden uygarlaşmış insanlıkla aynı şey olduğu yaygın bir duyguydu. Dolayısıyla, insanlığın kaderi, hemen hemen, Çin kültürünün ve hatta (hiç de aynı şey olmayan) Çinli ırkının kaderiyle eşanlamlı kabul ediliyordu. İşin başlangıcında bu, değişimin önünde bir engeldi. 1860'larda Pekin'de bulunan İngiliz Elçisi Alceck, Çinliler için, "ırklarıyla ve tüm yabancı uluslar karşısında, uygarlık adına gerçek bir üstünlük olarak düşündükleri her şeyleriyle gurur duyan" insanlar sözünü kullanmıştı.

1890'larda bu akım, o tarihlerde moda olan "Toplumsal Devrimcilikten ödünç alınan bir fikir olarak, uluslararası yaşam mücadelesi karşısında giderek büyüyen bir ilgiyle yer değiştiriyordu. Bu yeni ilginin merkezinde Çin'in de, diğer birçokları gibi bir ulus-devlet olduğu ve bir anlamda düşmanlar arasında bir ölüm-kalım mücadelesi vermekte olduğunun farkına varılması yeralıyordu. Bu fikrin tipik ifadesi, Huxley, Adam Smith ve John Stuart Mill'i Çince'ye çeviren Yan Fu tarafından, 1900'de ortaya konulmuştu:

Boksörlerin kökenleri, 1898-1900
1898-1900'ün Hıristiyan ve yabancı aleyhtarı Boksör Hareketi, coğrafî bakımdan ayrı iki bileşenin sonucudur. Bunlardan biri -Boksör yanlısı yerel milis güçleri- Huang Nehri'nin kuzeyinde etkindi. Diğeri -Büyük Kılıç Derneği- ise bunun güneyinde ortaya çıkmıştı. Bunlar, sırasıyla doğuya ve kuzeye doğru ilerleyerek karşılaşıp birleştiler. Harita, Boksör Hareketinin Büyük Kanal'la olan yakın ilintisini ve bu hareketin en kalabalık Hıristiyan (misyonlar çevresinde) ve yabancı (antlaşma limanlarında) varlığının bulunduğu bölgelerle olan zayıf coğrafî ilişkisini göstermektedir. Harita ayrıca, bu hareketin bölgedeki diğer Hıristiyan ve yabancı aleyhtarı, hemen hemen çağdaş hareketlerden mekânsal olarak ayrı oluşunu da vurgulamaktadır.

Sağda: İmparatoriçe Cixi, saraylı hanımlar ve baş haremağası ile birlikte.

Dalny
Port Arthur
Dengzhou
Weihaiwei
Zhefu (Yantai)
Shidao
Haiyang

Boksör yanlısı merkezi bölge
Büyük Kılıç Derneği, 1896-97
sel bölgesi, 1892-98
Hıristiyan aleyhtarı propaganda
İltica hareketleri, 1898-1900
Boksörler'den olmayan ayaklanma, Ocak-Mayıs 1899
Yizhou Hıristiyan aleyhtarı hareketi Ocak-Haziran 1899
Jimo Hıristiyan aleyhtarı hareketi Nisan 1899
Alman askeri seferi Mayıs-Haziran 1899
Rizhao yabancı aleyhtarı hareketleri 1899
Geomi demiryolu aleyhtarı hareketleri 1899
Boksörler'in faaliyetleri, Ağustos 1899-Şubat 1900
Boksörler'in faaliyet merkezi Mart-Haziran 1900
Xinzhen Boksör karargâhı, Mart 1900
Zhuo Boksör karargâhı, Temmuz 1900 başları
Shandong'daki Hıristiyan topluluğu
2000-6000 kişi
400-2000
400'den daha az
anlaşma limanı veya yabancılara sözleşmeyle bırakılmış bölge

Cehaletin üstesinden gelebilmek için, en büyük çabamızı bilgi arayışına yöneltmeliyiz. Bu bilginin Çinli ya da batılı, eski ya da yeni olup olmadığını sormaya vaktimiz yoktur. Atalarımızdan kökenlense de, yönetici ve öğretmenlerimizin yetkisine dayansa da, eğer bir yol cehalete ve dolayısıyla yoksulluk ve güçsüzlüğe götürüyorsa ... onu bir kenara itmeliyiz. Barbarlardan ve vahşi yaratıklardan çıksa bile, bir diğer yol cehaletin üstesinden gelmekte etkiliyse ve dolayısıyla yoksulluk ve güçsüzlüğümüzü tedavi etmeye yönelikse, onu taklit etmeliyiz.

Bir ölüm-kalım mücadelesi olarak bu yeni milliyetçilik anlayışının etkinlikle ilk ortaya çıkışı, muhtemelen, 1894-95'teki Japon yenilgisinin ardından Pekin'de sınava giren adaylardan kitle halinde bir protesto gösterisi yaptıkları zaman alt düzeyde bir memur olan Kang Youwei'nin derlediği manifesto ile gerçekleşmişti. Kang Youwei, ağır bir dille, şu gözlemde bulunmuştu: "Yeryüzünde parçalanmış bir kiremite benzemeyen hiçbir muhafazakâr ülke yoktur." Onun betimlemesine göre, İngilizlerin egemenliği altındaki Hindistan, "üretken yerlilerin sığır veya at gibi muamele gördüğü" bir ülkeydi. Kang Youwei, imparatorun cariyelerinin öğretmeni Wen Tingshi ile birlikte, Nasıl Güçlü Olunacağını İnceleme Derneği'ni kurmuş ve bu da, çok geçmeden, çağdaş siyasal partilerin öncüleri niteliğinde olan "inceleme dernekleri"nin yaygınlaşmalarına yolaçmıştı.

Aslında Kang, 1898'de imparatorun özel danışmanı olmuş ve deneyimsiz bir ateşli reformcunun son derece aceleci etkisi altında sayısız reformlara yönelmiştir. Bu reformların önemli olanları arasında, kamu hizmeti sınav sisteminin çağdaşlaştırılması, yönetim yapısının işlevsel temellere göre ussallaştırılması, eğitimde müfredat programının güncelleştirilmesi ve demokratikleşmeye yönelik bir başlangıç kuralı yeralıyordu. Bu "demokrasi" in meşrulaştırılmasında başvurulan şey, insanların hak sahibi olmaları değil fakat, demokrasinin, örgütlü bir birlik aracılığıyla ulusal güç yaratmaya yönelik oluşuydu. Che Zhi'nin sözleriyle, "Bir şey önerildiğinde, üzerinde çok fazla konuşulmaz ve bu önerinin uygulanmasında herhangi bir savsaklama olmaz. Bu, bedenin, her duyguyu güçlü bir siper yaratacak biçimde birleştiren tek yürek ve tek davranış biçimi ile kolu, kolun da parmakları kontrol altında tutmasına benzer." Üç aydan biraz daha fazla bir süre sonra, Kang Youwei ve arkadaşları, Dul İmparatoriçe Cixi, bendesi Ronglu ve başkent yakınları daki bir orduya hâkim bir durumda bulunan yüksek rütbeli bir memur olan Yuan Shikai'nin önderlik ettiği muhafazakâr bir hükümet darbesiyle iktidardan düşürüldüler.

4. Aşırı Muhafazakârlık

Çağdaş Çin milliyetçiliğinin üçüncü öğesi, Çinli olmayan her şeye karşı yabancı korkusuyla birleşmiş bir biçimde rahatsızlık duyulmasıdır. Jeolojik benzetmemize devam edersek, bunu dönem dönem bir üst katmana geçmek için kendini zorlayan, kısa ömürlü, fakat yüzeyde yara gibi duran taş katmanlar ve kayalar biçiminde kalıcılık kazanarak soğumadan önce, şiddetli tahrip edici etkiler yapan duygusal bir lâv püskürmesi diye düşünebiliriz. Bu duygunun klâsik örneği, 1899 ve 1900 yıllarında başgösteren Boksör Ayaklanması'nda görülmüştür.

Bu ayaklanmanın halk içindeki kökleri, asıl kurbanlarını Çinli Hıristiyanların ve Hıristiyanlığa inandıkları ileri sürüle lerin oluşturduğu, Hıristiyanlık aleyhtarı iki hareketin birleşmesinde bulunuyordu. Bu iki hareket, geleneksel dinin tiyatro havası içinde, can almayı ve kendilerinin saldırılardan yaralanmayacakları savlarını da içeren askerlik sanatlarını uygulamışlar ve yandaşlarının büyük bir bölümünü yirmi yaşın altındaki gençlerden sağlamışlardı. Ayaklanma, esas olarak, o tarihte ciddi bir ekonomik çöküntüyü yaşayan ve yerlerinden edilmiş, toplumsal konumlarını yitirmiş insanlarla dolu olan Büyük Kanal'ın kuzey kıyılarına denk düşen oldukça sınırlı bir bölgede etkili olmuştu. Bu ayaklanma, bir ölçüye kadar, yabancılarla uzlaşma politikasını hiçbir zaman benimsememiş olan bir avuç aşırı muhafazakâr yerel yönetici tarafından teşvik görmüştü. Bu teşvikçilerin en önemlileri, 1890'ların ortalarında Shandong eyaletinin valisi olan Li Bingheng ile 1898 ve 1899'da vali olan Yuxian'dı. Ancak, hareket bir kez başladıktan sonra, bu insanların herhangi bir denetimi de kalmamıştı ve ayaklanma, memurların dikkate alınmadığı kendilerine kötü davranıldığı, eziyet gördüğü ve hatta öldürüldüğü bir tür çılgın siyasal şenliğin özelliklerini kazanmıştı.

Boksör hareketi, kötü kaderin yaratıcıları olarak gördüğü insanları öldürmeye çalışması bakımından bir program niteliğindeydi. Pekin'de asılan bir afiş, bu harekette etkili olan tavırları şöyle ifade etmektedir:

Doğa üstü güçlerin yardım ettiği Boksörler...

Kılıç oyunu yapan bir Boksör'ü görüntüleyen çağdaş bir çizimin uygulaması. Boksör askerî sanatları hakkında bol miktarda gösteri yapılıyor ve uzmanlar, büyülerinin onları bıçaklar ve kurşunlardan etkilenmemelerini sağladığına inanıyorlardı. Ustalar, çoğu kez, askerî egzersizlere başlamadan önce, müridlerinin hipnotik bir trans durumuna geçmelerini istiyorlardı ve bazen de kendilerinin savaş tanrısı Guandi gibi tanrısal varlıklar tarafından sahiplenildiklerini ileri sürüyorlardı.

sadece şeytanların (yani Hıristiyanlarla yabancıların) Kuzey Çin ovasını belâya sokmaları yüzünden ayaklanmıştır. Bu şeytanlar, insanları, Gök'e zorla el koymak anlamına gelen Hıristiyanlığa inanmaya zorlamışlardır. Tanrılara ya da Budalara karşı saygısızlardır ve atalarını unutmuşlardır. Bu insanlar insanî ilişkilerde herhangi bir ilkeye sahip değillerdir... Yağmur yağmamaktadır. Toprak kurumuştur. Bunların hepsinin oluş nedeni, Hıristiyan kiliselerinin Gök'ün işleyişini engellemeleridir. Tanrılar kızgın, ölümsüzler dargındır... Şeytanlardan kurtulmak istiyorsanız çok fazla çaba sarfetmenize gerek yoktur. Demiryollarını sökün! Büyük buharlı gemileri yıkın!.. Şeytanlar bir kez kılıçtan geçirildikten sonra, büyük Qing hanedanı barış içinde hüküm sürecektir.

Bu ve evrensel olarak varoldukları düşünülen casuslar gibi diğer korkular, "şeytanlar" temizlenir ve Boksörlerin dinsel tören kurallarına uyulursa, bir anda, sanki bir büyü sonucunda ortaya çıkacağına inanılan bir yeniden kuruluş ve refah düşüncesi ile dengelenmekteydi.

Bu dönemdeki birçok muhafazakâr memur, daha sonraları çok geniş uzantıları olan değişiklikleri önlemenin bir yolu olarak, özellikle askerî konularda, oldukça sınırlı bir batılılaşma programını destekliyorlardı. Boksörler'in yabancı aleyhtarlığı, çoğunlukla pratik yönetim deneyimi az olan ve bu ölçüdeki bir batılılaşmayı bile gereksiz gören memurlardan oluşan küçük bir aşırı muhafazakâr grup için çekici geliyordu. Bunlar, uygun bir biçimde denetim altında tutulduğunda ve güçlendirilmiş bir ideolojik bilinç ile, kitlelerin iradî gücünün yabancıları tümüyle dışarı atmakta ve anlaşmalarla kurulan limanlardan ve Hıristiyanlıktan kurtulmakta kullanılabileceğine inanmışlardı. Yuxian, "Ülkemiz sürekli geriliyor, çünkü halkın iradesi geliştirilmiyor" diye konuşuyordu. Veliahtın öğretmeni Tanji, "haklı öfke bilinci, kötü muameleleri bastırmaya yeterlidir" görüşünden yanaydı. Taht, "kitlelerin iradesi"nden bir tür siper gibi söz ediyordu. Bazıları, hurafelere dayanan şeyleri ussallaştırmaya çalışıyordu. Prens Duan gibi başkaları ise, daha sinik bir tavır içindeydiler. "Sorun sadece onların duygularından yararlanmaktır" diyordu Prens. "Neden onların büyülerinden söz ediyorsunuz?" Çin tarihinde kitlelerin seferber edilmelerine yönelik ilk girişim, böylece, gericilerin eylemleriyle gerçekleşmiş oluyordu.

Aşırılar, saraydaki tartışmayı kazanmışlar ve Çinli Hıristiyanları yok etmek (veya kendini yenileme dairesi diye adlandırılan bürolar aracılığıyla onları doğru yola getirmek) ve yabancılardan kurtulmak için bir kampanya başlatmışlardı. Daha gerçekçi olan orta ve güney Çin'deki yerel yöneticiler, cesurca bir hareketle, imparatorluk buyruklarını uygulamayı reddetmişler ve böylelikle de, pekalâ Çin'in parçalanmasına yol açabilecek olan yabancı güçlerle girişilecek bir genel savaştan kaçınabilmişlerdi. Nitekim, kuzeydoğu bölgesi, müttefik yabancı güçlerin akını sonucunda etkisizleştirilmiş ve Çin Hükümeti, yabancı aleyhtarı hareketten sorumlu oldukları ileri sürülen memurları cezalandırmak ve yüklü bir tazminat ödemek zorunda bırakılmıştı.

Boksör ayaklanması, özellikle 1960'lardaki Kültür Devrimi'nde olduğu gibi, Çinlilerin siyasal davranışlarının çeşitli özelliklerini son derece açık olarak ortaya koyacak bir biçimde, zaman zaman patlak verecekti. Nefret, kitle seferberliğinin temelini oluşturmaktaydı. Kötülüğü yaratanlar bir kez yok edildikle-

İç Üretimin 1914-18 ve 1931-36 arasında Çin'deki Dağılım Yüzdesi, büyüme hızı esas alınarak sektörlere göre derecelendirilmiştir.

	Ürün (1933 *yuan*'ıyla milyar olarak)		Gayrisafi İç Üretimin Yüzdesi		Endeks (1914-18=100)
	1914–18	1931–36	1914–18	1931–36	
Çağdaş					
Sanayi	0.33	1.21	1.4	4.2	367
Taşımacılık	0.25	0.50	1.[illegible]	1.7	200
İnşaat	0.26	0.48	1.1	1.6	185
Para	0.17	0.28	0.7	1.0	165
Geleneksel					
Ticaret	2.23	2.71	9.2	9.3	122
Devlet	0.76	0.91	3.1	3.1	120
Kişisel hizmetler	0.30	0.35	1.2	1.2	117
Tarım	16.00	18.32	66.0	62.9	115
Oturma kirası	0.91	1.04	3.8	3.6	114
El zenaatları	1.93	2.18	8.0	7.5	113
Taşımacılık	1.10	1.15	4.5	3.9	105
GSİÜ	**24.26**	**29.13**	**100.0**	**100.0**	**120**

Not: Alt toplamlar tam sayıya yürütülmüştür.
"Taşımacılık", iletişimi de kapsamaktadır.

Çin'in Ekonomik Sisteminde, Tarım ve Sanayi'de Kişi Başına Düşen Ürün, 1952-53, 1952 Yuan'ıyla

	Nüfus (1953) (milyon olarak)	Ürün (1952) (milyon *yuan*)		Kişi Başına Düşen Ürün (kişi başına *yuan* olarak)	
		Tarım	Sanayi	Tarım	Sanayi
Ard Ülke	507	38158	16932	75	33
Eski Anlaşma Limanları	8.9	—	8 346	—	938
Kaynak bakımından zengin sınır bölgeleri	46.9	5063	7514	108	160
Dış Çin	12.7	1835	404	144	32

Üstte: Bir demiryolu şebekesinin yapımı, 19. yüzyılın son yıllarında başlatılmıştı. 1908'de çekilmiş olan bu fotoğraf, Tianjin limanında kalabalık bir istasyon platformunu görüntülemektedir.

Solda: Ekonomik büyüme Tablo 1. İç üretimin 1914-18 ve 1931-36 arasında, Çin'deki dağılım yüzdesi, büyüme hızı esas alınarak sektörlere göre derecelendirilmiştir. Rakamların yer aldığı ilk iki sütun, (Mançurya da dahil olmak üzere), Çin ekonomisinin ürettiği değeri, 1. Dünya Savaşı sırasında ve 1930'larda, kabaca "çağdaş" ve "geleneksel" olarak ayrılmış olan farklı sektörlere göre göstermektedir. Her sektörün payını toplamın yüzdesi olarak gösteren üçüncü ve dördüncü sütundan, özellikle yüzde 60'ın üzerine çıkan tarım olmak üzere, geleneksel sektörlerin yüzde 60'ın üzerine çıkan baskın üstünlüğü açıkça görülmektedir. Son sütun, 1914-18 arasındaki üretimini 100'e eşit kabul ederek, her sektörün, iki dönem arasındaki oransal büyümesini göstermektedir. Çağdaş sektörün, özellikle (3 ½ kattan daha fazla büyümüş olan sanayinin) çok daha hızlı genişlemesi de aynı biçimde açıktır.

Tablo 2. Çin'in dört ekonomik sisteminde, tarım ve sanayide, kişi başına düşen ürün, 1952-53, 1952 *yuan*'ıyla.

rinde, her şeyin mucizevi bir biçimde iyileşeceğine inanılmıştı. İnanç sahibi olmayla karşılaştırıldığında, teknolojik üstünlük önemsiz görülüyordu ve birçok sıradan insan, doğru bir ideolojiyle insanüstü başarılar gösterebilecekleri vaadine inanmıştı. Eylemciler, dış kaynaklı her şeyi (yabancı kökenli ateşli silâhlar dışında) yok etmeye çalışarak, sözcükleri, giysileri ve nesneleri simgesel bir arılaştırmaya tâbi tutmayı sabit fikir haline getirmişlerdi. Duyguları harekete geçirmek için görsel araçlardan yararlanılmakta ve tiyatro oyunu ile gerçek yaşam içiçe geçme eğilimi göstermekteydi. Coşkulu gençlik davanın en kalabalık yandaşlarını ve bu uğurda yaşamlarını yitirenlerin de çoğunluğunu oluşturuyordu. Devlet aygıtının bir kesiminden gelen destek sonucunda kitle hareketi büyümüş, ancak sivil ve askerî bürokrasiler, biri bu hareketin yanında, diğeri ise karşısında olmak üzere ikiye bölünmüştü. Bu çatışmadan ölümcül kan davaları doğmuştu. Görünürde tahta bağlı olmakla birlikte bu hareket, aslında, denetlenmiyordu ve bazı yörelerde, suç işleyen yeraltı dünyasının, yolsuzluklarını gizlemek amacıyla yararlandığı kendi karşı yönetimini de kurmuş bulunuyordu. Halkın safdilliği kolayca oluşturulabilen bir şeydi, ama dayanıksızdı. Halk, yapılan vaadlerin gerçekleşmediğini gözlediğinde desteğini çekiyordu.

5. Demokrasi

Yaklaşık 1903 yılına gelindiğinde, eğitim görmüş Çinlilerin hemen tümü, Çin'in varlığını sürdürebilmesi bakımından bir tür genel toplumsal ve siyasal reformun kaçınılmaz olduğuna inanmıştı. Ortaya çıkmaya başlayan uzlaşma, Kang Youwei'nin eski bir müridi ve Çin tarihinin belki de en etkili müellifi olan Liang Qichao tarafından yazılan ve 1902'de yayımlanmış olan *Yeni Bir Vatandaşlık Kuramı*'nda toplanmıştı. Çin, ona göre özgürlüğü, eşitliği, bağımsızlığı, öz saygıyı, öz yönetimi ve bir kamusal ahlâk duygusunu içeren yeni bir topluma ve yeni bir ruh haline gerek duyuyordu. Liang Qichao halk egemenliği üzerinde durarak, eski "sadakat" *(zhong)* kavramını, bireysel hükümdardan veya hanedandan bir bütün olarak ulusa geçecek biçimde değiştirdi. Dolayısıyla da, nihaî meşrulaştırıcı ilke olarak Gök'ün *(tian)* yerini "halk" *(min)* kavramı aldı.

Daha sonra, dünya tarihi üzerindeki dikkatli incelemesi, Liang'da, asıl önemlisinin organik gelişme olduğu ve cumhuriyetçi bir yönetim biçiminin Çin geleneklerinden, uygulanabilirliği açısından fazla keskin bir kopuş olacağı kanısının yerleşmesine yolaçtı. Bu kanısını da, 1910'un sonlarına dek korudu. Bunun yanında, Tokyo'da, Sun Yixian (Sun Yat-Sen) ve Hu Hanmin'in önderlik ettiği Cumhuriyetçi İttifak adlı daha aşırı bir grup da vardı. Bu grup, *Halkın Gazetesi* adlı yayın organında, sadece krallığın yıkılmasını değil, bir ölçüde ekonomik kollektivizmi de savunuyordu. Ancak, 1905 ve 1906'da görüşlerinin etkisi görece daha az olmuştu.

Aynı zamanda, yavaş yavaş oluşan bazı teknik ve kurumsal değişiklikler, siyaset sahnesinin niteliğini de değiştirmişti. 1880'lerde başlayan elektrikli telgrafın yaygınlaşması, artık, tüm yöresel başkentleri ulusal ve uluslararası bir şebekeye bağlamaya yetecek bir bütünlüğe ulaşmıştı. İmparatorluk, iletişim bakımından, birkaç on yıl içinde, (haftalardan saatlere doğru) yaklaşık iki birim küçülmüştü. Olayların akışı daha hızlanmaya başlamış ve vali gibi aracı durumundaki hükümet düzeyleri, bilgi akışının yerel örgütlerle merkez arasında doğrudan gerçekleşmesine bağlı olarak önemlerini yitirmişlerdi. Ayrıca, insanlar ve mallar, buharlı gemilerin işlediği su yolları ve genişleyen demiryolu ağı sayesinde, büyük kentler arasında seyahat edebilme olanaklarına kavuşmuşlardı. Benzer bir biçimde, gazetelerin çoğalıp yaygınlaşması, ilk defa, en azından kentlerde, özgün bir kamuoyu yaratmıştı. Bütün bunlara bağlı olarak, ulusal bilinç, on yıl öncesine göre daha keskin bir biçimde tanımlanmıştı.

Ama bir sorun vardı. Bu ilerlemeler, başta Şangay ve Tianjin gibi önde gelen anlaşma limanları olmak üzere, büyük kentsel merkezlerde yoğunlaşmıştı. Çin'in farklı bölgeleri arasında, dış etkilere karşı değişen açıklık derecelerine bağlı olarak, derin farklılıklar oluşmaya başlamıştı. Bu farklılıkların ne denli önemli oldukları, birkaç yıl geçmeden anlaşılmadı ve dolayısıyla ne olup bittiğini anlaşılabilir kılmak için, tümüyle zamandizimsel olan incelemeden biraz ayrılıp, anlamlı verilerin ilk kez elde edilebildiği bir sonraki dönemde, ekonominin çağdaş sektörünün büyümesine göz atmak uygun olacaktır. İlk tabloda yer alan sağdaki sütun, 1914 ve 1936 yılları arasında, çağdaş ve geleneksel sektörlerdeki ekonomik büyüme hızını karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Ülke ekonomisinin küçük bir kesimini oluştursa da, Çin ekonomisindeki çağdaş sektörün büyük ölçüde başarılı olduğu ortadadır. Çağdaş sınaî büyüme, Mançurya da dahil olmak üzere, 1912 ile 1939 yılları arasında, yüzde 5.6'lık bir ortalama tutturmuştur. 1912'den 1920'ye kadar 1. Dünya Savaşı nedeniyle Avrupa'nın rekabeti büyük ölçüde ortadan kalktığında, bu hız yılda yüzde 13.4 olmuştur. 1928 ile 1936 arasında, milliyetçi hükümetin iktidarı altındaki göreli barış ve birlik döneminde bu oran yüzde 8.4'tür.

Burada sözkonusu olan canalıcı toplumsal etken, sözü edilen büyümenin dağılımında garip bir çarpıklığın varlığıdır. Komünistlerin yönetimi ele geçirdiği 1949'dan biraz sonraki durumu gösteren ikinci tabloda Çin, kaba bir tahminle dört ana sisteme bölünmüştür: Çin iç bölgesi, eski anlaşma limanları, zengin kaynaklara sahip sınır bölgeleri (buraya Mançurya, ama Tayvan da dahil edilebilir) ve Dış Çin. Her sistemde kişi başına düşen ürünü gösteren son iki sütun, dört farklı ekonomi dünyası ile karşı karşıya olduğumuzu açıkça ortaya koymaktadır.

Yukarıda belirtilenlerden açıkça görülmektedir ki, büyük ölçüde anlaşma limanlarında (ve 1932'den sonra Mançurya'da) yoğunlaşmış olan batılı "ekonomik emperyalizm"in Çin ekonomisindeki çağdaş sektörün gelişmesini engellediği, son zamanlardaki propagandanın belirgin yanlışlıklarından biridir. Tarihçinin buradaki sorunu, başarısızlığı değil, başarıyı açıklamaktır. Sorunun kestirme cevabı, yabancılarca açılan anlaşma limanlarının (daha yakın dönemde anlatılan Hong Kong ve Tayvan'ın başarı öyküleri gibi) dünya ticaret sistemine bağlandığı ve bu bağlantının, iç bölgenin büyümesini engellemeye devam eden üst-düzeyli denge tuzağının mirası olan talep ve arz üzerindeki sınırlılıklardan bu liman bölgelerini kurtardığıdır.

Yerelleşmiş kalkınma bir kez başladıktan sonra, çağdaş girişimciliğin sürekli yöresel yoğunlaşmasına yolaçan alışılagelmiş olumlu karşılıklar da ortaya çıkmıştı. Dış ticaret, anlaşma limanlarında, yeni malların görsel etkilerine yönelik pazarlar açmıştı. Girişimciliğe soyunan Çinliler, kendilerine sunulan araç gereçlerin çekiciliğine kapılmışlardı: telgraflar, telefonlar, gazeteler, buharlı gemiler, demiryolu istasyonları. Sermaye, batılı bankaların fonlarıyla beslenen Çin bankaları aracılığıyla edinelebiliyordu. Teknik *know-how* özel hizmetler ve ürünler, yetenekli idareciler ve işçiler, hepsi el altındaydı. 1933'e gelindiğinde, Çin-

Üstte: Şangaylı tüccarlar, 20. yüzyılın ilk on yılında hatırı sayılır bir siyasal güç elde ettiler ve kendi yerel öz-yönetim birimlerinin faaliyetlerine katıldılar. Bu fotoğraf, zengin tüccar sınıfının iki öndegelen üyesini göstermektedir.

Üstte, ortada: Hali vakti yerinde bir kadın, hizmetçisi, kömür közleriyle doldurulmuş pirinçten yapılma el-ısıtıcılarını tutarken, dinlenmektedir.

Üstte, solda: Batılı tarzında yapılmış bir sandalyede oturan bu kız, en az Victoria çağı İngilteresi'ndeki bir kız kadar resmî bir biçimde fotoğrafçısına poz vermektedir. Ayakları, daha o tarihte bağlanmıştır.

Solda: Yeme, içme, falcılık, saç kesimi ve diğer birçok etkinlikler, açık havada gerçekleşirdi.

lilerin sahibi olduğu çağdaş sektörün, yabancıların mülkiyetinde bulunanların payına göre, üç katından fazla üretim yaptıkları tahmin edilmiştir.

Şangay, yeryüzünde etkili teknoloji transferinin en çarpıcı örneklerinden biri olmuştu. Çin sanayicileri, gözlerinin önünde, yabancıların fabrikalarında, dünyanın her yanındaki değişik ülkelerden gelen makinaların oluşturduğu sürekli bir sergiye ve onarımdan montaja, buradan kısmî imalâta ve düşük fiyatlı taklit üretime ve nihayet kendi özgün tasarımlarının yaratılmasına dek aşama aşama gerçekleşecek olan ilerlemenin araçlarına sahip bulunuyorlardı. Çin yapısı makina gereçleri, ilk kez I. Dünya Savaşı'nda, Şangay'dan deniz aşırı ülkelere ihraç edilmişti.

Bu farklılaşan yönelimler, içinde bulunduğumuz yüzyılın ilk on yılında çoktan başlamış bulunuyordu ve çok umut verici bir biçimde başlatılan bu dönemdeki kurumsal reformların sonuçta neden kargaşa ve başarısızlıkla bittiğini açıklamakta da yardımcı olmaktadırlar. Bu reformlar, gerçekte, çağdaşlaşma sürecinde yolun yarısını geride bırakmış, birkaç kentte kök salmış, buna karşılık, uyum sağlama yeteneğinden yoksun kırsal kesimin büyük kısmı geriye itilmişti.

Bu yüzyılın ilk birkaç yılı içinde, uysal dul imparatoriçeye, 1908'deki ölümüne kadar tâbi olmayı sürdüren merkezî hükümet, şaşırtıcı bir hızla, eski toplumsal ve siyasal düzeni büyük ölçüde değiştirmişti. Kamu hizmeti sınavları kaldırılmış, çağdaşlaşmış ve eğitilmiş bir ordu üst kademesi oluşturma sürecine hız verilmiş, ticaret odaları kurulmuş, belediye ve kırsal bölgeler düzeyinde öz yönetimi sağlamak için, seçilmiş yerel kurullar ve meclisler oluşturulmuştu. Seçimle işbaşına gelen bölge meclisleri ve son olarak da, 1910'da, yarısı iki dereceli seçimle, yarısı da atamayla gelenlerden oluşan bir tür parlamento oluşturulmuştu. Şangay ve Tianjin'in Çin bölgelerini idare edenler gibi daha ileri yerel özyönetim kurumları gelişme yolunda etkili olmuşlardı. Bunlar, yol ve köprüler yapmışlar, ilk öğretimi yaygınlaştırmışlar, kamu güvenliği görevini ve bazen de polislik görevini üstlenmişler, trafik denetimine öncü olmuşlar, fabrikaları denetlemişler, yangın ve sağlıkla ilgili tehlikeleri azaltmışlar, tramvayı ve temiz su kaynaklarını geliştirmişlerdi.

Bu reform dalgası altında, siyasal iktidarın doğasıyla ilgili bir değişim de gerçekleşmişti. Eğitim ile makam sahibi olma arasındaki bin yıllık bağlantı kopmuştu. Bu da, muhtemelen, toplumsal hareketliliği azaltmıştı. Artık kurulu düzene sıkı sıkıya bağlı olmayan yeni bir aydınlar sınıfı yaratılmıştı. Ayrıca, artık seçkinlere dahil olmak için gerekli olan ve çoğunlukla tamamlanabilmesi bakımından ya Japonya'da, ya da Batı'da okumayı gerektiren batılı tarzındaki yeni eğitim, geleneksel olana göre daha pahalıydı. Bu durum, yarı batılılaşmış bir yönetici grup ile Çin toplumunun geriye kalan kesimi arasında bir değerler uçurumu yaratmıştı. Yerel ve bölgesel düzeyde, bilgin-soylulara ve Şangay gibi yerlerde bunlarla birlik olan tüccarlara, eskiden gayrı resmî olarak sahip oldukları, kendi yerleşim bölgelerindeki işleri yürütme gücü artık resmen tanınmıştı. Öz yönetimin kök saldığı bölgelerde, imparatorlukça atanmış yerel memurlar, çok geçmeden, hem kendi rahatsızlıklarına hem de kendilerine bağımlı olanların yoksullaşmalarına bakarak rollerinin artık çok daha sınırlandırılmış olduğu bir durum içine girmişlerdi.

Son olarak, yirminci yüzyılın bu olağanüstü ilk on yılı, daha sonraları büyük bir önem kazanacak olan yeni birkaç hareketin doğuşuna da tanık oldu. Bunların arasında, ilk gerçek işçi sendikaları, yabancı mallara karşı kitle boykotlarının bir siyasal protesto silâhı olarak kullanılması, kadınların eğitiminin yayılması ve bütün Çinlilerin, hiç değilse ikinci bir uluslararası dil olarak konuşacakları bir "ulusal dil" yaratma girişimi yer almıştı.

6. 1911'deki Cumhuriyetçi Devrim

1910 yılının sonlarında, Mançu Sarayı'nda, iktidarın iplerini elinde bulunduran kral naibi *Zaifeng*, bir an önce âdil bir seçimle işbaşına gelen bir ulusal parlamentonun ve sorumlu bir hükümetin kurulmasını isteyen ve geniş destek bulan harekete sert bir biçimde karşı çıkmaya başlamıştı. Her ne kadar yönetimin anayasa programı, bir parlamentoyu süreç içinde kurmayı içeriyor ve dolayısıyla sorun bir ülke değil, zamanlama sorunu idiyse de, bu inatçı sertlik, kurulu düzen içinde makam sahibi olan çok sayıda etkili yurttaş arasında Mançu aleyhtarı bir duygunun ortaya çıkmasına yolaçtı. Bu yurttaşlara, bilgin soylular ile yerel öz yönetim kurullarının ve bölge meclislerinin tüccar önderleri yanında, çağdaşlaştırılmış silâhlı güçlerin subayları da dahildi. Bu gruplar, yavaş yavaş, profesyonel devrimcilerle, Devrimci İttifak ve Aydınlığın Dönüşü İçin Birlik ve diğer daha önemsiz yeraltı hareketleri içinde birleşmeye başladılar.

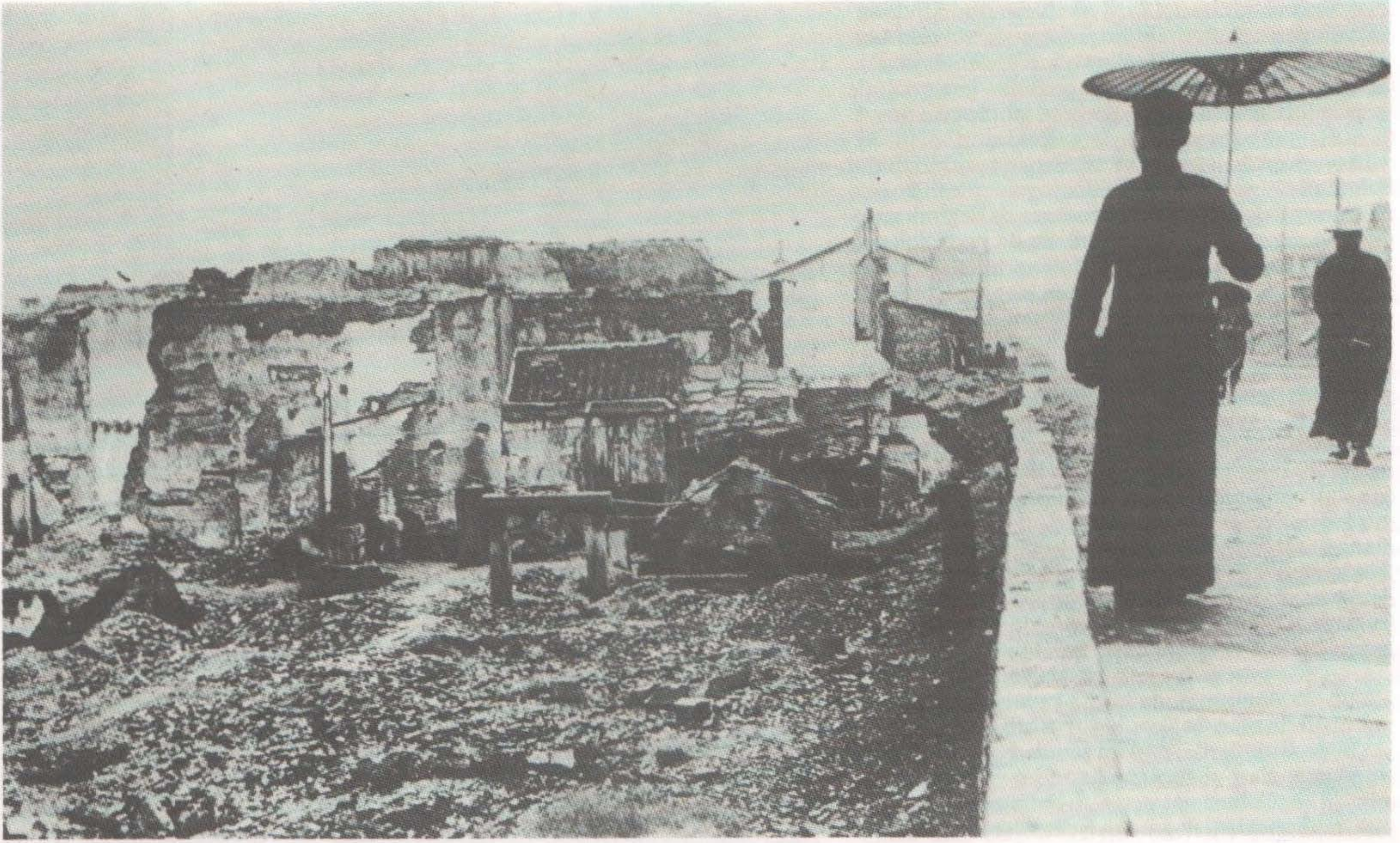
Mançu aleyhtarlığı, 17. yüzyılda, Triad'lar (Üçlemeler) gibi gizli örgütlerin, Ming döneminde, dinsel tören kurallarına ilişkin olarak yeniden canlandırılmalarından yana olan hareketten bu yana canlılığını sürdürmüş; imparatordan, "bu Tatar canavar... Çinli ırkımızın ezeli düşmanı" diye söz eden Taipingler tarafından da yeniden hayata geçirilmişti. Sun Yixian, 1890'larda bunu, biraz daha ilerletmişti. 1895'teki başarısız ayaklanmasındaki yandaşlarından biri, yetkililerce işkence edilerek öldürülmesinden önce, "Mancu-Qing, Mançurya'nın haydutları, ülkemizi bizden çaldılar, atalarımızı öldürdüler, oğullarımızı ve kızlarımızı tutsak ettiler" demiş ve "şimdi Mançuları yok etmezsek, Çinli ırkını yeniden kurmak imkânsız olacaktır" diye konuşmuştu. Çin'deki tüm kötülükleri Mançuların sırtına yükleyen yalınkat, ama derinden etkileyici olan propaganda, *Devrimci Ordu* başlığıyla, Zou Rong tarafından yazılan ve 1903'te yayımlanan katliam isteyen bir risale ile doruğuna ulaşmıştı. Daha ılımlı devrimciler kitle katliamı çağrısı yapmıyorlar, fakat Hu Hanmin gibi, sadece, iktidardan bir kez düşürülürlerse, Mançuların da "bizim içimizde eriyip yokolacaklarını" ileri sürüyorlardı.

Mançu aleyhtarlığının önemi, toplumsal olarak birbirlerinden oldukça farklı ve başka bir durum altında ortak noktaları son derece az olan, o anın gereği olarak, kendiliğinden ortaya çıkmış bir ittifaklar karmaşasını birkaç ay birarada tutabilen bir çimento işlevi görmesindeydi. Bir diğer çok yaygın tarihsel efsanenin aksine, 1911 devrimi (patlak verdiğinde, Denver, Colorado'da bulunan) Sung Yixian tarafından örgütlenmemişti. Yapılmış bir plân da yoktu. Olup bitenler, Wuhan'daki ordunun içinde bulunan bir devrimci grubun, yetkililerce kendilerine karşı girişilecek bir vatan kurtarma hareketini önlemek üzere, Ekim ayında aceleci bir biçimde ayaklanmasından ibaretti. Bu grubun başlangıçtaki başarısına ilişkin haberler yayıldıkça, orta Yangzi vadisinde ve batı Çin'de bulunan diğer kentlerde de bir dizi karşılık hareket oluşmuştu. Bunları, bir ay sonra, aşağı Yangzi deltası ile güney Çin'dekiler izlemişti. Haritadan da görülebileceği gibi, 1911 devrimi, hemen tümüyle, elektrikli telgraf sayesinde kırsal yörelere de sızabilen bir kent olgusuydu. Sadece Guangzhou deltasında, Guangzhou üzerine yürüyen Halk Ordusu diye adlandı-

rılan harekette, devrime açıkça kırsal nitelikli bir tamamlayıcı parça oluşmuştu. Her kentte, iktidarı ele geçiren ittifak, şu öğelerin farklı bireşimlerinden oluşuyordu: ordu subayları, özyönetim kurulları, milis gücüne sahip tüccarlar, öğrenciler ve öğretmenler, gizli örgütler ve -Şangay'da- suçlu yeraltı dünyasının bir bölümü, aktörler, köylü milisleri (Guangdong'da) ve elbette profesyonel devrimciler. Yanlış olan her şeyin sorumluluğunu Mançuların üzerine atan anlayışın saçmalığı anlaşıldıktan sonra, ittifakların çözülmesi şaşırtıcı olmamıştı.

İmparatorluk iktidarı, Çin'in dörtte üçlük bölümünde, bazı yerlerde gerçekten hiç kan dökülmeksizin, bir gecede çökmüştü. Kuzeydoğu ve başkent bunun dışında kalmıştı. İç çatışmanın y bancı müdahalesine fırsat verici bir durumu geliştirmesini önlemek üzere devrimciler, sarayın, karşılaştığı güçlüklerde kendilerine yardım etmek üzere göreve çağırdığı eski yüksek rütbeli bir memur olan emekli Yuan Shikai ile anlaşmak üzere pazarlığa oturdular. Yuan'ın Mançuları dışarı atması ve kendisinin ilk başkanı olacağı bir cumhuriyetin kurulması üzerinde anlaşma sağlandı. Bir kez iktidara gelince, Yuan bilinçli olarak, muhaliflerine karşı yasaklama, terör, öldürme ve askerî güç kullanarak yeni demokratik kurumları baltaladı. 1914 başlarında, bir önceki on yılın getirdiği yeniliklerden geriye anlamlı hiçbir şey kalmamıştı. Büyük bir aptallık içinde kendisini imparator yapmaya çalışan Yuan, ne kendisinden demokrasi yıkıcısı olarak nefret eden ilericilerden ne de onu bir hain, hizmet etmiş olduğu hanedana karşı sadakatsiz bir kimse olarak gören gelenekçilerden destek alabildi. İmparatorluk

Üstte: 1911 devrimini izleyen yıllardaki iç kargaşa, bu fotoğrafta iyi bir biçimde örneklenmektedir

Solda: 1911 Devrimi
Çin tarihinde, 1911'den önceki her ayaklanma, isyan güçlerinin ülke üzerindeki hareketlerini içermişti; 1911 farklıydı. Bu hareket, çoğunlukla birbirlerinden oldukça uzak kentlerde, gazetelerde ifadesini bulan kentsel kamuoyunun gücüyle hazırlanmıştı Wuhan'daki başlangıç hareketinden sonra, süreklilik göstermeyen bir biçimde, elektrikli telgraf aracılığıyla, işin içine karışan kırsal bölgenin büyük bir bölümünü atlayarak, kentten kente sıçramıştı. 1880'lerin başından itibaren gerçekleşen telgraf devrimi, imparatorluktaki iletişim ölçeğini iki birim düşürerek alt üst etmiş ve siyasal süreçlerin son derece hız kazanmasını sağlamıştı. 1911 ayaklanmalarının devraldığı ve burada işlenen uzamsal düzen, büyük ölçüde, bu teknik devrimin sonucu olmuştu ama yine de, bu hareketler, Mançu'lara hâlâ sadık kalan silâhlı güçlere yakınlık gibi, belli yörelerin kendine özgü diğer etkenlerce de belirlenmiştir.

iddialarından vazgeçtiyse de, güneydoğuda başlayan ve subayların önderlik ettiği bir ayaklanma, 1916'da öldüğünde, onun üzerine yürümekteydi.

1911 devrimi, en dolaysız acılara neden olması yüzünden değil -ki, aslında oldukça az acı yaratmıştı- fakat Çin'in çağdaş ve demokratik bir geleceğe doğru ilerlemesini, birkaç kuşak için ortadan kaldırması nedeniyle, muhtemelen çağdaş Çin'in yaşadığı en büyük trajedidir. Bu harekete, her durumda varolan belli oranda kötülerin yanında, kendilerine karşı çıkan imparatorluk yanlılarından çok daha iyi niyetli olan birçok cesur ve idealist insan önderlik etmişti, ancak sonuçta, siyasal otoritenin çöküşü ve dolayısıyla güçlü silâhları kullanmaktan başka hiçbir çarenin kalmadığı bir iç karışıklık ortaya çıkmıştı. Konfüçyusçu ideolojiye ve mandarinliğe dayanan eski düzenin meşruluğu yıkılmıştı. Halk egemenliğine ve seçimlere dayanan, oluşum halindeki yeni düzenin meşruluğu ise, henüz uygun bir biçimde kökleşecek zaman bulamamıştı. Hepsinden daha trajik olanı ise, çöküşün, dönemin imgelerini değerlendirme yeteneğine sahip herhangi bir devlet adamı tarafından kolaylıkla önlenebileceğiydi. Bu bir ipucu değildi. Zaifeng, 1910'un sonlarına doğru, siyasal bakımdan uyanık bir bilince sahip her Çinlinin ulusal refah bakımından vazgeçilmezliğini gördüğü bir anayasayı amaçlayan hareketi yavaşlatmaya çalışmanın yıkıcı sonuçları konusunda, birçok muhafazakâr uyarıya muhatap olmuştu.

7. Savaşbeyleri, Partiler, Kitle Hareketleri

Başkan Yuan sahneyi terkettiğinde, merkezdeki iktidar, onun iki askerî astının, Feng Guozhang ve Duan Qirui'nin ellerine geçti. Bu ikisinin önderlik ettiği subay hizipleri, sonraki dört yıl boyunca birbirleriyle savaştılar. Feng'in Zhili hizbi kazanan taraf olarak belirdi ama, artık önderlik Wu Peifu'daydı. Wu'nun iktidarı, 1924'te, Mançurya'nın eski askerî haydut patronu, o tarihte de "Hıristiyan General" olarak bilinen Feng Yuxiang'a karşı kuzey Çin'in egemenliğini ele geçirme mücadelesi vermekte olan Zhang Zoulin tarafından çökertildi. 1927'de, Jiang Jieshi'nin (Chiang Kaishek) önderliğindeki milliyetçi güçler, Guangzhou'dan başlayan ve Kuzey Seferi diye adlandırılan hareketle İç Çin'in büyük bölümünü yeniden birleştirdiler.

1916 ile 1928 yılları arasında, bazı yörelerde bu tarihten çok daha sonralarında, başkente yakın olmayan bölgeler, çok sayıda savaşbeyi tarafından yönetiliyordu. Bu militaristler, sonuçta, vergi gelirlerini, yarı feodal bir tarzda, özel bazı bölgelerden ordudaki astlarına aktaran yöresel işgal orduları denetimleri altında tutuyorlardı. Bu alt kademedeki subaylar vergileri doğrudan kendileri topluyor, fakat çoğu kez bu görevi kendi adlarına yerine getiren yerel soylulara ve milislere dayanıyorlardı. Her savaşbeyi bölgesi, genellikle kendi özgün para birimine de sahipti. Bu yiyici askerî kuruluşu desteklemenin köylü üzerine bindirdiği ekonomik yük (ödendiği yerlerde) kira yükümlülüğünden ve önceki dönemin olağan vergilerinden çok daha ağırdı.

Savaşbeyleri, nitelikleri bakımından önemli farklılıklar gösteriyorlardı. Bazıları, zorunlu yüzme veya diğer ufak tefek projeleri yürürlüğe koymaları ölçüsünde bile olsa, öyle ya da böyle, gelişme yanlısı veya reformcuydular. Bunlardan biri olan Shanxi'li Yan Xishan, 1930'larda sınırlı ölçüde bir sanayileşmeyi başarmıştı. (Kamyonlarda kullanılan ünlü Çin yapısı, odun yakıtıyla işleyen motor onun uzmanlarının buluşuydu.) Xishan'ın toplumsal denetim yöntemleri ("Yürek Temizleme Dernekleri" ve kendi yazılarını okumanın zorunlu olması), kısmen Komünistlere esin kaynağı olmuş, kısmen de onları öncelemiştir.

Rusya'daki 1917 Ekim Devrimi'nin ateşlediği heye-

can, 1924'te, Milliyetçi Parti'nin (Veya Guomindang'-ın) yeniden örgütlenmesine yolaçmıştı. Bu, eski Devrimci İttifak'ın bir ardılı olarak Sun Yixian'ın yarattığı bir hareketti. Bu yeniden yapılanma, geniş ölçüde Bolşevik çizgilerin izinde, Borodin gibi Sovyet Rusyalı danışmanların yardımıyla gerçekleştirilmişti. Aynı heyecan, Chen Duxiu ve Li Dazhao tarafından Çin Komünist Partisi'nin kurulmasına yolaçmıştı. Bu partinin resmî doğum tarihi, daha önce de dağınık grupların varlığına rağmen, 1921'di. Bu iki parti, çok geçmeden, daha az sayıda komünistin bireysel olarak Milliyetçi Parti'ye katıldığı ve kısa bir süre içinde birçok önemli mevkiye egemen olduğu bir ittifak içinde biraraya geldiler.

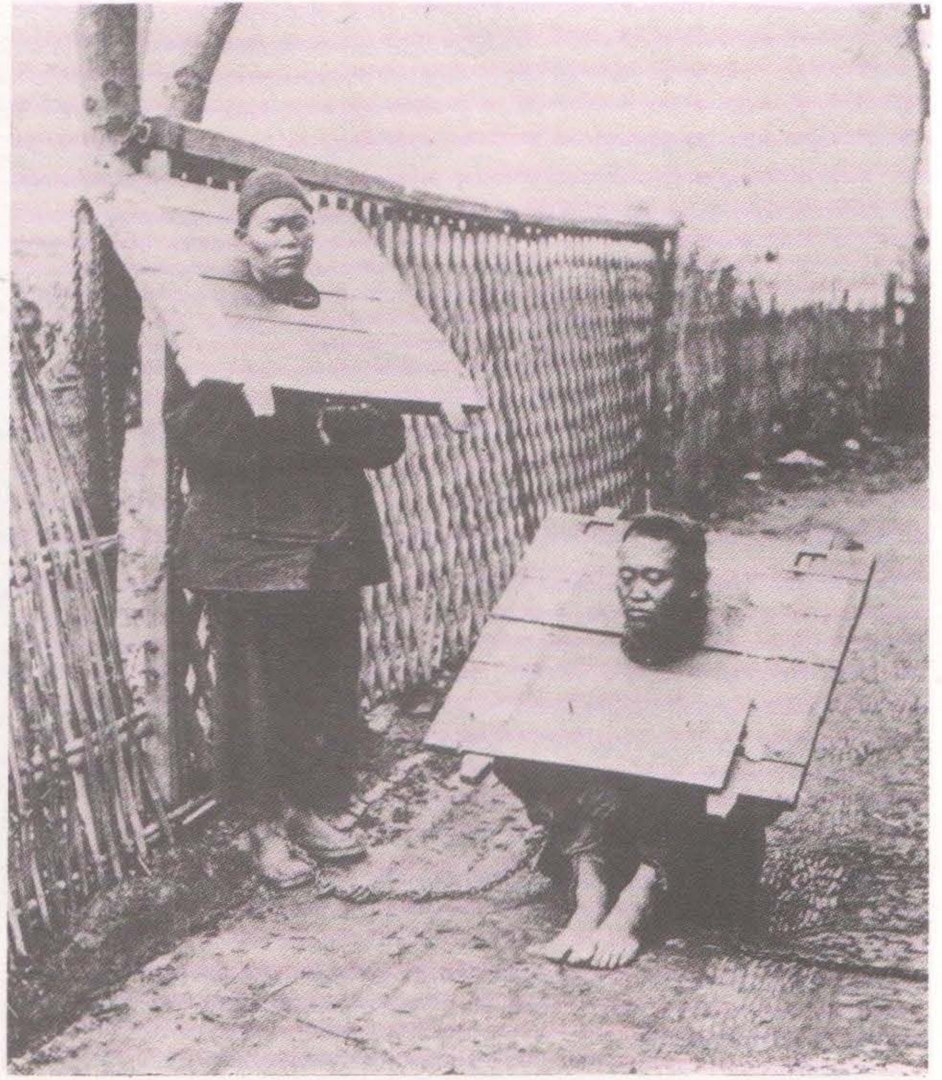
İttifak içinde biraraya gelmiş partiler, sanayideki emek gücü, kadınlar ve köylüler arasında oluşan 1920'lerin büyük hareketlerini hem kullandılar ve hem de bu hareketlerin oluşmasına yardımcı oldular. Bu hareketin ilk başarılarıyla birlikte, derinlemesine bir toplumsal devrimin olup olmayacağı sorunu giderek artan bir keskinlik içinde ortaya çıkınca, Jiang Jieshi önderliğindeki Milliyetçiler'in sağ ve merkez kanadı, kendi içlerindeki sol kanat ve Komünistlere karşı çıkmaya başladılar. Kuzey Seferi zafere doğru ilerledikçe, Jiang kitle hareketlerine düşman kesilmeye başladı ve sonra da, öldürebildiği kadarını öldürüp, partinin geriye kalanını da yeraltına itip, onu ilk büyüklüğünün onda birine kadar küçülterek komünistlerle olan bağları koparıp attı.

Çin'de, 1920'lerde, toplam içinde belki de iki milyon kadar olan, çoğunluğu da kadın ve çocuklardan oluşan küçük bir sınaî işçi sınıfı bulunuyordu. Çoğunluk, muhtemelen, doğrudan işverenlerce değil, emek taşaronları aracılığıyla kiralanıyordu. Yeni işçi sendikalarının amaçlarından biri de bu taşaronlardan kurtulmak ve onların işlevlerini üstlenmekti. Fabrikalardaki disiplin çok katıydı. Bedensel ceza ve ücretlerin bir bölümüne el koymak çok yaygındı. 1920'-lerin başları, sürekliliği olan örgütlere ve daha yüksek ücret taleplerinin ötesine geçerek sözleşme ve çalışma ile ilgili genel koşulların iyileştirilmesine eğilen ilk büyük çaplı grevlere tanık olmuştu.

Komünist etki altındaki devrimci işçi örgütleriyle bazısı işverenlerin teşvik veya egemenliği altında bulunan reformcu veya refah yanlıları arasında, hep bilinen çatışma ortaya çıkmıştı. 1926'da hazırlanan, gizli, *Komünist Parti'nin Kısa Tarihi*, işçilerin siyasal amaçlarla kullanılmaktan duydukları korku konusunda oldukça dürüsttü: "Emekleriyle geçinen kitleler, partinin eylemlerini tehlikeli ve köktenci bulmaktadırlar. Onlar, işçi hareketinin yasal sınırlar içinde kalması gerektiğine inanmışlardır... Komünistlerin ateşli hareketlerine tanık olduklarında, emekçiler, onların kapitalistlerin casusları veya Sun Yixian'ın propagandacıları olduklarından kuşkulanmışlardır. Kısacası işçiler, şiddete dayanan bir mücadelede araç olarak kullanılmaktan korkmuşlardır." İşçi hareketinin büyük bir bölümünün radikalleşmesi, sendika faaliyetinin, Çin'de yabancı çıkarların varlığına karşı çıkan protestolarla birleşmesinin sonucunda oluşmuştu. Bu eğilim, doruk noktasına, 1925'de, bir Japon fabrikasında, makinaları parçalamakla ilgili bir güç gösterisi sırasında, Çinli bir işçinin öldürülmesi olayına yönelik büyük bir protesto ile başlayıp, ardından, göstericilerin, Uluslararası Yerleşim'e bağlı İngiliz polisince kurşunlanmasıyla süren Şangay'daki Onüç Mayıs Hareketi ile 1925-26'daki Guangzhou ve Hong Kong grevleri arasında gelişen olaylar zinciriyle ulaşmıştı. Bunlardan son belirtileni, işçi çalıştırma koşullarının, sekiz saatlik işgünü ve emek taşaronluğu sistemine son vermeyi içerecek bir biçimde tümüyle değiştirilmesini amaçlıyordu. Göstericiler, Guangzhou'-da yabancılar tarafından öldürülünce, Hong Kong bir yılı aşkın bir süre boykot edilmişti. Yine de, en anlamlı gelişme, Canton'daki grev komitesinin, kendi mahkemeleri, kendi silâhlı gücü, kendi okulları vb. ile küçük ölçekli bir hükümete dönüşme biçimiydi.

Bu dönemde bir işçi hükümeti kurmaya yönelik en tutkulu çaba, 1927'nin ilk bir iki ayında, Komünistlerin denetimindeki bir örgüt olan Genel İşçi Sendikası'nca Şangay'da ortaya çıkanıydı. İlk girişim, Kuzey Seferi'nin yaklaşan ordularına bir karşılık verme anlamını taşıyordu, ancak yerel savaşbeyi Sun Chuanfang tarafından bastırılmıştı. Bir Amerikalı gazeteciye göre, "Kurbanların kafaları, silâhşörlerce koparıldıktan sonra, ya direklerin üzerinde sergileniyor ya da bir tablanın üzerine konularak caddelerde gezdiriliyordu. Kalabalık caddelerde yapılan bu geçit töreni hakiki terör egemenliğini yaratıcı bir sonuç sağlıyordu." Başkalarıyla birlikte, Zhou Enlai'nin önderlik ettiği ikinci girişim, Komünist Enternasyonal üyesi olan önderlerinin, Stalin'in, Jiang Jieshi'yle savaşmama yolundaki talimatlarına uymaları sonucunda çökmüştü. Onlar, bu nedenle, Jiang Jieshi'nin önde gelen komutanlarından birinin, askerleriyle birlikte Komünistlerin yanına geçmesine izin vermemişlerdi. Daha sonra ise, Jiang, askerlerini işçi kılığında gizlemiş ve Yeşil Çete denilen bir yerel gizli örgütle işbirliği yaparak devrimcileri katletmişti.

Kadın hareketi, gelenekselliğin sonlarındaki çeşitli öncellerine dayanıyordu. Li Zhi gibi genel uylaşımın dışında kalan filozoflar, Cao Xueqin gibi romancılar, (kadın yazarları yüreklendiren ve onların yazılarını

Üstte: 1920'lerin başında, disiplin katıydı ve bedensel ceza yaygındı. Burada görülen (Lâle) türden cezalar, Çin'de yüzyıllardır uygulanıyordu. Güney Çin'de, toprak altından çıkarılan bir davulun üzerindeki M.Ö. 1. yüzyıla ait küçük bronz heykeller, kafaları prangaya vurulmuş insanları göstermektedir.

Sağda: Li Hua tarafından yapılmış "Kükreyiş" başlıklı bu güçlü ağaç işi, Çin köylüsünün 1930'lardaki kızgınlığını, engellenişini ve kıpırdanışlarını yakalamaktadır.

yayımlayan) Yuan Mei gibi şairler ve (kadınları erkek rolünü oynarken gösteren *Aynadaki Çiçekler*'in yazarı) Li Rhuzen gibi hiciv ustaları, hepsi, kadınların eksik değerlendirilmeleri ve kötü muamele edilmelerinin sonucu olan yetenek savurganlığına dikkat çekmişlerdi. Taiping'in kadın askerleri ve Boksörlerin genç, dişi eşitleri olarak 1900'de, Tianjin'de oldukça etkinlik gösteren "Kızıl Fenerler", askerî ve siyasal eylemcilikten örnekler sunmuşlardı. Çin'de kadınların kurtuluşunun öncüsü Qiu Jin 1875'te doğmuş ve bu öncelleri ile çoğu kurgusal olan eski maceraperest kadın şövalye hikâyelerinden etkilenmişti. Ata biniyor, kılıç kullanıyor, çok içki içiyor ve şiir yazıyordu, ama aynı zamanda devrimci eylemlere de katılıyor, bomba yapıyor, kızlara askerî eğitim veriyor ve *Çinli Kadınların Dergisi*'ni çıkarıyordu.

1912'deki Genel Oy İttifakı, kadınların eşit siyasal ve toplumsal haklarını sağlamlaştırma yönündeki başarısız girişimiyle Nanjing parlamentosunu altüst etmişti, ama hareketin bir kitle tabanı kazanması ancak 1920'lerin başında gerçekleşecekti. Bu hareket, toplumsal devrimci bir kanat ile daha katı feminist bir kanat arasında ikiye bölünmüştü. Bu on yılın başta gelen kadın komünisti Xiang Jingyu, birçok eğitilmiş kadının sadece batılılaşmış bir aile, iş yaşamına katılma ve kişisel özgürlük istediklerinden yakınıyordu. Xiang, en sert eleştirilerini "romantikler"e, yani, özgür aşka ve bireysel mutluluğa inanan kızlara ayırmıştı.

Feminist seferberlik ile devrimci seferberlik arasında, hiçbir zaman çözülmeyen bir çatışma vardı. Kırsal kesimde, çoğunlukla karıları için büyük miktarlarda para ödemiş bulunan köylüler, kadın dernekleri boşanmaları onaylayınca, devrimci köylü hareketine yabancılaşmışlardı. Ancak kadınlar, boşanma hakkı verilmediği takdirde köylü hareketini desteklemeyeceklerdi. Ayrıca, kuşaklar arası bir çatışma da vardı. Oğullarının karıları üzerinde, aslında gündelik bir denetim kurmuş bulunan kaynanalar, gelinlerinin hizmetlerinden yoksun kalmayı pek hoş karşılamıyorlardı.

Gelecek üzerinde en büyük etkiyi yapacak olan hareket köylüler arasındakiydi. Bu hareket, 1922'de, Hong Kong'dan çok uzak olmayan doğu Guangdong'daki çarpıcı bir görselliği bulunan iki yöre olan Haifeng ve Lufeng'de başladı. Çin Devrimi'nin birçok özgün biçiminin oluşacağı yer, sonraki altı yıl için, burasıydı.

Uzak güney bölgelerinin böyük bölümü gibi, Haifeng ve Lufeng de büyük ailelerin bölgesiydi. Bu büyük aileler, ekilebilir toprakların yarısına, kollektif mülkiyet olarak sahip bulunuyorlardı. Ayrıca, kendi silâhlı güçleri vardı, üzerlerindeki hükümet denetimi de çok güçlüydü. Kiracıların yaklaşık beşte ikisi sürekli kullanım hakkına sahip olmakla birlikte, olağanüstü yüksek bir kiracılık oranı (yaklaşık yüzde 70) vardı. İnsanlar, dikkat çekecek derecede saldırgandı; çoğu, dönem dönem birbirlerini vahşi bir kavgaya sokan 19. yüzyıl kökenli yarı-gizli örgütler niteliğinde olan Kızıl veya Siyah Bayraklar'ın üyesiydi. Kılıçtan geçirilmiş düşmanları parçalayıp yemek çok yaygın bir tören kuralıydı.

Son gelişmeler, bir köylü hareketinin varolmasına izin verir nitelikte bir siyasal alan yaratmıştı. Aynı soy çizgisine mensup bulunanlar arasında, zengin ve yoksul olanlar arasındaki farklılığın büyümesi ve daha yoksul olanların kendi soylarından gelenlerce sömürülmeleri, köylülerin akrabalık bağlarına olan inançlarını zayıflatmış ve onları, Bayraklar gibi örgütlere katılmaya yöneltmişti. Geleneksel yerel önderler, özellikle kendi özel işlerini toplumsal yükümlülüklerine göre değil de, kendi zenginlik ve iktidarları peşinde giderek yürütmeye başladıklarında, altlarındaki insanların güvenini yitirmişlerdi. Bu yönelimin bir belirtisi, yerel nüfuzluların ayrıcalıklarını savunmak üzere oluşturulmuş yeni bir tür kırsal silâhlı güç, bir küçük soylular milisiydi. Sürekli kiracılık hakkının verdiği güvenlik çöküyordu ve geleneksel vergiler, hem artan asker sayısının, hem de köylülerin çok az yararlandıkları modern eğitim gibi yeni projelerin masraflarını karşılamak üzere getirilen yeni yüklerle artırılmıştı.

Ancak, köylü hoşnutsuzluğu, hiçbir zaman sınıf hoşnutsuzluğu olmamıştı. (Bu sınıf hoşnutsuzluğu, aydınlar tarafından dışarıdan ithal edilmiş bir kavramdı.) Köylülerinki, toplumsal ilişkilerin kabul edilmiş çerçevesi içinde adalet ve haklılığın yokluğunda ortaya çıkan bir kızgınlıktı. Köylü eylemlerinin temel güdüsü, adaleti yeniden kurmak, toplumsal saygınlık kazanmak ve ekonomik güvenliği sağlama almaktı. Yöntemleri de aynı ölçüde gelenekseldi: -ister bir soy ya da gizli örgüt lideri, ister bir savaş beyi ya da bir komünist kadro olsun- kendilerini geleceğe taşıyacak, güvenebilecekleri ve kendilerine istediklerini verecek bir koruyucu bulmak. Nitekim, ekonomik sömürüye, kendilerinden, başkaldırılarını temel alarak iktidarı ele geçirip toplumu dönüştürmek üzere siyasal amaçlarla yararlanmak isteyen profesyonel devrimcilere karşı mücadelelerinde, köylüler arasında, her zaman, çıkar farklılaşması olmuştu.

Doğu Guangdong, en "ilerici" savaşbeylerinden biri olan Chen Jionming'in bölgesiydi. Bir Haifengli, birkaç yıl için Sun Yixian'ın destekçisi ve o tarihlerde moda olan birçok anarşist-sosyalist düşüncelerden oluşan kurama bağlı birisi olarak Chen başlangıçtaki köylü hareketinin propagandası için alışılmadık ölçüde bir özgürlük sağlamıştı.

1921'de, bu dinginleşmeyen ve karmaşık ortama, Peng Pai adlı bir genç adam katıldı. Peng, Çin Komünist Partisi'ne, kırsal kesimi nasıl ayağa kaldıracaklarını göstermeyi amaçlıyordu. Güçlü bir yerel ailenin soyundan gelen, kısmen Japonya'da eğitim görmüş olan Peng, "Dünya herkesindir ve herkes tarafından eşit olarak paylaşılmalıdır" görüşüne bağlıydı. Öğrenciler arasındaki tahriklerin kendisini hiçbir yere götürmeyeceğini görerek, 1922'de bir Köylü Birliği oluşturmuştu. Ünvanının sağladığı hakları kendi topraklarına gömmüş ve kendisini de bir köylü gibi yapacak ölçüde kişiliğini yeniden biçimlendirmek üzere büyük bir çaba göstermişti. Çok geçmeden büyük bir otorite kazanmış, ancak her zaman kendisini, verdiği buyrukları halktan alan biri, önderlik ettiği insanların bir hizmetkârı olarak görmüştü; bu, Çin'de yeni bir tutumdu.

Birlik, eski Bayraklar şebekesinin kalıntılarını da kendi içine alarak hızla yaygınlaşan bir koruma ve refah örgütü olmuştu. Derebeylerinin zorbalıklarına karşı direnmenin yanısıra, köylü çocuklarına yararlı olacak pratik bir eğitim gibi yeniliklere de öncülük etmişti. Birliğin başarısı, kısa zamanda, çekişmeleri bir sonuca bağlamak gibi hükümet işlevlerini üstlenmesine yolaçmıştı. Düşünceleri ve uygulamaları diğer bölgelerde de yaygınlaştıkça, Peng, bölgesel mücadele sahnesine doğru çekilmişti. 1923'te Komünistlere katılmış ve 1924'te Milliyetçiler'in desteğiyle kurulmuş olan Guangzhou'daki Köylü Hareketi Eğitim Kurumu'nun gerisindeki temel güç haline gelmişti. Devrimci bir köylü ordusunun ilk temellerini burada atacaktı. Mao Zedong da bu Kurum'da bir süre ders vermiş ve köylü devrimi hakkındaki düşünce ve esinlenmelerini büyük ölçüde Peng'den almıştı.

Kırsal küçük soyluların ve ordu içindeki müttefik-

lerinin muhalefeti güçlendikçe, Köylü Birliği, refahla sınırlı amaçlarından sınıf mücadelesine doğru yöneliyordu ki, bu sıradan üyelerinden çok önderlerinin hoş karşıladıkları bir kaymaydı. Sonraki dört yıl boyunca, Haifeng içinde ve çevresinde, ulusal, bölgesel ve yöresel düzeylerdeki çatışmaların içiçe geçtiği karmaşık bir iç savaş patlak verdi. Bir o, bir bu taraf, üstünlük sağladıklarında terör yaratmaya başladılar. Peng, daha işin başından beri, "sadece parayı düşünen derebeylerini acımasızca öldürmek haklıdır" diyordu. 1926'ya gelindiğinde, derebeylerinin yargılanmaları ve idam edilmeleri oldukça yaygınlaşmıştı. Bir sonraki yıl, Guangdong Komünist Parti komitesi, "derebeylerinin öldürülmesi, bir tanesi bile kalmayıncaya kadar devam etmelidir" diye buyurdu. Nihayet, "eski yetkililere herhangi bir biçimde hizmet etmeyi sürdüren" veya bu tür kimselere yardım ve rahatlık sağlayan herkesin öldürülmesi buyurulmuştu. Ailelerin geri dönmeleri için sorumlu tutulmalarına rağmen birçok insan kaçmıştı. Köylü tarzı intikamın bıraktığı miraslardan biri, yakalananları, öldürmeden önce bedensel tahribata uğratmak ve işkence etmekti. Tepkici/gerici güçler de, aynı biçimde karşılık vermişlerdi.

1924 ile 1926 yılları arasında, Haifeng, Birlik veya onun halefi durumunda olan Köylü Derneği ve 1927-28'de Hai-Lu-Feng Sovyeti tarafından yönetilirken, sonradan süregiden öneme sahip olacak birçok uygulama ortaya çıkmıştı. Köylüler, düzenli orduları, taşımacılık, casusluk ve sabotaj gibi yollarla desteklemek üzere siyasal olarak seferber edilmişlerdi. Geleneksel dine ve Hıristiyanlığa saldırılıyordu. Pagodalar yıkılmış, manastırlar ortadan kaldırılmış ve tapınaklar, bazen, putlarını, ilerici sempatilerini göstermek üzere kızıla boyayarak korumak isteyen köylülerin hoşnutsuzluklarına rağmen, ele geçirilmişti. Çocukların beyinleri öylesine yıkanmıştı ki, bazıları, annelerini karşıdevrimci olmakla itham ediyorlardı. Genelevleri, birlikte nikâhsız yaşamayı, insanların alınıp satılmasını, afyon içilmesini ve kumarı sona erdirmek üzere adımlar atılmıştı. 1927'nin sonlarında Peng Pai "özel mülkiyet sisteminin yıkılacağını" ilân etmişti. Toprak, bir ailenin sayısına ve emek gücüne göre dağıtılacaktı; ancak, bu politika, köylüler arasında, yaygın bir biçimde uygulanabilmesini engelleyecek ölçüde hoşnutsuzlukla karşılanmıştı. Fabrikalar da, benzer bir biçimde, oralarda çalışanlara verilmek istenmişti. Herkesin ekonomik bakımdan eşitliği asıl hedefti. Bir gizli polis vardı. Kütüphanelerdeki ve özel koleksiyonlardaki tüm kitapların yakılması buyurulmuştu. "çünkü, bunlar karşıdevrimcilerin üremesine neden oluyorlardı." Her ne ise, yeni devrimci dünya, kısmen çağdaş, kısmen orta çağlı yalın bir ahlâk ile yalın bir barbarlığın karışımıydı. Çok daha üstün silâhlara sahip bulunan Milliyetçi güçler, Sovyet'i, kahramanca direnişine rağmen, 1928 yılında ortadan kaldırdılar.

Çin devriminin kendi içinde barındırdığı trajedinin büyük bir bölümünü Peng Pai'nin kişisel olarak geçirdiği dönüşümlerde görmek mümkündür. Onun bencillikten uzaklığı ve içtenliği kendisine karşı olanları bile etkilemiş ve 1921 ile 1922'deki insancıl ülkücülüğü doğrudan ve pratik bir ifade bulmuştu. Ancak, 1927 ile 1928'e gelindiğinde, çevresindeki arkadaşlarının birçoklarının öldürülmesinden sonra, bir kitle toplantısında gençlere, yakalanmış bir düşmanın kellesinin bıçakla nasıl kesileceğini bizzat gösterecek ölçüde kitle katliâmlarının ateşli bir uygulayıcısı haline gelmişti. Haifeng, doğu Asya'daki köylü devriminin beşiğiydi, ancak burası, Çin'in büyük bö-

Çinli Milliyetçi askerler, Japonya savaşı sırasında (1937-45), Çin Seddi boyunca yürüyorlar

Altta: Çin Komünist Partisi ile Guomindang (Milliyetçi Parti) a asındaki İç Savaş, Çin'de 1946 ortalarından Komünist artisi'nin zafere ulaştığı 1949'a kadar sürdü. Tang Muli tarafından yapılmış olan bu yağlıboya tablo, Mao Zedong ile Zhou Enlai'ı Komünist güçlere önderlik ederken göstermektedir ve izleyen dönemlerde egemen olan Sovyet tarzı gerçekçiliğin bir örneğidir.

Li Hua'nın "Öfke Seli" başlıklı ağaç işi, Komünist ve Milliyetçi güçlerin işgalcilere karşı birleşik bir cephe oluşturdukları dönemde, Çin köylüsünün Japonlara karşı kustuğu kızgınlığını göstermektedir. Aslında direniş, bu resmin belirttiğinden daha ihtiyatlı bir biçimde yürütülmüştü.

lümü için bile tipik olmayan, kendine özgü bir yerdi. Buraya özgü bazı nitelikleri -derebeyliğine atfedilen önem (ki, kuzey Çin'de pek önemli değildi) ve kan dökmenin toplumsal dönüşümün vazgeçilmez bir parçası olarak görülmesi gibi- sonraki olaylar üzerinde iz bırakmıştı.

8. Milliyetçi Hükümet

Kendisinden önceki Yuan Shikai gibi, Jiang Jieshi de, kendisini iktidara getiren toplumsal ve siyasal güçleri ya tarafsızlaştırmış ya da ortadan kaldırmıştı. Kitle hareketlerini, gücünün yettiği ölçüde, ya dağıtmış ya da güçlerini kırmıştı. Milliyetçi Parti'yi ikinci plâna itmişti. 1928'den 1937'ye kadar başkanlık ettiği Nanjing hükümeti, ülke yönetiminde devletçi bir yaklaşıma sahipti; kendi rejiminin kapsamı içine aldığı savaşbeyleri bölgelerindeki kurumların ve personelin çoğu, asgari değişikliklerle varlıklarını korumuşlardı. Kendisini, rakip hiziplerin arasını bulan kaçınılmaz bir kişilik olarak öne sürmüştü. Yönetimdeki çöküşün ve hareketsizliğin üstesinden gelebilmek için "Mavi Gömlekliler"i yaratmıştı. Bunlar, bencil olmayan, milliyetçi bir ahlâk, askerî değerler ve Jiang'ın kişiliğini "Çin'in Hitler'i veya Çin'in Stalin'i" olarak gören bir mezhep yaratmak amacıyla oluşturulmuş bir tür faşist-komünist seçkin gruptu. Bu örgütlenme, Japonlara karşı duran Birleşik Cephe'nin bir bölümü Komünistlerle anlaşınca, 1938'de dağıtılmak durumunda kaldı.

Dış bir tehlike karşısında ortaya çıkan bir biçimsel ittifakın bu son yenilenişinden önce, Çin Komünist Partisi, hemen tümüyle kentlerden sürülmüş ve Jiangxi'deki belli başlı kırsal üsleri de 1934'te ortadan kaldırılmıştı. Kendi aralarındaki kan davaları sonucunda parçalanmış bulunan komünist güçler, en önemlileri Shaanxi'deki Yan'an olan küçük kırsal hücrelerden oluşmuş bir takımada gibi varlıklarını devam ettirmişlerdi. Savaşbeyleri kalıntılarının büyük bölümü silâhlarını bıraktığında, Nanjing, 1937'de, tüm nüfusun yaklaşık üçte ikisini denetleyebilir hale gelmişti.

Nanjing rejimi, iç barışı sağlayarak, iç gümrük duvarlarını kaldırarak ve tek bir para birimi oluşturarak ekonomik büyümeye yardımcı olmuştu. 1935'te çıkarılan bu yeni paranın konvertibilitesi yoktu. Bunda amaç, gümüşün Amerika'ya kaçmasının sonucunda ortaya çıkan güçlüklerin üstesinden gelmekti, ama bu uygulama, bir enflasyonun ortaya çıkmasına yol açmış ve Çin'i 1930'lardaki büyük bunalımdan kurtarmaya yardımcı olacak, bir tür Keynesci politika gibi önceden belirlenmemiş bir işlev görmüştü. İlk öğretim ile üniversite eğitiminde de büyük bir genişleme vardı. Hükümet tarafından girişilen temel çağdaşlaşma atılımları, dış borçların gereğini yerine getirmenin bütçenin yüzde 30'unu, askerî harcamaların da yüzde 40'tan çoğunu tüketmesi yanında bölgelerin de, toprak vergisini yeniden elde etmeye yönelik merkezden gelen yetkilileri engelleyebilmesi yüzünden gerçekleştirilememişti.

Jiang'ın rejimi askerî-bürokratikti. (Bir diğer efsanenin dediği gibi), büyük ticarî ve sınaî çıkarlarının temsilcisi değildi. Rejim bu çıkarları bir gelir kaynağı olarak görüyor ve hatta bu yolda gerekli baskıyı sağlayabilmek için adam kaçırmayı bile kullanıyordu. Kırsal yönetici sınıfın genel refahını korumuş olmakla birlikte, rejimle bu sınıf arasında, gelirler ve polis ile asker güçlerinin denetlenmesi konularında çatışma vardı. Çin'deki iç bankacılık kaynaklarının yüzde 70'inin ulusallaştırılmasıyla çelik ve makina üretimi için devlet organları oluşturmasının da ortaya koyduğu gibi, uygulanan politikaların uzun dönemli hedefi bir tür devlet kapitalizmiydi.

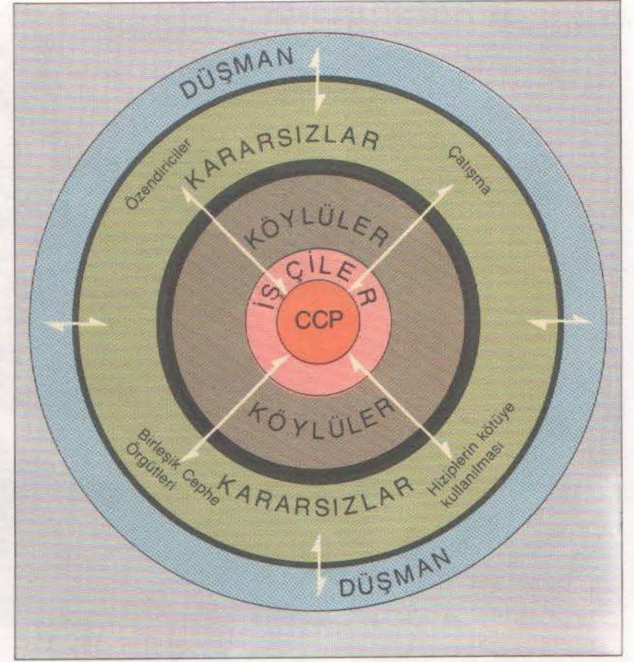
1931'de Japonlar, hayret verici bir hızla sanayiyi ve yeni kentleri kurdukları Mançurya'ya girdiler. Bu, Japon sermayesi ile nitelikli personelinin yoğun bir biçimde buraya akmasıyla gerçekleşmişti. 1944, 1927 yılıyla karşılaştırılacak olursa, demir üretimi dört katına çıkmış, çelik üretimi sıfırdan, yaklaşık yılda yarım milyon tona ulaşmış, kömür üretimi hemen hemen dörde, çimento üretimi ikiye katlanmış ve üretilen elektrik gücü 13 kattan daha fazla artmıştı. Bu kaba ama anlamlı veriler, II. Dünya Savaşı'nın sonunda, Japon emperyalizminin Mançurya'yı, İç Çin'in geriye kalan bölümündeki art alanda daha farklı bir ekonomik kategoriye soktuğunu göstermektedir. Bu dönüşüm, geniş anlamda plânlı karma ekonomi nitelikli bir sistem içinde gerçekleşmişti. Bu sistemde, önemli sektörler doğrudan Japon yetkililerce yönetilirken, özel girişimlere, diğer sektörlerde, bir lisans sistemine bağlı olarak izin verilmişti. Sonradan, 1945'teki Rus ekonomik yağması, altyapı ve beceriler büyük ölçüde varlıklarını sürdürmekle birlikte, Mançurya'nın çağdaş sektöründeki dolaysız üretim kapasitesinin yaklaşık yarısını tahrip etmişti.

Jian-Jieshi iç birliği geliştirmeye, Mançurya'daki Japonlara karşı direnişe göre öncelik vermişti. Bununla birlikte, Japonlar, 1937'de, kısmen Jiang'ın bu işte başarılı olacağından korktukları için kuzey Çin ovasını işgal ettiler.

9. Direniş Savaşı ve Komünist Gücünün Doğuşu

Jiang-Jieshi, Rusların Napolyon'a direnme tarzına çok benzer bir biçimde, "zamanı mekânla trampa ederek", merkezî hükümeti Chongqing'e çekti. Japonlar, ülkenin üçte ikilik doğu bölgesindeki belli başlı kentleri ve iletişim yollarını işgal ettiler. Bu işgal ve Milliyetçilerle Komünistlerin yeni bir Birleşik Cephe içinde bir ölçüde işbirliği yapmalarına yönelik halktan gelen baskı, Yan'an'da kuşatma altında bulunan komünist karargâhı üzerindeki baskının büyük bölümünü kaldırdı. Merkezî hükümet gücünün yer değiştirmesi, ayrıca, Japon hatlarının gerisinde, komünistlerin sızabileceği ve dağınık halde bulunan direniş, haydutluk ve topluluğun öz savunmasını amaçlayan yerel askerî güçlerin birçoğuna egemen olabileceği geniş, boş bölgeler bırakmıştı. Komünistler, bu işi, II. Dünya Savaşı'nın son evresinde Japonya, Birleşik Devletler'le girdiği çatışmada zayıfladıkça, özel bir başarıyla gerçekleştirdiler ve görece ılımlı siyasal ve ekonomik reformlarını sağgörülü bir biçimde birleştire-

MANZHOUGUO (MANÇUKO)
Japon kukla devleti

SHAAN-GAN-NING KOMÜNİST ÜS BÖLGESİ

BO HAI

LAZHOU KÖRFEZİ

Manzhouguo (Mançuko)

Japon Üst Komuta Heyeti tarafından "genel olarak etkisizleştirilmiş" olarak nitelenen bölge

Japon Üst Komuta Heyeti tarafından "kısmen etkisizleştirilmiş" olarak nitelenen bölge

Komünist Üs bölgesi

işgal edilmemiş bölge

Komünist gerilla güçleri veya Komünist siyasal görüşü benimsemiş "haydutlar"

Milliyetçi gerilla güçleri veya Milliyetçi siyasal görüşü benimsemiş "haydutlar"

düzenli Çin orduları

"tümüyle yerel" özelliklere sahip haydutlar

teslim olmuş "haydutlar"

teslim olmaları önlenmiş "haydutlar"

Etkisizleştirme Bürosu'nun emrindeki silahlı güçler

Ulusal Kurtuluş barış güçleri (kukla Çin'li askerler)

demiryolu

eyalet bürosu

doğrudan yönetim altında bulunan kent

Komünist Üs karargâhı

Ölçek 1: 6.000.000

0 — 200 km

0 — 150 mil

En solda: Yüksek eğitim faaliyetleri, savaş döneminin Komünist karargâhı olan Yan'an'da, son derece zorlu koşullar altında ve ilkel binalarda yürütülüyordu. Burada, bir tepe yüzeyine bir mağara gibi kazılmış bir binanın girişinde ders yapan bir sınıf görülmektedir.

Solda: Çin Komünist Partisi'ne göre toplumun tabakaları
Şekil (L. van Slyke'a göre yapılmıştır), Çin Komünist Partisi'nin siyasal olarak toplumu nasıl kavradığını göstermektedir. Parti, işçi-köylü ittifakının çekirdeği olarak görülmektedir. Bu ittifak içindeki çatışmalar, ilke olarak, "birbirleriyle çelişkili değil"dir. İttifakın dışında, bağlılıkları ittifak veya "düşman" tarafından kazanılabilecek olan ve bu nedenle de Parti'nin korkutma, kendisini çekici gösterme ve ceza uygulamalarının bir karışımına hedef oluşturan bir ara grup bulunmaktadır. İki dış grubun kimlik bakımından tanımları zamana göre değişmektedir, ancak "düşman"ın her an, nüfusun yüzde 10'unun altında kalacak biçimde tanımlanması temel bir ilkedir.

Solda: Kuzey Çin'in 1940'da olduğu gibi Japonlar tarafından işgali
Japon güçleri, sayı olarak, kuzey Çin'i tamamen işgal edemeyecek kadar azdı. Dolayısıyla işgalciler, kentleri ve iletişim hatlarını elde tutma konusunda yoğunlaşmışlardı. Sonuçta ortaya çıkan karmaşık düzen, Japon askerî kaynaklarına dayanan yandaki haritada, 1940'daki duruma göre, gösterilmiştir. Genel olarak etkisizleştirilmiş bölge içinde, hem Komünist, hem de Milliyetçi gerilla güçleriyle "haydutlar"ın etkin olduğu önemli direniş odakları bulunuyordu. Ayrıca, Japonlar tarafından "tamamen yerel" olarak tanımlanmış olan "haydutlar"dan da bir miktar direniş geliyordu. Düzenli Çin gerilla güçlerinin asıl yoğunlaştıkları yerler, güneybatı cephesi üzerinde dağılmıştı. Komünist gücün başlıca kuzey merkezi, Japonlar tarafından denetim altında bulundurulan bölgenin dışında kalan ve merkezi Yan'an olan, Shaanxi-Gansu-Ningxia bölgesindeydi.

rek denetimlerini derinleştirmekte de büyük bir beceri gösterdiler. 1945'e gelindiğinde, Kızıl Ordu, 40.000 kişiden yaklaşık yarım milyona ulaşmış; Parti ise çok daha hızlı büyümüştü ve komünistler, üslendikleri 16 ayrı bölgede sahip çıktıkları 90 milyon insan üzerinde (çoğu kez kısmî ve bölük pörçük) bir tür hükümet gibi uygulama yapmışlardı. Amerikan atom bombası Japon askerî gücünü yokedince, Çin'deki iç güç dengesi de değişti. Komünistler artık ciddi bir taraf haline gelmişti.

Komünistlerin başarısı, işgalin yarattığı korkunun harekete geçirdiği bir köylü milliyetçiliğinin seferber edilmesine dayanmamıştı. En iyi biçimde örgütlenmiş üsleri, Japon saldırılarından neredeyse hiç yara almamış uzak bölgelerdeydi. Daha etkili Japon denetimi altındaki bölgelerde bulunan gerilla grupları, normal olarak hakkından gelebilecekleri düşmana en ufak bir zarar bile vermemişlerdi, çünkü kendilerini kanatları altına almış olan köylülere karşı girişilecek misilleme hareketlerinden ve bunun sonucunda da halkın desteğini yitirmekten korkuyorlardı. Komünistler, aslında, varlıklarını sürdürmeye ve Milliyetçilerle girişecekleri ve çarpışmanın çok ötesinde özellikler taşıyacak olan son hesaplaşma için güçlü kalmaya çalışıyorlardı. (Komünist Parti'nin gösterdiği direnişin Japonları yenmekte önemli bir rol oynadığı, bir diğer efsanedir.) Parti'nin başarısındaki asıl etken, örgütsel canlılığı, Hai-Lu-Feng'deki günlerin kabalıklarından bu yana geliştirilmiş bulunan siyaset araçları ve üyelerinin, bu kuruluşu ancak bir siyasal-dinsel tarikat olarak isimlendirilebilecek ölçüde kendilerini davalarına adamış olmalarıdır.

Bu dönüşüm, 1930'ların sonlarıyla 1940'ların başlarındaki Parti belgelerinde görülebilir. Liu Shaoqi her bir Parti üyesi hakkında, "o, 'dünyanın gelecekteki mutluluğu için şimdiki acılarını taşımaktadır.'... 'zenginliklerin bozamayacağı, yoksulluğun değiştiremeyeceği ve terörün alt edemeyeceği' ahlâk ve erdeme sahiptir" diye konuşmuştu. 1960'ta, *Halkın Günlüğü*, "doğru siyasal düşünüşü olmayan bir insan, ruhsuz bir insandır" diyecek kadar ileri gitmişti. Bireyin, kollektif kurtarıcılık girişimine şevkle tâbi olması, *Chen Yun*'un 1939 tarihli, "Nasıl Komünist Parti Üyesi Olunur" başlıklı yazısında açıklık kazanmaktadır:

> Komünist Parti, insanlığın bütünüyle özgürleşmesi için savaşan bir partidir... Kendisini Komünist davaya adamak isteyen Komünist Parti'nin bir üyesi, kendisine Komünizmin gerçekleştirilmesi için hiç durmaksızın savaşma yolunu açacak devrimci bir yaşam görüşü oluşturmalı... ve gelecekte bir Komünist toplumun gerçekleştirilmesinin kaçınılmazlığı konusunda güçlü bir inanca sahip olmalıdır... Ulusun ve halkın çıkarlarıyla Parti'nin çıkarları özdeştir... Parti üyesinin çıkarları da, ulusun, halkın ve Parti'ninkilerle... Her Parti üyesi, bireysel çıkarlarını, tereddütsüz bir kenara itebilmeli ve, ... gündelik yaşamın her somut eyleminde devrimin ve Parti'nin kapsayıcı çıkarlarına boyun eğmelidir.

Parti, hernekadar, Cizvitler için öngörülmüş olan "körükörüne itaat" istemek ölçüsünde ileri gitmediyse de, Liu Shaoqi "ilkeler üzerinde kendi özgün kanılarını oluşturmak isteme konusunda yoldaşlar, kesinlikle Parti'ye örgütsel düzeyde ters düşemezler, çoğunluğa ya da üsttekilere itaatsizlik edemezler veya eylem özgürlüğüne sahip olamazlar" diyordu. 1960'da, *Halkın Günlüğü* "Parti'nin uysal bir aracı olmak, proleteryaya özgü soylu bir niteliktir" diyerek biraz daha ileri gidiyordu. Parti üyeleri, bir günahın, düşünce ve dolayısıyla eylem düzeyinde, kişisel ahlâki yetersizliklerden kaynaklanan ve kollektif mücadelenin başarısını tehlikeye düşürebilecek olan bir "sapma"nın korkusuyla dolu bir iklimde yaşıyorlardı. Dolayısıyla da, eleştiri, özeleştiri ve daha ikna edici olan yanlışları düzeltmekten oluşan ve elbette hizip mücadelesinin sinik hesaplamalarıyla örülmüş sürekli bir döngü bulunuyordu. St. Ignatius'un sözünü ettiği, "sıkıntı" ile "rahatlık", umutsuzluğun soğukluğu ile coşkunun sıcaklığı arasındaki gidiş gelişler burada da vardı. Bu durumun en açık ifadesi, belki de, biraz daha sonraki bir tarihte, 1959'da dile getirilmişti: "Bir birey söz konusu olduğu ölçüde, siyasal kampanyalara katılmak, ideolojik mücadeleleri açığa vurmak ve bir kimsenin yanlışlıklarını gözden geçirmek, zihinsel acı verecektir." Ama, "bilincini geliştirmek üzere ideolojik mücadeleden geçmesi koşuluyla hatalarını anlayabilecek, bir başka zihinsel konuma ulaşmak durumunda kalacaktır. Dün, acı dolu denizin ucu bucağı görünmezken, bugün kıyının nerdeyse elini atsa yakalayabileceği kadar yakın olduğunu ve kendisini parlak bir geleceğin beklediğini duyumsayacaktır."

Bir ruh denetimi, çoğu kez bir güç kullanma silahına dönüşerek yozlaşmıştır. Liu Shaoqi'ye göre, " 'Mücadele toplantıları' sık sık yapılır,... belli insanlara saldırmak, öncelikle 'şeyler'e değil, bireylere karşı mücadele etmek üzere ... önceden plânlanırdı. ... 'Mücadele toplantıları', özünde, Parti üyelerince ... kendi görüşlerine sahip olmayı uygun gören ... veya bu yola giren yoldaşları baskı altına alma amacıyla oluşturulmuş mahkemelerdi." Nitekim,

> Oportünizmin bir temsilcisi olarak bir muhalif (bir Parti üyesi) bu niyetle seçiliyor, ... bu tek yoldaş, kadroların ve Parti üyelerinin daha azimle çalışmalarını sağlamak üzere kurban ediliyordu... Biçimsel ve sistemden yoksun bir yaklaşımla bu kişinin uygun görülmeyen söz ve faaliyetlerini ayıklıyor, soyutluyor ve bunları tamamlanmış bir manzara olarak değerlendiriyorlardı.... Hatta, öznel kuşkular ve tümüyle asılsız dedikodular üretiyor, bunlara dayanıyor ve bu yoldaşa her türlü suçlamayı usanmaksızın yüklüyorlardı. Kaçınılmaz olarak o da şapşallaşıyordu... Kendini savunmak için konuşsa, hatasını kasıtlı olarak savunduğunu ve itirafının tamam olmadığını söylemeye devam ediyorlardı... Saldırıdan kaçınmanın bir yolu olarak hiçbir şey tam bir itirafla eş değerde olamazdı. Böylelikle, inisiyatif, yaratıcılık ve iyi inanç yavaş yavaş tüketiliyor ve tahrip ediliyordu.

Yan'an'daki üst düzey kadroların sahip olduğu maddî ayrıcalıkları eleştiren ve daha insancıl bir Marxizm'den yana olmaya çabalayan Wang Shiwei, seçilmiş Komünist'in ruh halini şöyle betimlemişti: "[Komünist] kendisini sıradan insandan her yönüyle farklılaştırır. Kendi altındaki yoldaşlara gelince, nasıl oldukları, hasta olup olmadıkları, yaşayıp yaşamadıklarıyla zerrece ilgilenmez... [Konümistler] güzel konuşurlar arkadaşça sevgiden ve daha ne varsa [ondan söz ederler]. Ama, insan ile insan arasındaki ilişkilerde hiçbir duygudaşlıkları yoktur. karşılaştığınızda hep gülümsediklerini görürsünüz. Ama, bu gülümsemeler sadece dıştandır. En küçük bir kışkırtmadan birden parlarlar, kendilerini öne çıkarırlar ve sizi azarlarlar." Wang Shiwei bu düşüncelerini açıkladığı için hapsedilmiş ve sonra da öldürülmüştü.

Parti'nin bu dönem, üye olmayanlara karşı izlediği strateji, Jan Slyke tarafından, Birleşik Cephe'yi temsilen çizilmiş olan şemada özetlenmiştir. Parti, bir işçi/köylü ittifakının çekirdeği olarak görülmektedir. Bu ittifakın çevresi, nüfusun belki de yarısını oluşturan kalabalık bir orta tabaka ile çevrilidir ki, bunların bağlılıkları belirsizdir. Bunun da ötesinde, hiçbir zaman toplamın yüzde 5 ya da 10'undan daha kalabalık olmayan düşman bulunmaktadır. Herhangi özgül bir zaman içindeki parti politikaları, mümkün olduğu kadar, bu şemada gösterilen siyasal duygudaşlık düzeneğiyle uyum gösterecek biçimde oluşturulmuştu. Düşmanı hiçbir zaman kalabalıklaştırmamak yaşamsal öneme sahipti.

Politika oluşturulması, "kitle çizgisi" denilen şeyin kullanılmasını gerektiriyordu. Bu, Parti'nin "önderlik Yöntemleri" hakkındaki 1943 kararlarında açıklanmıştı:

> Kitlelerin [yani, Parti üyesi olmayanların] sistemleştirilmemiş dağınık düşünceleri, araştırma süreci içinde biraraya getirilmekte ve kitlelere propagandaları yapılıp açıklandıktan sonra yoğunlaştırılmış ve sistemleştirilmiş düşüncelere ve kitlelerin sıkı sıkıya kavrayıp eylemlerinde açığa vuracakları, onlara mal olmuş düşüncelere dönüştürülmektedir ve yine kitlelerin eylemlerinde biz, bu düşüncelerin doğru olup olmadıklarını ortaya çıkarabiliriz.

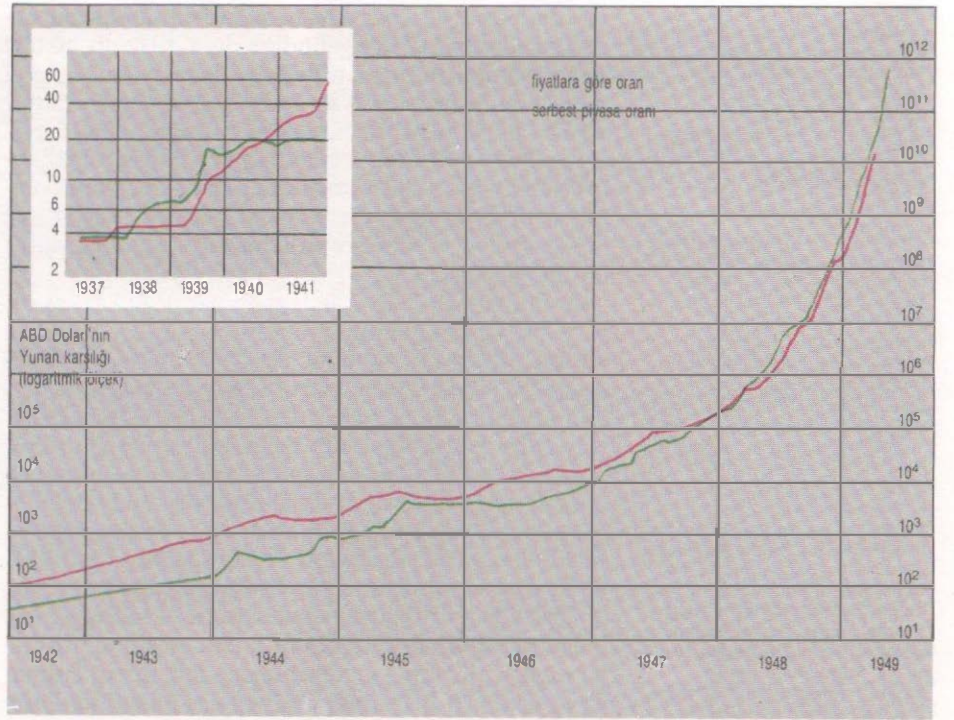
Bu, sürekli kamuoyu yoklamasıyla temellendirilmiş bir önderlik değildi, Parti iktidarını geliştirmek için, Parti ile bir çoğunluk arasında geçici bir çıkarlar topluluğunu ortaya çıkarıp pekiştirmekti.

Böyle bir stratejiyi işletebilmek, merkezde gizliliği ve geçici müttefiklerin çoğunluğunun Parti'nin uzun dönemli çıkarları hakkında yanıltılmalarını gerektiriyordu. Parti'nin o andaki çizgisiyle uyumlu bir biçimde, yüzde 5'lik düşmana karşı en geniş halk desteğini seferber etmek için Partili-olmayan cephe örgütlenmelerini yaratmak ve desteklemek gerekiyordu. Bu örgütlerin içine sızmak ve onları gizlenmiş Parti üyeleri ile denetlemek zorunluydu.

Bir diğer amaç ise, "her yörede bulunan bütün toplumsal tabakalardan temsil edici nitelikleri olan siyasal ve ekonomik kişilikleri kazanmak"tı. Bu amaca ulaşmak için, hedef alınan bireylere ilişkin ayrıntılı dosyalar tutulmuş ve Parti'nin gizli üyelerine şu talimat verilmişti:

> Plânlar, kimlerle arkadaşlık kurulabileceğni düzenli olarak araştırmaya yönelik olmalıdır... Bütün muhtemel toplumsal ilişkileri (akrabaları ve aileyi, hemşehrileri, sınıf arkadaşlarını, meslekdaşları, vb.) ve gelenekleri (örneğin, armağan göndermek, festivalleri kutlamak, zorlukları paylaşmak, karşılıklı yardım, vb. gibi), sadece kişilerle siyasal arkadaşlıklar kurmak için değil, aynı zamanda, bize karşı tamamen dürüst ve açık olmalarını sağlayacak ölçüde kişisel dostluklar da kurmak için kullanmalıyız.

Böylelikle, duygusal ve sevgiye dayalı yaşamdan siyasal olmayan her tür gerçeklik çekilmişti. Milliyetçi arşivlerden gelen bilgiler, bazen Komünist düzenbazlığın becerisi karşısında duyulan kıskanç bir hayranlığı yansıtmaktadır. Shanxi'nin savaşbeyi Yan Xishan'ın ordusunun bir bölümüne nasıl sızıldığına ilişkin bir betimleme, onların, "önceleri tatlı sözlerle, dalkavukça ve yaltaklanırcasına çarpıtmalarla nasıl dolu olduklarını" anlatmaktadır. O kadar canla başla ve

Üstte: Çin'de korkunç enflasyon Şekil, Çin dolarının, 1942 ile 1949 arasında, Amerikan dolarına göre olan değişim değerini göstermektedir. Bu yılların yüksek enflasyonu, (Amerikan) milyarı olarak 10'dan 1000'e kadar uzanan logaritmik bir ölçeğin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. (Dolar başına 1.25 cm'lik (½ inç'lik) ölçeğin kullanılması halinde, elinizdeki Atlas'ın 160 milyon kopyasının sayfa sayısından daha fazla sayıda sayfa gerekli olacaktı.)

Altta: "Kurtuluş"tan sonra, devlet, toprağı yeniden dağıtmak ve savaşın tahrip ettiği ekonomiyi onarmak sorunlarıyla karşı karşıya kaldı. Derebeyleriyle karşı-devrimciler aleyhindeki hareketlerle yanyana giden öldürme olayları ve birçok işadamı, bürokrat ve bilgine karşı hareketlerin şiddeti yerine, 1949'daki Komünist zaferin hemen ertesindeki yıllar, halkın çoğunluğu için görece mutlu yıllardı.

Üstte. Yüksek enflasyonun denetim altına alınması, Komünist yönetimi 1949'da bekleyen bir diğer sorundu. Bu fotoğraf, 1948-49'da, Şangay'da bir "altına hücum" olayını görüntülemektedir. İnsanlar ellerindeki kâğıt paraları altınla değiştirmek üzere akın ederken, birçokları kalabalığın içinde ezilerek öldüler

o kadar sadakatle çalışıyorlardı ki, "her derebeyi böyle kölelere sahip olmaktan mutluluk duyardı." Ancak, bu kez yerlerini sağlamlaştırdıklarında, "birdenbire ve keskin bir biçimde dönüş yapmakta ve hiç duraksamaksızın eyleme geçmekteydiler." Rapor, şu gözlemle sona ermektedir: "Başlangıçta ne kadar saygılı ve itaatkâr olurlarsa, sonradan da o kadar korkunçturlar."

10. Halk Cumhuriyeti

Birleşik Devletler'in, Milliyetçilerle Komünistler arasında arabulucuğa yönelik sonuçsuz çabalarından sonra, iç savaş 1946'da yeniden başladı. Ancak, 1937'den bu yana tarafların niteliği değişmişti. Jiang'ın rejimi savaş yılları içinde yoğunlaşan bir yozlaşma sonucunda yavaş yavaş erimişti. Bu rejim, ayrıca, savaş çabası içinde matbaa makinalarının bol para basması yüzünden ortaya çıkan yüksek enflasyonla temellerinden sarsılmıştı. Komünistlere gelince, nihayet Rusya tarafından desteklenen Parti içindeki rakiplerini alt etmiş ve sonunda tartışmasız denetimini kurmuş olan Mao Zedong'un önderliği altındaydılar. Mao'nun saygınlığı, "Düşünce"siyle pekiştirilmişti. Bu, kendisinden daha iyi kuramcılar olan muhaliflerini, onların düşüncelerini "mekanik" veya "doğmatik" olarak niteleyip altetmek üzere tasarımlanmış kişisel bir ideolojiydi. Yine bu düşünce, kısmen Mao'nun kendisinin, kısmen de Chen Boda ve Ai Siqi ile diğerlerinin oluşturduğu bir beyin takımının Mao için geliştirmiş oldukları ve Çin'in özel koşullarına uyarlandığı ileri sürülen bir tür Marxizm-Leninzm'di. 1945'te bu düşünce ÇKP'nin resmî öğretisi olarak benimsendi.

Komünistlerin yurtsever aydınlar ve diğer kamuoyu önderleri arasındaki konumu da giderek yükseliyordu. Çağdaş Çin'in en derinlikli filozofu, bir sosyalist ve demokrat ve hem Rus Komünist mezaliminin hem de ÇKP'nin kendi Marxizm anlayışı üzerindeki uzlaşmaz ısrarının pekalâ farkında olan Zhang Dongsun bile, Komünistlerin Çin'in kurtuluşu için en pratik yol olduğunu düşünme noktasına gelmişti. O, sadece, bir kez iktidara geldikten sonra, Komünistlerin, daha hoşgörülü ve ılımlı olacaklarını ummuştu. Ülkenin havası Milliyetçilerden uzaklaşıyordu.

Bu uzaklaşmaya rağmen, Jiang-Jieshi, yalnızca belirgin askerî hatalar yüzünden o kadar hızlı bir biçimde kaybetmişti. Komünistlerin üç katı kadar askerle işe başlamışken, (birçok uzmanın önerisine karşı gelerek) Mançurya'yı yeniden ele geçirme girişimi çerçevesinde en iyi güçlerini boşuna kurban etti. Mançurya'daki bu askerlerin aşırı geniş ve kolayca saldırıya maruz kalabilir nitelikteki ikmal hatları, yokolmaya dönük bir zayıflığın belirtisiydi. Milliyetçi strateji, genelde, durağan bir biçimde, sabit noktaların savunulması niteliğindeydi ki, bu noktaların birer birer elden çıkabileceğini hesaba katmamıştı. Yine Milliyetçiler, birkaç istisna dışında, karadaki düşman askerlerinin yoğunlaştığı yerlere karşı iyi eğitilmiş hava güçlerini kullanmakta da başarısız kalmışlardı. Jiang, askerî yetenek sahibi olanları desteklemekten çok, siyasal bağlılıklarını kanıtlamış komutanları yanına almıştı. Hatta, önde gelen subayların, kritik zamanlarda taraf değiştirdiklerine de rastlamıştı. Komünist başkomutan Zhu De'nin yönettiği büyük ve sonucu belirleyici bir savaş, 1948 sonlarıyla 1949'un ilk günlerinde, Xuzhou çevresinde yapılmıştı. Milliyetçiler bu savaşı kaybettiler, çünkü sahip oldukları üstün araç gereçler, güçsüz stratejilerini, zayıf eşgüdümlenişlerini, yetersiz kaynaklarını ve çökmekte olan morallerinin olumsuzluklarını gidermek bakımından yeterli olamıyordu. Dolayısıyla, Yangzi hattını tutmak için hiçbir gerçek çaba gösterilmedi ve çok geçmeden de Jiang, Tayvan adasına kaçtı. Guangzhou, Ekim'de, Komünistler tarafından ele geçirildi. Komünistlerin güney Çin'e doğru son ilerleyişlerinin ortalama hızı, günde 10 kilometreydi ki, bu, askerlik tarihinde benzeri bulunmayan bir başarıdır. Ancak bu, silâh gücüyle gerçekleştirilmiş bir fetihti, bir devrim değil.

Ekim 1949'da kurulan Halk Cumhuriyeti'nin yöneticileri, çekirdek aile konusundaki kısmî istisna dışında, varolan her toplumsal kurumu ortadan kaldırmaya giriştiler. Niyetleri, Komünist Parti'nin denetiminde olmayan her türlü iktidar, saygınlık, etki, bilgi ve yaratıcılık kaynağını yoketmekti. Bu amaç doğrultusunda, kitle kampanyalarını, propagandanın ve siyasal nitelikli gösterilerin, toplumun her kesimine dokunan, suçlama ve mücadele, seçilmiş terör, işkence ve idam toplantıları biçiminde yer aldığı, dikkatlice örgütlenmiş bir dizi kitle hareketini uygulamaya koydular. "Toprak Reformu" derebeylerinin kalıntı niteliğindeki gücünü kırdı ve köylüleri de, paylaşılmış bir kan dökme suçuna ortak etti. Ülkedeki her köyde, belki de, ortalama iki kişi öldürüldü. "Karşıdevrimciler"le girişilen mücadele, bir biçinde Milliyetçiler'le ilişkisi olanların ortadan kaldırılmalarını sağladı. "Üç ve Beş Anti'ler", kamu görevlilerini ve işleri iyi giden işadamlarını hizaya soktu. "Düşünce Reformu", önde gelen aydınların saygınlığını kırdı ve zihinlerini "yeniden biçimlendirdi." İnandırma faaliyeti, Luo Ruiqing tarafından oluşturulmuş bulunan birkaç milyon gücündeki bir kamu güvenliği aygıtınca desteklenmiş ve zorunlu çalışma kamplarının oluşturduğu bir ağ, etkili bir süreklilik içinde, yeni bir köleler tabakasını içine almıştı.

Ortaya çıkan şey, esasında, iki sınıflı bir toplumdu: aygıtın üyeleri ("kadrolar" veya *ganbu* diye bilinirlerdi) ve kitleler. (Her sınıfın, elbette kendi içinde birçok alt bölümü vardı.) Bu iki sınıf arasındaki çatışmayı gizli tutmak için çok çaba harcanıyordu. Propaganda yoluyla bunların çıkarlarının özdeş olduğu ileri sürülüyordu; sadelik ve tutumluluk ile beliren bir kamusal manzara, yeni iktidar sahiplerince, kötülüğün erdeme borcunu ödediği siyasal bakımdan vazgeçilmez görülen başeğme olarak zihinlere yerleştiriliyordu; kamuoyu, çoğu sonradan üretilmiş olan "gericiler", "sağcılar", "kapitalist yanlıları" ve benzerleri gibi düşmanlara karşı

düzenlenmiş savaşların yarattığı hiddetle karmakarışık edilip saptırılıyordu. Enternasyonalin ve duygudaşlıklarını bildiren ziyaretçi heyetlerin kukla oyunu ile maskelenmiş bir görüntü içinde, komünist olmayan dünyanın pisliklerinden insanî, düşünsel ve sanatsal açılardan soyutlanmışlık, bağımsız düşünce ve bağımsız eylemin gelişmesini önlemenin bir diğer vazgeçilmez parçasıydı.

Çin Komünizminin bu dönemdeki coşkun duygusal gücünü ve siyasal eylemin yöneldiği hedeflerin beslenip büyüyeceği bir temel olarak yurtsever bağlılık ve kamusal iyiniyetin oluşturduğu derin kaynakları unutursak, tüm yapılanların gerçekleştirilebilirliğini kavrayamayız. Ortak yarara özgeci bir biçimde hizmet etme söylemi, saygı duyulan ve beğenilen duygulara temas ediliyordu. Yaşamın miskinliğine ve karmaşasına, sanki eski düzenin aşağılığından ve sömürüsünden arınmış yeni bir yön ve anlam veriliyordu. Çin'in uluslararası gücünün ve saygınlığının, bir yüzyıl süren aşağılanmalardan sonra yükselişi de -basit anlamda- bir zafer sarhoşluğu yaratıyordu. Coşkunluk ve suç, birçok devrimde olduğu gibi, atbaşı gidiyor, birincisi ikinciyi mazur gösteriyor ve hatta, gizli bir anlamda, bağlılığın ve güvenilirliğin kanıtı olarak istenilir kılıyordu.

Bu söylemin bir hainlik olduğu, yavaş yavaş -özellikle de 1958'in Büyük İleri Atılımı'nı izleyen yıllardaki ekonomik felâketler ve 1960'ların sonlarındaki Büyük Proleter Kültür Devrimi'ndeki kısır iç hizip çatışmaları sonucunda- zihinlere yerleşiyordu. Bu dersin, bir ölçüye kadar, her kuşak tarafından, deneyimin zafer sarhoşluğunu giderici etkileriyle karşılaştıkça, yeniden öğrenilmesi de gerekiyordu: ülkülerin, iktidardakilere hizmet eden araçlara dönüşmeden önceki gerçek amaçları ve büyüme veya daha iyi bir topluma doğru gidişte, hırsın anlayışı ikame edemeyeceği. Bugün, duygusal güdüler neredeyse yokoluş noktasına gelmiştir ve geriye kalan şey, yokedilemeyecek kadar güçlü, hızlı bir biçimde gelişemeyecek kadar katı ve sadece varlığını sürdürmesinin belirli bir uygun işlerlik göstermesini gerektirdiği ölçüde koşullara uyarlanabilir olan bir sistemdir.

Bugün, Çin Komünizmindeki asıl çelişkiyi açıkça görmek mümkündür: Bu, toplumsal canlılık ile siyasal denetim arasındaki çelişkidir. Uzun dönemde, insanların kişisel yaşamları, ekonomik eylemleri, açıkça ifade edilen düşünceleri ve yaratıcı faaliyetleri üzerinde hem sıkı siyasal bir baskıyı sürdürmek ve hem de, aynı zamanda, açık ve dürüst bireyler, iş yapan girişimciler veya köktenci bir biçimde yaratıcı olan bilim adamları, bilgin ve sanatçılar üretmek mümkün değildir. Toplumsal canlılık olmaksızın, ilerleme ve çağdaşlaşma, olsa olsa, siyasal iradenin zorlamasıyla yürüyen ve başka yerlerde üretilmiş şeylerin taklidine bağımlı, doğal olmayan gelişmelerden ibaret kalır. Çin'de işbaşında olanlar bu sorunla karşılaştıklarında iki biçimde tepki göstermişlerdi. Bazen, ısmarlama bir kendiliğindenlik ve yaratıcılık oluşturmaya çalışarak, gerçeğin sadece bir imgesi niteliğinde olan faaliyet canlılığını artırmak istemişlerdir. ("Yüz Şiir Hareketi" bunun küçük, fakat açıklayıcı bir örneğidir.) Ya da, kısmî bir rahatlamaya yönelmişler ve -1956-57 ve sonrasındaki "Yüz Çiçek" döneminde olduğu gibi- çok fazla ileri gidemeyeceklerini farketmişlerdir. Toplumsal ve kültürel canlılıktaki her yeni hareketlenme, bir kez güçlenmeye başladı mı, kurumlar ve düşünceler içinde birbirine kenetlenmiş resmî görüşe kaçınılmaz olarak düşman olmaktadır. Dolayısıyla da, tekrar bastırılması gerekmektedir. 1957'de, "Bu kadarı da fazla değil mi" diye yakarıyordu gazeteci Zhu Anping, "ulus içinde bulunan büyük ya da küçük, bölüm ya da alt bölüm niteliğindeki her birimde bir Partilinin önderliğinin zorunlu olması ve, büyük ya da küçük hiçbir şeyin, Partilinin onayı olmaksızın yapılamaması?" Bir sonraki yıl, "Anlaşılmalıdır ki", diye cevap geldi, "Parti'nin politikaları ancak Parti örgütü aracılığıyla yürütülebilir." Mao'nun da dediği gibi, "yönlendirmesini her şeyden uygulayan Parti'dir."

Bu, Çin devriminin trajedilerinden bir diğeridir. Yaratıcılık 1890'larla 1940'lar arasında bir kez daha canlanıyordu. Anavatanında, Komünist hükümet, 1949'dan sonra bu yeni doğuşu tümüyle kısırlaştırdı. Ancak, biraz fazla ileriye gidecek herhangi bir rahatlama sonucunda ülkenin yeni karışıklıklarla parçalanması çok muhtemeldir ve bu, Çinliler gibi son derece zengin yeteneklerle donanmış bir ulus için daha da acı bir açmazdır.

Parti ve Hak

Genel çizgileriyle, Çin Komünist sistemi, dar anlamda sadece hükümeti değil, fakat aynı zamanda ekonomiyi de denetimi altında tutan birbirine koşut iki hiyerarşi içinde işlemektedir. Bunlar, (1) yönetsel hiyerarşi ve (2) Komünist Parti hiyerarşisidir. İkincisi, Parti üyelerinin, önemli mevkilerinin çoğunluğunu ellerinde bulundurdukları birincinin üzerinde genel bir gözetim uygulamaktadır. Benzer bir ikilik, Halk Kurtuluş Ordusu içinde yer alan, düzenli askerî işlerle görevli subaylarla siyasal işlerle görevli yetkililer (ya da, "komiserler") arasındaki ikili komuta yapısında da bulunmaktadır.

Siyasal toplum, hernekadar hem devlet, hem de parti kongreleriyle süslenmiş olsa da, demokratik değildir çünkü, delegeler yarışmacı seçimlerle belirlenmemektedir. Yine de, siyasete katılmak yurttaşlar için bir ödevdir. Bu katılım, eğitim toplantılarını, (kimi kez, sadakatin diğerlerine saldırmakla kanıtlandığı) yönlendirilmiş toplantı ve tartışmalarla gösteri ve geçit törenlerini içeren sürekli bir çemberi içermektedir. Düzen, bir batı okulunda ve ordusundakine benzeyen bir disiplin ve hakemlik sistemiyle sağlanmaktadır. Avrupalı veya Amerikalı anlamıyla bir hukuk, bir hak ve herkesin istisnasız olarak tâbi olduğu siyasal amaçlara uygunluğun üzerinde, açıkça tanımlanmış kurallar anlayışı bulunmamaktadır.

Ekonomi, her sektör için, girdi ve çıktılar üzerinde, önceden kesin olarak düzenlenmiş niceliksel bir denetimin bulunduğu Sovyetler Birliği'ndeki gibi "plânlı" değildir. Çinliler, böyle bir iş için gereken istatistik hizmetine sahip olmadıkları gibi bu beceriye sahip elemanlar da bulunmamaktadır. Ayrıca, materyel arzını yönlendiren Sovyetler Birliği'ndeki organın *(Gossnab)* bir benzerine sahip değillerdir. Siyasal denetim altındaki girişimler, siyasal pazarlık sonucunda belirlenmiş ürün ve yatırım plânlarına göre çalışmaktadırlar. Girişimlerin işleyişi, (kısmen malların birçoğu üzerinde devletçe saptanmış fiyatlarla belirlenen) kârlılık ve zaman zaman değişen başka ölçütler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Ekonomik faaliyetler, bütün fonların akışına aracılık edecek biçimde oluşmuş Halk Bankası tarafından gözetim altında tutulmaktadır. Malzeme üretmek ve satış yapmak, sonuç olarak girişimler arasında piyasa ilişkileri anlamına gelen temel alanlardan biri olarak varlığını sürdürmektedir.

Ekonominin siyasal olarak yönlendirilmesi, hücreleşmeye yol açmıştır. Mümkün olan her yerde, ekonomik ilişkiler, bölgesel ve hatta daha da küçük sınırlar içinde tutulmuştur. Geleneksel dönemin sonlarıyla çağdaşlığın başlangıcında Çin'i kaplayan, birbirlerine karşılıklı olarak bağımlı piyasalardan oluşan büyük şebekenin hızla sınırlandırılmasının sonucu olarak, bir miktar zenginlik yitimi ortaya çıkmıştır. Emek gücü,

Tepede: Öğrenciler, 1966-76'daki "Büyük Proleter Kültür Devrimi" sırasında, Başkan Mao'nun posterlerini ve onun deyişlerinden oluşan *Küçük Kızıl Kitap*'ını sallıyorlar. Bu dönemde okullar, çoğunlukla, gereği gibi işlev göremez hale gelmişler ve Kızıl Muhafızlar, ordu tarafından denetim altına alınıncaya kadar, zalimce davranmışlardır. Kültür Devrimi, bugün, Çin'de yanlış olmuş herşey için gösterilen, üzerinde birleşilinış bir mazerettir.

Sağda: "Dörtlü Çete"nin ezilmesi, Mao'nun karısı (Jiang Qing) ve üç radikal müttefiği, Wang Hongwen, Zhang Chunqiao ve Yao Wenyuan, 1976'da iktidardan atıldılar. Bu tasarım, kutsal kaderin işlediğini vurgulamaktadır. Halk tepkisi daha dünyevîydi. Yakalandıkları gün, Pekin'deki her şarap dükkânı, iddiaya göre, ellerindeki bütün alkollü içkileri satıp tüketmişti.

uzun süre sorun olduğu) kentlere göçü önlemektedir. Diğer yandan, kollektif çiftçilik, çalışma için gerekli şevki kırmakta ve küçük ölçekli kişisel girişimciliği ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca, yönetimde ve muhasebecilikte kıt olan nitelikli insan gücünü israf etmektedir. Son bir iki yıl içinde, aile çiftçiliğinin sınırlı biçimde yeniden canlanışı, her ne kadar, gelişmelerin bir iki yıldan daha uzun sürebilmesi için yeterli "esneklik"in bulunup bulunmadığı kuşkuluysa da, birtakım kazançlar sağlamıştır.

Çin Komünistlerinin genel ekonomik felsefesi, verimlilikten çok irade gücünü ve çabayı, kaynakların en iyi şekilde kullanılmasından çok kaynakların en geniş biçimde harekete geçirilmesini vurgulamak olmuştur. Bu, ÇKP'nin, teknolojinin basit olduğu Yan'an gibi geri üslenme bölgelerinde yaşadığı ilk deneyimi yansıtmaktadır. Ayrıca iyi olan her şeye seferberlik Parti'nin özelliğiydi. 1950'lerin ortalarında, Sovyet modelini taklit etmeye yönelik kısa ve pek de doyurucu olmayan girişimden sonra, bu yaklaşım, Mao'nun 1958'deki Büyük İleri Atılım'ıyla doruğuna ulaştı. Sermaye veya önceden edinilmiş becerilerle desteklenmeyen artık emeğin, kendi başına, sadece çabalayarak, yeni üretim kapasitesini oluşturabileceği bir bütünsel çalışkanlık patlamasıyla ekonominin birdenbire tümüyle değişik bir düzeye yükseltilebileceğine inanılmıştı. Atılım'ın başarısızlığı Maocu ekonomi anlayışının yersizliğini göstermiş ve 1959'da, ancak Parti başkanının kendisini kurtarabildiği ve hemen ardından da başkanın iktidarının keskin bir biçimde zayıflatıldığı bir siyasal bunalıma yol açmıştı.

Hemen hemen aynı anda Rusya ile de anlaşmazlıklar gelişiyordu. Tartışma, Kruşçev'in, askerî nükleer teknolojinin olanaklarına sahip olmayı, o tarihte Varşova Paktı'na bağlı güçler üzerinde sağlamış olduğuna benzer türden bir denetimi Çin'in savunma sistemi üzerinde de kurmak için bir yem olarak kullanma çabalarının sonucunda başlamıştı. Çin'in kendi eylemlerindeki bağımsızlığı üzerindeki ısrarı, o dönemde ciddi biçimde hissedilen bir darbe olarak, Çin'de çağdaş sanayii kurmaya yardım etmekte olan Rus teknisyenlerin geri çekilmelerine yol açtı. O tarihten beri de Çin, Rusların kendi iç işlerine karışma yeteneğinin yarattığı korkunun etkisi altında, Sovyetler Birliği ile yakın ilişkilere girmekte ihtiyatlı davranmaktadır.

Üstte: Mao'nun yaptıklarını duyuran büyük propaganda afişleri ülkenin her yanındaki duvarlara boyanmıştı. Mao'nun 1976'daki ölümünden itibaren, siyasal afişlerin yerini kasetçalar ve saç spreyi reklâmları aldı.

Komünizmden önceki zamanlarla belirgin bir karşıtlık oluşturacak biçimde, hemen tümüyle hareketsizdir. Genç yetişkinler çalışma birimlerine gönderilmiş ve çoğunlukla yaşamlarının geri kalan kısmını buralarda kalarak geçirmişlerdir. Bu birim (danwei), ev bulmak ve bir kadının hangi yıl çocuk sahibi olabileceğine karar vermek gibi temel sorunlarda yardım ederek, kişisel yaşamları biçimlendiren ana güçlerden biri olmuştur.

Tarım, örgütlenişi bakımından birçok değişiklikler geçirmiştir. 1950'lerin başında, Toprak Reformu, aile çiftliği sisteminden kiracılık öğesini çıkarıp atmıştı. 1950'lerin ortalarında ise, küçük ölçekli kollektifleştirmeye girişildi ve bu, 1958'de, komünler aracılığıyla, onbinlerce insandan oluşan çok daha büyük ölçekli birimlere yaygınlaştırıldı. 1960'ların başında, ciddi yiyecek darlığı ve (özellikle Anhui'deki olmak üzere) bazı yöresel kıtlıklar karşısında, hergün yapılan yönetim tekrar azaltılmış ve özel arazilere daha fazla yer ayrılmasına izin verilmiştir. 1970'lerin tam sonunda, aile çiftliği, kollektif mülkün bir bölümünü bir toprakbeyi olarak kiralamak biçiminde betimlenebilecek, farklı düzenlemelerin oluşturduğu bir bütün halinde, bir "sorumluluk sistemi" altında, kısmen yeniden işlerliğe konmuştur.

Bu değişiklikler, kısmen çatışan bazı politika hedeflerine verilen karşılıklar niteliğindeydi. Kollektifleştirme, köylüleri denetlemek için gereken aracı sağlamakta ve devletin malî sisteminin temelini oluşturan vergilerin akışını güvence altına almaktadır. Kadrolar kimin ne iş yaptığını, ne kadar iş-puanı değerinde olduğunu kararlaştırmaktadır ve bazen bu puanlar ilerici siyasal tutumların ödülü olarak verilmektedir. Kollektif işletme, benzer bir biçimde, su kontrol tesisatı ve büyük makinalar gibi, tek çiftçiler arasında, başka türlü kolayca paylaştırılamayacak olan yatırımlar için uygun bir çerçeve sağlamaktadır. Mevsim dışı artık emek de, ayrıca, bir komün veya ona bağlı bir alt grup aracılığıyla kolaylıkla harekete geçirilebilmektedir. Kollektif işletme, çiftçileri toprağa bağlamakta ve (eksik istihdamın ve hatta işsizliğin

1959 bunalımı, süreç içinde, Mao'nun yeniden sahneye döndüğü 1966 tarihli Kültür Devrimi'ne yol açan hizip gerginliklerini ve politika farklılıklarını yaratmış ve şiddetlendirmişti. Başkan, kendi özgün kişiliğine bağlı yarı-sihirsel bir mezhep oluşturmak için, kalan son iktidar üssünü -ordudaki siyasal çalışma komiserliği sistemini- kullanmıştı. Artık, özellikle yirmi yaşın altındaki gençlerin engellenmiş ülkücülüklerine ve ihtiraslarına seslenerek, bunu genişletmişti. Mao, Kızıl Muhafızlar içinde, genç Boksörler'in bir benzerini oluşturmuş ve bunlar da, Mao'nun muhalifi olan Devlet Başkanı Liu Shaoqi ve Parti sekreteri Deng Xiaoping'in önderliğindeki Parti bürokrasisini parçalamışlardı. Eski toplumun kötülüklerinin kökünü kazıdıklarını ve bir burjuvazinin oluşumunu engellediklerini iddia eden gençler, aşağılanmış, işkence edilmiş ve kırsal yörelere çalışmaya gönderilmiş aydınlara da saldırmışlardı. Bunlar, (bir süre için kapanmak durumunda kalan) üniversitelere ve (botanik uzmanlarınca yeni tür tarım ürünlerini yetiştirmek üzere kullanılan bitkilerin tahrip edilmesi örneğinde olduğu gibi, büyük zararlar verdikleri) bilimsel kurumlara da saldırmışlardı. Yeni kitapların basılması ve zihinsel yaşam tümüyle durmuştu. Bazen, sadece deniz aşırı ülkelerdeki Çinlilerle veya yabancılarla bağ-

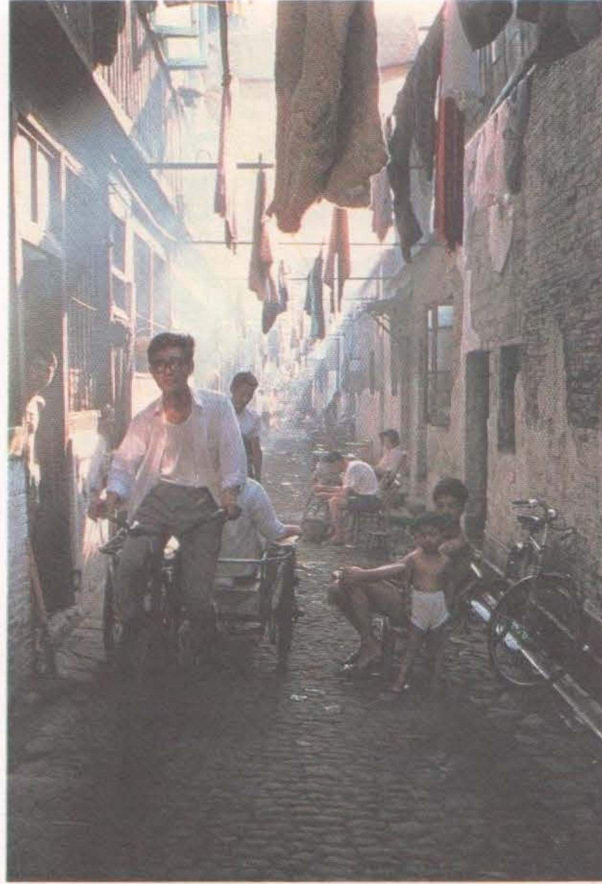
lantıları olduğu için insanlar öldürülmüştü. Çok sayıda eski tapınak ve anıt tahrip edilmiş veya yıkılmıştı. Sonuçta kargaşa o denli kötüleşti ki, Kızıl Muhafızları ve diğer hizipleri bastırmak üzere ordu yardıma çağrıldı ve onlar da, bazen önemli ölçüde kan dökerek, görevlerini yaptılar. Subaylar (ki, elbette, aynı zamanda Parti üyesiydiler), bundan sonra, özellikle, ilçe ve daha alt düzeylerdeki devrim komitelerinin sözü geçen üyeleri biçiminde, askerî olmayan idarenin önemli bir bölümünü ellerine aldılar.

Hizip çatışmalarıyla geçen sonraki sekiz yıl, (General He Long gibi) birçok yaşlı yoldaşın son derece zâlim koşullarda öldürülmesine tanık oldu. Sahneye egemen olacak ilk kişi, Mao tarafından kendisine halef olarak yetiştirilen savunma bakanı Lin Biao'ydu. O da, 1969'da, esrarengiz koşullarda öldü ki, bunun başarısız bir hükümet darbesinden sonra olduğu ileri sürülmüştür. Lin'in düşüşünden sonra, Mao'nun üçüncü karısı, devrimci ahlâk ateşinin herşeyi fetheden gücü hakkında nutuklar atan, yetenekli bir propagandacı Chiang Qing, daha pragmatik olan başbakan Zhou Enlai'a karşı mücadele etmek üzere sahneye çıkarıldı. Zhou, 1975'te öldü ve ılımlıların önderliği Deng Xiaoping tarafından üstlenildi. Bir sonraki yıl Mao'nun ölümü, karısının iktidardaki tutamağını ortadan kaldırdı ve (kamu güvenliği aygıtından gelen, ufaklığıyla ünlü bir kişilik olan) Hua Guofeng'in başkan olduğu kısa bir aradan sonra Deng, Pekin'deki egemen siyasal güç olarak yeniden ortaya çıktı.

Deng'in, ılımlılaşmaya, çağdaşlaşmaya ve pragmatizme yönelik politikaları Çin'e hoş karşılanan bir istikrar getirdiyse de, son beş yılın aşırılıkları sonucunda rejimin moral açıdan iflâs ettiği yönünde kanıtlar bulunmaktadır. Parti ve hükümetten geniş bir yozlaşma, halkta ise bir ilgisizlik ve hayal kırıklığı vardır. Bizzat *Halkın Günlüğü*'nün de gözlemlediği gibi, "gençlerin yürekleri buz gibidir."

Milliyetçilerin egemenliğindeki Tayvan ise ayrı bir öyküdür. 1949'da anavatandan göç edenlerin Tayvanlılar üzerindeki etkinliğini sürdürmeye çalışan görece baskıcı bir rejimle işe başlayan Jiang Jieshi ile oğlunun ve sonra da halefleri Jiang Jingguo'nun devleti, dikkate değer bir ölçüde kişisel özgürlüğe ve hâlâ eksik olmakla birlikte, önemli ölçüde de demokrasiye izin verici bir yönde yavaş yavaş ilerlemiştir. Yerel siyasal yükümlülüklerin engellemesinin yokluğunda onlar başarılı bir toprak reformunu uygulamaya koymuşlar ve Japonya'nınkinden bile hızlı bir çağdaş ekonomik büyüme sürecini harekete geçirmişlerdir. Bugün Tayvan'da kişi başına düşen gelir, Halk Cumhuriyeti'ndekinin beş katıdır. Bu ekonomik kalkış, az miktarda Amerikan sivil yardımı (kişi başına yaklaşık 100 ABD $), ülkenin küçük oluşu ve uluslararası piyasayla olan yakın ilişkilerden destek görmüştür. Ancak, para yardımı 1960'ların ortalarında kesilmişti ve bundan sonraki ilerleme daha da dikkat çekiciydi. Yine aynı ölçüde şaşırtıcı bir biçimde, çağdaşlaşma sürecinde gelir dağılımı daha eşit bir tarzda gelişmiştir. Çoğunlukla ve doğru olarak, Milliyetçilerin Çin'i de, Tayvan'ı yönettikleri gibi yönetmiş olsalardı, hiçbir zaman anavatanı terketmek durumunda kalmayacakları söylenmiştir.

Büyük ölçüde çağdaş ve çoğunluğu Çinli bir ülke olan Tayvan'ı ziyaret eden herhangi bir kimse, (görece ılımlı) bazı düşünsel ve siyasal sınırlamalara katlanmak durumunda kalmış olsalar da, istedikleri takdirde ülkeyi terketmekte kişisel bakımdan özgür olan, iyi beslenmiş ve refah içindeki insanların görünüşlerine bakarak ve bütün Çin devriminin korkunç yaşanmışlığının ne anlamda zorunlu görülebileceğini düşünmeksizin içten bir zevk duymamazlık edemez.

Üstte: Modern çağın başlangıcından itibaren, kentsel ve kırsal yaşam arasındaki uçurum genişliyordu. Eğitim, eğlence, iş ve refah hizmetleriyle kent, bugün de çekiciliğini korumaktadır. Şangay'daki eski kentten alınma bu fotoğraf, daha çok geçmişin havasını taşımaktadır.

Sağda: "Büyük Proleter Kültür Devrimi" sırasında (1966-76) kadınlar, saçlarını kulak memesini geçmeyecek biçimde kestiriyorlar veya daha uzun olduğunda da, arkada toplayıp tokayla tutturuyorlardı. Serbest bırakılmış uzun saçın, "burjuva" ve "gerici" olduğu düşünülüyordu. Bugün, daha serbest bir stil kullanılmakta ve omuzlara kadar olan uzunluğa izin verilmektedir. Bu fotoğraf, bir Çinli kızın doğal halinde düz olan saçının zahmetli bir uğraşla perma yapılmasını göstermektedir.

Sağda: 20. yüzyıldan önce, resmi eğitim, kadınlar için, Çin toplumunun onayladığı birşey değildi ve Konfüçyusçu kutsal yazıları bilmek anlamına gelen ileri düzeyde eğitim, sadece, kamu hizmeti sınavlarına hazırlanan az sayıda erkekten oluşan bir grup tarafından kazanılıyordu. 1920 ve 1930'larda kitle eğitimine yönelik hareketler, YMCA (Genç Erkekler Hıristiyan Derneği) ve diğerleri tarafından uygulamaya konulmuş ve 1949'dan sonra, Komünist hareket, temel eğitimi herkese yaygınlaştırmayı amaçlamıştı. Siyasal koşullanma çocuk yuvasında başlamış ve birkaç yıl boyunca birçok okulun kapalı kaldığı "Kültür Devrimi"nin eğitsel kargaşası içinde en uç noktasına götürülmüştü. 1976'dan bu yana, okullu çocuklar, daha konu esaslı bir programa sahip olmuşlardır.

Üstte: Çin devleti, "Kurtuluş"tan sonra, katı disiplinli kitle sporunu teşvik etmişti. Modern jimnastikle, *qi*'nin (enerji) doğru akışını ve dağılımını içeren geleneksel *taijiquan* (gölge boksu) arasında çok az ortak nokta vardır.

Solda: Başkan Mao, "Kadınlar gökyüzünün yarısını oluştururlar" demişti, ama onların Çin toplumundaki konumları, erkeklerle eşit olmaktan çok uzaktadır. Kadınlar, evi çekip çevirme olan asıl sorumluluklarına ek bir yükle karşı karşıyadırlar ve kırsal kesimde, çiftlikte yaptıkları işler karşılığında eşit olmayan bir karşılık almaktadırlar. Bu kız, altı düz bir sandalı Gui Nehri'nde sırıkla yürütmektedir.

MODERN ÇAĞ SANATI

19. yüzyılda Qing sarayı, sanata ve sanatçılara az destek vermişti ve tekrarlama ile özenli iş yapmaya doğru genel bir eğilim bulunuyordu. 19. yüzyıl sonlarında, bugünkü Yaz Sarayı'nı yeniden inşa ettiren ve sonradan da burada oturmaya başlayan Dul İmparatoriçe Cixi'nin etkisiyle, sanat alanında kısa bir canlanma yaşanmıştı. Binalar ve süslemeleri, Qing dönemi sonlarının mimarisindeki şatafatlı tarzı temsil ediyorlardı. Bu binalar, dul imparatoriçe tarafından deniz gücünün çağdaşlaştırılması için toplanmış olan fonlarla inşa edilmişlerdi. Mermer Saltanat Gemisine ulaşan göl kenarındaki kapalı yolun çatısını ayakta tutan sütunlar, menkıbeleri anlatan sahneler ve manzara resimleriyle süslenmiştir. Kültür Devrimi (1966-76) sırasında bunların çoğu beyaza boyanarak örtülmüş ve yeniden yapılamayacak ölçüde tahrip olanların yerine ise, resmî akademik tarzda yapılmış manzaralar yerleştirilmişti.

Qing döneminin sonlarından itibaren, Çinli ve batı tarzı binaların bir sentezi, bazı önemli sanayi limanlarında ve kentlerinde yükseliyordu. Pekin'deki Başkent Hastahanesi, Çin tarzı yeşil kiremitli çatısını, batı tarzındaki tuğla cephe ile birleştirimiştir. Batılı ve Çinli mimari öğelerini birleştiren bu melez tarz, yeni kurulmuş cumhuriyetin önemli sanayi kentleri dışında, çok az görülüyordu.

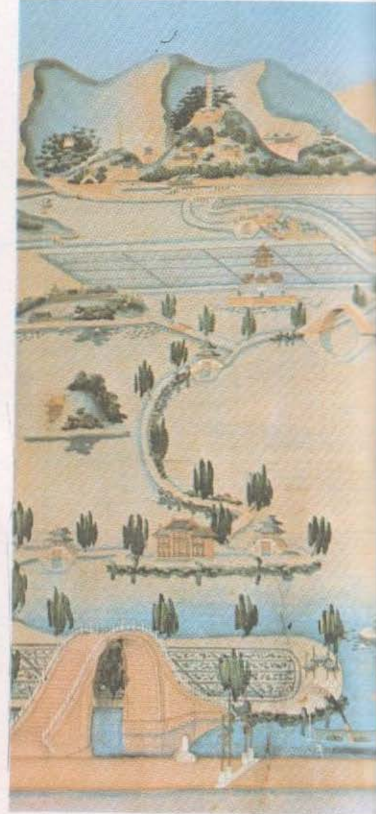
19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarının süsleme sanatları, daha önceki yapıtların ustalığından yoksun olsalar da, 18. yüzyıl sonlarındaki Qianlong döneminin şatafatlı biçemine dayanmışlardı. Avrupa'da görülebilecek olan süsleme porselenlerin, yeşimlerin ve vernikli ağaç işlerinin büyük çoğunluğu bu döneme aittir. 19. yüzyıldan 20.'ye geçerken, ihraç piyasası için boyanmış olan porselenler, geleneksel Çin tarzında yapılmış çerçeveler içinde batılı resimlerin titiz kopyalarını taşıyordu; bu, o dönemde Avrupa'da çok popülerdi. Perdahlama sonrası çok renkli olarak işlenmiş porselenler parlak renklerle süslenmiş ve hatlar siyah mürekkeple, çok belirgin olarak verilmişti. Altınla süslenmiş vernikli vitrinler ve siyah cilâ çekilmiş raflı dolaplar, yerli ve yabancı tarzların bir sentezini sergiliyor ve tüm dünyaya ihraç ediliyordu. Cam üzerine resim yapmak Çin'e Avrupa'dan gelmişti ve aynaların arkaları gündelik yaşamı betimleyen tarzda süslemeli sahnelerle resimleniyordu. Çin'de halkın beğenilerine hizmet eden halk sanatları ile el işlemeciliği özünde gelenekselliğini korurken, Qing dönemi sonlarındaki süsleme sanatlarının hem sarayda, hem de ihraç için yapılanları, Batı etkisini belirgin bir biçimde ortaya koymuşlardı.

20. yüzyıl sanatı iki döneme ayrılmaktadır: 1949'dan önce ve 1949'da sonra. 1920'lerle 1930'larda resimde, yeni yabancı tarzlarla kolay kolay değişmeyen geleneksel tarzlar arasında bir çatışma görülmüştü. Şangay Pekin, Nanwing ve Hangzhou'da, öğrencilerin yağlı boya ve yaşama ilişkin resimler üzerinde uygulamalı olarak çalıştıkları sanat okulları açılmıştı. Üslûplaştırılmış portrelerin dışında, gelenek, sanatçılara gerçek yaşamdan nesneler çizmeyi öğretmemişti; öğrencilerin bir örneğe bakarak çizim yapmayı öğrenmeleri ve çıplak modellerin çizilmesi, 1920'lerde Şangay'da kamusal bir skandala neden olmuştu. Çinli öğrenciler, Avrupa ve Japonya'da öğrenim görmüşler, ancak batı tarzındaki resimler, Şangay'daki küçük ve çokuluslu bir sanatçı ve yazar kümesi dışında, çok az ilgi gör-

Altta: Üstü kapalı bir yaya yolu, göl çevresinden mermer saltanat gemisine doğru ilerlemektedir. Flört eden bir çiftin bu saltanat gemisine ulaşmaları halinde nişanlanacaklarına dair bir halk inancı vardır. Dul imparatoriçe Cixi, Yazlık Sarayı'nı, deniz gücünü çağdaşlaştırma niyetiyle toplanmış fonları kullanarak, 1888'de yeniden yaptırmıştır

En altta: Buda'nın Mis Kokulu Tütsüsü Pavyonu'ndan, aşağıdaki altın kiremitli çatılara uzanan bir görünüş.

Altta: Yazın sıcağından korunmak için, Qing saray halkı, İmparatorluk Sarayını terkedip Pekin'in kuzeybatısında bulunan ve çevresi Hangzhou'daki Batı Gölü'ne benzetilmiş olan Kunming Gölü kıyısındaki Yazlık Saray'da kalırdı. Bu resim, Yazlık Saray'ın yerleşimini, arka plandaki batı tepeleri ile birlikte göstermektedir.

En altta: Kunming Gölü üzerinden, Uzunyaşam Tepesi'ne ve Buda'nın Güzel Kokulu Tütsüsü Pavyonu'na uzanan bu görüntüde, dört katlı bir kule göle egemen bir konumda durmaktadır. Yazlık Saray'ın gölü insan yapısı olduğundan, oldukça sığdı ve burasını kışın mükemmel bir paten sahası haline getirecek biçimde kolayca donmaktaydı. Burası, şimdi kamusal bir parktır ve yaz günleri göl üzerinde kayık gezintisiyle geçirilebilir.

müştü. Xu Beihang (1864-1955), devrik bir bere ve bir papyon takarak Avrupa'dan dönmüş ve yarı-batılı tarzda uygulamalar yapmıştı. Qi Baishi (1863-1957) Çin'de kalıp, büyük ölçüde bireysel geleneksel bir tarzda resim yaparken Japonya'da öğrenim görmüş olan Fu Baoshi (1904-65), geleneksel tarzların oluşturduğu geniş bir alan içinde çizimlerini gerçekleştirmişti. Vurgulama, genelde manzaradan figür resmine kaymıştı.

1920'lerde, yazar Lu Xun, başta savaş sonrası Almanya'daki müthiş yoksulluğu gösteren Käthe Kollwitz'in yapıtları olmak üzere, Alman baskılardan yoğun biçimde esinlenmiş bulunan bir ağaç oymacılığı hareketini başlatmıştı. Li Hua'nın (doğ.1907) ağaç resimleri, Çinli köylülerin Japon işgalciler karşısındaki öfkelerini işlemişti, ancak Çin 1940'lardaki kargaşa ve karışıklığın batağına saplandıkça, sanatlar için harcanacak güç de azalmıştı.

1949'dan sonra, sanatlar devletin merkezî denetimi altına alındı ve siyasete tâbi kılındıkça, bundan derin bir biçimde etkilendiler. Ağaç bloklar üzerine yapılan oymalar ve baskılar, siyasal propaganda için bir araç olarak kullanılabilmek bakımından en kolay olanakları sağladıkları için, yaygınlaşmıştı. "Kurtuluş"tan sonra, birçok sanatçı, Sovyetler Birliği'ne eğitim görmeye gönderildiler ve Sovyet tarzı sosyalist gerçekçilik 1950'lerdeki sanatlar üzerinde önemli derecede etkide bulundu. Sovyet etkisi, bina yapımında ve Halk Cumhuriyeti'nin her yanında, Sovyet örneklerine göre yapılmış, yaratıcılıktan yoksun kurumsal bloklarda kendisini ortaya koymuştu. Çok geçmeden, Rusya ile yaşanılan balayı sona erdi. 1959 yılında 11 ayda tamamlanan ve Tiananmen Meydanı'nın batı yakasında yer alan büyük Halk Meclisi Binası, olağanüstü büyük ölçekli oluşundan ayrı olarak, herhangi bir belirgin ulusal özellik göstermemektedir. Modern uluslararası tarz diye adlandırılan üslüpla yapılmış çok katlı binalar, bu tarihten sonra, Pekin'de yerden bitercesine çoğalmaya başladı. Yakın zamanlara kadar Pekin, gri kiremitli çatılar, iç avluları gizleyen yüksek duvarlı, kesişen sokakları ile alana yayılmış bir kentti.

1949 devrimi ile birlikte siyasal ölçütler, sanat alanındaki en önemli etken durumuna geldi. Ulusal Tarih Müzesi'ndeki sanat yapıtları, "emekçi kitlelerin becerilerini" ve "feodal baskıcıların açgözlülüğünü" gösteren çalışmalar olarak yorumlanmıştı. Siyasete ve kaba gerçekçiliğe tâbi olan sanat, dönemin gereğiydi. Bu, eski bir derebeyinin malikânesinden sahneler sunan, gerçek yaşamdaki ölçülere göre yapılmış kilden figürleri içeren *Rent Kolleksiyon Avlusu*'ndaki heykellerde görülebilir. Derebeyleri, şeytanca ifadeli yoz kişilikler olarak tasvir edilmiş, buna karşılık köylüler, kendi güçlerini pekiştirme mücadelesi içinde tüm kasları gerilmiş ve gergin yüzlerindeki öfke çizgilerini ortaya çıkaracak bir biçimde gösterilmişlerdi. Başkan Mao'nun dev blok heykelleri ülkenin her yanına yerleştirilmiştir.

Soyut anlatımcılık, dışavurumculuk (ekspresyonizm) yasaklanmış ve devrimci romantizm egemen olmuştu. Gerek geleneksel, gerekyağlıboya araçlarıyla yapılan resimler, halk komünlerindeki hayatı, gülümseyen fabrika işçilerini ve çelik fabrikalarını işlemişlerdi; Çelik telgraf direklerini ve elektrik tellerini göstermeyen ancak birkaç manzara resmi vardı. Okullardaki siyaset eğitimi oldukça katıydı. Sanatçılara neyi resmedebilip neyi edemeyecekleri bildiriliyordu, sanat sınırlı ve uyumcuydu. Ülke, Büyük İleri Atılım'ın (1958-59) havasına sokulmuştu ki, bu dönemin ardından, birçok sanatçının acı çektiği ve köylü, asker ve işçi resimlerinin desteklendiği bir dönem olarak, 1963'ten 1965'e kadar süren "sağcılar"a karşı bir saldırı dönemi gelmişti. Kültür Devrimi 1966'da başladı ve şiddet ve yıkıcılığın şiddetli saldırısına dayanamayan sanatlarda başaşağı bir gidiş görüldü. Sanat okulları kapatıldı ve sanatçılar dağıtıldı. Birçokları hapse atıldı, diğerleri ise, kırsal yörelerdeki çiftliklerde çalışmaya gönderildiler ve ancak boş zamanlarında, o da bulabildilerse, resim yaptılar. Sanat dergilerinin yayımlanması, 1966'da, yasaklandı ki bu, altı yıl sürecekti. Kültürel baskı, Dörtlü Çete'nin 1976 tarihindeki düşüşü, Kültür Devrimi'nin sonunu ilân edinceye kadar sürdü.

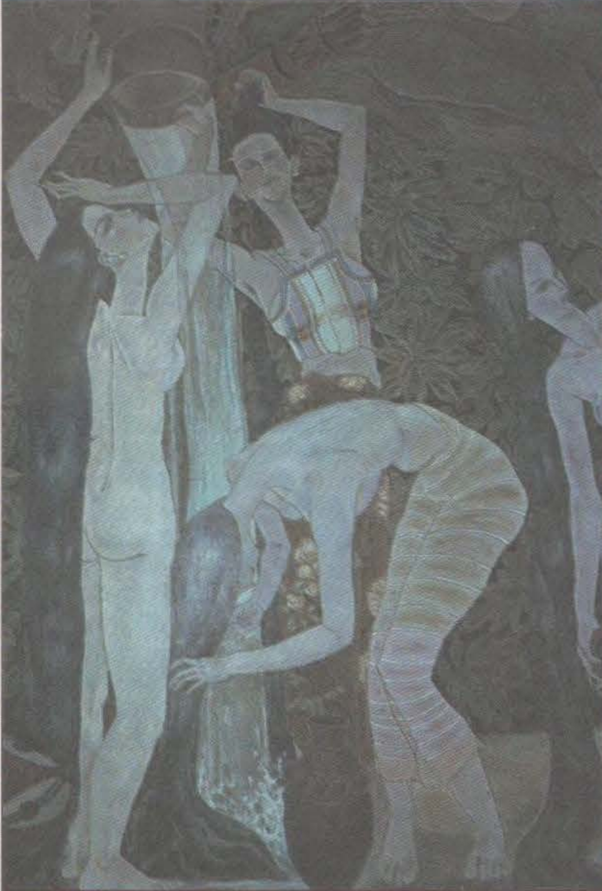
Süsleme sanatları, özellikle Kültür devrimi'nden sonra dış ticaretin artması ve yeşim ve fildişi işlemelerde, sepet örmede ve dokuma imalâtında gerçek bir canlanma sağlayan turizm sanayiindeki büyümeyle birlikte çeşitlenip yaygınlaştı. Yüzyılın başında, yeni kumaş boyaları uygulanmış ve gündelik kullanımda pamuğun yerini sentetik maddeler almaya başlamıştı. Zenaatkârlık düzeyi son derece yüksek kalmış, ancak genel teknik olarak makinalaşmanın da yardımıyla, sanata galip gelmişti. Geleneksel konulara, yalnız devrimci simgelerle işlenmeleri halinde izin verilmişti ki, bu yolla halkın bildiği konular ve hatta menkıbe figürleri Parti çizgisini yerine oturtabilecekti.

Kültür devrimi'nden bir yıl önce, 1965'te yasaklanmış olan çıplaklık, 1978'de, sanat okullarında tekrar çalışılmaya başlandı; bu, insan bedeninin "bilimsel" temeli ve dolayısıyla gerçekçiliğin bir yardımcısı olarak değerlendiriliyordu. Sanat okullarında soyutlama özendirilmiyor ve figür çizimi ve boyama, yoğun bir gerçekçilikten soyutlamanın çok uzağında kalan

Çağdaş Resim

Çin sanatçılarının bugünkü temel ilgilerinden biri, dış etkileri kendi özgün geleneklerine nasıl uygulayıp bunları nasıl kaynaştıracaklarıdır. Burada görüntülenen yapıtlar, bugün Çin'de kullanılan birçok farklı üslûbu ve teknik uygulamasını kapsayamaz, ama Kültür Devrimi'nden beri varolan sürekli değişim durumunu yansıtırlar.

Yapıtları burada görüntülenen sanatçılar, hem uluslararası eğilimlerden ve hem de geleneksel Çin resminden etkilenmişlerdir. Fang Zhaoling'in yapıtları, yakın zamanlarda, Pekin'de ve Londra'da sergilenmiştir. Bu kadın ressamın yapıtlarında, 1947'den beri Çin dışında yaşıyor olmasına rağmen, güçlü bir geleneksel etki görülmektedir, ama bu yapıtlar, yine de, tümüyle moderndir. Yuan Yusheng'in yaratıcı resimleri, Çinli ve Batılı geleneklerin bir sentezidir ve gelecekteki gelişmelerin önünü açmıştır. Cheng Dehong bir heykeltıraş olarak yetiştirilmiş ve bugünlerde resim üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çalışmaların esin kaynağı, derin bir biçimde, geleneksel geçmişten kökenlenmektedir ancak, biçim ve yapı ile ilgili olarak yaptığı uygulamalar Batı sanatının etkilerini ortaya koymaktadır. Buna karşılık, Wang Jia'nan'ın yapıtları, Çin geleneğinin yaratıcı bir biçimde yeniden işlenmesini sergiler niteliktedir. Tang Muli, yağlı boya yapmayı, sanat eğitiminin durduğu Kültür Devrimi sırasında kendi kendine öğrenmiştir. Tang Muli geniş bir üslûp yelpazesi içinde çalışan, son derece çok yönlü bir sanatçıdır. Konu, üslûp ve teknikteki çeşitlilik, bugünkü Çin'de sanatın deneysel evrede olmasının tipik özelliğidir.

Solda: Yuan Yunsheng (1937-) tarafından yapılmış olan ve Pekin uluslararası havalimanındaki "yabancılar" kafeteryasında bulunan *Su Sıçratma Festivali* başlıklı bir duvar resminden alınma bu ayrıntı, bir kamusal yapıda çıplakları görüntülediği için, önemli tartışmalar doğurmuştu.

Üstte: Yuan Yusheng'in yaptığı bu bufalo, kağıt üzerine mürekkeple işlenmiştir. Bu canlı resim, hayvanın karakterini yetkin bir biçimde yakalamıştır. Yuan, her ne kadar geleneksel teknikleri kullanıyorsa da, üslûbu, konunun geleneksel işlenişiyle bir kopuş özelliği taşımaktadır.

Sağda: Yuan Yusheng'in *Sürükleniş* başlıklı bu resminde fırça darbelerinin güç ve kuvveti görülmektedir. Onun yapıtı, gerçekçiliğin zincirlerini kırmaya yönelik çabası bakımından öncü sayılabilir.

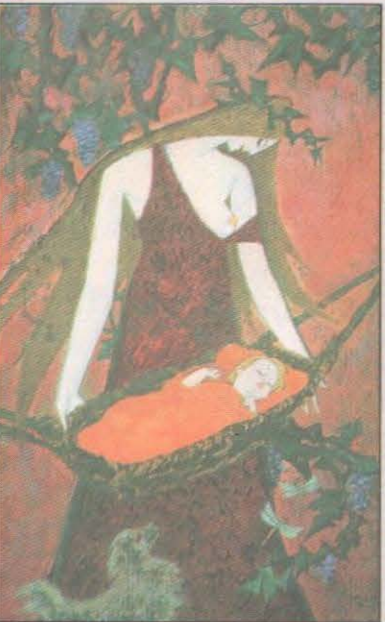

Üstte: Cheng Dehong, burada, iki Çin harfini, *song*("çam") ve *yun*'u ("bulut") işlerken, geleneksel Çin resmini yeni bir yöne sokmaktadır. O, bu harflerin hattatça yazılış biçimlerini, soyut bir kompozisyon yaratmak üzere, manzara öğeleriyle genişletmektedir.

Solda: Tang hanedanı şairlerinden Li Bo'nun, "Sarı Nehir'in suları gökyüzünden gelir" diyen sözleri, burada, Cheng Dehong'ca canlandırılmıştır. Bu resim, gelenekle yeniliği, heyecan verici yeni bir biçimde birleştirmektedir.

Altta: Ürkütücü Tepelerdeki Güzellik adlı bu resim Çin'den 1947'de ayrılmış olan Fang Zhaoling tarafından yapılmıştır. Bu ressam kadın, Çin sanatındaki 20. yüzyıl modern hareketinin bir öncüsü olarak görülebilir.

Solda: William Blake'in *Ninni*'si için, hükümet tarafından Çin'den yurtdışına (Londra'daki Kraliyet Sanat Koleji'nde) eğitim görmeye gönderilen ilk sanatçılardan biri olan Tang Muli (1947-) tarafından hazırlanmış bir resim. Onun yapıtı, Doğu ve Batı tekniklerinin, hiç kuşkusuz Çin'e özgü lirik bir nitelikle harmanlanmasını ortaya koymaktadır.

Sağda: Wang Jia'nan'a (1956-) ait olan ve bir savaşçı ve karısının kılıç dökmelerini canlı, mitolojik bir biçimde veren bu resim, belirgin bir biçimde Çin'e özgüdür ve çizgi ile renkteki geleneksel *gongbi* ("hünerli fırça") tekniğinin bir örneğidir. Eski Budist duvar resimlerinden gelen güçlü bir etki, düzenlemenin tümüne sinmiştir.

önemsiz çarpıtmalar arasında oluşan bir düzenleme gerçekleşiyordu. Sanat öğrencileri, Batı sanatıyla, sanattaki batılı soyutlama ve çıplaklıkla birleşmiş geleneksel Çin sanatı hakkındaki tartışmalarla meşgul oluyorlardı. Marxist estetik, Mao'nun sanat üzerine yazıları ve Hux'cu köylü resimleri tartışılmıyordu. Sovyetler Birliği ile 1950'lerdeki temasın varolduğu kısa bir ara dönem dışında, 1949'dan beri dış dünyadan soyutlanmış bir durumda kalan Çin'de, hem "modern" sanat konusunda bir açlık, hem de onun ne olduğu konusunda bir bilgisizlik vardı. Rusya'da eğitim görmüş öğretmenler, Fransız İzlenimcilerinin yapıtlarını, öğrencilerinin ikinci el kopyalarını çıkarmaları için kopyalıyorlardı.

Pekin'deki sanat kolejinde, yağlı boya, figür resmi, geleneksel manzara ve çiçek ve kuş resmi, heykel, duvar resmi ve grafik sanatı, farklı bölümlerde öğretiliyordu. Sınıflar sıkı bir disipline tâbiydi ve öğrencilere ne yapmaları gerektiği anlatılıyordu ki, bu da tek biçimli bir üslûp yaratıyordu. Çalışma saatleri içinde öğrenciler, öğretmenlerince söylenilenlerin ve konulan sınırların dışında resim yapma olanağına pek sahip değillerdi İzin verilebilir olarak değerlendirilenlerin dışına çıkarlarsa eleştiriliyorlardı. Uyum kuraldı. Birey, ya farklı olma cüretini göstermiyor ya da gösterdiğinde, sorumluluğunu da üstleniyordu. Bununla birlikte, kabul edilebilir sınırlar içinde heyecan verici uygulamalar da gerçekleştirilmişti. Duvar resmi bölümünün eski bir araştırma öğrencisi olan Liu Hong, eski bronz şekilleri esinlendirici bulmuş ve mozaik üzerinde uygulamalar yapmıştı.

Ayrıca, bugün Amerika'da yaşayan yetenekli bir genç sanatçı olan Han Xin, farklı araçlar kullanarak uygulamalar yapmıştı ki, onun *Keman* adlı yağlıboyası bir anlamsal açıklık harikasıdır. Şangay yağlı boya resminin genç sanatçısı olan Che Danqing, 1970'lerin sonlarında bir süre Tibet'te oturmuştu ve Tibetli insanları konu alan, derinlikli bir anlama ve duyarlılık gösteren resimleri, büyük ölçüde gerçekçi bir tarzda işlenmişti. Aynı ölçüde yetenekli bir grafik sanatçısı olan Harbin'li Wang Jia'nan, gravür ve ağaç blok baskılarında, batılı ve geleneksel tarzları, biraraya getirmiştir. Wang, manzarayı, mürekkeplenmiş ve mürekkeplenmemiş bölgeler arasında bir dengeye ulaşarak ifade etmektedir.

Yağlı boya resmin tarzlarının aksine, Çin'in bugünkü en yetenekli sanatçılarından olan Yuan Yuansheng, sanatsal özgürlüğü, Pekin Uluslararası Havalimanında bulunan kendisine ait bir duvar resminde iki çıplağı işleyerek sınamıştı. Bunu, bir çıplağın, kamusal bir binada yer alan resimlerde işlenebilip işlenemeyeceği konusunda hiddetli bir tartışma izledi. *Su Sıçratma Şenliği, Yaşamın Şarkısı* başlığını taşıyan kompozisyonunda Yuan, güney Yunnan'lı Dai kavmine ait bir menkıbeyi işlemişti. Sanatçının niyeti her yıl yapılan gerçek şenliği değil, bu menkıbeyi işlemekti. "Figürleri çarpıtmak"la ve çıplakları işin içine sokarak "Dai halkının utancına" neden olmakla suçlandı ve bunları örtmek için duvarın o bölümü üzerine bir pano yerleştirildi. Figürler zarif hareketler ve akıcı bir ritim içinde işlenmişti. Sanatçı, iki yardımcısıyla çalışmış ve duvarı tuval bezi ile kaplamıştı. Sonra da, kompozisyonun bir taslağını çizmiş ve bunu tuval bezine aktarıp, Hong Kong'dan ithal edilen akrilik renklerle boyamıştı. Yuan Yunsheng, ayrıca, kağıt üzerine fırça ve mürekkeple de resim yapmaktadır. Çalışması önemli ölçüde bireyseldir ve parlak renkli keçeli kalemlerle yaptığı yarı soyut çizimler, bir dehâ parıltısı göstermektedir.

Kültür Devrim'inden beri, Pekin ve Hangzhou'daki sanat kolejlerine "yabancı" öğrenciler de kabul edilmektedir ve daha genç kuşaktan olan sanatçılar artık dış ülkelerde eğitim görmektedirler. 1930'larda Paris'te okumuş Wu Zuoren gibi eski kuşağa mensup bazı Çinli sanatçılar geleneksel resme geri dönmüşlerdir. Bilgin-sanatçı Zhang Anzhi de, 1949'dan önce yurt dışında okumuştu. Onun Huang Dağı'na ilişkin manzara resimleri, bilgin-sanatçının fırça ve mürekkep aracılığıyla dışa vuran ruhunu temsil edici niteliktedir.

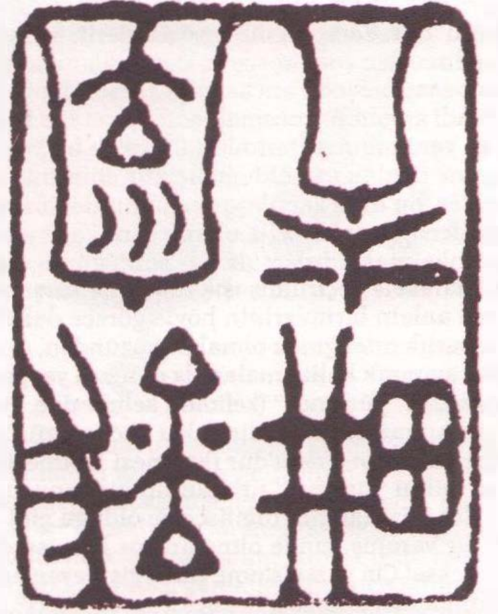
"Yabancı" sanat sergileri, Kültür Devrimi'nden bu yana, Çin'deki büyük kentlerde büyük ilgi çekmiş ve Çin sanat yapıtlarına ilişkin sergiler de Batı'yı dolaşmıştır. Çağdaş Çin resmine ilişkin, Pan Jie'zi'nin yürüttüğü büyük bir sergi, 1982 baharında Paris'te açılmıştı ve burada, devrimci romantik tarzda yapılmış birçoklarının yanında, Dunhuang duvar resimlerinin geleneksel *gongbi* (hünerli fırça) tarzındaki diğerlerinin de yer aldığı, farklı dönemlerin yapıtlarının içiçe geçtiği bir gösterim gerçekleşmişti. Bu sergide, ayrıca, Zhang Lichen tarafından ve parmaklarla sürülmüş tek renkli mürekkeple yapılan bir çalışma ile Zheng Dehua'nın yaptığı, engebeli bir ağaç blok içinde yükselen bir kadın başını temsil eden zarif bir heykel de yer almıştır. Pekin'de,yetenekli heykeltraş Wang Keping'in çalışmaları, cesur ve dışavurumcu bir tarz ortaya koymaktadır. Halk Cumhuriyeti'nin çeşitli yerlerindeki uzak bölgelerde, küçük sanatçı gruplarınca, heyecan verici uygulamalar yapılmaktadır. Tarzların ve tekniklerin çeşitliliği ve karşıtlığı, sanatlar ve sanatçılar ihtiyatlı bir biçimde daha hoşgörülü ve daha sağlıklı bir evreye doğru ilerledikçe, Kültür Devrimi sonrasında bir deneyim evresine girildiğini düşündürtmektedir. Sanatın halka hizmet etmeye devam etmesinin hâlâ zorunlu olup olmadığı sorulduğunda, kültür bakanı Huang Zhen'in şu açıklamayı yaptığı söylenmiştir: "Her türlü şeyi üretebileceğinizi sanıyorum." Sanatçılar bugün, 1949'dan bu yana en iyi günlerini yaşamaktadırlar ve bir çağdaş Çinli sanatçının sözleriyle, "herkes kendisi için görme hakkına sahiptir."

Başkan Mao, 9 Eylül 1976'da öldü ve anıtkabri, Tiananmen Meydanı'nda, yaklaşık bir milyon gönüllüden oluşan bir işçi gücü tarafından inşa edildi. Bu anıtkabirin mimarisi, Çin'e özgü olarak göze çarpan pek az özellik taşımaktadır.

AYRIM ÜÇ

SİMGELER VE TOPLUM

Dil, Yazı ve Hattatlık

Dil

Çince, bazı bakımlardan dünyanın en basit, ama aynı zamanda en zor anlaşılan dillerinden biridir. Birazdan okuyacaklarınız, bu dilin duygusu ve tadı hakkında birşeyler vermeye yönelik bir girişimdir. Bir betimleme olarak, kesin ya da tamam olma iddiasında değildir.

Çince'nin asıl özgünlüğü, temel anlam birimlerinin, gerçekten bütün zamanlar boyunca değişmeksizin kalmış olmalarıdır. Bu durumun bazı sonuçları olmuştur. En basitinden, birleşik sözcükler, Avrupa dillerinde olduğu gibi, adamakıllı içiçe geçmezler. Nitekim, "günedoğrulum" *(heliotropism)* sözcüğünün Çince karşılığı *xiàng-ri-xing* ya da, kelimesi kelimesine, "güneş doğaya doğru"dur. Yapı, İngilizce sözcüklerin (ki, aslında o da, İngilizce'den çok Grekçe kökleri kullanmaktadır) yapısına benzemektedir ancak, birleşik sözcüğün her parçası kendi anlamını korumaktadır. Geçerken belirtilmelidir ki, yeni bilimsel terimleri Çince'de bu yolla yaratmanın ne denli kolay olduğu açıktır. Bununla birlikte, sözcükler, bu dille karşılaşanın zihninde, bizim terimlerimizden çok daha fazla olarak kendi asıl anlamlarını öne çıkarmaktadırlar; "lazer" sözcüğünü, Çince karşılığı "harekete geçirilmiş-ışık-tüpü" ile karşılaştırınız.

Temel anlam birimlerinin böyle görece daha bağımsız bir varlık niteliğinde olmaları yüzünden, Çinliler'in bunları ayırarak kullanmaları da oldukça yaygındır. Nitekim, *zou-lù* "yürümek" (kelimesi kelimesine, "yürüme-yol") anlamına gelmektedir, fakat "üç mil yürümek"in karşılığı, *zou-san-li-delù*'dur (kelimesi kelimesine, "yolun üç milini yürümek"tir). Bunun bir sonucu olarak, Çince'den sözcüklerin, İngilizce'de olduğu gibi, ayrı ve kesin bir varoluş içinde olmaları söz konusu değildir.

Geleneksel Çin yazı sistemi, bu değişmeyen anlam birimlerini temel almıştır. Her şekil ya da "harf", normal olarak böyle bir birimi temsil etmektedir. Bu da, normal bir kullanım için 5000 ile 6000 arasında bir dağarcık gerektirir. Aksine, ilke olarak her bir ayrı ses için ayrı bir şekile sahip bulunan bizim alfabe sistemimiz, sadece 26 ya da o dolaylarda bir ihtiyaç içindedir. Yaygın olarak kulanılan yabancı "karakterler", 1, 2, 3 vb. rakamlardır.

Çince yazı sistemi, çekimli biçimleri olan bir dil için pek uygun değildir. Böyle bir sistemle, "altılarda ve yedilerde" diye yazmak istediğimizi düşünün. Bu durumda, "6'lar" ve "7'ler" gibi şekiller yaratmamız gerekecektir ki, bu da biraz acaip olacaktır. Japonlar, 7. ve 8. yüzyıllarda Çin yazısını aldıklarında, Japonca çekimli bir dil olduğundan, buna çok yakın bir şey yapmak durumunda kalmışlardı. Ortaya çıkan sonuç, temel anlamlar için Çince şekilleri ve takılar için de Japonca'nın hece yazısını kullanan bir melez dil olmuştu.

Çince'nin en eski biçimleri, anlamda bir değişmeyi göstermek üzere kökleri değiştirmişti. Bunun kalıntıları, sadece tonlamaları veya ilk sessizleri ile birbirinden ayrılan yakın anlamlı sözcük çiftlerinde hâlâ görülebilir. Örnekler, hao ("iyi") hào ("iyi düşünmek, sevmek") ile jiàn ("görmek") ve xiàn ("görülmek, gözükmek")dir. Ancak, 2000 yıldan bu yana bu temel birimler bu tür değişimlerle karşılaşmamışlardır.

Çince'nin grameri, çekimleri olmadığı için, zorunlu olarak, özel işlevleri olan sözcüklere ve sözcük düzenine bağlı kalmaktadır. İsimler için, biçimsel olarak belirlenmiş (tekil, ikili veya çoğul) sayılar ve biçimsel olarak belirlenmiş durumlar (yalın hal, hitap hali, -i hali, ve diğerleri) bulunmamaktadır. Fiiller için de, biçimsel olarak belirlenmiş (geçmiş, şimdiki, gelecek) gibi zamanlar, (bildirme, şart, emir, dilek) gibi kipler, (etken, dönüşlü, edilgen) gibi çatılar ve fiilin kendi içinde oluşturulan (tamamlayıcı, bitmemiş bir eylemi gösteren) gibi durumlar yoktur. Bu nedenle, Çince, bir batılıya, çoğu kez bir genellik ve zamansızlık içinde görünmektedir ki, bu da, rahatsız edici bir şaşkınlık uyandırmaktadır. Özgül bir anlamı belirlemekte bağlam büyük bir öneme sahiptir. Daha ileri bir açıklığın sağlanması, zamanı (örn, "dün" gibi) veya sayıyı (örn. "hepsi", "üç", "bazısı" gibi) belirtmek yahut da, edilgen bir anlam gösteren *bèi* ("acı çekmek") ve bir geçmiş ifade eden *yı* veya *yo-Jing* ("halihazırda") gibi yardımcı sözcükler ekleyerek gerçekleştirilmektedir.

Çince'nin sözcük düzeniyle İngilizce'ninki arasında birçok ortak nokta bulunmakla beraber, dikkatli olmayan bir araştırmacı için tuzaklar da vardır. Bir kaç istisna dışında, sözcükler, kullanıldıkları bağlamın dışında, konuşmanın kesinlikle belirli kısımları anlamında "isim" veya "fiil" olarak tanımlanamamaktadırlar. Sözcüklerin çoğu, isim ya da fiil gibi işlev görmeye yatkındırlar, ama konum işlevi belirlemektedir. Nitekim *zou*, "git, yürü" anlamına gelmekte ancak, *zou hao* ("gitmek iyidir" veya "gidiş iyidir") denilmesine de izin verilmektedir.

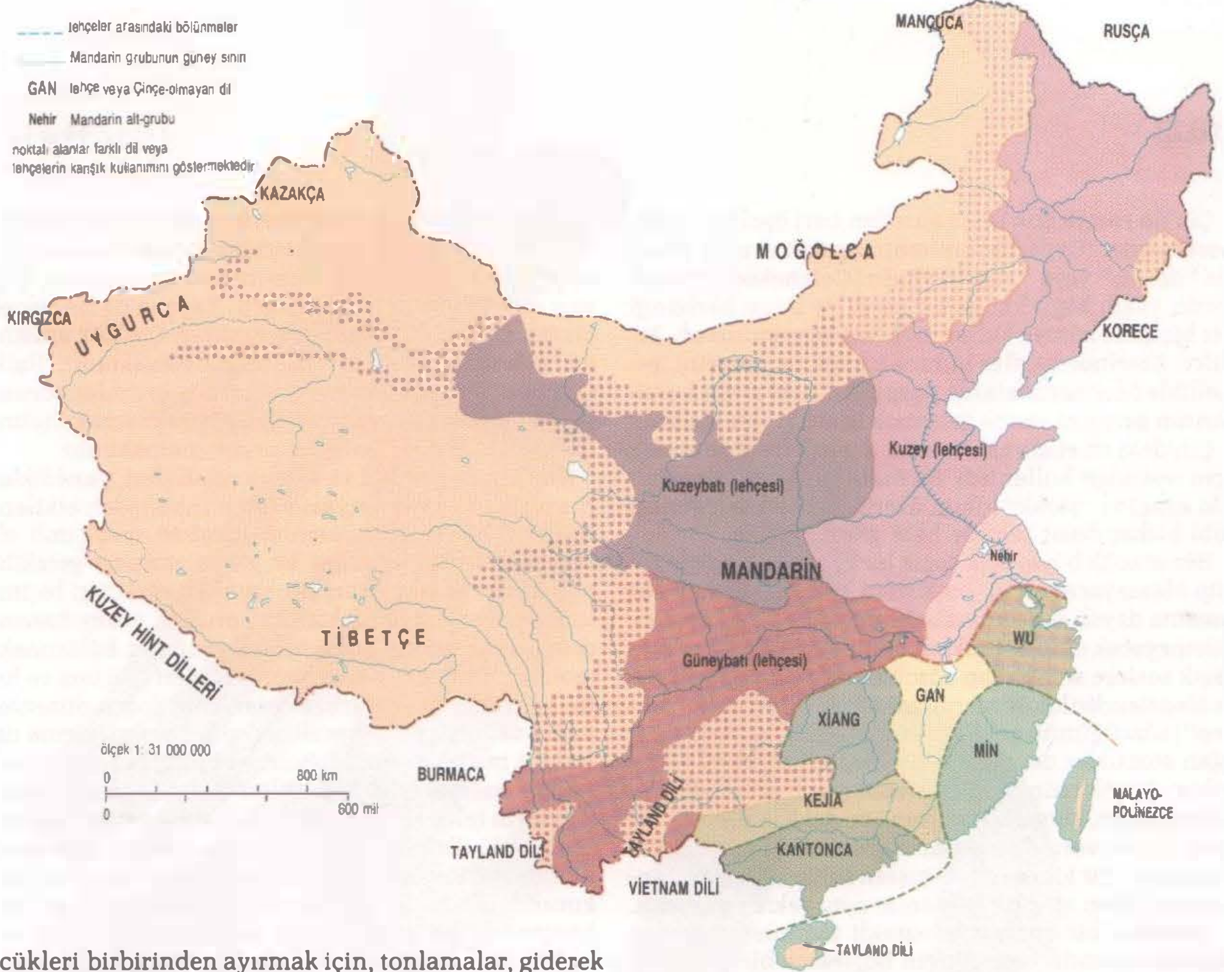
İkinci olarak, Çince cümlelerde özne-yüklem yapısı yoktur. Yapıları, bir konu-açıklama yapısıdır. Cümlenin ilk bölümü, sanki "X"den ne haber?" diye sormakta; ikinci kısım da "Böyle ve böyle" diye yanıtlamaktadır. Bu ayrımın önemi, tam sözcük karşılığı "kitap satın almak-bitmek" olan *"shu mai-le"* cümlesiyle gösterilebilir. Biçimsel olarak bu cümle, wo mai-le'nin ("Ben satın almak-bitmek" veya doğru kullanımıyla, "Ben onu satın aldım") aynısıdır. Ancak, ilk cümle genellikle, "kitap satın alınmıştır" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bunu, "Kitab[a gelince], [birisi] [onu] satın almıştır" diye yorumlamamız gerekmektedir.

Deyim düzeyine gelince, başka sözcükleri niteleyen sözcükler, diğerlerinden önce gelirler, "bir çok erken bahar sabahı"nda olduğu gibi. Ancak, cümle düzeyinde, Çince'nin tercihi, genelden özele doğru gitmek yönündedir. Cümleler çoğu kez, konu ve açıklamadan önce, bir zaman ve mekân bağlamı ve "durum böyle ve böyleyse, o zaman..." anlamını taşıyan konu bağlamıyla başlamaktadır. Açıklamanın ardından da, amaç ya da yönelime ilişkin daha ileri somutlamalar gelebilmektedir. Bu, belli bir anlamda, deyim-düzeyli düzenlemeyi tersine çevirmekte ve böylelikle deyimlerle cümleleri ayrı tutmaya yardımcı olmaktadır.

Bu noktaya kadar elde ettiğimiz sonuçları, terminolojiyi yanlış kullanmak pahasına, gülünçleştirerek, Çince'nin sözcükleri, grameri ve özneleri olmayan bir dil olduğunu söyleyebiliriz. Biraz daha kesin konuşursak, Çince'nin, çekimleri olmayan ve bir konu -açıklama yapısı üzerine kurulu bulunan kalıp- yönelimli bir dil olduğunu söyleyebiliriz.

Buraya kadar Çince'den, sanki tek bir dilmişçesine söz ettik ve doğasının tüm zaman, mekân ve kullanım bağlamlarında aynı kaldığını ima ettik. Tartışageldiğimiz genel özellikler çerçevesinde, bu, gerçeğin çok daha uzağında değildir. Yine de, son 2500 yılda olup biten değişimlerden bazılarına hızla göz atarak bitirelim.

Erken Çince, hem sesliler, hem de sessizler bakımından, çağdaş Çince'den çok daha zengindi. Bir zamanlar ses bakımından birbirinden ayrı olan sözcükler şimdi yakınlaşmış ve özdeşleşmişlerdir. Bu sessel yoksullaşmanın üç sonucu olmuştur: İlk olarak, konuşmada, aski halde aynı şekilde ses verecek olan söz-

Çincenin Lehçeleri
Çince, bir anlamda, tek bir dildir, çünkü bu dilin iki farklı lehçesini konuşan herhangi iki bölge, herbirinin kendi dolaysız koşullarını güçlük çekmeden anlayabileceği, bitişik, aracı yörelerle birbirine bağlanmıştır. Ancak, çok yakından bakıldığında, bu dil, içinde, örneğin Baoding konuşma tarzının, yüz kilometreden daha yakın olan Pekin'inkinden belirgin bir biçimde farklı olduğu alt lehçelerin bulunduğu aptallaştırıcı bir mozaik niteliğindedir. Bu nedenle, lehçeler bakımından, kesin tanımlara sahip herhangi bir bölümleme şeması, hem altta yatan birliğe, hem de yerel çeşitliliğe âdilane bir dikkat gösteremeyecektir. Buradaki harita, bu sorunu 1950'lerde Çin'de incelemiş bir Çek bilgini olan Paul Kratochvil'in çalışmaları doğrultusunda hazırlanmıştır.

cükleri birbirinden ayırmak için, tonlamalar, giderek artan bir biçimde kullanılmıştır. Böylece dördüncü veya düşüş tonu, muhtemelen daha eski, kaybolmuş, arkaik bir son *s* sesinin yerini almıştır. İkinci olarak, yine konuşmada, anlaşılabilirliğin gereği olarak, hemen hemen aynı şeyi ifade eden anlam birimlerini iki kez tekrarlayarak yeni sözcükler oluşturma yoluna gidilmiştir (örn. *kan-jian* = "bak-gör" = "gör"). Eski Çince buna yakınlaşmış olsa bile, çağdaş Çince'nin anlamlı bir biçimde "tekheceli" bir dil olarak betimlenmesi mümkün değildir. Üçüncü olarak, yazı diliyle konuşma dili, birbirlerinden başka hiçbir yerde benzeri görülmeyen bir biçimde farklılaşmışlardır. Yukarıdaki listede yeralan her sözcük ayrı bir şekille yazılmaya devam ettiğinden, dilin eski ve daha özlü olan biçimi, *yazıya döküldüğünde*, yetkin bir biçimde açık olmayı sürdürmüştü. Bu edebî tarz, 1920'lere kadar, yazının en yaygın biçemi olmuştu. Sonuçta, bin yılı aşkın bir süre boyunca yazılmış yönetsel belgeler, tarih, felsefe, şiirin büyük bölümü ve düzyazı, yüksek sesle okunduğunda, kısmen ya da tümüyle anlaşılamaz.

Ortak bir kaynaktan gelip de uzun bir süre içinde birbirlerinden farklılaşan Çince'nin lehçeleri, sonuçta hemen tümüyle farklı diller olarak gelişmiştir (haritaya bkz.). İnsanların sürekli dolaşım içinde bulundukları kuzey Çin ovası türdeşliğe en yakın olan bölgedir. Dağlık bölgeleriyle güneydoğu kıyısı ise en çok çeşitlenmiş olanıdır. Her ana lehçe bölgesinde, ayrıca, bir alt lehçe çeşitliliği gelişmişti.

Dil birliği, imparatorluk içinde, eğitim görmüş herkesin anladığı geleneksel yazı diliyle sağlanmıştı. Yönetimde, yüksek düzeydeki memurlar, kendilerinin "resmî konuşma dili", batılıların ise "Mandarin" diye adlandırdıkları bir tür Pekin lehçesi konuşuyorlardı. Üst düzeydeki memurlar, yasa uyarınca, yerlisi olmadıkları bölgeleri yönettikleri içindir ki, bu, çoğu kez, kendi yönetimlerine tâbi olanlarla kolayca anlaşamamaları anlamına geliyordu.

Bu yüzyılın başında, "resmî konuşma dili"ni esas alan bir "ulusal dil" yaratma hareketi başladı. Amaç, bu dilin herkes tarafından, ikinci bir dil halinde bile olsa, konuşulması gerektiğiydi. Önce Milliyetçiler ve şimdi de bugünkü hükümet döneminde, biraz da yapay olan bu dil yaygınlaşmıştır. Konuşulan dildeki bu birleştirmenin amacı siyasaldı ve hâlâ da öyledir. Ama, daha ileriye dönük bir potansiyel de bulunmaktadır: bir kez herkesin telâffuzu hemen hemen aynı olduğunda, eski harfleri, ulusal iletişime zarar vermeden yeni bir alfabe sistemiyle değiştirmek mümkün olacaktır. Bunun mümkün olabileceği tarih biraz uzaktadır. Ancak, kararlaştırıldığında, bu, geçmişle keskin bir kültürel kopuş oluşturacaktır.

Bu hareketle koşut olarak ilerlemiş ikinci hareket de vardı: geleneksel edebiyat dilini ortadan kaldırmak veya çok daha basitleştirilmiş bir biçmi ya da yeni ulusal konuşma dilini yazı dilinde kullanmak. Halk Cumhuriyeti'nde, bu basitleştirilmiş edebî üslûp artık kullanılmamaktadır. Tayvan'da ve denizaşırı ülkelerde yaşayan Çinliler arasında ise, en açık biçimde hükümet belgeleriyle gazetelerde hâlâ görülmektedir.

Bu iki dil hareketinin yaptığı en büyük iki yıkım, bölgesel lehçelerle yazılmış imgesel bir edebiyatın çeşitlenme olasılığını ortadan kaldırmalarıdır. Yazarların çoğu için, yeni dil de, en az eskisi kadar yapaydır ve kökleri, kendine özgü bir topluluğun ve bu topluluk yaşamının dokusunda ve beğenilerinde yer almamaktadır. Bu durum, üzücü ve ironiktir, çünkü dil reformunun öncüleri arasında bulunan bazıları, Çin'in yöresel dillerini iyi biliyorlar ve hatta bu dilleri çok seviyorlardı.

Yazı

Çin'de yazıya çok uzun süreden beri özel bir önem verilmiştir. "Uygarlık" anlamına gelen sözcük *(wén)* ile "düzen" veya "yazı" aynıdır. Geleneksel dönemlerde, yazılı kâğıt kutsal bir şeydi ve bunu herhangi bir biçimde kötüye kullanmak hoş karşılanmazdı. Eskiler, üzerinde harfler bulunan kâğıt parçalarını, genellikle özel *pagoda*larda yakarak dinsel tören kurallarının gereğini yerine getirmek üzere kullanılırlardı.

Çin'deki en eski yazı sistemi, nesneleri ifade etmek için resimleri kullanırdı. Bu özellik, "ağız", "orman" (iki ağaç) ve "şafak" (ukun üzerinde yükselen güneş) gibi birkaç basit şekilde hâlâ görülebilir.

Her sözcük böyle açık seçik bir resimsel ifadeye sahip olamayacağı için, bu sistem, çok geçmeden, ses esasına dayalı borçlanmalarla genişletildi. Kolayca çizilemeyecek olan sözcükler, tamamen aynı veya yaklaşık seslere sahip olan sözcüklerin resim çizgileriyle ifadelendirildi. Nitekim, *wàn* ("onbin"), *wàn* ("akrep") sözcüğünün şekliyle yazılmıştı. Birbiriyle ilgili olan sözcükler de, çoğu kez aynı harfle yazılırdı. Nitekim, bir öküzün boynuzlarının resmi olan ve "canlı bir yaratık, kutsal bir hayvan" ve dolayısıyla da, "yaşam, hayat verme" anlamına gelen *sheng* ve "doğal olanaklar, bir kimsenin doğuştan sahip oldukları" anlamına gelen *xing* bir zamanlar aynı şekille yazılırdı.

İnsanlar, bir kez uzun, sürekli metinler yazmaya başladıklarında, sözcüklerin böylesine birbirlerinin yerine kullanılması karışıklık yaratabilirdi. Bundan kaçınmak için, bir sözcüğün hangi genel tasnif içinde yer aldığını gösterecek özel şekil öğeleri eklenmişti. Nitekim, *sheng*'e, kutsal bir hayvan anlamında sığır, *xing*'e ise doğa anlamında bir "kalp" öğeleri eklenmişti. Genellikle "kök" olarak bilinen bu kategori belirleyicilerinin sayısı 200'ü ancak geçiyordu. Bugünkü Çin harflerinin büyük çoğunluğu, bir sessel öğe ile buna eklenmiş bir kategori belirleyicisinden oluşmaktadır. Nitekim, *yáng* ("deniz") sözcüğü, *yáng* ("kuzu") sesi ile sol kenarında yer alan kategori belirleyicisi "su"dan oluşmuştur.

M.Ö. 3. yüzyılın sonlarına doğru Çin yazısı büyük bir değişiklik geçirdi. Başbakanı Li Si'nin önerisi doğrultusunda hareket eden Qin'in İlk İmparatoru, eski harflerin hemen hemen yarısını ortadan kaldırıp kalanları da yeniden biçimlendirdi. Bunun yarattığı sonuçlardan biri, bütün *Qin*-öncesi edebî metinlerin kopyalanma sonucunda bozulmalarıydı. Oyma yazılar dışında, bugün elimizde bulunan bu tür metinlerin tümü ilk yazılı biçimlerine sahip değillerdir. Kaldırılan harflerin yerine yenileri konulmuş ve değiştirilmiş şekiller, kopyalamada yanlışlara yol açmıştır. İlk resimsel niteliğin nasıl tahrip edildiği de ayrıca çarpıcıdır. Bir örnek olarak, ilk halinde muhtemelen bir yumurtayı gösteren "beyaz" *(bái)* sözcüğü verilebilir. Düzeltilmiş şekilde bunu görmek, ilk biçimi bilmeyen biri için olanaksızdır.

Çin harflerinin resmî biçimleri, Qin reformundan içinde bulunduğumuz yüzyıla kadar yapısal bakımdan istikrarlı olmuştu. Ancak, resmî olmayan kullanımlar için el yazısı benzeri veya kısaltılmış şekiller üretilmişti. Bunlar, resimsel ifade kalıntılarının büyük bölümünü tahrip etmiş ve şekillerin yapısal kökenlerini gizlemişti. 1950'lerin sonu ile 1970'ler arasında, Halk Cumhuriyeti Hükûmeti, giderek artan bir sayıda, bu kısaltılmış harflerin kullanımını zorunlu kılmıştı. Bunlardan daha ileri bir ölçüde basitleştirilmiş biçimler de ayrıca yaratılmıştı. Sonuçta da, Çin yazı sistemi ikiye bölünmüştü. Tayvan'da ve genel olarak deniz aşırı ülkelerde yaşayan Çinliler arasında, geleneksel harfler hâlâ kullanılmaktadır. Halk Cumhuriyeti'nde ise basitleştirilmiş biçimler zorunludur ve insanlar, yeni harflerle basılmaması halinde, eski edebiyatı kolayca anlayamamaktadır.

Harflerin biçimleri ve estetik nitelikleri, yazıldıkları araçtan ve üzerine yazıldıkları maddeden etkilenmişlerdir. Sivri uçlu yazıcılar, çizginin tekbiçimli olmasını zorunlu kılmakta ve yavaş yazmayı gerektirmekte, ancak buna karşılık, ustalıklı eğri çizgi biçimlerine olanak sağlamaktadır. Vuruşlar, yüzey üzerindeki konumlarına bağlı olarak gruplara bölünmektedirler. Harflerin aynada görüldükleri gibi ters ve kimi kez dikey sütunların sağdan sola doğru düzenlenişini de tersine çevirecek biçimde yazılmalarına da sıklıkla rastlanmaktadır. Bunun aksine, bronz döküm, değişik kalınlıklardaki çizgileri olanaklı kılmaktadır. Harflerin tek tek, parça kalıplar haline getirilmesi biçimindeki ilk baskı biçimi, bir yer disiplinini zorunlu kılmıştı. Harflerin biraraya getirilmelerinde yer bakımından rahatlık sağlamak için, her harfin eşit bir kareye sığması gerekiyordu. Dar, ağaçtan şeritler de, ayrıca, sınırlanmış ve oldukça standartlaşmış bir genişliği zorunlu kılmıştı. Mürekkep, fırçanın emici nitelikteki kâğıda uzun süre temas etmesi halinde yayılacağından, yazının bir kez daha üzerinden gidilmesine veya duraksamalara izin vermeyen hızlı bir uygulama gerekiyordu. Fırçayla en kolayca gerçekleştirilebilecek olanlar, hafifçe eğrilen düz çizgilerdir. Fırçayı kullanma düzeni ise yukarıdan aşağıya ve soldan sağadır. Fırça vuruşlarının kolayca değiştirilebilen kalınlıklarında ve mürekkebin değişebilen yoğunluklarında yeni estetik boyutlar bulunmaktadır.

Harflerin önce ince bir kâğıt üzerine çizilmesi, sonrada bu kağıdın, ağaç blok üzerine, ağacı oyacak kimseye harfin ayna görüntüsünü işleme olanağı verecek biçimde yüz üstü yapıştırılması olarak ağaç bloklarla baskı, fırça hattatlığının biraz daha kaba bir biçimiydi. Kopyalar, ağacın mürekkeplenmesi, kâğıtla kaplanması ve sert, kuru bir fırçayı kâğıdın üzerine sürtmekle çıkarılıyordu. 17. yüzyılda yakın okuma gözlüklerinin çıkmasıyla, çok daha küçük harf tiplerine geçmek de mümkün olmuştu.

Dökme madenî tipler, yazı makinaları ve bilgisayar yazısı, her harfin ancak bir tek biçimde yazılabildiği daha ileri bir standartlaşmayı gerektirmişti ki, bu, ağaç bloklarla baskı yapımında söz konusu değildi.

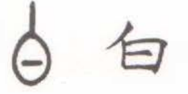
Wàn (akrep) harfinin gelişimi: soldan sağa doğru, eski Shang, fal kemiklerindeki Shang ve çağdaş.

Yáng (koyun) harfinin gelişimi: soldan sağa doğru, eski, küçük mühür, çağdaş yazı, çağdaş yazılı biçim.

Bái (beyaz) harfi: solda, ilk yumurta-benzeri biçim, sağda, M.Ö. 3. yüzyılın sonlarına doğru yazının değiştirilmesinden sonra kullanılmış olan biçim.

M.Ö. 6. yüzyıldan 5. yüzyıla kadar, baskı için kullanılan parça-kalıp harfler

Hattatlık

Üstte: "İmparatorun emriyle", Song hanedanına mensup imparator Hui Zong (1101-35'te hükümdar) tarafından yazılmış bir ideogram.

Çin'de hattatlık, öteden beri kendi başına ayrı bir sanat olarak görülmüştü. Geleneksel estetik kuramı, her bir fırça dokunuşunu, hatasız bir yazıda yetkin olarak dengelenmesi gereken dört nitelik çerçevesinde değerlendirmişti:

1. Kemik: Fırça dokunuşlarında varolan öyle bir güçlülük duygusu ki, kolay kırılabilir olmamakla birlikte, çizgilerin bozulması olanaksız görünmektedir.
2. Et: Fırça dokunuşlarında bir iyi-beslenmişlik niteliği, ama bir özhoşnutluk ve şişmanlık olmaksızın.
3. *Kas:* Bir fırça dokunuşunun sonrakine ve ayrıca bir harfin de sonrakine görünmez bağlarla bağlanmış olması.
4. Kan: Mürekkep dokusunda, ne suya ne de çamura benzeyen bir dolgunluk.

Yazı, herşeyden önce, "canlı" olduğunu duyumsamalıdır. Harflerin düzenlenişi, sanki bir dansçı, kâğıt üzerinde kayarak süzülüyormuş, yürüyüp sıçrıyormuş gibi dengeli bir hareket duygusu vermelidir. Dünyanın en eski soyut sanatı olarak düşünülebilecek olan Çin hattatlığının sonul hedefi, doğadır. Fırça dokunuşlarının biçiminde, yaprakların, sarmaşıkların, dalların, bulutların, kayaların, alevlerin, su damlalarının ve dalgacıkların özelliklerinden birşeyler vardır. Çağdaş matbaacılığın standartlaşmış düzenliliği bu estetiğin antitezidir.

Son 3000 yıl içinde, geniş bir biçimde tanımlanmış dört yazı tarzı bulunmaktadır:

1. **Mühür yazıları:** Eğik çizgili ve çizgi kalınlıklarının çok az değiştiği bu yazıları, bir anlamda "sündürülmüş" olarak düşünmek mümkündür. Bu yazılar, Fal Kemiği yazısından Qin'in resmen benimsemiş olduğu Küçük Mühür tarzına kadar uzanan bir çeşitlilik göstermektedirler.

2. **Düzenli fırça yazıları:** Bunları, her biri kendi özgünlüğünü koruyan fırça dokunuş tarzlarından oluşan bir dağarcık kümesi içinden oluşturulmuş olarak düşünmek mümkündür. Bu yazılar, önce gayri resmî olarak Qin, sonra da resmen Han tarafından kullanılmış olan "resmî yazı"dan bugünün basılı harflerinin temeli olan "düzenli tarz"a kadar uzanan bir alanda yer almaktadırlar.

3. **Akışkan yazı:** Bu yazı, fırça dokunuşlarının akıcı bir biçimde içiçe geçtiği, yukarıda sözü edilenden daha esnek ve daha yuvarlaklı bir yazı biçimidir.

4. **"Ot" yazısı:** Büyük ölçüde kısaltılmış harflerini, özel bir inceleme yapmaksızın tanımanın olanaksız olduğu çabuk ve gelişigüzel bir yazıdır. Bu yazının kendine özgü esnek, hızlı ve akıcı bir zerafeti vardır.

Sağda: Wen Zhenming'in (1470-1559) bu kıvrılan hat üslûbu, "fırçanın dans edişi" diye adlandırılmıştır. Bu üslûp, sanatsal anlatımda bir araç olarak kullanılmıştır; harfin kendisi, anlatımcı niteliğinden daha önemsizdir.

Altta: "Ebediyet" anlamına gelen *yong* harfi, Çin hattatlığında kullanılan sekiz temel çizgiyi biraraya getirmektedir. Bu temel çizgilerin dışında, başka birçokları varsa da, bir hattatlık ürününün yetkinliği, büyük ölçüde, tekil fırça çizgilerince belirlenmektedir. Daha ince ölçülere sahip bir sınıflandırma, en az 30 ya da 40 özgün çizgiyi ayırdetmiştir

Altta: Mühür yazısının bu örneği, Zhou hanedanına ait bir bronz kap üzerinde kullanılmıştır

Altta, ortada: Bir *caoshu* (Ot yazısı) örneği. Bu sürtme baskı, adı bu yazı üslûbuyla birlikte anılan, Çin'in en ünlü hattatlarından olan Wang Xizhi'nin (M.S. 4. yüzyıl) çalışmalarındaki bir gravürden alınmıştır. Çizgiler, birbirlerine bağlanabilir ve fırçanın sürekli bir hareketiyle birkaç harf yazılabilir ki genellikle okunması güçtür.

Altta, sağda: *Kaishu* (Standart veya Düzenli yazı), *lishu*'dan (resmi veya ruhban yazısı) türetilmiş ve M.S. 1. yüzyılda geliştirilmiştir. Çizgilerin her biri açıkça belli olmalı, gerilme direncine veya "kemik"e sahip bulunmalıdır.

馬	京	高	自	幽	弗
段	絽	鄁	灾	任	彳川
楚	土 疆	寧	轉	既	德

Üstte: Eski şekillerin üç türü: *tepede* çağdaş karşılıkları doğrudan eski biçimlerinin soyundan gelen karmaşık, tek-ögeli şekiller; *ortada*, çağdaş karşılıkları olmayan, basit çok-ögeli şekiller; *altta*, ya bu soy içinden gelen çağdaşları veya bunları karşılayan çağdaş biçimleri bulunan karmaşık, çok-ögeli biçimler.
Kaplumbağa kabuklarıyla fal kemikleri üzerindeki eski harfler, muhtemelen, ilk önce, resimyazısından türemişti ama, biçimselleştirme, birçok halde, bunları resimsel bir anlamda yorumlamayı güçleştirmekte veya imkânsız kılmaktadır.

Sağda: Çinliler, Arap hattatlarının aksine, harfleri, nadiren tasarım oluşturmak için birleştirirlerdi. Üzerinde akışkan yazı harflerinin bir insan şekli yaratmak üzere birleştikleri, Xi'an müzesindeki bu Tang hanedanı steli, alışılmadık ve canlı bir yaratıdır.

Şiirdeki Sesler

Eski çağ ile orta çağ Çin'inde insanları canlı tutan duygular hakkında birşeyler görebileceğimiz bir pencere hâlâ vardır. Bu, onların şiiridir. Yüzyılların akışı içinde, farklı bölge ve dönemlerden kaynaklanan tarzların oluşturduğu birikim olağanüstü karmaşık bir şiir geleneği yaratmış ve şairlere, ifade tarz ve uylaşımlarına ilişkin olarak, sonuçta az ya da çok bilinçli bir beğeni seçimi yapabilmelerini sağlayan geniş bir alan oluşturmuştur. Bu karmaşıklıkları betimlemeye çalışmak yerine, biz bu sanata, bir Çinli şairin söz söyleyebileceği belki dört temel "ses"in bulunduğunu belirterek yaklaşacağız ve herbirini, örneklerle, kısaca tanıtacağız.

Birinci ses, şairin, işlediği tema ister ortak ister bireysel bir duyguyu ele alsın, toplumun duygularını dile getirmesi anlamında "ozanca" diye isimlendirilebilir. Bu ses, kuzey devletlerinde, M.Ö. 9. ve 7. yüzyıllar arasında yazılmış şarkıların yer aldığı ilk derlemelerden biri olan *Şiirin Yazıları*'yla birlikte anılmaktadır. Bunlar, balad-benzeri bir özlü kısalık içinde kafiyelenmektedir ve hava olarak her zaman ölçülü ve akılcıdırlar. Hepsi -aşk şarkıları, ağıtlar, hicivler, methiyeler, iş yaparken söylenen heyamola şarkıları ve şölenlerde, tapınmada ve avlanırken söylenen kasideler biçiminde- bestelenmiş ve çoğu kez kral ya da prens saraylarında icra edilmişlerdir.

İkinci ses, mısraları seslendirenlerin ruhsal dünya ile uyum içine girdikleri duygusuna kapılmaları gibi esnek ve imâlı bir anlamda da olsa, "sahiplenmeci" olarak adlandırılabilir. Bu ses, eski çağın sonlarına doğru *Güney Şarkıları*'nı yazmış olan Chu şairlerine özgüdür. Mısralar uzun ve coşkuludur, duygusal olanla dinsel olan yakından birbirlerine bağlanmışlardır ve şamanların trans haline geçerek yaptıkları yolculukların esinlediği bir düş gücü, kuzeylilerin hiç bilmedikleri bir özgürlükle zaman ve mekânı kucaklamaktadır. Ayrıca, bu sese, en bilinçli bir biçimde kişinin kendi öz benliğine yönelmiş bir şiiri ancak belirgin bir paradoksla yerleştirebiliriz.

Üçüncü ses, "kişiselliği giderilmiş bir özümseme"nin sesidir ve şairin sadece soyut bir yorumlayıcı varlık olarak kaldığı bir doğa tasviri yapan şiire özgüdür. Bu ses, M.S. birinci bin yılın ilk yarısında, Geç Han mensur döneminin mensur şiirinde bulunan deniz gibi temaların panoramik incelenişindeki soğuk görkemlilikten, evrenin iç mantığını ya da iç yapısını yakalamak üzere çok sayıdaki olayların gerisine gitme yetisine sahip bir duyarlılık olarak 5. yüzyılın başlarında Xie Lingyun tarafından dile getirilmiş olan "mutlu kalp"in zarif anlatımına doğru gelişmiştir.

Tang egemenliğindeki olgun ve karmaşıklaşmış orta imparatorluk dönemine özgü olan sonuncu sesi, tek bir cümle içinde özetlemek daha zordur. Bunun, bir tür "incancıllık ve tınlama" sesi olduğu söylenebilir. İnsanın dünyası ile doğal dünya yeni, ama sonuçta insanî ilgilerin ağır bastığı bir dengeye oturtulmaktadır; ve şair, işlediği konudan, ustalıklı ve bilinçli olarak oluşları yöneten yapılardan, hareket noktalarından ve imgelemlerden daha büyük bir ruhsal uzaklık içinde bulunmaktadır. Şiir açısından kabul edilebilir olduğu düşünülen konular, özellikle daha geleneksel olan büyük çaplı konularda olduğu kadar, aile yaşamının gizli yönlerindeki veya bir doğal âfet sırasında birkaç kilo pirinç için ortaya çıkan çekişmelerdeki hilekârlık ruhu üzerine de kolayca yazabilen Du Fu ile birlikte sayısal olarak artmıştır.

Beşinci bir ses olarak düşünülebilecek olan şey ise, "gündelik yaşam"ınkidir. Yaşamın dertleri ve yükümlülükleri karşısındaki duygusal olmayan sevecenliği ile gündelik yaşam, içine düşmüş olduğu bir kenara itilmişlikten kurtarılmayı haketmektedir.

İnsanların erkeği, beni nasıl da güldürdün,
Kollarındaki kenevir giysi sanki ipekleşmişti.
Ama sen ipek çilelerinin peşinde değildin ki,
Senle gelmemi sağlayacak tasarılarla oradaydın.

Ve öylece -Qi nehrinin üzerinden seninle gittim,
Birlikte Boz Tepecikler'e yöneldik.
Evlilik günümüzü erteleyenin ben olduğumu söyleme-
Aracılık edecek hiç kimseyi bulamamıştın.
Neyse, kızgınlığından uzaklaşmaya seni zorladığımda,
Güz vakti bir günde karar kılmıştık.

Çöken duvara ben tırmandım.
Gözüm engellerdeydi, bana gelmem için,
Gözüm engellerdeydi, ama seni görmek ne mümkün.
Ağladım, ağladım.

Engele yöneldiğini gördüğümde, bir kez,
Gülüp konuşmuştuk
Kaplumbağa kabuğunda çalıları yakıp, civanperçemi saplarını savurmuştun,
Kötü talihin sözü bile yoktu.

Dut yaprakları, dökülmeden önce
Parlak ve yeşildir.
Güvercinler dut yemez!
Kızlar, beyefendilerle oynaşmaz!
Erkek, zevk alırsa, mazur görülebilir yine de.
Ama kız, böyleyse, mazereti yoktu.

Yapraklar dut ağacından döküldüğünde,
Kahverengi ve cansızca uzanırlar.
Senle geçen üç yılda,
Kötü yemekler yedim.

Qi'nin suları kabararak akar,
Eşyalarımız ıslanır.
Yaptığım hiçbir şey doğru dürüst olmadı,
Sense hep bildiğini okudun.
Davranışlarına hiç sınır koymazdın.
- İçinde farklı kişilikleri olan bir adamdın.

Üç yıllık karılık!
Çaba, hep çaba,
Erken kalkmak, geç yatmak,
Bir gün bile kendimin değildi.
- Artık bitti,
Abilerim benle dalga geçiyorlar,
Dişleriyle gülerek,
Sessizlik içinde,
Kendime kederleniyorum.

Sana geldim -senle birlikte yaşlanmak için.
Yaşlandık. Sana içerlememi başardın.
Qi, en azından kendi kıyısı var, kenarlarını dövdüğü.
- Saçlarım henüz diriyken, bir kızınkı gibi,
Mutluluğumuzdan nasıl sözeder, nasıl gülerdik,
İçten iyilik yemini ederdik,
Değişebileceğini düşünmeden,
Değişimi düşünmemek gerekirdi,
Değişim gerçekleşendi.

1

"Doğu'dan gelen ben, ilk ışıkla hazırım,
Zihnimde parıldarken, Güneşler Ağacının ışınları.
İyi baktığım atlarımı, yavaşça ileriye sürerim, **2**
Gece yokolmakta, gün ağardı bile.

Hedeflerim için ejderhaları zincire vurur, yıldırımların üzerinde gezerim,
Buluttan enkaz yığınları yaratarak, titreyip haykırarak.
İç çekerim, derinden, yukarıya doğru tırmanırken.
Yüreğim inatçıdır. Özlemle bakarım geriye.
Sesler o denli tatlı, manzara o denli hoştur çünkü,
Her kim görse, rahatlar. Geri dönüşü unutur."

Sitar tellerini akordlayın! Yanıtlayan mısraları çalmak üzere!
Çanları hep birden çalın! Çan gövdeleri sallansın!
Aykırı flütleri üfleyin! Kamış orga yeniden ses verin!
Ruhların sahip oldukları, aydınlanmış ve sevgi doludur,
Oraya buraya uçarlar, iskelekuşunun gagası gibi,
Şarkılarının akışı, danslarıyla uyumludur!
Ölçüleri ne denli mükemmel! Ritimleri ne denli yerinde!
Tanrı alçalıyor! Koruyun gözlerinizi güneşten!

"O, mavi bulutlardan ceketim ve beyaz gökkuşaklarından elbisem!
Bir güneş ışınını vurmuştum önceden, Gökyüzünün Kurt'unu bıçakladım.
Gökkuşağını tutup, göklere yükselirim.
Kuzey Büyükayı'sını kaldırıp tarçın şarabını boşaltırım.
Artık dizginleri çekerek, eve dönüş yoluna koyuluyorum.
Karanlığın derinliğine atlıyorum. Doğuya dönüyorum."

Bu dağın, o halde, doğası ne?
Aşağıda, Qi ve Lu boyunda, sonsuz yeşillikler yatar,
Burada, yukarıda, Yaradan'ın şeytansı güzellikleri toplanmış. **4**
Karanlık Güçle Parlak Gücün gölge ile güneşi ayırdığı yerde.

Yükle dolu yüreğimde, buluttan kıyılar katmanlaşır,
Arayan görüşün sınırları içine eve kanat açmış kuşlar gelir.
Kimi kez, o en tepedeki doruğa ayak bastım,
Genişçe bir bakışla -aşağıdaki dağlar büzüldü.

Üstte: Anhui eyaletindeki Huang Dağı.

Solda: Şitrin Yazısı'ndaki en güzel parça (en az "ozansal" hava taşıyanı olmakla birlikte) bir kadın tarafından yazılmıştır ve evlilik öncesi bir ilişkiden sonra gelen mutsuz bir evliliği anlatmaktadır. (Güvercinlerin, ki onların kullanıldığı imleme ile açıklanmaları gerekir, dut yapraklarından yemekle zehirlenmeksizin büyüdükleri sanılmaktadır, tıpkı evlenmeden önce aşk yapan kızlar gibi.)

Sağda, altta: Sanatsal yetenek, canlı tasarım ve çarpıcı kinaye bakımından, hiç kimse, Du Fu'nun çağdaşı Li Bo ile boy ölçüşemezdi. Onun, ancak imleme yoluyla tükenmekte olan zamana işaret eden "Tüneyen Kargaların Şarkısı"nda işlediği konu, Wu kralının sevgili eşi Xishi ile, okuyucunun o anda bildiği bir gerçekten habersiz olarak geçirdiği gecedir: ertesi gün, Yue devleti tarafından ortadan kaldırılacağı gerçeği. Buradaki etki, Hérédia'nın sonesinde yer alan, Kleopatra'nın gözlerinin içine bakan Antonius'un burada onların yıkılışının ön oluşumlarını görmesinin aynıdır: "Uçsuz bucaksız, geniş bir deniz ve terkeden kadırgalar."

Bastonuma dayanarak, münzevileri görmeye geldim.
Aşırı gelişmiş bir yol geçmişle geleceği gözlerden saklıyor.
Dağ mağarasında tutturulmuş çatı destekleri yok, **3**
Ama tepelerde bir yerde bir sitar çalmakta.

Karanlık kuzey yamaçları hâlâ karlı,
Güneşin aydınlattığı ormanlarda tomurcuklar uçuyor,
Fırlayan kayalar değerli taşların üzerine uçuyor,
Narin balıklar yüzeye çıkıp dalıyorlar.

İpek tele ya da bambu flüte gerek yok.
Irmaklarda ve tepelerde tertemiz bir müzik.
Kim insan sesini arar, kümelenmiş ağaçlar
Kendilerine kederlenip mırıldanırken?

Gusu'nun kulesine kargalar tünediğinde,
Xishi Wu Kral'ın salonunda demlenir,
Wu şarkıları ve Chu dansları onların zevkine erişemez, **5**
Yeşil tepenin ardında güneşin yarısı yenmiş.

Gümüş rehber altın havzada batmakta
Su, su saatinden hızla damlıyor.
Yükselirler, güz ayının dalgalara düştüğünü görerek...
Bu yavaş güneş Doğu'ya tırmanırken, neden zevk alırlar?

Tepede: "Doğu'nun Efendisi", Chu dini, rahibe ve tanrısallığın kutsal birliği hakkında anlık bir fikir vermektedir. Bu sözcüklere eşlik edecek olan oyun sahnelerini düşünmek kolaydır.

Üstte: 8. yüzyılda yaşamış olan Du Fu, görsel ve duygusal derinliğin son dakika sapmasında bir ustadır. Burada, Taisah üzerine eski bir şiirde, okuyucunun ufkunu bir anda genişleten bir bitiriş yapmaktadır.

Solda: Bu mısralar, Zuo Si tarafından, M.S. 3. yüzyılın son yıllarında yazılmıştır. Burada, o tarihte tartışmalı bir tema niteliğine sahip olan, ahlâk yokluğunun gizlerini veya dağlardaki aydınlanmayı aramak üzere toplumu terkeden münzeviye değinilmektedir.

Konfüçyus'tan Konfüçyusçuluğa

Çin düşünürleri, M.Ö. 6. yüzyılın sonuyla M.Ö. 3. yüzyılın başı arasında ahlâk ve hakikatla ilgili olarak ortaya çıkan sorunların farkına varma noktasına gelmişlerdi. Bir önceki çağ, herşeyden önce, başarılı eylemin -Gök'ün iradesi ve ruhların istekleriyle uyum içinde bulunan bir eylemin- sırrını bulmayı ummuştu. Artık, deneyim ve derinlikli düşünüş bir ölçüde kuşkuculuğun ortaya çıkmasını sağlamış ve insanları, inançlarının haklılaştırılması konusuna daha derinden eğilmeye yöneltmişti.

Dört temel düşünce biçimi ortaya çıkmıştı. Kongzi (Konfüçyus), Mengzi ve Xunzi'nin görece bilinemezci ve lâik muhafazakâr insancıllığı, bireyler arasındaki örgütlü toplumsal bağların geliştirilmesini ve bu ilişkiler ağı içinde uygun bir biçimde işlev gören kişisel erdemin gücünü vurgulamaktaydı. Mozi, faydacı, meritokratik ve otoriter nitelikli daha farklı bir ahlâkı yüceltmişti; o gök'ün hiçbir ayrım gözetmeksizin, iyiyi ödüllendirdiğine ve kötü davranışı cezalandırdığına inanıyordu. Zhuangzi ise, aksine, benliğin herşeyi kapsayan evrensel-doğal süreçler *(dao veya "yol")* tarafından ahlâkî olmayan bir biçimde eritilmesi görüşünden esinlenmişti; ve mantıksal ve ahlâkî savlarca yapılan ayrımların anlamayı engellediğini düşünmüştü. Son olarak da, Shang Yang (ya da, daha doğrusu, ona atfedilen ama daha sonra yazılmış olan kitap) ve Hanfeizi gibi devletlik gerçekçileri, bir bütün olarak devletin, geleneklere uygun olarak bireylerce değer verilenlere taban tabana zıt standart değerleri gerektirdiğini ileri süren, kısmen koklektivist, kısmen Machiavellici, ahlâki-olmayan bir öğretiyi savunmuşlardı. M.Ö. 3. yüzyılın Taocu devletçiliği, *Yol ve Gücünün Kutsal Yazıları*, hükümdarın insanî duygulardan nasibini almamış bir bütünsel yönlendirici olduğu yolundaki gerçekçilerin görüşünü paylaşmış, ancak dünyayı, hukuksal yönlendirme ile denetlenemeyecek ölçüde çelişkilerle dolu ve karmaşık olarak düşünmüştü ve, devlet iktidarı ile ekonomik kalkınma modelinin karşısına, Bilge'nin bir tür sihirsel kendini-yadsıma tarafından yönlendirildiği bozulmamış bir ekolojik basitliğe geri dönüş fikrini koyarak karşı çıkmıştı.

Kongzi (M.Ö. 6. yüzyıl sonları), kendisinin (bir zamanların altın) geçmişini nakletmekten başka birşey yapmadığını ileri sürmüşse de, aslında, düşünceleri bununla kesin bir kopuş oluşturmuştu. Din ve devletin eski birliğinin ve Zhou feodalizminin kalıtımla edinilen toplumsal-siyasal rollerinin yerine o, bir ahlâkî seçkinlerin yönetimini savunmuştu. Ona göre üstün erdem, kendi zamanından önce hemen hiç söz edilmemiş olan ren'di. Çoğu kez "iyilik" olarak tercüme edilen bu sözcük, temelde "diğer bireylere karşı duyarlı bir ilgi" anlamına gelmekteydi. İnsan doğası ile kurumları bir işkence biçimi olarak görülen toplumun talepleri arasına uzlaşmaz bir çelişki yerleştiren Yang Zhu'nun Stoacı hazcılığı ile karşı karşıya gelen Mengzi (M.Ö. 4. yüzyılın sonları), bunun aksine, insan yüreğinin (xin) özünde iyi olduğuna ve kötülüğün sadece bu yüreğin yozlaşmasıyla ortaya çıktığına inanıyordu. Mengzi, sonuçta bir kimsenin "ahlâkî yaşam"ını (qi) yeniden canlandırmak ve geliştirmek gerektiğini vurgulamıştı. Daha az iyimser olan Xunzi (M.Ö. 3. yüzyıl başları) Gök'ü "Doğa" ile eşanlamlı kılarak kutsallığından arındırmıştı. O, insanî eğilimleri özünde niteliksiz olarak görüyor ve bu eğilimlerin her durumdaki niteliklerini kültürel koşullanma yoluyla kazandıklarını düşünüyordu. Ahlâk kuralları toplumsal-biyolojik bir biçimde açıklanmıştı. İnsanlar acımasız bir çevrede toplumsal örgütlenmeler sayesinde yaşamlarını sürdürebiliyorlardı ve bu da, rol farklılaşmasının ve bir dayanışma duygusunun gördüğü tamamlayıcı işleve bağlıydı. Bu ise, "dinsel tören kuralları" (Lia) ve "müzik"in (yue) ayrı ayrı yaptıkları psikolojik etkilerle pekiştiriliyordu.

Eski çağ sonlarının en üzücü felsefî kurbanı, Mozi'nin müridlerince geliştirilmiş olan ve ayrıca, bir ölçüye kadar, Gongsun, Long gibi sofistlerin çelişkilerinde bulunan karmaşık mantıktı. ("Beyaz bir at, at değildir," "Yetim bir tayın hiçbir zaman bir annesi olmamıştır", vb.) Savaşan Devletler döneminin acımasız pratik sorunları içinde bu tür bir düşünüş, en iyisinden yararsız, en kötüsünden ise toplumsal bakımdan tehlikeli görünüyordu. Ayrıca, Zuangzi de bu düşünce tarzına, deneyimin sözcükler aracılığıyla ayrı kategorilere bölünmesinin işin başında yapılmış bir yanlış olduğunu ve biçimsel kurguları gerçeklikle ilişkilendirmenin hiçbir yolunun bulunmadığını ileri sürerek, bir mistiğin bakış açısından saldırmıştı. Benzer bir biçimde Xunzi de, sözcükleri, benzer nesneleri kategoriler altında toplamağa yönelik, geleneksel olarak üzerinde anlaşılmış araçlar olarak hiçbir içsel gerçeklik taşımadıklarını belirtmişti. Bu uzlaşmaları kurcalamak çelişkiler yaratmıştı. Bu ve belki de başka nedenlerden ötürü, sıkı sıkıya mantıksal nitelikli olan söylem ortadan kaybolmuştu.

İlk İmparatorluk döneminin başlamasıyla birlikte Konfüçyusçuluk, Taoculuk, Maddenin Beş Hali Kurumları, numeroloji ve diğer öğeler, sonraki Çin felsefesinin büyük bölümünün alt yapısını oluşturacak olan, farklı düşünceleri birleştiren bir metafizik içinde biraraya geldiler. Bu metafiziğin klâsik ifadesi, eski Zhou hanedanına ait falcılık el kitabındaki yazıların üzerlerine yazılmış açıklamalardan ve yorumlardan oluşmuş bulunan *Değişimlerin Kutsal Yazısı*'ydı. *Değişimler*, düzgün ya da kırılmış olabilen altı çizgi arasındaki muhtemel birleşimlerden oluşan 64 tane altı köşeli yıldız etrafında meydana getirilmiştir. Çizgiler, sırasıyla "sert" ve "yumuşak" olanı veya Parlak Güç *(yang)* ile Karanlık Güç'ü *(yin)* temsil etmektedirler. Bunların herbiri bütünlüğe ulaştığında kendi karşıtına dönmektedir. Her altı köşeli yıldız, öze ilişkin bir örnek durumun tasarımıdır ve özel deneyim alanlarını birbirine bağlayan bir gizli denklikler ağından meydana gelmektedir. Civanperçemi saplarının ayıklanması veya yazı-tura ile yapılan fal bakmanın işe yarayacağı düşünülüyordu, çünkü yürürlükteki durumu denetimi altında tutan esas örnek ile bunun kitaptaki simgesel biçimi arasında karşılıklı bir titreşim yankılanıyordu.

Metafizik sisteminin neredeyse tümü, sayısız zıtlara dayanan çok boyutlu bir ikicilikti: dişi ve erkek, sıcak ve soğuk, biçim ve enerji vb. Bu tür bir düşünce biçimi, mekanik olmaktan çok organikti ve 64 esas örneğin döngüleri, çizgisel bir ilerlemeden çok bitkisel yaşamın başı ve sonu olmayan yeni dönüşlerini yansıtıyordu. Dünyayı yöneten güç, Batı geleneğinde olduğu gibi onun dışında ve onu aşmış değil, onun özüne içkindi. Her durumdaki bütün yönelimler sonuçlarıyla birlikte verili olduğu halde, sıradan insan, bu sınırlar içinde bilgece ya da aptalca, etkili veya güç-

Bu sürtme baskı, 720-60 dolaylarında etkin olan ve çizgi üzerindeki ustalığıyla bilinen Tang hanedanı sanatçısı Wu Daozi tarafından yapılmış orijinal bir resmi yeniden üretmek düşüncesiyle gerçekleştirilmiş bir taş gravürdendir. Konfüçyus, burada, gündelik yaşamın gerçeklikleriyle ilgilenen bir saray memuru olarak gösterilmiştir. Alttaki yazıda şöyle denilmektedir: "Hocaların hocası, öğretiyi uygulamaya aktaran Konfüçyus'un resmi." Sağ alttaki dikey beyitler de şöyle diyor: "Göğe ve yeryüzüne eşit olan erdem, onun geçmişte ve bugün üstün olan yolu, o, altı kutsal yazıyı derledi ve nakletti, sayısız kuşağa bir örnek bırakarak."

süz bir biçimde davranma özgürlüğüne sahipti. Buna karşılık, *Değişimler*'deki bilgelikten, gelişmeleri filizlendikleri oluşum evrelerinde kavramak için yararlanabilen Bilge, daha çoğuna ulaşabilmekteydi. Han dönemleri boyunca ve bunu izleyen imparatorluğun parçalanma döneminde bu inanç, olayların altında yatan ve herşeyi denetimi altında tutan bir ilkenin arayışını esinlemişti. Bu arayışa, "gizemli şeylerin bilimi" adı verilmişti.

M.S. birinci bin yılın ortalarında, Budizm, Çinliler bu ithal edilmiş dinin köktenci sonuçlarını kavramaya başladıkça, bu farklı düşünceleri birleştirmeye yönelik metafiziğe meydan okumaktaydı. Budist "boşluk" *(kong)* öğretisi, hem maddî, hem de manevî anlamda nedenlerle sonuçlar sonsuz bir akış içindeyken, herhangi özgül bir varlığın (masa veya can gib), bir andan sonrakine kadar bile olsa, sürekli bir varoluşa sahip bulunduğuna inanmanın, "sanatçı tarafından bir kimsenin kendi zihninde yaratmış olduğu" yanılsama yüzünden acı çekmek anlamına geldiğini kabul ediyordu. (7. yüzyıl sonları) gibi en ince zekâlı düşünürler, bütün olayların karşılıklı içiçe geçmişliğini ve karşılıklı olarak birbirlerine nüfuz edişlerini vurgulamışlardı. Bu görüşe göre, hiçbir varlık (tabiî, bir varlıktan söz edilebileceği ölçüde), diğerlerindeki acı ve kötülüklerden payını almamış veya diğerlerinin iyilik ve aydınlıklarından yararlanmamış bir durumda olamazdı. Bir kimse için, yanılsama ve arzudan nihaî kurtuluş, bu kurtuluş diğer herkes için gerçekleşinceye kadar mümkün değildir. Daha az evrenselci olan Theravada'nın, dünyadayken bile ölü olan duygusuz bir birey olarak Lohan (arhat-ermiş) üzerindeki vurgusuna zıt bir biçimde, Mahayana okulunun Boddhistava -başkalarına yardım etmek için dünya üzerinde hep geri planda kalan gizil Buda- tapısının temelini oluşturan noktadır.

Birçok Çinlinin, yakından bildikleri Konfüçyusçu değerlere ve siyasal boyun eğmeye yönelik olan bu Budist değersizleştirme ile yine Budizm'in ahlâkî alandaki nihilist çizgisi karşısında duydukları genel hoşnutsuzluk, M.S. İkinci bin yılda, eski birleştirici metafiziğe, Mengzi'nin insanın özünde iyi olduğu inancına ve dönüştürülmüş bir kılık içindeki birçok Budist düşünce öğesine dayanan akılcı-lâik bir felsefî tepkinin gelişmesine yol açtı. Bu tepki, önderlerinin kendilerini eski geleneğe ait görmeleri ve düşüncelerinin birçoğunu Konfüçyusçu kutsal yazıların açımlanması biçiminde ifade etmelerinden dolayı, genellikle "Yeni-Konfüçyusçuluk" olarak adlandırılmıştır.

Zhang Zai (11. yüzyıl), *qi* -"yaşam gücü" veya "can"- kavramını, olayların "düzen-ilke" *(Lia)* ile uyum halinde olarak içinden çıktıkları "gizllik"in (*xu*, sözcük anlamı "boşluk") alt tabakasına, "madde-enerji"ye doğru geliştirilmişti. *Ren* düşüncesini, "diğer tüm varlıklar hakkında duyarlı bir bilinç" anlamına doğru genişletmişti ki, genç çağdaşı Cheng Mingdao'nun deyişiyle, "hiçbir şey sadece kendi benliği değildir." Konfüçyusçu hiyerarşi arzusu ile Budist eşitlik güdüsü arasındaki gerilim çözümsüzlüğünü sürdürüyordu.

Mingdao'nun erkek kardeşi Cheng Yichuan, "düzen-ilke"yi hem doğal ve hem de normatif, hem betimleyici, hem de öğütleyici, bir hale sokmuştu. Bu, "olan" ile "olması gereken" arasındaki (çözülmez) sorunu ustalıkla idare ediyordu, çünkü bir varlık, gerçekten birşey (örneğin baba) olmak için bir özelliğe (örneğin, sevecenlik) sahip olmak durumundaysa ve bu özelliğe de sahip değilse, o zaman o şey olmamaktadır. Ancak, doğanın (bütününün) içsel olarak iyi olduğu sonucu, Yeni-Konfüçyusçuları, kötülüğün nereden geldiğini açıklama yeteneğinden yoksun kılıyordu. Büyük sentezci Zhu Xi (12. yüzyıl), (her zaman iyi olan) düzen-ilke ile (bazen iyi, bazen kötü olan) madde-enerji arasına gerçek bir ikilik yerleştirmeye itilmişti, ancak bu da, asıl stratejiyi yıkmaktaydı.

Bu ikilemi gidermek için girişilen son çabalar, Li Xiangshan (12. yüzyıl) ve Wang Yangming (15. yüzyıl sonu-16. yüzyıl başı) tarafından girişilenlerdi. Ahlâkın bireyin dışındaki hiçbir şeyden çıkarsanamayacağını kabul ederek onlar, bunun doğrudan doğruya yürek/zihin *(xin)* tarafından sezdirilebileceğini ileri sürmüşlerdi. Keyfîlikten ise, bireyin zihninin bir parçası olduğu -veya böyle olması gerektiği- bir egemen zihin varolduğu belirtilerek kaçınılmıştı. Ahlâk dışı bir eylemin ortaya çıkması, sezgisel ahlâkî bilginin bencillik tarafından kirletilmiş olması yüzündendi. Kuramsal tartışma bu noktada terkedildi ve 20. yüzyılda Zhang Dongsun ve başkalarınca yeniden ele alındığında, kavramsal temel artık tümüyle veya egemen olarak Çin'e ait değildi.

Din

Altta, solda: Bu animist rahip, bir cenaze törenine hazırlanırken, baht mihrabında, ham pirinç, kurutulmuş kökler ve cigaraları da içeren çeşitli eşyalar düzenlemişti. Gömme işleminden sonra, her ağıtçıya, -verimlilik simgesi olarak- ölünün anısına ekmeleri için, birkaç tane pirinç tohumu verecektir.

Altta: Tibet'in Halk Cumhuriyeti içinde bir "Özerk Bölge" haline getirildiği 1959'dan sonra, 2000'i aşkın Lamaist manastır cemaatı dağıtılmış ve binaların çoğu yerle bir edilmişti. Bununla birlikte inanç, güçlü bir biçimde canlılığını sürdürmekte ve hacılar türbelerdeki dualarına devam etmektedirler.

Bir bütün olarak düşünüldüğünde, geleneksel Çin dini hakkında benimsenmiş bir ad bulunmamaktadır. Tam olarak ne olmuş olursa olsun, bu din birtakım öğelerin birleşimiydi ve öyle de kabul edilmişti. Konfüçyusçuluk, Taoculuk ve Budizm'e ilişkin olarak, halk yaygın olarak "Üç İmânın Bir olduğu"nu düşünmektedir. Halk bilgeliğinde de, bu, insanın, birincisini gündelik yaşamın kılavuzu olarak alması, dinsel tören kurallarına ilişkin bir arınmayı ve cinleri kovmayı sağlamak için Taocu uygulayıcılara başvurması ve Budist rahiplerden cenaze törenleri için yararlanması biçiminde yerleşmişti. Ancak, bu net işbölümü, görünürde çelişkili birçok inancın birarada varolduklarına ilişkin karmaşık gerçeği gizlemektedir.

Her nitelikte ve her dereceden iktidarın ruhlarından *(shen)* oluşan genellikle görünmez bir dünya vardı. Bu öbür dünya, birçok yönleriyle buna benzeyen görünür gündelik dünyanın dokusuyla gerçekten içiçe geçerek örülmüştü. Göksel hiyerarşideki Yeşim İmparator ile cehennem bölgelerinin egemeni Yanluo (Yama), Pekin'deki egemenin karşılıklarıydı. Her ilçe merkezinde bulunan kent-tanrısı da, benzer bir biçimde, tinsel yöneticiydi. Atalardan ve hayaletlerden oldukça ayrı olarak, birçok ruh (ya da, daha önemlilerine verilebilecek bir isim olarak, tanrı) yaşamlarına insan olarak başlamışlardı. Qing hanedanlığı dönemindeki Savaş tanrısı Guan Yu, M.S. 3. yüzyılda büyük bir askerdi. Saatler Tanrısı Li Madou, bir zamanlar -kaderin bir cilvesi olarak- Cizvit misyoneri Peder Matteo Ricci idi.

Tanrılar, verdikleri hizmete göre veya imparatorluk kaprisleri uyarımcı yüceltilir veya aşağılanırdı. Çinliler, bu tinsel varlıklarla rüyalarında iletişim kurarlar veya ilâhi bir teslimiyet durumundaki ruh-medyumları aracılığıyla onlara danışırlardı.

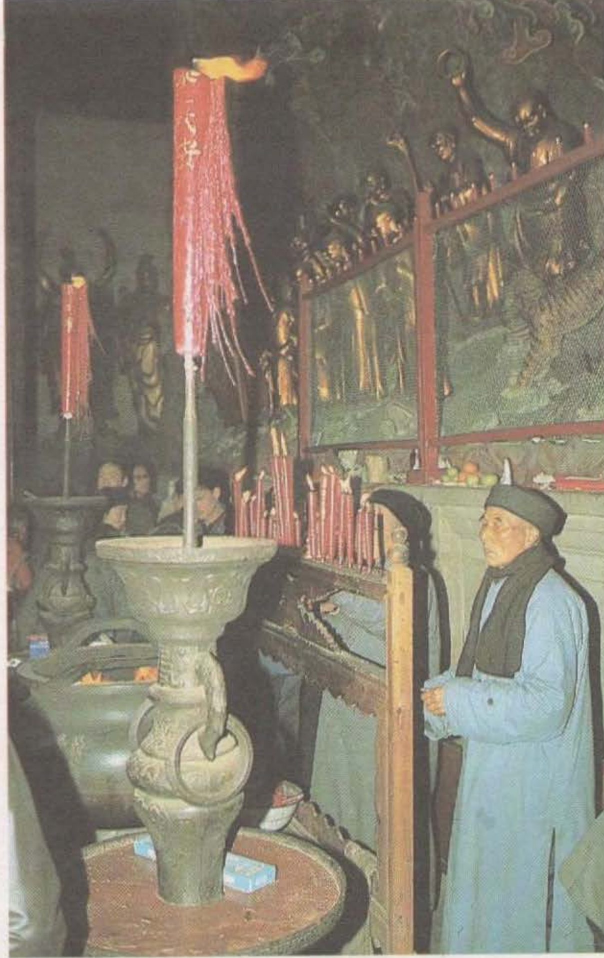

Ortada: Kunming'in kuzeybatısındaki Qiong Bamboo (Sichuan'dan gelen bir tür bambu) adlı Budist manastırının Beş Yüz Lohan Salonunda tütsü mumları yanmakta. İçinde bulunduğumuz çağın ilk beşyüz yılı içinde Budizm'in Çin'e gelişi, sayfa 110'daki haritada gösterilmiştir. Bir Lohan (arhat), Çin'de daha yaygın olan ve tüm varlıklara nihai bir kurtuluş vaadeden Mahayana öğretisinin aksine, bireysel kurtuluşu vurgulayan Theravada geleneği içinde yer alan aydınlanmış bir keşiştir.

Üstte, sağda: Atalara tapınma, yaşayanlarla ölmüşlerin birbirlerini karşılıklı olarak gözettikleri inancı üzerine kurulmuştur. Bir atanın ruhu ihmal edilirse, bu bir "aç hayalet" haline gelebilir ve yaşayanları yutmak üzere dünyaya dönebilir. Bunun aksine, falcılık (atalara, aynı soydan gelen belirli kimselere iyi şans getirecek biçimde, kalıcı mezar yerleri seçilmesi yönüyle), saygı göstermeden çok uygulamaya dönüktür ve çoğu kez de çatışan çıkarlara sahip erkek kardeşler arasındaki çekişmelerle birlikte varolmaktadır. Halk Cumhuriyeti döneminde, bu fikir ve uygulamalar gözden düşmüştür ama, burada, Yunnan'da olduğu gibi sürmektedir.

Altta, ortada: Çin'deki ilk Müslüman göçmenler, Tang hanedanı döneminde denizden ve karadan gelmiş olan Arap ve İranlı tacirlerdi. Müslümanlığın sonraki akımı, sayfa 150'deki haritada gösterilmiştir. Kunming'deki bu camide mihrabın üstü tümüyle Çin'e özgü bir üslûpta düzenlenmiştir.

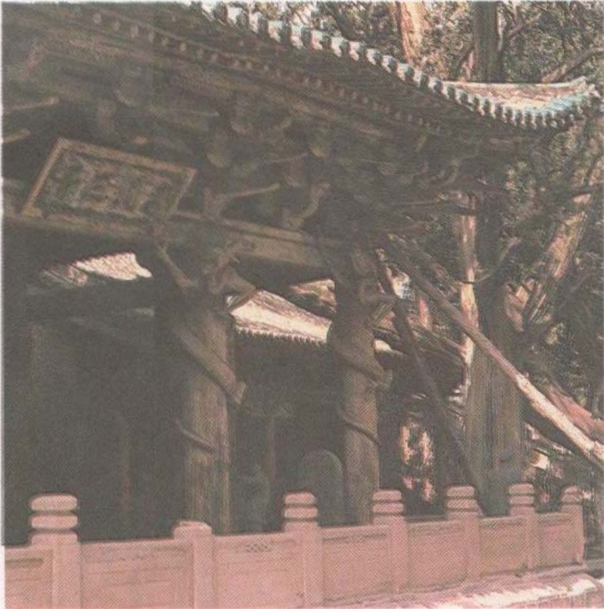
Üstte: Kültür Devrimi sırasında (1966-76), Çin'deki Hıristiyan kiliseleri, yurtsever olmamakla ve emperyalizmin kalıntıları olmakla suçlandırılarak eleştirilmişlerdir. Bunların birçoğu kapatılmış, bazıları ise yıkılmıştır. Bu tarihten sonra, birkaç tanesi açılmıştır, ama dış bağlantılarından kurtulmuş "mezhepler ötesi bir Hıristiyanlık" vurgulanarak ve ibadet özgürlüğü bazı sınırlamalara bağlı kalınarak.

Solda: Denizaşırı bir ülkede yaşayan Çinli bir bayan, Singapur'da bir ruh medyumuna danışırken.

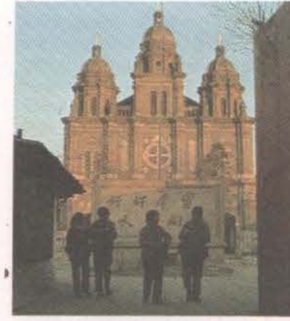
Tapınak ve Saray Mimarisi

Çin'de, bir Konfüçyusçu tapınak ile Taocu ve Budist bir tapınak arasında mimari hiçbir fark yoktur ve bunların hepsi, aynı temel plan üzerinde ve lâik bina yapısına göre inşa edilmişlerdir. Geleneksel Çin binaları, Song hanedanlığından itibaren, yükseltilmiş bir platform üzerinde yükselmektedir ve ağır kiremitli çatı, dirseklerle ve platform üzerindeki taş temellere dayanan ağaç sütunlarla taşınmaktadır. Duvarlar az bir ağırlığa sahiptir ve hafif maddelerden yapılmışlardır. En önemli binalar güneye bakacak ve güney yönüne açılan kapılara sahip olacak biçimde yapılmışlardır. Diğer yönlere açılan hiçbir kapı bulunmamaktadır. Bütün dirsekler birbirlerine köşelerinden bağlanmışlardır ve binanın süslemesinde önemli bir öğe olarak değerlendirilmektedirler. Tahtalar koruma ve süsleme amaçlarına uygun olarak boyanmışlardır ve sütunlar, eğer oymalı değillerse, çoğunlukla kırmızı, platform beyaz, duvarlar kırmızı, dirsekler mavi ve yeşil ve çatıdaki kiremitler ise sarı veya mavidir. Her ikisi de Ming döneminde inşa edilmiş olan Pekin'deki Yasak Kent'te bulunan İmparatorluk Sarayı ile Qufu'daki Konfüçyus tapınağı ve Song hanedanına ait Taiyuan yakınlarındaki Jinci tapınağı aynı saray-tarzı mimariyi paylaşmaktadırlar.

Pagoda, ilk olarak Hindistan'da ortaya çıkmıştır. Çin'e ise Budizm'le birlikte gelmiş ve kutsal eşyaları barındırmak için kullanılmıştır. Budistler ayrıca mağara tapınakları da kullanmışlardır. Çin'deki diğer dinsel binalar, Zhou hanedanı metinlerinde bulunan ve bir dinsel tören binasının, gök ile yeryüzü arasındaki ilişkiyi simgeleştirecek biçimde, tavanda yuvarlak, tabanda kare biçiminde olması gerektiği yolundaki bir buyruk doğrultusunda yapılmışlardır. Bu türün bir örneği, Tibet'teki Gyantse'de bulunmuştur. Pekin'deki Qing hanedanının Gök tapınağı daire biçimindedir ve kare biçimli bir avlu içine yerleştirilmiştir. Xi'an ve Kunming'deki camiler geleneksel Çin tarzında yapılmışlar, buna karşılık Turfan'daki cami ise Orta Doğu'nun Müslüman tarzını almıştır.

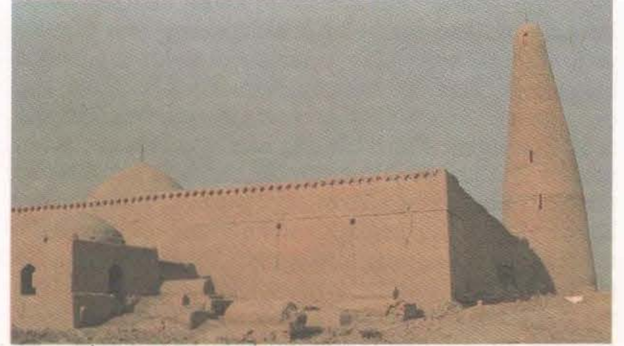

Solda: Pekin'in doğu kenarındaki Wangfujing'in dışında bulunan bu Hıristiyan kilisesi, 1666'da kurulmuştur. Çeşitli kereler yeniden yapılan bu kilise şimdi bir okuldur.

Altta: Turfan'da, 1776'da yapılmış bir cami.

Üstte: Güney Shanxi'deki Yonglegong'da bulunan 14. yüzyıla ait bir Daocu tapınak, klasik saray mimarisi üslûbundadır. Burada, orta Çin'in görkemli duvar resimlerinin birçoğu saklanmaktadır.

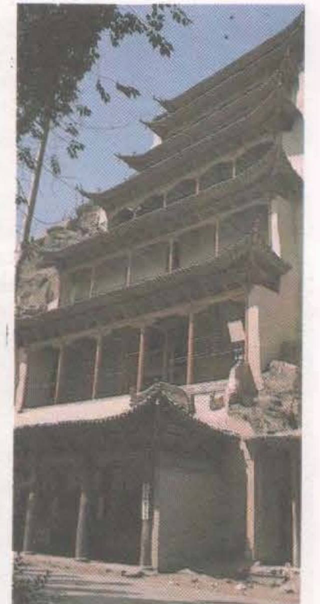
Altta, solda: M.Ö. 6. yüzyılda Konfüçyus'un doğmuş olduğu bugünkü Shandong eyaletindeki Qufu'da bulunan Konfüçyus tapınağı, Qing hanedanı zamanından kalmadır. Burada görülen ana mabet 1724'de yapılmış ve Konfüçyus'a ithaf edilmiştir. Tapınak, bazıları sadece Konfüçyuscu tapınaklarda kullanılan bir müzik aletleri koleksiyonunu barındırmaktadır.

Altta: Gansu eyaletindeki Dunbuang'da bulunan bu kat kat, merdiven gibi yükselen mimari yapı, içinde 400'ü aşkın Budist mağara tapınağının oyulmuş olduğu bir tepe yüzüne inşa edilmiştir.

Üstte: Lhasa'daki 17. yüzyıldan kalma Potala Sarayı, buranın Kızıl Saray'ının üst katlarında yaşamış olan Dalai Lama'nın kışın oturduğu yerdir

En solda: Shanxi eyaletindeki Taiyuan yakınlarında bulunan Jinci adlı Budist tapınağının bu salonu, 12. yüzyılda yapılmıştır. İnce işlemelerle süslü dirseklere dikkat edin. *Solda* Tibet'teki Gyantse'nin Büyük Stupa'sı olarak bilinen Palkhorchorten, 15. yüzyılda yapılmıştır. Burası, Mahayana'nın bir kolu olan Budist "Sarı Başlık" tarikatının merkezlerinden biridir. Planı, bir mandaladır -kare içindeki bir daire. İçeride, 15. yüzyıla ait çarpıcı freskler vardır. Kulenin sivri tepesi üzerindeki halkalar, bir kimsenin Budalığa kavuşmadan önce erişmesi gereken 13 düzeyi ifade etmektedir. Stupa'nın her yanındaki Buda gözleri, Buda'nın tüm insanlığa olan ilgisini gösterecek biçimde, her yöne bakar durumdadır.

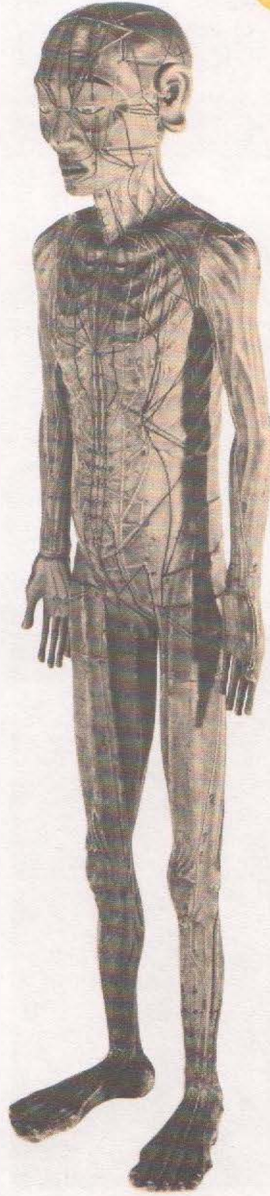
Tıp ve Remil

Çinliler, çok eskilerden beri, dünyanın sağlık konusunda en bilinçli halklarından biri olagelmiştir. Konfüçyusçu gelenek, bir kimsenin kendi bedenini anababasından armağan olarak aldığından, onu tehlikeye atmaması veya yaralamamasını evlât saygısının bir parçası olarak görüyordu. Bunun tek istisnası, son çare olarak hasta bir babayı ya da anneyi iyileştirmekte kullanılacak sihirli bir ilâç niteliğindeki çorbanın yapılması için, görülmemiş bir biçimde kendilerini adamış bulunan oğulların veya kızların kollarından, baldırlarından bir parçanın ve hatta böbreklerinin kesilerek çıkarılması uygulamasıydı. Bilginler, tıbbı, çoğu kez ana-babalarına bakmak için öğreniyorlardı ve tıp, belki de, kurallara uyan bir okur yazar kişi bakımından saygın olarak uğraşılabilecek tek meslekti.

Taocular bedeni bir "iç ülke", kimi iyi huylu, kimi de ait oldukları bedene haincesine yönelmiş ruhların doldurduğu bir dünya olarak kavrıyorlardı. Taocu simya, büyük ölçüde, ilgisi, zenginlik arayışında değil, sadece altının en az değişen madde oluşunda görünen, altın üretiminin ikinci derecede önemli olduğu bir fiziksel ölümsüzlük iksiri arayışından ibaretti. İksirlerin büyük çoğunluğu, kinayeli bir biçimde, cıva ve arsenik bileşimlerini içeren öldürücü zehirlerdi, ancak belki de daha sağlıklı olan bitkisel nitelikli gıda rejimlerini uygulayan münzeviler de vardı.

İnsan anatomisine serinkanlı bir biçimsel yaklaşım, Çin'de hep gerektiği gibi uygulanmıştır. Kadavraların kesilmesi, suçluların bedenlerinin kullanılmasıyla, M.S. birinci bin yılın başlarında ortaya çıkmış ancak, Song döneminde yeniden görününceye kadar, bir süre için kaybolmuş ve bundan sonra da, modern zamanlarda yeniden belirinceye kadar, uzunca bir süre ortadan silinmişti. Anatomiye karşı sonraki tavırlar ise, namusluluk taslama ile pornografik zevkin bir karışımı olarak betimlenebilir.

Geleneksel Çin tıbbı, iki tür deneysel bilginin ansiklopedik birikimine dayanmıştı. Şifalı bitkilerin bilgisi ve beden üzerindeki belli duyarlı noktaların uyarılmasının etkileri. Bunlardan ilki, önce Song döneminde yayımlanmış ve geç Ming döneminde Li Shizen'in *İlaç Bilgisi Katalogu*'nda doruğuna ulaşmış bulunan bir dizi görüntülü şifalı bitkiler kitabında toplanmıştır. Modern zamanlarda, geleneksel şifalı bitkilerden birkaçı, değerli ilâçların üretilmesini sağlamıştır. Şifalı bitkilerden elde edilen ilâçlarla hastalıklar arasındaki ilişkileri açıklamak üzere, salgılara, "esirler"e *(qi)* ve tatlara dayanan iyi işlenmiş ortaçağ kuramlarının bugün kalıcı bir değere sahip olmaları pek mümkün görünmemektedir. İkinci tür uygulamalı bilgi alanı, öncelikle sinir sistemi üzerinde etkili olan akupunktur ve moxibustion ile ilişkilidir. Bu mirasın önemli bir bölümünden modern zamanlarda da yararlanmanın ve bunu daha da ilerletmenin mümkün olduğu kanıtlanmıştır. Ancak, yaşam enerjisinin, duyarlı noktaları birbirine bağlayan ana ve çapraz meridyenler üzerinde dolaşımda olduğuna ilişkin eski kuram, bugünün birçok akupunktur uzmanınca bile kuşkuyla karşılanmaktadır; ama, bununla birlikte, söz konusu kuramın dışlandığını söylemek de erken bir yargı olacaktır.

Solda: 17. yüzyılda şekil verilip boyanmış, akupunktur noktaları gösterilmiş bir anatomi heykeli.

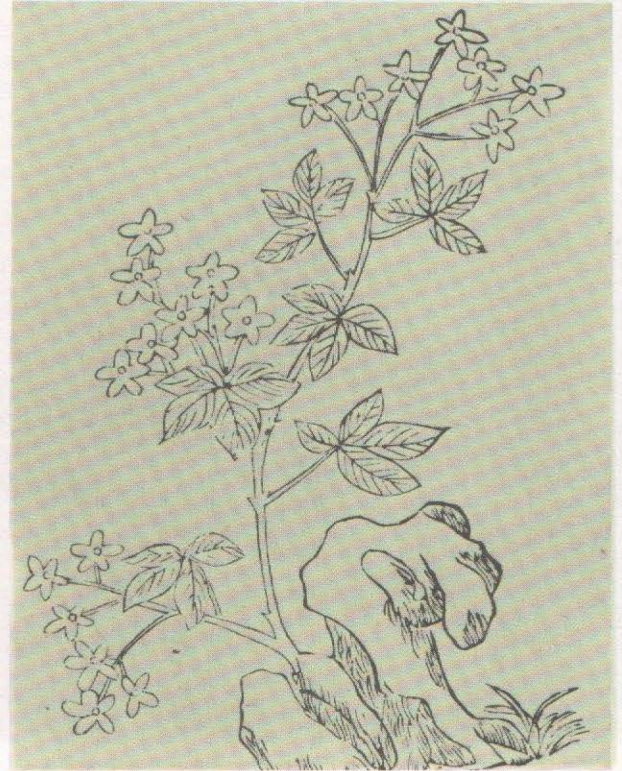
Altta: Ming döneminin sonlarından kalma bu ağaç oyması *Sancai* ansiklopedisi, kurutulmuş kökleri yılan ve böcek sokmalarını tedavi etmekte kullanılan bir potentilla olan *shehan*'ı gösteriyor.

En altta: Çin şifalı otlarına dair. 10. yüzyılın sonlarından beri basılı olarak yayımlanmakta olan kitaplar, tedavi edici özellikleri ve ayrıca hazırlanış tekniklerinin açıklanmasıyla birlikte, ilaç listeleri vermektedir. Çin'de bugün, hem şifalı otlar, hem de Batılı ilaçlar eczanelerde satılmaktadır.

Sağda: En eski zamanlarda, akupunktur ve *moxa* bitkisinin yakılması, kötü hastalık yapan iblisleri vücuttan kovmak için birarada uygulanırdı. Geleneksel enerji kuramını geçerliliği olsun veya olmasın, bu uygulamalar, omuz şikâyeti olan resimdeki bu kadında olduğu gibi, hem tedavi hem de ağrı giderici amaçlarla bugün de yapılmaktadır.

Sağda: Kalp dış zarına ilişkin akupunktur noktalarını gösteren bir geleneksel şeklin 18. yüzyılda yapılmış suluboya biçimi.

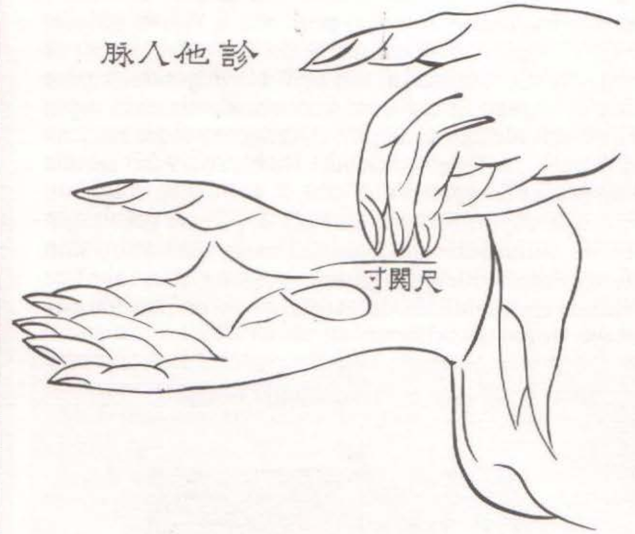

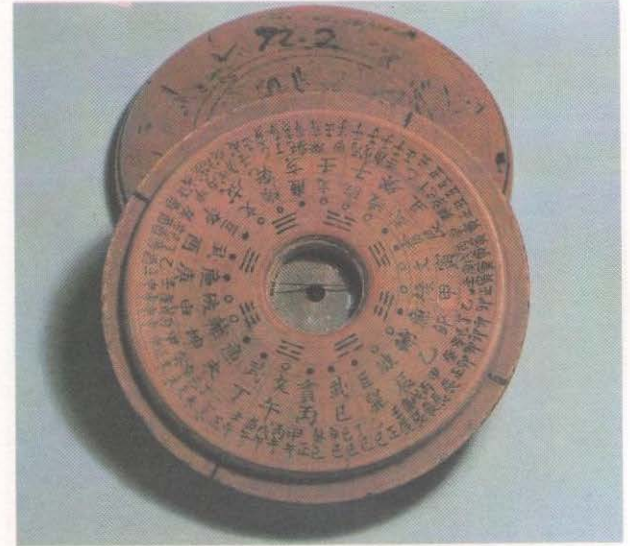
Sağda, üstte: Üstteki çizim, her bilekte hissedilebilecek olan ve toplam 12 olan altı nabız yerini (üç konum, iki düzey) göstermektedir. Geleneksel Çin tıbbında teşhis, hastanın yüz görünüşüne, sesine, gıda rejimine ve -hepsinden önce de- nabzına dayanıyordu. Her nabız konumu, özel bir organa ait olan "meridyen"e denk düşmektedir ve atımın gücü ve niteliğinin, sistemin bu bölümünün sağlıklı ya da sağlıksız işlediğini ortaya çıkaracağı sanılmaktaydı *Altta* geleneksel bir çizim biçimi.

Sağda, ortada: Fal pusulası, en hayırlı mezar yerinin sezilmesi için kullanılıyordu. Falcılığın sözde-bilimi (yeryüzü büyüsü), bazı bakımlardan, geleneksel tıbbın yerini belirlemiş olduğu beden üzerindeki meridyenler boyunca akan yaşam enerjisinin akışlarıyla karşılaştırılabilecek bir biçimde, doğaüstü güçlerin arz üzerindeki akışlarını saptamaktadır. Binalarla mezarların, bir tür akupunktur uygulayıcısının insan organizmasını etkileyişine benzer bir tarzda, iyi ya da kötü talih getireceği ileri sürülen bu akışları etkilediği düşünülmektedir.

Sağda, altta: Tepe üzerinde uzanan bu tabutlar, bir falcılık uzmanınca belirlenecek olan ikinci ve kalıcı bir gömülme için hayırlı zamanı ve yeri beklemektedirler.

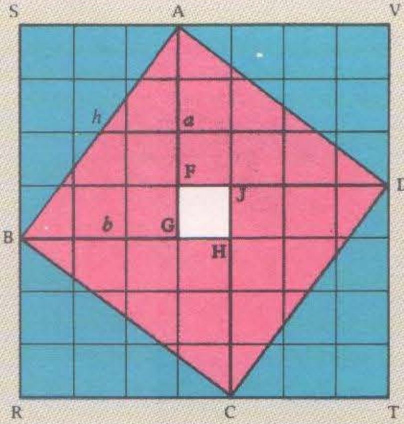

Matematiğin İlkeleri

Hakkında biraz bilgi sahibi olduğumuz en eski Çin matematiği, Savaşan Devletler döneminin sonlarıyla İlk Han dönemlerinden kalmadır. Araştırmacılık, mühendislik ve vergi toplama gibi konularla uğraşan bu matematiğin ilgileri, genelde uygulamaya yöneliktir. İlgi çekici ilk girişimler, filizof Mozi'nin müridlerince, belitleri (aksiyom) formüle etmek ve aşama aşama gerçekleştirilen tümdengelim yoluyla kanıtları ortaya koymak yönünde gerçekleştirilmişse de, bu düşünceler hiçbir zaman geliştirilememiştir. Özellikle o tarihte hayli ilkel olan Çin geometrisi, Yunan geometrisiyle çarpıcı bir karşıtlık içindedir. Bunun iyi bir örneği olarak, Çinlilerin, dik açılı bir üçgende, hipotenüsün karesinin diğer iki kenarın karelerinin toplamına eşit olduğuna ilişkin Pythagoras teoremini nasıl kanıtladıkları gösterilebilir. İlk biçimiyle bu kanıtlama, Şekil 1'de gösterildiği gibi, 3, 4, 5 üçgenin özel durumuna dayandırılıyordu. M.Ö. 3. yüzyıla gelindiğinde, bu, Euklidesinkinden daha basit, ama onun tümdengelimsel dikkatliliğinden yoksun olan (aynı zamanda Hindistan'da da varolan) cebirsel bir kanıtlamaya doğru genelleştirildi.

Şekil I. . Pythagoras teoreminin Çin ispatı

Sayısal kanıtlama AG, BH, CJ ve DF 4'er, AF, BG, CH ve DJ 3'er birim uzunlukta olsun. O zaman, AB, BC, CD ve DA köşegenleri 5'er birim uzunluğunda olur. Bu sonuca, alanlar açısından aşağıdaki işlemlerle ulaşılmaktadır.

SRTV karesi - ASB, BRC, BRC, CTD ve DVA üçgenleri = ABCD karesi ve ∴
$$ABCD \text{ karesi} = (7\times7) - (4\times6) = 25 = 5^2$$

Cebirle ispat Dik üçgenlerin dört hipotenüsünün uzunluğu *h*, öteki iki kenarlarının uzunluğu da *a* ve *b* olsun.

$$ABCD = FGHJ + ABG + BCH + CDJ + DAF$$

olduğu için, bundan sonuç çıkar.

$$h^2 = (a-b)^2 + 4\left(\frac{ab}{2}\right) = a^2 + b^2.$$

Şekil II. Çin Rakamları

ARAP	ÇAĞDAŞ	HİLESİZ DEFTER TUTMA	SAYIM LEVHASININ 10'A KADARKİ TEK KUVVETLERİ	SAYIM LEVHASININ 10'A KADARKİ ÇİFT KUVVETLERİ
0	零	零	○	○
1	一	壹	𝍠	𝍩
2	二	貳	𝍡	𝍪
3	三	參	𝍢	𝍫
4	四	肆	𝍣 OR X	𝍬 OR X
5	五	伍	𝍤 OR 〥	𝍭 OR 〥
6	六	陸	𝍥	𝍮
7	七	柒	𝍦	𝍯
8	八	捌	𝍧	𝍰
9	九	玖	𝍨 OR X	𝍱 OR X
10	十	拾		
100	百	佰		
1000	千	仟		
10000	萬 OR 万	萬		

ÖRNEK RAKAM
Yazılış biçimi

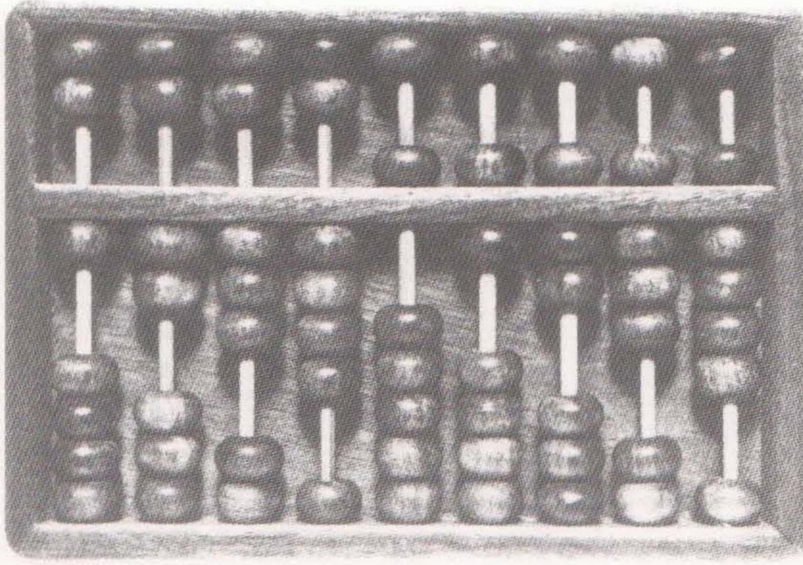
五萬四千三百二十一
= 54.321

ÖRNEK RAKAM
Sayım levhası biçimi

||||| X ||| = | = 54,321

M.S. birinci bin yılda gösterdiği gelişme çerçevesinde, Çin matematiğinin temel bir özelliği, hesaplamalarda sayı tablosunu kullanmasıydı. Çinliler en eski zamanlardan beri ondalık bir sayı sistemini kullanmaktaydılar. Özel terimler (yani, "on", "yüz", "bin", "onbin", vb.), sıfırdan dokuza kadar olan tam sayılardan sonra, on sayısının sıralı değerlerini göstermek için yerleştiriliyorlardı. Bu sistem, kendi içinde, yatay konumdaki değerin (sağdan sola doğru) on sayısının değerini kendi başına belirlediği sıra ve sütunlardan oluşan bir matriks içinde işlem yapma kolaylığını sağlıyordu. Sayı çubukları, hem tam sayıları ve hem de, daha fazla açıklık sağlamak için, on sayısının değerinin çift ya da tek olup olmadığını göster-

Sağda üstte Çinlilerin çubuk ve boncuklu abakusu, yaklaşık 14. yüzyıla gelinceye kadar yaygın bir kullanım alanına sahip değildi. Çerçeve, sütunlar 10'luk kuvvetleri gösterir biçimde, soldan sağa doğru okunmaktadır. Üstteki boncukların her biri beş, alttakiler ise bir sayılmaktadır. Sadece ortadaki çıtaya doğru yaklaştırılan boncuklar hesap edilir ve nitekim bu resim, ondalık kesir noktasının gerektiğinde konulabileceği bir biçimde, 123456789 sayısını göstermektedir. en tepedeki boncuk ise sadece uzun bölme işlemlerinde kullanılmaktadır.
En sağda "Usta ve öğrencileri problemler üzerinde tartışıyorlar", Cheng Dawei tarafından 1593'te yapılmış bir ağaç işi.

mek için düzenlenmiş modellerdeki uygun yerlerine yerleştirilmişlerdi. Bu özel rakamlar, hem gerçek, hem de sayı tablosundaki biçimleriyle verilen sayı örnekleriyle, Şekil II'de gösterilmiştir.

Sıfırlar, önceleri uygun sütunlardaki boşluklarla gösteriliyordu; M.S. ikinci bin yılın başlarında ise açık bir daire de kullanılmaya başlandı. Aynı tarihlerde, eksi sayıları göstermek üzere, artı sayılar için kullanılan kırmızı çubuklara karşıt olarak siyah çubuklar da kullanılmaya başlandı.

Sayı tablosu, basit ve elle işletilen bir bilgisayara benziyordu. Bu tablonun sıraları işlem yapan kimsenin kendi "program"ı içindeki çalışması boyunca sürekli olarak değiştirilen değerlere sahip "adres" depoları olarak düşünülebilir. Sayı tablosunun garip bir özelliği, oldukça karmaşık sorunları, işlemcilere, "=" veya hatta ayrı bilinmeyen değerleri gösteren x, y ve z gibi ilişkilere dair hiçbir açıklama bulunmaksızın ele alabilmesiydi.

Şekil III, 13. yüzyılda yaşamış olan Yang Hui tarafından betimlenen bir çarpma yöntemini göstermektedir. Alışılmış Batı sistemine benzemekle birlikte, burada, kalem-ve-mürekkep tekniklerine zıt bir biçimde, sayı tablosuna özgü olan üç özellik bulunmaktadır: (1) Çarpılanın tam sayıları, bir kez işleme sokulup, işleri bitirildikten sonra, sırasıyla ortadan kaldırılmaktadırlar. (2) Çarpan da, yine sırasıyla, sağa doğru kaydırılmaktadır (3) Çalışılmasına hiç gerek kalmamış olanlar da düzenli bir biçimde silinmektedir. Bizim yöntemimizle düşünürsek, çarpma işlemi, çarpım tablosunun 9x9'a kadar bilinmesini gerektirir. Bu ve sonraki örnekleri incelerken, burada gösterilen sıra işaretlerinin, rakamlar dışında Çin tablosunda görünmediği, ve (açıklamalar gibi) onların da burada, açıklık sağlamak için eklendiği hatırlanmalıdır.

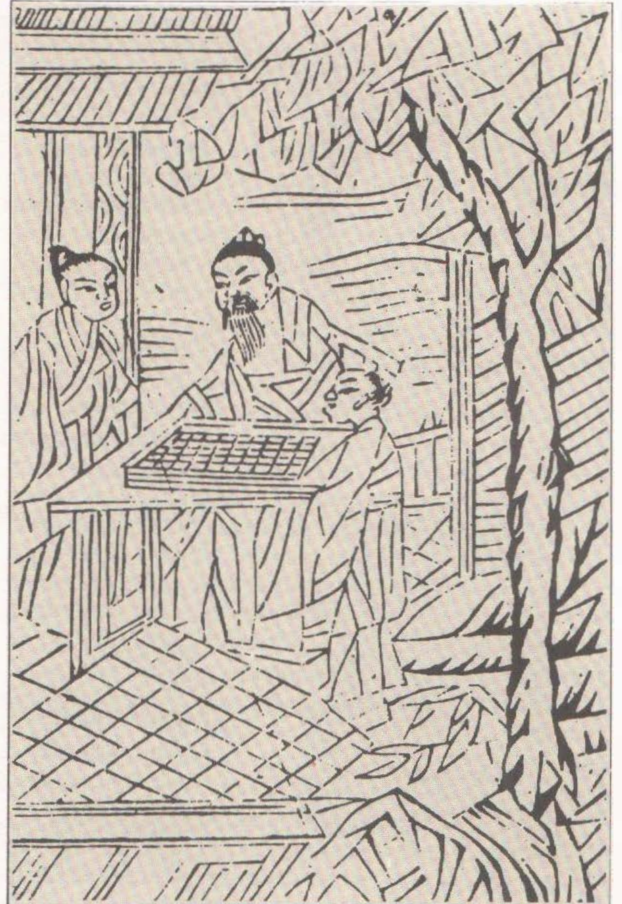
Uzun bölme işlemi, ortaçağ Avrupa'sında korkulu bir işlem gibi görülmekteydi, ama Çin'de böyle değil-

Şekil III. 247'i 736 ile çarpmak

							Açıklamalar
Çarpılan				2	4	7	
Çarpan		7	3	6			
	1	4					7×2
			6				3×2
			1	2			6×2
Çarpılan					4	7	2 atılır
Çarpan			7	3	6		736 1 hane sağa
Devam eden toplam	1	4	7	2			Önceki alttoplamlar eklenir
		2	8				7×4
			1	2			3×4
				2	4		6×4
Çarpan						7	4 atılır
Çarpılan				7	3	6	736 1 hane sağa
Devam eden toplam	1	7	6	6	4		Önceki alttoplamlar eklenir
			4	9			7×7
				2	1		3×7
					4	2	6×7
Toplam	1	8	1	7	9	2	

Şekil IV. 256842'yi 751 ile bölmek

							Açıklamalar
Yanıt Satırı				3			Deneme yoluyla
Bölünen	2	5	6	8	4	2	
Bölen		7	5	1			751 > 256. 1 sütun sağda diz
Atılan	2	2	5	3			3×751
kalan		3	1	5			Bölünen-Atılan
Yanıt Satırı				3	4		Deneme yoluyla
Bölünen		3	1	5	4	2	Kalan+Bölünenin orta kalanı
Bölen			7	5	1		1 sütun sağa
Atılan		3	0	0	4		4×751
Kalan			1	5	0		Bölünen-Atılan
Yanıt Satırı				3	4	2	Deneme yoluyla
Bölünen			1	5	0	2	Kalan+Bölünenin orta kalanı
Bölen				7	5	1	1 sütun sağa
Atılan			1	5	0	2	2×751
Kalan			0	0	0	0	Kalan yok. İşlemin sonu.

di. şekil IV bunun nasıl yapıldığını göstermektedir. İşlemi yapan kimse, her bir hesaplama dairesinde bir tahminde bulunmak zorundadır, ama çoğu durumda çarpım tablosunu bilmek ve bölünenin ilk iki rakamı ile bölenin ilk rakamını yoklamak yeterli olmaktadır. Çin'de, en geç 3. veya 4. yüzyılda ortaya çıkmış olan bu tekniğin, Avrupa'ya nakledilmiş olması pek muhtemeldir ve okullarımızdaki matematik öğretimi yönteminin temelinde yer almaktadır.

Çinlilerin karakök alma yönteminin başka iki özelliği daha bulunmaktadır: (1) işlem sıralarını oluşturmak için çoğu kez geometrik şekiller kullanılmaktadır; (2) ayrı değerleri tablo üzerinde kaydetmek için özel sıralar ayrılmaktadır. İşte, bu ikinci özellik x'ler veya y'ler olmaksızın cebir işlemleri yapmayı mümkün kılmaktadır. Şekil V, $x^2=1300$ denkleminin sayı tablosuyla yapılan çözümünü (ki, integral-olmayan bir kare kökün yaklaşık olarak belirlenmesini gerektirmektedir) ve bunun geometrik türevini göstermektedir. Şekil VI da, ikinci dereceden bir denklemin aynı yaklaşımla çözümünü göstermektedir.

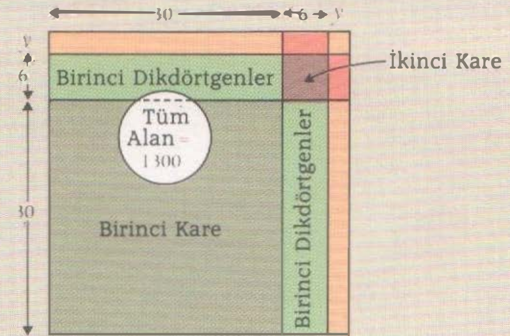
Şekillerde verilen sıralamalar, Çin yöntemini olduğundan daha sıkıntı verici kılmaktadır. Bunları okumak, hareketli bir resim sırasını durdurulmuş görüntüler olarak seyretmeye benzemektedir. Diğer yandan, farklı denklem türleri, farklı işlem sıralarını gerektirmektedir. Bundan dolayı, Çin matematiğinin ders kitaplarında, daha genelleşmiş bir teknik olması halinde, gerekeceğinden fazla sayıda "program" bulunmaktaydı. Bundan da, ciddi olarak, denklemlerin burada verilen basit örneklere göre çok daha zorlaşması halinde, gerek duyulan ("Yan Taraf" ve "İzleyici" gibi) özel terimlerin sayısı da artmaktaydı. Kavramsal denetim giderek daha baştan savma oluyordu. Ortaçağda yaşayan Çinliler, sayısal denklemleri, bilinmeyenin onlara kadar yükselebilen değerleriyle, gösterilen yöntemleri kullanarak çözmüşlerdi; ancak, açık bir

Şekil V. Tamsayı Olmayan Bir Karekök Almak

$$x^2 = 1300$$

					Açıklamalar
Yanıt Satırı			3		Deneme Yoluyla
Tutar	1	3	0	0	
Birinci Kare		9	0	0	30×30
Artık		4	0	0	Toplam - Birinci kare

Yanıt Satırı			3	6	Deneme Yoluyla
Tutar		4	0	0	Önceki Artık
Birinci Dikdörtgenler		3	6	0	2 × 6 × 30
İkinci Kare			3	6	6 × 6
Toplam		3	9	6	
Artık				4	Tutar - Toplam

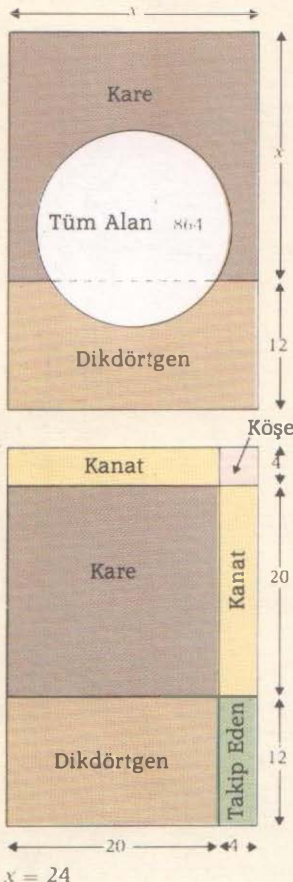
Son adım için, Batı terimlerini kullanarak, tamsayı olmayan kısmı y ile gösterelim. Böylece

$$\text{Artık} = 4 \approx (12\times 36) + 1)y = 73y$$

$$\therefore y \approx 4/73$$

Gerçekte, $36\frac{4}{73}$ 'ün karesi = 1299.95'tir.

Şekil VI. İkinci Dereceden Bir Denklemin Çözümü

$$x^2 + 12x = 864$$

A				*Açıklamalar*
Yanıt Satırı		2		Deneme Yoluyla
Tutar	8	6	4	
Dikdörtgenin Kenarı		1	2	
Köşe Sayıcı			1	Değer belirleyici işaret

*Since (30×30) + (30×12) = 1260 > 864 ve (20×20) + (20×12) = 640 864 olursa.

B				
Yanıt Satırı		2		
Tutar	8	6	4	
Karenin Kenarı		2	0	Yanıt × Köşe Sayıcı
Dikdörtgenin Kenarı		1	2	
Köşe Sayıcı			1	
Toplam (Kare + Dikdörtgen)	6	4	0	$20^2 + (20 \times 12)$
Artık	2	2	4	Tutar - Toplam (yani, Kanatlar, Köşe ve Takip Eden)

C				
Yanıt Satırı		2	4	Deneme Yoluyla
Tutar	2	2	4	Önceki Artık
Kanatın Kenarları		4	0	20 + 20
Köşenin Kenarları			4	Seçilen cevap sayısı birimine
Takip Edenin Kenarları		1	2	bağlı
Kenarlar × Yanıt sayısı	2	2	4	$(40 \times 4) + (4 \times 4) + (12 \times 4)$
Artık	0	0	0	Tutar - (Kenarlar×Cevap Sayısı)

** Cevap sayısı birimleri, kenarlarla çarpıldığı zaman (yani 20+v+20+12=52+v), 224 olan toplamdan daha küçük olarak seçilen en büyük v tamsayısıdır. Son artıkı takiben tabloda yerine konur.

Şekil VII

23
22
21
20
19
18
17
16
15
14
13
12
11
10
9
8
7
6
5
4
3
2
1

Çin Kalan Probleminin Bir Çözümü

$x \equiv 2 \pmod 3$
$x \equiv 3 \pmod 5$
$x \equiv 2 \pmod 7$

Şekil VIII. Qin Jiushao'nun Genel Kalan Problemini Çözümünün Bir Taslağı

Problem,. modern terimlerle ifade edilirse, r'ler, N'nin r ile eşleşen m'ler ("modüller") tarafından bölünmesi sonucunda kalanları göstermesi halinde,

$$N \equiv r_1 \pmod{m_1} \equiv r_2 \pmod{m_2} \ldots \equiv r_n \pmod{m_n}$$

bağlantısını sağlayan en küçük pozitif N değerini bulmaktır.* Herhangi iki m'in 1'den büyük ortak çarpanı olmadığını varsayalım. Hem çağdaş matematikçilerin, hem de Qin'in kullandığı yöntem, genel hatlarıyla ve Şekil VII'de verilen örnek kullanılarak, şöyle özetlenebilir:

$$M = m_1 \times m_2 \times \ldots \times m_n \quad \text{olsun.}$$

Böylece, $M = 3 \times 5 \times 7 = 105$.

Her m_i için,

$$\frac{M}{m_i} k_i \equiv 1 \pmod{m_i} \equiv 0 \pmod{m_{j \neq i}}.$$

koşulunu sağlayan bir k_i *sayısı.*

$$\frac{105}{3} \cdot 2 = 70 \equiv 1 \pmod 3 \text{ ve } \equiv 0 \,(\text{mod } 5 \text{ ve mod } 7),$$

$$\frac{105}{5} \cdot 1 = 21 \equiv 1 \pmod 5 \text{ ve } \equiv 0 \,(\text{mod } 3 \text{ ve mod } 7), \text{ ve}$$

$$\frac{105}{7} \cdot 1 = 15 \equiv 1 \pmod 7 \text{ ve } \equiv 0 \,(\text{mod } 3 \text{ ve mod } 5).$$

* *"≡", "denktir", "mod" da "modulus" olarak okunmalıdır.*

örneklerinde gösterildiği gibi bulunur. $\frac{M}{m}$ m_i dışındaki her m ile bölünüşünde böyle k'lar bulunur.)

İki tarafı da r ile çarptığımızda, k'nın yukarıda verilmiş olan tanımı gereği,

$$\frac{M}{m_i} r_i k_i \equiv r_i \pmod{m_i}.$$

elde ederiz.
Böylece bulunan her terim, m_i'den başka, bütün m'lerin bir çarpımıdır. Böylece bunların toplanması, (N= (70×2)+(21×3)+(15×2)=233 örneğinde olduğu gibi) bir çözüm vermektedir:

$$N = \sum_{i=1}^{n} \frac{M}{m_i} r_i k_i$$

$$N = (70 \times 2) + (21 \times 3) + (15 \times 2) = 233.$$

M'nin devamlı çıkarılmasıyla en küçük değer elde edilir. Böylece 233 - (105×2)=2 olur.

Qin, m'leri ortak faktörlerine bölmek yoluyla, kendi aralarında asal yapmıştır. (Böylece m'ler 25 ve 10 ise 10'un 5 çarpanı çıkarılarak ilişki 25 ile asal olan $m=2$ şeklinde yeniden ifade edilmektedir). k'lerin bulunmasında çağdaş sürekli kesirler yöntemine benzer bir yöntem kullanılmıştır. Verilen $65\,k \equiv 1 \pmod{83}$ denklemini çözmek için katsayının modulusa oranını

$$\frac{a}{b} = \frac{1}{a/b}$$

ifadesini ardarda kullanarak parçalarız. Böylelikle 65/83, $\frac{1}{83/65}$ olur ki, bu da,

$$\frac{1}{1 + 18/65} = \frac{1}{65/18}$$

$$= \frac{1}{3 + 11/18} = \frac{1}{18/11}$$

$$= \frac{1}{1 + 7/11} \ldots\ldots \quad \frac{1}{1 + 1/3} = \frac{1}{3}$$

Böyle diziler, daha az yer tutması bakımından, tamsayı paydaları d_i'ler cinsinden, örneğin bu halde (1,3,1,1,1,1,3), ifade edilir. Qin, k sayısını sondan bir önceki paydadan aşağıdaki formül yardımıyla bulmuştur.

$$f_0 = 1 \text{ and } f_i = (d_i f_{i-1}) + f_{i-2} \text{ for } i > 0.$$

Böylece, aşağıdaki tablonun gösterdiği gibi, $f_{n-1} = k_i$ olur.

d		f
		1
1		1
3		4
1		5
1		9
1		14
1		23
3		83

"Çin Göksel Birimi"

(1 × 1) + (0)
(3 × 1) + 1
(1 × 4) + 1
(1 × 5) + 4
(1 × 9) + 5
(1 × 14) + 9
(3 × 23) + 14

Böylece $f_{n-1}=23$'tür. Bunun k olduğu, 65 k=65×23=1495 denkleminden 1495'in 83×18'den bir fazla olduğu gözönüne alınarak doğrulanır.

Şekil IX. Xin Jiushao'nun Determinantları Kullanışı

Eğer 6 adam için 8 top pamuklu kumaş kullanırsak, 160 top açığımız olmaktadır. Eğer 7 adam için 9 top kumaş kullanırsak 560 top fazlamız olur. Kaç top pamuklu kumaş ve kaç adam vardır?

Batılı terimleri kullanarak, kumaş toplarının sayısını x ve adam sayısını da y ile gösterelim. Bu durumda,

$$x = y \cdot \frac{8}{6} - 160, \quad \text{and} \quad x = y \cdot \frac{9}{7} + 560. \quad \text{olur.}$$

Qin Jiushao'nun,

$$x = y \cdot \frac{b}{a} - c \qquad (1) \qquad x = y \cdot \frac{b'}{a'} + c' \qquad (2)$$

gibi denklem sistemleri için kullandığı kural, özünde y'nin (1)'deki değerini (2)'de yerine koyup sadeleştirerek,

$$x = \frac{ab'c + a'bc'}{a'b - ab'} \qquad (3).$$

ifadesini elde etmektir.

Bu, 20.000 top pamuklu kumaş ve 15120 adam cevabını verir. Daha da ilginç olarak bu, n tane denklemi olur bir sistemde, x_i'yi iki determinanın oranının hesaplanmasıyla bulan modern Cramer kuralı uygulandığında elde edilen ifadeyle de aynıdır. Bu yönteme göre, "=" işaretinin sağındaki değerler sütunu, katsayıların i'inci sütununun yerine konup, elde edilen matrisin determinantı, denklemin katsayılar matrisinin determinantına bölünmektedir. Böylece, Qin'in denklemleri,

$$a x_1 - b x_2 = -ac \qquad (1')$$
$$a' x_1 - b' x_2 = a'c' \qquad (2')$$

biçiminde yeniden yazılarak, x_1 (ilk başta "x") için, aşağıdaki işlemle çözülür.

$$x_1 = \frac{\det \begin{vmatrix} -ac & -b \\ a'c' & -b' \end{vmatrix}}{\det \begin{vmatrix} a & -b \\ a' & -b' \end{vmatrix}} = \frac{ab'c + a'bc'}{-ab' + a'b} \qquad (3').$$

biçimsel simgeler sistemi olmaksızın nereye kadar ilerleyebilecekleri konusunda, sistemin kuruluşunda varolan bir sınırlama da bulunuyordu. Böyle bir simgeler sisteminin bulunmayışı, eksi ve tasarımsal sayıları gerektiren çözümler gibi, denklemlerin daha az "gerçekçi" yönlerinin incelenmesini engellemişti.

Modern çağ öncesindeki Çin matematiği, değeri belli olmayan çözümlemeler konusunda üstün sonuçlara ulaşmıştı. "Çin Artan Sorunu" diye adlandırılan şey, M.S. 4. yüzyıl kadar erken bir tarihte ortaya çıkmıştı: "Elimizde sayılarını bilemediğimiz şeyler var. Bunları üçlerle sayarsak, iki artmaktadır. Beşlerle sayarsak üç artmaktadır. Yedilerle sayarsak iki artmaktadır. Elimizdeki şeyler kaç tanedir? (Bkz. Şekil VII.) Ancak, bu türden herhangi bir sorunu çözecek bir yönteme ilişkin açık bir önerme, 13. yüzyıldaki Qin Jiushao'yu bekleyecekti. Şekil VIII bu yaklaşımın ana çizgilerini göstermektedir.

Bununla birlikte, sayı tablosunun matriks-benzeri niteliği ve aynı zamanda bu tür bir sorun, Qin ficient'lerini bekleyecekti ve 13. yüzyılda Qin Jiushao'nun eş zamanlı denklemleri çözmek için determinantların en basit biçimini kullanması şaşırtıcı değildir.

Bu özetin de açıklığa kavuşturduğu gibi, Orta çağ'daki Çin matematiği dünyanın en ileri matematiğiydi. Ama sonraki duraklaması ve hatta gerilemesi, düşünce tarihinin bilmecelerinden biridir.

Çin Dehâsı

Basılı bir kitabı okumak, para harcamak, porselen bir fincandan çay içmek, bir sınava girmek, bir tüfeğin tetiğini çekmek ya da havai fişeklerle eğlenmek, dümenli bir geminin kilitli havuzlardan geçişini veya içi doldurulmuş boyunluğu ile tarlayı süren bir atı izlemek, güneş gözlüğü takmak... böyle her durumda, Çinlilere teşekkür edecek veya bazen kızacak bir nedeniniz vardır. Kâğıt ve kâğıt para, baskı, barut ve diğerlerinin hepsi, çoğunlukla orta çağdan kalma ve Avrupa'ya buradan gitmiş bulunan Çin buluşlarıdır. Bu liste, sugeçirmez gemi bölmelerinden (şaşırtıcı bir biçimde) ikinin oniki köküne göre düzenlenmiş eşit dereceli ölçeğe kadar neredeyse sınırsız bir biçimde uzatılabilir.

Çinliler, öteden beri, şaşırtıcı bir biçimde, en az çaba ile sonuç alma becerisine sahip olmuşlardır. Tıpkı bir bisiklet gibi, bacaktaki güçlü kaslarla kullanıcının ağırlığını kullanarak döndürülen pedallarla işletilen olup-ve-palet pompasının veya kolların ağırlığın yarısını çekmek durumunda olduğu bizdekinin aksine, kaldırmak ve yürütmek için sadece bir dokunuşun yeterli olduğu, tekerleği önde ve ortada olan Çin elarabasını düşünün. Bu en az çaba ile sonuç alma yeteneği, omuzlar üzerine dengeli biçimde oturtulan ve usta bir biçimde esnek oynaklığıyla taşıyıcının yürüyüşüne uyum gösteren sıradan taşıma sırığında; altı düz kayığın arkasında, yavaş yavaş, ileri geri sallanan balık kuyruğu biçimindeki dümende veya bugüne kadar bulunmuş cezalar içinde en sevimsiz ve ağır cezalardan biri niteliğindeki, kişinin kendi kendine yemek yemesini ya da istirahat etmesini engelleyen geniş kenarlı bir levha olan "Çin boyunduruğu"nda bile görülebilir. Hatta, gerileme kurbanın dayanma gücünü aşıncaya kadar, birkaç geniş tahtayla ayak uçlarında tutulan kurbanı, boynundan asan eski idam yöntemi bile gerçekten böyledir.

Çin dehâsı, tarihsel olarak o denli elverişlidir ki, onların Batı'dan önce bir sanayi devrimini yaşamamış olmaları hayret vericidir. Örneğin onlar Avrupalılardan çok önce, belki de kısmen seramikten öğrendikleri yüksek ısıyla çalışma becerisi ve Çinli sürekli hava üfleyen, iki hareketli kutukörüğü sayesinde, demir dökmesini biliyorlardı. 13. yüzyılın sonlarında, bir mili döndürmek için kullanılan su gücüyle işleyen makinalara sahiplerdi. Ancak, 14. yüzyılın ortalarından 19. yüzyıl ortalarına kadar, Çin yaratıcılığında, tam da Avrupa'nın ileriye doğru atılma anında, kolayca açıklanamayan bir kesinti olmuştu. Eski beceriler, sadece son zamanlarda duraksamalı bir tarzda yeniden belirmeye başladı.

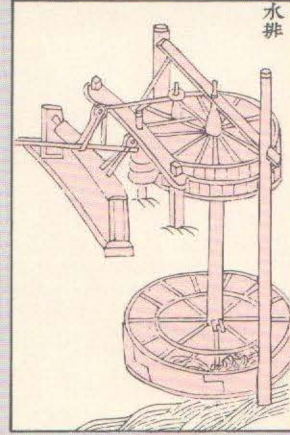
Altta: Karşılıklı hareketi sağlamak için, garip bir sapı bulunan (14. yüzyıl başlarına ait bu resimde hiç de mükemmel olmayan bir biçimde görüntülenmiş olan) su gücüyle işleyen körük.

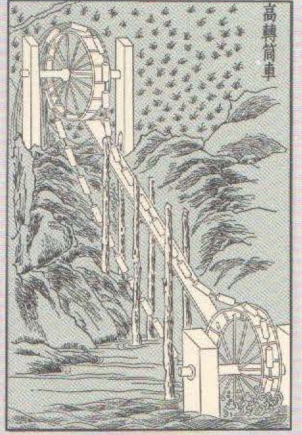
Altta, sağda: Pedallarla işletilen bu kova-ve-oluk pompası, Çinlilerce "ejderha kemiklerinin pompası" olarak bilinirdi, çünkü birbirine bağlı paletleri dev bir omurgaya benzemektedir. Bu aygıt, su akışının kendiliğinden bir pompayı işletmeye yetmeyecek ölçüde yavaş olduğu bölgelerde kullanılmıştır. Aygıtın becerisi, tıpkı bir bisiklette olduğu gibi, uyluktaki güçlü kasları kullanarak enerji bakımından sağladığı tasarruftu.

Altta, ortada: Sulu tarımda kullanılan, yüksek bir kazan-pompası.

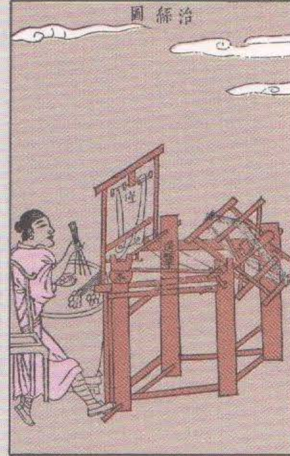

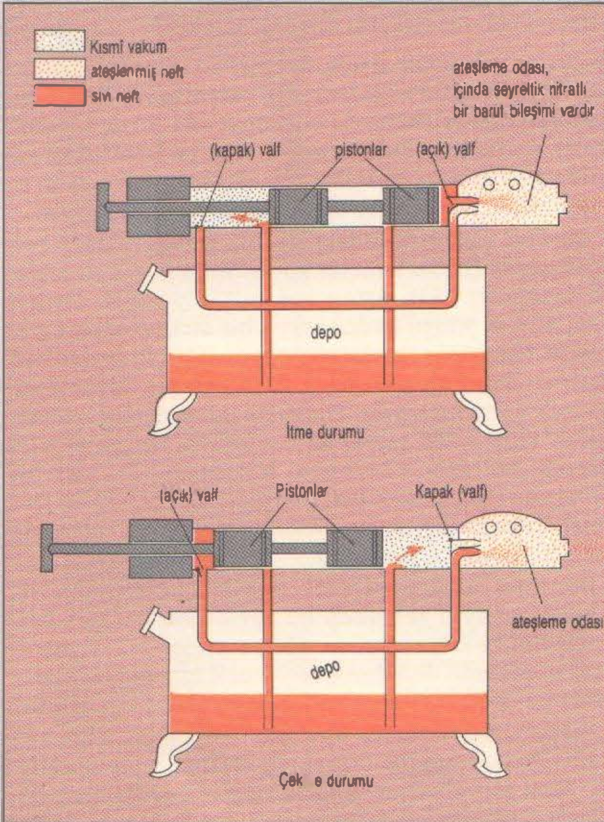

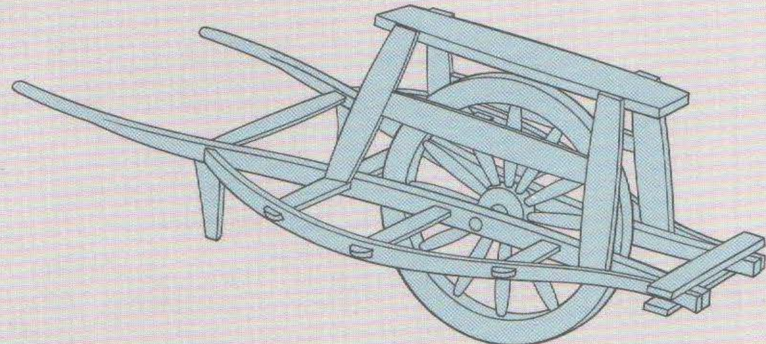
Solda: 11. yüzyıla ait bir askeri ansiklopedide görüntülenmiş olan bu "hızlı yanan yağ püskürtücüsü" (yani, piston-ve-vanalı alev püskürtücü), muhtemelen, saldırganları püskürtmek için, kent surlarında kullanılıyordu. Ekteki yeniden yapılmış çizimde gösterildiği gibi, mekanizma, çift piston, vana ve kısmi vakumları kullanıyordu. Bu tekniklerin neden su ya da buhara uygulanmadığı merak konusudur.

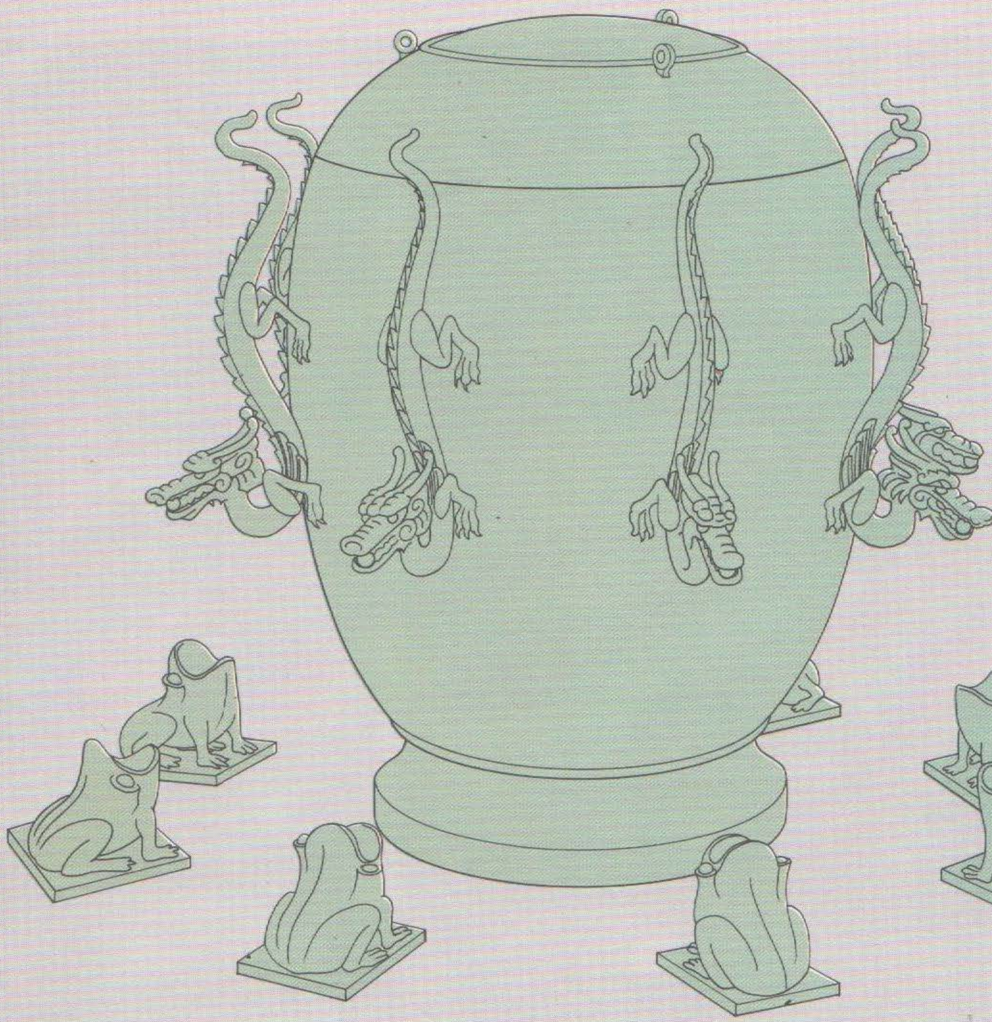

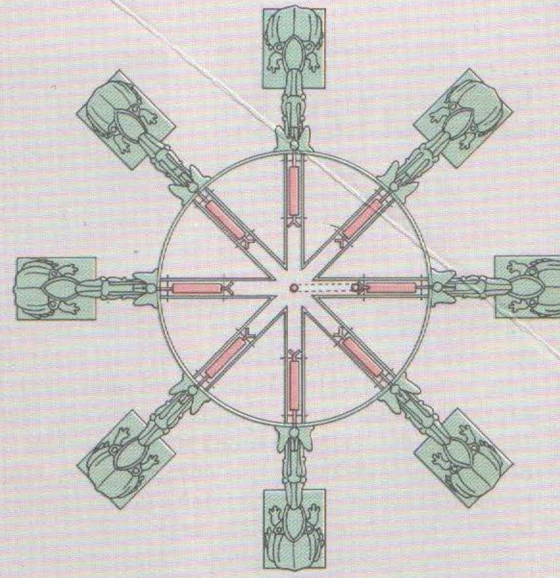
Solda: Pedalla işleyen bu ipek eğirme makinası gibi makinalar, en azından Kuzey Song dönemine kadar geriye gitmektedir ve bir tek güç kaynağının iki ayrı hareket türü sağlamaları bakımından dikkat çekicidir: kaynar su kazanı içine batırılmış kozalardan telleri çeken sarma-tezgâhının kendi çevresindeki dönüşü ve buna karşılık olarak hareket ederek kalkan kolun, liflerin tezgâh üzerine geniş bir şerit oluşturacak biçimde, sarılacak biçimde içinden geçtikleri gözdeliklerini oynatması.

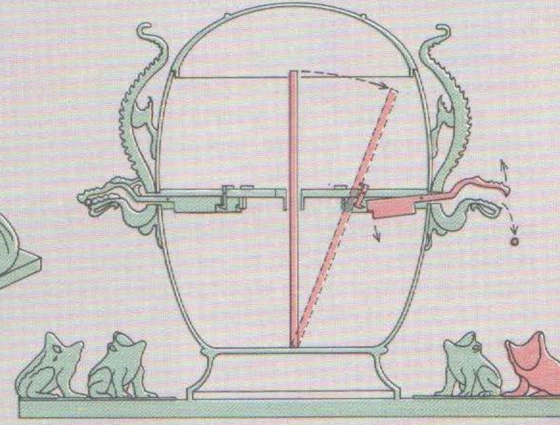

Sağda, altta: M.S. birinci bin yıl içinde icat edilmiş olan Çin elarabası, Batılı tipine göre, yükü, tekerlek ve tutamaklara dağıtmak yerine tekerlek üzerine eşit olarak dağıtmasıyla, daha az bir çabayı gerektirmektedir.

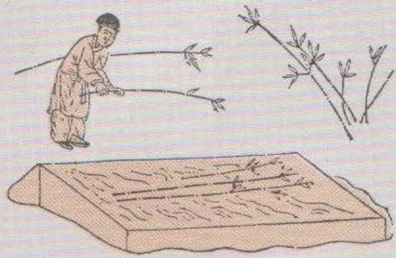

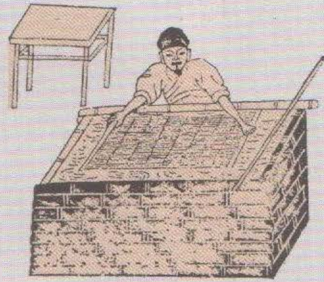

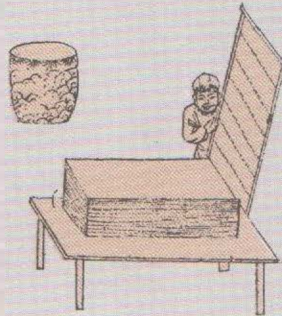

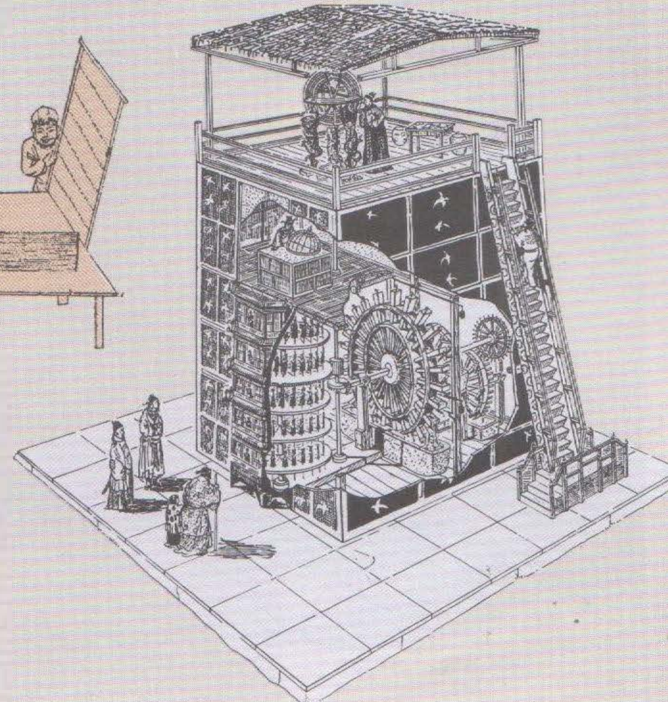
Üstte: Çin'de depremleri kaydeden ilk makina, M.S. 1. yüzyıl içinde (Han hanedanı) icat edilmişti ki, Avrupa'da ilk çağdaş sismograf, 18. yüzyıldan önce yapılmış değildi. Burada gösterilen mekanizma, ilk biçimin olası üç yeniden yapılışından biridir. Sekiz ejderha başı, her ejderhanın altında oturan bir kurbağa ve her ejderhanın ağzında bir topla birlikte, üzeri kubbe biçiminde bir kabın çevresinde yer almaktadır. Maklna, yeryüzünün titremeleriyle sarsıldığında, merkezi bir sarkaç, aşağısında oturan kurbağaların açık olan ağzına topun düşmesini sağlar biçimde sallanmakta (veya, bazen, düşmekte) böylelikle de en azından, sarsıntının yönünü göstermektedir. Sarkaç, ince bir delikten düştüğünde, artık, yeniden yerleştirilinceye kadar diğer topları harekete geçirememekte (veya, bazen, bu toplar içteki kaldıraçlarla sabit tutulmaktadır). Bununla birlikte, bu türden herhangi bir mekanizmanın *basınç* dalgalarını *keskin* dalgalardan, bunlara dik bir açıyla ayırt edip etmediği ve hizanın tersindeki yönü seçip seçemeyeceği kuşkuludur.

Altta: Bu resim, M.S. 11. yüzyılda, Su Song'un yönetimi altında, su gücüyle çalışan ve sadece krikoyu değil, ayrıca, (ilk kattaki) bir göksel küreyi ve (çatıda bulunan, yıldızları gözlemek için gerekli açıları belirleyen) bir halkalı küreyi, göklerin kendi çevrelerindeki görünür dönüşlerine uyum sağlayacak biçimde döndürmek üzere yapılmış olan saat aygıtını göstermektedir. Bu "saat aygıtı", bir dikey çark üzerine kuruludur ki, bu çarkın kendi çevresinde dönüşü, ona, her an, çevresinde bulunan ve sabit bir basınçta tutulan bir su deposundan beslenen kaplardan birinin denge ağırlığını yok edecek biçimde dolarak frenleme düzeyini harekete geçirmesiyle ortaya çıkan en küçük açı değişimine göre yavaşça yukarı kalkma olanağını veren bir fren mekanizmasıyla sınırlandırılmıştır.

Solda: Ağaç bloklarla baskı, en yaygın kitap üretme tarzı olmakla birlikte, yeniden kullanılabilir nitelikteki tipo harflerle (ki bunlar, eskiden harfleri bronzdan dökmek için kullanılmış olan parça kalıplara benzemezlerdi, bakınız sayfa 180), 11. yüzyıldan başlayarak, Çin'de çeşitli uygulamalar yapılmıştır. Resim, içinde tipo harflerin yer aldığı çubukların uyaklı sözcük gruplarından hangilerine ait olduklarına göre saklanabildiği, kendi çevresinde dönen bir tipo harf taşıyıcısını göstermektedir.

Üstte: Kâğıt, M.S. 4. yüzyıldan itibaren, eskiden yazıların çoğunluğunda kullanılan ağaç tabakalarının yerini aldı. Kâğıdın üretiminde sayısız hammadde kullanılmıştı -kâğıt-dut kabuğu, kenevir parçaları ve bambu filizleri. Bunlar dövülerek hamur haline getirilir ve bir teknede yumuşatılırdı ve bundan sonra da, kuruduğunda kâğıt haline gelecek ince tabakaları kaldırmak üzere bir tahta perde kullanılırdı.

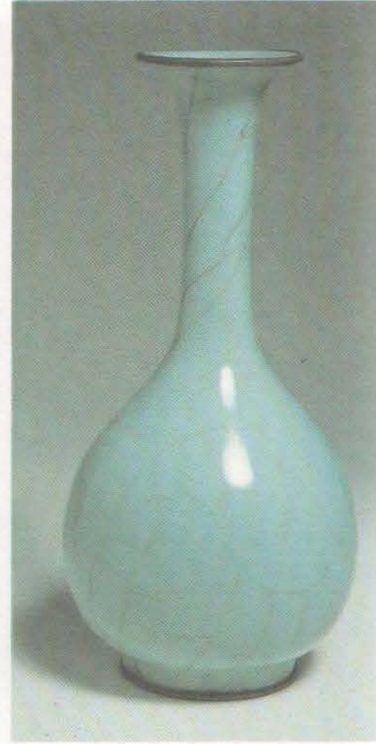
Seramik

Çin seramiğinin tarihi, birkaç bin yıl geriye, erken Neolitik çağın işlemeli veya boyalı çanak çömleklerine dek geriye götürülebilir. Çömlekçi çarkı, en azından, Longshan kültürünün ürünü olan siyah işlerin yapıldığı zamanlarda uygulanmaktaydı. Shang ve Zhou hanedanlarına ait bronz süslemeler için işlemeli desenlerin üretilmesi, Çin çömlekçisine, kilin özellikleri hakkındaki bilgisini daha ileri düzeyde kesinleştiren bir sınama olanağı sağlamıştı.

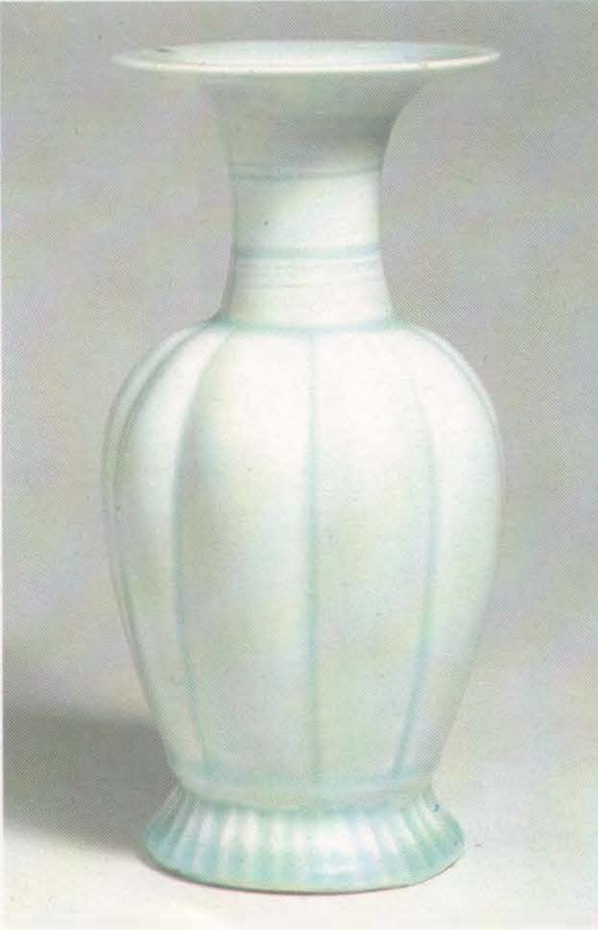
Cilâlama ise, Bronz Çağının yüksek ısılı alkali çeşitlemelerinden, Han döneminin düşük ısılı yeşil ve kahverengi kurşun perdahlarına doğru evrilmiştir. Çok renkli kurşunla cilâlama, özellikle hem cenazelerde, hem de ev içi amaçlarla kullanılan parlak "üç-renkli" işlemeleriyle, Tang döneminde yaygınlaşmıştı. Song döneminde, yarı şeffaf ve çınlayan bir gerçek porselen geliştirilmişti; 14. yüzyılda, taş yapısı sert seramikler, büyük ölçüde, topraktan yapılan daha öncekilerin yerini almıştı.

Tıpkı Çin hattatlığının, yeryüzünün en bilinçli ilk soyut çizimi haline gelmesi gibi, Çin ortaçağının seramikleri de, saf biçim ve rengin gerçek doyumuna dayanan dünyanın ilk soyut yontularıydı. Bu bölümde, M.S. 12. yüzyıldan sonraki seramik süslemeler resimlenmektedir.

Üstte: 14. yüzyıla ait boyalı, desenli bu Cizhou-tipi kavanoz, adını, bugünkü Hebei eyaletindeki Cixian olan Cizhou'dan almaktadır. Desen, ince şeffaf bir perdahla sıvanmış olan beyazımsı bir yüzey üzerine kahverengiyle işlenmiştir.

Solda: 11. ve 12. yüzyıla ait, "açık beyaz" bir Qingbai vazosu. Hafif mavi renk, o dönemde güney Çin'deki Jiangxi'de üretilen porselenin tipik özelliğiydi. 18. yüzyıla kadar mutlak bir beyazlık elde edilemedi.

Tepede, sağda: 13. yüzyıla ait, zarif, soluk gri-mavi cilâlı Guan "resmî yapım"ı bir vazo. Bu perdah üzerinde geniş çatlaklar vardır; bir diğer deyişle, çatlaklardan oluşan bir desen, nesnenin asıl gövdesiyle perdah arasındaki genleşme katsayısının değiştirilmesiyle bilerek yaratılmıştır.

Ortada, sağda: 12. yüzyıl başlarına ait, madeni şeridi olan Ju işi bir kap. Yüksek ısıda pişirilmiş bu nesnenin cilâsında hemen her zaman ufak çatlaklar mevcuttur. Çatlakların oluşturduğu ince şekiller bilerek yaratılmamışlar; perdahın karışımındaki bir dengesizlikten veya nesnenin eskiliğinden kaynaklanmışlardır.

Altta, sağda: 12. yüzyıl başlarında, Kuzey Çin'deki Hebei'de üretilmiş bulunan, içe işlenmiş ve oyulmuş süslemeleri olan bir Ding tabağı.

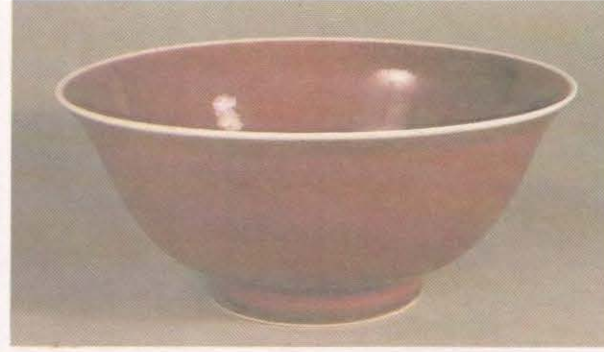

En solda: Cilâlamadan önce maviye boyanmış ve üzerindeki yazıda 1351'e denk düşen bir tarih işlenmiş bulunan bir vazo. Kobalt mavisi, Yakın Doğu'dan Çin'e gelmiş olup, vazonun üzerine perdahın uygulanmasından önce, doğrudan sürülmüştür.

Solda: 13. yüzyıla ait, eski çağın bronz *gui* biçimine öykünen bir Longquan veya güney seladon kabı. 14. yüzyılda seladon işleri, oymalı desenleriyle daha süslü bir hale gelmiştir.

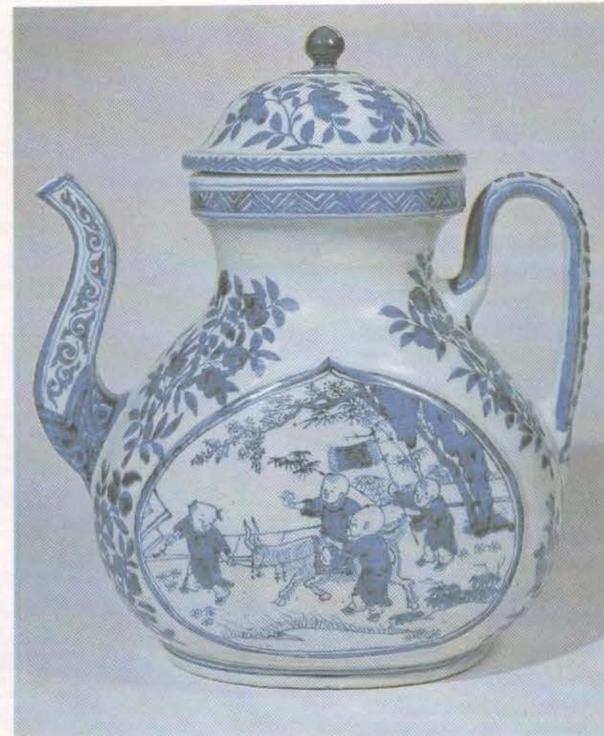

Üstte: Xuande dönemine (1426-35) ait mavi-beyaz bir tabak. Ejderha, çizgi üzerindeki büyük denetimi ve yüzeyin alanına göre deseni orantılamadaki hüneri göstermektedir.

Üstte, solda: Bakır kırmızısı bir perdahı olan, 15. yüzyıl başlarına ait bir kap. 14. yüzyıldan kalma örneklerde taban cilâlanmamıştır.

Solda: Chenghou dönemine (1465-87) ait, çok renkli bir Doucai "bitişik renkler" kavanozu. Kavanoz, perdahlama öncesi mavi boyama ile perdahlama sonrası minelemenin bir bileşimini göstermektedir.

Üstte: Yongzheng dönemine (1723-35) ait perdahlama sonrası işlenmiş *famille rose* mineli bir beyaz porselen matara. Mineler, yüksek ısıda pişirilmiş porselen kap üzerine zarif bir dikkatle uygulanmıştır.

Solda: Jiajing döneminden (1522-66) kalma bir Ming şarap ibriği. 16. yüzyılın mavi-beyaz işlerinin belirgin bir özelliği muhtemelen biçimsel desenlerden ağaç baskılar üzerindeki resimlere dayanan canlı gündelik manzaralara geçiştir.

Toplumda Müzik

Konfüçyusçu okulun devlet yönetişinde tören ve âyinlere özel bir önem verilmiştir, ki müzik, bunları tamamlayıcı bir parça niteliğindeydi. Dolayısıyla bu dünya görüşü içinde müziğin, atalara tapınmanın ve gök ile yer arasındaki bağlantıyı sağlamanın aracısı olarak özel bir yeri vardı. Bu nedenle de müzik, önemli bir eğitici güç niteliğindeydi.

Dinsel tören müziği, Konfüçyusçuluğun resmî ideoloji/din haline geldiği Han imparatoru Wudi (M.Ö. 140-87) zamanından Qing hanedanının 1911'deki düşüşüne kadar, bir devlet müziği olmuştu. Saray müziğinin bir diğer biçimi de, özellikle ziyafetlerde çalınan müzikti. Han döneminde oldukça geliştirilmiş olmakla birlikte bu müzik, doruk noktasına Tang hanedanı döneminde (M.S. 618-907) ulaşmıştı. Ziyafet müziği, Han dönemi kadar erken bir tarihte dış etkiler altına girmişti ve Tang dönemindeki "müziğin on türü" özellikle ünlüydü. Bunlar, Hint ve Kore müzikleri, Orta Asya'nın beş kentinden gelen çeşitlemeler, Çin halk şarkıları ile Çinli ve yabancı öğeleri birleştiren dans müziğiydi. İmparatorluk dönemi boyunca, saraydaki ziyafet müziği, biçimsel dinsel tören müziğine göre, daha çok-uluslu olmuştu.

Saray müziğinde enstrümanlar, ses üreten öğelerine göre, sekiz kategori altında sınıflandırılmıştı. Bunlardan biri, zillerin de dahil olduğu madenî; diğeri ise, taş boruların dahil olduğu taş kategorileriydi. Bambu kategorisinde, çok çeşitli, düz ya da uçtan üflemeli flütler yer alıyordu. İpek enstrümanlar arasında ise, yedi telli, perdesiz bir çalgı olan uzun sitar, *qin* bulunuyordu.

3000 yılı aşkın tarihiyle çok eski bir enstrüman olan yedi telli sitar, normal olarak sadece sarayda veya diğer törensel toplantılarda değil, ayrıca, bir solo âlet olarak da kullanılıyordu. Bu âletin eğitilmiş seçkinlerle çok yakından bir ilişkisi vardı ve bilginlerden, onu çalabilmeleri beklenirdi. Çin müzik âletlerinin çoğuna göre daha alçak bir perdesi bulunan sitar, aynı zamanda, uyum tekniğinde sâkin bir çalış biçiminin yaygın olarak uygulanmasını sağlamıştı.

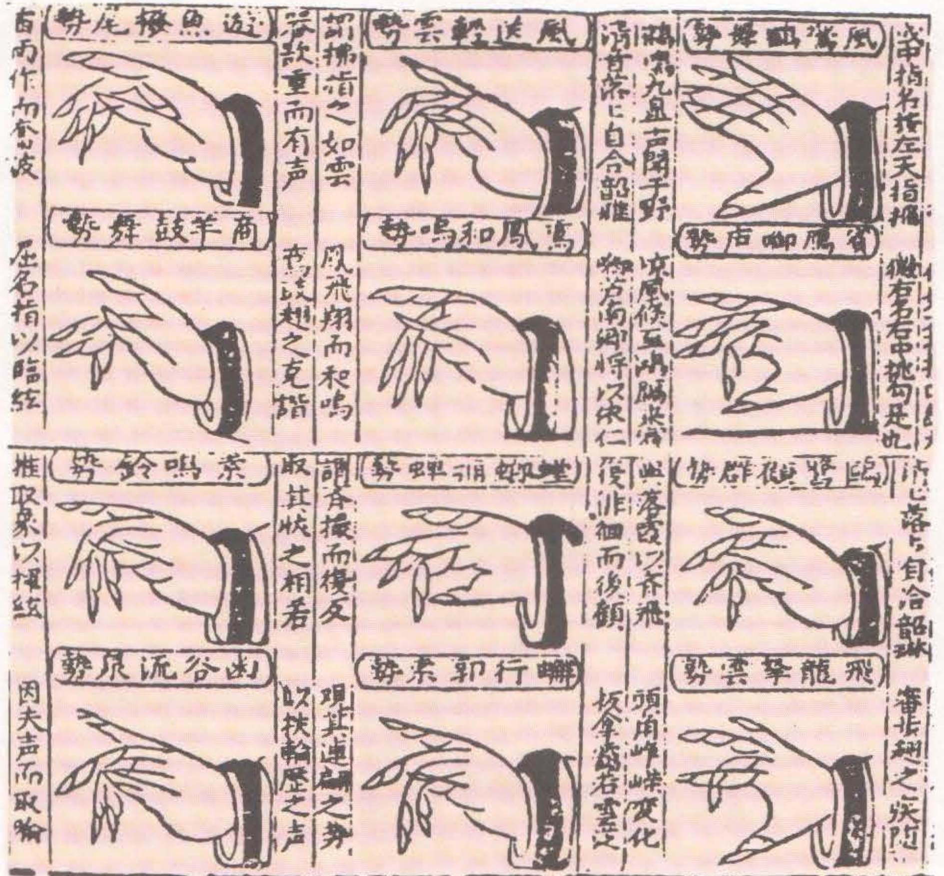
Yedi telli sitar, geleneksel Çin'de bilinen en gelişmiş notalama sisteminin ortaya çıkışını sağlamıştı. Bu notalama sistemi, ritmi değilse bile, perdeyi, telin çalınış tarzını ve tempoyu gösteriyordu. Çin bilginleri bu âlet hakkında çok sayıda inceleme kaleme almışlardır; bunların en eskilerinden biri, muhtemelen Cai Yong (M.S. 133-92) tarafından yazılmış olan *Qin (Qincao) için Uygulamalı Dersler*'di. Burada yazar, kendi döneminde, hem solo olarak ve hem de diğer seslere eşlik eden halindeki sitar için yaygın olarak bilinen yaklaşık 50 parçanın başlıklarını vermektedir.

Ziyafet müziğinde kullanılan ve Çin'e, Wei hanedanı döneminde (M.S. 386-534) Orta Asya'dan gelmiş bir âlet de, *pipa*'ydı. Bu âlet, çalgıcının, baldırı üzerinde dikine yerleştirdiği dört telli, armut biçiminde bir lavtaydı. Tang hanedanı dönemine kadar büyük bir mızrap kullanılmıştı, ama bundan sonra değil. Dört telli lavta hem solo olarak, hem de toplu halde kullanılırdı. Bu topluluklar arasında tiyatro orkestraları ve öykü anlatan düzenlenişler de yer alıyordu.

Qing hanedanı döneminin (1644-1911) törensel olmayan saray müziği içinde aristokratik türden, *Kun-*

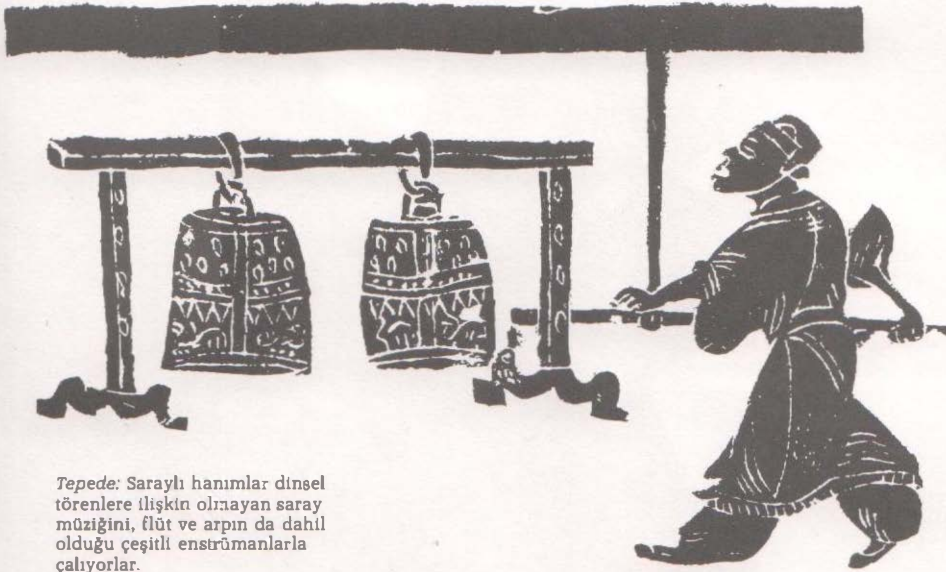

qu denen ve ilk kez 16. yüzyılda, Jiangsu eyaletindeki Kunshan'da ortaya çıkmış bulunan operalar yer almıştı. Eşlik eden asıl enstrüman, uçtan üflemeli flüttü, ama dört telli lavta da diğerlerinin arasında yerini almıştı. Ritm, düzenli 4/4 idi. Bilginsoylular, *Kunqu* müziğini, zerafetin, olgunluk noktasına ulaştığı bir zirve olarak değerlendirmişlerdi. Bununla birlikte, tiyatro müziği biçimlerinin büyük çoğunluğu halk müziği niteliğindeydi ve bu nedenle de, eğitilmiş seçkinlerce küçük görülmüştü. Kültür Devrimi'nin hemen öncesinde, her biri kullandığı lehçe ve müzikle diğerlerinden ayrılan 300 yerel tiyatro üslûbu bulunuyordu.

Birkaç tane yerel piyes sistemi vardı, bunlardan biri, ilk çıktığı yerin Jiangxi eyaletindeki Yiyang'ın adıyla, "Yiyang Havaları" diye adlandırılmıştı. Daha sonra, gezici kumpanyalar, bunu bir yerden diğerine, yerel halk şarkılarının veya müzik âletlerinin etkisi altına girerek değişikliklere uğrayacak biçimde dolaştırdılar. Yiyang havalarından bu yolla gelişmiş olan üslûpların ortak bir özelliği, Yunan oyun sanatındaki koroya biraz daha benzer bir biçimde, orkestra içindeki şarkıcı veya şarkıcılar tarafından eklenen açıklayıcı bölümler veya yorumlardı. Bu üslûpların en eskilerinde, sadece vurmalı çalgılar bulunurken, telli veya üflemeliler yer almıyordu. Halk tiyatrosundaki bir diğer sistem de, bu sistem içinde yer alan bütün üslûplarca kullanılan, hurma tahtasından çan diline bir değnekle vurulması nedeniyle, çan dili operası diye adlandırılan operadır. Çan dili operası özellikle Shanxi ile Çin'in diğer kuzey ve kuzeybatı eyaletle-

Tepede: Saraylı hanımlar dinsel törenlere ilişkin olmayan saray müziğini, flüt ve arpın da dahil olduğu çeşitli enstrümanlarla çalıyorlar.

Üstte: Bugünkü Shandong eyaletindeki Yi'nan'da bulunan M.S. 3. yüzyıla ait bir anıt-mezar gravürünün sürtmeyle yapılmış, iki bronz çanı çalmakta olan bir figürü.

Solda: İlk halinde beş, sonraları ise yedi telli olan, Çin'in en incelikli müzik âleti *qin* (sitar) için hazırlanmış parmak alıştırmalarına iki örnek.

Sağda: Zhou hanedanına ait bir bronz kap üzerindeki desenlere göre yapılmış bu çizim, törensel şenliklerde ve adaklarda çalınmış olan çanlarla zilleri ve diğer enstrümanları göstermektedir.

En solda. Bir muz ağacının altında oturmakta olan iki bilgin, biri dört-telli lavta, öteki kanun çalıyor. 16. yüzyıl ortalarından kalma bir resim.

Solda, ortada: Farklı ölçülerdeki 13 bambu borusunun bir hava gövdesi üzerinde birleştirilmesiyle, her borunun alt ucunun da ince, serbest bir bronz parçasıyla kapatılmasından oluşan *sheng* (Çin ağız orgu). Her kapağın yakınında, o borunun notasına gerek duyulmadığında havanın dışarı çıkmasını sağlayan bir delik vardır. Ancak, delik tıkandığında, hava, kapağı ses çıkarmak üzere zorlamaktadır.

Solda: Dai halkından bir davulcu, Kunming'de çalıp oynarken

rinde yaygındır.

Sistemler arasında en iyi bilinenine *pihuang* deniyordu ki; adını, biraraya gelerek ve sonsuz çeşitlemeleriyle bu sistemin merkezî odağını oluşturan *erhuang ve xipi* adlı iki havadan almaktadır. Bu sistem içindeki ana üslup, 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Pekin operasıdır. Pekin operasının müziği, hızlı ve bütünüyle serbest bir ritmi de bulunmakla birlikte, esas olarak basit zamanlıdır. Bir çan dili tempoyu vurmaktadır. Bu, çan dili operasının hurma tahtası olmamakla birlikte, ikisi birbirine bağlanmış üç parça kırmızı ağaçtan yapılmıştır. Çalgıcı çan dilini sol eliyle tutmakta ve bir bilek hareketiyle, yüksek perdeden şakırtılı bir ses çıkartmaktadır.

Pekin operasının ve hatta çan dili operalarının da en özgün enstrümanları, tür olarak *huqin* (Çin kemanı) diye bilinen, yayla çalınan telli enstrümanlardır. Dört telli lavta gibi, bunlar da, baldır üzerine dikine yerleştirilmektedir. Bu âlette, yayın, aralarında gidip geldiği sadece iki tel vardır ve çalgıcı, yayı iterek birinden, çekerek de diğerinden ses çıkartmaktadır. Çin kemanının kökenleri belirsizdir; ancak "barbar" anlamına gelen *hu* hecesi, bu âletin, muhtemelen Türk-Moğol kültüründen gelen yabancı kökenli bir türev olduğunu belirtir niteliktedir. Bu âlet Çin'e, bugünküne birçok yönden (andıran) benzeyen biçimiyle 13. yüzyılda gelmiştir.

Çin Komünist Partisi 1949'da iktidara geldiğinde, yerel tiyatro müziğine özel bir dikkatle eğilmişti, çünkü bu, kitlelerin sevdiği müzikti. Kültür Devrimi, her ne kadar, 1966'dan sonra bir on yıl boyunca geleneksel operayı baskı altında tutmussa da, bugün bu opera yaygınlaşmaktadır. Yedi telli sitar da bir reform yaşamış ve ipek telleri yerini, ek bir güç kazanması için çelik tellere bırakmıştı. Bu âlet, bir zamanlar ona sahip çıkmış olan bilgin-soylular artık ortadan kaybolmuşlarsa da, hâlâ çalınmaktadır. Sarayın eski tören ve ziyafet müziği Çin anavatanında ortadan kalkmıştır, ama kalıntıları Tayvan ve Güney Kore'de yaşamaya devam etmektedir.

Ses Kalıbı Tasarımı

Klâsik Batı müziğinden farklı olarak, geleneksel Çin müziği, uyumsal ardardalıklardan yapısal olarak yararlanmamaktadır. Geleneksel Çin müziği, bunun yerine, melodik çeşitleme, nakaratlar ve ses-renginde ve hem bölümler, hem de tekil tümce ve notalar arasındaki ses perdelerinde ustalıklı karşıtlıklar üzerine kurulmuştur. Bu farklı türdeki ses kalıbı tasarımının bir göstergesi olarak, *"Erik Baharı" Üzerine Üç Çeşitleme*'nin bir bölümünün çevrim notaları verilmiştir. Bu, qin ya da yedi telli sitar için yazılmış olan ve flüt için yapılmış bir besteye dayanan, M.Ö. 4. yüzyıldan kaldığı varsayılan ünlü bir parçadır. Buradaki biçimi muhtemelen 15. yüzyıldan kalmadır ve burada Pu Xuezhai'nin çaldığı biçimiyle verilmiştir. Burada, herbiri bir düzenleniş başlığı taşıyan 10 kısım bulunmaktadır. Batı notalarının altında yer alan Çin müziği yazıları, hem her bir notanın hangi telde çalınacağını ve hem de bu seslerin nasıl bir tarzda çıkarılacağını göstermektedir. Ses-rengine ilişkin geleneksel Çinli duyarlılığı, en çok son 150 yıla gelinceye kadar, Batı'nın çok ilerisindeydi.

(I) ♩=46

En solda, altta: Huqin ("barbar kemanı") ailesinden iki telli bir çalgı olan *erhu*, uyluk üzerinde dikine yerleştirilmekte ve burada gösterildiği gibi çalınmaktadır. Pekin operasında orkestra kanatlarda oturmakta ve ancak kısmen görünmektedir. *Huqin* icracısı, genellikle önde oturmakta ve el hareketleri izlenmeye değerdir

Sağda: "Dağlarda akşam vakti ay", R. Cogan ve P. Escot, *Sonic Design*, 1976'dan alınma *"Erik Baharı" Üzerine Üç Çeşitleme*"nin birinci kısmına ait bir çevrimyazı.

Tiyatro

Çin tiyatrosu karmaşık bir eğlenceydi. Batılı tiyatro sanatları ise, aksine, uzmanlaşmış ve ayrı ayrıydı; piyesler, opera, mim, bale, sirk ve eleştiri. Herbirinin kendi farklı dünyaları vardır.

Geç Song döneminden yaşadığımız yüzyıla kadar varolan ve denizaşırı Çin bölgelerinin kenar yörelerinde olduğu kadar, anavatan ve Tayvan'daki yaşam üzerinde de istikrarsız bir egemenliği bulunan ana gelenekten söz açacak ve hatta daha da ileri giderek, bölge ve sınıf çeşitliliklerinin zenginliğini gözardı edecek olursak, Çin oyun sanatının şu çok genel betimlemesini sunabiliriz: Bu sanatın merkezinde, ya tarihlerden ya da Budist veya Taocu kutsal yazılardan alınmış bir öykü yahut geleneksel bir masal bulunmaktadır, ama, hepsi de izleyici topluluğunca iyi bilinen şeylerdir. Bu öykü ya da masal, sahnede kostümlü ve makyajlı olarak ve bazen de birkaç sahne donatımı ile, ama hep sahne dekorundan yoksun bir biçimde yer aldıkları, düpedüz zamandizimsel bir tarzda temsil edilmektedir. Zaman ve mekân, Shakespeare'i andırır bir tarzda, oyuncuların açıklamalarıyla çağrıştırılmaktadır. Bir yerden diğerine geçmenin simgesel olarak temsil edilmesine sıkça rastlanır. Özgün bir biçimde Çin geleneğine ait bir nokta da, karakterlerin, sahnede göründükleri ilk anda kendilerini izleyici topluluğuna doğrudan doğruya tanıtmaları ve bazen de kendileri hakkında toplumsal ve psikolojik bir betimleme yapmalarıdır.

Kullanılan sözcükler; kendi kendine konuşma, diyalog, sözlü şiir ve uzatılmış şarkıların bir karışımıdır ki, bunların hepsi konuşma diliyle yapılmakta ve başka birçok edebî amaç için klâsik üslûp kullanılmamaktadır. Aryalar, Gay'in *Dilenci Operası*'nda olduğu gibi, özel olarak bestelenmiş müzikle değil, iyi bilinen besteler eşliğinde söylenmektedir. Bu aryaların işlevi, öykünün akışını bir an için durdurmak ve kahramanca metanet ya da ayrılık hüznü gibi özel bir duyguyu yoğunlaştırmaktır. Çince gibi tonlamaya dayalı bir dilde, şarkıda söylenen sözcükleri (bu sözcükleri halihazırda çok yakından tanımıyorsanız) anlamak zordur ve bugünlerin çağdaş tiyatrolarında, metinler, perde önünün her iki yanındaki ekranlara yansıtılmaktadırlar.

Yaklaşık olarak son yüz yıl içinde, izleyici topluluklarının ilgilerinde, öykü anlatımından, ses, mim ve akrobasi becerilerinin sergilenmesine doğru bir kayma oldu. Qing döneminden beri Çin tiyatrosunun tarihi, böylelikle, piyes yazarlarından çok ünlü oyuncularda odaklaştı. Programlar, genel olarak, piyesin tümü yerine, yıldızların yeteneklerini sergileyecek biçimde düzenlendi. Elbette bu belirtilenler, Batı modelini izleyen bir "sözlü oyun" yaratmaya yönelik, Çin'deki çağdaş girişimlere veya Komünistlerin döneminde üretilen "devrimci operalar"a yönelik değildir.

Eşlik eden müzik, hem yay, hem mızrapla çalınan telli enstrümanlardan ve başta tahta çan dili blokları; özel olarak da büzücü, keskin bir ses çıkarabilen gonglar ve davullar olmak üzere, vurmalı çalgılardan oluşmaktadır. Bazen de, Çin obuası ve birazcık keskin bir ses rengi vermek için deliklerinden biri, üzerine yapıştırılan çeltik kâğıdıyla kaplanmış bulunan bir flüt gibi, üflemeli çalgılar da bulunmaktadır. Müziğin eşliği, uygun bir duygusal arkaplan meydana getirerek, film müziğine benzer bir işlev görmektedir, kendi başına ayrı bir sanatsal ilgi olarak değil. Sıradan icracıların elinde bu müzik, tatlı-ekşi bir sosa dönüşmektedir.

Üstte: Yumurta büyüklüğündeki bu boyalı maskeler, geleneksel Çin tiyatrosunda, savaşçı, tanrı veya palyaço gibi erkek rollerini oynayanları temsil etmektedir. Gerek makyaj, gerek giysiler, büyük ölçüde standartlaştırılmış türlere uymaktadır.

Solda: Geleneksel Çin oyunları, izleyici topluluğunun dikkatini makyaj ve giysileriyle hemen tanınabilecek nitelikteki aktörlerin hareketleri üzerinde yoğunlaştırınak amacıyla, sahne eşyalarının en aza indirilmesiyle sergilenirdi. Aktörlerin eğitimindeki sıkı disiplinin bir bölümü, bir gösterimden önce kendi makyajlarını kendilerinin yapmasını da içeriyordu.

Solda: Maymun Gök'te Hasar Yaratır operası, Wu Cheng'en'in yazmış olduğu bir 16. yüzyıl romanı olan *Batı'ya Hac*'daki bir öyküyü esas almıştır. Romana göre, hacca giden bir keşiş, hayalet muhafızlar, bir maymun ve bir domuz tarafından korunmaktadır. Bunlardan maymun romanın kahramanıdır ve Çin edebiyatıyla tiyatrosunda en sevilen figür haline gelmiştir. Burada o, Buda'nın boyunduruğu altına girmeden önce, Yeşim İmparator'un bağımlıları arasında bir hasar yaratmak üzeredir. Kültür Devrimi, tüm geleneksel tiyatroyu, 1966'dan 71'e kadar, "feodal" propaganda olarak görmüş ve sadece sekiz tane devrimci opera sahnelenmiştir. 1976'da önderliğin değişmesi, geleneksel tiyatronun canlanmasını cesaretlendirmiş ve bu opera, Şangay'da, 1980 yılında sergilenmiştir.

Sağda: Bir geleneksel Çin gölge kuklası. Eklemlerine birleştirilen değnekler, buna çok çeşitli canlı hareketler yapma olanağını vermektedir.

Çin tiyatrosundaki sahne hareketleri, özel duygu ve tutumları olduğu kadar, özel eylemleri de ifade eden bir üsluplaşmış hareketler dağarcığına dayanmaktadır. Bu hareketler, şaşırtıcı bir incelmişlik kazanmışlar ve inanmak için görülmesi gereken bir uyarıcı güce sahip bulunmaktadırlar. Savaş sahneleri, jimnastikle, savaş sanatlarının alışılmış biçimsel hareketlerini ve sirk becerilerini biraraya getiren akrobasi ve bayrak sallama için bir fırsat niteliğindedir.

Geçmişte, gösteriler, gece kulübü varyetelerinden öğeler taşırdı. İlk tiyatro, fahişelerle yakından ilişkiliydi ve Qing döneminden beri de, tümü kadınlardan oluşan birkaç kumpanya dışında, kadın rollerinin erkekler tarafından oynanmasının gerekmesi biçiminde kurumsallaşmış bir uygulama olarak, erkek fahişeliğiyle bağlantılıydı.

Çin tiyatrosu, aynı zamanda, en üst ve en alt toplumsal düzeylerdeki gündelik sorunlarla ilgili imâlı yorumlar için bir araç işlevini de görebiliyordu. Bu da, imparatorluk otoritelerinin halk tiyatrosunu endişeyle izlemelerinin ve kendilerince yıkıcı olarak gördükleri oyunları baskı altına almaya çalışmalarının nedeniydi.

Tiyatro, Çin halkının zihniyeti üzerinde güçlü bir etkiye sahipti. Yaşamın kendisi, sadece bir tiyatro olarak görülüyordu. Hatta bazen, oyunlar sahneden inerek, bir süre için, gerçekliği egemenlikleri altına alıyorlardı. 1899-1900'deki Boksör Ayaklanması sırasında Boksörler tiyatro üslûbuyla söylev vermişler, en yakın olarak sahneden tanınan (Maymun gibi) figürleri yüceltmişler ve tiyatro fantezisinin sermayesi niteliğinde olan sihirli güçlere sahip olduklarını ileri sürmüşlerdi.

Kentli bir ticarî tiyatro bulunmasına rağmen, oyunlar, düzenli olarak, hem köylerde ve hem de, dinsel yıldönümleri ile diğer fırsatlar çerçevesinde, kent loncalarının, çoğunlukla büyük ve geniş binalarında, tanrıların şerefine sergileniyordu. Dinsel tören kurallarının olanaklı kıldığı bu tür oyunların, çoğu kez, çekirge istilâsı gibi doğal felâketleri ortadan kaldırdığına inanılıyordu. Hatta, aşağı Yangzi vadisinde oyunlar cenaze törenlerinde sergilenirdi. Üst sınıflar, tiyatro karşısında, açıkça ikircikli bir tutum içindeydiler: Konfüçyusçu ahlâkın bekçileri olarak, tiyatroyu müstehcen, suçlu ve hatta başkaldırıcı bir davranış kaynağı olarak onaylamıyorlardı; kişisel yetenekleri çerçevesinde ise, hemen hepsi tiyatroya karşı yoğun bir beğeni sahibiydiler.

Yuan ve Ming'in büyük oyunları, geleneksel izleyici topluluklarının gönlünde derin bir yeri olan konuları işliyordu. Bunlardan en keskin bir biçimde hissedileni, hukuktan kaynaklanan adaletsizlik yarasının verdiği eziyetti. Bu oyunların tümünün, çok değişik biçimlerde işlenen belki de en ortak konusu, cinsel ihtirasın yıkıma neden olan gücüydü. Bo Renfu'nun *Mor Çiçekli Ağaç Üzerindeki Yağmur*'u, Tang imparatoru Minghuang'ın, odalığı Yang Gufei'ye karşı içine düştüğü sevdayı ve bunun sonucunda ortaya çıkan kötü devlet yönetiminin nasıl An Lushan ayaklanmasına yol açtığını ve imparatorun kendi kızgın askerlerince bu bayanın nasıl vahşice öldürüldüğünü anlatmaktadır. Bütün oyunların belki de en önemlisi olan Wang Shifu'nun *Batılı Apartmanlar*'ın da, genç bir öğrenci, kendisine vaat edilen kız tarafından reddedilince bir aşk hastalığına tutulmakta, ama kızın hizmetçisinin çevirdiği dolaplar sonucunda onunla yatabilmekte ve iyileşmektedir. Sadakat da, bir diğer önde gelen konuydu. Açık olan bir diğer nokta da, devlet adamlarınca, yargıçlarca ya da fahişelerce, iyi amaçlara ulaşmak için çevrilen entrikaların şeytanlığı karşısında duyulan saf zevktir.

Çiftçilik ve Yiyecekler

Çinlilerin geçmiş dönemlerdeki çiftçiliği, Avrupa ve Amerika'daki bugünkü çiftçilikten o denli farklıdır ki, bunu anlamak biraz hayal gücünü gerektirmektedir. Bu, bugün bile, bizim Batı'da bildiğimiz çiftçilikten çok başka bir biçimde sürüp gitmektedir.

Geleneksel Çin çiftçiliği, bahçeciliğe yakındı. Küçük ölçekli çiftliklerde, yoğun bir nitelikli işgücü girdisiyle, bol ürün elde edilmişti. İşgücünün nitelikli oluşu, bilimsel bilgiye değil, yerel koşulların -toprak, hava ve bitki türleri- uygulamaya yönelik olarak ayrıntılı bir biçimde anlaşılmasına dayanmıştı. Çiftçiler açısından, fazla maceraperest olmak bir çok şeyi tehlikeye atmak demekti. Ama, çiftçilik, katı bir biçimde muhafazakâr da değildi; sürekli olarak, küçük-ölçekli deneyler yapılıyor ve bitki ve hayvanların üstün türleri seçiliyordu. Yenilik yaratmada başarılı olanlar hızla taklit ediliyordu.

İç Çin'in hâlâ tarıma açılmakta olduğu orta çağ'da, kendi çiftliklerinin en azından bir bölümünü doğrudan doğruya idare eden büyük toprak sahiplerinin önemli bir işlevi vardı. Bunlar, öncülük etmek için gerekli kaynaklara sahiptiler. 16. veya 17. yüzyıldan beri, küçük çiftlikler, büyük malikânelere göre, genelde daha üretkenlerdi. Bireysel çiftçi ve ailesi, ister toprak sahibi, ister kiracı olsun, bu bahçe-türü tarıma, kiralanmış veya köle emekçilerinin uyuşamayacakları bir kişisel bağlılık içine girmişlerdi. Modernlik öncesi tekniğin koşulları altında, bu bağlılık, ancak denetim altında tutulan bir emek gücüne sahip bulunan işletmecilerin sahip olabildiği büyük ölçekli ekonomilere, üstün gelmenin de ötesinde bir etki yapmıştı. Birkaç istisna dışında, Çinli derebeyleri, topraklarını, çok ender olarak bir buçuk veya iki hektarı geçen parsellere bölerek elden çıkarmayı daha kârlı bulmuşlardı.

Küçük ölçekli birimlerin başatlığının istisnası, suyun kullanılmasında ortaya çıkmıştı. Çin'deki hububat ekiminin neredeyse yarısı, sulu arazide yetiştirilmesi gereken pirinçti (şimdi de böyledir.) Suyu verimli bir biçimde kullanmak da kollektif örgütleşmeyi gerektirmişti. Kanalların ve su depolarının kazılması ve diplerinin taranması gerekmişti. Su yollarının, barajların ve savak kapaklarının inşa edilmesi ve bakımlarının yapılması zorunluydu. Su, farklı kullanıcılar arasında âdil bir biçimde dağıtılmalıydı. Sistemin iyi işletilmemesinden doğacak sorumlulukların da saptanması gerekmekteydi. Çekişmelerin karara bağlanması da zorunluydu. Büyük çaplı projelerin bulunduğu yerlerde, imparatorluk bürokrasisi işleri üstlenmişti. Yangzi koyaklarının aşağısında nehrin her iki yanındaki araziyi çevreleyen su yolları, Sarı Nehir'in aşağı vadisindeki su çekme sistemi ve Yangzi deltasının güney bölümünü deniz taşkınlarına karşı koruyan setler bunun örnekleriydi. Daha küçük çaplı projeler ise, oldukça geniş bireşimler içinde, yerel memurların, küçük soylular sınıfının ve toprak sahipleriyle kiracıların oluşturdukları birliklerin üyeleri tarafından yürütülüyordu. Dolayısıyla, geleneksel dönemin sonlarına doğru, Çin çiftçiliğinin hemen hemen yarısı, küçük ölçekli özel girişim ile büyük ölçekli kamu kurumlarını ilişkilendirmeye bağlı olmuştu.

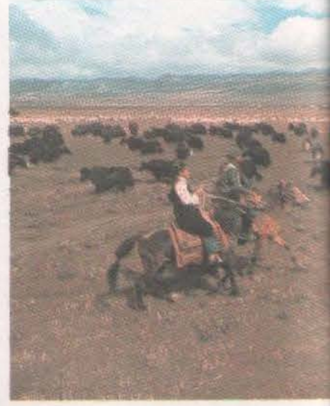
Tarım, bir bütün olarak, 1950'lerin başında, Çin Komünist yönetimi tarafından kollektifleştirilmişti. Bireylere sadece küçük, kişisel arazi parçaları bırakılmıştı. Bunların tümü, toplam ekili arazinin belki de yüzde 5'ini oluşturmuştu. Bundan güdülen bir amaç, "eski toplum"un toplumsal ve siyasal temelini ortadan kaldırmaktı, ama aynı zamanda, kollektifleştirmenin üretkenliği artıracağına da inanılmaktaydı. Bu, birçok bakımdan yanlışlandı. Suyun kontrolünün dışında, kollektifleştirme, sadece, çağdaş üretim yöntemlerine yaygın bir biçimde yatırım yapmaya yetecek ölçüde paranın bulunduğu yörelerde karşılığını verebildi. Çin, bir bütün olarak, birkaç şanslı yöre dışında, bu yatırımın gerçekleştirilmesi bakımından oldukça yoksun olduğundan, çiftçilik yöntemleri, komünizm döneminde, önemli ölçüde değişemezdi ve değişmedi de. Bahçe tipi Çin tarımı bakımından, güdülenme ve dikkatlice uygulanan yerel koşullar hakkındaki bilgi, her zamanki önemlerini korudular. 1960'ların başından itibaren bu durum, daha gerçekçi Çinli önderlerce, örtük olarak kabul edildi ve büyük ölçekli kollektif yönetimden vazgeçilmesine yol açtı. Öncelikle gündelik işletme birimleri, birkaç onbinlik şehirlerden küçük bir köye eşit birimlere indirildi. Daha yakınlarda da, "sorumluluk sistemi" uyarınca, topluluklar, gerçekte, küçük arazi parçalarını ailelere ya da küçük aile gruplarına kiralayan derebeylerine dönüştü. Bugün, Çin'deki toplam tarım arazisinin dörtte birinden fazlası bu sisteme göre işletilmektedir ve bu oran artmaktadır. Diğer yandan, su kontrol projeleri, modern zamanlarda çok daha büyük projeler halini almıştır. Bunların birçoğu, bugün, kurucu topluluklarından çok daha büyük özel idarelerce yürütülmektedir.

Çin çiftçiliği ile Batılı çiftçilik arasında, kayda değer iki farklılık daha vardır. Bunlardan biri, Çin'de büyük baş çiftlik hayvanlarının sayısal olarak azlığıdır. Diğeri de, ortak toprakların gerçekte bulunmayışıdır. Bu farklılıkların ikisi de, insan nüfusunun, kârlı bir biçimde ekilebilecek en ufak toprak parçasını dahi dolduracak ölçüdeki hızla yayılması ile açıklanabilir. Sonuç, kırsal kesimin Batı'dakinden farklı bir görünüm kazanması olmuştu. İç Çin'de son yüzyıllarda pek az ortak otlak ve orman bulunmuş ya da bunlar hiç varolmamıştır; belki birkaç kalıtsal mülkiyet bir yana, büyük adamların parkları da pek görülmemiştir. Burada, bunun yerine, çalılarla ya da başka

Tepede Pirinç yetiştirmenin aşamaları: soldan sağa doğru, sürme, pirinç ekimi, hasat.

Üstte ortada: Tibet otlaklarında yayılan Tibet sığırları

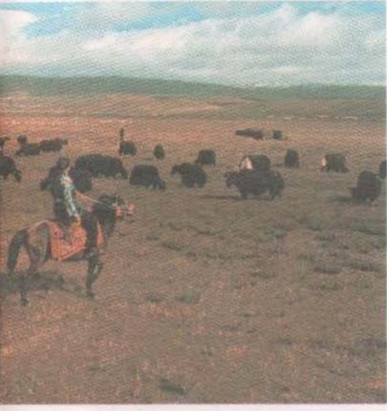
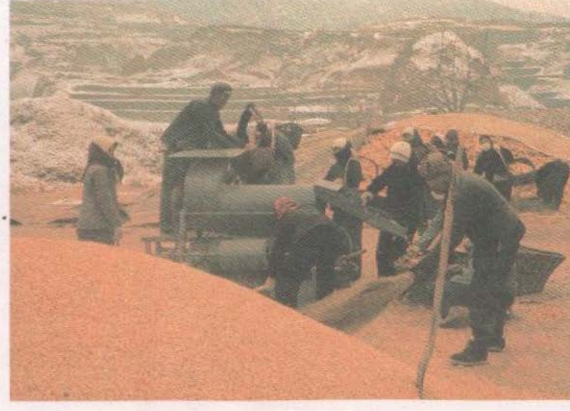
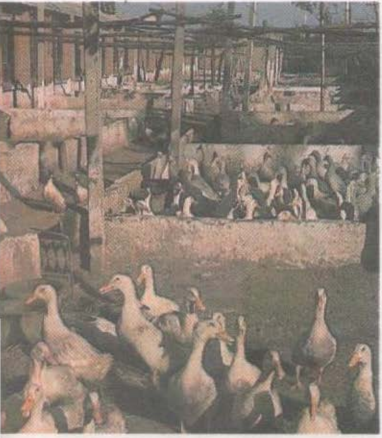
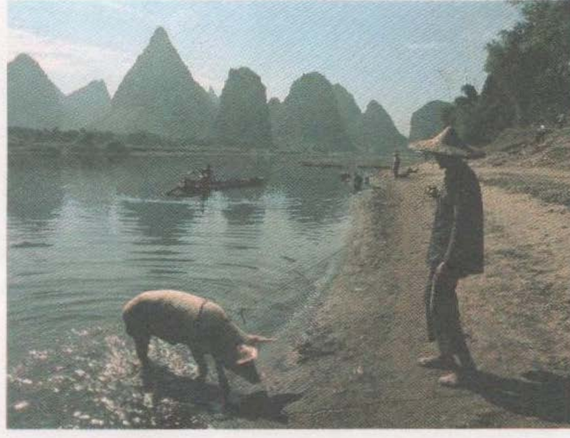
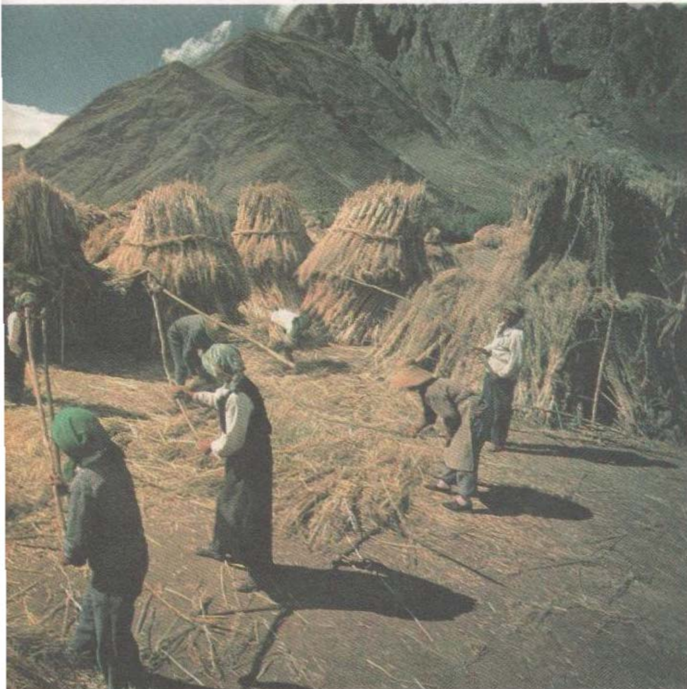
Üstte, sağda: Shanxi'deki lös bölgesinde bulunan tepe doruklarında mısır ayıklanıyor. Bu ürün, 16. yüzyılda Amerika'dan ithal edilmişti.

Sağda: Pekin'in güneyindeki bir komünde ördekler, yerel özelliklere göre, "Pekin Ördeği" olarak yetiştiriliyor.

En sağda: Pazara götürülmeden önce, güney Çin'deki Guilin yakınlarında nehirde yıkanan bir domuz.

Solda: Lhasa yakınındaki bir harman yerinde komün üyesi bir grup çalışıyor. Çin Halk Cumhuriyeti hükûmeti 1959'da yerine buğdayı geçirmeden önce arpa, Tibet'in başlıca ürünüydü.

biçimde çitlerle çevrili olmayan ve izleri bugünkü kollektif toprak düzenlemesinde de görülen küçük mülkiyetin görece tekdüze bir biçimde yaygınlaşması gelişmişti. Son yedi yüzyılın tipik hayvanları, çöp-yiyiciler -yani, domuzlar, kümes hayvanları ve ördekler- olmuştu. Sadece Dış Çin'de, geleneksel Han Çinli kültürünün sınırlarının dışında, görece yakın dönemlerde, -atlar ve sığırlardan, keçi ve koyunlardan, deve ve (Yak denilen) Tibet sığırlarından oluşan-büyük sürüler vardı.

Çoğu kez, geçmiş dönemlerdeki Çin tarımının bir anlamda ilkel olduğu düşünülmüştür. Bir tarımın, en az Avrupa tarımının 19. yüzyıla kadarki hali gibi, bilimsel olmadığı doğruysa da, gerçek tablo daha karmaşıktır. Hektar başına elde edilen ürün bakımından Çin, 1800'e kadar, muhtemelen, yeryüzündeki herhangi bir geniş bölgedeki en yüksek düzeylere sahipti ve bu düzeyler, bugünkü uluslararası terimlere göre bile hâlâ yüksektir. Bununla birlikte, Çin'in, insan emeğinin her saati başına düşen ürün bakımından ortaya koyduğu tablo, makinalaşmış Batı tarımının ölçülerine göre, üzücü bir biçimde düşük kalmaktadır. Nüfusun aşırı kalabalık oluşu, bunu daha da kötüleştirmektedir. Doğrudan işletilen kiralanmış emek gücünden yararlanan birkaç çiftlikle 1930'larda kuzey Çin'de bulunan aile çiftlikleri arasında yapılacak bir karşılaştırma, en azından bu bölgede, bu tarihte, kırsal emek gücünün yaklaşık yarısının, aynı miktardaki toplam üretimi gerçekleştirebileceğini göstermektedir. Yiyecekten alınan enerji ile bu yiyeceği üretmek için sarfedilen enerji oranına göre, Çin'in küçük çiftlikleri, herşeye rağmen, makinaları çalıştırmak ve suni gübre ile böcek ilâçları için ağırlıklı olarak fosillerden elde edilen yakıta bağımlı olmasıyla, Kuzey Amerika'dakilerden daha verimlidir.

Tahıl Ürünleri

Eski Çin geçimini akdarıdan sağlıyordu. Buğday, daha iyi işgören değirmenlerin geliştirildiği M.S. birinci bin yılda önemli hale gelmişti. Pirinç, biraz daha sonraki bir tarihte, Yangzi vadisinde ve uzak güneyde sulu tarımın yaygınlaşmasıyla öne çıkmıştı. Çok daha sonra, 16. yüzyılın sonlarına doğru da, Amerika'dan Çin'e, İspanyol Pasifik ticaret sistemi kanalıyla yeni ürünler gelmişti. Bunlar, Yeni Dünya mısırı, tatlı ve beyaz patates, fıstık ve tütündü. 1700'e gelindiğinde Çin tarımı, modern zamanlar öncesindeki nihaî biçimine ulaşmıştı. Buğday, Yangzi vadisinin kuzeyinde kalıcı bir ürün olmuş, bu çizginin güneyinde, bayır ve dağlardaki daha verimsiz topraklarda yetiştirilen çok farklı ürünlerle birlikte, pirinç temel hububat niteliğini kazanmıştı.

Yaklaşık 14. yüzyıla kadar, sıradan bir Çinli, kenevir ve ramie bitkisinin liflerinden yapılan giysiler giyerdi. Zenginler ise, buna ek olarak ipekli giyerlerdi. Bu tarihten sonra, Çinlilerin giysilerinin çoğu, muhtemelen Hindistan'dan veya güneydoğu Asya'dan yahut da ikisinden birden Çin'e gelmiş olan pamuktan yapılmaktaydı. Pamuk, kenevir dokumadan daha sıcak tutuyor, nemi daha iyi çekiyor ve hektar başına daha fazla üretilebiliyordu.

Bu temel ürünlere ek olarak Çinliler, ekonomik bakımdan önemli ürünlerde özgün bir çeşitliliğe sahiptiler. Su kestanesi, kar bezelyesi, acı kavun ve Çin lahanası, Çin'e özgü sebzeler arasında iyi bilinen bazılarıdır. Rychee ve longan (veya "ejderhanın gözleri"), esas olarak başka bir yerde yetiştirilmeyen meyvelere örnektir. Büyük öneme sahip bulunan diğer bitkiler ise, çay fidanı (yağı, suya karşı dayanıklı madde yapımında ve böcek öldürücülerde kullanılırdı) tong ağacı, (taze fasulye şeritleri, sos ve suni gübre olarak kullanılan küspenin üretildiği) soya fasulyesi, (olgunlaşmamış filizleri yenilebilen, gövdelerinden ise, su

borularından yapı iskelelerine kadar çeşitli eşyanın yapıldığı) vernik ağacı ve bambudur.

Tütün (ki, "ateş-yaprağı" veya "kuru şarap" olarak bilinirdi), 17. yüzyıldan sonra yaygın olarak üretilmeye başlanmıştı. Suyu, bin yılı aşkın bir süre boyunca bir ağrı kesici hazırlamakta kullanılan haşhaş, 18. yüzyıl başlarından itibaren de uyuşturucu olarak ekilir oldu. Afyon bağımlılığı, ilk olarak, tütünle birlikte içilmesinin bir sonucu olarak başlamış gibidir. Ağırlığına göre değerinin yüksek oluşu, ülkenin uzak yörelerinde bu maddeyi, çoğu kez, tek kârlı ticarî ürün haline getirmişti ve yine bu madde, Çin'in güneybatısıyla Mançurya'da, 19. yüzyılla 20. yüzyıl başlarındaki ekonomik kalkınmanın başlamasında önemli bir rol oynamıştı.

Ekilebilir toprakların bu denli yetersiz oluşu nedeniyle, mümkün olan her bölgede, birden fazla ürünün ekilmesi söz konusu oluyordu. İlk olarak Vietnam'dan gelmiş bulunan çabuk olgunlaşan pirinç, ılıman bölgelerde yılda iki kez ürün alınmasını olanaklı kılmıştı: Uzak güneyde pirinçten sonra yine pirinç, merkezî vadi bölgesinde ise pirinçten sonra buğday geliyordu. Sebzeler de, bazen, üçüncü ürün oluyordu. Toprağın verimliliğini korumak ve zararlı böceklerin yuvalanmalarını önlemek amacıyla, farklı ekinlerin sırayla ekilmesi usulü uygulanıyordu. Sonraki yüzyıllarda, nadasa bırakma gerçekten bilinmiyordu. Uygulanan yöntemlerin en karmaşık olanları arasında, (örneğin, dutların etrafında ağaçlara "yararlı olacağı" düşüncesiyle, fasulye yetiştirmek gib) farklı bitkilerin ortak yaşayışlarına dayalı ekim yöntemi ile (olgunlaşmakta olan pirinç sıralarının arasına, ilerki bir tarihte ürün almak üzere, fasulye tohumlarını serpiştirmek gibi) farklı ürünleri birbirleriyle içiçe geçecek biçimde ekme yöntemi bulunuyordu.

Toprak, Gübreler ve Ekim

Çin'deki tarım arazisinin büyük bölümü doğa vergisi olmayıp, insan çabasıyla yaratılmıştır. Bu durum, en açık olarak, hemen hemen dümdüz olması gereken ve bazen tepe yamaçlarına tırmanan dev basamaklar halinde olan pirinç yetiştirmek için yapılmış setlerde görülebilir. Ayrıca, sürekli olarak işlenen toprak, gübre ve kireç gibi kimyasal maddelerle işleme tâbi tutulmaması halinde, verimliliğini yitirmektedir. Çin'de, toprağın üretkenlik gücünü korumaya yönelik geleneksel yöntem oldukça zahmetliydi. Bu yöntemin en fazla emek gerektireni, dut ağaçları etrafındaki toprağın, elle kazılarak, pirinç tarlalarındaki toprakla değiştirilmesini dahi içerebiliyordu.

İdeal olarak, tarlalar, ağır tapan ve ince dişli tapanın sıra ile kullanılmasıyla, pirinç filizlerinin nakli için hazır hale getiriliyordu. Pratikte ise, hayvan gücünün yetersizliği, çoğu kez, bunların yerine ağır bir çapanın kullanılmasını zorunlu kılıyordu. Beş tür suni gübre vardı: Çeşitli tohumların ezilip sıkıştırılmalarıyla elde edilen küspeler, yonca gibi doğrudan doğruya toprağa tekrar belle kazılıp yerleştirilen yeşil gübreler, saz ve otların külleri, nehir ve kanallardan, diplerinin taranması sırasında kepçelerle çıkarılan çamur ve çok çeşitli yollarla hazır hale getirilen hayvan ve insan dışkıları. İnsan dışkısının gübre olarak kullanılmasının ciddi sonuçlarından biri, çiftçinin çıplak ayak tabanlarından bulaşan schistosomiasis gibi hastalıklardır. Bu belâ son yıllarda, büyük ölçüde giderilmiş gibidir.

Ürünün bol olması, sürekli olarak yapılması gereken alışılagelmiş işlerin en sıkıcısı olan zararlı otların tekrar tekrar ayıklanmasına bağlıydı. Bu iş bazen el ve dizlerin üzerine çökerek, ayrıca zararlı otları ayıklamaya yarayan bir tırmık da kullanılmakla birlikte, parmak uçlarına takılı madenî parçalarla yapılırdı. Koparılmış otlar, yeşil gübre olarak yarar sağlamaları amacıyla yeniden toprağa gömülürdü. Hektar başına elde edilen ürünü azaltmaksızın bu tür tekniklerin makinalaşmasını sağlamanın son derece güç olduğu açıktır.

Sağda: Çinliler, çağlar boyu, toprağı insan gübresiyle verimli hale getirdiler. Burada, gece pislik arabası, Xi'an'daki bir caddede çekilerek yürütülmekte.

Altta: Birçokları yerini elektrikli pompalara bırakmış olmakla birlikte, su çekmek için ayak değirmenleri hâlâ kullanılmaktadır.

Su

Su ile ilgili geleneksel ça'ışmalar, genel olarak, sulama ve taşkınlara karşı korunma olarak ayrılabilir. Gerek duyulan örgütlenme, suyun, az bulunur, değerli bir meta olarak görülüp görülmemesine veya bir düşman gibi ondan korkulup korkulmamasına göre değişmiştir. Özellikle delta ve göl kenarındaki su seviyesinin altındaki araziler, düşük seviyede yapılan tarım ve tümüyle su yollarıyla çevrili olan ve en azından yılın belli bölümlerinde ortalama su seviyesinin altında bulunan yerleşim bölgeleri olmak üzere, bazı sistemler, hem sulama ve hem de savunma öğelerini birleştirmişlerdir.

En basit nehir sulama sistemleri, sadece su dağıtım kanallarının kazılmasını ve her bir kanala yöneltilen su miktarının denetim altında tutulmasını gerektirmektedir. Suyun mevsimsel akışının değişken olduğu yörelerde, suyu tutmaya yarayan depolar da ayrıca gereklidir. Bir sistem denize boşalırsa, burada, suyun yükselmesi anında tuzlu suyun kanallara kaçmasını önleyecek, akış yönünde oluşturulan barajlara da gerek bulunmaktadır. Hangi tipte olursa olsun, bütün sistemlerin belirli aralıklarla, bölüm bölüm, savak kapılarının işletilmesi veya geçici olarak kullanılan çapraz kanalların inşa edilmesi yoluyla boşaltılmaları gerekmektedir ki, dipte birikmiş olan çamur temizlenebilsin.

Nehir sistemleri, yerçekimine uygun bir akış yönünde çalışırlar. Bu, suyu tarlalara ulaştırmak için önemli

Solda: Pekin yakınlarındaki batı tepelerinde öküzlerle çekilen bu basit sabanın tasarımı yüzyıllar boyu hiç değişmemiştir.

Altta: Geleneksel karabataklarla balık avlama yöntemi, güney Çin'deki Li Nehri üzerinde hâlâ görülebilir. Karabataklar, iplerle kayıkların kenarına bağlanır, yutmalarını önlemek için boğazlarına geçirilmiş halkalarla balıkları yakalarlar.

En altta: Bir üretim ekibinin üyeleri, kollektif bir çiftlikte çalışıyorlar.

bir mesafe boyunca yukarıya çıkarmanın gerekli olduğu yüksek araziler için de doğrudur, çünkü ana akış yönü, bir su dolabını, çevresine tutturulmuş kapları bulunan dev bir tekerleği döndürmek için kullanılabilmektedir. Bunun aksine, su seviyesinin altındaki topraklarla diplerinin kazınması gereken diğer bölgeler, pompalara muhtaçtır. Geleneksel dönemlerde, bunlar, "ejderha kemikleri pompaları" diye adlandırılıyorlardı - ki, bunlar, birbirine bağlanmış ağaç paletlerin oluşturduğu bir sürekli zincirin, insan gücü ile çevrilen pedallar, büyük baş hayvanların çevirdiği bir döner levha veya rüzgâr gücü ile yukarıya çekildiği diktördgen biçimli bir kesitin eğik oluklarından oluşuyordu. Çağdaş Çin tarımındaki en çarpıcı ilerlemelerin çoğu, bu eskimiş yöntemlerin yerini, pompa makinasının, madenî boruların ve betondan sulama kanallarının almasına dayanarak ortaya çıkmıştı. Burada çağdaşlaşma, teknik olarak dümdüz bir gelişmedir ve kârlı olması çok daha muhtemeldir.

Hayvanlar, Balıkçılık, Kümesçilik ve Böcekler

Dış Çin, bir süreler dünyasıydı. Et, süt, iplik, deri ve taşımacılık, yükseklik, kıraçlık ve diğer yöresel koşullara iyi bir biçimde uyum sağlamış çeşitli safkan ve kırma türlerden oluşan hayvanlarla sağlanıyordu. Aksine, İç Çin'de, büyük baş hayvanlar tek tek veya küçü gruplar halinde bakılıyordu. Bunların en temel katkısı -saban sürmek, makinaları işletmek ve taşımacılıkta sağladıkları- güçtü. "Sarı inek", kuzey bölgesinin önde gelen hayvanıydı. Yangzi vadisi ve uzak güney ise, çamur ve suya sadece tahammül etmekle kalmayıp, aynı zamanda bundan hoşlanan mandanın yaşadığı alandı. Az sayıda at, eşek ve katır taşımacılıkta kullanılıyordu. Et, domuzlardan ve güneyde Kore sınırı boyunca uzanan bölgelerde leşle beslenen köpeklerden sağlanıyordu.

Modern zamanın başlarında, diğer ülkelerden gelen türlerle gerçekleştirilen çiftleşmeler, Çin'deki geleneksel çiftlik hayvanı tiplerini değiştirmeye başlamıştı. Bugün, eski soyların büyük bölümü, saf biçimlerini yitirerek yok olmuşlardır. Bu hızlı değişim, daha önceleri, sazandan kırmızı havuz balığını üreten ve Pekin köpeğini, Buda'nın ruhaslanına benzeyecek biçimde melezleştirerek ortaya çıkan çeşitleme ve yetenek karşısındaki aynı duyarlılığın sonucuydu. Bununla birlikte, küçük sürülerin ve mülkiyetteki parçalanmışlığın modern çağ öncesindeki Çin köylerinde, daha iyi nitelikli sığırları sistemli olarak üretmeyi güçleştirdiği yolunda bir kanaat fazla cüretkâr olabilir.

Hayvan gücünün düşük düzeyi, geleneksel çiftlik ekonomisinde zayıf bir bağlantıydı. Bir köylünün bu tür güce ne ölçüde erişebildiği, onun üretkenliği ve refahı bakımından büyük bir farklılık yaratıyordu. Bu, sadece sert toprağı sabanla sürme ve yeni arazi açma sorunu değildi. Hayvan gücü, şeker kamışının ezilmesi gibi birçok kırsal sanayi bakımından, su gücünün bulunmadığı durumlarda, vazgeçilmezdi. Bazı bölgelerde, bir derebeyinin toprak kiralamasına çok benzeyen bir biçimde sığır kiralayan "öküz beyleri" vardı. Bununla birlikte, hayvan zenginliği, toprak zenginliğinden daha rizikoluydu. Kısmen, birçok büyükbaş hayvanın bakım koşullarının sağlıksız olması yüzünden hastalıklar, ciddi kayıplara neden oluyordu. Çekim hayvanlarının kaybı bir hanenin iflâsına neden olabileceği gibi bir köyü bile yıkıma uğratabilirdi.

Domuz, koyun, kümes hayvanları, balık ve ipekböceği yetiştirmekte kullanılan eski Çin yöntemlerinde ortak olan nokta, en azından yaşam süresinin bir döneminde denetim altına alınmış, yapay bir çevrenin yaratılmasıydı. Bu, bir anlamda, fabrika çiftçiliğine modernlik öncesi bir yaklaşımdı. Bunun en açık ör-

nekleri, ördek ve tavuk yumurtalarında kullanılan kuluçka makinalarıdır. Bu kuluçka makinaları, topraktan yapılmış, aralarına yerleştirilmiş kömürle ısıtılan iki duvarlı kavanozlardı. Bunların en büyük olanı, binin üzerinde yumurta alabiliyordu. Gerekli olan derecedeki değişimlerin denetlenmesi, incelik isteyen bir beceriydi. Farklı derinlikleri ve yapay adaları olan özel olarak hazırlanmış havuzlarda balık yetiştirmek de bir diğer sanattı. Hepsinin en nazik olanı ise ipekböceği yetiştirmekti. Bu iş, sıcaklık, nem ve ışığın tümüyle denetim altında tutulduğu bir evde, güneşliklerden, hava deliklerinden ve mangallardan yararlanılarak yapılırdı. Güvelerin seçilmeleri ve eşleştirilmeleri gerekiyordu. Bunlar, yumurtalarını kışa kadar saklanan kalın kâğıt yapraklar üzerine bırakırlardı. Bundan sonra, daha zayıf olan yumurtalar, tuzlu suya batırılarak veya açık havaya çıkarılarak öldürülürdü. Kurtçuklar yumurtadan çıktıklarında, bambudan tepsilerde saklanır ve sürekli olarak dut yapraklarıyla beslenirlerdi. Kozalar saman çöpleriyle kaplı kafeslerin içinde ördürülürdü. Bunların birçokları öldürülür ve sonraki eğirme işi için saklanırdı; geriye kalanlar ise, kaynar suya atılır ve yeni güvelerin ipeği yırtarak dışarı çıkmalarına fırsat verilmeden, hemen eğrilirdi. Bu süreç içinde, hastalık, sıçanlar ve yaprakların yetersiz oluşu gibi o kadar çok tehlike vardı ki, üretimin çevresi tabularla ve hurafelerle kuşatılmıştı. Bugün, (nem ölçüm âletleri gibi) çağdaş aletler ve elektrik, çevrenin denetimini daha kesin kılmakta ve mekanik eğirme, ipliğe daha eşit bir tutarlılık sağlamaktadır, ama temel işlemler her zamankinin aynıdır.

Köylü Ailesi

Geleneksel Çin tarımının merkezinde köylü ailesi bulunur. Bu ailenin reisini bekleyen canalıcı sorun, kendi emrindeki emek gücünü en iyi biçimde nasıl kullanacağıdır. Çalışsın, çalışmasın, hepsinin beslenmesi gerekmekteydi. Kapitalist fabrika sahibinden farklı olarak, o işçileri işten çıkaramazdı. Yapılacak daha iyi bir şey yoksa, gençlerle yaşlılar için, kendi bakımlarının maliyetinden daha azına çalışmaları yine de avantajlıydı. Bu, diğerlerinin üzerlerindeki yükü de hafifletmekteydi. Bir köylü hane işletmesinin zenginliği veya yoksulluğu, büyük ölçüde, iş görebilir bedenlere sahip yetişkinlerle onlara bağımlı bir durumda bulunan yaşlıların ve çok genç olanların sayısına bağlıydı; bu ikisinin oranı, az çok düzenli, döngüsel değişimlerden geçmişti. Kiracılara verilen çiftlik arazisinin önemli bir bölümü, emek bakımından geçici olarak zengin veya yoksul olan ailelerin karşılıklı bir dengede buluşmalarını ve kendi olanaklarından en iyi biçimde yararlanmalarını sağlayan bir mekanizma olarak görülmelidir. Bu ve diğer nedenlerden ötürü, köylü ekonomisi, bir ölçüde, daha gelişmiş toplumların ekonomilerinden farklıydı (ve bugün de öyle olmaya devam etmektedir.) Topluluğun tümünü kapsayan komünün ekonomi mantığı, köylü ailesininkine yakındır ve 1950'lerin sonundan 1970'lerin sonuna dek, Çin'deki koşullarda bu mantığın işlevlerinden biri de, yoksulluğu ve işsizliği paylaşmak olarak görülebilir.

Bunun yanında, bir tarım yılı boyunca insan gücüne duyulan gereksinimde de değişiklikler oluyordu. Ekme, ekinleri nakletme, hasat ve ipekböceği yetiştirmenin hep birden yapıldığı Mayıs ve Haziran'da hummalı bir faaliyet oluyordu. Buna karşı denge ise, Kasım'dan Şubat'a kadar süren ölü mevsimde gerçekleşiyordu. Diğer aylarda ise, ortalama bir faaliyet oluyordu. Genel olarak söylenirse, köylü ailesi iki ateş arasında kalmıştı. Mevsimin dorukta olduğu zaman, yaşamsal işlevler için varolan insan gücü, diğer zamanlarda ise emek gücüne gerek duyan çiftlik işleri çok azdı. Bu nedenle, mevsim dışı el sanatları ve yan işlerde çalışma, eski köylü ekonomisinin yaşamını sürdürebilmesi bakımından en büyük öneme sahipti.

Son zamanlarda, çağdaş sanayinin ve taşımacılığın gelişmesi, önceki yan işlerden birçoğunu ortadan kaldırdı. Aşırı denetlenen Komünist ekonomi de, yerel piyasalar ve maddelere plan dışı bir ulaşma üzerine yüklediği kısıtlamalarıyla aynı etkiyi yaptı. Sonuç, köylü ailesinin, çiftçilikteki üretkenlik artışından çoğu kez yararlanmasına karşılık, toplam kazancının, diğer gelir biçimlerinin yitirilmesi nedeniyle, çok daha düşük bir hızla artması oldu. Ayrıca, emek gücünün, hane düzeyinde, yaşlılık çağı için zenginlik ve güvenliği temsil ettiği bir kırsal toplumda, nüfus artışını denetim altına almak kolay değildir. Hükümet, oldukça yakın zamanlara kadar, bu sorunu ciddiye almamıştı ve daha fazla suni gübre, daha iyi tohum kullanma ve sulamanın yaygınlaştırılmasıyla ulaşılan üretkenlikteki artışlar, bakıma muhtaç insan sayısındaki artış yüzünden anlamını yitirmişti. Bölüşüm, Komünist hükümet iktidarı eline almadan önceki dönemlere göre çok daha adildi ama, 1980'lere kadar, ortalama bir köylü, 1930'ların başındakinden, o da belki, biraz daha iyi besleniyordu.

Yiyecekler

Çin'de yiyecekler, soğutarak saklamanın ve ulusal çaplı bir gıda imalâtının bulunmaması nedeniyle, hâlâ bölgelere göre değişiklik ve özgünlük göstermektedir. Bir esas farklılık şudur ki, kuzeyde ve kuzeydoğuda temel hububat buğday, mısır ve akdarıyken, güneyde temel tahıl pirinçtir. Bununla birlikte, uzak güneyle özdeşleşmiş yemekler, diğer bölgelerin yemeklerine göre, ulusal olarak daha fazla tanınmaktadır. Kanton bölgesinin yiyecekleri, çeşitlilikleriyle ünlenmiştir ve bunların çoğunlukla hafif bir tadı olmakla birlikte, sarımsak, kara fasulye, acı biber ve istiridye sosuna dayanan ağır tatlandırıcıları da bulunmaktadır. Köpekbalığı yüzgeciyle yapıldığı gibi, başka maddeler eklenerek, yemeklerin içeriğinin değerlenmesi sağlanmakta ve hatta bazı yemeklerde yılan gibi alışılmadık maddeler bulunmaktadır. Burada yiyecekler, çoğunlukla, çok yüksek bir ısıda kızdırılmış olan yağda karıştırılarak hızla kızartılmaktadır. Fujian mutfağı, zarif bir biçimde pişirilmiş balık ve yengeci, çorbası ve iyi bilinen soya sosu gibi tatlandırıcılarıyla ünlüdür. Aşağı Yangzi vadisinde pişirme süreleri daha uzundur ve soyanın şeker ve şarapla karıştırılarak dengelendiği bir kırmızı sos sıklıkla kullanılmaktadır. Şangay'ınkiler ise, katı ve sıvı yağlarıyla, ağır yemeklerdir.

Batı'da, Sichuan ve Huan yemekleri keskin ve baharatlıdır ve bunlarda (16. yüzyılda Orta Amerika'dan gelmiş bir bitki olan) acı kırmızı biber serbestçe kullanılabilmektedir. Bu yemeklerin en karmaşık olanında, birkaç tat birarada karıştırılmaktadır: Örneğin, acılı, meyvalı, ekşi ve tuzlu. İmparatorluk saray mutfından ayrı tutulursa, esas olarak baharda pişirilmiş hamur topaklarla yenilen karıştırılarak kızartılmış yemeklerden oluşan ve ayrıca şehriye ve gözlemeye de yer veren kuzey yemekleri oldukça basit ve sadedir.

Yemekler arasındaki bölgesel çeşitlilikler, ham maddelerin kolayca nakledilebilip edilememelerine bağlıdır. Meyvalar, bazı durumlarda, tümüyle üretildikleri bölgelerde kalmaktadırlar. Kuzeybatıda, Uygur tarzı yiyecekler İran'dakilerle benzerlik gösterir. Moğol tarzı ise, yoğurt ve mayalanmış kısrak sütü ile birlikte yenilen koyun etinden yapılma basit yemeklerden oluşmaktadır. Tibet ve Moğol mutfağı, Han Çinlilerinin damak zevkleri bakımından uygun bulmadıkları çok sayıda süt ürününü içermektedir. Tibet'te, arpa yemeği, genelde kekrimiş Tibet sığırı yağının kullanıldığı yağlı bir çay ile karıştırılmaktadır.

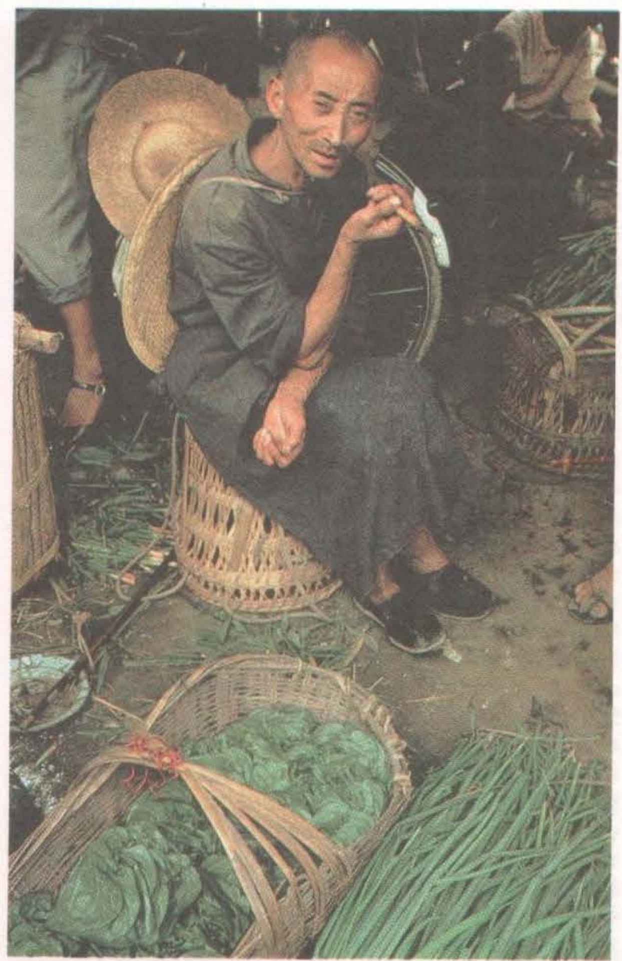
Sağda: Bu adam, Şangay'daki bir caddede şehriye pişirmekte. Çinliler kalorinin yüzde 85'ini hububattan, geri kalanını ise, lahana, soya fasulyesinden sağlamaktadır. Yağ ve proteinler çok enderdir ve et, sadece özel günlerde yenmektedir.

En sağda, üstte: Köylülerin özel mülkiyetleri altındaki önemsiz toprak parçaları (hiçbir zaman ekili alanların yüzde beşinden fazla değildir), kollektif çiftliklerden daha verimli bir üretim yapmış ve komün üyeleri açısından paha biçilmez bir ek gelir, kentliler için de taze sebze kaynağı olmuştur.

En sağda, ortada: İçi doldurulmuş bu hamur işleri, usta ellerce, özel bir yemek için hazırlanmaktadır. Hamur, içindeki kıyılmış dana etini saklayacak biçimde dikkatlice kıvrılmaktadır. Bundan sonra haşlanmakta ve bir kişi bunlardan 30 ya da 40 tane yiyebilmektedir.

Sağda: Beyaz ekmek kuzeybatının başlıca yiyeceğidir. Düz somunlar (pideler) Turfan'daki bu fırında olduğu gibi, fırının kenarlarında pişirilir. Bu ekmek, tür ya da yapılış yöntemi bakımından, Orta Asya'dan İran ve Mısır'a kadar olan bölgede yapılanlardan farklı değildir.

En sağda: Bu kantinde insanın yiyebileceği en tipik yemek, birkaç haşlanmış börek veya iki büyük kap dolusu pilav, karıştırılarak kızartılmış sebze ve en son olarak da bir kâse çorbadır. Yenilmeyecek nitelikte olan herşey yere ya da masaya saçılır. Bira yapımı Çin'e, Shandong'daki Almanlar tarafından, 19. yüzyılın sonlarında getirildi. Pekin birası, hafif ve susuzluk gidericidir.

Aile Yaşamı

Birçok Çinli için aile, Çin tarihinin büyük bölümünde, toplumsal, psikolojik ve ideolojik yaşamlarının merkezi olmuştur. En azından Çinli erkekler, kendilerini, oğuldan babaya doğru geriye sınırsız olarak uzanan ve kendilerinin de geleceğe uzatmakla görevli oldukları bir erkek soy çizgisinin parçası olarak görmüşlerdir. "Aile ölümsüzlüğü" umudundan bir tür dinsel inanç olarak söz etmek, pek de abartılı olmayacaktır.

Eski çağlarda, yaşayanlarla ölülerin karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı oldukları yönünde güçlü bir inanış vardı. Atalar, kurban niteliğindeki adaklara, onların soyundan gelenler de ataların himayelerine ve iyi iradelerine muhtaçtı. Atalar ile üstün dinsel güç (*Di*, daha sonra *Di* veya *Tian*), bir zamanlar, birbirlerine çok yakındı. Bu bağ, yavaş yavaş zayıfladı. Tanrı veya Gök, giderek artan bir biçimde yüceltildi ve atalar da, buna karşılık olarak, daha güçsüzleşti. Shang dönemlerindeki kraliyet atalarıyla ilgili vahiylerde oldukça açık olan ataların gündelik işlere müdahale edebilme yetileri ve soylarından gelenlerin refahı, bin yıl içinde yavaş yavaş azalarak yokoldu.

Çinli kadınlar, soy çizgisi idealinden, muhtemelen evlilik yoluyla babalarınınkinden kocalarınınkine geçmeleri nedeniyle, daha az etkilenmişlerdi. Çinli kadınlar, genelde, çocuklar aracılığıyla kendi çevrelerinde oluşturabildikleri, geçici de olsa, dolaysız ailelerine karşı görece daha büyük bir ilgi duymuş olabilirler. Yine de, oğul sahibi olmadan ölen kocalarına evlât edinme yoluyla mirasçılar yetiştirme yolunda çaba harcamış birçok dul kadında görülebileceği gibi, soy çizgisine olan bağlanmışlık oldukça derinlere nüfuz etmişti.

Evrenle karşı karşıya gelmiş bir bireysel kişilik kavramı, Çin toplumunun belirli kenarlarında görülmekteydi. Taocu uzman veya yaşambilgisiyle ilgilenen simyacı, bireyin fiziksel ölümsüzlüğünün peşinde koşuyordu. Budist keşiş ise, aileyi ve onun devamlılığını, aydınlanma ile benliğin nihaî yokoluşunun arayışı uğruna bir kenara itiyordu. Ancak, bu sonuncusu bile, Budist savunucularca, çoğu kez aile terimleriyle haklılaştırılmaktaydı: Keşişin yetenekleri kendisinde toplaması, onun ölmüş ana ve babasına, daha iyi bir yeniden dünyaya gelme olanağı verecekti.

Çinlilerin en önemli erdemlerinin birçoğu, aile yaşamıyla ilgileri bakımından tanımlanmışlardı. Herşeyin üstünde, *xiao*, yani bir erkeğin kendi anne ve babasına ve bir karının da kayınpederiyle kayınvalidesine karşı sahip olduğu evlât itaati vardı. Hiç kimse, ana babası (veya, kadınsa, kayınpederiyle kayınvalidesi) ölmeden, göreli bir bağımsız toplumsal varlığa bile sahip olamazdı ve elbette kadınlar, yaşadıkları süre boyunca kocalarına tâbiydiler. Derinden duyumsanan evlât sadakati, özellikle, kurumuş ağaçlarda, yitirilmiş kulak veya dişlerde olduğu gibi yeniden büyümeyle ilişkili mucizeler yaratabilirdi. Halk inanışına göre bu evlât sadakati, erdem sahibi olanları yangınlardan ve doğal felâketlerden koruyabilirdi. İmparatorluk devleti, evlât itaatini desteklemişti: Kızgın bir baba ya da dul bir anne bir oğlunun idamını (daha sonraları ise, sadece sürgüne gönderilmesini) isteyebilirdi ve yargıç buna uymak durumundaydı. Herhangi bir biçimde başvurulacak bir yer yoktu. Bir ailede, gençlerin büyüklerine karşı işlediği suçlar, yabancılara karşı işlenenlerle, bunlara benzer nitelikteki suçlara göre daha ağır biçimde cezalandırılırdı. Buna karşılık, evlât sadakatini yetkin olarak uygulayanlar resmî bir biçimde tanınırlar ve bunlara, toplum için örnek oluşturmalarını sağlayacak ölçüde ödüller verilirdi.

Evli bir kadın için asıl büyük erdem, dul bile olsa, sadakatti. Bir kocanın ölümünden sonra yeniden evlenmek yasa dışı değildi. Gerçekten de, yeniden evlenme, ekonomik baskılar nedeniyle yürürlükte olan bir uygulamaydı. Ancak bu, ahlâkî bakımdan düşük bir davranıştı. Halk inanışına göre, belli bir aileye gelin giden bir kadın, ölümünden sonra, o ailede bir hayalet olarak kalmaktadır. Budist cehennemlerindeki cezalarla ilgili kitaplar, bazen, yeniden evlenmiş dul kadınların hayaletlerini, her hayaletin yarısı kocaya düşecek biçimde, iblis tarafından dikine ortadan ikiye parçalanmış olarak göstermekteydi. 11. yüzyıldan sonra, imanlı dullar mezhebi, anma şiir ve yazıtlarına, azizlere tapınma yazılarına ve törensel takılarla, üzerleri yazılarla işlenmiş levha ve bayraklar biçimindeki kapsamlı bir imparatorluk ödül sistemine varlık verecek ölçüde gelişip büyümüştü.

Aileyle ilgili bir diğer erdem ise, bir ailenin tüm kollarının, kuşaklar boyunca, mülkiyeti ortaklaşa tutarak ve birlikte yemek yiyerek birarada oturmalarıydı. Bu tür devasa haneler "âdil" terimiyle nitelendiriliyor ve Ming hanedanından önce, imparatorluk ödüllerine hak kazanıyorlardı. Bu hanelerden en kalabalık olanının, disiplinli bir komün tarzında yaşayan yüzlerce insanı kapsadığı belirtilmişti. Bu tür aile efsanelerinden birinde, bunların erdemlerinin, hepsi yemeklerini birlikte yiyen ve içlerinden birinin kaybolması durumunda hiçbir zaman yemeğe başlamayan köpekleri bile etkilediği söylenmişti. Ming'in kurucusu, denetlenmesi zor olan büyük soy gruplarının çoğalıp yaygınlaşmasını özendirmek istemediği için, çok kuşaklı birlikte oturmaların ödüllendirilmesine son vermişti. Bu soy gruplarından bir çoğu, kendi yoldaş akrabalarından oluşan, soyları için savaşan, vergi toplayıcılarına karşı gelen ve gerçekte kanunlarını kendileri koyan ayrı ordulara sahiplerdi.

Çin sisteminin, yeni kuşakların öncekilere, aynı kuşak içinde gençlerin yaşlılara ve kadınların erkeklere tâbi oluşları üzerine kurulu olduğu söylenebilir. İlişkinin ve bu ilişkiye bağlı yükümlülüklerin yoğunluğu, akrabalıktaki yakınlığa ve uzaklığa göre, dikkatlice belirlenmişti. Temel yapı (şekil bknz.) yükümlülüğün, ilgili kişiden hareketle, her yönde yer alan dört kuşağa, derecelendirilmiş bir tarzda yayıldığını ortaya koymaktadır. İlişkiler, Batı Avrupa'da pek bilinmeyen bir özgüllük içinde tanımlanmıştı. Çin otorite ve itaat sistemine göre, bir amca veya dayının (1) babanızın veya annenizin erkek kardeşi olup olmadığı ve (2) yine bu amcanın, babanızın yaşlı veya genç erkek kardeşi olup olmadığı farklı sonuçlar yaratmaktadır. Bu türden ayrımları göstermek üzere, Çin ak-

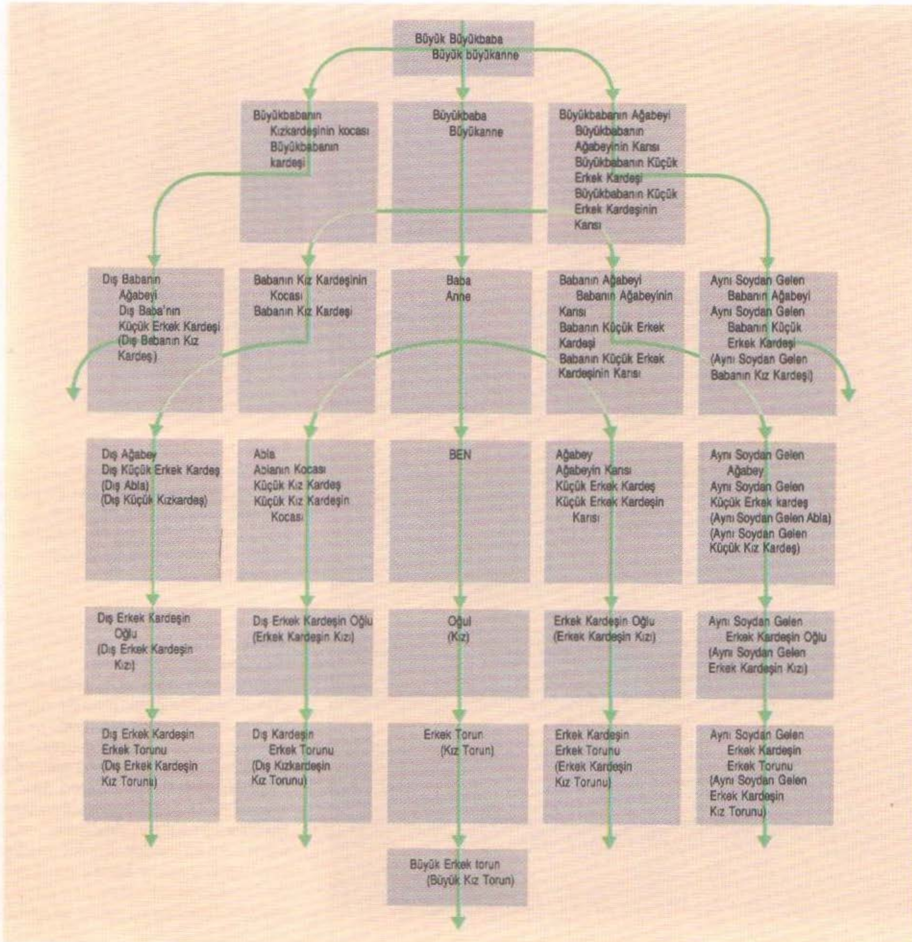

Üstte: Song hanedanına ait, akademik saray üslübuyla, ipek üzerine mürekkep ve renkli boya ile yapılmış bir resimden alınan bu ayrıntı, çocuklarını yıkayan saraylı hanımları göstermektedir.

Sağda: Han hanedanından beri ardarda gelen Çin yasaları, aile bağlarını güçlendirmiş ve aile, uzun bir süre boyunca, geleneksel Konfüçyusçu ahlâk tarafından yüceltilmiştir. Bu albüm resmî, aile türbesinin önünde şükranlarını sunan bir aileyi işlemektedir. Anne ile küçük kız çocuğunun törenlerde yer almadığına ve paravanın arkasından olayı izlediklerine dikkat ediniz.

Sağda, altta: Şekilde gösterilen *her* ilişkiyi, bu ilişkinin tarafları olan her kişi için gerekli olan uygun kişilerarası davranışı tanımlamaya yarayacak biçimde, ayrı bir Çince terim betimlemektedir. Ben'in altındaki kadın kuşaklara ait olan bağlar da ayrıca, kendi özgül terimlerine sahiptir. Nitekim, Ben'in kızının çocukları "dış torun" ve "dış büyüktorun" diye adlandırılmaktadır ama, burada, açıklık sağlama uğruna bunlar gösterilmemiştir. Ağıt yakma, Ben'den dikey ya da yatay veya her ikisinin bileşimi içinde, dört dereceye kadar giden bir ölü için kuraldı. Dolayısıyla, Ben, dikey olarak, kendi büyük-büyük-büyükbabası (burada gösterilmemiştir) için ağıt yakmak durumundaydı. İki akraba arasında, konuşmadaki hitap terimleri lehçeye göre değiştiğinden, genellikle burada verilenden farklıdır ve kesin ilişkiyi örtük olarak anlaşılır kılan biçimde biraz daha basittir.

rabalık terminolojisi 23 temel terim ve bune ek olarak, bu 23 terimin kendi içinde ortaya çıkan çeşitliliklerini gösteren 10 temel değiştirici kullanmaktaydı.

Doğal olarak, bu sistem, Çin tarihinin başlangıcında, bütünüyle olgunlaşmamıştı. Shang döneminde asıl önem verilenin erkek kardeşlerden oluşan gruplar olduğundan kuşkulanmak için çeşitli nedenler bulunmaktadır. Esas ilginin baba-oğul ilişkisine kayması uzun zaman almış ve muhtemelen, ancak Doğu Zhou dönemiyle tamamlanmıştı.

Zaman zaman, derin bir biçimde farklı olan, Çinli-olmayan kavramlarla da bir yarışma vardı. M.S. birinci bin yıl içinde Çin'i yönetmiş olan bazı "barbar" hanedanlar arasında, ölmüş bir akrabanın dul eşiyle, kuşak çizgilerini dahi atlayarak, evlenmek oldukça kabul edilebilir birşeydi. Bu, Çinliler'e iğrenç geliyordu, çünkü yukarıda anahatları verilen, dikkatlice eklemlenmiş ilişkiler yapısını ortadan kaldırıyordu.

Genel olarak söylenirse, "barbar" kadınları, Çinli hemcinslerine göre daha fazla özgürlük sahibiydiler. Ancak, ilk Tang dönemi gibi, "barbar" etkisinin güçlü olduğu dönemlerde, Çinli hanımların ata bindiklerini ve benzeri serbest davranışlar içine girdikleri görülebilmektedir. Güney Song'dan başlayarak, kadınlara ayak bağı takılması biçimindeki dehşet verici uygulamanın nedenleri, doyurucu bir tarzda yerleşmemişti. Bu uygulama, saray dansözleri arasında başlamış ve aristokrasinin toplum tarafından taklit edilmesine bağlı olarak, sonuçta ayakların daha da küçülmesine neden olup dans sanatını ortadan kaldıracak derecede yaygınlaşmıştı. Acaba en aşağı sınıflar dışında her toplumsal sınıfa ulaşmış, ülkenin en güneyindeki bölgelerin dışında her bölgeye erişmiş bulunan bu geleneğin, ortalama Çin kadınını, utanmaz barbarlardan ayıracağı mı düşünülmüştü? Uzmanlar, buna ek olarak, bu uygulamanın vajinayı daha sıkı hale getirerek seksi daha heyecanlı kıldığını ileri sürmüşlerdi. Nedenler ne olursa olsun, bu uygulama kadınların davranışlarını sınırlandırmıştır. Song döneminde ve Yuan döneminin başlarında, gezici kadın tüccarlar ve hatta, Aşağı Yangzi pamuk sanayisinin öncüsü Taocu rahibe Huang gibi kadın girişimciler vardı. Sonraki hanedanları döneminde bunların benzerleri olmuştur.

Baharlar ve Güzler döneminde güçlü devletlerin ortaya çıkışı, aileye bağlılık konusunda rakip bir merkez ortaya çıkarmıştı. Konfüçyus, kendine özgü bir biçimde, ana-babadan birine kendini adamış olmanın, devlete adanmışlığa üstün gelmesi ve suç işlemiş bir babayı oğlunun koruması gerektiği görüşünü benimsemişti. M.Ö. 4. yüzyılda, Lord Shang'ın egemenliğindeki Qin krallığı, devletin yararı için aile birliğini parçalamaya yönelik tek açık çabayı göstermişti. Buna göre, ikinci ve sonraki oğullar büyüdükten sonra, böyle yapmamaları halinde vergi yükümlülükleriyle tehdit edilerek, ayrı yaşamak zorunda bırakılmışlardı. Daha sonra gelen ideologlar, bu uygulamayı, Qin'in, bu tür kuralların toplumsal olarak istikrarsızlık yaratıcı etkilerini anlamaktaki başarısızlığının tipik bir örneği olarak değerlendirmişlerdi. Han'dan sonra gelen hanedanlar, memurlara, babalarının ölümünden sonraki 27 aylık yas süresince işlerinden ayrılma zorunluluğunu getirerek, ailenin kuramsal önceliğini kabul etmişlerdi. Bu memurlar, sahip oldukları yönetme hakkını, bir ölçüde, toplumsal düzenin veya bir diğer deyişle, uygun aile ilişkilerinin garanticileri olarak sahip oldukları rollerden dolayı elde etmişlerdi.

Bunun aksine, Çin miras hukuku aileyi zayıflatmıştı. İmparatorluk zamanında, erkek mirasçıların mül-

kiyeti, az ya da çok eşit olarak paylaşmaları zorunluydu. Bu, zenginliğin hızlı bir biçimde birikmesini önlemişti. Bunun üstesinden gelmek için de, aileler, çoğu kez, işletmecilerin çekip çevirdiği kollektif mülkiyet biçimini yaratmışlardı ama, birbirini izleyen mirasçıların ellerinde toplanan büyük ve kalıcı mülkler ortaya çıkmamıştı.

Kabul Törenleri

Oğlan çocukları kızlardan daha değerliydi. Bir kız çocuğunu yetiştirmek, sonuçta başka bir yere gidecek olan bir emek gücüne yatırım yapmak demekti. Bu, atasözünün de dediği gibi, "bir başkasının tarlasını işlemek"ti. Kız bebeklerin bir bölümü, doğum anında ebeler tarafından boğularak öldürülür ve her zaman evlenme çağına gelmiş kızların sayısında bir yetersizlik olurdu. Kadınların evlenme oranı yüzde 100'e yakındı. Sadece çok küçük bir kesim, yaşlı anababalarına bakmak veya Taocu yahut Budist rahibe manastırına girmek için evlenmezdi. Çin'in birçok yöresinde anneler, gerçek bir evliliğin maliyetini azaltmaya, oğulları için bir eşin varlığını garantilemeye ve belki de, bazen çok erken bir yaşta evlerine alıp yetiştirdikleri çocuk nişanlılar yoluyla kendilerine daha itaatkâr olacak gelinleri sağlama almaya çalışırlardı. Bazen, gelin olacak kızların kıtlığı, oğlan çocuğu olmayan bir kız annesine, genç bir erkeği, damadı olarak kendi evinde oturmaya ikna etme ve bu erkeğin emek gücünü kendi hanesine katma olanağı veriyordu.

Kadınlar erken evlenirlerdi. Sonradan nasıl hızla evlendirildikleri hakkında, büyük ölçüde bilgi bulunmadığı beşik kertmesi uygulamaları dışarıda tutulursa, ortalama yaş 17'nin pek üstünde değildi ve bu civarda seyretmekteydi. Erkeklerin evlenme yaşı ise çok daha değişkendi ve ekonomik koşullara bağlıydı. Çokkarılılık, zengin sınıflarca uygulanıyordu ve ikinci eşlerle odalıklar, ilk eşin buyruklarına tâbi bulunuyorlardı.

Erkek ve kız çocuklar, bir bakıma farklı yetiştirilirlerdi. Altı yaşına kadar bir erkek çocuğa annesi ve kadın akrabaları bakardı. Erkek çocuğa hoşgörüyle yaklaşılırdı. Bunun gerekçesi de, "onun henüz olan biteni anlamadığı" olurdu. Yedi yaş dolayında, erkek çocuk, okulun ve babasının erkek otoritesi altına girer ve sıkı bir disipline tâbi kılınırdı. Erkek çocuk, kaderine razı olmayı öğreninceye kadarki ilk birkaç yıl boyunca, genellikle kızgın bir durumda olurdu. Çinlilerin karakterlerindeki belli bir ikilik, belki de bu yetiştirme tarzına bağlanabilir: Bir yanda, çocuk güçsüzlüğüne ilişkin Taocu düşler ve Taoculuğun doğayı bir tür müşfik anne haline getirmesi; diğer yandan ise, Konfüçyusçu görev ahlâkı ve bir kimsenin kendini geliştirmesi gerektiği yolundaki güçlü duyguyu. Genç kızlara daha az hoşgörü gösterilirdi ve onların yaşamlarındaki asıl şok, daha sonra -evlilikte- ortaya çıkardı. Evlilikler, normal olarak, ana-babalarca hazırlanır ve bireylerden çok ailelerarası birleşmeler olarak görülürdü. Daha da anlamlı olarak, ne devlet ne de (Budizm veya Taoculuk biçimindeki) dinsel örgütlenme bu evlilik törenlerinde herhangi bir rol oynardı. Gelinin müstakbel kocasını ve kayınvalidesiyle kayınpederini, evlilik töreninden önce görmesi de, ayrıca, alışılmadık bir durumdu.

Erkek kardeşler ve karıları, didişmeyi alışkanlık edinmişlerdi. Bu, Çinli ailelerin çoğunun, anababanın ölümünden sonra parçalanmasının ve mülkü bölüşmelerinin temel nedenidir. Her ne kadar geniş aile ideal olma özelliğini sürdürmüşse de, bu aile çok ender olarak uzun ömürlü olmuştu ve kural olmaktan çok bir istisna oluşturuyordu.

Çin'deki cenaze törenleri, pahalı, gösterişli ve gürültülü işlerdendi ve kısmen ölenin ailesinin toplumsal konumunu pekiştirmek amacıyla düzenlenirlerdi. Ağıt yakanlar, kendilerinin ölen kişiyle olan özel ilişkilerini simgeleyen tipte ve bazen de renklerde giysiler giyerlerdi. Cenaze töreni, böylelikle, kısmen bu ilişkileri yeniden tanımlamak için bir fırsattı. Bu, bazen çekişmeli de olabiliyordu. Örneğin, bir oğulun matem elbisesini giymiş olan bir ağıtçı, böyle yapmakla, aynı zamanda tereke üzerinde payı olduğunu da iddia ediyor demekti.

Güney Çin'de gömme işlemi iki kez yapılırdı: Bir kez geçici ve bir kez de kalıcı olarak. Falcılığın sözde bilimine olan inanış, insanları, ataların kalıcı mezarlarının konumlandırılış biçiminin, kişinin sahip olacağı zenginlikler üzerinde doğrudan etki yapacağına inanmaya yöneltmişti. Bu mezar konumlarının, atanın soyundan gelen farklı kişilere farklı etkiler yapacağı ileri sürülmüştü ve bu nedenle de, erkek kardeşler, bazen neresinin seçileceği konusunda tartışma içine giriyorlardı.

Ölünün kemikleriyle böyle oynamanın bölücü etkilerine karşıt olarak, atalara tapınma, bir akrabalık grubunun ne gibi ortak yönleri olduğunu vurgulamaktaydı. Ev içinde adaklar, geriye doğru dört kuşağın olmüşlerinin ağaçtan "ruh-levha"larına yapılırdı. En azından yılda bir kere, baharda, aile, ataların mezarlarını ziyarete giderdi. Aile büyükleri arasında daha önemli olanlar için yapılan daha resmî tapınmalar, aile soy çizgisine ait salonlarda yapılır ve erkekler tarafından gerçekleştirilirdi.

Bütün önemli soyların, içinde kabul edilmiş alt kuşakların sıralandığı soyağacı tabloları vardı. Eğer soya mensup olanlardan biri, uygunsuz olduğu düşünülen bir davranışta bulunursa, bu soy çizgisinden çıkartılabilir ve adı kayıtlardan silinirdi.

Üstte: Aile birimi, Çin'de güçlü olmaya devam etmektedir. Aileler birlikte yaşamakta ve bir çocuğun ana-babası bir yere gittiğinde büyük ana ve babalar doğal olarak çocuk bakımını üstlenmektedirler.

Solda: Güney Song hanedanından itibaren kadınların ayaklarının giderek artan sertlikte bağlanması, hareketlerini ciddi ölçüde sınırlandırarak, onları eve ve en yakın komşuluk ilişkileri içine hapsetmiştir. Bu uygulama ilk olarak Protestan misyonerlerinin karıları tarafından saldırıya uğradı ve kaldırıldı. Bu fotoğraf, geleneğin bugüne kadar son bir iki örneğinden birini göstermektedir.

nunla birlikte Taiping ahlâkî edebiyatı, geleneksel aile ilişkilerinin çoğunu ve kadınlardaki itaatkârlık ve iffet erdemlerini vurgulamayı sürdürüyordu. Ayrıca, anlaşılması güç bazı gaddarlıklar da oluyordu. Uzak güneyden gelen Taipingler, ayakbağı takan kadınlardan hoşlanmıyorlardı ve ağır işlerde çalışırken ele geçirdikleri Yangzi vadisinin yarı sakat kadınlarını, sonuç olarak kadın toplama kamplarına dönüşen yerlerde, kendi kadınlarının gözetimi altına sokmuşlardı. Ayaklanmanın önderi Hong Xiuquan, kalabalık haremiyle ve yatak zevklerine olan aşırı düşkünlüğüyle kötü bir örnek oluşturuyordu.

19. yüzyılın sonlarında, Protestan misyonerleri, ayakbağını ortadan kaldırmaya ve kızlara okul eğitimi vermeye yönelik hareketleri başlattılar. Her ikisi de, Çinliler tarafından hızla benimsendi. Yaklaşık aynı dönemde, Çin'in en radikal düşünürlerinden ikisi, bir kurum olarak aileye karşı kuramsal bir saldırı başlattılar. *Özgecilik Hakkında İnceleme* başlıklı yapıtında Tan Sitong, bireysel bilinçliliklerin bütünsel bir toplumsal birlik içinde birleştirilmesini de istemiş olmakla birlikte, kişisel özgürlük ve bireylerarası eşitlik adına ailenin tümüyle ortadan kaldırılmasını talep etmişti. Kang Youwei'nin *Büyük Tekbiçimlilik* adlı yapıtında betimlediği ütopyası, kısa dönemli birlikte oturma sözleşmeleri ve çocuk yetiştirmek ve yaşlıların bakımını sağlamak için uzmanlaşmış kurumlar gibi özellikleri içeriyordu. Kang, devlete, devletin iyiliği için adanmış ve minnet borçlu olmayı evlât sadakatinin yerine koymayı amaçlamıştı. Aileyi kökünden yoketmeye yönelik pratik çabalar ise, sadece, soyadı kullanmayı reddeden bazı anarşistlerce gerçekleştirilmişti.

İktidara geldiğinden beri, Çin Komünist Partisi, aileyi ve akraba bağlılıklarını zayıflatmaya yönelik girişimlerde bulunagelmişti. Gösterişli düğün ve cenaze törenleri yasaklanmış ve falcılığa dayanan gömme işlemleri engellenmişse de, tam bir başarı sağlanamamıştı. Daha uç bir düzeyde, çocuklar, karşı devrimci hareketlerle suçlanan ana-babalarını aşağılamaya zorlanmışlardı. Hernekadar çocuklara okullarda uygulanan beyin yıkama, ana-babaları, onların yanındaki söz ve davranışlarında dikkatli olmaya zorlamışsa da, kanıtlar, aile bağlarının hâlâ güçlü olduğunu göstermektedir.

Son zamanlarda Çin ailesi, birbirine zıt yönlere doğru hareket halindeydi. Halk Cumhuriyeti'nin kırsal bölgelerinde evlerin büyük bölümü hâlâ özel ellerdedir. Bu, iyi işleyen bir hane ekonomisi katlanılabilir bir yaşam için vazgeçilmez olduğundan, eski kuşaklara önemli bir güç vermektedir. Evlilikte eşlerin seçimi, hâlâ ana-babalara bağlıdır, ama gençler de veto hakkına sahiptir. Kaynana ile gelin arasındaki ilişki, ustalıklı bir biçimde değişmiştir: gelinin, kollektif ekonomi içinde, işe gidip çalışması halinde, küçük çocuklarına bakması için büyükanneye ihtiyacı vardır. Buna karşılık, gelinin daha fazla para kazanabilme gücü, artık ona, evin yaşlı hanımı karşısında, eskisine göre değerlenmiş bir statü vermektedir. Çocukların büyükanne büyükbaba tarafından yetiştirilmesi ise, çelişkili bir biçimde, onların eski değerlerle yüklenmesinin de bir yolu olmaktadır.

Kentsel ekonomide, evli çiftler genel olarak erkeğin ailesiyle birlikte veya onlara yakın bir yerde yaşamaktadırlar, ama kendilerinin orada kalmalarının bedelini de ortaklaşa olarak ödemektedirler. Eş seçimi, başlangıçta, daha çok gençlerin kendileri tarafından yapılmakta, fakat ana-babanın ve çalışılan işyeri birimindeki kadroların vetolarına da bir dereceye kadar tâbi bulunmaktadır. Kuşaklar arasındaki karşılıklı ekonomik bağımlılık oldukça azdır. Çocuklara, ortak-

Tepede: Bu örnek aile, gülen yüzlerden oluşan ve siyasal içeriği yüklü idealleştirilmiş bir dünyayı işleyen köylü resimlerinde güçlendirilmiş olan Mao'nun denetleyen gözleri altında yemek yiyorlar. Bu fotoğraf, tek-çocuklu aile kampanyasından önce çekilmiştir.
Üstte: Bir ağaçblok baskısına göre yapılmış bu çizim, -sağlıklı, zengin ve en yüksek onurlara erişen- beş erkek çocuk vaadeden bir şans muskasını görüntülemektedir. Çin'de aileler, bugün, hâlâ erkek çocuk sahibi olmayı yeğlemektedir. Kırsal yörelerde, doğum kontrolü kampanyalarına rağmen, ilk doğan çocuk kız olursa, aile, çoğunlukla ikinci bir çocuk yapmaya çalışmaktadır.

Kadınların Konumu ve Çağdaş Aile

İmparatorluk döneminin sonlarında, bir avuç yazar, kadınların zihinsel açıdan ve yaratıcılık bakımından erkeklerle eşit oldukları davasını savunmuşlardı. *Taşın Öyküsü*'nün yazarı Cao Xueqin, muhtemelen bunların en ünlüsüydü. Hicivci Li Ruzhen, geleneksel cinsiyet rollerinin tersine çevrildiği düşsel bir toplumu anlatan *Aynadaki Çiçekler* adlı bir roman yazmıştı. Ayrıca, kahramanlık öykülerinin maceraperest erkeksi kadın şövalyesi ve güney Çin'in, evlilikten kaçınmak için biraraya gelmiş kız dernekleri gibi sonraki özgürleşme hareketlerinin dayandıkları, dağınık edebî ve toplumsal gelenekler de vardı.

Modern çağda kadınların statüsünü yükseltmeye yönelik ilk girişim, 1850'lerdeki Taiping ayaklanmalarınca gerçekleştirilmişti. Kısmen Hıristiyan nitelikli ideolojileriyle bunlar, erkeklerle kadınların, Tanrı'nın oğulları ve kızları olarak eşit değerde oldukları görüşünü benimsemişlerdi, ama Konfüçyusçu mirasları, şehvet düşkünlüğüyle cinsel uygunsuzluğu, günahların en ciddilerinden kabul ederek, bir sabit fikir konusu haline getirmelerine neden olmuştu. Taipingler, ayakbağını ve fahişeliği yasaklamışlar ve kadınlara, kamusal alanda faaliyette bulunma olanağı sağlamak üzere, oldukça fazla özgürlük vermişlerdi. Getirdikleri düzenlemeler, kadın ve erkeğe, ilke olarak, eşit toprak hakkı sağlıyordu. Hatta, tümüyle kadın askerlerden oluşan bir Taiping ordusu bile vardı. Hareketlerinin başlangıçevresinde Taipingler cinsiyetleri birbirinden ayırmış ve aile yaşamına geçici olarak son vermişlerdi ki, bunun bir amacı, askerlerin zihinlerini zafer üzerinde yoğunlaştırmaktı. Bu-

laşa yuvalarda bakılmaktadır. Bu, asıl duygusal güveni (yaşlılardan çok) akran gruplarında bulan ve böylelikle de köy çocuğununkinden farklı olan bir karakter tipi ortaya çıkarmaktadır. Anaokullarındaki örgütleniş ve işleyişin, gündüz uykusu ile tuvalet eğitiminin, belli zamanlarda hep birlikte yaptırılması gibi, ürkütücü olduğu belirtilmektedir.

Son on yıldır, çocuk sayısını sınırlandırmaya yönelik artan bir devlet baskısı bulunmaktadır. Bu baskı, uymayanlara, refahtan aldıkları payların eksiltilmesi ve başka yaptırımların uygulandığı tek-çocuklu aile politikasında doruğuna ulaşmıştı. Fabrikalarda çalışan kadınların ise, bazen, doğurmasına izin verilen çocuğunu ne zaman yapabilecekleri dahi belirlenmişti. Açıktır ki, bu politikanın başarılı olması halinde, erkek soy-çizgisini üstün gösteren özelliklerden geriye kalanlar da yokolacaktır, çünkü her kuşakta, ailelerin yarısının erkek mirasçıları olmayacaktır.

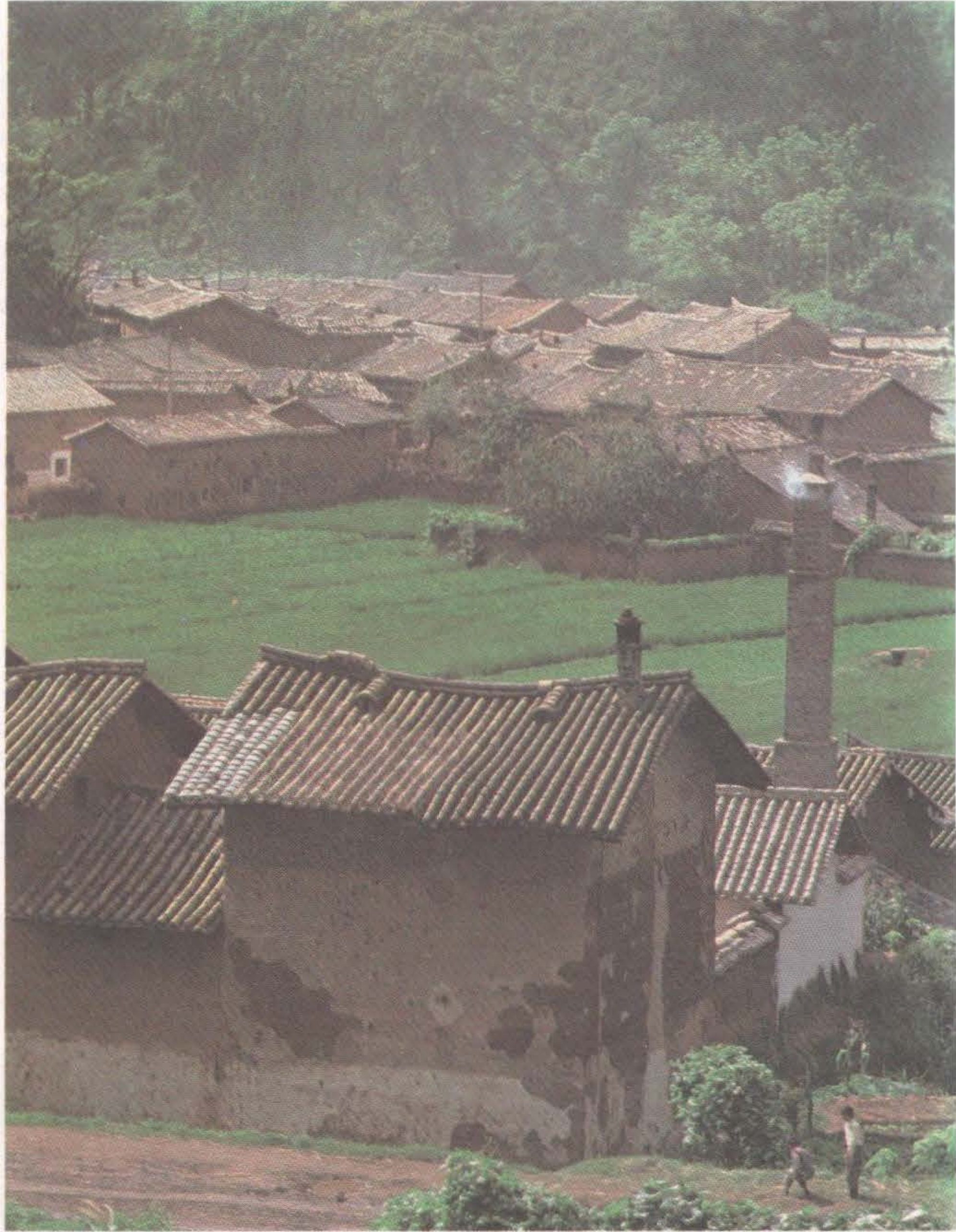
Denizaşırı ülkelerde yaşayan Çinliler ve Tayvanlılar arasında, kadın eğitimi ile kadınların meslek sahibi olmalarının değerine inanmış olmanın sonucunda biçim değiştirmiş olsalar da, eski aile değerleri güçlerini sürdürmektedirler. Çağdaş ekonomik yaşamın etkisi, her zaman, geleneksel akrabalık bağlarının parçalanması biçiminde olmamıştır. Birkaç somut durumda, akrabalar arası ilişkiler ağının, akrabaların çevre, teknik bilgi, kredi ile toplumsal ve ekonomik destek sağlamaları bakımından ne denli değerli bir öğe olduğu kanıtlanmıştır. Hatta, bir iki örnekte ise, bu ilişkiler ağı, sonuç olarak, daha da güçlenmiştir.

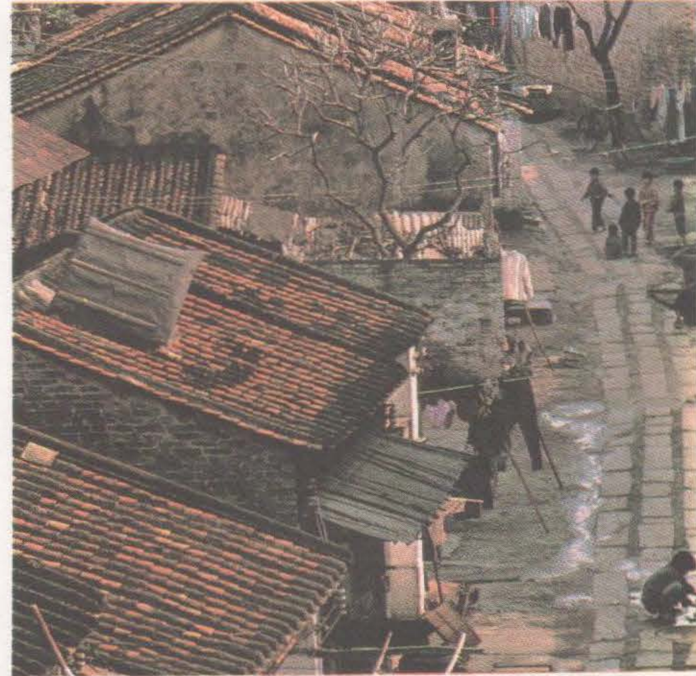
Konut Mimarisi

Zengin Çinli ailelerin evleri, hem kentte, hem de kırda, İmparatorluk Sarayı ile saray tarzında yapılmış tapınakların yapısına benzer bir biçimde düzenlenmişlerdi. Avluların sayısı, rütbeye ve zenginliğe bağlı olarak azalmaktaydı. Kapalı bir mekân içinde güneye bakan bir ana bina, merkezden geçen kuzey-güney ekseninin kuzeyine yerleştirilmişti. Burada aile reisi yaşardı. Yan binalar ve daha küçük odalarda akrabalar otururdu. Hizmetçiler, girişe yakın olan güney duvarı boyunca sıralanmışlardı. Girişte, mahremiyeti sağlamak amacıyla yapılmış bir "ruh duvarı" bulunuyordu. Bu tür paravanalar, bugün de, Pekin sokaklarından avlu içlerinin görülmesini engellemektedirler, ancak büyük avlulu evler, artık ya birkaç ailenin birlikte yaşadığı yerlere, ya da kamu kurumlarına dönüştürülmüştür.

Daha az zengin olan Çinlilerin geleneksel evleri, tek bir avlu ile kuzeye yerleştirilmiş bir ana binadan oluşmaktadır. Yan binalar bazen atölye olarak kullanılmaktadır. Bugünün çok katlı binalarından görülen Pekin ve Xi'an'ın avlulu evleri, çoğunlukla bu tiptendir.

Daha az geleneksel olan ve etnik azınlık gruplarına ait olan mimari, bölgeden bölgeye değişmektedir. Güneyde, çamurdan duvarlı, çatıları saz ve yapraklarla kaplı veya kiremitli olan evler, içiçe, kümeler halinde inşa edilmektedir. Beyaz badanalı duvarları ve süslü üçgen tepelikleri bulunan evler, Anhui'nin dağlık bölgelerinde yapılmakta, buna karşılık, Shanxi Eyaleti'nde evler, lös bölgelerindeki kumtaşlı tepe yüzlerine oyulmaktadır. Tibet'te evler, çamurdan yapılmakta ve beyazla badanalanmakta veya aşıboyasıyla boyanmaktadır. Kırsal bölgelerde, düz, ağaçtan bir dam, hayvanlar için saman ve yem depolamakta kullanılmakta ve hayvanlar alt kattayken de, yukarıda oturanlara sıcaklık veren bir dam örtüsü olarak işlev görmektedir. Moğolistan ve Xinjiang'da, göçebe çobanlar, içleri halı ve keçelerle döşenmiş, portatif kafes çerçeveler üzerine gerilmiş deriden daire biçiminde çadırlar kurmaktadırlar.

Üstte: Yunnan eyaletindeki Kunming yakınlarında, Yi etnik grubuna mensup olanların oturduğu bir köy.

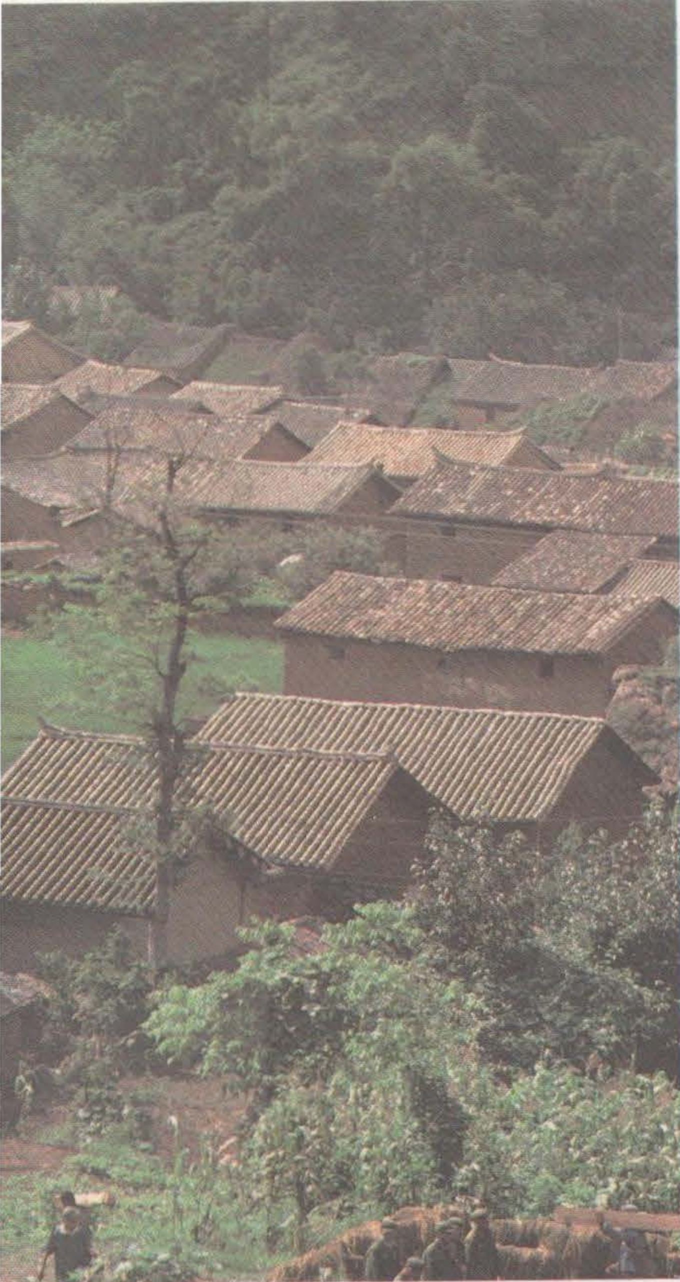
Sağda: Guangzhou'dan tipik bir sokak manzarası.

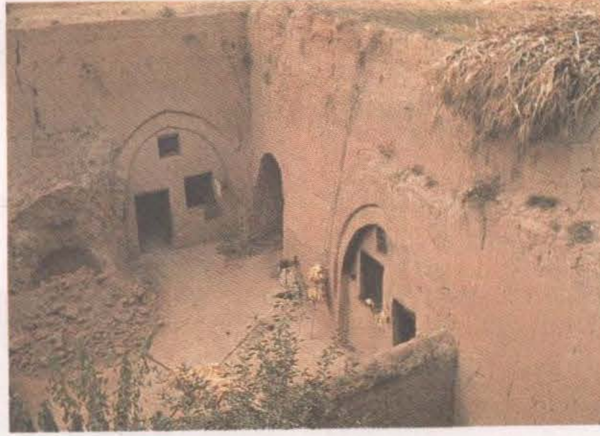
En sağda: Yunnan'daki Kunming'in varoşlarındaki bu saz damlı çiftlikte yaşayanlar, iyi hazırlanmış özel topraklara sahiplerdir.

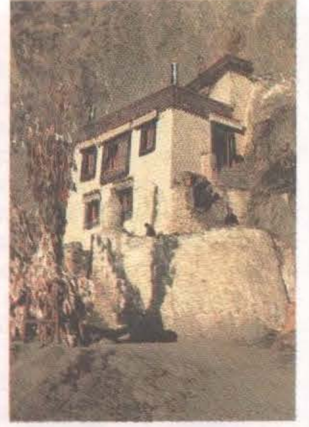
Altta: Shanxi eyaletinde evler, yumuşak lös toprağına oyulmaktadır.

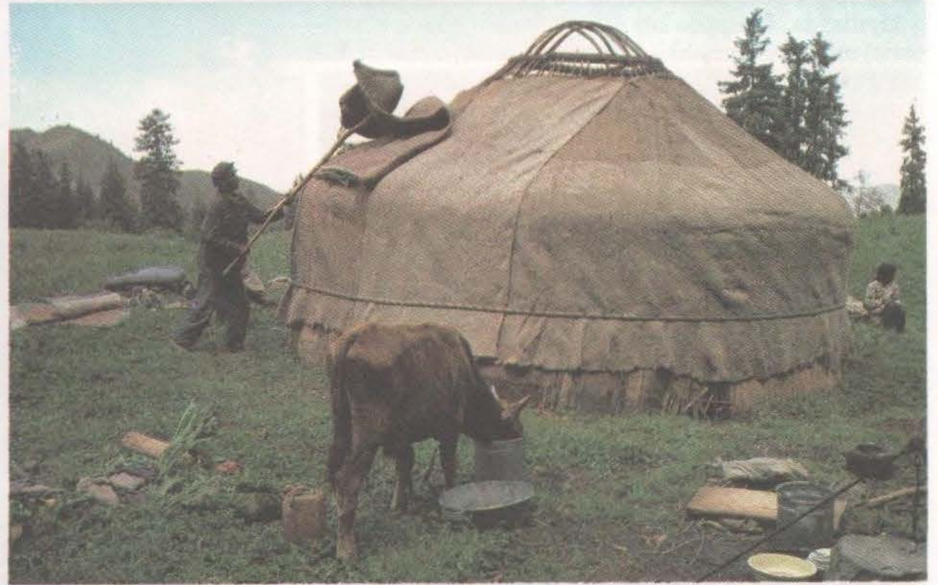
Altta, sağda: Bu Tibet evinin dışındaki flamalar, evin bir bölümünün bir türbe olduğunu göstermektedir. Tibet'teki diğer birçok ev gibi, burası da her yıl, Tibet Yeni Yıl Şenliği için yeniden boyanmaktadır. Ağaç çatıda hiç çivi kullanılmamıştır; bütün eklentiler geçmedir.

Altta, ortada: Göçebe bir çoban, Çin'in kuzeybatısındaki Tianshan'da (Gök'ün Dağları) çadırının son rötuşlarını yapıyor.

Çin ve Batı

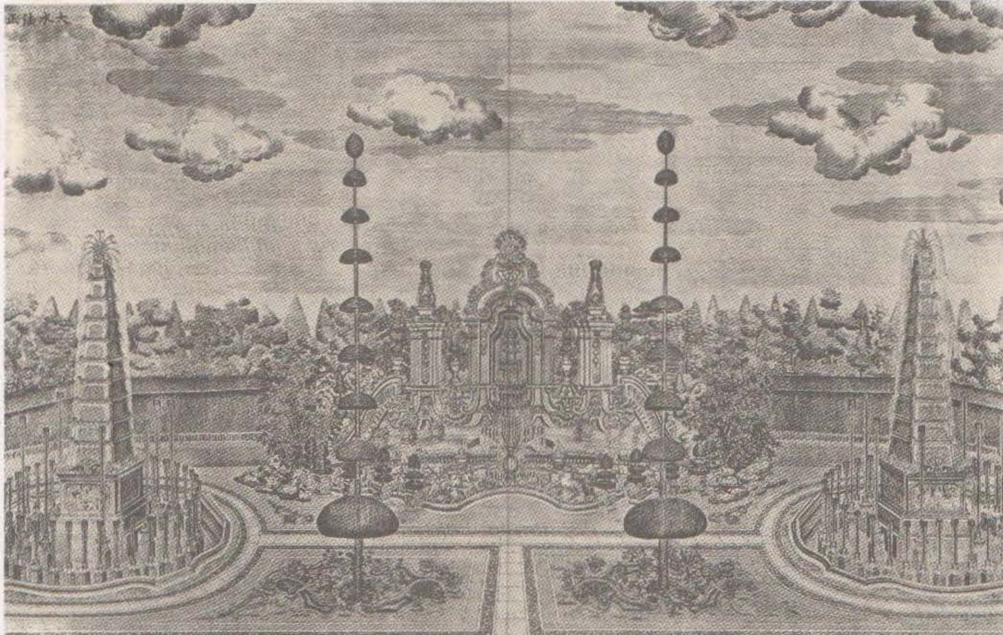
Çinliler, geleneksel olarak, kendilerini, uygar dünyanın merkezinde yer alan insanlar olarak görüyorlardı. Bununla birlikte, Tang ve Song dönemlerine kadar, yabancı olana ve yabancı etkilere, örneğin orta Asya'dan hem Budizmi, hem de, bugün "Çin" müziğine özgü olarak bildiğimiz şeylerin çoğunu alacak ölçüde görece açık olmuşlardı. Çinlilerde yabancı korkusunun ortaya çıkmasına ve ilk Ming imparatorunun sınırları kapatmasına yol açan şey, muhtemelen, 13. ve 14. yüzyıllardaki Moğol işgalinin getirdiği şiddetli sarsıntıydı.

Avrupalılarla ilk temaslar, çoğunlukla (16. yüzyılda Makao'ya yerleşmiş olan Portekizliler gibi) tüccarlarla ve misyonerlerle (hepsinden önce de, 17. ve 18. yüzyıllarda, Pekin'de bir ölçüde kabul gören Cizvitlerle) olmuştu. Karşılıklı tutumlar karmaşıktı, ama bu dönemde Avrupa, genel olarak, (Cizvit raporlarının sonucunda) Çin'e hayranlık duymuş ve Avrupa Çin'i değil, Çin Avrupa'yı etkilemişti. Çin üslûbunun iki dalgası da, ayrıca, Batı sanatı üzerinde önemli bir etki yapmıştı. Cizvit ressam Castiglione (Lang Shining)'nin 18. yüzyılda geçici bir etki yaptığı Qing sarayının dışında, Çin'i Avrupa'dan gelip etkisi altına alan, karşılaştırılabilir herhangi bir sanatsal akış olmamıştı.

18. yüzyıl sonlarıyla 19. yüzyılın ilk yarısında, karşılıklı anlayışsızlık ve düşmanlık, gözle görülür bir biçimde kötüleşmişti. Bu, hiç kuşkusuz, kısmen, Çin ile hızla çağdaşlaşan Avrupa arasındaki bilgi ve güç farkının çok daha genişlemesi yüzündendi. Çinlilerin Batı karşısındaki hoşnutsuzlukları, imparatorluğu daha serbest bir dış ticarete açılmaya zorlamış olan "Afyon Savaşları" diye adlandırılan savaşlarla ve sonraki aşağılanmalarla artmıştı. Hıristiyan misyoner faaliyeti, Çin eğitimine olan katkısının vazgeçilmez ve yararlı olduğu zaman içinde anlaşılmış olsa da, ilk başta, şiddetli bir kültürel kızgınlık kaynağı olmuştu.

İçinde bulunduğumuz yüzyılda Çin'in Batı'yı zihinsel ve kültürel olarak özümlemesi, esas olarak en yakın çağlar üzerinde yoğunlaşarak ve Batı Orta Çağı'na hiç ilgi göstermeyip Batı eski çağına da sadece çok sınırda bir ilgi duyarak, son derece seçmeci olmuştur. Batı'ya karşı bu yaklaşım, aynı zamanda, en uç noktasına "Kültür Devrimi"nin Beethoven ve Shakespeare'e karşı giriştiği saldırılarla ulaşan neredeyse tiksintili bir itişin belirlediği dönemlere bölünmüştür.

Sağda, üstte: 1815 ile 1821 arasında yapılmış olan Brighton Pavyonu'ndaki Çin işi süslemelerin en kalabalık süslü ve gösterişli olanı, John Nash tarafından tasarımlanmıştır. Duvar kâğıtlarıyla sanat eserleri Çin'den ithal edilmiştir. Pavyon'un Hintli özellikteki dışı ve Çinli üslûbundaki iç kısmı, ikisinin de, bir anlamda, Batı'nın "Doğu"yu bir bütün olarak kavrayışı içinde olması nedeniyle çok da ters düşmemektedir. Sağdaki sandalye bambudandır ve soldaki dolap ise İngiliz olup masif ağaçtan bambu taklidi olarak yapılmıştır.

Sağda: Bu gravür, Castiglione'nin tasarımlarına göre yapılmış olan Pekin dışındaki Yazlık İmparator Sarayı'nın fıskiyeleriyle bahçesini göstermektedir. Barok tarzındaki saray ve bahçeleri, Fransız ve İngiliz güçlerince, 1860'da tahrip edilmiştir.

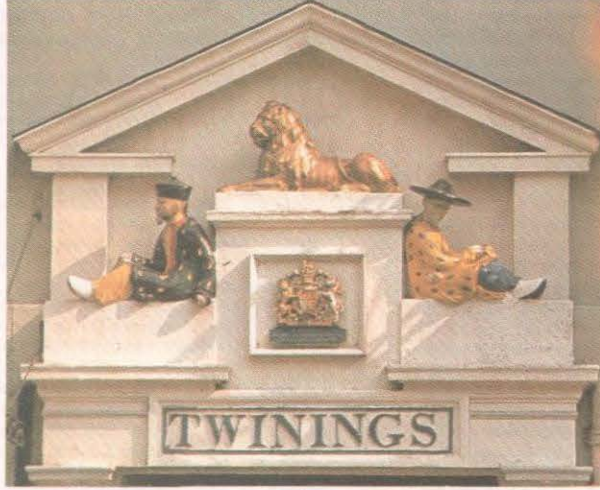

Altta, solda: Londra'daki Strand'de bulunan Twinnings çay mağazasının üstündeki Çinli heykelcikleri, Çin çay bitkilerinin 1830'larda Robert Fortune tarafından çalınıp, Hindistan ve Seylan'da çay sanayiinin gelişmesine yol açacak biçimde Kalküta'nın Botanik Bahçesi'nde ekilmelerinden çok önceki bir tarih olan 1787'den kalmadır. Nitekim, bu heykelcikler kümesi içinde hiçbir Hintli bulunmamaktadır.

Altta, sağda: 19. yüzyıl ortalarında, misyonerler ve gezginler tarafından Batı'ya getirilmiş olan birçok Çin bitkisi türünden biri olan ve 1855'te *Botanical Magazine*'de görüntülenmiş olan *Mahonia bealii*.

Ortada, solda: Bu Çinli porselen heykelcik, 1750'de, Bristol'daki Benjamin Lund'un fabrikasında yapılmıştır.

Ortada, sağda: Bristol porselenindeki Avrupalı desenler, Qing hanedanının son dönemlerinde, Çin'de yaşayan Çinli sanatçılar tarafından, özellikle Batı ihraç pazarı için, son derece titiz bir kesinlikle kopya edilmiştir.

Sağda: Puccini'nin "Çin" operası *Turandot*'daki başrolü için süslenmiş olan Maria Nemeth, Çin saray elbiselerinin tümüyle Batılı bir yoruma göre giyinmiştir.

Altta: Çinli bir süs köpeği olan Pekin köpeği, yüzyıllar boyunca Çin imparatorluk ailesinin özel olarak yetiştirilen, en değerli evcil hayvanı olmuştu. Bu hayvan Batı'ya, kuvvetleri Pekin'deki Yasak Kent'i 1860'ta işgal ettikten sonra, İngilizler tarafından getirilmişti. Bu hayvan şimdi Batı'da popülerdir, ama Çin'de nesli tükenmiştir.

Üstte: Sydney'deki Çinli topluluğu, Çin Yeni Yılı'nı, canlı bir ejderha dansıyla kutlamaktalar.

Sağda: New York'un Çin mahallesinde bulunan, kırmızı sütunları ve yeşil Çin tarzı tepesiyle geleneksel renklerde boyanmış bir telefon kulübesi.

Resimlerin Listesi

Kısaltmalar: ü= üstte, a= altta, o= ortada
Kapak içlerindeki yapraklar: Jiangxi eyaleti, GD Çin, atlasından sayfalar,
18 yüzyıl: Add. Ms 16356, British Library, Londra

Sayfa

2-6. Çin gölge kuklaları: Mark Fiennes, Londra.
8-9. Çizimler John Fuller tarafından yapılmıştır. Cambridge.
13. Chen Hongshu'nun *Su Kenarı* adlı yapıtından.
14. Tablo: çizimi John Brennan tarafından yapılmıştır, Oxford.
18 ü sol. Xinjiang'lı bir Rus erkeği: Claude Sauvageot, Paris.
18 üo. Shanxi eyaletinden bir Han grubu: Caroline Blunden, Londra.
18 ü sağ. Güney Yunnan'dan bir Dai kızı: Claude Sauvageot, Paris
18 o sol. Miao azınlığı: Claude Sauvageot, Paris.
18 o. Hani kadını ve çocukları, Yunan: Claude Sauvageot, Paris
18 a sol. Tibet ailesi, Lhasa: Claude Sauvageot, Paris.
18 a sağ. Xinjiang'lı bir Uygur erkeği: Claude Sauvageot, Paris.
19 o. Moğol çift: Claude Sauvageot, Paris.
19 a. Xinjiang'lı Kazak erkeği: Davit Thurston, Londra
20 ü. Öküzlerle sürülen alanlar: Marc Ribaud, Magnum/John Hillelson Agency, Londra
20 o. Guilin dorukları: Richard ve Sally Greenhill, Londra.
42 ü. Kolza tarlaları, Gansu eyaleti: Robent Harding Associates, Londra.
42 o sol. Tianshan: Caroline Blunden, Londra.
42 a sol. Eski İpek Yolu, Turfan: Han Juce, Pekin, Zefa, Londra.
42 a sağ. Gobi: David Thurston, Londra.
43 ü. Lös bölgesi, Shanxi eyaleti: Caroline Blunden, Londra.
43 o sol. Tibet'ten Everest Dağı: Zara Fleming, Londra.
43 o sağ. Merkezi ova, Shanxi eyaleti: Caroline Blunden, Londra
43 a. Yangzi koyakları: Alan Hutchison Agency, Londra.
44-45. Guilin Eyaleti: Bruno Barbey, Magnum, Paris
46 ü sol. Güney Sichuan vadisi, Guizhou: Caroline Blunden, Londra.
46 ü sağ. Shilin, taş ormanı, Yunan: David Thurston, Londra.
46 a sol. Sanayi tesisleri, Anshan, Mançurya: Peter Carmichael, Aspenct, Londra
46 a sağ. Huangshan'da dağların dorukları, Anhui: Caroline Blunden, Londra.
47. Chen Hongshu'nun *Su Kenarı* adlı yapıtından.
48-49. Shang balta kafası, Anyang: Cultural Relics Bureau, Pekin ve Metropolitan Museum of Art, New York'un izinleriyle.
51 Neolitik köyün Tang Muli tarafından yeniden yapılmış çizimi, Londra.
52 ü. Yangshau çömlek tepesi: Museum of Far Eastern Antiquities, Stockholm.
53 ü. Yangshao çömleklerinden balık motifleri: *Hsi-an Panp'o*'ya göre Pekin, 1963.
53 o. Siyah çömlek kap, Longshan, M.Ö. 2000-1500 dolayları: Museum of Far Eastern Antiquities, Stockholm.
53 a sol. Gansu'dan boyalı bir kavanoz: Bulloz, Paris
53 ao. Spiral desenli kap, Yangshao: Musée Cernushi, Paris (fotoğraf Giraudon, Paris).
55 ü. Sürtme baskılara göre yapılmış resimyazılar.
55 a. Üzerinde Shang yazıları bulunan kaplumbağa kabuğu: Institute of History and Philology, Academia Sinica, Taipei.
56-57. Bir Shang avının Tang Muli tarafından yeniden yapılmış çizimi, Londra.
58. Bronz şarap kapı, Shang: Musée Cernushi, Paris (fotoğraf Luc ve Lala Jubert, Paris).
59 a. Shang savaş arabaları gömüsü, Anyang: Robert Harding Associates, Londra
60 ü. *Taotie* maske deseni, sürtme baskıya göre yapılmıştır.
61 ü. Bronz kap, Zhou, 22.9 × 22.8 cm: Freer Gallery of Art, Smithsonian Institution, Washington, D.C.
61 a. *Ding*'in gelişimi: çizim, Phyllis Ward'a göre, John Brennan tarafından yapılmıştır. Oxford.
64. Sürtme baskılara göre yapılmış av sahneleri.
67. Yi Marki'sinin *bian*- çanlarının son destek heykeli, Hubei'den: Hao Qian, *Out of China's Earth*, 1981 China Pictorial, yayımlayan Harry Abrams Inc., New York adlı yapıttan.
68-69. At sırtındaki Çinli savaşçılar, Tang Muli tarafından yapılmıştır, Londra.
70. Bozuk paralar: Heberden Coin Room, Ashmolean Museum, Oxford.
71. Bir Zhou generali, Tang Muli tarafından yapılmıştır. Londra.
72. Altın hançer kabzası, M.Ö. 4. yüzyıl, yüksekliği 11.2 cm: British museum, Londra
73. Shang akraba gruplarının amblemleri, sürtme baskılara göre.
75. Xinyang, Henan'daki bir Chu anıt-mezarından heykeller: çizim *Wen Wu*'ya göre, 1958/1, yapılmıştır.
76. Dikdörtgen *ding*, Anyang, geç Shang: Cultural Relics Bureau, Pekin ve Metropolitan Museum of Art, New York'un izinleriyle.
77 ü sol. Döküm teknikleri: çizim Dick Barnard tarafından yapılmıştır, Milverton.
77 ü sağ. Shang kabı,*pan*, M.Ö. 13.-12. yüzyıl, 12.1×32.5 cm: Freer Gallery of Art, Smithsonian Institute, Washington, D.C.'nin izniyle.
77 a. Yeşim taşından dinsel tören diski, *pi*, Jincun, Honan, Doğu Zhou'dan, Ç. 16.5 × g 21.9 cm: Nelson-Atkins Museum of Art, Kansas City, Missouri (Nelson Fund).
78 üo. Canavar maskesi ve halkası, tabut veya kapı kolu, Yi Xien'den, M.Ö. 5. yüzyıl, u. 45.5 × ç. 29 cm: Robert Harding Associates, Londra.
78 ü sağ. Doğu Zhou havzası, *chien*, M.Ö. 5. yüzyıl, Liyu tipi, 22.8 × 51.7 cm: Freer Gallery of Art, Smithsonian Institute, Washington, D.C.'nin izniyle.
78-79. Yi Marki'sinin anıt-mezarıdan lake geyik, Hubei, M.Ö. 5. yüzyıl: Zefa, Londra.
79 ü. Dinsel tören kabı, Batı Zhou, Kanghongui, M.Ö. 11. yüzyıl: British Museum, Londra.
80. Qin piyade subayı, zırhıyla: Caroline Blunden, Londra.
82-83. Qin askerleri: çizim John Brennan tarafından yapılmıştır, Oxford.
85. Askerler ve atlar, Qin'in İlk İmparator'unun anıt-mezarındaki 1 nolu kuyudan: Hao Qian, *Out of China's Earth*, 1981 China Pictorial, yayımlayan Harry Abrams, Inc., New York'tan.
86 sol. Qin'in İlk İmparator'unun anıt-mezarındaki 2 numaralı kuyudan bir savaşçı, kilden yapılma: Cultural Relics Bureau, Pekin ve Metropolitan Museum of Art, New York'un izinleriyle.
86 ü sağ. Askerlerin saç biçimleri: çizim John Brennan tarafından yapılmıştır, Oxford.
86 ao. Kuyuların yerleşim haritası: çizim John Brennan tarafından yapılmıştır, Oxford.
87 ü. Qin'in İlk İmparator'unun anıt-mezarındaki 1 numaralı kuyudaki heykellerin kazılarak çıkarılması: Howard Nelson, Londra.
87 a. 1 numaralı kuyunun, heykellerin düzenlenişlerini gösteren planı: çizim John Brennan tarafından yapılmıştır, Oxford.
88. İmparatorluk sarayı, pekin: Marc Ribaud, Magnum/John Hillelson, Londra
90 ü. Taş sürtme baskısına göre çizilmiş Han savaş arabacısı
91. *İmparator ming Huang'ın Shu'ya Gezisi*, ayrıntı, Tang asma resminin isimsiz bir kopyasından, ipekli üzerine mürekkep ve renkli boyalar: National Palace Museum, Taipei, Tayvan, Çin Cumhuriyeti.
94. Han sürtme baskıları.
96-7. Li Zanhua'ya atfedilmiş olan *At Sırtında Dolaşan Tatarlar*, ayrıntı, geç Tang, 10. yüzyıl, asma resim, 27 8 × 125.1 cm: Museum of Fine Arts, Boston, Mass (Keith MacLeod Fund)'ın izniyle.
99. Boyalı kilden savaşçılar grubu, M.S. 6 yüzyıl: Royal Ontario Museum Kanada'nın izniyle.
100-01. Tang Muli tarafından yapılmış çizimde İmparator Song Taizu'nun gemilerden kurmuş olduğu köprü, Londra.
104. Büyük Kanal, Suzhou: Peter Carmichael, Londra
106. Kadın biçimli bronz lamba, Dou Wan'ın anıt-mezarından, Hebei: Cultural Relics Bureau, Pekin ve Metropolitan Museum of Art, New York'un izniyle
107 ü. Gansu'dan, bronz "uçan at", yükseklik: 30 cm: Robert Harding Associates, Londra.
107 a. Parçalar halinde yaldızlanmış bronz leoparlar, gümüş kakmalı, Prenses Dou Wan'ın anıt-mezarından, Hebei: Robert Harding Associates, Londra.
108 ü sol. Bir tahıl ambarı modeli, perdahlanmış kilden: San Fransisco Asian Art Museum, Avery Brundage Collection.
108 üo Çiftlik avlusu, yeşil perdahlı kilden, M.S. 206-221, yüksekliği 10.2 × 22.2 cm: San Fransisco, Asian Art Museum, Avery Brundage Collection.
18 ü sağ. Okçu ve avı, Han anıt-mezar duvarından ayrıntı.
108 o sol. Anıt-mezar duvarlarından gündelik yaşam sahneleri, Sichuan.
108 o sağ. Tuvalet ve domuz ağılı örneği, gri toprak yapısı, M.S. 1. veya 2. yüzyıl, yükseklik 25 cm: Tenri Museum, Japonya.
108 a sol. Taş canavar, M.S. 3. veya 4. yüzyıl, yükseklik 130.8 × uzunluk 175.3 cm: Nelson-Atkins Museum of Art, Kansas City, Missouri (Nelson Pund).
108 a sağ. Gözetleme kulesinin anıt-mezar modeli, cilâlı kilden: Royal Ontario Museum, Toronto'nun izniyle.
109 o. Anıt-mezar duvarından sürtme baskıyla elde edilmiş muhafız figürleri.
109 a. Balıkçı, yanardöner yeşil cilâlı kırmızı toprak işi, yükseklik 20.3 cm: Yale University Art Gallery (Wilson P. Foss'un armağanı).
111. Gansu eyaletindeki Dunhuang'da bulunan Mogao mağaralarından duvar resimleri: Caroline Blunden, Londra
112 ü sol. Keşiş başı, Longmen mağaraları, Henan, 6. yüzyıl dolayları, yükseklik 59.5 cm: Musée Guimet, Paris (fotograf Documentation photograpque de la réuninon des musóes nationaux, Paris).
112 ü sağ. Mağara içinden rôliyef oymaları, Yun'gang, M.S. 470-80: Caroline Blunden, Londra.
112 o sol. Tepe yüzeyine oyulmuş Budalar, Yun'gang, M.S. 470-80: Betty Lin, Oxford
112 o. Oturan Lohan, çömlek işi, 11. yüzyıl: British Museum, Londra.
112 o sağ. Prabhutaratna ve Sakyamuni, yaldızlı bronz, yükseklik 26 cm., 518 tarihli: Musée Guimet, Paris (fotoğraf Documentation photographique de la réunion des musées nationaux, Paris)
113 sol. Buda tasarımının gelişimi: çizim, Mizuno'ya göre John Brennan tarafından yapılmıştır.
113 sağ. Leshan'da, oyma Buda, Henan, 8. yüzyıl: Colorific, Londra.
114. Kireçtaşı rôliyefi, Tang Taizong'un süvari atı, M.S. 649, Shensi'den: University of Pennsylvania, Philadelphia.
155 sol. Danseden kadın, cenaze törenleri için yapılmış çömlek işi heykelcik, Tang, yükseklik 25.15 cm: Musée Guimet, Paris (fotoğraf Documentation photographique de la réunion des musóes nationaux, Paris).
115 sağ At ve hanım binici, çömlek işi, cenaze töreni heykelciği: Office du Livre, Fribourg.
116 ü. *Erken İlkbahar*, ayrıntı, Guo Xi'nin eseri, M.S. 1072, ipek üzerine mürekkep ve az renkle, asma resim: National Palace Museum, Taipei, Tayvan, Çin Cumhuriyeti.
116 o. *Akan Su ve Dağlar*, ayrıntı, Xia Gui'nin eseri, 1180-1230 arasında ünlenmiş, asma resim: National Palace Museum, Taipei, Tayvan, Çin Cumhuriyeti.
116 a. *Fuchun Dağlarında Yerleşim*, ayrıntı, Huang Gongwang'ın eseri, 1350: National Palace Museum, Taipei, Tayvan, Çin Cumhuriyeti
117 ü. *Yedi Thuja Ağacı*, ayrıntı, Wen Zhengming'in eseri, kâğıt üzerine mürekkeple, asma resim, 1532, yükseklik 28.3 × genişlik 361.9 cm: Honolulu Academy of Arts (Mrs. Carter Galt'ın armağanı, 1952).
117 sol. *Akşam Eve Dönüş*, ayrıntı, Dai Jin'in eseri, 15. yüzyıl: National Palace Museum, Taipei, Tayvan, Çin Cumhuriyeti.
117 o sağ. Manzara, ayrıntı, Wang Hui'nin Nuang Gongwang tarzındaki eseri, asma resim, kâğıt üzerine mürekkeple, yükseklik 174 × genişlik 89.6 cm, 1660: Art Museum, Princeton University, New Jersey
117-18. *Kuzey Denizi*, ayrıntı, Zhu Chen'in eseri, 1450-1535 dolayları, ipek üzerine mürekkep ve renklerle, 28.4 × 136.6 cm: Nelson-Atkins Museum of Art, Kansas City, Missouri (Nelson Fund).
120-21 *Qingming Şenliği'nde Nehir Üzerinde Gezinti*, ayrıntı, Zhang Zeduan'ın eseri, tomar: Pekin
124. Kıtlık kurbanı, ayrıntı, Zhou Chen'in *Dilenciler ve Sokak Tipleri*'nden, 1516, asma resim, kâğıt üzerine

mürekkep ve renklerle, 252 × 31.8 cm: Cleveland Museum of Art (Satın alan John L. Severance Fund).
125. Onüç İmparator, Yan Liban'ın asma resmi, 7. yüzyıl, ayrıntı, İmparator Wu: Museum of Fine Arts, Boston, Mass.
126. Polo oyuncusu, Prens Zhang Huai, Tang'ın anıt-mezarından duvar resmi: Shaanxi Eyalet Müzesi, Xi'an.
128. Bir moğol tiyatrosunun Tang Muli tarafından yapılmış yeniden çizimi, Londra
131. Zhu Xi'nin portresi: National Palace Museum, Taipei, Tayvan, Çin Cumhuriyeti
132-33. Ming hanedanı dönemindeki serf ayaklanmasının Tang Muli tarafından yapılmış yeniden çizimi, Londra.
134. Edebiyat toplantısı, ayrıntı, asma resim, ipek üzerine mürekkep ve renklerle, 31.4 × 53.7 cm, Qing: Freer Galery of Art, Smithsonian Institute, Washington D.C.'nin izniyle.
135. Çin Seddi: Robert Harding Associates, Londra.
136 ü. Pekin'in planı: çizim John Brennan tarafından yapılmıştır, Oxford.
136 a. İmparatorluk Sarayı'nın planı: çizim John Brennan tarafından yapılmıştır, Oxford.
137 ü. Pekin'de gökyüzü: Davit Thurston, Londra.
137 o sol. Ejderha paravanından ayrıntı: Robert Harding Assosciates, Londra.
137 o. Muhafız hayvan heykeli: Betty Lin, Oxford.
137 o sağ. Gök Tapınağı: Zefa, Londra
137 a. Yasak Kent'in yukarıdan görünüşü

138 Pekin dışındaki "Hayalet Yol"da muhafız heykeli: Claude Sauvageot, Paris
140 ü. Metal şeritlerle birbirinden ayrılmış mineli bakır işi üç ayaklı sehpa, Ming, yükseklik 18.1 cm. Freer Galery of Art, Washington D.C.'nin izniyle.
140 a. Zhuozhengyan'da sabah erken: Zefa, Londra
141 ü. Mandarin ceketindeki imparatorluk eJderhasından ayrıntı: Gulbenkian Museum of Oriental Art, University of Durham (fotoğraf Mike Smith).
141 a. Giysi süslemeleri içine işlenmiş tiplerin ayrıntıları: çizim John Brennan tarafından yapılmıştır, Oxford.
142-43. Xian barajının yapımı: Robert Harding Associates, Londra.
145 sol. Cizvit papazı: Giraudon, Paris.
145 sağ. Astoronomi gözlemevi: özel koleksiyon.
146 ü. Çiftlik manzarası, ağaç blok, kaybolan-nokta açısını göstermekte.
146 a. *Hardal Thumu Bahçesinden Resimler El Kitabı*'ndan çekirgeler.
147 Cao Xueqin'in *Hongluo Meng (Kırmızı Konakların Düşü)* adlı yapıtından ağaçblok resmi.
148. Afyon içicileri: School of Oriental and African Studies, University of London
153 ü sol. İmparatoriçe Cixi, hizmet eden hanımlar ve baş harem ağası: Popperfoto, Londra.
153 a sağ. Cesur Boksör: çizim Tang Muli tarafından yapılmıştır, Londra.
154 ü. Demiryolu platformu, Tianjin, 1908: School of Oriental and African Studies, University of London.
156 ü sol. Genç kız: School of Oriental and African Studies, University of London.
156 ü sağ. Zengin kadın ve hizmetçi: Popperfoto, Londra
156 a. Sokak manzarası: School of Oriental and African Studies, University of London.
157. Şangaylı tacirler: School of Oriental and African Studies, University of London.
159. Harap olmuş sokak, 1911: School of Oriental and African Studies, University of London.
160. Boyunduruk altındaki mahkum: School of Oriental and African Studies, University of London
161 "Kükreyiş", Li Lua tarafından yapılmış ağaç oyması.
162 ü. Çin Seddi üzerinde Çinli askerler: Associated Press, Londra.
162 a. Tang Muli tarafından yapılmış resim, London: sanatçının izniyle.
163.. "Öfke Seli", Li Hua tarafından yapılmış ağaç oyması.
164 sağ. L. van Slyke'a göre Komünist Parti'nin şeması.
164 o sol. Hububat ambarlarından bozma Komünist Üniversite: Popperfoto, Londra.
166 ü. Enflasyonu gösterir şekil: John Brennan, Oxford, Shunxin Zhou'ya göre.
166 a. Sokak sahnesi: Henri Cartier Bresson, John Hillelson Agency, Londra
167. Banka dışındaki kuyruk, Şangay, 1948: Henri Cartier Bresson, John Hillelson Agency, Londra.
168. Dörtlü Çete'nin kâğıt çıkartması.
169 ü. Kültür Devrimi 1966-76: Alan Hutchison Agency, Londra.
169 a. Siyasal afiş: Caroline Blunden, Londra.
170 ü. Şangay caddesi: Claude Sauvageot, Paris.
170 o. saç perması, Urumchi: Claude Sauvageot, Paris.
170 a. Hemşirelik okulu: Caroline Blunden, Londra.
171 ü. Egzersiz yapan okul çocukları: Alan Hutchison Agency, Londra.
171 a. Kayığı omuzuyla iten kadın: Peter Carmichael, Aspect, Londra
172 ü. Yeni Yaz Sarayı, albümden: British Museum, Londra
172 a. Kış mevsiminde Yaz Sarayı: Robert Harding Associates, Londra.
173 ü. Mermer saltanat gemisi, Yaz Sarayı: Caroline Blunden, Londra.
173 a. Yaz Sarayı binalarının üzerinden manzara: Caroline Blunden, Londra.
174 ü. *Yürüyen Boğa*, Yuan Yunsheng tarafından yapılmıştır, kâğıt üzerine mürekkeple: Tang Muli, Londra.
174 a sol. *Su Sıçratma Şenliği, Hayatın Şarkısı*, Pekin Havalimanı'ndaki duvar resminden ayrıntı: Caroline Blunden, Londra.
174 a sağ. *Sürükleniş*, Yuan Yunsheng tarafından yapılmıştır, kâğıt üzeri mürekkeple: Tang Muli, Londra
175 ü. *Çam ve Bulut*, Chen Dehong tarafından yapılmıştır: sanatçının izniyle.
175 o. "Sarı Nehir'in suyu gökyüzünden gelir" (Li Bo), Chen Dehong tarafından yapılmıştır: sanatçının izniyle
175 a sol. *Ninni*, Tang Muli tarafından yapılmıştır: sanatçının izniyle.
175 ao. Wang Jianan tarafından yapılmış efsanevi bir sahne: sanatçının izniyle.
175 a sağ. *Tehlikeli Doruklardaki Güzellik*, Fang Zhaoling tarafından yapılmıştır, 1972
176. Başkan Mao'nun anıtkabri, Tiananmen Meydanı, Pekin: Caroline Blunden, Londra.
177 Cheng Hongshou'nun yapıtı *Su Kenarı*'ndan.
180 ü. *Wan* (akrep) harfinin gelişimi.
180 oü. *Yang* (koyun) harfinin gelişimi.
180 oa. *Bai* (beyaz) harfinin gelişimi.
180 a. Parça-kalıp harfler, Shirakawa'ya göre.
181. İmparator Hui Zong tarafından yazılmış tekil harf.
182 o. *Yong* (sonsuzluk) harfinin yazılışında fırça düzeni, E Glahn'a göre.
182 a sol. Chou'la San ailesine ait bir *pan*'dan yazı, Mühür tarzı.
182 ao. Wang Xizhi'nin yapmış olduğu bir taş oymadan sürtme baskı ile elde edilmiş bir Ot yazısı örneği, M.S. 4. yüzyıl.
182 a sağ. Ouyang Xun'un yapmış olduğu bir Düzenli yazı örneği, Tang hanedanı.
183 ü. Wen Zhengming'in *Doğu Korusunda Yaz Biterken* adlı yapıtından şiirler ve başlıklar, yuvarlak tarz: Wango Weng, New Hampshire (Jahn M. Crawford'un koleksiyonu).
183 a sol. Tek-, çok- ve karmaşık-ögeli yazılar, Roy Barnard'a göre.
183 a sağ. Tang hanedanına ait bir stelin sürtme baskısı: G.Corrigan, Geoslides, Londra
185. Huangshan, Anhui eyaleti: Caroline Blunden, Londra.
187. Konfüçyus, bir sürtme taş baskısına göre.
188 a sol. Cenaze töreni sunakları, Yunan: Claude Sauvageot, Paris.
188 sağ. Dua eden hacı, Lhasa: Peter Carmichael, Aspect, Londra.
189 sol. Kunming yakınlarındaki Qiong Bamboo Manastırı'nda tütsüler yakılıyor: David Thurston, Londra.
189 ü sağ. Mezarlıkta atalara tapınma, Yunan: Claude Sauvageot, Paris.
189 o sağ. Kunming'teki bir camide dua eden biri: Claude Sauvageot, Paris.
189 a sol. Bir ruh-medyumuna danışma, Singapur: Richard and sally Greenhill, Londra.
189 a sağ. Bir Hıristiyan kilisesinde dua eden biri, Pekin: Claude Sauvageot, Paris
190 ü. Dua ateşi, Potala Sarayı, Lhasa: Peter Carmichael, Aspect, Londra.
190 a sol. Taiyvan yakınlarındaki Jinci'de bulunan Budist tapınağın salonu: Caroline Blunden, Londra.
190 a sağ. Palkhorchorten veya Gyantse'nin Büyük Stupa'sı, Tibet: Peter Carmichael, Aspect, Londra.
191 ü sağ. Şimdi okul olan Hıristiyan kilisesi, Pekin: David Thurston, Londra.
191 oü. Emin camii, Turfan: Robert Harding Associates, Londra.
191 oa. Yonglegong'un Taocu tapınağı, Shanxi eyaleti: Caroline Blunden, Londra
191 a sol. Konfüçyuscu tapınak, Qufu: Zefa, Londra.
191 a sağ. Dunhuang mağaralarındaki tapınak: Caroline Blunden, Londra.
192 ü. Şişe çekme tedavisi uygulanan kadın: Richard ve Sally Greenhill, Londra.
192 sol. Anatomik heykel, ağaçtan oyma, boyalı, akupunktur noktaları işaretlenmiş, 107 cm., 17. yüzyıl: Crown copyright, Science Museum, Londra, Wellcome Institute. Londra'nın parasal desteğiyle.
192 o. Bir Çin şifalı bitkiler kitabından resim, *Sinica* 180/1: Bodleian Library, Oxford.
192 o. Şifalı bitkiler uzmanının tablosu, Lanzhou: Davit Thurston, Londra.
193 sol. Akupunktur kartı, kalp ve üreme organlarındaki hastalıkları kontrol etmeyi sağlayan noktaları göstermektedir, suluboya, 35 × 28 cm, 18. yüzyıl Wellcome Institute, Londra
193 ü sağ. Nabız ölçümü: çizim John Brennan tarafından yapılmıştır, Oxford.
193 o sağ. Falcılık çemberi, lakeli tahta, 1600 dolayları: History of Science Museum, Oxford.
193 a sağ. Ölüyü gömmek için hayırlı bir günü bekleyiş: Bill MacKeith, Oxford.
195 ü sağ. Abakus, 19. yüzyıl, gül ağacından boncuklar ve çerçeve, çubuklar bambudan: History of Science Museum, Oxford.
195 a. "Usta ve öğrencileri güçlükleri tartışıyorlar", Cheng Dawei tarafından yapılmış olan ağaç oyma, *Suan Thung Tsung*'tan, 1593
198 ü sağ. Pedallı pompa, bir ağaç oymasına göre.
198 oü sağ. Su çarkı, bir ağaç oymasına göre.
198 o. Pedallı ipek eğirme makinesi, bir ağaç oymasına göre.
198 a sol. Alev püskürtücü, çizim Needham'a göre John Brennan tarafından yapılmıştır.
199 ü sağ. Deprem saptayıcı, çizim *Wen Wu*'ya göre John Brennan tarafından yapılmıştır.
199 o. Kâğıt yapımı, bir ağaç oymasına göre.
199 a sol. Hareketli tipo harfler haznesi, Wang Chen'in ağaç oyması *Nung Shu*'dan, 1313.
199 a sağ. Suyla çalışan saat çarkı. Wang Chen-To'nun modeline göredir ve çizim John Christiansen tarafından yapılmıştır.
200-01. Tüm fotoğraflar, Percival Davit Foundation of Chinese Art, Londra
202. *Qin* için parmak alıştırmaları, ağaç oymalardakine göre.
203 ü. Zhou Wenzhu, 970 dolaylarında ünlü, tarafından yapılmış (şimdi kaybolmuş olan) bir orijinal resimden bir müzik gösterisi, ipek üzerine mürekkep ve hafif renklerle, yüksekiik 25.6 cm.: Fogg Art Museum, Harvard University Purchase.
203 o. Çan çalan bir figür, sürtme baskıya göre.
203 a. Müzik aletleri, bir zhou bronz kabı üzerindeki desenlere göre
204 ü sol. K'ieou Ying'in (1510-51) *Muz Ağaçları altında Müzik Çalmak* adlı yapıtı, dikey asma resim, kâğıt üzerine mürekkep ve renklerle, uzunluk 99 cm.: National palace Museum, Taipei, Tayvan, Çin Cumhuriyeti
204 sağ. *Sheng* çalan bir oğlan: Alan Hutchison Agency, Londra.
204 a sol. *Erhu* çalgısı: Caroline Blunden, Londra
205 ü sağ. Dai davulcusu: Davit Thurston, Londra.
205 a. R. Cogan ve P. Escot'un *Sonic Design*, 1976 adlı yapıtlarından alınma, *"Erik Baharı" Üzerine Üç Çeşitleme*'den bir çevrimyazı
206-07. Makyaj yapan aktör: Zefa, Londra.
206 a. *"Maymun Gök'te Hasar Yaratıyor"* adlı Şangay Operası'ndan bir sahne, 1980: Caroline Blunden, Londra.
207 ü ve o. Boyalı parmak-kukla maskeleri: Mark Fiennes, Londra.
208 ü. Pirinç yetiştirmenin evreleri, sürtme baskılara göre.
208 o sol. Pirinç hasadı: Claude Sauvageot, Paris.
208 o sağ. Yüksek otlaklar, Tibet: Felix Greene, Alan Hutchison Agency, Londra.
209 ü. Pirinç hasadının evleri, sürtme baskıya göre
209 o sol. Ördek yetiştirmek: Caroline Blunden, Londra.
209 o sağ. Domuz yıkamak: Peter Carmichael, Londra
209 a sol. Harman, Tibet: Peter Carmichael, Aspect, Londra.
210 ü. Gece toprakta çalışan adam: Caroline Blunden, Londra.
210 o. Ayakla pompalanan su çarkı: Alan Hutchison Agency, Londra
211 ü. Öküzle toprağı sürmek: Caroline Blunden, Londra.
211 o. Karabatakla balık avı: Bruno Barbey, Magnum, Paris
211 a. Kolektif çiftlik işçileri: Eve Arnold, Magnum, Paris
213 ü sol. Şehriyeci, Şangay: Caroline Blunden, Londra
213 ü sağ. Pazar sahnesi: Claude Sauvageot Paris
213 o. *Juozi* yapımı: Caroline Blunden, Londra.
213 a sol. Ekmek yapımı, Turfan: Caroline Blunden, Londra.
213 a sağ. Kantin yemeği: Marc Riboud, Magnum, Paris.
214. *Saray Hanımları Çocukları Yıkıyor ve Giydiriyor*, 12.-13. yüzyıl, ipek, 22.7 × 24.4 cm: Freer Gallery of Art, Smithsonian Institute, Washington D.C.'nin izniyle.
215 ü. "Başarılı Bir Hasat İçin Şükran Sunumu", *Gengzhidu* albümünden, 17. yüzyıl: British Museum, Londra.
216-17. Aile yemeği: Marc Riboud, Magnum, Paris.
216 a sol. Ayakbağlı kadın: Peter Carmichael, Aspect, Londra.
216 a sağ. Büyükannene ve çocuk: Caroline Blunden, Londra.
217 a. Qing ağaçblok baskısından, erkek çocukların tılsımı.
218 ü. Yi köyü, Kunming: Peter Carmichael, Londra.
218 a. Guangzhou'da sokak: Claude Sauvageot, Paris.
219 ü sol. Mağara evler, Shanxi: Betty lin, Oxford
219 ü sağ. Ungkor Gompa, Lhasa: Zara Fleming, Londra.

219 o. Çadır kurmak. Tianshan: David Thurston, Londra.
220 ü. Çin işi süslemeli koridor, Brighton Pavyonu, İngiltere: Royal Pavillon Art Gallery and Museums, Brighton.
220 a. Yaz Sarayı bahçeleri, Pekin, Castiglione'nin eseri: Bibliothèque National, Paris.
221 ü sol. Twinnings Tea simgesi, Londra: Andrew Lawson, Charlbury.
221 ü sağ. *Manonia bealii, Botanical Magazine*'den, 1855.
221 o sol. Porselen figür, Benjamin Lund'un fabrikası, Bristol, 1750: Graham & Oxley (Antiques) Ltd., Londra.
221 o sağ. Mineli çay tabağı, 18. yüzyıl: Ashmolean Museum, Oxford.
221 a sol. Pekin köpeği: Paul Forrester, Londra.
221 ao sağ. Çin Yeni Yılı, Sydney: Andrew Lawson, Charlbury.
221 a sağ. Telefon kabini, Chinatown, New York: Colorific Londra.

İNGİLİZCE KAYNAKÇA

Çin kültürü ve tarihi hakkında en ince kavrayışlara ve en ayrıntılı bilgiye sahip olan kitapların büyük kısmı Çin uzmanı olmayanların anlayamayacakları kadar teknik bir özellik taşırlar. Geriye kalanların büyük kısmı da, bir biçimde zamanı geçmiş veya yüzeysel ya da bir bakıma yanıltıcıdır. Aşağıda, daha ileri bir çalışma için önerilen kitapların arasına biraz teknik olanların alınmasının kaçınılmaz olduğu anlaşılmış ancak, mümkün olduğu ölçüde, uzman olmayanların anlayabilecekleri, makul ölçülerde güvenilir ve sadece olgusal arayışlar için değil, kendi başlarına ilginç olanlarına yer verilmiştir.

Genel Giriş Niteliği Taşıyanlar

Çin tarihi hakkındaki en iyi tek-ciltli araştırma, J. Gernet'in, *History of Chinese Civilization* (Cambridge 1982)'dır. Diğer okunabilir almaşıklar ise, W. Eberhard, *History of China* (gözden geçirilmiş basım, Londra 1977), R. Dawson, *Imperial China* (Londra 1972) ve C. Hucker, *China's Imperial Past* (Londra 1975)'tır. Çin kültürü hakkında güçlü ve çekici bir giriş, R. Dawson, der., *The Legacy of China* (Londra 1972)'dir. M. Elvin, *The Pattern of the Chinese Past* (Stanford, Calif. 1972), Çin'in uzun dönemli toplumsal ve ekonomik gelişiminin anahatlarını veren bir yapıttır. A. Toynbee, der., *Half the World: the History and Culture of China and Japan* (Londra 1973), son derece güzel resimlerle ve Çin toplumunun tarihi hakkında Denis Twitchett tarafından yazılmış dikkat çekici ölçüde yoğun bir bölüme sahiptir. Akrabalık kurumlarının en bütüncül araştırması, H. Baker, *Chinese Family and Kinship* (Londra 1979)'dir. Sınıf ve statü yapısı hakkında, bunlarla kıyaslanabilecek herhangi bir yapıt bulunmamaktadır. Ancak, P.T.Ho, *The Ladder of Success in Imperial China: Aspects of Social Mobility, 1368-1911* (New York 1962), gelenekselliğin sonlarında Çin'in en ayırt edici özelliklerinden olan mandarinlik hakkında iyi bir giriş niteliğindedir.

L. Sickmann ve A. Soper, *The Art and Architecture of China* (Harmondsworth 1956), ve M. Sullivan, *An Introduction to Chinese Art* (Berkeley, Calif. 1961), sanat konusunda en kolay giriş niteliğindeki kaynaklardır. W. Willetts, *Chinese Art* (Harmondsworth 1958), özellikle teknik ile ilgilenenler bakımından bir almaşık yapıttır.

Çin düşünce tarihi hakkında, doyurucu tek-ciltli bir yapıt yoktur. Ancak, okuyucu, aşağıdaki sıralamada yer alan yapıtlara bakarsa, önemli noktalar hakkında iyi bir kavrayış sahibi olacaktır. A. Waley, *Three Ways of Thought in Ancient China* (Londra 1939), H. Wilhelm, *Change* (Londra 1960), P. Cook, *Hua-yen Buddhism* (Philadelphia, Pa. 1977), A. Graham, *Two Chinese Philosophers* (London 1958) ve K. Schipper, *Le Corps taoiste* (Paris 1982). Din hakkında bkz. H. Maspero, *Taoism and Chinese Religion* (Amherst, Mass. 1981).

Çin edebiyatı gibi geniş ve çok çalışılmış bir alan da -şaşırtıcı bir biçimde- benzer bir tarzda, (doğruyu söylemek gerekirse) kendi başlarına, sadece uzman olmayana hitap edebilecek olan tercümelerin kıtlığı sayesinde daha da kötü bir durumdadır. Çin geleneğine aşina olmayan biri için, herşeyden önce ikinci el yapıtları atlayarak, şu yapıtları önermekle işe başlayacağım: A. Waley, *Chinese Poems* (London 1946), D. Hawkes ve J. Minford, çev., *Cao Xueqin, The Story of the Stone*, 5 Cilt (Harmondsworth 1942), P. Ryckmans, çev., *Shen Fu, Six Recits au fil inconstant des Jours* (Bruxelles 1966) ve aynı yazar, çev., *Lu Xun, La Mauvaise Herbe* (Paris 1970). Waley'nin Wu Ch'eng-en hakkındaki değerlendirmesi, bu yarı şaka, yarı ciddi başyapıtın serbestçe uygulanmasıdır ama -gerçekten de- kalıcı bir ilk yapıttır. İkinci el yapıtlar arasında, Lu Hsun (Chou Shujen), *A Brief History of Chinese Fiction*, çev. H. ve G. Yang (Pekin 1959), Çin'in 20. yüzyıldaki en önde gelen edebiyatçısının yargılarını içermesi bakımından, konuyla ilgili muhtemelen en iyi Batılı değerlendirme olarak P. Hanan'ın *The Chinese Vernacular Story* (Cambridge, Mass. 1982) kadar belirtilmeyi haketmektedir. J.J. Y. Liu, *The Art of Chinese Poetry* (London 1962), biraz kuru ama öğreticidir. C. Gardner. *Chinese Traditional Historiography* (göz. geç. bs. Cambridge, Mass. 19615, kısa, açık ve kesin yargılıdır. Bu yapıt, W. Beasley ve E. Pulleyblank, der., *Historians of China and Japan* (London 1961) ile desteklenmelidir.

Son olarak, halihazırda yayımları devam etmekte bulunan iki çok ciltli yapıttan söz etmek gerekmektedir. J. Needham ve dğ., *Science and Civilization in China* (Cambridge, 1954-), ve D. Twitchett ve J. Fairbank, der., *The Cambridge History of China* (mbridge 1978-). Yeniilgilenilen bir konuya ulaşmanın en iyi yolu, çoğunlukla, uygun cilt ya da bölüme başvurmak olacaktır.

Ülke ve Halkları

G. Cressey, *China, The Land of the 500 Million* (New York 1955), bazı bakımlardan geçkin bir ders kitabı olabilir ama, hâlâ, eşi görülmedik ölçüde açık ve yararlıdır. 20. yüzyılın ilk yarısı için, British Naval Intelligence Division, *China Proper*, 3 cilt (1945, artık sınırsızdır) paha biçilmez önemdedir. Günümüz için bir benzeri yoktur. Nagel'in ansiklopedik rehberi *China* (Geneva 1973) en iyi (hemen hemen) çağdaş rehberdir ve birçok kentin planlarını da vermesiyle hayret verici bir bilgi hazinesidir. SSCB Bilimler Akademisi'nin Coğrafya Enstitüsü'nün yoğun ayrıntılarla dolu iki ciltlik *Physical Geography of China* (New York 1969) adlı yapıtı, geniş bir alan araştırmasına dayanmakta ancak, orijinal haritalardan yoksun olup güç okunmaktadır ve herşeye rağmen alışılagelmiş coğrafi incelemelerde genellikle pek üzerinde durulmamaktadır.

Yaşamın değişen doğası hakkında tarihsel bir bakış açısı için şu üç yapıta bakınız: M. Loewe, *Everyday Life in Early Imperial China* (London 1968); J. Gernet, *Daily Life in China on the Eve of the Mongol Invasion* (London 1962); ve A. Watson, *Everyday Life in Communist China* (London 1975). Daha da fazla ayrıntı için, çeşitli tarihlerde Çin'e gitmiş olan yabancı gezginlerin raporlarını okumak bir yaklaşım olabilir. Bunun örnekleri şunlardır: E. Reischauer, *Ennin's Travels in Tang China* (New York 1955), R. Latham, *The Travels of Marco Polo* (Harmondsworth 1958), C.R. Boxer, ed., *South China in the Sixteenth Century* [Pereira, da Cruz ve de Rada'nın anlatıları] (London 1953); Cizvitlerin parorlarından oluşan, *Memories concernant les chinois* (Paris 1776-1814) başlıklı 14 cilt; R. Fortune, *Three Years Wandering in the Northern Provinces of China, including a visit to the tea, silk and cotton countries...* (London 1847) ve diğer yazıları; E. Huc, *A Journey through the Chinese Empire* (New York 1955; yeni baskı 1971) ve *High Tartary* (Boston, Mass. 1930), *Pivot of Asia* (Boston, Mass. 1950), *The Desert Road to Turkestan* (Boston, Mass. 1929), *Manchuria, Cradle of Conflict* (New York 1932) ve diğerlerinin yazarı O. Lattimore gibi 20. yüzyıl gezginleri. *The Chinese Maze Murders* (New York 1978) gibi R. van Gulik'in Judge Dee cinayet öykülerinin betimleyici değerleri, bunların sadece öykü olmaları nedeniyle gözden kaçırılmamalıdır. Van Gulik usta bir sinologtu ve verdiği ayrıntılar harfi harfine uygundu.

Çin kentleri hakkında, en eski dönem için, bkz. P. Wheatly, *The Pivot of the Four Quarters* (Edinburgh 1971) ve M. Elvin, "Chinese Cities since the Sung", içinde, P. Abrams ve E. Wrigley der., *Towns in Societies* (Cambridge 1978)'e bakınız. Daha fazla ayrıntı için Stanford UP tarafından yayımlanmış bulunan şu üç esere bakınız: G. W. Skinner, der., *The City in Late Imperial China* (1978), M. Elvin ve G. Skinner, der., *The Chinese City between Two Worlds* (1974), ve J. W. Lewis, den., *The City in Communist China* (1972). R. Murphey, *The Outsiders* (Ann Arbor, Mich. 1977), anlaşma limanlarını karşılaştırınalı bir açıdan inceleyen üstün nitelikli bir çalışmadır.

Nüfus hakkında bakınız: H. Bielenstein, "The Census of China during the Period AD 2-742", *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities*, 19 (1957), P.T. Hao, "An Estimate of the Population of Sung-Chin China", *Etudes Song* 1 (1970) ve aynı yazar, *Studies on the Population of China, 1368-1953* (Cambridge, Mass. 1959). 1600'ler civarındaki döneme ilişkin rakamların sorunlu niteliği, S.Y.Yim, "Famine Relief Statistics as a Guide to the Population of 16th-century China", içinde *Ch'ing-shih wen-t'i*, 2 (1978).

Han Çinli sömürgeciliği hakkında bakınız: H. Wiens, *China's March towards the Tropics* (Hamden, Conn., 1954), O. Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China* (New York 1951), J. Davidson, *The Island of Formosa, Past and Present* (New

York 1903) ve C. Lombard-Salmon, *Un example d'acculturation chinoise: la province de Guizhou* (Paris 1972). Daha yakın dönemler için bakınız: A. Whiting, *Sinkiang, Pawn or Pivot?* (East Lansing, Mich. 1958) ve G. Moseley, *The Consolidation of the South Frontier* (Berkeley, Calif. 1973).

Çin denizaşırı ticareti hakkında bakınız G.W.Wang, "The Nanhai Trade," *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society*, 21 (1958), J.Kuwabara, "On P'u Shou-keng, a Man of the Western Regions," *Memories of the Research Department of the Toyo Bunko*, 2 (1928) ve 7 (1935, J. Mills, *Yin-yai sheng-lan. Overall Survey of the Ocean's Shores* (Cambridge 1970) ve W.Schurz, *The Manila Galleon* (New York 1939). Çinli göçmen topluluklar hakkında klasik giriş yapıtı, V.Purcell, *The Chinese in Southeast Asia* (London 1951)'dir. Artık, G.W. Skinner, *Leadership and Power in the Chinese Community of Thailand* (Itacha, N.Y. 1958)'ın en ilgi çekeni olduğu birçok özel monografi bulunmaktadır.

Bir Kültürün Temeli

İki kısa ve okunabilir giriş, W. Watson, *China before the Han Dynasty* (London 1961) ve C. Li, *The Beginnings of Chinese Civilization* (Seattle, Wash 1957)'dir. Daha ayrıntılı çalışmalar ise şunlardır: K.C. Chang, *The Archeology of Ancient China* (göz.geç.bas., New Haven, Conn. 1968), ve T.K Cheng, *Archeology in China*, 3 cilt (Cambridge): 1. *Prehistoric China* (1959), 2. *Shang China* (1960) ve 3. *Chou China* (1963). C. Li, Anyang (Seattle, Wash. 1977), Çin'de arkeolojinin doğuşu hakkında, güzel resimlerle bezeli bir açıklama sunmaktadır. M. Loebr, *Chinese Bronze Age Weapons* (Ann Arbor, Mich. 1956), erken dönem Çin uygarlığının dayandığı temeli oluşturan yeni askeri teknoloji hakkındaki inceleme için esaslı bir öneme sahiptir.

Tarihsel kaynaklardan gelen öykü hakkında, H.Maspero, *China in Antiquity* (ilk basım Fransızca, 1927); İngilizceye çevirisi Amherst, Mass. 1978), bazı bakımlardan ciddi biçimde eskimiş olsa da, hâlâ klasiktir. Sabırlı ve azimli olanlar için, *The Chronicle of Zuo (or Tso-chuan)*, Baharlar ve Güzler dönemi hakkında büyüleyici bir anlatım sunmaktadır. J.Legge tarafından yapılmış, *The Chinese Classics*, Cilt 5, kısım 2: *The Ch'un ts'ew with the Tso chuen* (Londra 1872) ve S. Couvreur tarafından yapılmış *La Chronique de la principauté de Lou, Tch'ouen-ts'iou et Tso-tchouan* (Honkien-fou 1914; tekrar basım Paris 1951) gibi tercümeler de vardır. J.Crump, çev., *Chan-kuo,ts'e* (Oxford 1970), Savaşan Devletler dönemine ilişkin anlatıların çok daha okunabilir bir derlemesidir. S.B. Griffith, çev., *Sun tzu. The Art of War* (Oxford 1963), eski Çin askerlik yapıtlarının en ünlülerinin harika bir çevirisidir.

Neolitik Sanat

Genel bir araştırma için bakınız J.Rawson, *Ancient China, Art and Archaeology* (Londra 1980). Temel teknoloji, M. Medley, *The Chinese Potter* (Oxford 1976)'da tartışılmış ve genel bir açıklama, M. Sullivan, *The Arts of China* (göz.geç.bas., Berkeley, Calif. 1978)'de verilmiştir. Daha ayrıntılı bir inceleme için bkz. T.K. Cheng, *Archaeology in China*, Cilt 1: *Prehistoric China* ve K.C. Chang, The Archaeology of Ancient China.

Akrabalık ve Krallık

K.C. Chang, *Shang Civilization* (New Haven, Conn. 1980), tarihsel Çin toplumundaki en eski düzeyi yeniden kurarken karşılaşılan karmaşık sorunları dikkate almak için en iyi hareket noktasıdır. Bununla birlikte, büyük bir kısmı Profesör Chang'ınkinden daha değişik bir yaklaşımı benimsemiş bulunan bu alandaki Japon bilimsel yazınının iyi bir özeti henüz bulunmamaktadır. Bu yazına yararlı küçük bir ek, L. Chao, *The Socio-Political Systems of the Shang Dynasty* (Taipei 1982)'dir.

Zhou dönemi hakkında klasik eser, H.G. Creel, *The Origins of Statecraft in China*, Vol 1 (Chicago, Ill. 1970)'dir. Hacimli ve teknik bakımdan pekinliğe ulaşan temel öneme sahip bir yapıt L. Vandermeersch, *Wangdao ou la voie royale*, 2 cilt (Paris 1977-80)'dir. Hem akrabalık, hem de krallık hakkında temel bir kaynak ise şudur: B. Karlgren, çev., *The Book of Odes (Stockholm 1950), Şiirin Yazısı*'nın zahmetli, aslına sadık bir çevirisi.

Tunç Çağı Sanatı

Harika renkli resimler şu kaynakta görülebilir: W. Fong der., *The Great Bronze Age of China* (New York 1980). British Museum'daki bronz eşyaların resimleri, genel bir değerlendirmeyle birlikte, J.Rawson, Ancient China, Art and Archaeology'de verilmiştir. Üslûp hakkında bakınız W.Watson, *Ancient Chinese Bronzes* (Londra 1962), *Style in the Arts of China* (Harmondsworth 1974) ve *Art of Dynastic China* (Londra 1981). Silahlar için bakınız M. Loehr, *Chinese Bronze Age Weapons*, ve W.Watson, *Cultural Frontiers in Ancient East Asia* (Edinburgh 1971). Bu sonuncuau Çin ve göçebe mirası bakımından ilginçtir. Shang hanedanına ait bir yerleşim yerindeki kazının ayrıntılı bir incelemesi için bakınız C. Li, *Anyang*. Yeşimler için bakınız T. Lawton, *Chinese Art of the Warring States Period, Change and Continuity, 480-222 B.C.* (Washington, D.C. 1982). Lake hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz. Sir H. Garner, *Chinese Lacquer* (Londra 1979).

Qin İmparatorluğu

A. Cotterell, *The First Emperor of China* (Londra 1981) biraz hafif ama akıcı bir dille yazılmış ve resimlendirilmiş bir yapıttır. Yaşamöyküsü yaklaşımını kullanan daha önceki iki çalışma şunlardır: D. Bodde, *China's First Unifier* (Leiden 1938), Li Si üzerinedir ve aynı yazar, Statesman, Patriot and General in Ancient China (New Haven, Conn. 1940), daha önemsiz üç kişilik hakkındadır

Yeraltı Ordusu

Gerçek yaşamdakine uygun ölçülerde, kırmızı tuğladan yapılma ordunun renkli güzel resimleri, W.Fong, der., *The Great Bronze Age of China* (New York 1980)'de görülebilir. Qin hanedanı sanatının daha ayrıntılı bir incelemesi, A. Cotterell, *The First Emperor of China* tarafından verilmiştir.

Siyaset ve İktidar

Çin siyaseti ve siyasal kültürü hakkındaki kitaplar, okuyucununun sahip olduğunu önceden kabul ettikleri teknik donanım hakkında önemli ölçüde farklılaşmaktadırlar. Aşağıda, hemen hemen ele alınan dönemlere yakınlaşan zamandizimsel bir liste bulacaksınız. H. Bielenstein, *The Bureaucracy of Han Times* (Cambridge 1980), neredeyse bir başvuru kitabı olma noktasına ulaşan kesin ve teknik bir yapıttır. M.Loewe, *Crisis and Conflict in Han China* (London 1974), aksine, İlk Han döneminde siyasetin ne olduğu hakkında harika bir fikir veren, zaman zaman ortaya çıkmış parçaların bir derlemesidir. Y.S. Yü, *Trade and Expansion in Han China* (Berkeley, Calif. 1967) dış ilişkileri açıklamaktadır. İçsel parçalanma dönemi için, E. Blazas, *Chinese Civilization and Bureaucracy* (New Haven, Conn. 1964) ve E.T.Z. Sun ve J. de Prancis, çev., *Chinese Social History* (Washington, D.C. 1956)'deki bazı yazılar, özellikle büyük malikanelerin gelişimi bakımından aydınlatıcıdır. P. Ebrey, *The Aristocratic Families of Early Imperial China* (Cambridge 1978) büyük bir soyu bin yol boyunca ayrıntılı olarak incelemektedir. W. Eberhard, *Das Toba-reich Nord Chinas* (Leiden 1949), sonraki Çin kurumları üzerinde önemli bir biçimleyici etkide bulunmuş olan bir barbar hanedanı hakkında klasik bir incelemedir. Bir güney hanedanı dönemindeki siyaset ve edebi yaşam hakkında hayranlık uyandırıcı bir tablo için, J. Marney, *Liang-Chien-Wen ti* (Boston, Moss., 1976)'yi okuyunuz. A. Wright, *The Sui Dynasty* (New York 1978), imparatorluğun yeniden birleşmesinin mimarları hakkında açık bir dille yazılmış, çok-yönlü bir giriş yapıtıdır. Tang döneminin ilk yarısı hakkında, hâlâ, E. Pulleyblank, *The Background to the Rebellion of An Lushan* (Londra 1955)'e eşdeğer bir yapıt yoktur. Değerli ayrıntılar, D. Twitchett, Financial Administration under the Tang (Cambridge 1963) ve A. Wright ve D. Twitchett, der., *Perspectives on the Tang* (New Haven, Conn., 1973) ile J. Perry ve B. Smith, der., *Essays on Tang Society* (Leiden 1976)'deki özel inceleme yazılarında bulunabilir. Tang'dan sonra yeniden beliren parçalanma dönemi hakkında, G.W. Wang *The Structure of Power in North China during the Fire Dynasties* (Kuala Lumpur, 1963), kuzeyin kuru bir bilgince çözümlemesini verirken, E. Schafer, *The Empire of Min* (Rutland, Vt., 1954), güney krallıklarından biri hakkında nitelik bakımından zengin ve derinlemesine araştırılmış bir açıklama sunmaktadır. Tartışmalı da olsa, ilk bin yılın bütünlüğünü ele alan bir ilginç araştırma, W.Eberhard, *Conquerors and Rulers-Social Forces in Medieval China* (göz.geç,bas., Leiden 1965)'dır.

Song hakkında, E. Kracke, *Civil Service in Early Sung China* (Cambridge, Mass., 1953), sınav sistemi temeline dayalı mandarinliğin kökenleri hakkında temel başvuru yapıtı olmayı sürdürmektedir. Yöresel düzeydeki örgütlenme hakkında B. McKnight, *Village and Bureaucracy in Southern Sung China* (Chicago, Ill., 1971), değişimlerin hemen hemen eşit öneme sahip bu dönemde burada da gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir. Wang Anshi hakkındaki çok sayıdaki kitap arasında en kısa olanı üzerine söylenecek çok şey vardır: J. Meskill, der., *Wang Anshi, Practical Reformer* (Boston, Mass., 1963). Song'un kuzey komşuları hakkında bakınız: K. Wittfogel ve C.S. Ferg, *History of Chinese Society: Liao* (Philadelphia, Pa., 1949), ve J.S. Tao, *The Jurchen in Twelfth Century China* (Seattle, Wash., 1976). Çin'deki Moğol topluluğu hakkındaki en derinlikli inceleme, J. Pardess, *Conquerars and Confucians* (New York 1973)'tır. Moğol-Ming geçisi hakkında siyaset ve devlet yaşamı ile ilgili sayısız noktaya değinerek anahatları ortaya koyan çarpıcı bir çalışma, F.Mote, *The Poet Kao Ch'i* (Princeton, N.J., 1962)'dir. C. Hucker, *The Traditional Chinese State in Ming Times* (Tuscon, Ariz., 1961), bütünlüklü anlatım bakımından coşkuyla karşılanan bir hüner gösterisidir. Daha fazla ayrıntı için C. Hucker, der., *Chinese Goverment in Ming Times* (New York 1969)'a bakınız. R. Huang, *Taxation and Governmental Finance in Sixteenth Century Ming China* (Cambridge 1974), gereksiz yere karmakarışık edilmiştir ama yararlı fikir ve bilgilerle doludur. Aynı yazarın *1587 Önemsiz Bir Yıl: Ming Hanedanı Çöküş Halinde* (New Haven, Conn., 1981), ise, kavrayış bakımından iyidir - bir yılın siyaseti odak noktası olarak alan öyküsü - ve zarifçe işlenmiştir. Qing hakkında en önde gelen yapıt, kuşkusuz, T. Metzger, *The Internal Organization of the Ch'ing Bureaucracy* (Cambridge, Mass., 1973)'dir ki bu yapıt, benim bildiğim hiçbir kitapta görülmemiş bir biçimde, imparatorluk döneminin sonlarındaki memurun mesleki, ideolojik ve duygusal yaşamını aydınlatmaktadır. Yerel yönetim ve bilgin-soylular hakkındaki birkaç yararlı çalışma arasında, T.T. Ch'ü, *Local Government in China under the Ch'ing* (Cambridge, Mass., 1962) muhtemelen en iyisidir. Ayrıca, J.Watt, *The District Magistrate in Late Imperial China* (New York 1972) ile C.L. Chang'ın öncü nitelikteki *The Chinese Gentry: Studies on their Role in Nineteenth-Century Chinese Society* (Seattle, Wash, 1955) adlı yapıtı oldukça değerlidir. Hukuk için, T.T. Ch'ü, *Law and Society in Traditional China* (Paris 1961) ile D. Bodde ve E. Marris, *Law in Imperial China* (Cambridge, Mass., 1967) adlı yapıtlara bakınız. Öğretici rahatlama için, Kangxi imparatorunun yaşamı, J. Spence, *Emperor of China* (Londra 1974), yazarının kaynakları değerlendirişi bazı eleştirilere hedef olmuşsa da, kaçırılmamalıdır.

Büyük Kanallar

A. Hoshi, çev., M. Elvin, *The Ming Tribute Grain System* (Ann Arbur, Mich., 1969).

İmparatorluk Dönemi Sanatı

Erişilebilir ve genel bir açıklama, M.Tregear, *Chinese Art* (London 1980) ve M. Sullivan, *The Arts of China* adlı yapıtlarda verilmiştir. Daha bol resimli genel bir araştırma için bakınız W.Watson, *Art of Dynastic China*. Bu kitapta, arkada yararlı bir mimari bölüm bulunmakta ve ikinci kısım, bir dizi siyah-beyaz fotoğrafla belgelenen tasarımdan oluşmaktadır B. Smith ve W.G. Wang, *China, A. History in Art* (La Jolla, Calif., 1979), imparatorluk dönemi sanatı hakkında çok iyi bir görsel açıklama surunaktadır. Duvar resimleri için bakınız: *Murals from the Han to the Tang Dynasty* (Pekin 1974), ve P. Pelliot, *Les Grottes de Touen-Hou ang*, 6 cilt (Paris ve Brüksel, 1925). Heykel için bakınız: O. Siren, *Sculpture from the fifth to the Fourteenth Centuries*, 4 cilt (Londra, 1925). Seramik için, M. Medley, *The Chinese Potter* ve M. Sato, *Chinese Ceramics* (New York ve Tokyo 1978) adlı yapıtlardaki genel açıklamalara bakınız. Daha ayrıntılı çalışmalar için bakınız M. Medley, *T'ang Pottery and Porcelain* (Londra 1981), *Yuan Porcelain and Stoneware* (Londra 1981) ve Sir H.Garner, *Oriental Blue and White* (Londra 1954). Resim hakkında en kolay ulaşılabilir ve özlü açıklama J. Chaill, *Chinese Painting* (Geneva 1960; New York 1972)'dir. Aynı yazarın daha ayrıntılı incelemeleri arasında *Hills beyond a River* (New York ve Tokyo 1976) adlı, Yuan hanedanı dönemindeki, 1279-1368, Çin resmine ilişkin yapıt yer almaktadır. Yuan hanedanı sanatı hakkında özel bir çalışma için bakınız S.E. Lee ve W.K.Ho, *Chinese Art under the Mongols: The Yuan Dynasty (1279-1368)* (Cleveland, Ohio, 1968).

Toplumun Evrimi

Bu bölümle ilgili materyalin büyük bölümü, halihazırda, yukarıda "Siyaset ve İktidar" başlığı altında verilen listede yer almıştır. Burada incelenmiş olan özgün konular, (1) teknoloji, (2) ekonomik ilişkiler ve kurumlar, (3) sınıf ve statü farklılaşması ve (4) akrabalık ilişkileri ve sistemleri ve her birine nüfuz etmiş olan kalıp ve fikirlerdir.

M.Garnet, *Chinese Civilization* (Londra 1930), eskimiş bir bilim geleneğine dayanmakta ama esinleyici önerileriyle canlılığını korumaktadır. Hâlâ değerli bir diğer eski kitap da, aynı yazarın sulama üzerindeki aşırı vurgulamasını taşıyan daha sonraki *Oriental Despitism* (New Haven, Conn. 1952) adlı yapıtından çok daha iyi olan K. Wittfogel'in *Wirtschaft und Gesellschaft Chinas* (Leipzig 1931)'dir. Su kontrolünün Çin toplumundaki yeri konusunda daha nesnel bir değerlendirme için bakınız C.T.Chao, *Key Economic Areas in Chinese History as Revealed in the Development of Public Works for Water-Control* (Londra 1936) ve M.Elvin, "On Water Control and Management during the Ming and Ch'ing Dynasties," Ch'ing-shihwen-t'i III. 3 (Kasım 1975). L.S. Yang, *Les Aspects économiques des travaux publics dans la Chine impériale* (Paris 1964), bu ve ilgili konulara dair derslerin en üstün olanlarıdır. Max Weber'in Çin hakkındaki düşünceleri, çoğu kez, güvensiz bir biçimde, tarihsel olgularda temellenmiştir ama yine de güdüleyici hareket noktaları niteliğindedir. Örnekler için Weber'in *Religion of China* (Londra 1964), ve "The Chinese Literati", içinde H.Gerth ve C.Mills, çev., *From Max Weber* (New York 1946). Yakın zamanlardaki bir bilimsel yeniden değerlendirme için bakınız W.Schluchter, der., *Max Webers Studie über Konfuzianismus und Taoismus* (Frankfurt 1983).

Doğu Zhou toplumu hakkında, Hsu Cho-yun, *Ancient China in Transition* (Stanford, Calif., 1965), hâlâ yararlı bir genel başlangıç niteliğindedir. T.T. Chü, *Han Social Structure* (Seattle, Wash., 1972) adlı yapıt son derece değerli olup çevrilmiş belgelerle desteklenmiştir. Tang hakkında, J.Gernet, *Les Aspects Economiques du Buddhisme dans la société* (Saigon 1956) da yine usta işi bir yapıttır. Yoshino bu Shiba, çev., M. Elvin, *Commerce and Society in Sung China* (Ann Arbor, Mich, 1970), belgesel kaynakları bakımından zengin bir içeriğe sahiptir. Yuan hakkında bakınız, B. Vladimirtsov, La Régime sociale des mongoles: le féodalisme nomade (Paris 1948), Ming hakkında, E. Rawski, *Agricultural Change and the Peasant Economy of South Chine* (Cambridge, Mass., 1972) ve H. Beattie, *Land and Lineage in China* (Cambridge 1979), bu iki yapıt da, bazı bakımlardan yersiz olmakla birlikte bilgi doludur. Eksikliklerden bazılarının neler olduğu hakkında bakınız M. Elvin, "The Last Thousand Years of Chinese History, Changing Patterns in Land Tenure," Modern Asian Studies IV.2 (Nisan 1970). Ming'den Qing'e geçiş dönemine ilişkin olarak, çağdaş bir teknik ansiklopedinin güzel resimli bir çevirisi olarak Sung Ying-hsing, çev., E.T.Z. ve

S.C.Sun, *T'ien Kung K'ai Wu. Chinese Technology in the Seventeenth Century* (Philadelphia, Pa., 1966) ve bir yöre hakkında üstün nitelikli bir inceleme için de J.Dennerline, *The Chia-Ating Loyalists: Confucian Leadership and Social Change* (New Haven, Conn., 1981)'e bakınız. Qing'den sonraki yüzyıllarla ilgili olarak, iki harika denemeler derlemesi bulunmaktadır. W.Willmott, der., *Economic Organization in Chinese Society* (Stanford, Calif., 1972) ve D.Perkins, der., *China's Modern Economy in Historical Perspective* (Stanford, Calif., 1975.

Özel konulara ilişkin olarak şu yapıtlar zikredilebilir: Yaklaşık yarısı İngilizce olan I.Lanciotti, der., *La donna nella Cina imperiale e nella Cina repubblicana* (Firenze 1980); W.Eberhard, *Social Mobility in* Traditional China (Leiden 1962), parça parça ama ilginç konu ve fikirlerle doludur; J. de Groot, *Sectarianism and Religious Persecution in China* (Leiden, 1901), Çin dinsel eziyetindeki siyasal ögenin önemini gereği gibi değerlendirmediği için Japon bilgin Suzuki Chusei tarafından epeyce eleştirilmiştir ama yine de ilginçtir; E. Ahern, *Chinese Ritual and Politics* (Cambridge 1981), yer yer donuk ama oldukça özgündür; M.Freedman, *Lineage Organization in Southeastern China ve Chinese Lineage and Society* (London 1958, 1966), Çin antropolojisinin merhum ustasının iki temel yapıtı ki, bu yazarın zaman zaman yazmış oldukları, *Study of Chinese Society* (Stanford, Calif., 1979)'da bulunabilir; G.W. Skinner, "Marketing and Social Structure in Rural China," 2 kısım, *Journal of Asian Studies* XXIV. 1. ve 2. (Kasım 1964 ve Şubat 1965), şimdi yazarı tarafından bile, bir biçimde aşırı basit bir çözümleme ve muhtemelen (ve hiç de haksız olmayarak), Çin araştırmaları tarihinde en beğenilen makaleler olarak kabul edilmektedir.

Pekin hakkında mimarî bir değerlendirme, O. Siren, *The Walls and Gates of Peking* (Londra 1924) ve *The Imperial Palaces of Peking*, 3 cilt (Paris ve Brüksel 1926) adlı yapıtlarda verilmektedir. Bunlar, yazarın kısa bir tarihsel açıklamasıyla birlikte yer alan kilişelerden oluşmaktadır. İlk yapıt, yazar tarafından çekilmiş fotoğraflara göre hazırlanmış 109 fotogravür ile Çinli sanatçılar tarafından yapılmış 50 mimari çizimi görüntülemektedir. Bu yapıt, surların yıkılmasından önceki Pekin'in iyi bir tablosunu ortaya koymaktadır. Ming anıt-mezarlarının daha güncel bir tablosu, A.Paludan tarafından, *The Imperial Ming Tombs* (New Haven, Conn., ve Londra 1981) adlı yapıtta verilmektedir ki burada siyah-beyaz ve renkli fotoğraflar güzel bir görüntü ortaya koymaktadırlar. Bahçeler için, siyah-beyaz resimli, O. Siren, *Gardens of China* (New York 1949) ve iyi renkli resimleri olan M. Keswick, *The Chinese Garden, History, Art and Architecture* (Londra 1978) adlı yapıtlara bakınız. Geç imparatorluk döneminde resim sanatı için bakınız. R. Whitfield, *In Pursuit* of Antiquity (Princeton, N.J., ve Tokyo 1972), J. Cahill, *Painting at Shore, Chinese Painting of the Early and Middle Ming Dynasty 1368-1558* (New York ve Tokyo 1978), *The Distant Mountains, Chinese Painting of the Late Ming Dynasty, 1570-1644* (New York ve Tokyo 1982) ve 17. yüzyıl Çin resminin doğası ve üslûbuyla ilgilenen *The Compelling Image* (Cambridge, Mass., ve Londra 1982). Hattatlık estetiği ve teknikleri hakkında bir genel giriş, Y. Chiano, *Chinese Calligraphy* (Londra 1938)'de sunulmuştur. 18. yüzyılda, Çin sarayında resim yapmış olan Cizvit ressam hakkında ilginç bir çalışma, C. ve M. Beurdeley, çev. M. Bullock, *Giuseppe Castiglione* (Londra, 1972)'dir. Doğu üslûplarının Batı sanatı ve süslemeleri üzerindeki etkisi, O. Impey tarafından *Chinoiserie* (London 1977)'de tartışılmıştır. Süsleme sanatları değinilen genel kitaplarda ele alınmıştır.

Umut ve Geçmişe Bakış

Sanatın yetkinleşmesi ve durulması hakkında bakınız. M.M. Sze *The Tao of Painting ... with a translation of the "Mustard Seed Garden Manual of Painting"* (New York 1956). Estetik felsefenin inceliği hakkında, P.Ryckmans, *Les "Propos sur la peinture" de Shitao* (Brüksel 1970) üstün bir örnektir. 19. yüzyıl ortasında Çin resminde özgünlüğün sınırları ile ilgili olarak Ryckman'ın *Su Renshan* (Hong Kong, 1970) adlı yapıtı, bireysel bir sanatçı hakkında öncülük eden bir incelemedir. Aykırılık konusundaki güçlükler, J. Billeter, *Li Zhi, philosophe maudit* (Geneva, 1979) adlı yapıtta iyi bir biçimde ortaya konulmuştur. Siyasal bakımdan tehlikeli kabul edilen çalışmalar üzerindeki Mançu baskısına ilişkin klasik açıklama, L-C- Goodrich, *The Literary Inquisition of Ch'ien-Lung* (Baltimore, Md., 1935)'dır. Ekonomideki üst-düzeyli denge tuzağı hakkında bakınız M. Elvin, *The Pattern of Chinese Past.*

Olayların Akışı

Modern Çin'le ilgili hiçbir genel tarih, konusunun gerektirdiği ölçülere tam olarak erişmemiştir. J. Chen, *China and the West* (Londra, 1979) en yerinde olanlardan biridir. Başvuru niteliğinde olarak, J. Fairbank, E. Reischauer ve A. Craig, *East Asia, The Modern Transformation* (London, 1965), biraz katı olmakla birlikte, son derece değerli olmaya devam etmektedir.

Çin'in dışa açılması hakkında J. Fairbank, *Trade and Diplomacy on the China Cost* (Cambridge, Mass., 1953) bir klasiktir. 19. yüzyıl ortalarındaki belli başlı ayaklanmalar, F. Michael ve C-L-Chang, *The Taiping Rebellion*, 3 cilt (Seattle, Wash., 1966-67), S.Y. Teng, *The Nien Army and their Guerilla Warfare* (Paris, 1961) ve W.D. Chu, *The Moslem Rebellion in Northwest China* (The Hague, 1966)'da ele alınmıştır.

Kurumsal reformların başlaması ve karşılaştığı engellerle ilgili olarak genel bir araştırma için S.Y. Teng ve J. Fairbank, *China's Response to the West* (Cambridge, Mass., 1954)'e, ve özel dönemler hakkında da M. Wright, *The Last Stand of Chinese Conservatism-The T'ung-chih Restoration, 1862-1874* (Stanford, Calif., 1957), Lloyd Eastman, *Throne and Mandarins* (Cambridge, Mass., 1967), M. Cameron, *The Reform Movement in China 1898-1912* (Stanford, Calif., 1931) ve J. Fincher, *Chinese Democracy* (Londra, 1981)'e bakınız. P. Cohen, *China and Christianity* (Cambridge, Mass., 1963) misyonerlerin neden olduğu sorunları betimlemektedir. Aşırı-muhafazakârlıkla ilgili olarak, M. Elvin, "Mandarins and Millenerians", *Journal of the Anthropological Society of Oxford* X. 3 (Michaelmas, 1979), bazı kabul edilmiş efsaneleri çürütmektedir. 1911 devriminin son yıllardaki yeniden değerlendirilişine dair en iyi giriş, M. Wright, der., *China in Revolution. The First Phase 1900-1913* (New Haven, Conn., 1968)'dir. Şimdilerde bu konuya hasredilmiş bilimsel araştırmaların geniş ölçeği hakkında, tamamen bu konuyla ilgilenen *Modern China*'nın özel sayısı (II. 2, Nisan 1976), tekyönlü bir polemik niteliği taşımakla birlikte güdüleyici olan bu sayı, bir fikir verebilir. Büyük reform polemikçisi Liang Qichao hakkındaki harika tamamlayıcı incelemeler şunlardır: H. Chang, *Liang Ch'i-ch'ao and the Intellectual Transition in China*, 1890-1907 (Cambridge, Mass., 1971) ve P. Huang, *Liang Ch'i-ch'ao and Modern Chinese Liberalism* (Seattle, Wash, 1972). Bu dönemin daha derin düşünce akımları hakkında bütünlüklü bir genel değerlendirme, M. Elvin, *Self-Liberation and Self-Immolation in Modern Chinese Thought* (Canberra, 1978)'dir. Çin'in ilk devlet başkanı hakkında iki biyografi vardır: J. Chen, *Yuan Shih-k'ai* (London, 1961) ve E. Young, *The Presidency of Yuan Shih-k'ai* (Ann Arbor, Mich., 1977). Savaşbeyleri konusuna, D. Gillin, *Warlard: Yen Hsi-shan in Shansi Province, 1911-1949* (Princeton, N.J., 1967) ve J. Sheridan, *Chinese Warlord: The Career of Feng Yü-hsiang* (Stanford, Calif., 1966) adlı yapıtlarla yaklaşılabilir. Kitle hareketleri ile ilgili olarak bakınız, J. Chesneaux, *The Chinese Labor Movement* (Stanford, Calif., 1968) ve R. Hofheinz, *The Broken Wave. The Chinese Communist Peasant Movement 1922-1928* (Cambridge, Mass., 1977). R. Myers, *The Chinese Peasant Economy* (Cambridge, Mass., 1970) derebeylik hakkındaki genel geçer efsaneleri çürütmektedir ve C.M. Hou, *Foreign Investment and Economic Development in China* (Cambridge, Mass., 1965) ise benzer bir işi ekonomik "emperyalizm" konusunda yapmaktadır. Milliyetçi ve Komünist partilerin birbirlerine bağlı olarak ortaya çıkmaları hakkında, D. Jacobs, *Borodin* (Cambridge, Mass., 1981) harika bir yapıttır, buna karşılık H. Isaac'ın Troçkist *The Tragedy of Chinese Revolution* (Stanford, Calif., 1951) adlı yapıtı karşı çıkılmaz bir anlatım gücüne sahiptir. Milliyetçi hükümet konusunda, Lloyd Eastman, *The Abortive Revolution* (Cambridge, Mass., 1974), olayların farkında olan, efsanelerden uzaklaşan bir yapıttır. Buna karşılık, P. Cavendish'in "The New China of the Kuomintang", içinde, J. Gray, *Modern China's Search for a Political Reform* (London, 1969) ve "Anti-Imperialism in the Kuomintang 1923-8", içinde J. Chen ve N. Tarling, der., *Studies in the Social History of China and South-East Asia* (Cambridge, 1970) adlı makaleleri alışılmışın dışına çıkacak ölçüde derine inen çözümlemeler niteliğindedir.

J. Harrison, *The Long March to Power. A History of the Chinese Communist Party 1921-1972* (London, 1972) üslûp bakımından ağır, ama tamamlanmışlık ve güvenilebilirlik bakımlarından eşsizdir. C. Johnson, *Peasant Nationalism and Communist Power* (Stanford, Calif., 1963), L. van Slyke, *Enemies and Friends. The United Front in Chinese Communist History* (Stanford, Calif., 1967) ve J. W. Lewis, *Leadership in Communist China* (Itacha, N.Y., 1963) adlı yapıtlar, daha kolay bir biçimde anlayış kazandırıcı niteliktedir. Mao'nun iki iyi biyografisi bulunmaktadır. S. Schram, *Mao Tse-tung* (London, 1967) ve J. Chen, *Mao and the Chinese Revolution* (London, 1965). Mao'nun düşüncesi hakkında vazgeçilmez başyapıt, S. Schram, The Political *Thought of Mao Tse-tung* (London, 1963)'dır ve bu yapıta yardımcı olarak R. Wylie, *The Emergence Maoism* (Stanford, Calif., 1980), "Düşünce"nin yaratılmasını çevreleyen koşullarla ilgili olarak okunabilir. E. Snow, *Red Star over China* (New York, 1938), Çin Komünizmi'nin Yan'an'daki kahramanlık günlerinin tanığının anlatıları bakımından bir başyapıttır. Komünist devrimin başlarında, bu hareketi besleyen heyecan, W. Hinton, *Fanshen. A. Documentary of Revolution is a Chinese Village*, (New York, 1967) adlı yapıtta yeniden yaşanabilir. Burada, Halk Cumhuriyeti üzerine varolan neredeyse sonsuz olan yapıtları ele alacak yer bulunmamaktadır ama son 20 yılın olaylarıyla ilgilenen hiç kimse, "Simon Leys" (Pierre Ryckmas)'in, özellikle *The Chairman's New Clothes* (London, 1977) ve Batılı aydınların bir çoğunu etkisi altında tutan yanılsamaların büyüsünü bozmuş olan *Chinese Shadows* (Harmondsworth, 1978) adlı yapıtlarını okumamazlık etmemelidir. Chen Joshi'nin kısa öyküleri, çev. N. Ing. ve H. Goldblatt, *The Execution of Major Yin* (Bloomington, Ind., 1978), Kültür Devrimi sırasındaki yaşamı edebî olarak canlandıran dikkat çekici bir yapıttır. Bugünkü Çin hakkında belki de en iyi kitap, F. Butterfield, *Alive in the Bitter Sea* (London, 1983)'tir.

Geç İmparatorluk Dönemi Sanatı

Modern Çağ Sanatı

Modern çağ sanatı, daha önce belirtilen genel yapıtlarda ele alınmıştır. 20. yüzyıl sanatına derinlemesine eğilen bir inceleme henüz yoktur.

Simgeler ve Toplum

Bu bölümdeki konuların bir çoğu, kaynakça bakımından değişik yerlerde ele alınmıştır. Dolayısıyla, aşağıda, sadece özel ilgi konusu bakımından bazı yeni başlıklar sunulmuştur.

Dil: P. Kratochvil, *The Chinese Language Today* (London, 1968) adlı yapıt, çağdaş Çince'nin, teknik-olmayan bir tarzda, anahatlarını sunmaktadır. B. Karlgren, *The Chinese Language* (New York, 1949), benzer bir işi, bu dilin tarihsel gelişimi bakımından yapmaktadır.

Yazı: Y. Chiang, *Chinese Calligraphy*, hem güzel, hem de öğreticidir.

Tıp: F. Mann, *Acupuncture. The Ancient Chinese Art of Healing* (London, 1962), bir uygulayıcının yazmış olduğu basit bir giriş kitabıdır. J. Needham, *Celestial Lancets* (Cambridge, 1980), ayrıntılı tarihsel ve bilimsel bir incelemedir.

Falcılık: S. Feuchtwang, *An Anthropological Interpretation of Chinese Geomancy* (Vietiane, 1974).

Matematik: U. Libbrecht, *Chinese Mathematics in the 13th Century* (Cambridge, Mass., 1973).

Deha: J. Needham'ın *Science and Sivilisation* (yukarıda belirtilmiştir) adlı yapıtına ek olarak, R. Hommel, *China at Work* (Cambridge, Mass., 1969) alet ve makinalara ilişkin ayrıntılı, resimli bir araştırmadır.

Müzik: L. Picken, "Music of Far Eastern Asia-1: China," içinde, *New Oxford History of Music*, Vol.1 (Londra, 1957)

Tiyatro: A.C. Scott, *The Classical Theater of China* (Westport, Conn., 1957), aktörler, roller, kostümler ve teknikler hakkında bir el kitabıdır. W. Dolby *A History of Chinese Drama* (Londra, 1970), oyunlara bir giriş niteliğindedir.

Çiftçilik: R. Barker ve R. Sinha, der., *The Chinese Agricultural Economy* (Boulder, Colo., 1982)'deki yazılar konunun hemen her yönünü ele almaktadır.

Yiyecekler: Herkesin beğendiği bir Çin yemek kitabı vardır. Bizimki, C. ve A. Lee, *The Gourment Chinese Regional Cookbook* (Secaucus, N.J., 1980)'dur. K.C. Chang, der., *Food in Chinese Culture* (New Haven, Conn., 1977), büyüleyici bir derlemedir.

Aile yaşamı: M. Wolf, *Women and Family in Rural Taiwan* (Stanford, Calif., 1972), Çinli kadınların aileye erkeklerden daha farklı baktıklarını ileri sürmektedir. A. Wolf ve C-S. Huang, *Marriage and Adoption in China* (Stanford, Calif., 1980), antropoloji ve demografiyi birleştiren, alanındaki en iyi teknik incelemedir.

China and the West: W. Franke, *China and the West* (Oxford, 1967), bu geniş konuya bir giriş niteliğindedir. D. Lach, *Asia in the Making of Europe*, 3 cilt (Chicago, Ill., 1965, 1970, 1978), çok geniş kapsamlı, genel beğeni kazanmış bir yapıttır.

Çeşitli: A.H. Smith, *Chinese Characteristics* (New York, 1894), bir Viktorya dönemi misyonerinin uyanık bakışlı gözlemlerinden oluşan güçlü bir yapıttır.

Başvuru Yapıtları:

Hızla eskimekle birlikte, C. Hucker, *China: A Critical Bibliography* (Tucson, Ariz., 1962), Çin hakkındaki bilimsel yazın için en kolay erişilebilir giriştir. 17. yüzyıl ortalarından sonraki dönem hakkında G. W. Skinner, der., *Modern Chinese Society. An Analytical Bibliography*, Cilt I: *Publications in Western Languages* (Stanford, Calif., 1973), vazgeçilmez bir kaynaktır. Daha yakın zamanlardaki çalışmalar için *Journal of Asian Studies*, yıllık kaynakça araştırmaları yapmaktadır

Bütün diğerlerinin büyük ölçüde dayanmış oldukları atlas, A. Hermann, *Historical and Commercial Atlas of China* (Cambridge, Mass., 1935; çeşitli basımları yapılmıştır)'dır. P. Geelan ve D. Twitchett, *The Times Atlas of China* (London, 1974) biraz daha az yenilikçi olmakla birlikte, güvenilirdir. The Central intelligence Agency, *People's Republic of China, Atlas* (Washington, D.C., 1971), bugünkü Çin hakkında son derece iyi bir kapsama sahiptir. Uzmanlar, kaynak haritalar için J. F. Williams, *China in Maps. ... A Selective and Annotated Cartobibliography* (East Lansins, Mich., 1974)'e başvuracaklardır.

Genel ve yararlı başvuru için, B. Hook, der., *The Cambridge Encyclopedia of China* (Cambridge, 1982) iyi bir ilk başlangıç kaynağıdır.

Biyografik sözlükler şunlardır: H. Giles, *A Chinese Biographical Dictionary* (Londra, 1898); H. Franke, der., *Sung Biographies* (Wiesbaden, 1976); L. Goodrich ve C. Fang, der., *Dictionary of Ming Biography* (New York, 1976); A. Hummel, der., *Eminent Chinese of the Ch'ing Period* (Washington, D.C., 1943); H. Boorman ve R. Howard, der., *Biographical Dictionary of Republican China* (New York, 1967-71); ve D. Klein ve A. Clark, der., *Biographic Dictionary of Chinese Communism* (Cambridge, Mass., 1971).

Tamamen veya kısmen Çin'e ilişkin olan dergiler arasında, en kolay erişilebilirlerden bazıları şunlardır: *Journal of Asian Studies*, the *Harvard Journal of Asiatic Studies*, *T'oung Pao*, the *Bulletin of the School of Oriental and African*, the *China Quarterly* (çoğunlukla güncel sorunlarla ilgilidir), *Philosophy East and West* ve *Modern China.*

YERADLARI DİZİNİ

Bu cildin İngilizce aslındaki *Gazetteer* sayfalarını tıpkı-basım olarak yayımlıyoruz. Yer-adları, Türkçede genellikle değişmemektedir. Her yerin karşısında, önce (parantez içinde) hangi ülkede olduğu, sonra enlem ve boylam derece° dakika'ları (N-Kuzey, S-Güney, W-Batı, E-Doğu), daha sonra da kaçıncı sayfada geçtiği gösterilmiştir. Kısaltmalar: R-Nehir, Mt-Dağ, Isl.-Ada, L-Göl. Yer-adlarının yanındaki sayfa numaraları, yalnızca haritalara yapılan göndermelerdir. *El*-harf-i 'tarifi *(artikel)*, alfabetik sıralamada görmezlikten gelinmiştir.

Arkasında (*) işareti olan yeradı küçük bir toprak birimini göstermektedir. (Örneğin bir kontluk, dükalık, earllük (İngiliz kontluğu), saraylılık (Alman saray soylularına verilen toprak), eyalet, altkrallık veya bölge).

Names in *italics* represent the Wade-Giles equivalent of the preceding Pinyin transcription.

DİZİN